

გ. მ. რ. გ. ი. ლ. ე. მ. ნ. ი. ძ. ე.

ქიეზანი ქართული
ღიბერატურის
ისტორიის

XVII—XVIII ს.

ტომი პირველი

საბჭოთა მწერალი
19 თბილისი 49

იოსებ ტფილელი და „დიდმოურავიანი“.

იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანი“ ქართული ნაციონალური ეპოსის შესანიშნავი ძეგლია. იგი საკმაო პოპულარობით სარგებლობდა ძველ საქართველოში, განსაკუთრებით დანალ ფენებში იგი საყვარელ წიგნად ითვლებოდა. „წიგნი ესე სავესე ისტორიულისა მოთხრობითა ქებულ არს მრავალთაგან“, — ამბობს პლ. იოსელიანი. მიზეზი პოემის სახელგანთქმულობისა — მისი პალალმხატვრულობა იყო, მისი ხალხურობა, სისადაე, ღრმა ლირიზმი და შემდეგ თვით პოემის საგანი — სახელოვანი გიორგი სააკაძის ანუ დიდმოურავის პიროვნება, რომლის გამო პოემას ეწოდა „დიდმოურავიანი“.*

ეკვი არაა, ამ დიდებულ გმირის ხმალსა და სახელს არა ერთი ალტაცებული სიტყვა უნდა გამოეწვია თავის დროშივე, ამიტომ დამაჯერებელია იოსებ ტფილელის ცნობა, რომლის მიხედვითაც ვ. სააკაძის სიცოცხლეშივე ხალხში არსებობდა „ქებანი“ მისი გმირობის შესახებ. მაგ., თვით ჩვენს პოემაში ტფილელი ათქმევინებს მოურავს, რომ მაშინდელ მესხეთშიც კი, სადაც მოურავი დროებით იყო ერთხან გადახვეწილი, უკვე არსებობდა „ქება“ მის შესახებ:

სრულ მესხნი ტკბილად მომეყარნეს ჩემთანა სადგურობდიან,
რა ამბავს თავი ახსნიან, ხან ჩემს ქებასაც მზობდიან.

რაც შეეხება მხატვრული მწერლობის ძეგლებს, ჩვენ 1935 წელს გამოვთქვით აზრი, რომ დღემდის ჩვენამდე მოუღწეველ ნაწარმოებთა შორის გიორგი სააკაძეზე, გარდა „დიდმოურავიანისა“, არსებულა, მაგ., ერთი პოემა, რომელშიც, სხვათაშორის, დაწერილებით ყოფილა აწერილი სააკაძის საქართველოდან გადავარდნა ოსმალეთში და იქ მისი გმირობის ამბები. ეს ცნობა თვით „დიდმოურავიანის“ პოემას აქვს შემონახული:

სხვაგან წერა დამწერელმან ზვანთქართანა წასვლა მისი;
სოხტაების ამოწყვეტა, სისხლთა დენა, ყათლა ვისი,
ბევრი ბრძოლა, ციხის რთმევა, ნებად, არა წართმევისი,
ან მოყვრების გამოჩენა, შესწავლილი ზოგან თვისი;

ზვანთქრისაგან როგორც ცნობა, ანუ დიდად პატივცემა,
მტერთ გაელენის დამდაბლება, წყალობა და კელავ მიცემა
მის დუშმანთა ამოწყვეტა, მისხის მისხად რა მიცემა...

50/356

* გიორგი სააკაძე იყო მოურავი თბილისისა, დვალეთისა, ქრცხინელისა. „დიდმოურავობით“ იგი იხსენიება ჯერ კიდევ XVII ს. ისტორიულ დოკუმენტებში.

შესაძლოა ჩვენი ძველი პოეზიის სითანადლო შესწავლისას ოდეს-მე აღმოჩნდეს ეს დაკარგული „ქებანიც“.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ ხალხურ პოეზიაში, დღემდე გამოქვეყნებულსა და შეგროვილ ლექსებში, არსად არა ჩანს გიორგი სააკაძის სახელი. დიდი მოურავის გმირობის შესახებ არავითარ ძველ ლექსს ჩვენამდის არ მოუღწევია. ხანგრძლივი მუშაობის შემდეგ, მე მხოლოდ 1935 წელს ხელთ ჩამივარდა ჯერ ერთი ფრაგმენტი და შემდეგ ორი ლექსი. ორი უკანასკნელი ჩაწერილია ხევეში, სოფ. ჯუშთაში, შოთა თათარიშვილის მიერ. სამივე ლექსი იდუოლოგიური არსით და გიორგი სააკაძის პიროვნების შეფასებით ხალხის მიერ მეტად საყურადღებოა. მოგვყავს ჯერ ფრაგმენტი:

...წინ-წინ გიორგი ყოფილა
ძველთა თავადთა მტერიო,—
საკაიძის ძაბილან,—
ჯერ მეფის ალაგ სჭერიო,—
მემრე ყოფილა თორღვაი
ამთხობდა ცხვარს რა მგელიო!

და შემდეგ ორი სხვა ლექსიც:

1. გიორგი სააკაძეს

წმინდა გიორგის სეზნავე,
რისხვა ხარ თათრის რჯულისა,
ჩვენს მხსნელთ მოვლინებულთა,
გამხარევე საწყალთ გულისა!

გებრაღვის ქვრივი, ობოლი,
აშშენებული სოფლისა,
როცა სკირს, მეფეს პატრონობ,
სახლშიც დამღვრელი ოფლისა!

არას გისვენებს ბარათა,
წუხირ-თავადის შვილინა;
ჩვენი რომა ხარ, ისა ჰკლავთ,
თვალზედ არა აქვთ ძილია.

გაკაქდი, ჩვენო გმირთ გმირო,
მთას გულჩი ჰყავხარ ხატადო,
ღალა შენა ხარ,—ცხონი კი,
არ ღირან ჩალის ფასადო!

უებარი ხარ ბრძოლაში
ყველგან გამტანი ლელოსი.
ბინდიამც დაგენაცულების,—
გმირი ხარ საქართველოსი!

2. ბარათა ბარათაშვილს.

ბარათავ ბარათაშვილო,
მეფის ხარ ნაზირ-ვაზირი,
ვერა გრძნობ ჩვენსა წუხილსა,
მალღიდამ გადმონამზირი.

იკინი, გულში გესლი გაქვეს,
ტახტს უყეფ სამეფოსასა,
მეფე ლუარსაბს ღალატობ,
ძლიერსა, მრავალ ყმოსანსა!

ჩვენი გივარგიც დანესტრე,
ქართველთ სარდალი დიდია,
შენ ჩაუნგრევე მელობით
ჩვენსკენ სავალი ხილია.

ალარგის ინდობ, კანჯარო,
ტურა ხარ პირსისხლიანი,
ბევრ დედას შავი ჩააცვი,
დაყარე თვალტრემლიანი!

სამეფოს ჩანთქმას უპირებ,
დასთრგუნე დედოფალია,
დოვლათს იკრეფავ საცალოთ-
ვერ ძღვების შენი თვალა.

გაა თუ გაგიცედა ბუმბული,
ველარ იფრინო ღალადა,
მეფის კარს რისხვა მიიღო,
ალარ ჩაგაგღონ ბალადა!

მაშინ მოგწვდების მინდიაც,
ლაჯაის მოგდებს წვერზედა:
თავს მიგინაყავს გველიგიო-
გივარგის ნასახლკარზედა!

ორივე ლექსი XIX ს-ნის დასაწყისს უნდა მივაკუთვნოთ. მათი წიგნური წარმოშობა. აშკარაა ა. ფურცელაძის მონოგრაფიის გავლენით. ორივე ლექსის ავტორია ვინმე ხევსური მათქვამი მინდია, როგორც ეს ლექსის ბოლო სტროფიდან ჩანს.*

დასასრულ, საინტერესო ცნობას გვაწვდის თეიმურაზ ბატონიშვილი (1782—1846): თითქოს უნდა მოღწეულიყოს ერთი ფრანგმენტი ძველი ხალხური ლექსისა დიდ-მოურავზე, მისი ოსმალეთში გადახვეწვის შესახებ. „ძველად თქმულსა მოურავზე და ქების ლექსებში“ არის ლექსად ნათქვამი:

სააკაძეს თან გადაჰყენნ თავადები ძირ-ძველები.**

შეტად ძვირფასი ცნობაა. მით უმეტეს, რომ მოყვანილი სტრიქონი ხალხური იერისაა, მაგრამ საქმე ისაა, რომ ოფიციალურად ეს ლექსი არჩილს (1646—1713) ეკუთვნის:

ქაიხოსრო და იესე, კელაუ სხუა ბევრი ქართულები-

თან გადაჰყუეს სააკაძეს თავადები ძირძველები,—

იქაც ბევრი სახელი ჰქმნა, მაგრამ თავს გარდავევლები.***

რასაკვირველია, აქ მოყვანილ „მოურავის ქების ლექსებში“ არჩილის პოემა უნდა იგულისხმებოდეს, მაგრამ არც ის შესაძლებლობაა გამორიცხული, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილი აქ გულისხმობდეს მართლაც ძველი ხალხური ლექსების ციკლს გიორგი სააკაძეზე, საიდანაც შესაძლოა არჩილმა კიდევც ისარგებლა პოემის წერის დროს.

პოემის შინაარსი

ისტორიული პოემა „დიდმოურავიანი“ შეიცავს XVII ს. გმირის და სახელმწიფო მოღვაწის—გიორგი სააკაძის თავგადასავალს, მის აპოლოგიას. პოემაში თვით სააკაძის პირით მოთხრობილია საქართველოს ისტორიული ვითარება 1609-1629 წლების მანძილზე.

ამ გმირული ეპოპეის შინაარსი ასეთია:

ქრცხინვალში დგას თეიმურაზ მეფე პირველი. მას თან დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე ახლავს. „იშვებენ და იხარებენ“, რადგან მტრები ყველგან შეაშინეს. მაგრამ „ავი ენა“ მათ გაჰყრის ქვეყ-

* პროფ. ა. შანიძის მიერ 1931 წ. გამოცემულ წიგნში: „ქართული ხალხური პოეზია, I, ხევსურული“ მოხსენებულია რამდენიმე ნათქვამი მინდიას სახელწოდებით. შესაძლოა, რომელიმე მათგანიც იყოს ჩვენი ლექსების ავტორი.

** წერაკითხვისეული ხელნაწერი, № 213 (სიკუდილი დიდ მოურავის გიორგი სააკაძისა). *** „ცხოვრება მეფისა თეიმურაზ პირველისა...“ პლ. იოსელიანის გამოცემა, 1853 წ., გვ. 125.

ნის საზიანოდ, სამნი კაცნი მოვლენ და მოურავს მოახსენებენ, ხეაშიადს გაგიცხადებთო, მაგრამ ფიცსა გთხოვთ, არ გაგვამელაინოო-
გაკვირებული მოურავი მიუგებს: „რა ფიცსა მთხოვთ, კარგს მეტყვიით თუ ავს, არაფრისა მეშინიან:

გულში არა ჩამაჩნია, მეფის მტრისა ვარ შომსვრელი.

მოსულები კიდევ ფიცსა სთხოვენ, რომ იგი მათ არ გასცემს-
დაღონებული მოურავი გულში ფიქრობს, ნეტარ რად მიეცე ფი-
ცის წიგნი „ცუდის სიტყვისა თქმისათვის?“ და გულში გაივლებს,
იქნებ მეფე მიწყრება ძმისათვის ან ნათესაეებისათვის, იქნებ მე-
სულ შორს ვიყო და სხვას შეეხებოდეს ეს ამბავი?

დიდხანს იუარა, ბოლოს იძულებულმა მისცა ფიცი. მაშინ უთხ-
რეს: ხვალ შენი სიკვდილი გადაწყვეტილიაო! შენი მოლაღატენი
ნამდვილ ვიციით! მოურავი ძალიან შეწუხდა. ბოლოს ჰკითხა: რი-
სათვის მომკვლენ, ან ჩემგან რა დაშავებულაო? უდანაშაულო მოუ-
რავს აგონდება, თუ როგორ დაღუპულან დაღატით მზექაბუკი და
გმირი როსტომ. ის ახლა ხედება: კაცს რომ ბევრი კარგი უყო,
ამაგი მიინც დაკარგულია, და თან ავი სიზმარიც ენიშნება.

მოურავი მაშინვე გაენდო ერთგულ ყმებს და მეგობრებს, ზოგ-
თან წერილებით კარისკაცები აფრინა, ხოლო ახლო ამხანაგებს—
ქაიხოსრო მუხრან ბატონს და იესე ქსნის ერისთავს შესჩივლა:
რისთვის მომკლავს მეფე, თქვენ გასინჯეთ, თქვენგან მაქვს ძალა,
განა კარგისათვის კარგი ეს არის? თქვენ ხომ იცით, როგორ ვალ-
დებულა ჩემგან მეფე? მეგობრები უპასუხებენ, ნუ დაიჯერებო; ეს
ამბავი მართალს არ ჰგავსო; ალბათ ზოგიერთებს გადაკიდება უნ-
დათ და „ქართლის ჩუბითა ავსება“, შენ რომ არ იყო დღეს,
ქართლს ნათელი ჩაუქრებაო.

მოურავი დაწყნარდა, მაგრამ მეხეაშიაუენი ისევ მოვლენ მას-
თან იმავე სიტყვებით: დაიჯერე, ვიდრე შენს სისხლს დაღვრიან,
რაკი მოგკლავენ, მერე შენ სიკვდილს ვინ ეძებსო? ახლა კი დაჯე-
რებული მოურავი ეკითხება, თუ რად ჩქარობენ მის სიკვდილს. მას
უპასუხებენ: ხელმწიფე ლუარსაბის სიკვდილს გაბრალებსო და თან
უჩივის შენს განდიდებას და ურჩობასო:

... მან ჯარი დაიხვია, არ ეტყვის მინდორ ველად,

თავს არ გვიდებს საპატრონუმოდ, წყალობის არ გადამხდელად.

მოურავი ახლა კი გრძნობს, რომ მას ნიშანს მოუგებენ ისინი,
ვინც უშლიდა მეფის ერთგულ სამსახურს, განსაკუთრებით მაშინ,
როცა მან გონიაში სპარსთაგან გადახვეწილი თეიმურაზ მეფე ჩა-
მოიყვანა და ისევ აიყვანა ქართლ-კახეთის ტახტზე.

მეფემ შეიტყო ეს მითქმა-მოთქმა და მოურავს შეეკითხა. უკა-
ნასკნელმა აცნობა ყოველივე და თან დასძინა: თავს დაღატით ვერ

მოვიკლავო! მოურაგმა მეფეს მოციქულად მიუგზავნა ავალიშვილი დომენტი მროველი (ანუ რუისის ეპისკოპოსი), სახელგანთქმული კეკელიანი კაცი, და მისი პირით შეუთვალა: ნუ გეწყინებათ ჩემი სიტყვა, მაგრამ რა დავაშავე, მე ყოველთვის თქვენს სურვილს ვასრულებდი, თქვენთვის ვაბრძოლებდი ხმალს, ახლა რისთვის გამზადე მტერთვულადო?

მეფემ შემოუთვალა: ეგ საქმე ჩემს გულში არ გავლილა, როგორ მოგაკვლევინებდი ჩემს ერთგულს და თავგანწირვით ნამსახურს? ვინც ეგ ტყუილად გითხრა, უსათუოდ უნდა ხელთ მომკე, რომ ავიკლო და გავანიავო; მე მინდა, რომ შენ ძველებურად მემსახურო, მსურს შენით ვილაშქროო!—ასე იმართლა თავი თეიმურაზმა. მაგრამ მეხვაშიადენი საიდუმლოდ ისევე მოვიდნენ სააკაძესთან და უთხრეს: „ერთხელ კიდევ მორჩი სიკვდილსა და ღალატს, ჩვენ ნუ გაგვკემ, თორემ დაგვბოცენ, შენ კი მალე მიხვდები თუცის დარღვევას; ამიერიდან მეფისაგან დანდობას ნულარ მოელი, იგი ლუარსაბის მეფის სიკვდილს გაბრალებსო“.

მოურაგმა კიდევ გაუგზავნა მეფეს მროველი, კიდევ ახლა მოციქულები: ამბის მომტან კაცებს ვერ მოგკემ, რანაირადაც გინდა დამსაჯო, თქვენ თურმე ლუარსაბის სისხლს მადებთო. მეფემ უბრძანა: „ახლა კი გეტყვი სწორ სიტყვას! ქვეყანამ იცის, რომ შენ მისი სისხლის მღვრელი იყავი, მაგრამ მან სამოთხე დაიმკვიდრა თავისი წამებით, ანგელოზი ჰყავს მცველად. მე მის სისხლს არ ვეძებ, შენ შენთვის იჯექიო“.

რა ეს გაიგონა მოურაგმა, მაშინ სთქვა: მეფე ჩემზე გამწყრა-ლიაო. მოციქულებს კი შესჩივლა: მამ მე ცუდად მშრომელი ვყოფილვარ!—არა მეფეთა ტახტის შემამკობელი, არამედ მისი დამაქცეველიო და თავის გასამართლებლად, რომ არაფერშია დამნაშავე, იგი მოყვება თავის გმირულ ნამსახურობის ამბებს „თავიდამ“, ე. ი. იმ დროიდან, როცა ის ოცი წლისა მხლებლად მიართვეს ცამეტის წლის ლუარსაბს (თუმცა ამაზე ადრეც ის გვერდთ ახლდა ლუარსაბს).

ეს ამბებია: 1609 წ. თათარხანის შემოსევა, და მისი სარდლობით მათი დამარცხება და გაწყვეტა ტაშისკარში; ლუარსაბ მეფის რომანი სააკაძის დასთან, მათი ქორწილი, დიდებულთა უქმყოფილება ახალი დედოფლის უგვარობის გამო, მათი ქვეგამხედველობა და შეთქმულობა სააკაძის მოსაკლავად; სუსტი ნებისყოფის მქონე მეფის დაყოლიება და მკვლელობის მზადება, მოურაგის გადარჩენა და გაქცევა; მეფის მიერ დამსჯელი ჯარის დადევნება, ნოსტეში სააკაძეს სახლის დაწვა და აკლება, ცოლშვილით ღამე გავარდნა ტყეში, იქიდან გამოპარვით და დიდი წვალებით ფარულად

მტკვარში გასულა მცხეთასთან და ცოლ-შვილის შეხიზნება ნუგზარ არაგვის ერისთავთან, იქიდან ერანში წასულა შაჰ-აბაზთან, რომელიც მოურავის ჩასვლას დიდი სიხარულით შეხვდა; შაჰ-აბაზის მიერ სააკაძის სალაშქროდ წაყვანა ყანდაარში, ბაღდადში და იქ მისი სახელოვანი ვაჟაკობის გამოჩენა; იქვე მოურავის ძმის სიკვდილი. ქართლზე წამოსვლა; მეფეების ლუარსაბის და თეიმურაზის იმერეთში გადაცეივნა, ყენის მიერ ლუარსაბის მოტყუებით იმერეთიდან ჩამოყვანა, და სპარსეთს წაყვანა, კახეთის აოხრება და აყრა; შაჰ-აბაზისაგან განზრახვა ქართლის აოხრებისა; მოურავისა და ყორჩი-ხანის გამოგზავნა დიდი ლაშქრით; მოურავის და ზურაბ არაგვის ერისთავის ერთმანეთის საიდუმლო შეთქმულება ერანის წინააღმდეგ; შაჰ-აბაზისაგან მოურავის მოკვლის განზრახვა, ყენის შათირის დაქერა ლოკინში მოურავისაგან, ყენის საიდუმლო გეგმის ჩაშლა; მოურავისაგან მალეით ჯარების დაბარება და მუხრანში ერანის ლაშქრის ამოხოცვა; მცხეთის ახალციხის აღება, თბილისის იერიში, მარტყოფში ერანელთა ჯარის მოსპობა და ქართლის განთავისუფლება ერთ დღეს; განძეინება შაჰ-აბაზისა, მძიმე ლაშქრის გამოგზავნა საქართველოზე, მარაბდის ომი, ქართველების დამარცხება; სააკაძის პარტიზანული ომები და ქსანზე ერანელთა სასტიკი განადგურება; თეიმურაზის აყვანა ტახტზე; შინაურ მოლაღატეთა და ერანის მომხრეთა დასჯა; სააკაძის გადასვლა მესხეთში, იქ ერანელთა განდევნა სამცხეს-საათაბაგოს ციხეებიდან, ერანელთა ახალი თავდასხმა, სააკაძის მგზავრტბა დიპლომატიური მიზნით იმერეთსა და სამეგრელოში, ქართლში გადმოსვლა, უშედეგო ცდა თბილისის აღებისა, აჯანყებული ოსეთის გატეხა, დაღესტანზე მიხლომა, სააკაძის განდიდებით მეფის წყენა.

მეფემან პირად არ ბრძანა, გულშიგან შექნა წყენანი:
როდესაცჯარის, იქნების ამის სისხლისა დენანი!
მე მეფე—ამას სახელი, ხვანთქართან თავის ჩენანი,
ქართველთა ასრე დახვევა, ხოგთ ხაჟით შესაშენანი!

შემდეგ ავტორის მიერ ნაამბობია:

მაბეზლარ ამხანაგთა ღალატი და მეფის გარდაკიდება, ზურაბის ჩამოშორება, მოურავის მეგობრობის მიერ თეიმურაზის მხარის დაქერა; სააკაძის მიერ იმედის გადაწყვეტა მეფესთან შერიგებისა და მისი მტკიცე გადაწყვეტილება მეფესთან ხმლით შებრძოლებისა:

შუა ნულარავინ ჩამოვა, აღარ მოხსდების ხავია!

ამის შემდეგ ბაზალეთის სამოქალაქო ომი, მოურავის დამარცხება და წასვლა სტამბოლში ხონთქართან. ოსმალეთში სააკაძის გმირული საქმეები, სოხასტას აღება და იქ ხონთქრის ვეზირისაგან შურის ნიადაგზე ღალატით სიკვდილი სააკაძისა და მისი ამხანაგებისა.

ასეთი მღელვარება გიორგი სააკაძის ისტორია, რომლის ეპიგრაფად გამოდგება სიტყვები, პოემაში რომ ათქმევინებს ტფილელი:

ამა სოფელმან მაბრძოლა აღმოსვლით დასაეღეთამდი,
ბაბილოვანს და სამხრეთსა ბრძოლილ მყო ხმლისა ევეთამდი:
ჩრდილოთ ღეკთა და ოსეთსა, კილით სულ ჩერქეზეთამდი.
ლხინიც მამცა და წუხილი, ურვა და სეკდა კენესამდი.

ყანდაარს ბრძოლა და ბაღდადს, მე ვინ მიწურვა მისრისა,
სტამბოლს ხანისა დაყოფა, ნახვა, გაშინჯვა მისრისა.
არაბისტინისა კაბუკნი მაჯამან ჩემმან მისრისა;
აწვა სევდისა ლახვარი გულსა მიწვლულებს, მისრისა

„დიდმოურავიანი“ დაწერილია რუსთველური შაირით. იგი შეიმკვეს 11 კარს და 484 ტაქსს.

დიდმოურავიანის ხელნაწერისათვის

ჩვენამდის* „დიდმოურავიანი“ ორჯერ დაიბეჭდა: 1851 წელს გამოსცა პლატონ იოსელიანმა („დიდი მოურავიანი“ თქმული სააკაძის ძის იოსებ თფილელისაგან, დამატებით სხუათაცა, მისთა თხზულებათა, დაბეჭდილი ქ. თფილისს, 1851). გამოცემას წინ უძღვის მცირე წინასიტყვაობა (1-4 გვ.) და ბოლოს დართული აქვს „ანბანთა ქება თქმული ბაბათა-შვილის იოსებ ტფილელის მიერ“ და იოსების ცნობილი გამოცანა იაკობ შემოქმედელისადმი მიმართული.

1897 წელს „დიდმოურავიანი“ გამოსცეს ი. იმედაშვილმა და სპ. ქელიძემ. პოემას დართული აქვს სპ. ქელიძის წინასიტყვაობა (1-18).

ნაბეჭდის გარდა, საკმაო რიცხვი ხელნაწერებისა დაცულია საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში, რამდენიმე ცალი კერძო ოჯახებში ინახება. ამ ხელნაწერთა დიდი უმეტესობა XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და უფრო კი XIX საუკუნისაა. „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერებიდან გამოსაცემად ჩვენ ავირჩიეთ მხოლოდ ერთი ხელნაწერი წერაკითხვისეული მუზ., № 15.

პალეოგრაფიულად იგი ყველა არსებულ ხელნაწერებზე უძველესია, XVII საუკუნისაა, ამიტომ დაებეჭდეთ ეს ხელნაწერი უცვლელად.

დიდმოურავიანის ზემოხსენებული ხელნაწერები ჩვენი ტექსტის გარდა გადამწერლების მიერ საშინლად შერყენილია, ტექსტში სიტყვები და ფრაზები მრავალგან გადამახინჯებულია, თუმცა სტროფული მოცულობა კი ყველგან ერთი და იგივეა. საინტერესოა ხელნაწერია ამ მხრივ ხელნაწერი 101 ბ (გვ. 65—113), რომელიც ავტოგრაფიდან მომდინარეობს, როგორც თავსათაური გვამცნებს „ქ:

* იგულისხმება ჩემი გამოცემა: სახელგამო, 1939.

წიგნი და ქება დიდის მოურავის გიორგის, თქმული ლექსად ტფილელის იოსებისაგან. ღმერთო, წარმართე ქმნული ხელთა ჩემთანი და ხელი მოუმართე მწერალსა“. მაგრამ იმის მიუხედავად, რომ ჩვენი ხელნაწერის დედანი უნაკლო უნდა ყოფილიყო, იგი საესეა ასოთა და სიტყვათა შეცდომებით, გადამახინჯებებით (გადაწერილია XIX ს. დამდეგს ნინო ზედგინიძის მიერ.

არც პლ. იოსელიანს და არც იმედაშვილ-ქელიძეს ჩვენი ხელნაწერი ხელთ არ ჰქონიათ და შერყენილ ხელნაწერებს დაყრდნობიან. თვით პირველი გამომცემელი პლ. იოსელიანი დასძენს: „ესე დიდმოურავიანი დაბეჭდვებზე უმეტესაკლებოდ იმა დედანზე, რომელიცა ვჰპოვე გადაწერილი კარგისა და გარკვეულის კელით თელავის სემინარიის რექტორის დავით ალექსიევისაგან მისართმევად თავადის სტატისკის სოვეტნიკის გიორგი ეგნატის-ძის თუმანოვისა, წელსა 1823-სა“-ო (გვ. 3).

უფრო შერყენილი ტექსტი ჰქონიათ იმედაშვილ-ქელიძეს. ეს იწარმდენიშე მაგალითიდანაც კი ჩანს, რომელთაც აქ აღუნიშნავეთ ჩვენს ტექსტთან შედარებით:

იმედაშვილ-ქელიძის გამოცემა:

იქიდან კაცი ჩავგზავნე დიდის გზის შემტყობარია 130,1.

ბატონის შვილმან გიბრძანა, ვინ არს მუხრანთ თავია? 152,2.

ბრძანა: ნუ მოჰკლავთ ჯამუშსა მის კაცსა მიუბარეთა 174,1.

იარალს თავსა დავადეგ მუხარად პირაკეცილი 197,1.

ნახშირის გორით მოვიდა ცხენისა გამომცემელი 248,2.

ახლა მგონი მუხრანს გაძლევს, შეიშურებთ მთას და გუბსა 290,3.

მშვიდობით, თვისნო, მოყვანსო, გამოგესალმით სალმობით 333,1.

მით მიყვარდა, ბევრჯელ შეგქმენ კაცი შუა განაკვეთი 313,2.

თავს ვეტყვოდი, ქართლისათვის მოვკვდი, წინ გიკაწაშებათ 315,1.

ძმას და შვილსა თვით ხელდიდეს, მისთვის მსომობდეს ორსავე კაცსა! 384,2.

დავით სიტყვა გაუთავე, გულსა ჩემსა „ვაშა“ „ვაშე“. 453,3.

ჩვენი ტექსტი:

იქიდან კაცი ჩავგზავნე ხიდის გზის შემტყობარია 129,1.

ბატონიშვილმან გიბრძანა, ვინ არის მუხრანთ თავია? 152,2.

ბრძანა, ნუ მოჰკლავთ ჯამუშსა მის კაცსა მიუბარეთა 174,1.

იარალს თავსა დავადეგ, მე მარად პირაკეცილი 197,1.

ნახშირის გორით მოვიდა, ცხენისა გამომცემელი 248,2.

ახლა მგონი მუხრანს გაძლევს შეიშურებთ მთას და გუბსა 2-0,3.

მშვიდობით, თვისნო, მოყვარებო, გამოგესალმო სალამით 333,1.

მით მიყვარდა, ბევრჯელ შეგქმენ მტერი შუა განაკვეთი 313,2.

თავს ვეტყვოდი ქართლისათვის მოკვდი, წინ გიკაწაშებათ 315,1.

ძმას და შვილსა თვით ხელდიდეს, მისთვის სომობდეს ორსავე მკვდარსა 385,2.

დავის სიტყვა გაუთავე, გულსა ჩვენსა „ვაშა“, „ვაშე“. 435,3.

ასეთი შეცდომები ბევრია, როგორც ნაბეჭდში, ისე ხელნაწერებში; ზოგან სიტყვა-ნაკლებულობაა, ზოგან მთელი სტრიქონებიც

გამოტოვებული. ცხადია, ასეთი დამახინჯებანი აბნელებენ პოემის აზრს და მკვლევარი და მკითხველი ადვილად შეუძლიათ შეცდომაში შეიყვანონ. მაგ., ერთი სიტყვა „ჯამეში“ სხვა ხელნაწერებში და ნაბეჭდ გამოცემებში დღემდე ხმარებულ „ჯამეშის“ ნაცვლად რამდენად სცელის აზრს!

რაც შეეხება ჩვენი ტექსტის ხელნაწერს, იგი თავის დროს მოკლედ აღწერა ე. თაყაიშვილმა (*Описание рукописей*, т. I, № 1—4, გვ. 120—121.). ხელნაწერი 28×20 სსტმ. დაწერილია მეჩვიდმეტე საუკუნის კარგი, მკვლავიანი ხელით. ყოველი ტაეპის დასაწყისი გადაწერილია წითელი სინჯურით. გადაწერის ვინაობა არ ჩანს. ხელნაწერი შეიცავს 123 გვერდს ანუ კაბადონს. ყდაზე დარჩენილი წარწერა გვამცნობს, რომ ხელნაწერი თავის დროზე, საქართველოდან გაუტანიათ და შემდეგ ასტრახანში შეუქმნია ცნობილ ქართველ მთარგმნელს და მოგზაურს გიორგი ავალიშვილს (1780—1850). აი ეს მინაწერიც:

„ქნიაზ იაგორ ავალის-შვილისა ვარ. ასტრახანს ნაყიდი ხუთაბაზად შეუკრავი და შესაკრავათ მისცა სამი აბაზი“.

ცნობილია, რომ ქ. ასტრახანში ერთი მთავარი პუნქტი იყო. რუსეთში გზად მიმავალ ემიგრანტებისა, რომელთა რიცხვი XVII და XVIII საუკუნეებში მეტად დიდი იყო. ამ გადახვეწილთა შორის არა ერთი მწერალი და მწიგნობარიც ითვლებოდა, და ხსენებული ხელნაწერი ალბათ მათ მიერ იყო საქართველოდან გატანილი. ჩვენ ვიცით, რომ ასტრახანში ცხოვრობდნენ მეფე პოეტები—არჩილი (1682 წლ. 2 სექტემბრიდან 1685 წლ. შემოდგომამდის), რომლისადმიც მიმართულია პოემა და ვისი ბრძანებითაც დაიწერა დიდმოურავიანი; ვახტანგ VI, რომელიც ასტრახანშივე მიიცვალა 1737 წელს. და შესაძლოა ჩვენი ხელნაწერი ერთ-ერთი მთგანის ბიბლიოთეკის საკუთრებას შეადგენდა კიდევ. ასეთ თუ ისე, ხელნაწერი შემდეგ ისევ დაბრუნებულა საქართველოში და მით დალუპვას გადაჩინილა.

საყურადღებოა ერთი გარემოება. ამ უძველეს ხელნაწერში: ასევე დედანზე გადაწერილი ეს № 101-ში პოემა ცალკე თავებად არ არის დაყოფილი, და არც ცალკე სათაურები აქვს, როგორც ეს სხვა ხელნაწერებში და ნაბეჭდ გამოცემებში გვხვდება. მაშასადამე, სათაურები ავტორს იოსებ ტფილელს არ ჰკუთვნებია.

ეს მომენტი მით არის საყურადღებო, რომ დიდმოურავიანის ცალკეული თავების სათაურების დღემდე ტფილელისათვის მიკუთვნებულს, ემყარებოდნენ, როგორც ტფილელის სარწმუნო ისტორიულ ცნობებს გიორგი სააკაძეზე და მით შეცდომაში შედიოდნენ. ერთს ხელნაწერში (წ. კ. № 1538) დაცულია სათაურების ავტორისა

სახელიც. იგი ყოფილა ვინმე კალიგრაფი, „მჩხაბავი თომა,“ რომელსაც დიდმოურავიანი გადაუწერია მცხეთაში, 1765 წელს. მაშასადამე დიდმოურავინის ტექსტის თავებად დაყოფა და მათი დასათურება XVIII ს-ნის მეორე ნახევარს ეკუთვნის.

საყურადღებოა, რომ რედაქტორი თომა პოემის ზოგ ამბებში თვითაც ვერ ერკვევა. მაგ., მას შეეცდომით ჰგონია, რომ პოემაში დიდი მოურავი ესაუბრება სვიმონ მეფეს და არა თეიმურაზს: „ამას ყუელას მეფეს სვიმონს ეუბნება, მოურავს ლუარსაბის სისხლს აღებენ და ამისათვის ეს ყუელა მოახსენა“-ო. ასეა მეორე შემთხვევაშიც: პოემაში ნათლად ჩანს, რომ 1609 წ. თათარხანთან ბრძოლა „სურამის ბოლოს“ მომხდარა, რომ ომის ასპარეზი სურამის ბოლოსა და კორტანეთს შორის მოქცეული ტერიტორიაა—ტაშისკარი, ხოლო მესათურე კი შენიშნავს: „ეს არ ვიცოდი, სად შებმულან, შემინდევით მაშანო“-ო!

ამ გადაწერლებსვე ეკუთვნის მე-9 კარის სათაურში ცნობა, თითქოს მოურავმა ყაენს ურჩია ლუარსაბ მეფის სიკვდილი, „სანამ ლუარსაბ მეფე ცოცხალია, ქართლი არ დასწყნარდებაო“ და „ამაზედ თავი მოსკრეს ლუარსაბს“, „წინ სუფრაზე თავი დაიდგაო და ასრე პრძანაო: „მე გთხოვდი დას, მე კი არ მომეც და თეიმურაზს მიეცო და ამ საქმეზედ ლუარსაბ მეფის მესისხლობა მოურავს დასწყამესო“. ეს ბრალდება სრულიად ეწინააღმდეგება დიდმოურავიანის ტონსა და შინაარსს. პოემა გიორგი სააკაძის გმირობის და ლეაწლის პროპაგანდას შეიცავს, მისი პიროვნების სრულიად გაშარბლებას ქვეყნისა და მეფის წინაშე:

— მე მეფეთა ორგულება არა მთქმია არვისაგან...

— ვგრე თქმულა, ზეცასა რბის, მეფეთათვის ვინცა კვდება..

მესათაურე კი კონკრეტულ ბრალდებას უყენებს: ლუარსაბ მეფის მესისხლეობას. ანტონ ფურცელაძე ამ ცნობების შესახებ ტყუილად კი არ შენიშნავდა: „ეს არამც თუ ამ თავს და მთელს „დიდმოურავიანს“, მთელს ისტორიულს ფაქტებს ეწინააღმდეგება“-ო და შემდეგ კითხულობდი: „მამ საიდან შესდგა ეს სათაური ამ თავისა, სათაური, რომელიც ვერც ერთს ხელნაწერში ვერ ვიპოვეო“ და თან დასძენს: „ეს სიტყვები არის მოყვანილი პარიყის ბიბლიოთეკის ხელნაწერს „ქართლის ცხოვრებაშიო“; ამ წიგნიდამ აქვს აღებული დავით რექტორს, თუ ეხლა რაიმე წიგნიდამ აულიან თვით შეუთხზავს, ძნელია სათქმელადო.“*

ასლა ჩვენთვის ცხადია, რომ ხსენებულ სათაურებს ჩვენს პოე-

* ა. ფურცელაძე, „ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად, ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო“. გვ. 48 50, სქოლიო (1911 წ. გამოც.).

მასთან არაერთარი კავშირი არა აქვს; იგი შემდეგ დროში მოუტ-
მასნებიათ რედაქტორ-გადამწერლებს და აქედან გადასულა-
პლ. იოსელიანის და ქელიძის ნაბეჭდ გამოცემებშიც.

საყურადღებოა, რომ დიდმოურავიანის მესათაურე-რედაქტორე-
ბი უმთავრესად გიორგი სააკაძის მომხრეთა ბანაკის ხალხია და
სათაურებში ისინი სააკაძის ოპოზიციონერთა საგულისხმოდ ხაზ-
გასმით აღნიშნავენ დიდი მოურავის სიმართლეს, სიდიადეს და მის-
დამსახურებას საქართველოს წინაშე. მოგვყავს ერთი მათგანის
ანოტაცია:

„ამბავი გალექსით გარდათარგმნილი დიდის მოურავის გიორგის
ძისა შაუშისა, რომელი იყო ტფილისისა, ქცხინვალისა და კავკასიის
მთისა დეაღეთისა* მოურავი,—კაცი ძლიერი, სახელოვანი, ჰაერო-
ვანი და ომის ფრიად შემმართველი, რომელიცა დაშვრა დიდითა
შრომითა საქართველოსა ზედა ქართლსა და კახეთსა, რომელ-
მანცა მრავალ გზის განათავისუფლნა საქართველო ყიზილბაშისა
მეორისა (sic) შაჰ-აბასისაგან აოხრებასა და იყო მთავარი ქართ-
ლის სამეფოს შინა მდიდარი ფრიად“ (იხ. 4699 ხელნაწერი, გვ. 1).**

მოგვყავს სამი ხელნაწერიდან „ქარების“ სათაურები:

ქ ა რ ი მ ე ო რ ე. მოურავისაგან თვისის ნამსახურისა და ვალ-
დებულობის შეთვლა კელმწიფესთან. ნახეთ სიკეთე და კარ კაცო-
ბა მოურავისა (გვ. 182).

ქ ა რ ი მ ე ს ა მ ე. აქა რჩევა დიდის მოურავისა, ნუგზარ ერის-
თავისა, დელუმამადისა და მათთა სპათა ვეზირობა და გამორჩევა,
თუ რას გზით მიუკდეთო. ასრე უნდა გამორჩევა. კარი გ: (გვ. 186).

ქ ა რ ი მ ე ო თ ხ ე. შებმა მოურავისა და თათარხანისა და გა-
ზარჯება მოურავისა. გაქცევა თათარხანისა: კარი დ: ეს არ ვი-
ცოდი, სად შებმულან. შემინდევით მამანო! (გვ. 187).

ქ ა რ ი მ ე ხ თ ე. მოურავისაგან მეფის დაპატიეება ნოსტეს და
მეჯლიში. მეფისაგან მოურავის დის ნახვა და თხოვნა მოურა-
ვისაგან. დაურჩება და მოციქულის მიგზავნა მეფესთან და მე-
ფის დედასთან. მეფისაგან ფიცის მიცემა და შერთვა მოურავის
დისა და ქვათახევეს ქორწილი. ნახეთ, ავი ენა როგორ ვაპყრის ამ
საყუარელთა, როგორც რუსთველი ბრძანებს: „ავ სასმენელის მო-
სმენა არს უმეავესი წმახისა!“ (გვ. 189).

ქ ა რ ი მ ე ე ქ ე ს ე. მეორედ მოჰყვა მოურავი თავის საჩივარსა.
კარი ვ: მობეზლართ ენით, რომ სიკუდილი გაუპირა მოურავსა,
როგორც თვითონ ბრძანებს: „ამისთანა კაი ყმა ვითარ არსო პატ-

* სწერია: „მ დ ა ე ლ ე თ ი ს ა“, ** ამ წარწერას იმეორებს II 612 ხელნა-
წერიც.

რონისაგან სასიკუდილოდ ადვილად გამოსამეტოა“. მაგრამ ავი ენა ასრეთი არისო, თვისსა ბედსა უჩვენებს: და შეტყობა მოურავისაგან თავისის სიკვდილისა და გამოპარვა და მაისში წყალში გასვლა ცოლ-შვილით. მცხეთას ლოცვა და ნუგზართან მისვლა. მსმენელო, ყური მიუპყარით! (გვ. 192).

კარ ი: ზ: მოურავისაგან ყაენთან წასულა ცოლშვილითა და ყურყუთას ფონზედ კოლოტაურის მიბნედა! თუ გიეი არ იყო, მოურავეს როგორ დაიქირებდა? (გვ. 198).

კარ ი: თ: მონდომა შაპ-აბაზისაგან ქართლის აობრებისა, რომ მოურავი გამოგზავნა და ყარჩიხან და დიდის ჯარით გამოატანა და ზურაბ და მოურავმა ერთმანეთს პირი მისცეს და წამოვიდეს მცირეს საქართველოზედა. ურჩიევს შააბასს, მოურავი მოკალიო! დაუჯერა და შათირი გამოგზავნა. და წიგნისა მოურავისაგან ნახვა და დაქერა მალვით; ქართველთ ჯარისა და დაბარება და მოურავისაგან ყარჩიხანისა და მისთა სპათა დაკოცა და იმავედღესა, აქ, მცხეთასთან, რომ ახალციხე არის, ისიც თათართა ექირა, იმისი დაგდება და ქალაქს იერიში და კახეთს ჯარის დაკოცა. როგორაც თვითონ ბრძანა: ოთხი საქმე ერთს დღეს ვქენიო, თქვენც ნახეთ იიშიაო!“ თუ არ იიშია“ ვითამცა და საქმე არისო და კელმწიფის სამსახურიო, თუ არაო?

ამას ყუელას მეფეს სვიმონს ეუბნება. მოურავს ლუარსაბის სისხლს ადებენ და ამისთვის ეს ყველა მოახსენა. და ახლა კიდევ სხვას საჩივარს და დავის სიმართლეს მოსთულის. მსმენელთ გესმოდესთ. მაგრამ მოურავს ამის მეტი არ დაუშავებია რა; ერთხელ ეს უთხრა ყაენს, დაქერილი რომ ჰყუანდა ასჯარაბადს: მანამდი ლუარსაბ მეფე ცოცხალიაო, მანამდი ქართლი არ დასწყნარდებაო. ზოგმა კიდევ სხვა უთხრა და ამაზედ თავი მოსპრეს ლუარსაბს, ვითაც ზემოთ დაგვიწერია, წინ სუფრაზედ დაიდვაო და ასრე ბრძანაო: „მე გთხოვდი დას“ მე კი არ მომეც და თვიმურაზს მიეციო და ამ საქმეზედ ლუარსაბ მეფის მესისხლეობა მოურავს დასწამეს (გვ. 222).

კარ ი: ი: წაელა მოურავისაგან ხვანთქართაგან, რაც ქართველთ კელმწიფეთათვის გარდაეკადა, იმ საჩივრებს მოჰყუა და ყველა მეფეს სვიმონს უამბო და რა რომ შერიგება აღარ იქნა, ერთმანეთს ემდუროდენ და ერთმანეთს გული ველარ შეაჯერეს, ვითაც რუსთველი იტყვის: „ვის ძალუც შეკურა გორლითა თივისა მთელისაო. აგრეთვე კაცის გულიაო, თუ კაცი კაცს არას უჯერს და არ მისდევსო, როგორც ის არ შეიკურისო, ისევე ამფერი კაცნი ვერ შერიგდებიანო!“ წაეიდა ხვანთქართან და რაც გარდაეკადა, იმისი მოთულა და ხონთქრის სამსახური ყუელას ანდერძად მბობა. კურთხეულმც არს ცხოვრება მისი“.

სათაურები წერა-კითხ. № 123 ხელნაწერისა

(ხელნაწერი XVII-XIX სს. უთავბლო, მეტად დახიანებულა)

(აქა) მოურავისაგან თავისის ნამსახურისა და ვალდებულობის შეთ (ულა კელმწიფესთ)ან. ნახეთ სიკეთე და კარგ კაცობა მოურავისა.

კარი: შ: ყენისაგან ყანდარს წასვლა, და ინდოთ შებმა. მოურავის გამარჯვება და მასუკან ბალდადის ციხის აღება და მოურავის ძმის სიკედლილი. მასუკან, ქკს ტიპ წამოსვლა შაჰბაას ყაენის ქართლსა და კახეთსა ზედა. მობეზლართ ენით უწინ კახეთს მივიდა და დიდმან თეიმურაზ თავისი დედა ქეთევან დედოფალი და თვისი და ელენე და თავისი ორი შვილი ლეონ და ალექსანდრე და სხვა მრავალი ფეშქაში და სახვეწარი წიგნები მიაგება. ყაენმან ერთგულობაში ჩამოართო და უნდა დაბრუნებულიყო, მაგრამ ბევრი მობეზლარი ჰყვანდათ ქართლის მეფეს. და კახთ ბატონსა და აღარ დააბრუნეს. ქარ[თლი ინა] დირეო, თუ ვინმე მებრძოლოს, პასუხის მიძეგმი ჩვენ ვიყუნეთო.

ქ: ოხრება და წახდენა ქართლისა ლუარსაბ მეფისაგან, იმერეთს გარდასვლა და სარუ ხოჯას და შადიმანის სიტყვით მოტყუება და ლუარსაბის ჩამოყვანა და ყეენისაგან თან წაყვანა. და მასუკან თავი სუფრაზე დაიდვა ურჯულომან შაჰაბაზ: მე კი არ მომეც უმჯობესი დაო და თეიმურაზს მიეცო!“

ქ: კარი მეხუთე. მოურავისაგან მეფის დაპატიჟება ნოსტეს (და მეჯლიში) და მეფისაგან მოურავის დის ნახვა და თხოვნა და მოურავისაგან დაურჩ(ება და მო)ციქულის მიგზავნა მეფესთან და მეფის დედასთან და მერმე მეფისა(გან ფიცის მი)ცემა და შერთვა მოურავის დისა და ქვათაქევს ქორწილი. ნახეთ (ავი ენა რო)გორ გაპყრის ამ საყვარელთა, როგორც რუსთველი ბრძანებს: „ავის სასმენელ(ისა) მოსმენა არს უმჯავესი კმახისაო!“

ქ. მეორედ მოჰყვა მოურავი თვისსა საჩივარსა, მობეზლართა ენით რომ სიკუდილი დაუპირა მოურავსა მეფემან, როგორც თეთან ბრძანებს იმისთანა კაი ყმა ვითარ არსო პატრონისაგან სასიკუდილოდ გამოსამეტო? მაგრა ავი ენა—ასეთი არის თვისსა ბედსა უჩვენებს.

ქ. კარი ვ. შეტყობა მოურავისაგან თავისის სიკუდილისა და გამოპარეა და მანში მტკვარს გასვლა ცოლ-შვილით. მცხეთას ლოცვა.

(გადაწერილია 1854 წ. იოანე ბესარიონის ძის ხიმშივეის მიერ. ამ ხელნაწერის
გადანაღები პირია 612 ხელნაწერი)

ამბავი გალექსით გარდათარგმნილი დიდის მოურავის გიორგის ძის ძისა შუაშისა, რომელი იყო ტფილისის, კცხინუალისა და კავკასიის მთისა მდავლეთისა მოურავი კაცი ძლიერი, სახელოვანი, ჰაეროვანი და ომის ფრიად შემმართველი, რომელიცა დაშვრა დიდითა შრომითა საქართველოს ზედა. ქართლსა და კახეთსა, რომელმანცა მრავალ გზის განათავისუფლნა საქართველო ყიზილბაშისა მეორისა შაჰაბაზისაგან აოხრებასა და იყო მთავარი ქართლის სამეფოსა შინა მდიდარი ფდ (გვ. 1).

აქა მოურავისაგან მეფესთან მოციქულების მიგზავნა, ავალის-შვილი დომენტი და სხუანნი დარბაისელნი (გვ. 3).

აქა მოურავისაგან მეორედ მოციქულობის წარგზავნა მუნვე, ქცხინუალსა შინა (გვ. 4).

აქა მოურავისაგან თავის ნამსახურობისა და ერთგულობის შეთვლა მეფესთან. ნახეთ სიკეთე და კარგ კაცობა მოურავისა (გვ. 5).

აქა რჩევა ქართველთ დარბაისელთა და რჩევა დიდის მოურავისა, ნუგზარისა დელუმაჰმადისა და მათთა სპათა ვეზირთა და გამორჩევა თუ რა გზით უნდა მიუხდეთ! (გვ. 8).

აქა განსაკუთრებით გიორგი მოურავისა განრჩევა (გვ. 9).

აქა მოურავისაგან მეორედ შებმა თათარხანისა და გამარჯვება დიდი სურამის ბოლოს (გვ. 10).

აქა მოურავისაგან ლურსაბ მეფის დაპატიჟება ნოსტესა შინა. მუნ დიდი განცხრომა, შვება და ლხინი. ლურსაბ მეფისაგან მოურავის დის ნახევა, მეფისაგან მოწონება და თხოვნა მოურავის დისა და მოურავისაგან დიდი უარი ყოფა, მეფესთან და დედოფალთან ხვეწნა და მეფისაგან განარისხება და შემდეგ მოურავისაგან ნების დართუა და მეფისაგან საფიცრის წიგნის მიცემა და წასვლა მეფისა ქალითურთ ქუაბათა ხევს ქორწინება და რაიცა მოხდა შემდგომად იცნობების წამკითხველთაგან (გვ. 12).

აქა განმეორებით მოჰყვა მოურავი თავის საიჩივარსა მობეზლართა ენით ღალატით სიკუდილი დაუპირეს, როგორათაც თვთ ბრძანებს. ამისთანა კარგი ყმა ვითარ არსო გასამეტი პატრონისაგან სასიკუდილოდ შეტყობა მოურავისაგან და წამოსვლა დილისა ოდენ ეაშსა (გვ. 15).

ქარი მეშვიდე. მოურავისაგან ყაენთან წარსვლა და ყურყუთას ტონზედ კალოტაურის მიზნედა (გვ. 19).

აქა ქარი მეჩვიე. ყაენისაგან ყანდარს წარსვლა და გიორგი მოურავისაც თან წაყუნა და ინლოთ შებმა და მოურავისაგან

დიდი გამოჩენა და გამარჯვება და შემდგომ ბაღდადს წარსვლა და მოურავის ძმის ქაიხოსროს თან წაყუანა. და ბაღდადის ციხეზედ მისვლა და ალება და ქაიხოსროსაგან ძლიერად გამარჯუება და მუნვე სიკუდილი და შემდგომ (ტრე) წამოსვლა შაჰაბაზისაგან ქართლსა და კახეთსა მობეზლართა ენით; პირუტყლ კახეთს მოვიდა და დიდმან თეიმურაზ მეფემან თავის დედა ქეთევან დედოფალი და თავის და ელენე, ძენნი ლევან და ალექსანდრე და სხეანნიცა დიდებულნი და ძვირფასნი ფეშქაშნი და სახეეწარი წიგნი მიაგება და ყანემა ერთგულობაში ჩამოართვა და უნდა დაბრუნებულყო, მაგრამ ბევრი მობეზლარი ჰყუანდა ქართლსა და კახთ ბატონებსა და აღარ დააბრუნეს. ქართლი ინადირე, თუ ეინმე გებრძოლოს, პასუხის მომცემნი ჩუენ ვიყვენეთო. აობრება და წახდენა ქართლისა და ლუარსაბ მეფის იმერეთს გადასელა სარუხოჯასაგან, და შადიმან ბარათას შეილის სიტ-ეით მოტყუება და ლუარსაბ მეფის გადმოყუანა და შაჰაბაზისაგან თან წაყუანა და შემდგომ მოკვლა. და თაეი წინ დაიდვა: „მე. კი არ მომეც შენ დაო და თეიმურაზს მიეციო!“ (გვ. 20-22).

აქა მოურავისა გ. ხოსრო მირხას გამოჩენა შაჰაბაზთანა და რომელიც იყო ეს ხოსრო მირხა მამით ბაგრატიონთაგანი და დედით თათრის ქალისაგან, რომელსაც შემდგომად ეწოდა როსტომ-მეფე და დაიპყრა აზანეე ქართლი და კახეთი (გვ. 25).

აქა მონდომა შაჰაბაზისაგან ქართლის აობრებისა, რომ მოურავი გაგზავნა და ყარჩიხან დიდის ჯარით გამოატანა მოურავმან და ზურაბ ერისთავმან. ერთმანეთს პირი მისცეს, და წამოვიდნენ მკირეს საქართველოსა ზედან და მაშინ ურჩიეს შაჰაბაზსა: მოურავი მოკვალო! შაჰაბაზისაგან ფარულად ქართულთა ჯარის დაბარება, ყარჩიხანის ღალატი და სიკუდილი და მისთა სპათა დამარცხება და იმავეს დღესა ცხეთას ზევიდამ რომ ახალციხე არის, თათართ ექირათ იმის ალება და მუნ მყოფთ დაეოცვა და ქალაქში იერიში ურდოზედ ჯარის აღეოცხვა და გამარჯვება როგორათც თვითონ ბრძანებს: ოთხი საქმე ერთის დღეს ვქმენიო! ამას ყოველს სვიმონ მეფეს მოახსენებს მოურავი, ლუარსაბ მეფის სიკუდილს რომ ადებენ ყოველივე მოახსენა და თავის საჩივარსა სიმართლესა და შრომასა და დიდსა ომებსა საქართველოსათვის. გამომეტებასა მოსთქუამს (გვ. 25-26).

აქა გორიდგან წასვლა მოურავისაგან ბირთვისის ციხის მოხდომა, ციხის ალება და ყიზილბაშთ მეციხოვნეების ხუთასის კაცის დაეოცვა (გვ. 35).

აქა მოურავისაგან ზურაბ არაგვის ერისთავთან ფარვით კაცის გაგზავნა და გამოლაპარაკება თავის ცოლის ძმასთან (გვ. 38).

აქა ზურაბ ერისთავისაგან პასუხის მოსვლა (გვ. 39).

აქა წასვლა მოურავისაგან ხუანთქართან, რაც ქართველთ კელმ-წიფეთათვის გარდავედო და იმ საჩივრებს მოჰყუა და ყველა მეფე სვიმონ და უამბო და რა რომ შერიგება აღარ მოხდა, ერთმანეთს ემდუროდნენ და გული ველარ შეაჯერეს მივიდა ხუანთაქართან და ყოველი თვისი გარემოებას ანდერძად მოთვლა და კვანთქარის სამსახური.“

როგორც სათაურების განხილვამ დამარწმუნა, ფაქტიურად ისინი ერთს ავტორს ეკუთვნის (რომელიმე რედაქტორ-გადამწერელს) და შემდეგ სხვა გადამწერლებს იგი პირდაპირ გაუმეორებია, ზოგს შეუშოკლებია, ზოგს კი უფრო განუერცია.

რაც შეეხება დიდმოურავიანის ტექსტს, ჩვენ დავბეჭდეთ იგი უცვლელად 15 ხელნაწერიდან. არ ვებხებით აგრეთვე ტფილელის სტილურ სისტემას. გაუასწორეთ მხოლოდ კალმის შეცდომები:

„სიზმრის“—„რის“ (4/10), „თასა“—„თასსა“ (5/13) „ას“—„ასს“ (11/58), „დამართა“—„დამართა“ (13/70), „ხლმის“—„ხმლის“ (16/87), „ხლმით“ (29/180),—„შარმანწინანდელი“—„შარმანწინანდელი“ 16/8) „ფარეშო ხუცეს“ (19/109), „წავეკის“—„წავეკისს“ (21/119), „გქონდა“—„გვექონდა“-ს მაგიერ (21/125), „შეიტვეს“—„შეიტვესს“ მაგიერ (22/135), „წავედღ“—„წავედღ“-ს მაგიერ (23/141), „დამართა“—„დამართა“-ს ნაცვლად, „ყანდარს“ ნაცვლად „ყანდაარს“ (27/162), „წეს“—„გწეავეს“ (28/170), „ძვირფას“—„ძვირფასს“ (30/188), „ლომან“—„ლომმან“ (31/195) „ბევრჯეელ“—„ბევრჯეელ“ (36/243, 46/313), „ბირთვისა“—„ბირთვისსა“ (38/260), „ტბის“—„ტბისს“, „საბძოლოდ“—„საბძოლოდ“ (39/269), „გაუცვლდების“—„გაუცვილდების“ (40/277), „შემმატებელი“—„შემმატებელი“ (41/286), „ჩემან“—„ჩემმან (43/298; 46/326, 54/393), „მაქეთსა“—„მაქებსა“ (45/217), „არიგება“—„გარიგება“ (47/336), „მფრინველთ“—„მფირველით“ (45/345), „ველია“—„ველია“ (50/361), „ძალუცვ“—„ძალუც“ (50/352), „დათვერეს“—„დათვრეს“ (52/380), „მასმა“—„მასმია“ (53/386), „მმართებს“—„მართებს“ (54/391, 62/460), „აერი“—„პაერი“ (61/454), „ნილოს“—„ნილოსს“ (62/459), „გააწყრობს“—„გაიწყრობოს“ (63/462), „მართებდა“—„მმართებდა“ (63/472), „გვართომან“—„გვართომმან“ (63/475) და სხვა.

ავტორის ბიოგრაფიისათვის

დიდმოურავიანის ავტორობა, როგორც ძველადვე ცნობილია, იოსებ ტფილელს სააკაძეს ეკუთვნის. საწმუხბაროდ, მეტად მწირო ბიოგრაფიული ცნობები შემონახულა პოეტის შესახებ და ვერც ჩვენ ვუმატებთ ახალ რამ საყურადღებოს.

უპირველესად დღემდის გაურკვეველია მისი ბიოგრაფიის პირ-

ველი ნახევარი, როგორც მისი მშობლების ვინაობა, მისი ყრმობა და სიკვამლე და, ბოლოს, მისი ნათესაური დამოკიდებულების საკითხი დიდი მოურავის გიორგი სააკაძისადმი.

ტფილელის პირველი ბიოგრაფის პლატონ იოსელიანის (1809-1869) ცნობით, იოსები იყო „ძის ძე დიდი მოურავისა“, შვილი გიორგის ძის სიაუშისა (იხ. Жизнь Великого МOURAВА, გვ. 84). ამ ცნობას იზიარებენ: დავით ჩუბინაშვილი (ივერია, 1885 წ.), ანტონ ფურცელაძე (ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად... გვ. 422), ე. თაყაიშვილი (სამი ისტორიული ქრონიკა, გვ. 87; Хроника Эрц-СТАВСКОГО АРАПСТА, გვ. 8), მოსე ჯანაშვილი (საქართველოს ისტორია, გვ. 347, 1897 წ.). პროფ. ალექსანდრე ხახანაშვილის სიტყვით, იოსები ყოფილა „ნათესავი მოურავის გიორგი სააკაძისა“, და თან დასძენს: „ამ პოემის ავტორი თავის თავს უწოდებს მოურავის ძის ძედ“-ო (ქართ. სიტყვიერების ისტორია, გვ. 509). ჩვენის მხრით უნდა აღვნიშნოთ, რომ არსად იოსები არ ასახელებს თავს მოურავის შვილიშვილად, და ხახანაშვილის ცნობა გაუგებრობად უნდა ჩითვალოს. მეორე ალაგას ხახანაშვილი ჩვენს ავტორს მოურავის „ჩამომავალს“ უწოდებს („გუჯრები“, გვ. 3). პროფ. კ. კეკელიძე აღნიშნავს: „დანამდვილებით არ ვიცი, ვისი ძე თუ ძმის ძე იყო იოსები მოურავისა“-ო (ქართ. ლიტერატურის ისტორია, II, გვ. 361, 1924 წ.). დასასრულ, 1854 წ. დიდმოურავიანის 4699 ხელნაწერის გადამწერი იოანე ხიმშიაშვილი იოსებს მოურავის „თვისივე ტომად“ ასახელებს („დასასრული დიდის მოურავისა ამბისა, ლექსად თქმული თვისივე ტომის იოსებ ტფილელის მიტროპოლიტისაგან“).*

ასე გამოურკვეველია ეს საკითხი, მით უმეტეს, არც ერთი მკვლევართაგანი არავითარ წყაროს არ გვისახელებს თავისი ცნობის დასამტკიცებლად. ვფიქრობთ, ზემოხსენებული მკვლევრები (კიკელიძის გარდა) შეუმოწმებლად და გამოუყველევად მხოლოდ პ. იოსელიანის ცნობას იმეორებენ.

საკითხვის გასარკვევად, ისევ ავტორის ბიბლიოგრაფიულ ცნობას უნდა დავეუბრიალდეთ.

პოემის ეპილოგში ტფილელს ნათქვამი აქვს:

ნათესავ-მოდგამ-გვარ-ტომზან მისმან ეს ვიწვე წერებად-ო.

მასასადამე, პოემის ავტორი დიდი მოურავის ოჯახის ახლობელი წვერია, „ნათესავ-მოდგამ-გვარ ტომი“. მაგრამ რომ უფრო

* სხვათაშორის, იოსებ ტფილელის გარდა, სააკაძეების გვარში ჩვენ ვიცნობთ ორ სხვა ეპისკოპოსს იოსების სახელით: 1) „ქარისა წინამძღვარი“ „დმანელ ეპისკოპოსი სააკაძე იოსებ“ იხსენიება სვიმონ მეფის დროს, 1595 წლ. ქვეშ, ქრონიკები, 11, 428; 2) მანგლელის ეპისკოპოსი იოსებ სააკაძე, მოხსენებული 1719-1725 წლებში (Д. Пурцеладзе, Церковные гуджары, გვ. 11, 12).

დაწერილებით გამოვიყვლიოთ პოეტის ვინაობა, საჭიროა ყურადღება მივაქციოთ შემდეგ გარემოებას.

იოსებ ტფილელს ზოგ ხელნაწერში ბ ა ბ ა თ ა შ ვ ი ლ ი * ეწოდება (ბაბათაშვილი კი განშტოებაა სააკაძის გვარისა, ისევე როგორც ამავე გვარში—საამიშვილი, ფრიდონიშვილი, ხოლო დიდმოურავის პირდაპირ ჩამომავლები—შვილები და შვილიშვილები მთელ რიგ საბუთებში „მოურავისშვილებად“ იწოდებიან), „ხოლო მოურავიშვილი არს სააკაძე და მეფისაგან გამთავრებული... (იხ. ვახუშტი, გეოგრაფია, 24). ამის გამო უფლება გვეძლევა დავასკვნათ, რომ არც ბაბათაშვილები და კერძოდ არც იოსებ ტფილელი გიორგი სააკაძის პირდაპირ ჩამომავლები არ არიან, მაშასადამე, საკუეო უნდა იყოს ცნობა, თითქოს იოსები იყო „ძის ძე დიდის მოურავისა“. მაგრამ იმავე დროს, რაკი იოსები გიორგი სააკაძის „ნათესავე მოდგამ-გვარ-ტომია“, ვფიქრობთ, იგი უნდა იყოს დიდი მოურავის ერთ-ერთი ძმის შვილი ანუ მოურავის ძმისწული.*

* ბაბათაშვილები—სააკაძებთან ერთად იხსენიებიან მე-17-18 ს. ს. ისტორიულ საბუთებში. მაგ. 1703 წ. ერთ სიგელს ხელს აწვდენ: სააკაძე ზურაბ, სააკაძე მერაბ, ბაბათაშვილი იესე (საქ. სიძვ. II. 195). საბუთებიდანვე ჩანს, რომ ყმა და მამული მათ ჰქონიათ სოფ. ბობნავში („ბაბათასი თარხანი ბობნავს“—14635; დარუისში—13659).

სხვათაშორის, როგორც ირკვევა, ბაბათაშვილების შტოს ეკუთვნოდა მე-18 ს. პირველი ნახევრის პოეტი-ემიგრანტი დემეტრე სააკაძე. იგი სოფ. ბობნავიდან ყოფილა. ** საკითხის გამოსარკვევად ცალკე ყურადღება უნდა მიექცეს ჩვენში ნაკლებად ცნობილ სიტყვას მ ო დ გ ა მ ს. „მოდგამი“ იგივე „მომდგომია“, რაც ნიშნავს—მონაწილეს, მოხიარულს. „მოდგამს“ აღმოსავლეთ საქართველოში გუთნის ამხანაგობის მოხიარულს უწოდებენ. სულხან-საბასაძე ასე აქვს ეს სიტყვა განმარტებული: „მოდგამი-მეკომე. ჯილდის მოხიარე“ საგლეხო მეურნეობის ტერმინს „მოდგამს“ იცნობს XI საუკუნის ძეგლი—ცხორება გიორგი მთაწმიდელისა: „ხოლო უკეთუ არა ისმინოს, მიუწეროთ ოთხთავე პატრიარქთა საყდრის მ ო დ გ ა მ თ ა ჩუენთა...“ (გვ. 315). გაზეთ „დროების“ კორესპონდენტი ზაქარია ბილანიშვილი თავის წერილში: „ჩვენებური გუთნის წესები“ აღნიშნავს, რომ ივრის ხეობაში (გარე-კახეთი) „გუთანი ეკუთვნის პატარა ამხანაგობას, შევდგარს გუთნის დედისა, ღამისა და დღისი მეზრეებისა და კიდევ სხვა წევრებისა, ანუ როგორც გლეხები იტყვიან, „მოდგამებისაგანო“—ო („დროება“, № 74). შდრ. ხალხური ლექსი: „კაი დარში თითონ იხნავს, მ ო დ გ უ რ ს უხნავს აედარშია“: „ივერია“, 1893, № 63. სულ ახლა ხანს, ერთპიროვნულ მეურნეობის დროსაც, სოფელში გუთნისდელა მართავდა საგუთნო ამხანაგობას, რომელშიც ამხანაგებად შედიოდნენ: დღისი და ღამის მეზრეები. ამხანაგად შესვლა გარეშე კაცსაც შეეძლო, თუკი ის ამხანაგობაში ზარებს შეიყვანდა. საგუთნო ამხანაგობის წევრებს „მოდგამებს“ ეძახდნენ. ისინი გუთნის დღისი მოდგამები იყვნენ, ხოლო გუთნისდელა ამხანაგობის მოთავე და მეთაური იყო.

მაშასადამე, რაკი ტფილელი თავის თავს დიდ მოურავის „მოდგამად“ ასახელებს ნათესავე-გვარ-ტომთან ერთად, ვფიქრობ, რომ იგი გულისხმობს თავს გიორგი სააკაძის ოჯახის მონაწილედ. სწორედ მოდგამობით, მომდგამობით და არა პირდაპირი ხაზით—შვილიშვილობით.

ისტორიულ საბუთებში იხსენიება გიორგი სააკაძის მხოლოდ ერთი ძმა ქაიხოსრო, რომელიც 1614 წ. მოჰკლეს ქ. ბაღდადის ალების დროს, როგორც შაჰაბასის მოლაშქრე. შესაძლოა, იოსებ ტფილელი შეიღია ამ ქაიხოსროსი, რომელსაც ტფილელი იხსენებს ორჯერ დიდმოურავიანში:

...ერთი კაცად კმარყო, რაც ნაზეხ ჩემის ძმისა ნი...
ძმა მყენა და გულ სრულ, მამაცი, ხმის ამომღები, რიზისა,
მან ერთი კაცი საბრძოლოდ ადვილად არ შეიხისა,—
ის იქ მამიკლეს ომშიგან, კაცება შეჰქმნეს თიხისა!

მაგრამ დიდმოურავიანის მიხედვით, გიორგი სააკაძეს ჰყოლია მეორე ძმაც, რომელიც უკვე იხსენიება ქაიხოსროს სიკვდილის შემდეგ. ასე, როცა დიდ მოურავთან მოვლენ მეხვაშიადენი საიდუმლოს გასამხელად, გაკვირებული მოურავი ფიქრობს ამის გამო:

მეფე ხომ არას მიწყრება არც მოყვრის, არცა ძმისათვი 4. 8.

ამ მეორე ძმის სახელი არც ერთ საბუთში არ იხსენიება, მაგრამ რაკი იოსები ბაბათაშვილობით იხსენიება და ბაბათაშვილი კი იოსებამდე არა ჩანს, ცხადია, ბაბათა უნდა რქმეოდა იოსების მამას ანუ გიორგი სააკაძის მეორე ძმას, რომელიც ისტორიაში არავითარი მოღვაწეობით არ არის ცნობილი.

3. იოსელიანის ცნობით, იოსების მამას ბაბათა რქმევია; თათრები ბაბათას უწოდებდნენ, როცა იგი საქართველოდან მოურავის გადახვეწის და სიკვდილის შემდეგ არზრუმში ცხოვრობდაო. შესაძლოა ეს ცნობა კემშარიტებას არ იყოს მოკლებული. ბაბათურქულად ნიშნავს მამას, ხოლო გარკვეულ სიტყვასთან შეხამებით—პაპას, და შესაძლოა იოსების მამამ ღრმა მოხუცებამდის მიაღწია.

მაგრამ იოსებისაგან წოდებულ ბაბათას, იოსელიანის ცნობით, სიაოში რქმევია. რადგან სიაოში (სიაუში) იგივე შიოშია, მოურავის ძმას, გვარის ტრადიციით, თავისი მამის სახელი უტარებია. თუ ნამდვილია 3. იოსელიანის ცნობა, მაშინ შესაძლოა იოსების მამად ვიგულისხმობთ ის ბაბა-შიოშ, რომელიც 1656 წ. იხსენიება ერთ საბუთში* (Hმ 14657; საქ. სიძვ. II, 83). ექვი არაა, „ბაბა-შიოშ“ უნდა შეიცავდეს ორივე სახელს—„ბაბას“ და შიოშს**.

* ამ საბუთს ყურადღება პირველად კ. კეკელიძემ მიაქცია (ქართ. ლიტ. ისტ. II, 361). „ბაბა“, „ბაბია“ კაცის სახელია დღესაც აღმოსავლეთ საქართველოში. საინგილოშიაც ყოფილა სახელი „ივან-ბაბა“ (იბ. შ. ჯანაშვილის წიგნაკი: „ივან-ბაბა ბულღაშვილისათვის ძეგლის აღმართვის გამო“, 1914წ.).

** სააკაძე შიოშ იხსენიება აკრეთვე 1647 წელს (საქ. სიძვ. II, 68), 1656 წელს—საკაძე ზურაბთან (5465) და ბეჟანთან (საქ. სიძვ. II, 6); ხოლო 1661 წ. სააკაძესთან პაპუნასთან და დათუნასთან (50) და ბოლოს 1671 წ. (საქ. სიძვ. 1, 369). თუმცა ძნელია თქმა—ამ საბუთებში მოხსენებული შიოში ყველგან ერთი პირია თუ არა. 1655 წ. შიოში იხსენიება შერმახანის და გოდერძის მამად (საქ. სიძვ. II, 66).

ამნაირად, ჩვენი ძიებით, იოსებ ტფილელი ძმისწული უნდა ყოფილიყო დიდი მოურავის გიორგი სააკაძისა. 1626 წ. სააკაძე დაშარცხდა ბაზალეთში და აქედან შიშლი თავეისი ოჯახით, ნათესავებით და თანამგრძობლებით გადაიხვეწა ოსმალეთში, რადგან ბაზალეთის ომის შემდეგ მათ ქართლში აღარ ედგომებოდათ. ალბათ, მასთან იქნებოდა ძმაც შიშლიც, ანუ სიაუში თავეისი შვილით, „დიდმოურავის“ მომავალი ავტორით, იოსებითურთ, რომელსაც ჯერ კიდევ ბავშვს (ტფილელის დაბადებამდე ჩვენ ვდებთ 1620-იან წლებს) დიდებულ ბიძასთან ერთად უნდა გაეზიარებინა ემიგრაციის დღეები. რამდენი ხანი დაჰყვეს სააკაძეებმა ემიგრაციაში?

საკაძის თარხან იორამისადმი ბოძებულ წყალობის სიგელში მეფე როსტომი ვრცლად გვიამბობს გადახვეწილი სააკაძეების დაბრუნებას ოსმალეთიდან. იგი მიმართავს იორამს, გიორგი სააკაძის შვილიშვილს: „ოღეს პაპა შენი გიორგი მოურავი საქართველოდამ გადავარდნილიყო, მაშინ რაც სამკვიდრო ან მეფეთაგან წყალობა მამული ჰქონებოდათ, სახასოთ დადებულყო და რომელიმე სხვათათვის ებოძებინათ და ეამსა მეფობისა ჩვენისასა მოურავის შვილები მოგიკითხეთ და შევიტყვეით, რომ არზრუმში ხონთქრის წყალობით სცხოვრებდით... ამისათვის ვიგულს მოდგინეთ და დიდის კელმწიფის შაჰაბაზის დაკითხვით თქვენავე სამკვიდროს მამულზე მოგიყუანეთ“-ო (Hd 13, 956). როდის უნდა მომხდარიყო სააკაძეების დაბრუნება? მართალია, ზემოხსენებული სიგელი ბოძებულია 1652 წელს, მაგრამ ამაზე ადრეც, სახელდობრ, 1643 წელს, იორამი საქართველოში ჩანს, სადაც როსტომ მეფე წყალობის წიგნს ანიჭებს, როგორც ერთგულსა და წესისებრივ მრავალფერად თავდადებით ნამსახურს“ (Hd № 14478), და თუ ერთი მხრით ეს სიგელი ნაბოძებია 1643 წელს, ხოლო მეორე მხრით, შაჰაბაზ II-ის გამეფება, რომლის თანხმობითაც სააკაძეები დაბრუნდნენ, ეკუთვნის 1642 წელს, მაშინ ზედმიწევნით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ იოსების ოჯახის დაბრუნებაც ამ ხანს ეკუთვნის. მაშასადამე, საქართველოს გარეთ გადახვეწილ სააკაძეებს 13-14 წელიწადი დაუყვიათ.

არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება იოსების აღზრდის შესახებ, გარდა იმ ცნობისა, რომელსაც თვითვე გვაწვდის დიდმოურავიანის პროლოგში; იგი „რიტორთ კაცთა ზრდილი“ ყოფილა. ანტონ კათალიკოსი გადმოგვცემს, რომ იოსები დიდად განათლებული პიროვნება იყო: „აქებდეს მისსა სიბრძნის მოყუარებასაო“.

...გონება მისი ქვემდებარებდა
თავისუფალ ცნობათა, რომელთაც,
იოსებ კმაღლა გამოცდილ იყო სრულად
პიტიკოსთა ხელოვნებათა მიმართ“.

ასეთივე აზრისაა იოსებზე მაშინდელი სასულიერო პოეტი იაკობ შემოქმედელი, რომელიც იოსებისადმი მიმართულ საპასუხო ლექსში ასე მოკძალებით მიმართავს:

თვით მცნობსა ცნობა ვებრძანა, რას გჯადრებ მე უცნობელი *

პლ. იოსელიანის ცნობით, იოსები სიყრმიდან აღიზარდა ქვათახევის მონასტერში, რომელიც სოფ. ნოსტედან 3-4 კილომეტრზე მდებარეობს. თუ ეს ცნობა ნამდვილია, მაშინ შეიძლება იოსების აღმზრდელთა შორის ვიგულისხმოთ ქვათახევის წინამძღვარი ნასიძე და „მკოდინე“ მღვდელი იოსებ კანდელაკი, რომელთაც თვით პოეტი იხსენიებს „დიდმოურავიანში“ (18, 99; 100). იოსელიანის ცნობითვე, იოსები ქვათახევიზე შემდგარა ბერად და შემდეგ იმერეთში წასულა. იქ, ნიკორწმინდის (რაქაში) ეპისკოპოსად უკურთხებიანთ. მაგრამ რაქაში დიდხანს არ დარჩენილა: „და გარდმოვიდა ქართლსა და თხოვითა მეფის როსტომისა და დედოფლისა მარიამისა, რომელთაჲცა წარგზავნეს საათაბაგოს განზრახვითა მით, რათა ჰსდგეს მღვდელ მთავრად აწყურისა თურქთაგან გაუქმებულისა ეპარხიისა. მისრული ახალციხეს, კეთილად იქმნა შეწყნარებულ მის ეამის როსტომ ფაშისაგან ნათესავისავე თვისისა“; * „ჰკონებდნენ თვითცა და მეფეცა, რომელ ესრეთისა ნათესაობითისა დამოკიდებისა ძალითა განამტკიცებდა ქრისტიანებისა ნეშტთა სამესხეთოსა ქუეყანასა, გარნა ჰაზრი ესე დაშთა უნაყოფოდ; ფაშამან შერისხულმან მაჰმადიანთაგან დაითხოვა იგი მუნით და უკუმოიქცა თფილისსა. მაშინ მეფემან როსტომ უბოძა მას სამიტროპოლიტო კათედრა თფილისისა“ (იხ. დიდმოურავიანი, გვ. 2).

საიდან აქვს აღებული ეს ბიოგრაფიული ცნობები იოსელიანს, არ ვიცით, რადგან არ ასახელებს, მაგრამ ამ ცნობებში ის ისტორიული შეუსაბამობაა, რომ: ა) როსტომ მეფე სრულიადაც არ იყო მზრუნავი ქრისტიანობისა და კერძოდ მისი დაცვის მებრძოლი მესხეთში. პირიქით, ის იყო ენერგიული მაჰმადიანი და სპარსეთში მაჰმადიანობაში აღზრდილი; ბ) თვით როსტომ ფაშაც, ვისაც იგი ვითომ შეეკედლა, მძინვარე მაჰმადიანი იყო. პისი ფაშობის დროს მესხეთში „უმეტესადრე მოოხრდნენ ეკლესიანი დიდშენიერნი და ივლტოდინ, რომელთა არა ინებეს მაჰმადიანობა, ქართლს, იმერეთს, ოდიშს, გურიას, კახეთს... მოისპოდნენ ეპისკოპოსნი, თუ სადმე იყო და მონოზანნი და მწყემსნი“ (ვახუშტი, 258). მაგრამ მესხეთს რომ იოსები კარგად იცნობს, ეს ჩანს მისი პოემიდან. ასე,

* „კალმასობის“ ავტორიც გადმოგვცემს, რომ იოსები იყო საფილოსოფოსთა დაწერილთა შინაგამოცდილი“ („მცირე უწყება მწერალთათვის“, გვ. 7). უკანასკნელი თხზულება ანტონ I-ის „წყობილ-სიტყვაობის“ პერიფრაზას წარმოადგენს.

დიდმოურავიანში ის ასახელებს მესხეთის პუნქტებს (34, 227; 35, 232, 233; 36, 235; 36, 240, 36, 247) კარგად იცნობს მესხებს, აგვიწერს მათს ზნეობას: „მესხნი კარგ შესაყრელია; მათი სიტკბო და სიამე სეედისა უკუყრელია, რომელიც გაწევს სალხინოდ, ხელის ხელ ჩასაყრელია“. 35, 232; „მესხნი ყოფილან მოყვრისთვის თავისა გამსაჯარია“. 35, 233. ფეიქრობთ, რომ იოსები მესხეთში მართლაც იყო ნამყოფი იმ მიზეზით, რომ ფარად ფაშა-მესხეთის მმართველი, გიორგი სააკაძის სიძე იყო (მისი ქალი ჰყავს ცოლად) და მისი დიდი ერთგული („ფარად ფაშა ხომ სიძედ მყვა, თავდალებ, ჩემთვის მკედარია“ 35, 234). დიდ მოურავმა ორჯელ შეათარა თავი ფარად ფაშას და ბოლოს, ბაზალეთის დამარცხების შემდეგ „სამცხეში წაეიდა“, სადაც ჰქონდა შენახული სალარო—„საქონელნი, ბარგნი“; აქვე გადასწყდა მისი წასვლა ოსმალეთში, ალბათ, იმავე ფარად ფაშის შუამავლობით, და ცოლ-შვილიც აქ დასტოვა („ცოლ-შვილი სამცხეს დაეაგდე, მოყვრები მიიბარევედეს“ 57, 415). შესაძლოა, ამ დროს ეკუთვნის იოსების (მაშინ ჯერ კიდევ ყრბის) ყოფნა სამცხეში. გადაჭრით მაინც არათფერი ვიცით იოსების ცხოვრების შესახებ, ვიდრე თბილისის მიტროპოლიტობამდე. მხოლოდ 1655 წელს ტატიშვილის მურვანის და თუხარელ პაპუნას და ლამეკის გარიგების ერთ მოწმედ იხსენიება „სააკაძე იოსებ“ (19Sd). ცხადია, ამ დროს იგი ქართლში ყოფილა.

როგორც გამოვარკვეით, იოსების დანიშვნა თბილისის კათედრაზე 1659-1660 წლებს ეკუთვნის.

1659 წლის პირველ იანვრიდან ქართლში გამეფდა ვახტანგ V (შაჰნავაზი). მან სახელმწიფო საპასუხისმგებლო პოსტებზე მოხელეებად თავისი ახლობლები და ნათესავეები დანიშნა. ასე, ქართლის საკათალიკოზო ტახტზე აიყვანა თავისი ბიძაშვილი დომენტი. ამავე ხანს თბილისის დაცლილ კათედრაზე (ცნობილი ელისე საგინაშვილის შემდეგ) თავისი ნათესავი იოსები დაუნიშნავს.

სიონის კათედრას იოსებ სააკაძე განაგებდა 1659-1660-1688 წლებში.

როგორც ირკვევა, იოსები ქართველი მმართველი წრეების ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი ყოფილა. ის მეტად ახლო მდგარა სახელმწიფო საქმეებთან, როგორც განვითარებული და გონიერი ადამიანი.

უპირველესად ის შაჰნავაზის მწიგნობარი ყოფილა დიდ სახელმწიფო საქმეების წარმოების დროს. სხვათაშორის, იოსების მიერ შედგენილია და დაწერილი (1675 წლ. იელისში) შაჰნავაზის ეპისტოლე პაპის კლემენტე X-ისადმი.* ალბათ, შემთხვევითი არ უნდა

* შაჰნავაზის დედა გიორგი სააკაძის ქალი იყო. არჩილიც—შაჰნავაზის პირველი შვილი სააკაძის შვილისშვილის შვილია.

იყოს ის ფაქტიც, რომ ვახტანგ V—შაჰნავაზმა 1673 წ. თბილისში გზად მყოფ ფრანგ ნეგოციანტ შარდენს ევროპასთან საეპროურთიერთობის საქმეებზე მოლაპარაკებისათვის მოციქულად თვით იოსებ თბილელი მიუგზავნა. შარდენი გვიამბობს: „თბილელი მოვიდა ჩემთან და მითხრა, მეფემ დამავალა გადმოგცეთო, რომ მან უკვე მოიფიქრა თქვენი წინადადება საფრანგეთის კამპანიასთან მიმორჩევისა საეპროურთიერთობისა და საქართველოზედ გზის მიცემის შესახებ, გადასწყვეტა ჯიღეც მისი შესრულება, მაგრამ თავისი გარდაწყვეტილების განხორციელება ახლა მას არ შეუძლიანო. იგი, როგორც ყანის (სპარსეთის მეფის) ვასალი,—შიშობს, ვაი თუ ყანმა იწყინოს გარეშე მისი შეთანხმებისა და დასტურისა საქმიანი კაცშირის დაქერა უცხოელებთანო; ამ უამად იგი გთხოვთ, სრულიად უშიშრად აცნობოთ კამპანიას იმის შესახებ, რომ თუ იგი მოისურვებს ჩემს საბრძანებელში თავის წარმომადგენლების გამოგზავნას, ბეერს საქონელსაც იშოვნის ევროპისათვის გამოსადეგარს და იაფს და რომ მისი წარმომადგენლები კარგად და გულმხურვალედ იქნებიან მიღებულნიო. ასეთი წინადადების საპასუხოდ,—განაგრძობს შარდენი,—მე ვთხოვე თბილელს დაერწმუნებინა მეფე, რომ შეუდგები მის დაეალებას. პრელატმა დაჰყო ჩემთან საათის მეოთხედი და როცა ის მიდიოდა, მე აქაური ჩეეულების მიხედვით, რომლითაც ცნობილ პირებს დარბაზობისას საჩუქარს მიუძღვიან ხოლმე, მას მშვენიერი მარჯნის კრიალოსანი მივართვიო“.* 1662-63 წლ. იოსებს რომის მისიონერები მიუღია. მადლიერი კაპუცინები რომის პროპაგანდას ატყობინებენ: „ტფილისში მიგვიღო ამ ქალაქის ეპისკოპოსმა“ (იხ. მ. თამარაშვილი, „ისტორია კათოლიკობისა...“ 223, 124, 239).

„საყვარელ იყო მეფეთა მაშინდელთა“-ო გადმოგვცემს ანტონ კათალიკოსი (წყობილ-სიტყვაობა, §678) იოსების შესახებ. რომ იოსები სასახლის ახლო კაცი უნდა ყოფილიყო და საკმაო გავლენაც უნდა ჰქონოდა, ამას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ „ეპისკოპოსი ტფილელი თავის საეპისკოპოსოთ, აზნაურიშვილი მსახურით, მათის მამულით ძველადგანვე სადედოფლო“ ყოფილა, ქართლის დედოფლის ხელქვეითი.** ამიტომ ამბობს ახლად მოყ-

* რადგან თბილისის ეპისკოპოსს ჯერ არასოდეს არ უდარბაზნია კაპუცინებისათვის, ისინი ამ დარბაზობით და ჩემის პასუხით ძალიან კმაყოფილნი დარჩნენო, დასძენს შარდენი (იხ. მისი მოგზაურობა, თბილისის, 1902 წლ. რუსული გამოცემა, გვ. 226-227). შარდენის მოწმობით, ტფილელი ცხოვრობდა სიონის ეზოში-საეპისკოპოსო-სახლში (გვ. 210), როგორც ყველა ტფილელები.

** იხ. დასტურამალ—მეფის ვახტანგ მეექვსისა, რედაქტორობით პეტრე უმიკაშვილისა, 1886 წ. გვ. 128.

ვანილი ქართლის დედოფალი მარიამ: (როსტომის მეუღლე) „თფი-
ლელი და სათფილელი ყმა პირის სანახავად მოგვართვის“-ო“.

იოსებ ტფილელობის დროს ქართლში დედოფლობდა მარიამი,
ცნობილი მეცენატი მწიგნობრობისა და მწერლობისა, განმაახლე-
ბელი და შემამკობელი უძველესი ტაძრებისა.

იოსებ ტფილელის მიერ თბილისში, სიონის ბიბლიოთეკის შესა-
ხებ შენახულა შემდეგი ცნობა უცნობი ავტორისა (წერილი „კათა-
ლიკოზ ანტონის კავშირი ფრანგ პატრებთან“):

„დომენტიმ დაარსა ბიბლიოთეკა დასაწყისის მეთვრამეტე საუ-
კუნისა, იმ ალაგსა, საც მეთექვსმეტე საუკუნეში თბილელ მიტრო-
პოლიტს, იოსებ სააკასძეს დაუარსებია. თვით იმ მიტროპოლიტი-
საგან აშენებულ წიგნთ-საცავემა ჩვენ დრომდინაც მოახწია, რომლის
კარების შესავეალზედ ერთი მარმარილოს ქვაც იყო კედელში და
ზედ ეწერა შემდეგი სიტყვები: „ეს წიგ-საცავეი აღვაშენე თფი-
ლელმა მიტროპოლიტმა იოსებ სააკას ძემ, შევამკე და განვარცე
წიგნებით და მოვრთვი ოქსინოთი“, ამას შემდეგ ეწერა ხელჩარ-
თული მიტროპოლიტისა, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროდ ის წიგნთ-
საცავეი ათას რეაას სამოც (1860) წლის შემდეგ კი ეგზარხი ევსე-
ვის ბრძანებით დააქციეს, ის ქვაც გამოიღეს და მოიხმარეს სხვანაირ-
ათ, რადგანაც სუფთა მარმარილო ყოფილა და გადააკეთეს შეშის
შესანახავათ. ამ შეშის შესანახავის გვერდით დარჩა ხელ-უხლებელი
ერთი ძველი მარანი, რომლის კარები[ს] ზევიდამ დღესაც სჩანს
მარმარილოს ქვა“ (იხ. საქ. სახ. ლიტ. მუზ. ხელნაწერი № 6334/4)
ჩვენის აზრით, დედოფლის კულტურულ საქმიანობაში უმნიშვნელო
არ უნდა ყოფილიყო იოსებ ტფილელის როლი.

მოწინავე, გავლენიან პირს, იოსებს მხურვალე მონაწილეობა მიუ-
ღია სახელმწიფო საქმეებში. იმ დროს, საშინელი ფეოდალური აღრე-
ვისა, შფოთისა და განდგომილობის დროს, იოსები დიდ ერთგულებას
იჩენს ტახტისადმი—იგი საიშედო და თავდადებულარი კარისკაცია
შაჰნაჯაზის, არჩილის და შემდეგში გიორგი მეთერთმეტისა, რომ-
ლის მეფობასაც ბოლოს მან თავისი სიცოცხლევ შესწირა.

საერთოდ, იოსებს დიდი გავლენა ჰქონია ფეოდალურ საზოგა-
დოებაში, როგორც იგივე ანტონ კათალიკოსი გვიმოწმებს: „საყ-
ვარელ იყო ერთაცა ყოველთაგან“.

ჩვენამდე შენახულა აგრეთვე ერთი საბუთი, საიდანაც ჩანს,
რომ ერთგული ლეგიტიმისტი იოსებ ტფილელი ეკლესიურ ცხოვ-
რებაშიც მონაწილეობდა ცენტრის ხელისუფლების განსამტკიცებ-

* იხ. ა. ხახანაშვილი, „გუჯრები“, გვ. 6.

ლად*. ხსენებულ საბუთში. ალავერდელი მიტროპოლიტი ნიკოლოზ ანდრონიკაშვილი იოსებს სთხოვს კათალიკოსთან შუამდგომლობას და პატიებას მის მიერ გვირგვინის დადგმისათვის კათალიკოსის უნებართვოდ. საქმე ისაა, რომ კახეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადებასთან ერთად, კახეთის ეკლესიამაც გადადგა სეპარატული ნაბიჯი, იგი შესაფერ მორჩილებას აღარ უწევდა კათალიკოსს, რომელიც იმავე დროს ქართლის მეფეების ინტერესების დამცველი იყო. სიმბოლიური ნიშანი ამ განდგომილებისა იყო ის ფაქტიც, რომ კახეთის მთავარი იერარქი ალავერდელი კათალიკოსის ნებადაურთველად და მცხეთაში მიუსვლელად თვითონ იკუთხებდა თავს, საკუთარი ხელით იდგამდა გვირგვინს, რაც რამდენიმედ ნიშნავდა კახეთის ეკლესიის განდგომას კათალიკოსისაგან. ამ დამოუკიდებლობის მთავარი მიზანი პოლიტიკური შინაარსისა იყო, რაც კახეთის მეფეების ანგარიშში შედიოდა. მათი განზრახვა იყო პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ განცალკევებასთან ერთად ეკლესიური დამოუკიდებლობის მოპოებაც.

როგორც ზემოთ ნახსენები საბუთიდან ჩანს, იოსებს ინიციატივა გამოუჩენია, „შუამავლად“ ჩარეულა ამ სახელმწიფოებრივ საქმეში და ალავერდელისათვის უთხოვინია დამორჩილება, კათალიკოსთან „ერთად შეყრა და ურთიერთის მშვიდობისა ყოფა“. ამრიგად, იოსებს მონაწილეობა მიუღია კახეთის ეკლესიის სეპარატიზმის წინააღმდეგ, რასაც შესაფერი პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. იოსების „შუამავლობა“ კი დინასტიის და ცენტრის ინტერესებით იყო გამოწვეული.

იოსებ ტფილელის მონაწილეობით დაწერილია აგრეთვე გიორგი XI-ის სიგელი—გილანს, იზმირს, სტამბოლს საქართველოდან აბრეშუმის ვატიანისა და მის ფასად საზღვარგარეთ საქართველოს მონასტრების დახსნის შესახებ (იხ. ც. არქ. სიგ № 1283).

სხვათაშორის, იოსები ცნობილი ყოფილა იმ დროს საზოგადოებაში, როგორც განთქმული მწიგნობარი. მას დაუარსებია სიონის ბიბლიოთეკა, რომლისთვისაც დიდძალი ხელნაწერი წიგნები მოუპოვებია.** იოსები აგრეთვე მეფის მდივან-მწიგნობრის როლსაც ასრულებდა. ჩვენამდე მოღწეულია არა ერთი სიგელი, დიდი ხელოვნებით შედგენილი და დაწერილი „ხელითა ტფილელ იოსებ სააკაძისათა“, როგორც, მაგ., 1666 წ. სინას მონასტრის სიგელი (ქრო-

* იხ. თ. შორდანი, ქართლ-კახეთის მონასტრების და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, გვ. 205—207. ** სიძველეთა მუზეუმში დაცულია ხელნაწერი (№ 140), რომლის 302 გვერდზე იოსების ხელით შესრულებული მინაწერია: „ტფილელის იოსებისა (ა) ეს წიგნი“.

ნიკები, II, 493); 1683 წ. თუმანიშვილების ნასყიდობის წიგნი (საქ. სიძველენი II, 97—99); 1685 წ. სიგელი გიორგი XI-ისა შან-შეან-მარტეროზის შვილის ბეგთაბეგისადმი მიცემული (საქ. სიძვე. II, 100-102) და სხვა.* ერთი სიტყვით, იოსები განთქმულ კალი-გრაფადაც ითვლებოდა. ჩვენის აზრით, მას უნდა ეკუთვნოდეს ზახა-სეული „ვეფხისტყაოსნის“ და „ამირან-დარეჯანიანის“ (წ. კითხვის-სეული ხელნაწ. № 457) გადაწერა.

ტფილელის ცხოვრების დრო, განსაკუთრებით მეორე ხანა, საშინელი მღვლვარებით იყო აღსავსე; ფეოდალურ ანარქიას ბოლო აღარ უჩანდა, „განმკვიდრებულ იყვნენ მთავარნი და დაეპყრათ ხენი და ხეობანი თვისად“; ურჩი მთავრები არ ემორჩილებოდნენ ცენტრს, მეფესა და მათ შორის გაჩაღებული იყო მუდმივი ბრძოლა და ამბოხი. ერანის მონობიდან თავის დასაღწევად და განდგომილ მთავართა მორჩილებაში მოსაყვანად გიორგი XI-მ გადასწყვიტა კახეთის შემოერთება. კახელები დაჰყენენ მეფის განზრახვას, „რათა შეერთდნენ და ჰყონ ერთ სამეფოდ, მისცეს პირი მტკიცე, ფიცი კახთა“ (ვახუშტი, ჯანაშუ. გამ. 89). მაგრამ სპასპეტის თამაზის ღალატით ეს საქმე ჩაიშალა, რადგან გიორგი არაგვის ერისთავი მისი სიძე იყო და უკეთუ მეფეს თავის საწადელი აღესრულებინა, ერისთავი „შეისეროდა“. ამის შემდგომ მეფემ უბრძანა ერისთავს, „რათა მოერთვას, ხოლო მან არა ინება“. მაშინ მეფემ გადასწყვიტა ურჩი ერისთავის დალაშქვრა, და დაიძრა დუშეთისკენ. მაშინ შეუხდა ზხასა ტინისასა მეფე და მათ (მოწინააღმდეგეთ) მოემწოთ კახნი მოყვარენი მათნი და შეჰკარნეს სიმაგრენი და იწყეს სროლა თოფითა დილით შუადღემდე, არამედ შეუშენეს სხვანი დროშანი და უმეტეს უწყეს მეფისა დროშასა სროლა, მოკლეს თბილელი იოსებ, ქაიხოსრო ციციშვილი და სხვანი მრავალნი..“ (ვახუშტი, 90).

იოსებ ტფილელი დაკრძალული უნდა იყოს თბილისში, სიონის ტაძარში.

„დიდმოურავიანის“ გარდა იოსებს სხვა თხზულებანიც ეკუთვნის: „ქება და წამება წმიდისა მარინასი, თქმული შაირად“ (წერაკითხვისეული ხელნაწ. № 1512);

* ს. კალის ლეტიზობლის მიძინების „გულანზე“ დაკულია შემდეგი მინაწერი იოსებ ტფილელისა: „იოანე ნათლისმცემლო, სინანულისა ქადაგო, შეივედრე სული ცოდვილის ტფილელის იოსებისა და შემწე ვყავ ნათლისღებულისა წინაშე-ამინ“ („ივერია“, 1877, № 40). იოსების მინაწერი შენახულა აგრეთვე ცენტრარქივში დაკულ „მეტაფრასტის“ ხელნაწერში (№ 2339).

„ცხოვრება და მოქალაქეობა ალექსი კაცისა ღთისა, ახლად შაირად გარდათარგმნილი მარგებელი მსმენელთა და მკითხველთა თესცა, თქმული სააკაძისაგან იოსებ ტფილელისაგან“ (წ. კ. № 1512);

„ანბანთქება ახლად თქმული ბაბათა შეილის იოსებ ტფილელისა მიერ“ (№ 1512, გვ. 167-174);

„წმიდა კრებათათვის“ (წ. კ. № 281), რომელზედაც თვით იოსები გვეუბნება ჩვენი პოემის ეპილოგში: „სიტყუაჲ ვთქვი წმიდათ კრებისაჲ-ო. და ბოლოს იოსები მონაწილე ყოფილა პოეტური პაექრობისა. ჩვენამდე მოღწეულა ერთი ლექსი-გამოცანა სასულიერო შინაარსისა, რომელიც სასულიერო პოეტ იაკობ შემოკმედელ დუმბაძისათვის გაუგზავნია:

სიბრძნემ თავისა თვისისა სახლი იშენა გებული,
მას შეიძნი სუეტნი შეუდგნა, შეიძნივე წმინდა გებული,
სიკუდილით მოკლა სიკუდილი, დაახსხა ცოდვით კრებული,
ამიჲა ახსნა თქვენგან მწაჲს, ვიცი კაცი ხარ მცნებული.

პლ. იოსელიანის სიტყუით, წერილნი მისნი იყვნენ; „იტყუიან მრავალნი, გარნა აწ უჩინონი არიან... არიან მცირედნიცა საგალობელნი, რომელთაცა ჰგალობს დღესაცა ეკლესია ქართულთა“ (დიდმოურავიანი, გვ. 2).

და ბოლოს, იოსებ ტფილელი საყურადღებოა, აგრეთვე როგორც „ვეფხისტყაოსნის“ ინტერპოლატორი. მას ეკუთვნის „ვეფხისტყაოსანში“ ჩამატებული ადგილები: „ანდერძი და სოფლის გმობა და ნესტან-დარეჯანისა ტფილელის იოსების ნათქვამი“, „კიდევ სხუა ანდერძი აეთანდილისა, რომელ თქვა ჟამსა სიკვდილისასა, ტფილელის იოსების გამოთქმული“!*

ზ. ქიქინაძის ცნობით, იოსებს ეკუთვნის აგრეთვე დღემდის უცნობი თხზულებანი:

1. „სასურველი ვენახი“,
2. „მოგზაურობა ტფილისიდან ახალციხეში“,
3. „ლუარსაბ მეფის ცხოვრება“.*

---

* იოსებ ტფილელის „ვეფხისტყაოსნის“ ინტერპოლატორობა გამოძეგნა ვეფხ. ტფ. ზახასელი ხელნაწერის შეოხებით. ** იხ. ქართული მწერლობა მე-17 საუკუნეში, გვ. 33.

პოემის დათარიღებისათვის

ამ საკითხის შესახებ, როგორც ჩვენამდისაც აღნიშნული იყო, თითქოს გარკვეულ მითითებას იძლევა პოემის პროლოგი, საიდანაც ირკვევა, რომ დიდმოურავიანი დაწერილია არჩილ მეფის შეკვეთით. უკანასკნელს არ ჰქონია „განმარტებით მოხსენება“ იმის შესახებ, თუ რამ ჩამოაგდო განხეთქილება მეფის თეიმურაზ პირველსა და დიდ მოურავს შორის. როგორ გაუწყრა თეიმურაზი მოურავს, და ან მეფეს რა განზრახვები ჰქონდა:

მეფე, სიბრძნით აღსავსეო, ხელმწიფეთა პირმშოე შეილო,
ღრმის სიტყვისა ამომცნობო და ძნელისა გაშადვილო,
„ცოტა სიტყვა განმიმარტე“,—გებძანა თუ: „ჩემო ჩრდილო,
შენ სიბრძნისა ჯერ მიმწომო, მაგრა რიტორთ კაცთა ზრდილო“!

ამ ამბისა განმარტებით არა გქონდა მოხსენება,
ვით გაუწყრა მოურავსა, მეფეს ანუ ვით ენება!
საქართველოს დასუსტებას, ვით ბელიარ ექნება,
ამ ქვეყნისა შიგნით რეჟას ზოგს ოცნებით ეჩვენება...

ამიტომ არჩილმა, XVII ს. მეორე ნახევრის ლიტერატურულმა პეტრმა, პოეტმა და ისტორიოგრაფმა, დაინტერესებულმა სააკაძის პიროვნებით, უბრძანა თავის ერთგულ კარისკაცს—პოეტს, დიდი მოურავის ოჯახის წევრს,—ამ მხრივ კომპეტენტურ პიროვნებას,—დაეწერა მოხსენება გიორგი სააკაძის როლის შესახებ საქართველოს ცხოვრებაში. იოსებ ტფილელს დავალება წარმატებით შეუსრულებია.

პროლოგის პირველი ტაეპის მიხედვით, დიდმოურავიანის დასრულების დროს ცნობილი პოემა არჩილისა თეიმურაზ პირველის შესახებ, თითქოს უკვე დაწერილი ყოფილა:

„მეფესა ქართლის ცხოვრება ებძანა გალექსულობით
ზოგი რუსთვლისა ბაასი, კახთ მეფის საქმე სრულობით,
ხან ლხინი, შებება, სიამე, ხან ვარდი დანასრულობით,
სიბრძნე ზმალი და ომები სიკვდიმდე აღსასრულობით!

ასევეა ნათქვამი პოემის ეპილოგში:

ქართლის ცხოვრება სხვათა თქვეს, მე ამის ვიქმენ ბრალევად,
რომ დამეკარგა ამბავი, კმნილიყო შესაბრალებად...

მაშასადამე, თუ პოემის პროლოგსა და ეპილოგს დავემყარებით, ჩვენი პოემა დაწერილია არჩილის ცნობილი თხზულების შემდეგ. უკანასკნელი კი, როგორც დღემდის ცნობილია, დაწერილი უნდა იყოს 1681 წელს. ამიტომ ბუნებრივია, რომ „დიდმოურავიანის“ დაწერა 1681-1687 წლებს უნდა მიეკუთვნებოდეს. სწორედ ასე ათარიღებენ მას ჩვენი მკვლევრებიც.

მაგრამ ერთი გარემოება თითქოს უნდა აბრკოლებდეს ამგვარ დათარიღებას. უნდა გაეიხსენოთ, რომ არჩილი სწორედ ამ წლებში რუსეთს იმყოფებოდა ემიგრანტად (1681 წ. რუსეთს გადახვეწილი არჩილი 1688 წლ. შემოდგომაზე რაქას ჩამოვიდა, იოსები კი ამავე წლის გაზაფხულზე მოჰკლეს). ამნაირად, ტახტდაკარგული და რუსეთში გახიზნული არჩილი ვერ სთხოვდა თბილისში მყოფ იოსებს „სოტა სიტყვის განმარტებას“ დიდმოურავის შესახებ.

ამავე დროს, თუ არჩილმა 1681 წ. დაასრულა თავისი პოემა, ჩვენ არც ვიცი, რომ 1664-1675 წლებში, როდესაც არჩილს კახეთის ტახტი ეჭირა, იგი თავისი პოემისათვის თეიმურაზ პირველზე უკვე ჰქრეფდა შესაფერ მასალებს, როგორც თვით არჩილი გადმოგვცემს.

„მეფის თეიმურაზის სარჯელთ ამბავი თვით ვნახთა და თანა-ახლთ მეფის ყმათ ქართველთა და კახთაგან მსმენოდა... რამეთუ ათორმეტ წელს კახეთს ვეფუობდი, მისნი დაზრდილნი და ნამსახურნი დარბაისელნი გუერთს მახლდენ, ვკითხავდი ნაქმარსა მეფისასა და მიამბობდესო.“

მაშასადამე, კახეთში ყოფნის დროს არჩილს უგროვებია მასალები თავისი პოემისათვის და, ვფიქრობთ, რომ იმავე ხანებში პოემას ნაწილობრივადაც კი სწერდა. შესაძლოა პოეტის ერთგვარ არტისტიზმთან გვექონდეს საქმე, როდესაც არჩილი ამბობს, რომ მთელი პოემა ცხრა თვეში დაეწერეო, და მაშინაც, მუდმივ არ ვიყავ საამისოდ მოკლილიო:

ცხრა თვეს ყველა გაგათავე სულ ამაზე არ მოკლილმა.

შესაძლოა, არჩილი აქ პოემის საბოლოო დამუშავებასა და რედაქციაზე ლაპარაკობდეს.

თუმცა კატეგორიული თქმა ჯერჯერობით ძნელია, მაგრამ ჩვენი აზრი უფრო იქითკენ იხრება, რომ დიდმოურავიანი 1681 წელზე ადრე უნდა იყოს დაწერილი, სახელდობრ იმ ხანებში, როცა არჩილი კახეთში მეფობდა, როცა თბილისში, თავისი შამის შაჰნავაზის სასახლეში ხშირად მყოფ არჩილს ურთიერთობა ჰქონდა იოსებთან.* როცა მას მშვიდობიან მდგომარეობაში მყოფს უფრო შე-

* არჩილის და იოსებ ტფილელის ახლო ურთიერთობის მაჩვენებელია შემდეგი საბუთი:

„ქ: ჩუენ... რუსთველ არქივისკოპოზმან პატრონმა მათეობ. ესე სამუდამო წიგნი მოგართვით თქვენ,—თფილელ ვაისკოპოზსა იოსებს, ასრე რომე, სადამდის ან თქვენ ცოცხალი იყო და ან მე—ყოველს წელიწადს სამ საპალნე ღვიწოს მოგართმედე დაუკლებლად და გაურჯელად.“

ამისად გასათავებლად მაშინცმია ხატი, ღვთაების ხატი და მეფის არჩილის ბრძანებით მომართმევია“ (იხ. თ. ჟორდანი, ქართლ-კახეთის მონასტრების ისტორიული საბუთები, გვ. 223).

ედლო იოსებ ტფილელისათვის პოემის შექვეთა და საერთო ლიტერატურული საქმიანობა. 1675 წლ. შემდეგ იწერება არჩილის ცხოვრება, ამ ხანიდან ის იმერეთში ცხოვრობს, სადაც რამდენიმეჯერ იქნა ტახტიდან გადმოგდებული, აქიდანვე ის რამდენჯერმე გადაიხვეწება რუსეთში, საიდანაც 1700 წლ. შემდეგ საქართველოში აღარ დაბრუნებულა.

ზემოთ ამბების გათვალისწინების შემდეგ დიდმოურავიანის დაწერის ვიზარება ჩვენ ასე გვეხატება: „არჩილიანის“ წერის პროცესში არჩილს დასჭირდა ზედმიწევნითი მასალები პოემის გმირის (თეიმურაზ I-ის) დიდი მოპირდაპირის გიორგი სააკაძის შესახებ, თუმცა თვით არჩილი მოურავის შვილისშვილი იყო (გ. სააკაძის ასული ჰყავდა ცოლად არჩილის პაპას, თეიმურაზ მუხრანბატონს), მაგრამ არჩილმა მიჰმართა იოსებ სააკაძეს—პოეტს და დიდი მოურავის ოჯახის მეგობართმეს. შესაძლოა არჩილის მიერ აღტაცებული შეფასება „გულადრვალის“ და „ლომგულის“ მოურავისა რამდენიმედ ტფილელის ერთგვარი ზეგავლენითაც იყოს გამოწვეული. გაიხსენეთ არჩილის ნათქვამი მოურავზე:

ეს საქმე მოურავმა უცხო ჰქმნა და საკვირველი,
ვით შემართა ამ საქმესა, არის თუმცა გულად რვალი,
ეს ყველასგან უძნელეა, სხვა სახელიც ჰქმნა მრავალი,
უსაცილოდ მართალია, არ ტყუილი არ საქრძალი...;

ან დიდმოურავისაგან მუხრანში ერანელთა ლაშქრის ამოწყვეტის გამო ნათქვამია:

აწ ეს ჰქმენით, ქართველებო, ანდერძსავით შვილს ეტყოდეთ!

ამნაირად, ჩვენ არ ვეთანხმებით პოემის დღემდე მიღებულ დათარიღებას და ვფიქრობთ, რომ დიდმოურავიანი დაწერილი უნდა იყოს უფრო 1664-1675 წლებს შუა, ვიდრე 1681 წლის შემდეგ. ხოლო თუ პოემის პროლოგი და ეპოლოგი ამის საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობენ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ტფილელის ნათქვამში:

მეფესა ქართლის ცხოვრება ებძანა გალექსულობით

ნაგულისხმევი უნდა იყოს არჩილის პოემა არა დასრულებული, არამედ მაშინ ჯერ კიდევ წერის პროცესში, ნაწილობრივად დაწერილი, და არა საბოლოოდ რედაქციაქმნილი.

ასეთია ჩვენი მოსაზრებანი დიდმოურავიანის დათარიღების შესახებ; ყოველშემთხვევაში, ჩვენ ვაყენებთ საკითხს ტფილელის პოემის დათარიღების ხელახლად გადასინჯვისათვის.

პოემისათვის

იოსებ ტფილელი არჩილთან და ფეშანგისთან ერთად ისტორიულ-ნაციონალურ მიმართულების წარმომადგენელია.

სამივე პოეტი თავიანთ შემოქმედებაში იბრძვიან ფეოდალური ლიტერატურის ზღაპრულ ესთეტიკური ტრადიციების წინააღმდეგ. მათი დევიზია „მართლად, სწორედ თქმისა“.

ჩვენ ვიცით, რომ ამ სკოლის წარმომადგენელმა კარის მგოსანმა ფეშანგმა თვით რუსთველიც კი ამხილა ფანტასტიკაში:

რას ხელყუის საქებრად ტარიელ და ავთანდილი?
სად იცობდეს უცხოს ან რა ნახეს მათგან კნილი?
ყველა ტყუილი შეატმანეს, ყოფილიყო გარდავლილი;
აქვს ვინმე უმეცარი, გაიმწარეს მათთუი ძილი!

კარის მგოსნის, უბრალო მეხოტბის—ფეშანგის დეკლარაცია, ცხადია, გამომუშავებულია მაშინდელს სალიტერატურო წრეებში, კერძოდ, არჩილის და ტფილელის ჯგუფში. ფეშანგის სიტყვებში გამოთქმულია იმ დროს ახალი ლიტერატურული პრინციპი, რომლის შექმნა ერთ პიროვნებას არ ეკუთვნის და, მითუმეტეს, ფეშანგის (იხ. ჩვენი „შაჰნავაზიანი“).

ანალოგიურ აზრს გამოსთქვამს იოსებ ტფილელიც ვეფხისტყაოსნის გმირებზე. იგი ასე მიჰმართავს ტარიელს, ავთანდილს და ფრიდონს:

კარგნი ყოფილხართ სამნივე, ჰხოკეთ დეგნი და ქაჯები,
წაგიხდა, მხნენო, ძალგული და დალაა ცუდად მაჯები;
მიკვირს, მწერალო,—ანდერძა მათსა სწერა,—რათ ისაჯები?!

ამ დეკლარატიულ სიტყვებში გამომქლავებული რეალისტური ტენდენცია მან დაადასტურა თავისი დიდმოურავიანით, რომელიც რეალისტური პრინციპით არის დაწერილი.

ტფილელი XVII ს-ნის ნაციონალური პოეტია (არჩილთან ერთად), რომელმაც გაარღვია ტრადიციული თემატიკა ერანულ სადევგმირო და რომანტიულ ეპოსის ეპიგონური რკალი და შექმნა ეროვნული შედეგრი—ქართული რეალური ამბავის საფუძველზე, წინააღმდეგ „სპარსა შეტმანსილ, ნაქორისა“, ანუ ფანტასტიური ამბებისა, რის გაელენა ასე ძლიერი იყო თავის დროს ქართულ ფეოდალურ ლიტერატურაში.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი პოემა დიდებული გმირის ცხოვრების აღწერილობას შეიცავს, მასში სრულიად არა ჩანს იმ დროის მწერლობისათვის ჩვეული ყალბა იდეალიზაცია, სადევგმირო შაბლონი, მომბაბეზრებელი, დამლღელი ჰიპერბოლა,—აღმოსავლური, კერძოდ, ერანული პოეზიის სტილი, რომელიც ჯერ კიდევ საკმაოდ დან უხვად ეტყობა ფეშანგის.

დიდმოურავიანი არჩილიანთან ერთად იმითაც გაირჩევა სხვა ლიტერატურული ძეგლებიდან, რომ მას პანეგირიკა, ყალბი პათოსი არ ახასიათებს. მისი ნიშანდობლივი თვისებაა სისადავე, სიფხიზლე, გულწრფელობა, ფაქტების რეალობა, — ხოლო ადამიანურობა, ადამიანის სიყვარული მას საყვარელ პოეტურ თხზულებად ხდის ქართული შკითხველისათვის.

* *

„დიდმოურავიანის“ მიზანია, როგორც ზემოთ ვთქვეით, პოპულარიზაცია გიორგი სააკაძის გმირობისა, მისი ერთგულებისა მეფის ტახტისადმი, ახდა მისგან მოღალატური ბრალდებისა და, ამავე დროს, ფეოდალურ საზოგადოებაში ლეგიტიმისტურ და ეროვნულ პატრიოტულ გრძნობების გაღვივება:

ყველამ გასინჯეთ შეტყობით, თქვენ ჩვენს სამართლობანი,
როგორ ვქვენ თავის დადება, მეფის ტახტისა შკობანი!

ათქმევიწებს ავტორი გიორგი სააკაძეს.

ავტორის მიზანია გაფანტოს ის ცალმხრივი შეხედულება, შულლის და ქიშპობის ნიადაგზე აღმოცენებული, თითქოს სახელოვანი გმირი იყო მოღალატე, ურჩი, „მეფეთ ტახტისა მაქცევი“. ავტორი წინასწარ გრძნობს ოპონენტების, მოპირდაპირეთა ექვეებს და მათი მისამართით ათქმევიწებს თავის გმირს, რომ მისი ნათქვამი სრული კეშმარტებაა, ყოველგვარ სიცრუეს და ხეანჯიანობას მოკლებული:

— მე არა შჳარდა ტყუილი, არც ცუდი სიტყვის ცილობა...

— ტყუილს ვერ ვიტყვი ამისთვის, არს ბეერი კაცი სწრობილი...

გულწრფელი გმირი პირიქით მოკრძალებულია, და თუ ლაპარაკობს თავის თავზე, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ:

არც ის ვარგა არეინა თქვას კარგის კაცის გარჯილობა,
გოდოლშიგან დაფარულსა, დაგულვას სჯობს გახსნილობა!

იოსებ ტფილელს თავისი პოეტური და მოქალაქობრივი მსჯავარი დიდი მოურავის შესახებ განკუთვნილი აქვს, აგრეთვე, შთამომავლობისადმი. იგი ასე ათქმევიწებს დიდ მოურავს:

კარგო კაცო, საანდაზოდ ჩემი საქმე გარდაიღეთ,
ჩემგან ქნილი როცა სჯობდეს, ზოგნი დეეთ, ხან აიღეთ,
ავი შარად განუტევეთ, კარგი თქვენკენ წამოიღეთ...

სწორედ ასევე მიჰმართა სააკაძის გმირობის გამო ტფილელის მეცენატმა არჩილმაც თანამედროვე საზოგადოებას:

აწ ეს ქებით, ქართველებო, ანდერძავით შვილთ ეტყოდეთი-ო.

პოეტი თავის მიზანს დიდმოურავიანში დიდი გულწრფელობით და პოეტური დამაჯერებლობით ასრულებს, პოემაში არავითარ ჰიპერბოლიზმს და სიყალბეს აღგილი არა აქვს. „დიდმოურავიანი“ ნამდვილი რეალისტური ჟანრის ნაწარმოებია.

* *

„დიდმოურავიანი“ ქართული იერემიადაა, დიდი მოწინავე ქართველის სულთქმა. ფხიზელი თვალი და პოეტური გულით იოსებ ტფილელმა განკვირბა თავისი საუკუნის ვითარება, უბედურება და საშინელი დაცემა სამშობლოსი გარეშე მტრების შემოსევით და ფეოდალური ანარქიით გამოწვეული. მან იწამა ქართლის დამხსნელი სახელოვანი გმირი, რომელმაც „ქართლს მოაუღო გალავანი“, მაგრამ რომელიც არ დაინდო ფეოდალურმა საზოგადოებამ. მხურვალე პატრიოტი-პოეტი გმირის დალუპვასთან ერთად გრძნობს, თუ რა დიდებული მომავალი დაელუპა საქართველოს:

რა მოიშალა, ვინ იცის, რა წყობა, რა გარიგება?

პოეტი ბიბლიურ იერემიასებრ ამხელს ფეოდალურ საზოგადოებას გიორგი სააკაძის დაქარგვისათვის და თავს ესხმის მათ, ვისაც სურს გმირის მეორედ სიკვდილი, მისი მოლაღატედ გამოცხადება. ტფილელი თავისი შარავანდედით აღადგენს გმირის უტყუარ სახეს თანამედროვეებისა და შთამომავლობისათვის.

უპირველესად აეტორს მოურავი გამოჰყავს დიდ პატრიოტად, დიდ მოქირანახულედ „ქართლისათვის“ ანუ საქართველოსათვის, რომლის ვაჟეიციობა, მხნეობა და თავდადება მიმართულია სამშობლოსადმი:

- ქართლისა მინდოდა რგება და მწვე სიხარული...
- თავს ვეცყოდი ქართლისათვის მოკედი, წინ გიც ა, წამება...
- ყველამ იცით, რომე ქართლი ჩემის ხმლითა დახსნილია...
- სულ ქართველთა კარგად იცით, ქვეყნისათვის რა მიქნაა...
- მე ქვეყნისათვის რამდენჯერ ვქქენ თავის გაწირვანია...
- რაები ვქქენ ქვეყნისათვის, საკვდად თავის გარდადება...
- რაც ქართლისათვის მე ვქენი...
- გავამდიდრე სრულად ქართლი, უღონო ვქენ განაკეთი...
- ქართლი ჩვენის ხლმით დამაგრდა...
- ქვა არსად არი ქათლშია, რომ ჩემი სისხლი არ სცხია...
- ქართველნი დავხსენ მოსაოლვას...

იგი „ქართლ-კახეთის მამრჩენია“, მისთვის უებარი მებრძოლი: მოურავის დიდ პატრიოტიზმს ახასიათებს მხურვალე სიტყვები:

თავი დავდევ საწამებლად, ხორცი საკვდად განა სული?

სამშობლოსათვის იგი არ იშურებს შეილს, დას, ძმას:

არ დაეზოგე ქართლისათვის ძმა, ძენი და გან ასული...
ქართლისათვის რა ძე დავსთმე, როგორ ტურფა, სააურველი...
... იქ პაატა დამიკარგავს, აქ არა მყავს გამკითხველი...

ტფილელი ალტაცებულია მოურაეის სახელმწიფო და საგმირო საქმეებით. მისი სიტყვით, სააკაძემ „ქართლს მოაელო გალავანი“. სააკაძის დიდ ამავს მისივე გმირული და სახელმწიფოებრივი ღვაწლი ამტკიცებს, რაც, ავტორის სიტყვით, მომავალში უფრო გამოჩნდება:

- თვარ შვიტყობთ ამას უკან, მტერი კიდეე ახსნილია...
- ვეპვ დავაკლდები ბოლოვამ, ვინ მე ჯაროდამ დამგვარა...
- მეუ დავაკლდები ქვეყანას ბოლოვამ, თვარ მიჰველებიან...
- ქართლს შენახვა როგორ უნდა, გაგინდფხისთ დამასულა!
- თდეს მტერი წამოგატყდეს, მომიგონეთ ამა თქმისთვის...
- გაგინდებისთ ქვეყანასა გაწყება და გარიგება,
თქვენცა იცით ჩემის გარჯის ანგარიში არ იგება,
რაცა დამრჩა უშენონი, ჩემგან ახლა არ იგება;
მძლავრს მტერზე და გაგინდების, ვის გაქვს ხმლისა აბა ღება.
- არ მომიგონებთ, რას იტყვიოთ, როს მუხარადი ელევდეს,
- რახში გასწორდეს დრომებით, ორგნითვე ჯარი ღელევდეს,
- ცემა და საყვირთ ხმა იყოს, ცხენი კაცთ ფეხით ქელევდეს,
- მაშინ რას აქნევთ გიორგის თუ მისებრ მოგაშველოდეს!

პოეტის პირით მოურაეი ჩივის ამავსი და ნამსახურობის ამოდ ჩაველას, ქართულ ფეოდალურ საზოგადოების უმადურობას:

ჩემს პირნახულსა ქართლზედ მივირის ვერავენ ხედავსა!
რაც საქმე შევიძელ ქვეყნისთვის, ვთქვი მიზმენ ზედიზედ ავსა,
რავინდ რომ თავი ვაწამო, მაინც მეტყვიან ბედ ავსა!

და მწარედ გლოვობს უგმიროდ დარჩენილ ქართლის მომავალს:

- ქართლის ბალი მოიკრიფა, აღარ ვეკებ გავსებასა...
- ჩემობითა მებრძოლები, ვაიმე, ქართლო, სუსტობისთვის...

მოურაეის გრძნობა მამულისადმი პირდაპირ გახელებამდის მიდის, როცა იგი აცხადებს: „სისხლს დავეღერიდი, გინდ ანგელოზები მყოლოდეს გარშემორტყმული“-ო!

ასეთი თავდადებული მსურველე პატრიოტი, ცხადია, ვერ ითმენს მამულისაგან დაშორებას და ამიტომ „სამყოფთაგან“ გაეარდნილი, გადახვეწილი გმირი, არა ერთხელ მოსთქვამს ცრემლიანი გოდებით თავისი კერის დაკარგვას:

- ..სევედა მწუავს სახლისა, მით ვიყავ ცრემლთა მშრომელი
- სამევიდროსაგან უმევიდროდ ვაქმენ დაკარგულ, ევლად...
- ვთქვი, დავკარგე სამევიდრონი, აღარ მამხედა თვისთა ნახვა.
- საწყადროს გაცლა ძნელია, ვინც დაღაეს შესაშურვანი...
- ჩემად ნაცულად ჩემს საჰიდროს, ვინ დაიდგამს ბუფეებსა?

და თუ ის მცირე ხნით მოშორდა სამშობლოს და გადაიხვეწა ოსმალეთში დახმარების საშოვნელად, ამ ამბავს ასე განმარტავს:

თქვენცა იცით, სამუდამოდ არ მიხდოდა იქა ყოფა?-ო

ღრმა, ტრაგიკული ლირიზმით არის გადმოცემული სამშობლო-დან გადახვეწილი გმირის სულისკეთება, განშორების დიდი სევ-დით გამოწვეული:

თათ ჩემო, ვით გასრულო, სვედიანო, როგორ წყლულო,
საქართველოს სჯულისათვის ათას ფერად წამებულთ
მეფეთათვის რა ნასაჯო, ნამსახურო, რა ერთგულო,
აღარ შეკრია ნოსტეს ლხინი,—აღაბ სტამბოლ დაკარგულთ!
ვაი, დაგადგებ სახლსამყოფო. სად კარგო და სად ავებო,
შორგვარ დაერჩი მეზობელთა, ვისთანც ვიყავი, სად ავეპო;
ავერნდათა სიმაგრენო, მე სად გძრევდო, სადავებო
რამდენს მორჩი ბნელსიბადესა, ახლა კიდევ სად ავებო?
თათ ჩემო, სად მოჰკედები, ანუ ვისსა სამარებსა;
რას დალაზე ქვეყანასა, იარები სამ არებსა;
მოშორდები მოყვარეთა; შენ ხარ ვისსა სამარებსა?
სამყოფთაგან გააბეზრდი, კარსა გავლი გასარებსა!

დიდ პატრიოტიზმთან ერთად პოემის გმირს ანასიათებს ნამ-დვილი გმირული, რაინდული ზნეობა. პოემის მიხედვით, გიორგი სააკაძე უპირველესად გმირია—უბადლო, უშიში შემმართებელი, ძლიერი:

- ვინ მიცნობთ, ბრძანეთ, თუ ვიყავ ერთის კაცისა დარული ..
- მარტო მე რაც ვჰქენ იმ დღესა, თუ ის შეეძლოს გმირებსა?
- ერთს ახნაურს ვის უქნია ჩემოდენი ხლმისა შენით?..
- ერთს კაცსა არვის შეეძლო საქმენი ჩემოდნობანი..
- რაცა შეეძელი, ერთს არ ძალუტ, არ გამოვა არვისაგან..
შუბის წვერთა რკინა ექმნის, გული ჩემი არვისაგან..
- ზოგჯერ უქნელი საქმე ვჰქენი, გაჰტრები რაზმი წყობილი..
სად მოეთვალო ჩემი ბრძოლა ანუ ომთა ჭირნახული?
- სისქეს რაზმს შუა ებრუნევი, არა თუ განაპირებსა.
- რაც საქმე შეეძელ ქვეყნისთვის, თქვით, თუ ვის გაუბედავსა?
- სად მიუხდო, სად ებრძოდი რის მთებს ვიქენ გარდასული..
- გახსონთ, ოდეს ჩემნი ხმანი, თუ ჯარს როგორ განარეუდეს?..

მაგრამ უბადლო გმირი მხოლოდ თავის პირად მხნეობაზე და ფიზიკურ ძალაზე არ არის დამყარებული, გაბედულობასთან ერ-თად მას სწამს ჭკუა და წინდახედულება:

- არც ნამეტნავად ის ვარგა, მირბოდეს დაუხედავად,
ლაღობით წახდეს ბოლოვამ, მტერს ველარ ექმნას მედავად..
- კაცი რომ იყოს სიმაღლით გოლიათ, დიდად გორებით,
მრავალ მებრძოლთა თაეები მას ექმნას განაგორებით;
კიდევ მაშინც სჯობს საქმენი ჭკუით და მოსაგონებით,
თქმულა: მოცდა ზამს უამისა, არა თუ განაგორებით!
- ვაბთქვი, ჭკუით საქმე მოგვარდეს, სარდლობა ამას ჰქვიანო?

იგი მთელ კოდექსს იძლევა ზნეობისას, თუ როგორი უნდა იყოს გმირი ცხოვრებაში:

როდეს გასჭირდეს საქმისა, კაცი ხაშს გამაბდავად,
საქმეს მოახდენს კეთილად, თუ სულ არ არის ბედ ავად;

თუ კაცი იტყვის გულში: „მტერს რომ შევება ომებად,
გაი თუ იმან მაჯობოს, მე ვიყო ცუდათ შრომებად,
ის არის სპითა მრავლითა, მე ცოტა გვარ და ტომებად—
ვარ ვემოწმები, იცოდეთ, არ არის ომის მდომებად!

მას ვემოწმები, რომელიც იტყვის: „გავსწიროთ თავი და
დღეს უომარი არ დაედგე, კარგი მოახდეს თუ ავი და;
ანუ მტერს ვსძლიო, შეემუსრო, ან ვიქმნე გასათავი და
კარგს კაცს ვეძებდე საომრად, რომელმაც მთხოოს დავი და!

კაცობა გწადს—მხასა გქონდეს მიწყით შენი საომარი,
ჩა ხმა გესმას რახმთწყობისა, მით არ იქმნა შესახარო
სიკვდილს ვერვინ ასცილდების, რომ არ ექმნას მოთქმა, ხარო,
ავს სიციხლეს სახელი სჯობს, გინდა ეპყუას რომ ხაზარო

ხოგი კაცი დაღონდების, ვერ გაბედავს ვერას ვერა;
ვირემ მტერი არ წაახდენს, კაცთა რჩევას არას ჯერა,
ჩა რომ მტერი კარს მოგადგეს, ნულარა გაქვს გულის ძვერა,
მას კაცობა, ხელთ შერჩების, ვის აქვს მტრისა მალ შეძვერა!

გმირულ თვისებებთან ერთად სააკაძეს ახასიათებს გულწრფელი
მეგობრობა და ამხანაგობა; უპირველესად ის „ამხანაგთათვის მარ-
გია“:

— სად რომ საქმე გაგვიჭირდეს ამხანაგთა ვიყავ შველად...

— ამხანაგს და მიღმა ბრძოლსა ბევრჯელ სადმე მე ვეკეთი...

მას უყვარს „ამხანაგთ კარგ მეგობრობა“. მიცემა, დაუშურობა,
კარგ კაცთა წყობა ალერსი“... ამხანაგებთან თავდაბალია,—რო-
გორც ნამღვილი რაინდი,—გაკრძალული და სათნო:

ამხანაგთა ვსათნობდი, ვიყავ კრძალვით, მოშარიდად,
მიღმა წყენა არვის ვქადარი, ვთავმდაბლობდი მყუდროდ მშვიდად...

მისი დამახასიათებელი რაინდული თვისებებია, ამხანაგობა ყოველ-
გვარი შურის გარეშე:

— რომ ინდომო ამხანაგი, არა გქონდეს კარგ კაცთ შერი-
თუ გინდოდეს თავი შენი. შენც ინდომე ამხანაგი,
ცეცხლი მისთვის მოდებულო, აგრევე იყოს შენთვის დაგი,
ამოსწოდო მისთვის ხმალი, არ თუ ქარქამს ადრე აგი,
თუ გაიჭრა სამყოფთაგან, თავი მისთვის გაჩადაგი!

— რაც თვის თვის სწადდეს, მოყვრისთვის კვლავე მას აჯობინედეც,
— ცრემლთანა ცრემლი დაღვაროს, მოხარულთანა ლბინობდეც,
სწყუროდეც, მანცა იწყუროს, თუ დათვრეს, ისიც ღვინედეც,
ჭირთანა ჭირი იტვირთოს, სედასთან მოიწყინედეც.

კაცმან კაცს გული მიანდოს ერთ პირად დასანდობელად,
მას მისთვის ცრემლი სდიოდეს უწყვეტლად, გაუშრობელად,
მისთვის ხმალს ხელი ანებოს მტეზხედა დასაშრობელად,
თავი გასწიროს საკედავად, სანთლურებ დასადნობელად!

გიორგი სააკაძე, როგორც რაინდი, მოტრფიალეა ლხინისა, მას უყვარს „ლხინთა ნახეა“:

- ლხინს და გაცემას, ალერსსა, მიქებდეს სიიფეთაი...
ლხინი და შებბა უღრუბლო, მქონდა მზის შქი დარული...
- სტუმართა სუფრა წინ ვდგის, მის მის დროს აულუბელი...
მომღერალთ ლხინი, თამაშა იყვის სულდაულუბელი ..
ლხინი, ზმა, სიტყვის გაცონა, მქონდა მუდამად პერობა...
- დაუჯდი და ლხინსა ვემოყვისი, არ მქონდა სიმარცხენია...

ლხინში მას უყვარს სტუმართა დასაჩუქრება, „გაცემა“:

- ვინ დამეთხოვოს, წავიდის, არ დარჩის წაულუბელი!
- უხვი მით მქვიან, ერთ დღესა ვარ ქართლუკახეთის გამცემი...

და ბოლოს, დიდ მოურავს, — გმირს და რაინდს პოემაში სამართ-
ლიანობა და მოუსყიდველობა ახასიათებს.

ვის სამართალს ქვეშ დაუჯდი, მკირს უთვალებო ბეობანი!

გმირობის და მამულიშვილობის ყველა იდეალებით აღჭურვილი სააკაძე იმ დროის ზნეობრივ დაცემის დროს („რამეთუ გამრავლდა სიბოროტე“) ავტორის მიერ დასახულია, როგორც სპეტაკი პიროვნების მაგალითი ზნეობა-შეშლილ ფეოდალურ საზოგადოებისათვის, რომელსაც ასე სჭირდებოდა ამალღებული პიროვნება.

და ბოლოს, სააკაძის პიროვნების პოპულარიზაციის ერთი მთავარი მიზეზი, იოსებ ტფილელის სიტყვით, სააკაძის მიერ დაბალი ფენების მფარველობა ყოფილა:

დაბალს კაცს ბევრი შევმატი, არ ვუყავ მეტად მტრობანი!

XVII საუკ. ქართული ფეოდალური საზოგადოების საერთოდემორალისაციის დროს, ფეოდალების სასტიკი მტარვალობის, „ყმის გაგლეჯის“ დროში, ავტორის სიტყვით, გიორგი სააკაძეს ახასიათებდა არათუ ჰუმანური მოპყრობა „დაბალი კაცისადმი“:

ყმის სამსახური სამართლით, არავის სჭირდა ძალობა,*—

არამედ დაბალი ფენებიდან ღირსეული ადამიანების წინ წამოწევა:

ვისაც რამ კარგი შევატყვი, კაცობის ჰქონდის ხალისი,
ცხენ-იარაღით შევვაშკვი, ძველი ქნის მან ახალ ისი,
დღეს ერთი გამოეაჩინი, მოვქაჯში მერმე ხვალ ისი,
კაცობის სწავლას ელტვოდეს, ვით ოქრო დავაბალისი!

* 1620 წლის განჩინებაში გიორგი სააკაძე ჩივის თავისი ერთგული აზნაურების აკლებას მისი სპარსეთში ყოფნის დროს: „ქაიხოსრო (ჯავახიშვილმა) ზუთი ჩემი მსახური და აზნაურიშვილი დააბეზლა ბატონს თეიმურაზთანა: ერთი ცალქალამანიძე, მეორე ჩივადე მახარებელი, მერე მესამე ზოსიტა, მეოთხე ადოლა და შვილითა და მეხუთე კვლივიძე მათია დააპირვიანა ცოლითა და შვილითა და დაატყვევებინა და რაც ებადა, წაერთმევინა“ (საქ. სიძვ. II, 55).

მაშასადამე, დიდმოურავიანი გვიდასტურებს, რომ სააკაძე ეყრდნობოდა ახალ პოლიტიკურ ძალას, რომელსაც „დაბალი“ სოციალური წრეები—ლარიზი აზნაურობა და ნაწილობრივ გლეხოზა შეადგენდა.

პოემის მიხედვით, სააკაძის გმირ თანამებრძოლებს—აზნაურთა და უსახელო გლეხების გუნდი შეადგენდა:

როსიტა გედევანის ძე—ერთგული თავდადებული,
დემეტრე საგინაშვილი—იყო ჩემთანა ხლებული,
შათარსი შიხაიდრიძე—ჭკუისა მქონე, ცნებული,
პაპუნა ვაშაყაშვილი—ჩემთვის მკედარ, თავწამებული. (231).

პოემის სხვა ადგილებში მოხსენებული არიან: პაპუნა ჩივაძე (119), გოგორიშვილი დაუთ ბეგ (233), თამაზ ქარციძე (256), ლომი ჩრდილელი (196), მსახური ინაშვილი (248)* და სხვ. ეს ის ხალხია, რომელთა მოხსენებას ოფიციალური ისტორია უკადრისობდა.

გიორგი სააკაძე იყო ამ ახალი სოციალური წრეების მისწრაფებების მედროშე და ორგანიზატორი. გიორგი სააკაძის ორგანიზატორული მუშაობა თავის სოციალურ წრეებში, თუმცა სხაგვარი მოტივებით, გადმოცემული აქვთ სხვებსაც, მაგ. ვახუშტის: „ესე (მოურავი.—გ. ლ.) ნიადაგ თვითეულთა კაცთა ფურჩენიდა და არა დასცხრებოდა“-ო.

სააკაძის მომხრე სოციალური წრეების ვინაობის გასარკვევად საინტერესო ცნობას გვაწვდის პლ. იოსელიანი: „Словом ფურჩენად употребленном в грамотах многих жалованных царями князьям, определялось право уменьшения лиц при особе, укреплявшем их за собою даровавшем их земель, угодьев и званья. Этот класс народа стоял наравне с бывшими дворянами поместичьями с тем только различием, что последних возводил в звание сам царь, а первым жаловалось свободного состояния от князя вассала.

Они набирались большею частью из людей свободных, беглых из дальних мест, из плена поскупленных, спрот, безприютных, незаконорожденных, выходцев из гор Кавказских. из ивоверцев, принявших веру и из тех крестьян, которые не имея оседлости, изъявляли желанье находится при дворе какого либо князя вассала.“

---

* და ანტონ I კათალიკოსს: „მისცემდის ქართველთა თავადთა და აზნაურთა და განსდრეკდის მეფისაგან და ერთგულებად თვისად მიიყუანებდის ვიეთთამდე ქართველთა“. ... (იყო)—მეცადინ თვისდამი მიდრეკად გულნი ყოველთა ქართველთანი და ჩანდრეკად მეფეთაგან და არა დამსცხრის ესე გუარათაგან დრეუთა მეცად ინობათა“-ო (იხ. დ. ჩუბინაშვილის კრესტომათია, გვ. 327),

ასეთი უნდა ყოფილიყო სოციალური წრე გიორგი სააკაძისა, მის მიერ შემოკრეფილი „დაბალი“ ხალხის ღონიერი ბანაკი, რომლის გამო მეფე და ქართლის ოლიგარხია ჩიოდა.

მან ჯარი დაიხვია, არ ეტყვის მინდორ ველად,
თავს არ გვიდებს საპატრონ ყმოდ, წყალობისა არ მადღმეულად!

ტფილელის პოემის მიხედვით, ეს იყო მთავარი ბრალდება, გიორგი სააკაძისადმი ფეოდალური არისტოკრატის მიერ წამოყენებული, და არა ბრალი სამშობლოს ღალატისა, რასაც ახვევენ თავზე გმირს შემდეგდროინდელი მეისტორიენი. და მთელი პოემა დაწერილია იმ მიზნით, რომ აეტორმა, კარგად მცოდნემ სააკაძის ცხოვრებისა და განზრახვებისა, სწორედ ამ ბრალდებიდან გაანთავისუფლოს გმირი და არა თუ აპხადოს ბრალი, პირიქით, მკერმეტყველურად დაამტკიცოს ვასალის ერთგულობა სუზერენისადმი: გიორგი სააკაძის თავდადება მეფეებისადმი, კერძოდ თეიმურაზ პირველისადმი.

ეს არის პოემის ცენტრალური მომენტი.

ამავე დროს ამ სტრიქონებში გამოხატულია მთავარი მოქმედება და მოღვაწეობა სააკაძისა, როგორც ძალამომარებელი ახალი პოლიტიკური დაჯგუფების ბელადისა და ორგანიზატორისა.

თვით გიორგი სააკაძე სოციალური წარმოშობით აზნაური იყო;

— ერთ აზნაურს ვის უქმნია ჩემოდენი ხმლისა შენით!

— ვევე ზოგ თავდასაც მოსწადდეს ჩემებოვ აზნაურობა!

და ქართულ ფეოდალურ იერარქიაში ყველაზე მდებალ საფეხურზე მდგომი, როგორც ათქმევიანებს ტფილელი ლუარსაბ მეფისადმი:

მოყვრობა თქვენგან დიდთ კაცთა წესთა,
ყმა არვინ არის სხვა ჩემგან უმრწემესთა.

ბუნებრივია, რომ განდიდებულ აზნაურთან—გიორგი სააკაძესთან, როგორც ძლიერ მფარველთან—

...აზნაურშვილნი მოვლენ თამამად ხშიანად.

დიდმოურავიანის მიხედვით, სააკაძის პიროვნების ტრაგედია გამოწვეული იყო მისი სოციალური წარმოშობის მიზეზით. ეს მთავარი მუხლია სააკაძის პრობლემაში. სააკაძე ამაღლდა თავისი პირადი მხნეობით, თუმცა მისი ოჯახიც ცოტა ადრევე ყოფილა დაწინაურებული იმავე მიზეზით.

დიდგვაროვან დიდებულთა წრემ იუკადრისა გმირობითა და სახელმწიფო ნიქით გალაღებული აზნაურის წინ წამოწევა და მეფეს დაჟინებით მოსთხოვა მისი ფიზიკური მოსპობაც კი.

დაუწინეს, თუ რას გარგებს, აბა გყვანდეს მარტო ისი,
გვერცა არაონ მოგიდგებით შემოგძარცოთ ძმა და თვისი,
ერთი კაცი ქვეყნისათვის წახდეს კარგი, თუნდა მქისი.*

ფაქტიურად ჩვენ აქ გვაქვს საქმე დიდ სოციალურ კონფლიქტთან, ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში აღორძინებულ, და ახლა უკვე გამაგრებულ, აზნაურთა და „დაბალი“ ხალხის დიდი პოლიტიკური გაყვანის შეჯახებასთან ფეოდალური ჰეგემონიის მხრივ.

გიორგი სააკაძე ამ ახალი პოლიტიკური ძალის მედროშეა, მისი საზოგადოებრივ მორალურ იდეების მატარებელი. სწორედ ამ მხრივ არის დიდად საყურადღებო სოციალური ტიპი გიორგი სააკაძისა, რომელიც დაუნდობლად გასწირა ამ ახალი ძალის პოლიტიკურმა უორგანიზაციობამ.

გვადიდებს რა, ამგვარად, ძვირფას ისტორიულ მასალას სააკაძის ენერგიული ბრძოლის შესახებ ქართულ ფეოდალურ არისტოკრატიასთან, პოემის ავტორი, იმავე დროს, ამელავენებს საკუთარ იდეოლოგიასაც, ცხადია, სრულიად თანხმობას აზნაურულ მისწრაფებებთან. მძლავრი ნაკადი დემოკრატიულ-აზნაურული იდეოლოგიისა ენერგიულად გასდევს პოემას თავიდან ბოლომდის იმდენად, რამდენადაც დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე აზნაურთა და „დაბალი“ ხალხის ბელადია და ორგანიზატორი. პოემაში შემთხვევითი არაა იმ დროისათვის მეტად გაბედული ტირადა:

ზოგს ბაგრატოვანთ ასრე სქირს, არ ახსონთ სამსახურია,
რაგინდ რომ ბუერი აამო, ბოლოს არ გიგდონ-ყურია!

ეს მწარე სიტყვები დიდხნის დაგუბებული იყო აზნაურთა ფენებში. მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორი უფრო პესიმისტურად არის განწყობილი თავისი კლასის გამარჯვებისადმი და მისი იდეოლოგია სრულიადაც არ არის ბრძოლად მომწოდებელი.

დიდმოურავიანი, უპირველესად XVII ს. პოლიტიკურად წინ წამოწეული აზნაურობისა და „დაბალი“ ხალხის თვითშეგნებისა და თვითდამტკიცების საუკეთესო მაჩვენებელია.

* *

გმირი და პატრიოტი, დანაწილებული და დაშლილ საქართველოს სხეულის გამთვლებისა და აყვავების მოსურნე, ცხადია, ვერ

* „ტფილელთან ერთად ანტონ I კათალიკოსიც მოწმობს, რომ გ. სააკაძე იყო აზნაურთაგანი“, იოანე ბატონიშვილის (1770-1830) ცნობით, „არა ეგრეთ წარჩინებულთაგანი“.

რასაკვირველია, არ არის მართალი მარი ბროსე, როდესაც ამბობს, რომ აზნაურობა სააკაძეს რამდენიმე წლის წინათ მიეღო“ (საქ. ისტ. II, გვ. 20) და მითუმეტეს, შეუსაბამოა ცნობა სომხის მეისტორიეს არაქელისა: „კაცი ესე მოურავი არ იყო თვით შვილი აზნაურისა და თავადისა, არცა გამოჩენილის გვარისაგან, არამედ იყო დაბალი გლეხის გვარისაგან“ („ივერია“, № 1885, № 7, გვ. 25).

იქნებოდა მოლაღატე. ამიტომ ავტორი აბათილებს დიდი მოურავის ფეოდალურ ოპოზიციონერთა შეხედულებას, მათ მიერ უსამართლოდ გავრცელებულ ბრალდებას გიორგი სააკაძის მოლაღატეობის, „მეფის და ქვეყნის ორგულობის“ და „დიდების მოყვარეობის“ შესახებ.

ერთი მთავარი მიზეზთაგანი XVII-ს. საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიური უბედურებისა იყო ფეოდალური სეპარატიზმი, დიდებულთა დაუმორჩილებლობა ცენტრალური ხელისუფლებისადმი და მათი მუდმივი შფოთი. სააკაძესაც ამ ფეოდალურ განდგომილებას სწამებდნენ: „ან ეამებთა შინა განმკვიდრებულ იყვნენ მთავარნი და დაეპყრათ ხეენი და ხეობანი თვისად და უმეტეს ყოველთა სააკაძე გიორგი, მოურავი ტფილისისა, ქრცხინვალისა და დვალეთისა“ (ვახუშტი, 53). ჩენი ავტორი კი პირდაპირ დიამეტრალური აზრისაა, პოემაში გიორგი სააკაძე აბსოლუტური მონარქიის იდეისთვის თავგანწირულია:

- მე მეფეთა ორგულობა არა მთქმია არვისაგან...
- მე, მეფეო, შენთვის დავდე თავგანწირვით ტკბილი სული...
- თქვენთვის ვსძრევილი მე, მეფეო, თავსა, გულსა, ტანსა!...
- თავს ვერყოდი სამუდამოდ ვის გუერც ახლავნარ?
- მას აამე მეფეთ წინა სამსახური მე მინდოდა გოვლთვის დიდად!
- ...არ ჰყო მეფის მოსამდური...

პოემით, გიორგი სააკაძის ერთგულება მეფისადმი იქამდის მიღის, რომ მოურავი სიკვდილის ღროსაც კი ანდერძად სტოვებს მეფისადმი ერთგულ სამსახურს:

რადგან მე დავრჩი შორგეარად, თქვენ ხელმწიფესა აშენით!

ბოლოს მას, როგორც ერთგულ კარისკაცს, თავისი დალუპვა არად მიაჩნია, თუ კი მეფე კარგად იქნება:

თუ მე გარდავხდე, პატრონო, თქვენცა ნუ დაესრულებით!

პოემის ავტორი მატარებელია ვასალური ერთგულობის იდეისა და მის გმირს ღრმად სწამს, რომ შეამბოხე ყმა, ვასალი სუბერენ-ზე თავის დღეში ვერ გაიმარჯვებს:

- ბრძანება არის, ბატონზე ყვასა არ გამარჯვებია,
ბატონი რომე ტყუოდეს, ისრევე ყმას დამარცხებია!
პატრონზედ ხმალი არ გაჰყვეთს, ამით ეარ უიმედია!
- პატრონის ხაშს გამარჯვება, პირველვე ვმთქვი სიტყვა ძველად.
- როცა დაწერეს პირველად, იქნების, არ ასცილდების,
პატრონის შებმა არა ხაშს, ყმას ხმალი გაუცვილდების;
რაგინდ ყმას ბეური ჯარი ჰყვეს, ცრემლი იმასეუ სდინდების!
- ყმა არ უნდა პატრონისა, ბრძოლისა და შებმის მღოში
თავს მოლაღავს, ან მოკვდება, ცუდათ არის მკლავის მშრომი.
- რასაც კაცი პატრონზედ იქს, სადაც წავა, წინ დახედება!

და ასე გვიხატავენ პატრონყმის იდეალურ ურთიერთობას:

პატრონყმობა განა ჩვენგან, იცით, ზეცით დასახულა
როგორც ყმისა სამსახური, ყმა პატრონთგან შენახულა,
უბრალოს ყმის წახდენანა პატრონხედაც მწვევ ძრახულა!

ამ შემთხვევაში ავტორი ვასალური ერთგულების იდეოლოგი,—
ამ იდეის განმტკიცების სასარგებლოდ თვით პატრონისაგან, სუ-
ზერენისაგანაც თხოულობს აგრეთვე სამართლიანობას „უბრალო
ყმის“ მიმართ.

ტფილელის აზრით, სააკაძე არათუ ერთგული მომხრე იყო ცენტ-
რალური ხელისუფლებისა, მეფისა, არამედ თავდადებული მებრ-
ძოლი და პრინციპული მომხრე მეფის უფლებისა, კერძოდ თეიმუ-
რაზ პირველისა:

რომ მასშია, ასრე თქმულა პატრონისა კვლავ სიაშე,
რაც უბრძანოს—აღაარულოს, არ იკენოს, არც თქვას: „ვაშე“.
მოახსენოს: „ხემწიფეო, შენთვის დღენი გავიწამე,
რაც მიბრძანო სამსახური, წავეკდე და წავეწამე!“

გემართებს, რომე მეფეთათვის სიმზნითა ვქნათ ვერთხის რგვანი;
სად გვიბრძანოს, მივესივნეთ, სიგრძის გზა ვლოთ, ანუ განი.
თავს სახლგარი ეს დაუდვა, ვერვინ იყოს ჩემი მგვანი,
არ ავმალდეთ თავდაბლნი, სიტყვა არ ვთქვათ შეუგვანი!

რაც გვიბრძანოს, თავს შევიდვით, ადრე გემართებს დაჯერება,
მას ვმოხებდეთ, არ გარდვიგდოთ პირიდაშე მისი ქება,
წაუწყმედლად ყოვლის გზითა გავათათ პატრონთ ნება...

იგი მეფეს დიდი მოწიწებით და სასოებით შეჰყურებს, მხნეს და
გმირს მეფე თეიმურაზს ის ყველაზე მალა აყენებს, მასთან შედა-
რებით თვის ვაჟკაცობის უღირსობასაც კი გამოსთქვამს:

- ბატონს რა ვკადრო, თვარ მტერთა ადრე მოუშლი ბაქებსა...
- ბატონისას კი არ ვჭღირსვარ, სხვა მტერთ ვარვენო ძალია...
- სხვას კაცს კი არ შევიდარებ, თქვენი არა ვარ ნარცხია!...
- ტყუილს არ ვიტყვი, თქვენებრივ ვერ ვისი 'ენახე ბრძოლება!...

და ბოლოს, თუმცა ჩვენი ავტორი იზიარებს საზოგადოების
მიერ წაყენებულ მთავარ ბრალდებას სააკაძისადმი, სახელდობრ,
მის გაქცევას ერანში, შაჰ-აბასთან და ათქმევენებს სინანულით:

ესე მედ ვიცო, იქ წასვლა ვერა ვქვენ კაის მცნებითა,
დგომა და წასვლა,—თრივე შემქნია ბოლოს ვსებითა!

და თუმცა ის წამოვიდა ქართლზე შაჰ-აბასის ლაშქრით, მაგრამ
არა როგორც მოლაღატე თავის სამშობლოსი:

წამობრძანდა და წამოვყევ. ჯარნი შეეკნეს ხშირენი,
არ დამოჯერბთ, მოსვლისთვის გული მაქვს ასატირენი!...

ამნაირად, ავტორს სურს ახადოს სააკაძეს მოლაღატეობის ბრა-
ლი, თვით ამ დანაშაულებრივ მომენტშიც გვიჩვენებს მის დიდებ-
ულ სიყვარულს სამშობლოსადმი. ერთი სიტყვით, ავტორი ათა-

ვისუფლებს გიორგი სააკაძეს, როგორც მეფის დაუმორჩილებლობის, ისე სამშობლოს ღალატის მძიმე ბრალდებისაგან.

იგი, პირიქით, მტკიცედ დარწმუნებულია თავის სიზარტლეში. დიდი მოურავი გულნატკენია მეფეზე, რომ მან თავის ჭერთვულ ქვეშევრდომს არ დაუფასა თავდადება, ნამსახურობა, — გმირული სამხედრო და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა.* მთელი პოემა აღსაესება მწარე საყუდურით თეიმურაზ მეფისადმი:

ბატონს ჰყვანდეს ერთგული გმა, სიამოვნით თავს უღებდეს,
მტერს ებრძოდეს, დავსებულსა ცეცხლსა კიდევ აუნთებდეს,
რაც უჯობდეს, იმას ბკობდეს, მებრძოლს მიღმა გაუგდებდეს,
საკურჯელსა წარმოცილილსა სალაროსა დაუღებდეს!
რაცა სწადდეს, ის აამოს, დაერიდოს¹ საწყინარსა,
ძმას და შეილსა თვით ხეღვიდეს, მისთვის სთმობდეს ორსავე მკედარსა.
მებრძოლს მიღმა მიეგებოს, იგ ჰხმარობდეს ხმალს და ფარსა,
დაფანტულსა წინ უძლოდეს უგროვებდეს კარგსა ჯარსა;

პატრონის წყენა წყენად სჩნდეს, ლხინისთვის გაიზარეოდეს;
სახელსა გამოაჩენდეს, უკადრის საქმეს ჰფარეოდეს,
საკვდავად თავი გარდადვას, როდეს რაზ²შიგან გარეუდეს,
რთიგინდ სხვა რამ თქვან, მაშინცა მისსა ქებასა წარეუდეს!
ცოტა მიცემა დიდად სჩნდეს, მწვედ იყოს მადრიეღადო,
თუ საწყენი რამ შეატყოს, თვალნი ქნას ცრემლით სველადო,
გასიკირდეს — ადრე ინაღლოს, მსწრაფლ ექმნას მისამეველადო, —
ასრე მასშოა პატრონის მე სამსახური ძველადო!

არ დაიშურო, რაც გქონდეს, შენ იყო მის მიმართმეველი,
ცოტაც გიბოძოს ხაჩობდი, მით იყავ გამომართმეველი,
უსამართლოდ და ურიგოთ არვისი არ წამართმეველი,
საწყენის წყენის რიდება, არრა ჰქმნა უმართმეველი!

ეს ყველა³ მპირდა, ისმინეთ მეფეთა ერთგულობანი,
დიდად შევმატი, ვარგებდი, ვისიცი რომ მქონდეს ყმობანი;

ადრე მიემართი ბრძანებას, სადაც მიყვიან ხმობანი!

აწ მეფე (იუდად გამიწყრა** ან მე აღარ მაქვს ცნობანი!

არა მშურდა სასიკვდილოდ მე გარდმეღვა თქვენთვის თავი,

აწ რად იქმენ, ხელმწიფეო, დღეთა ჩემთა გასათავი;

რა გერგების, ეს არ ვიცი, მომიშალოთ რომ სათავი?

---

* გიორგი სააკაძის თანამეჯდურეო როსტომ მეფე ერთგან (13956) აღნიშნავს, რომ „გიორგი მოურავი საქართველოზედ დიდად ნამსახური იყო“-ო, სააკაძის მეორე თანამედროვე, მისი მტერი ქაიხოსრო ჯუგანაშვილიც კი იძულებულია აღიაროს მოურავის დიდი სამსახური საქართველოსთვის „(თუ) ან ბატონის მოურავის თავს დასძნა და სიკვდილი გამოემარჩიოსო და ან მისად სასიკვდილოდ წა⁴ოქსუ-ლიყავო, თავადაც ლეთის შემცოდე ვიქნებო და მერმე სრულად ქართველთაყო“.

ეს სიტყვები ნათქვამია თვით მოურავის სიტყვებში, 16⁷ წელს(საქ. სიძე. 259).

** თვით მოურავი გიორგი სააკაძეც ერთ საბუთში ჩივის, რომ მას მეფესთან „ბეზლობა დაუწყეს“- ერთ-ერთი დამბეზლებლის მოქმედებამ „ბატონი გამიწყრა და ამ ალაგადანა ცოლითა და შვილით დამკარგა, სასაფლაო და მონასტერი

დიდი მოუარავეს დალუპვა პოეტის აზრით „ავე ენით“ მოხდა:

... ავი ენა ამათ გაჰყრის, ქვეყნისათვის ეს არს ავი

დასძენს აეტორი, თვით სააკაძეს მეფესთან საუბარში ათქმე-
ვინებს:

...„აველ ქნეს სხვათ ჩემი გარდაკიდება!

არაჩვეულებრივი ინტრიგები, „მაბეზლარობა“, „ავე ენა“, ქვე-
გამხედველობა, რითაც ასე განთქმული იყო XVII ს. საქართველოს
სამეფო კარი, პოეტს შიანია აგრეთვე სააკაძის დალუპვის მიზეზად:

ხოვთ ბაგრატიონთ ასრე სკირს, არ ახსონთ სამსახურია,
რაგინდ რომ ბევრი აამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია,
მებაზლარს სიტყვას უსმენენ, ვის ვისთვის რომ აქვს შურია.

მწარედ სჩივის პოემაში დიდი მოუარავეი.

„მაბეზლარების“, „ბოროტთა“, „ცუდი ენა“, „ქორის სიტყვა“
არა ერთხელ ისმის დიდმოუარავეიანში, როგორც მიზეზი სააკაძის
დალუპვისა:

- გვერც გისხენ მამბეზლარები, ჩემთვის ეს როგორ კარგია?
- ამხანაგთ მისთვის მიბეზლეს, იტყოდეს—კაცი ვარგია!
- ვინ მამბეზლებს ენა-ყბედი, მოაგონდა იმას ის რით?
- რას არგებდა მამბეზლართა ჩემი მოკვლა, აღსასრული?
- ეგებ მამბეზლარს კაცს შეეხედუ; ხმალმა კნას სამართალია!
- ლაპარაკი, ცუდი ენა, ქორის სიტყვა ამისივე!
- ამ საქმეთა გამბედავი, როგორც მოვკვდე ცუდით ენით!
- აესა კაცსა ავი სიტყვა და ბეზლობა უჩანს უნჯად!
- არ დააცხრო ცთომის გველმან, კიდევ ენა ასავსავით!
- ბოროტი და ავი ენა წყალს მღვრევს წმინდას, მას არევენ!
- გაუარდათ მამბეზლართა, ვინც მყვეს გარდაკიდებულნი!
- მამბეზლარნი უწინ მე მყვეს დატუქსული, დაცემული.

და ბოლოს სააკაძეს ზონტქრის კარი მოსწონს მისთვის, რომ
„მის (ზონტქრის) წინ არ ძალუც მთქმელსა ამხანაგთ დაბეზლებისა“.

საკაძე ყოველთვის კარგად გრძნობდა თავის მტერს, მან იცო-
და, რომ „ბეზლობას ვერ ასცილდების“. მაგრამ მამბეზლართა მტრო-
ბას იგი სთმობს ქვეყნის ინტერესებისათვის:

მეც შემეძლო ამხანაგთა მებაზლართა მტერობანი,
მაგრამ დასთმი, ყველას უყვი მიცემა და ფერობანი,
ამისთვის ვაქვენ, მე ბინდოდა აოხრებულთ შეზობანი-თ!

ასრულდა მისი წინასწარგრძნობა, რასაც იგი ლუარსაბ მეფეს
უზიარებენ მეფის მიერ მისი დის დედოფლად თხოვნის დროს:

დამაკარგვინა და რუჯულიდამ შემცვალა, სახლი, კარი და საქონელი, რაც მამა-
პაპათაგან და ან ჩვენი მოგებელი იყო, ყველა წამიხდა და დამიფორაქეს და
ამაოხრე-“ო (იხ. განჩინება მოუარავეს და ქაიხოსრო ჯავახიშვილის სხვადასხვა
მრავალგვარ სარჩელის შესახებ. საქ. სიძვ. II, 53).

ოდეს განხვენ დიდნი კაცი შეგიკვეთენ დაგდებასა,
ჩემსა ცუდად დაკერასა და სუბუქად აგდებასა-ო.

ამწინად, ავტორის აზრით, გიორგი სააკაძე დალუპეს „შაბუგ-ლარმა“, „მოქიშე“, „დიდმა კაცებმა“, დიდმა ფეოდალებმა, რომელთაც ვერ მოეთმინათ დაბალი ფენებიდან წამოწეული ადამიანის შესანიშნავი კარიერა; ფეოდალურმა არისტოკრატებმა წოდებრივი უთანასწორობის მიზეზით გასწირა თავისი დროის შესანიშნავი ადამიანი.

მიზეზად სააკაძის ტრაგედიისა იოსებ ტფილელს მიაჩნია, აგრეთვე, მეფე ლუარსაბის მიერ მოურავის დის შერთვა, სოციალური უთანასწორობა ამ ნათესაობისა, — იგივე კონფლიქტი ფეოდალურ არისტოკრატიათა. პოემაში ავტორი არა ერთხელ აჩივლებს მოურავს:

- როდეს ლუარსაბ დამოყვრდა, ისიშც დღე არის ზავია
- ასრე მომიხდა ქორწილი, შეფის რთვა ჩემის დისანი!
- ბედმა მიყო უკულმართმა, მერზე ჩემა დამასულა!
- მან წამაზღინა თავიღვან, აწ მომაგონდა ისევე და!
- ბედსა ვემდურვი და მერვე, ვაი, ჩემის დის შობასა!
- ბედსა ვეტყოდი, სოფელმან ნეტარ შენ მოგვა და რადა?
- მეფემან და სიძემ მკარგა, მდურვა მქონდეს სად ამ დისა?

ამგვარად, ჩვენ ეხედავთ, რომ დიდმოურავიანის მიზანია გიორგი სააკაძის რეაბილიტაცია და პეროიზაცია. პოეტი აღტაცებულია დიდი მოურავის პიროვნებით, მისი გმირული და რაინდული თვისებებით, ძალით, შემმართებლობით, კეთილშობილებით, ტახტისადმი ერთგულობით, სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობით, პატრიოტიზმით და ეროვნული შეგნებით.

პოეტი ემსახურება გიორგი სააკაძის საზოგადოებრივ-მორალურ შეხედულებათა იდეალიზაციას, ჰმოსაუეს დიდების შარავანდელით, გამოჰყავს საქართველოს დამხსნელად, ეროვნულ გმირად, პოემის იდეური კონცეფცია პატრიოტიკისა და ვასალური ერთგულობის იდეას შეიცავს. ეს კონცეფცია მონოლითურია.

ცნობილია, რომ იოსებ ტფილელის დროს ცენტრალურ ხელისუფლების კრიზისმა თავის აპოგეას მიაღწია. ვასალების მუდმივი განდგომა, ამბოხებანი, ლალატი, კონდოტიერობა, ხოლო, მეორე მხრით, განუწყვეტელი ლაშქრობანი მემამოხე ფეოდალებთან საბრძოლველად, — სისხლიდან სკლიდნენ ქართველ ხალხს. ეს იყო დრო დიდი ფეოდალური ანარქიისა, როცა „მოიტაცეს მთავართა თვის თვისნი მხარენი ჭეყანა — ციხე-სიმაგრენი, სამეფონი და დაბნები“. ქართული ოლიგარხიის თითქმის არც ერთი წარმომადგენელი აღარ ემორჩილება მეფეს. ცენტრი განწირულებით იბრძვის ელემენტარული არსებობისათვის. მარტო ის ფაქტი რად ღირს, რომ თვით

ჩენი პოეტის ლიტერატურული მეცენატი, არჩილი, ექვსჯერ ტახტზე ასული ექვსჯერვე ჩამოგდებულ იქნა ინტრიგების წყალობით და ბოლოს იძულებული შეიქნა საბუღალროდ რუსეთში გადახვეწილიყო ემიგრანტად. ასეთივე მძიმე მდგომარეობაში იმყოფება არჩილის ძმა გიორგი XI, რომელმაც თავისი მეფობა მუდმივ ბრძოლას შეაღია ურჩ ფეოდალებთან და მათგან იძულებულმა სიცოცხლე დაასრულა შორეულ ყანდაპარში.

ასეთ პოლიტიკურ პირობებში სასახლის ერთგული კარისკაცი, ლეგიტიმისტი იოსებ ტფილელი, პრაქტიკული საქმიანობით და პოეტური სიტყვით ემსახურება არჩილის და გიორგი XI-ის დინასტიურ უფლებათა განმტკიცებას და სასახლის დაკვეთით დაწერილი ტფილელის დიდმოურავიანი უპირველესად მხატვრული აგიტაციაა, პატრიოტული პროპაგანდა ტახტისა და პატრონყმობისა.

სწორედ ეს არის მთავარი სტიმული დიდმოურავიანის დაწერისა. და სწორედ ამ მიზეზით აიხსნება ის კომპრომისიც, რომ ბერი-პოეტი ბედავს საერთო პოემის დაწერას იმ ეპოქაში, როდესაც თვით საერო პოეტები თავის საერო ლექსებისა და პოეზიების წერის გამო წინასწარ ბოდიშს იხდიდნენ სინანულის ცრემლის ღვრით ეკლესიის წინაშე და უთქმელად აღიარებდნენ სასულიერო პოეზიის პრიორიტეტს (გაიხსენეთ თეიმურაზ პირველი, არჩილი, სულხან-საბა და სხვ.).

რასაკვირველია, ეკლესიური მორალის თვალსაზრისით იოსებმა „დანაშაულობა“ დაიმსახურა ეკლესიის წინაშე დიდმოურავიანის დაწერით (და ცხადია ამ მიზეზით არის, მაგ., გამოწვეული ანტონ I კათალიკოსის სასტიკი რეზუმე იოსების მწერლობის შეფასების დროს: „დაშვრა ამაითათვის“-ო). მაგრამ, როგორც დავინახეთ, იოსებ ტფილელს თავისი ლიტერატურული „კოლეა“ თანამედროვე საზოგადოებაში იმ დამსახურებით უნდა გამოეყიდა, რომ მისი პოემა პატრიოტული ემოციების გამომწვევი და გამღვიძებელი იყო, მღალადებელი მეფის უფლების განმტკიცებისა და პატრონყმობის იდეალებისა, რაც დიდმოურავიანის დაწერის უმთავრეს სტიმულს შეადგენდა.

მაგრამ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ საერო პოემა დიდმოურავიანი დასწერა პოეტმა მღვდელმთავარმა იმ ეპოქაში, როცა ეკლესიის ორგანიზაცია, მისი ავტორიტეტი ქვეითდება, როცა ჩვენში სასულიერო მწერლობა, სასულიერო მხატვრობა ეცემა, ხოლო ცხოვრებაში სასულიერო მიმართულებებზე იმარჯვებს განახლებული, ადამიანის საერთო იდეოლოგია.

ცნობილია, რომ საერო კულტურის აღორძინებას, ცხოვრე-

ბის სათავეში მის მოქცევას და სასულიერო მწერლობის კრიზისს ერთხმად აღნიშნავენ XVII ს-ნის პოეტები.

ჯერ კიდევ თეიმურაზ I ამბობდა:

უკლებლად სწერეს მამათა იგი წმინდანი მცნებანი,
არვინ იკითხავს წიგნებსა, შესწყინდეს ცუდად დუბანი,
მას არვინ ისმენს, ვარჩიე სოფლისა შიდ-მოღებანი|
არვის უნდა სახარება, არცა წიგნი მოციქულთა;
არ მიკვირს, რომ დაივიწყეს შემოქმედი მისჯან კმნულთა?
განკითხვა და საუკუნო, არც სიკვდილი უძეს გულთა,
უნახავთა არა მიკვირს, ბრძენთა მიკვირს მონახულთა|
თუ საღმრთო რამე მესიბრძნა, შიგ არვინ ჩაიხედდევდა,
რა ეს ლაყაბი შევკრიბე, ყველა ნახვასა ბედევდა,
არა ესე სჯობს,—არ ესე!—სიცილით ყველა ყბედევდა!..

თეიმურაზის სიტყვებში მშვენიერად არის გადმოცემული XVII საუკუნის ქართული საზოგადოების ინდიფერენტობაში სასულიერო მწერლობის მიმართ და იმავე საზოგადოების ენთუზიასტური ლტოლვა ეკლესიის მონობიდან განთავისუფლებული საერო პოეზიისადმი.

მეორე დიდი წარმომადგენელი XVII ს. ქართულ პოეზიისა არჩილი აცხადებს:

საღვთო წიგნი ბევრი წახდა უყდოთა და უბუღობით,
საშაიროს ინახვდენ სტაერის ბუღით, ან ნახლობით|

ამასთანავე შენიშნავს ახალ მიმდინარეობას მწერლობაში, ანუ მისივე სიტყვით, „ახალ წესს“, როდესაც ამბობს:

უმჯობესი დაივიწყეს, წესის რასმე აწ ახლობით.

მაშასადამე, „დიდმოურავიანის“ დაწერა მღვდელმთავრის მიერ, იმავე დროს, დიდ მნიშვნელოვანი ფაქტია ეკლესიური მწერლობის დაქვეითებისა და საერო მწერლობის აღორძინებისა, რასაც ადგილი ჰქონდა ისტორიულად XVII საუკუნეში.

* *

პოემაში მეტად შესამჩნევია კლერიკალური-ეკლესიური მორალის ბრძანებლობა. ავტორის—მღვდელმთავარის სიტყვით, გიორგი სააკაძეს—წირვა-ლოცვის მომსმენელს, „მუდამ „ლოცვითა ცრემლი რცხენია“. ლოცვის დროს მას უყვარს „ცრემლის დათხევა საყულო ჩამოღინამდის“.

თუ სულსა რამე უღვაწოთ, ყველას ეს უკეთესია|
სულსა ჰხამს რამე უღვაწოთ, ყველას ეს უკეთესია

გვიცხადებს პოემის გმირი და ლაღადებს:

—მას ვმონებ, ვაჭებ ვადიდებ, ვინ რომე მიწა მასულა..

—ძალს იგი გაძლევს, ვინ არის ყოველთა უხვად გამცემი..

—მარხვა მწადდა ედრებითა...

—არ მინდოდა წასახდენად, ხორცსა გარდა კიდე სული... და სხვ.

ჩვენ წინ დგას კემშარიტი მორწმუნე ქრისტიანი, რელიგიურ ფანატიზმამდე მოწვენილი ადამიანი.

თვით სამხედრო დამარცხებასაც იგი კლერიკალ ქამთა აღმწერელივით „ცოდვას“ მიაწერს:

- ძლევა მათ მიხვდა, უფალმან ჩვენზე ივიწყა ბუნება, აღარ მოგვშორდა ის ცოდვა, რომ თან გვდევს გველოს ცთუნება...
- შურითა მოხდა, ცდომისთვის, საშოთხეს შვევა გველია...
- იმავე შურმან გამოხადა საშოთხილამ შამაჩენი, სარჯლად მოგვცა ეს სოფელი, სარკის მსგავსად მანქენი...

ავტორის პირით მოურავი გიორგი სააკაძე უხვად ასახელებს ბიბლიურსა და ეკლესიური ისტორიის სახელებს: მოსეს, იაზაბელს, იაკობს, რაქელს, ნაბოთეს, ეროდიას, ჰეროდეს, ნათლის მცემელს, ედუქსიას. ცხადია, ასეთი გატაცება ეკლესიური სახელებით, ეკლესიური იდეოლოგიით, უფრო ტფილელის მიტროპოლიტის რელიგიურ განწყობილებებს გვიმელავენებს, ვიდრე დიდებული მხედრის გიორგი სააკაძისას, რომელიც ეპოქის სარწმუნოებრივი, ნორმის გარეშე დაშორებული უნდა ყოფილიყო ქრისტიანულ კლერიკალიზმს.

აშკარაა, ოსებ თბილელის პოზიცია არის ქართული ეკლესიის ოფიციალური შეხედულება, ხოლო მის რელიგიურ სენტენციებში უნდა მოჩანდეს კვალი თბილისის მიტროპოლიტის ქადაგებებისა, რომელსაც იგი არა ერთხელ წარმოსთქვამდა ეკლესიის კათედრიდან.

ამგვარად, ავტორი—მღვდელმთავარი, აშკარად თავს ახვევს პოემის გმირს საკუთარს, კლერიკალურ მსოფლმხედველობას. ამიტომ პოემის გმირიც—გიორგი სააკაძე დიდი ქრისტიანული სათნოებით არის აღჭურვილი, იმის მიუხედავად, შეესაბამება ეს ფაქტი ისტორიულ სინამდვილეს, თუ არა...

ცხადია, ამ მხრივ დიდი მოურავის პიროვნება, მისი სულიერი, ისტორიული სახე გადამუშავებულია ავტორის მიერ.

* *

პოემის კონცეფცია გმირულ ტრაგიკულია., ტრაგიკული კონცეფცია მოსდევს პოემას თავიდან ბოლომდის. არსებითად პოემა მოგვითხრობს მართალი ადამიანის დაღუპვის ისტორიას. ამ ტრაგიკულობის თავისი გასაშართლებელი საბუთიც აქვს. ესაა ბედი. ავტორი ფატალისტია, ბედისწერის მიმდევარი. ამიტომ პოემის გმირიც თავის დაღუპვას, თავისი საქმეების წარუმართებლობას, ბედს, განგებან აბრალებს:

- უკუღმართმა ბედმა მიყო, ეტლი ჩემი წალმა წადგა...
- ბედმა მიყო უკუღმართმა...
- ბედმა მიყო, რალა გკადრო, აწ თჳმის ეამი გადასულა...
- ეის რას ვაბრალებ, ეს ყველა ჩემი წერა და ბედია...
- მაგრამ ეტლმან არ გვიბედა, ვით ვიქმენით იმ დღეს მარცხით.
- რა მარცხი მოვა კაცხედა, ვის შეუძლიან ბრუნება?
- რა უკუღმა ჩარხი გადრკა წალმა აღარ დაბრუნდების.
- ეტლმან ჩემან მამაგვარა ბედკრულობა ასათავი!
- შენვე მიგაქვს, ეტლო ჩემო, რაც შენგნით მაქვს მოცემული!
- სამხახურის საპასუხოდ მე ეს მომცა ეტლმან ბედად!
- ეტლმან მომცა ბედკრულობა, ნეტარ ყურსა ესმას ვისა.
- ბედო წალმა წაგარეხილი, აწ უკუღმა დამეცარა...
- უბრალოდ ჳირსა არ მიმცემს, მე ეტლსა ამს ველია.
- .. ბედო კრულო, უკუღმართო, თავო ჩემო, განაჳერიო...
- ... ბედსა ვემდურვი...
- .. ბედსა ვეტყვოდი...
- რა მოვა კაცხედ განგება, ეტლი არ ბრუნავს ბედადო. შექუტო ვარსკვლავი დახედების პირდაპირ შემომხედადო! ჩარხებსა ფრთები დასცივივის, ზემყოფი იქმნა, ქვედადო, დღეს მოეწურვის სხვისაგან განდების უიმედადო!
- რადგან შენ გხედავ უბედოთ, დღე მე შემქმნია ბნელია...
- ბედი, სვე და გამარჯვება, იქნას კაცხე, რაც მოჰხდების!
- რაგინდ რომ თავი აწამო, მეტყვიან კიდევ ბედ ავსა!
- რად სოფელმან ეტლად მამცა, ჩემთვის კიდევ მას არედა!
- კარგსა კარგი არ ასცილდეს, ავსა ავად გარდაჰხდების!

პოემის გმირი პასიურად ემორჩილება ბედს:

გაძლების მეტი რალა ზამს, რაც ჳირნი გარდამხდებიან.

პოემაში ავტორი არა ერთხელ გვიზიარებს თავის მსოფლმხედველობას, მორალურ შეხედულებებს, თავის პრაქტიკულ გამოცდილებას. საკუთარ დაკვირვებას სენტენცია—აფორიზმების სახით;

- მამაციისაგან ცუდია, თუ მუდამ რიცხავს შიშებსა.
- კაცს განუცდელსა სოფელი, იცით, რომ არ გაუშვებსა!
- არვინ დაერჩებით უკვდავთ, ვინც რომ დედითგან ვიშვითა.
- ვფხვსა ადვილ ვინ შეიპყრობს, ან ვინ შესწვდა ცას მარჯანსა?
- ვინ იცის დილა რასა შობს,—თქმულა,—თუ ლამე მაკვა?
- რა უკუღმა ჩარხი გადრკა, წალმა აღარ დაბრუნდების, რა დოვკათი კაცს მიუდგა—აღარსაით დაბრუნდების!
- კარგსა კარგი არ ასცილდეს, ავსა ავად გარდახდება!
- ავსა კაცსა ავი სიტყვა და ბეზლობა უჩანს უნჯად!
- ზოგი შეეფრფინავთ სოფელსა, ზოგთა დაეწყვიეთ შობანი!
- კაცის გული ვერ გაძლება, ბევრი ვის აქვს—არ ვყოფა!
- სჯობს საყვარელსა მოყვარე, ესე ნათქვამდ ძველია.
- იხუე გაწითლდეს სპილენძი, რაგინდ რომ ზმირად კალევედეს.
- ეს სოფელი ასეთია, არ დაინდობს კაცსა აროს!
- სოფელს სჭირს პირეელ სიამე, საწუთროს ჰყრობა, შეებანი. რასაც ინებენ, გენებდეს, იტყვი, თუ მიყო ნებანი,

- მაგრამ არა ქნეს მიყოლა, ვის ქონდა ჰკვა და მცნებანი.
- სამკვიდროს გაცდა ძნელია, ვინც დადგეს შესაშურვანი.
  - კარგიც რომ კაცმან ბევრი ქნას, — მტერს მაშინც არ ეყვებება!
  - ოსტატის არ ხაჰს კიდება, ვისაც შეგირდი ხლებია!
  - იარალ მოშლილ ჯაბანი რას ესერის, ყველა დასცდება!
  - როდეს გასჭირდეს საქმესა, კაცი ხაჰს გამაბედავად.
  - თქმულა: მოცდა ხაჰს ეამისა, არა თუ განაგროვით.
  - ავს სიყოხლეს სიკვილილი სჯობს...
  - რა რომ მტერი კაის მოგადგეს, ნულარა გაქვს გულის ძგერა!
  - თუ კაცი კაცს აღარა სკვრეტს, მტრისაგან იში არ იგება!
  - უმტრო კაცი არ იქნების, რომ არ ჰყვანდეს არა სითმე.
  - ჯაბანს კაცს გულოვანი გაჰხდის, გვანდეს არა სითმე.
  - ვერსით მოვრჩები სიკვილილსა, დღეა მოვა ხვალე ისევ და!
  - თუ ვინდოდეს თავი შენი, შენც ინდომე ამხანაგი.
  - გაჭირვების დროს კაცს უნდა, რომ შერჩეს ჰკვა და გონება.
  - კაცი გაბედავს საქმესა, თუ კარგს კაცთან აქვს ზრდილობა.
  - გოდოლშიგან დაფარულსა, დაგულვას სჯობს გახსნილობა,
  - კაცს განუცდელსა სოფელი, იცით, რომ არ გაუშეება?

და სხვ.

„დიდმოურავიანის“ სენტენცია-აფორიზმები ძველად ხალხში იხ-მარებოდა. გიორგი სააკაძის მკვლევარს ანტონ ფურცელაძეს თა-ვის მონოგრაფიაში მოჰყავს ხალხში შეგროვილი აფორიზმები გა-დასული „დიდმოურავიანიდან“ და ზოგ შემთხვევაში გახალხურე-ბული:

- ბეგრს თავადს მოუბილდება ჩემებრივ ახნაურობა.
- რაც კაცს თავისთვის უნდოდეს, სხვისთვისაც მას ინდომებდეს.
- კაცი გაბედავს საქმესა, თუ კარგს კაცთან აქვს ზრდილობა.
- ზოგჯერ მეც მითქვამს, თავისთვის, რისათვის დაეიბადეთ!
- ზოგნი შესტრფიან სოფელსა, ზოგთ დავიწყვიეთ შობანი.
- ავსა კაცსა მახეზლობა შიანია დიდ საუნჯედ.
- ზოგჯერ უქნელი საქმე ექვს, მარტომ გავსტეხე რაზმები!
- გხას დამიგდებდნენ მეზრძოლნი, ვერ მიბედავდნენ შეგმასა!
- კარგიც რომ კაცმან ბევრი ჰქნას, მტერს მაშინ არ ეყვებება!
- რა გიჭირდის, უკეთ შეესძლი; ასრე მქონდეს ომის ჩევეა!
- დარმან ჩემთვის მოიღრუბლა, აღარ არის მზიანია,
- ვიხედაც რომ სიკეთე ვქნე, მე შემექნა ზიანია*.

* *

„დიდმოურავიანი“ — მის მაღალ მხატვრულ ღირსებასთან ერ-თად, იმავე დროს, დიდი წონის ისტორიოგრაფიული ნაწარმოებია. როგორც ზემოთ ვთქვი, ტფილელის „დიდმოურავიანამდის“ არ

* ანტონ ფურცელაძე, ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად და საქართველოს¹ შესაერთებლად, ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო. გვ. 364, 1911 წლ. მეორე გამოცემა.

არსებულა (გარდა სააკაძის ოსმალეთში გადახეწვის ცალკე ამბავისა) არაერთარი მთლიანი ნაწარმოები დიდი მოუზრავის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ. „დიდმოურავიანი“ ქრონოლოგიურად პირველი პოეტური და ისტორიოგრაფიული ნაწარმოებია გიორგი სააკაძის შესახებ.

გადაქრით უნდა ითქვას, რომ ამ მხრივ იგი ყველაზე უადრესი ნაწარმოებია. იგი წინ უსწრებს ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიას,* ხოლო ე. წ. „პარიეის ქრონიკას“ ანუ „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელების გადაკეთებას არა თუ წინ უსწრებს, არამედ როგორც თავის დროს გამოარკვია ივანე ჯავახიშვილმა, ჩვენი პოემა ერთ-ერთი შემადგენელი წყარო ყოფილა „პარიეის ქრონიკისა“, რომელშიც დიდმოურავიანის ლექსები ზოგან მუხლობრივადაც-კი ვართმულ სიტუა-სიტყვით არის შეტანილი (ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 1916 წ. გვ. 317-319).

ჩვენის მხრით უნდა აღვნიშნოთ „დიდმოურავიანის“ დიდი ფაქტოლოგიური გავლენა ვახუშტის ისტორიაზე. დაკვირვებული თვალი უთუოდ შეამჩნევს, რომ ვახუშტის თხრობის მიმდინარეობა გიორგი სააკაძეზე „დიდმოურავიანიდან“ მოდის; რომ ვახუშტის თხრობა ტფილელის პოემის პერიფრაზაა. ვინც ჩვენს ფებულებას დაწვრილებით შეამოწმებს, იგი ადვილად დარწმუნდება.

აქ მხოლოდ უნდა აღვნიშნოთ ის ორი შეცდომა, რომელიც ვახუშტის დაემართა „დიდმოურავიანზე“ დამოკიდებულობით, ტექსტის უგულისყურო წაკითხვით...

ისევე, როგორც ტფილელი, ვახუშტიც, სააკაძის ისტორიას იმავე ამბით იწყებს, როდესაც თეიმურაზ მეფის დამოურავის ქრცხინვალს დგომისას, მოურავმა მეფეს შუამავლად მროველი მიტროპოლიტი გაუგზავნა, რომ მეფე ჯერ გაჰკვირდა, მერე „ამცნო“ მროველსა გულდებულყოფა მოურავისა, რამეთუ არა რაი არს მონკიერება მეფესა შინ“, რომ სწორედ ამ დროს მეფეს მოუტანენ ქართლში თათარხანის შემოსევის ამბავს. რაკი ქრცხინვალში მდგომი მეფისა და მოურავის დიალოგებს 1609 წ. თათარხანის შემოსევის ამბავი მოჰყვება და რაკი ვახუშტი ტფილელის თხრობას მისდევს, ამიტომ იგი შეცდომაში ვარდება და ქრცხინვალში მდგომი მეფე მას ლუარსაბი ჰგონია. აქ კი ტფილელის პოეტურ თხრობასთან გვაქვს საქმე. რაკი მეფე „ლუარსაბის სიკვდილს ადებდა“,

---

* რასაკვირველია, შეუსაბამოა პლატონ იოსელიანის სიტყვები: „Рассказ протчих историков и особенно митрополита (იოსებ ტფილელზეა ლაპარაკი) основан на повествовании Горгдашанидзева“ იხ. Жизнь Великого Моврава.

აბრალებდა, მოურავემა გადასწყვიტა თავისი სარეაბილიტაციოდ და მეფეთაღმი ერთგულების დასამტკიცებლად „თავიდამ“ („მაგრამ თავიდამ შეგკადრო“)... ეთქვა თავისი გმირული ამბები. მისი ერთგულების დამადასტურებელი:

შევსთალე: მეფე, ისმინე ეს სიტყვა გათაგებამღი!

და ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით იწყებს იგი 1609 წლის. თათარხანის შემოსევის ამბიდან, სადაც ჭმან გასაკვირველი გმირობა გამოიჩინა. ვახუშტის კი ჰგონია, რაკი ეს შემოსევის ამბავი პოემაში მეფისა და მოურავის საუბარს მოსდევს, თათარხანის შემოსევა სწორედ ამ მომენტში მომხდარაო. სწორედ პოემაზე დამოკიდებულების წყალობით იჩენს ვახუშტი ასეთ უგულისყურობას, როდესაც ლუარსაბად გულისხმობს აქ „მეფეს“, რომელიც თვით „ლუარსაბის სისხლს“ ადებს მოურავს და რომელიც უკვე მოწამებრივად გარდავლინებულ ლუარსაბზე ამბობს:

მაგრამ მას მიხვდა სუფევა, ანგელოზნი ჰყავს მცველია.

მოვიყვანთ კიდევ ერთ დეტალს, თუ ჩვენს პოემაზე დამოკიდებულების წყალობით კიდევ რა შეცდომას უშვებს ვახუშტი. ტფილელის პოემაში სააკაძის მიერ ტბისში ქაიხოსრო ბარათაშვილზე თავდასხმის ამბავს (259-266 სტროფები) ზედვე მიჰყვება სააკაძის მიხლომა ქველ წერეთელზე (268-269). ვახუშტისაც სრული ასეთი თანმიმდევრობით აქვს აწერილი ორივე ეს ამბავი (იხ. 67). მაგრამ ტფილელი თუ ერთ ადგილას (259 სტრ.) ბარათაშვილს სახელად ქაიხოსროს უწოდებს, მეორე ადგილას, ლექსის კომბინაციის მიხედვით, მას შემოკლებულ სახელს „ხოსიას“ არქმევს, „ქაიხოსრო“ და „ხოსია“ ერთი და იგივე სახელია. ტფილელი გადმოგვცემს, რომ სააკაძე დაესხაო თავს ქაიხოსროს, მეციხოვნე თათრები დაუბოცა, ხოლო თვით ქაიხოსრო ანუ ხოსია დაიჭირა და თიქნაბერას ციხეში დააბა. ვახუშტის კი ქაიხოსრო და ხოსია სხვადასხვა პიროვნებანი ჰგონია. ძმად მიუჩნევია: „დილასა ერთსა დაესხა (მოურავი) ტბისს და შეიპყრა ქაიხოსრო და ხოსია ძმა მისი მისთანა. მაშინ ქაიხოსროს გამოაყვანიხა ყიზილბაშნი ბირთვისილამ და მოსწყვიტა ხუთასივე და ხოსია პატიმარ ჰყო ციხესა შინა კიკანათაბერს“ (ვახუშტი, გვ. 67).

ამნაირად „დიდმოურავიანი“ ვახუშტის ისტორიის ერთ-ერთი წყარო ყოფილა.

„დიდმოურავიანის“ აშკარა გავლენა ეტყობა აგრეთვე ერთ-პოეტურ-ისტორიულ თხზულებასაც, აახელდობრ, იესე ტლაშაძის პოემას „კათალიკოზ-ბაქარიანს“ (XVIII საუკ. პირვ. ნახ.). საერო პოეტური გავლენის გარდა იასე ტლაშაძეს ზოგი სტრიქონები და

ადგილები ტფილელის პოემისა სიტყვასიტყვით მოჰყავს „კათალიკოზ-ბაქარიანში“. შესადაარებლად მოგვყავს ამოწერილი ადგილები ორივე პოემიდან:

იოსებ ტფილელი:

ჩემთვის დარმან მოიღრუბლა, აღარ არის შხიანია: 28|177

იესე ტლაშაძე:

ქართველთ დარმა მოიღრუბლა, აღარ არის შხიანია, 23|135.

იოსებ ტფილელი:

გულსა ვეტყვოდი: გამაგრდი, ამ დღეს არ უნდა დრეკანი: 20|116

იესე ტლაშაძე:

მე ვუთხარ ჩემს თავს: გამაგრდი, ამ დღეს არ უნდა დრეკანი| 27|164

იოსებ ტფილელი:

სადაურო სად მოკვდები, ეტლი ჩემი სად წასულა? 45|310

იესე ტლაშაძე:

სადაური სადა ვკუდები, სად მითხრიან სამარესა? 41|263.

იოსებ ტფილელი:

რა მარცხი მოვა კაცხედა, ვის შეუძლია ბრუნება? 31|199

რა უკულმა ჩარხი გადრკა, წალმა აღარ დაბრუნდების: 45|311.

იესე ტლაშაძე:

რა საქმე მოვა კაცხედა, ვერავინ დაბრუნებსა| 42|264.

იოსებ ტფილელი:

ზოგთ ბაგრატოვანთ ასრე სკირს, არ ახსონს სამსახურია, რაგინდ რომ ბევრი აამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია, ვის რა გაოდა ქართლშია, მეც რომ მეჭამა პურია? 40|279

იესე ტლაშაძე:

ზოგს ბატონს ესე სკირს, არ ახსოვს ნამსახურია, რაგინდ რომ ბევრი მსახუროს, მან მას არ უგდოს ყურია, როცა გაკეთდეს, გადიდდეს, აღარ აკამოს პურია 44 282

იოსებ ტფილელი:

სრულად მოშავლეს ვრანი, სიგრძე საღ იყო. განება! 28|169

იესე ტლაშაძე:

სრულად დაგვაელეს ქვეყანა, სიგძე ჰქონდა, თუ განება! 45|288

როგორც ვხედავთ, თავისი პოემის წერის დროს ესე ტლაშაძეს პოეტურ ნიმუშად ტფილელის პოემა ხელთა ჰქონია.

ამნაირად, „დიდმოურავიანი“, როგორც სანდო ისტორიული წყარო და მაღალ პოეტური ნაწარმოები ჩენს ისტორიულსა და მხატვრულ მწერლობაში საკმაო გავლენით სარგებლობდა.

„დიდმოურავიანი“ შეიცავს არა ერთ ძვირფას ცნობას გიორგი სააკაძის ცხოვრებისა და მოქმედების შესახებ. პოემაში ამასთანავე მოცემულია ფეოდალურ-სამხედრო ყოფა-ცხოვრების მრავალი ელემენტები; ამ მხრივ პოემაში არა ერთი პასაჟია საინტერესო.

სწედმეტია ლაპარაკი დიდმოურავიანის ისტორიული მასალების შესახებ, მითუმეტეს, რომ კონკრეტული ცნობები გიორგი სააკაძის შესახებ მეტად მცირე მოგვეპოება.

საინტერესო საკითხი დგას ჩვენს წინ: რა მასალებით სარგებლობდა ტფილელი პოემის წერის დროს? დიდმოურავიანის დაწერამდე რომ არ არსებულა რაიმე მთლიანი ნაწარმოები სააკაძის შესახებ, იქიდანაც ჩანს, რომ ისეთი განათლებული მწერალი XVII საუკუნისა, როგორც იყო არჩილი, საგანგებოდ შეუქვეთს ტფილელს გააშუქოს სააკაძის პრობლემა, განუმარტოს მისი მოღვაწეობა, კერძოდ, სააკაძის კონფლიქტი თეიმურაზ მეფესთან,—მაშასადამე, ი. ტფილელამდე სააკაძის ცხოვრება შესწავლილი არ ყოფილა და ტფილელს არ შეეძლო სხვა მწერლების და ისტორიკოსების ნამუშევრით ესარგებლა.

ბუნებრივი იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ტფილელს,—სააკაძის ოჯახის წევრს, შეეძლო მისი პირადი არქივით ესარგებლებინა. ამ შემთხვევაში ანტონ I კათალიკოსის ერთი ბუნდოვანი ცნობა თითქოს გვიდასტურებს კიდევ ამ მოსაზრებას. ლუარსაბ მეფის წამებაში იგი მოგვითხრობდა: „ორგულთა განმამართლებელთა...“ და სწერეს, პირველად თვით მან გიორგი, ხოლო კვალად საქებრად გიორგისა მის იოსებ ტფილელმან სააკას ძემან შაირსიტყვაობით დიდადრე მაქებელმან გიორგისამან... (ჩუბინაშვილი ქრესტ. გვ. 330). 1890 წელს ექ. თაყაიშვილმა გამოსთქვა აზრი, რომ სააკაძის პირადი წერილების ანუ დღიურის კვალსჴმან მიაგნო ე. წ. „პარიეის ქრონიკაში“, რომლის ერთ-ერთ შემადგენელ წყაროდ, გელათის ქრონიკებთან ერთად, „მესხურ დაეითნის“ ქრონიკებთან ერთად, მისი აზრით, „დიდი მოურავის სააკაძის ხრონიკა ანუ დღიური ყოფილა: ერთი ნაწილი ამ ცნობებისა უსათუოდ შეიცავს დიდი მოურავის სააკაძის წერილებს ანუ დღიურს... ის ცნობები, რომელნიც „პარიეის ხრონიკაში“ დიდი მოურავის თავგადასავალს ეხებიან თვით დიდი მოურავის დღიურიდან უნდა იყოს ამოღებული, ამიტომაც ეს ამბები დაწვრილებით უფრო დიდი მოურავის სასარგებლოდ არიან მოთხრობილნი („სამი ისტორიული ქრონიკა“).

შემდეგ მკვლევარმა განაცხადა, რომ სწორედ ეს დღიური არის იოსებ ტფილელის მიერ გარდაღეჭილი „დიდმოურავიანში“;

„В стихи дневные этот был переложен внуком Великого Моурави Иосифом Тбилиели, который, как мы в том убеждены, написал свой „Дид-Моуравანი“, или жизнь Великого Моурави на основании дневника своего деда, имеющегося у него (по всеж

вероятности), в виде особого произведения. Указанное сочинение Иосифа Тбилелц, писателя второй половины XVII века, кроме предисловия и вступления, представляет буквальное воспроизведение в стихах дневника Георгия Саакадзе... Приходится удивляться, как автор искусно передал стихами не только смысл, но и отдельные слова и выражения прозаического подлинника“ (იხ. Хრონიკა არქაეოლოგიის აკადემიის).

«მაგრამ პროფ. ივანე ჯავახიშვილმა ექვიმუტანლად დაამტკიცა, რომ პირიქით, პარიზის ქრონიკის შემდგენელს ხელთა ჰქონია სააკაძეს დღიური კი არა, არამედ, უეჭველია, იოსებ ტფილელის ისტორიული პოემა „დიდმოურავიანი“. ამ სრული კემპარიტების დასანახავად ივ. ჯავახიშვილმა ამ ორი თხზულების ზოგიერთი ადგილის შედარებაც მოიყვანა („ქართული საისტორიო მწერლობა“, გვ. 318).

„პარიკის ქრონიკამ“ აგრეთვე შეცდომაში შეიყვანა ანტონ ფურცელაძე, რომელმაც განაცხადა: „დიდმოურავიანი“ ბევრით არის დამოკიდებული თვითონ სააკაძის წერილებზე თემურაზ მეფესთან. ამის დასამტკიცებლად მას მოჰყავს პარალელური ადგილები „პარიკის ქრონიკიდან“ (გვ. 42, 43, 46).

რაც შეეხება, საერთოდ, სააკაძის დღიურის ან წერილების არსებობას და მისით სარგებლობას ტფილელის მიერ, ამ თაობაზე 1916 წ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი დასძენდა: „იქნებ ამ უკანასკნელს (იოსებ ტფილელს) დიდ მოურავის დღიური ან წერილები ხელთ ჰქონოდათ კიდევცა“-ო („ქართ. საისტორიო მწერლობა“, გვ. 319).

ჩვენ გადაპარებულად მიგვაჩნია სააკაძის დღიურის არსებობა. არა გვგონია, მხედარს სააკაძეს, და ისიც მლეღვარე ხანაში, დღიური ეწარმოებინოს. დღიურის იდეის წარმოშობა ჩვენი პოემის ბრალია, რადგან პოემაში ლაპარაკი თვით სააკაძის პირით წარმოებს. სწორედ ამ გარემოებას შეჰყავს შეცდომაში ჩვენი მკვლევრები. დღიურის მაგიერ, ვფიქრობთ, შესაძლოა, არსებობდა სააკაძის ვრცელი მოხსენება, განმარტებითი წერილი თემურაზისადმი, მიმართული თავის სარეაბილიტაციოდ, და იგი გამოიყენა ტფილელმა. რაც შეეხება სააკაძის პირად წერილებს, ისინი უკვე დაღუპულა, ჩვენამდის ვერ მოუღწევიათ. მაგრამ მე-18 ს. დასაწყისში ისინი გამოუყენებია თავის ისტორიულ ნაშრომში ცნობილ მარიაშვილ (მარიაშვილ) ბატონიშვილს (ერეკლე I-ის ასულს). ასე, 1840-იან წლებში, ნიკიფორე გორის ეპისკოპოსის პლატონ იოსელიანისათვის გადაუცია მარიაშვილის ისტორიული ნაშრომი, საიდანაც პლ. იოსელიანს რუსულად უთარგმნია თავის თხზულებაში გიორგი სააკაძის ერთი პირადი წერილი, ზურაბ არაგვის ერისთავისადმი მიწერილი.

ამ წერილებთან ერთად იოსებ ტფილელის უმთავრესი წყარო უნდა ყოფილიყო ის ცნობები, რომლებიც მას შეეძლო მიეღო თავისივე ოჯახში, გიორგი სააკაძის შვილების, მისი ახლობლების და და თვით მნახავთა მიერ. ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ თვით იოსებიც არც თუ ისე დაშორებული იყო დიდი მოურავის ეპოქას, და ბოლოს: იოსებ ტფილელი თავის ყრობაში ხომ შემსწრე უნდა ყოფილიყო მოურავის ზოგი ამბისა! ამ გარემოებით „დიდმოურავიანი“ სანდო, პირველწყაროს მნიშვნელობის ცნობებს უნდა შეიცავდეს.

* *

სწორედ ამ გარემოებას, რომ იოსებს პოემის მასალები გიორგი სააკაძის ოჯახში უნდა შეეკრიბა, რომ თვით იოსებიც ამ ოჯახის წევრი იყო (ძმისწული მოურავისა), ექვი არაა, თავისი ბეჭედი უნდა დაესვა პოემისათვის. უეჭველია, ერთგვარ რომანტიკულ გადახვევას, ერთგვარ ტენდენციურობას ვერ ასცდებოდა პოეტი. ზემოთაც შევნიშნეთ მას ტენდენციები დიდი მოურავის სახის სრულყოფილობის შესაქმნელად (მოურავის კლერიკალიზმი, ლეგიტიმიზმი).

ცხადია, ეს გარემოება, და უფრო იოსების ახლო, ნათესაობრივი დამოკიდებულება დიდმოურავისადმი, არის ერთ-ერთი მიზეზი, რომ მოურავის ოპოზიციონერები ტფილელს მიდგომილობას სწამებენ. ასე, დავით ჩუბინაშვილის სიტყვით, „დიდმოურავიანი“ „დაწერილია მიდგომილობით“ (ქ. ცხ. წინასიტყვ. „ივერია“, № 1888 წ.). მოსე ჯანაშვილი დასძენს: „თბილელი დიდად შეაქებს მოურავსა და სცდილობს მოღალატეობის ძრახვა ახადოს თავის პაპას. ამ სახით მარტო თბილელი და სპარსელი მუნჯი გამოდიან მოურავის თაყვანისმცემლებად“ (საქართ. ისტორია, გვ. 347, 1897 წლ. გამოც.). მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს ბრალდება მათ მიერ სააკაძის შესწავლის ნიადაგზე კი არ არის შედგენილი, არამედ უსაბუთო განმეორებაა იმ შეხედულებისა, რომელიც შემუშავდა XVIII ს-ში ვახუშტისა და ანტონ I კათალიკოსის მიერ, რომელნიც ერთადერთი ოპოზიციონერები არიან სააკაძისა ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში (მათი ბრალდებიდან მომდინარეობს იოანე ბატონიშვილისა და იონა ხელაშვილის შეხედულებანიც სააკაძეზე).

ვახუშტი უწოდებს დიდ მოურავს „მზაკვარს“, „ბოროტს“, „მჩურჩნელს“, და მის მოღვაწეობას მით ჩირქსა სცხებს.

ანტონ კათალიკოზი სასტიკად ამხელს იოსებ ტფილელს მიდგომილობაში: „იოსებ ტფილელმან,—ქეშმარიტის თქმა უმჯობეს არს,—არა ერთგულმან მისგან (ლუარსაბ II-სა.—გ. ლ.) შაქებალმან შაირსიტყვაობით მეფისა ლუარსაბისა შინა გამცემელმან კეთილისა

მის მეფისაგან... (რუბ. ქრესტ. 321); საქებრად გიორგისა (სააკაძისა.—გ. ლ.) მის იოსებ ტფილელმან სააკასძემან შაირ-სიტყვაობით დიდადრე მაქებალმან გიორგისამან, გალავნად და სიმტკიცედ საქართველოსა მწოდებელმან მისმან დაჰსწერა...“ (იქვე 330). ანტონ უწოდებს იოსებს „ორგულსა და გამანათლებელსა უკეთურისა მის მონისაო“ (ე. ი. სააკაძისა.—გ. ლ.) ხოლო თვით ტფილელის პოემის გმირი, მისი აღტაცებისა და შთაგონების საგანი—გიორგი სააკაძე, ანტონის სიტყვით, არის „ორგული მემკედრისა მეფისა თვისისა და მამულისანი“ (იქვე, 316). „დრკუ, ორგული და გულარძნილი“ (იქვე, 328). „უკეთური, მზაკვარი,“ რომლის მიზანი იყო „სიკუდილი ლუარსაბისი. და ალოხრება სააქართველოსა“ (330), რომ „ბირებითა უღმერთოსა მის მონისა მზაკურისათა აზრისა შაჰაბას განმხფედრებად საქართველოსა ზედა (332). ამგვარად, ანტონი სამშობლო-ქვეყნის მოღალატედ აცხადებს გიორგი სააკაძეს, ვახუშტისთან ერთად აღნიშნავეს მის „მზაკვრობას“ და „უკეთურობას,“ ხოლო ი. ტფილელის მიმართ ილაშქრებს, როგორც ორგულისა და სააკაძის გამამართლებლის წინააღმდეგ. ასეთია პირველი ოპოზიციადიდი მოურავისა ძველქართულ საისტორიო მწერლობაში. ეს ოპოზიციად ჩამოყალიბდა XVIII ს-ში.

აღსანიშნავია, რომ XVIII ს-ში სააკაძის მტრის—თეიმურაზ I-ის ჩამომავლების—თეიმურაზ II-სა და ირაკლი II-ის მეფობაში არსაიდან ხმა არ ისმის სააკაძის დასაცველად, გარდა „დიდმოურავიანის“ რედაქტორ-გადამწერლებისა, რომელნიც ჩვენი პოემის სათაურებში გამოხატავენ აღტაცებას სახელოვანი გმირისადმი.

სამაგიეროდ, ტფილელის და არჩილის სახით, ჩვენ ვიცით XVII ს. ქართულ მწერლობის აღტაცება გიორგი სააკაძის პიროვნებით; ეს იმ ეპოქაში, როდესაც ქართლ-კახეთში სააკაძის მოწინააღმდეგე თეიმურაზ I-ის დინასტიურ მემკვიდრეთაგანი არავინ მეფობდა.

ასეთია შეჯახება სააკაძის საკითხის გარშემო ამ ორი ეპოქის მწერლობისა.

საერთოდ, სააკაძის პრობლემა ჯერ დაუმუშავებელია. მასალები სათანადოდ შეგროვილი არ არის, მაგრამ მაინც შეიძლება აღინიშნოს, რომ სააკაძის ოპოზიციონერებიც ცალმხრივები უნდა იყვნენ და ეს ცალმხრივობა მათი დინასტიური ინტერესებით არის გამოწვეული „ნათესავობით დავითიან-ბაგრატიონობითი.“ ეს უნდა იყოს ერთ-ერთი მიზეზთაგანი იმ ფაქტისა, რომ XVII ს. ლიტერატურულ-სასახლის წრეების შეფასებას სააკაძის პიროვნების ირგვლივ შემდეგი საუკუნის მწერლობა არა თუ კრიტიკულად, მტრულადაც კი ზედება. ამ მოვლენას შეიძლება ვუწოდოთ „სასახლის ინტრიგები“ მწერლობაში.

ჩვენ ზემოთ ვილაპარაკეთ იოსებ ტფილელის რამდენადმე ცალმხრივობაზე სააკაძის პიროვნების მიმართ. ეს ცალმხრივობა, ჩვენის აზრით, უფრო რომანტიულია, ვიდრე ფალსიფიკატორული გიორგი სააკაძის პიროვნების მიმართ. ჩვენი პოემის ავტორის რომანტიკული პათეტიკა გამოწვეულია სააკაძის პიროვნების პრინციპული შეფასებით. ტფილელი უსაგნო პანეგირისტი არ არის,—მას სწამს სააკაძე, როგორც გმირი—პიროვნება.

აღსანიშნავია, რომ იგი დუმილით უვლის თვით ლუარსაბის წამებას. საგულისხმოა, რომ ავტორი-ეპისკოპოსი, არავითარ აღელვებას არ გამოსთქვამს ქრისტიანი მეფის ლუარსაბის წამების გამო, „ქრისტესთვის“ მაშინ, როცა ქართულმა ეკლესიამ ანტონ კათალიკოსის პირით ლუარსაბს უწოდა „ქრისტეს მოწამე,“ „ზიარი სიკედილის ქრისტესი“, „ტარიგი ყოვლად წმინდა, რომელიც წამებისადა გვირგვინით გვირგვინოსან კმნილი ქრისტეს ძესა ღუთისა ეზიარა და ყოვლისა სოფლისა მეოხად დადგა“, რომელსაც სხვა მღვდელ მთავრებმა აღტაცებული საგალობლები უძღვნეს (ბესარიონ კათალიკოსი, ანტონ კათალიკოსი, ნიკოლოზ ტფილელი), რომელზედაც XVII საუკუნეშივე დასწერეს „აკლოთია მწუხრისა და ცისკრისა.“ იოსების დუმილი ლუარსაბის წამების გარშემო, უხადია, მისმა მტრებმა გაიგეს, როგორც ლუარსაბის მტრობა და „შინაგამცემლობა“ (ჩუბ. ქრესტ. 321).

იოსები, როგორც სააკაძის აპოლოგეტი, სრულიად არ გამოხატავს აღტაცებას თეიმურაზ I-სადმი, რომელსაც საქრისტიანოს მხსნელს უწოდებდნენ და დავით აღმაშენებელს ადარებდნენ.

და ბოლოს, საინტერესოა: თუ ანტონი და ვახუშტი სააკაძეს ქვეყნის ღალატსა და ორგულობას აბრალებდნენ, დიდმოურავიანში თეიმურაზ მეფე გიორგი სააკაძეს უყენებს მხოლოდ ორ ბრალდებას—ლუარსაბის მკვლელობას, განდიდებას და უმორჩილობას:

...ის შეიქნა ლუარსაბის სისხლთა მღვრელად;

კვლავ: მან ჯარი დაიხვია, არ ეტევის მინდორ-ველად!

თავს არ გვიდებს საპატრონუმოდ, წყალობისა არ მადლმზღედლად,—

და არა სამშობლო ქვეყნის ღალატს და მის მიერ შაჰ-აბასის წამოყვანას საქართველოზე.

ფორმალურად იოსებ ტფილელი რუსთაველის სკოლის მგოსანია. იგი ზოგან სარგებლობს ვეფხისტყაოსნის სენტენცია-ფორიზმებით და ფრაზეოლოგიით; ამავე სკოლის პოეტის—თეიმურაზ პირველის გავლენაც ატყვია.

პოემის მთავარი ღირსება მის ხალხურობაშია: სადა, მოკვეთილი, ცოცხალი სიტყვა პოემის უპირველესი სამკაულია. ცალკე უნდა აღინიშნოს იმ ეპოქისათვის შესამჩნევი ენის სიწმინდე. პოემას თითქმის არ ახასიათებს თურქულ-ერანული ლექსიკა: ამ შეთხვევაში იოსები პურისტია და მას შეეძლო არჩილთან* ერთად გაემეორებინა:

მითქუამს ქართულის ენითა, სხვა ენა არ ურევია.
ეგ ნუ გგონიათ სხვა ენა მე არ ვიცილი სხვასავით,
მაგრამ ცუდია გარევა ქართულს ენაში სხვასავით.

ენის სიწმინდის დაცვაში იოსებ ტფილელი ღირსეული თანამებრძოლია არჩილის და სულხან-საბა ორბელიანისა.

დიდი მოურავის ცხოვრებაში არა ერთი გულისაღმძვრელი მომენტია, რაც თავის შესაფერ პოეტურ გამოხატულობას თხოვლობს. ამის გამო ჩვენი პოემა უხვად შეიცავს ღირიკულ ელემენტებს, რასაც მომხიბველობას ანიჭებს თვით ლექსის მელოდიურობა და მუსიკალობა ხალხური პოეზიის იერით.

სხვათაშორის, ტფილელის პოეტური ტექნიკისათვის უნდა ითქვას ფიგურის და შედარებების სიღარიბე. პოემაში ყურადღებას იქცევს მაჯამური სტროფების სიმდიდრე.

484 სტროფიან პოემაში 52 მაჯამური სტროფია, ე. ი. 208 მაჯამური რითმა, რომელთაგან არა ერთია საკმაოდ ეფექტური (იხ. მაჯამური სტროფები: 93, 138, 196, 252, 258, 272, 295, 296, 297, 314, 315, 316, 317, 325, 326, 327, 328, 330, 332, 336, 337, 338, 340, 343, 357, 358, 360, 362, 365, 366, 368, 369, 679, 382, 398, 401, 417, 424, 445, 464, 472, 473, 474, 480). შესამჩნევია, რომ უმრავლეს შემთხვევაში აეტორი მიჰმართავს მაჯამურ ლექსს ღირიკულ მომენტებში.

პოემის მოცულობის პროპორციით იოსებ ტფილელი მაჯამებით აჭარბებს თავისი ეპოქის პოეტებს, მაგ. ნოდარ ციციშვილს, ფეშანგი ფაშვიბერტყაძეს და სხ.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ტფილელის მაჯამები დიდის ხელოვნებით არის შესრულებული.

ცალკე აღსანიშნავია პოემის გულწრფელი პათეტიკა. ეპიური თხრობის სიღამაზე, სიტყვის ტკბილქართულობა გვიმტკიცებენ პოეტის ოსტატობას.

---

* დიდ უსამართლობად უნდა ჩაითვალოს გიორგი წერეთლის ახრი არჩილიანთან* ერთად დიდმოურავიანის შეახებაც, თითქოს ისინი უფრო „ისტორიულ ქრონიკებს გვანან, ვიდრე ნამდვილ პოემებს, მათ აკლიათ ღრმა გრძობა და ის სიბოველე, რომელიც ჰბადებს მალალს და ნამდვილ პოეზიას“ („დავითიანის“ წინასიტყვაობა).

ამგვარად, ტფილელის ისტორიული პოემა „დიდმოურავიანი“ საუკეთესო ფაქტია XVII ს. ახალი ლიტერატურული სკოლის სიძლიერისა და, ამავე დროს, ეროვნული თვითშეგნების ინტენსიურობისა. იგი ნაციონალურ ეპოსის წარჩინებული ძეგლია, რეალისტური კალმით დაწერილი.

„დიდმოურავიანმა“, როგორც მხატვრულმა სიტყვამ, გაუძლო ორ ნახევარ საუკუნეს და ჩვენამდის მოაღწია როგორც მშვენიერმა პოეტურმა სიტყვამ და ისტორიოგრაფიულმა ძეგლმა. მისი პატრონ-ყმური და რელიგიური იდეოლოგია დიდი ხნის წარსულს ეკუთვნის, მაგრამ პოემაში დაცული რაინდობის გმირული სული ჩვენს დიდებულ თანამედროვეობას ეხმაურება.

სულხან-საბა ორბელიანი

(1658—1725)

სულხან-საბა ორბელის-ძე,
სიბრძნით აღზდა ორბების ზე.
ქველი ლექსი

თავი პირველი

„60 წლისაა, მაღალ ტანის, მხნე და ძლიერი აგებულობისა, მშვენიერი სახე აქვს და თეთრ-მოწითალო ფერი; ერთ მტკაველზე მეტი წვერი აქვს, რომელიც დიდად უხდება.“* ასე აგვიწერს სულხან-საბას გარეგნობას ბენვენუტო ჩელინის თანამემამულე, საბას ყოფნის დროს ქალაქ ტოსკანაში.

„მიხარიან, რომში დიდი ხმა დაგივარდაო, კარგა იქცევით და ჭკვიანადაო“,—ასე მიჰმართა საბას რომში პაპმა კლემენტე XI „მთელს საქართველოს მამად მიაჩნია“-ო,—ამბობს ერთი უცხოელი.**

ხოლო თანამედროვენი „სიბრძნე სიცრუისა“-ს ავტორს „მრავალ გამომკვლეველს, სიბრძნე-ფრიადს და მსწავლულს“ უწოდებენ.*** „ბრძენსა და ფილოსოფოსს“, „სიბრძნის წყაროს, მდინარეს“, უცნობი პოეტი კი უმღერის:

„სულხან-საბა ორბელის-ძე
სიბრძნით აღზდა ორბების ზე.“

ასეთი შარავანდელით დგას ქართველი მწერლობის და კულტურის პანთეონში—დიდი ქართველი მწერალი, ლექსიკოგრაფი, დიდი სახელმწიფო მოღვაწე და დიპლომატი სულხან-საბა ორბელიანი.

სულხან-საბა „უწარჩინებულეს“ და „დიდებულს“ ფეოდალურ საგვარეულოს ეკუთვნოდა, ამ გვარს არა ერთი სახელოვანი მოღვაწე მოუტია ძველად—მწერლები, პოეტები, კალიგრაფები და სარდლები.

ორბელიანები ანუ ორბელიშვილები „ნათესავეთ ბარათაშვილები“ იყვნენ, ხოლო თვით ბარათაშვილები წარმოსდგნენ ქაჩიბაძე ქავთარის შვილის ბარათასგან (XVI საუკ.).****

* მიქ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა საქართველოში, გვ. 338.
** საბას მოგზაურობა ევროპაში. *** მიქ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა საქართველოში, 313. **** ყოფ. სიძვ. მუხ. № 105; ქრონიკები, II, 427, 497; საქართველოს სიძველენი, II, 123, 133, 137, 142.

ორბელიანები ანუ „ბარათაშვილ-ორბელიშვილები“ (იხ. საქ. სიძე. II, 137) მეტად მდიდარი, დიდგვლენიანი და მსხვილი ყმათა მფლობელები იყვნენ. ტერიტორიალურად მათ ეკირათ „მოწინავე სადროშოს,“ ე. ი. ქვემო ქართლის დიდი ნაწილი.* მათი ოჯახი „ძველი და მოუშლელი“ იყო. ამ საგვარეულოში XVII ს. დიდი სახელი გაითქვა ყაფლან ორბელიშვილმა, როსტომ მეფის (1634-1658 წ.) სახლთუხუცესმა და მდივან-ბეგმა, მასთანვე აღზრდილმა ერანში. როსტომი მას „ერთგულს, მრავალფერად თავდადებით ნამსახურს, დიდათ მომკირნეს და ძალის მომცემს“ უწოდებს.**

ყაფლანის გავლენა გადასწვდა ვახტანგ V მეფობასაც (1658-1675), რადგან ვახტანგის მეუღლე, დედოფალი როდამ ყაფლანის ასული იყო. ყაფლანი,—უპირველესი ფეოდალი ქართლისა, მეფის სიმამრი, ერანის ტახტის ბრწყინვალე მოხელე,—თავისი გვარის უფროსად, დიდ საბატონოს გამგებლად ითვლებოდა. თუ რამდენად ძლიერი ფეოდალი ყოფილა ყაფლან, ეს იქიდანაც სჩანს, რომ მას 61 სოფელი ახლად გაუშენებია; როგორც მისი ეპიტაფია გვამცნობს.*** ეს ყაფლანი, რომლისგანაც წარმოსდგა ორბელიშვილების ერთი ძლიერი შტო—ყაფლანაშვილებისა, სულხან-საბას ჰაპა ყოფილა.****

არა ნაკლები გავლენა ჰქონებია ქართლის სამეფოში ყაფლანისძე ვახტანგს, ანუ „დიდს“ ორბელს, როგორც მას უწოდებდნენ. ქალაქის მდივანბეგი, ცოლის ძმა შაჰნავაზისა, თვით სიძე ძლიერი ფეოდალის ზაალ არაგვის ერისთავისა,—როგორც თვით იწოდებოდა,—„საქართველოს მოსამართლე, ქართლისა და კახეთისა ხელმწიფეთა და მეფეთა დედის ძმაი,“—საკმაოდ დიდ პოლიტიკურ როლს თამაშობდა XVII ს. მეორე ნახევარში. მას ჰყოლია რვა ვაჟი და სამი ასული. ვახტანგის პირმშოა „სიბრძნე სიცრუისა“ ავტორი—სულხან ორბელიანი.

მის ოჯახში დაიბადა სულხანი 1658 წელს, 4 ნოემბერს (ახალი სტილით). შენახულა ერთი ძვირფასი მინაწერი, რომელიც სულხანის ოჯახის წევრს უნდა ეკუთვნოდეს: „დაბადებულა სულხან-

* „ბარათაშვილობა მოიხსენიეთ,—ამბობს ალექსანდრე ორბელიანი,—ბარათა ბარათაშვილის მტარვლობის (1624 წ.) გამო, რომელმაც ტანძრავი ორბელაშვილები ამოწყვიტაო.“ ** საისტორიო მოამბე, № 1, 174.

*** საქართველოს მუზეუმის მოამბე, III, 119, გ. ჩიტაია, პიტრაეთისა და გუდაჩხების საფლავის ქვები; ყოფ. საისტორიო და საეთნ. ფონდის ხელნაწ. № 221.

**** თუმცა XVIII ს. ქართული მერალღიკა მათ წინაპარად სთვლის XV საუკ. ყაფლანს, რომელიც თურქე თემურლენგს ებრძოდა (იხ. ძეგლანი „ივერია“, 1884 წ. № 4).

საბა ორბელიანი ქართულს ქორონიკონს ტ მე (1658), ოქტომბერ კ დ (24), რაც ლათინურად ოთხი ნოემბერი იქნებოდა, დღესა კვირიაკესა, ეამსა შუალამისასა.“*

სულხანის სამშობლო კერაა სოფელი ტანძია (ბოლნისის რაიონში, დმანისის ახლოს), ძველი ორბელიანთა „სამკვიდრო“.

სულხანს, დიდი ფეოდალის მემკვიდრეს, შესაფერი პირობები ჰქონდა აღზრდისათვის.

ჩვენ ვიცით, რომ სულხანის მამა, მდივანბეგი ვახტანგი ანუ ორბელ მწიგნობარი ყოფილა. სხვათაშორის, იმ ხანებში ასომთავრული მგრგლოვანი დამწერლობა, როგორც მისი შვილი, ცნობილი კალიგრაფი და სასულიერო პოეტი ნიკოლოზ ტფილელი ამბობს, მის გარდა ქართლში არაეის სკოდნია: „მთავარი ესე ასოთანი ძველადე ქართველთ ეწესა და არალარაეინ იყო სწავლულ ამისა, თეინიერ უხუცესისა ძმისა ჩემისა სულხან საბა ორბელის-ძისაგან კიდე; მასცა მამისაგან ჩემისა ესწავლა და მან მე მასწავლაო.“**

ჩვენ არაფერი ვიცით სულხანის დედის შესახებ. არაგვის ერისთავის ასული თამარ, დიდი ნუგზარის შვილიშვილი, ალბათ, შესაფერ აღზრდას არ უნდა ყოფილიყო მოკლებული. ყოველ შემთხვევაში, სულხანის ოჯახი რომ დიდ კულტურულ კერას წარმოადგენდა, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ სულხანთან ერთად მან მოგეცა: დემეტრე ორბელიანი, ცნობილი პოეტი, ნიკოლოზ ტფილელი, ცნობილი სასულიერო პოეტი და კალიგრაფი და ზაალ ყოფილი ზოსიმე, აგრეთვე კალიგრაფი.

მწიგნობარ მამის ხელმძღვანელობის გარდა სულხანის აღზრდის საქმეში შესაფერი როლი უნდა ეთამაშათ მის მამიდაშვილებს, მეფეებს გიორგი XI-ს და არჩილს.

თვით საბა გვამცნებს, რომ ის გიორგისაგან „შვილურად გაზრდილი და გასწავლებული იყო“. ვახტანგ VI სულხან-საბას „მეფის გიორგის გაზრდილს“ უწოდებს (იხ. საქ. სიძველენი, II, 357). გიორგისავე ბრძანებით დაუწერია სულხანს თავისი ლექსიკონი: „გიორგი მეფემ მიბრძანა ამისი ხელყოფაო“*** გიორგი კი ცნობი-

* იხ. ყოფ. საეკლესიო მუხუდუმის ხელნაწერები, № 75, 873; ყ. საისტ. საეთ. № 13, 95, 1658. ** იხ. წერა-კითხვის საზოგად. ხელნაწერი № 303, გვ. 275. *** შორეულ ყანდაარში მყოფი გიორგი მეფე აქებებს საბას და სამხედრო კარავიდან სწერს თავის შთაბეჭდილებას მისი ლექსიკონის შესახებ: „ასრე გავუწავე, რომე თათრულს წიგნხედ მივდგარეარ და კიდეც ვისწავლე. ლამის ის გამაშობინოს ამისმა კითხვამა; ბევრი შენდობა მიტყამს და კიდეც გეტყვი შენდობასა. დიად კარგი წიგნია და კარგადაც გავუწევე. ახლა ამ წიგნში ზოგი რამ ქართული სიტყვა არის, ვერ შემიტყვია, თუ ამას გარკვევით კაის ხელად დამიწერინებ და გამომიგზავნი, კარგი იქნება. ეს ნუსხა არის, შენთვის კიდევ გგწება. ამახედ გადმომიწერინე. დიად დავიმადლებ...“ (იხ. საქ. სიძველენი, II 119).

ლი რაინდი იყო, „მშვენიერ ჰაეროვანი მოისარ-მოსასპარეზე უებ-რო“ (ვახუშტი, 56), „მეტად სახელგანთქმული და ყოველნაირი ნი-კით შემკული“ (ისტორია კათალიკობისა, 265). მაგრამ, რაც უფრო საყურადღებოა, გიორგი ცნობილი ლიტერატურული მეცენატი იყო. მან წიგნების შემკობაზე „წარაგო მრავალი წარსაგებელი.“ ხოლო „ვეფხისტყაოსნის“ ცნობილი ხელნაწერი იმ ზომად შეამკო, რომ, გადაწერის სიტყვით, „მრავალნი მეფენი გარდაცვალებულან და არავის შეუძევია წიგნი ესე ვეფხისტყაოსანი მსგავსად პატ-რონისა ჩვენისა“ (წ. კ. ხელნაწ. № 335; საისტ. სათნ. № 1505). გიორგის თავისი კალამიც უნდა ეცადოს მწერლობაში. მაგრამ საინ-ტერესოა ის ფაქტიც, რომ „სიბრძნე სიტყუისას“ ავტორის აღმზრ-დელმა ცნობილი ყოფილა ჰკუამახვილობითაც. მაგ., როგორც ყვენმა გიორგი მეფე ერანში მიიწვია და ნადიმი გაუმართა, „მეფის (ე. ი. გიორგის) ხუმრობასა და სიტყვის მარჯობას არა გაეწყობა რაო“, გვიამბობს იქ დამსწრე შეისტორიე სეხნია ჩხეიძე.*

ახლო მონაწილეობა უნდა მიეღო სულხანის აღზრდაში მის მეო-რე მამიდაშვილს, ცნობილ მეფე-პოეტ არჩილსაც, რომელიც განთ-ქმული იყო „სიმხნითა და ყოვლითა სამხედრო ზნითა სრული, რომ-ლისა ისარი 12 მუქი სიგრძითა, შემმართებელი, ძლიერი, ლალი და ამაყი, მონადირე და მოასპარეზე წარჩინებული“. და როგორც თავისი დროის მეცნიერი: „იროიკო ღრამატიკოს, რიტორ ვარსკე-ლაფთ-მრიცხველი“.

არჩილმა მრავალ პოეტურ ნაწარმოებებთან ერთად დასწერა ზნეობათა კოდექსი: „საქართველოს ზნეობანი, რომელ ჯერ არს ესე, ვითარად წურთილობა კაცთა, რომელთა ჰნებავს, რათა, სრულ იყოს საწუთოსა ამას ზნეკეთილობათა მიერ... რათა ყოველნი ერის კაცნი ესრედ იქცეოდნენ“.

ამ ნაწარმოებში აღნუსხულია რაინდის გონებრივი და ფიზიკური იდეალები, რითაც გამსჭვალული უნდა ყოფილიყო მისი დროის ფეოდალი, კარისკაცი (მაგ., სამხედრო ხელოვნება, გმირთა ზნე, საკარისკაცო ზნეობა, გონებრივი ზნეობა). სულხანის ბიოგრაფი-ისათვის მეტად საინტერესოა ეს კოდექსი. მისი შედგენა სწორედ სულხანის სიკაბუკის წლებს ეფარდება. და ჩვენ ხომ ვიცით, რომ არჩილი „ყმათ აღზრდიდა“, ყმათა „სწვრთნიდა“, რომ ქართლ-კახეთ-იმერეთში მრავლად იყვნენ „მისნი დაზრდილნი“. წარმოსად-გენია, თუ რა გავლენა უნდა ჰქონოდათ სულხანის აღზრდაზე ამ

* დამახასიათებელია გიორგი მეფის და საბას მეგობრობისათვის ასეთი მო-მართებები მიმოწერაში: „ჩემო სანახავად სანატრელო ძპო, ბატონო სულხან“; „ჩემო ძმავ საბავ... ნუ მომიძულებ“ და სხვ. (საქართველოს სიძველენი, II, 222, 224).

ორს კულტურულს პიროვნებას. ორივე მნიშვნელოვანი ფიგურაა თავისი დროისა: ლიტერატორები და რაინდები. მათთან ერთად უნდა დავასახელოთ მათი მესამე ძმა ლევანი—ერანის მღივანბეგი, ფილოსოფოსი და მწერალი, სულხანის ახლო მეგობარი.

როგორც სულხანი გადმოგვცემს, მის მიერ ლექსიკონზე მუშაობის მეთაოსნე გიორგი მეფე ყოფილა, მაგრამ ეკვი არაა, ამ გრანდიოზულ მუშაობაში არჩილი და ლევანიც ხელს შეუწყობდნენ. გააგებია, როცა საბა თავის ლექსიკონზე შრომის შთამგონებლბად და მეთაოსნეებად გიორგისთან ერთად მის ორ ძმასაც იხსენიებს: „არჩილ მეფისა, გიორგი მეფისა,—სამთა ძმათა მეფეთა დედის ძმის შვილი იყო სულხანი. მათ მეფეთა უბრძანეს ამისი აღერაო“ (იხ. წერ.-კ. № 2496).

ვფიქრობთ, საბას აღზრდა ნაწილობრივ გიორგი XI-ის, არჩილის და ლევანის სიახლოვეს უნდა მომხდარიყო. მომავალ კარისკაცს, დიპლომატს და სახელმწიფო მოღვაწეს სასახლეში უნდა გაეცნო პრაქტიკული სახელმწიფო საქმიანობა და მმართველობის პრობლემები. აქვე უნდა დაკმაყოფილებულიყო მისი ცნობისმოყვარეობა: „ვიყავ სწავლისა ფრიად მოყვარე“-ო, როგორც თვით სულხანი გადმოგვცემს.

ყრმა სულხანს სხვა თვისებებთან ერთად ენათმეცნიერული ნიქიკ გამოუჩენია და ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდისათვის გიორგი მეფეს დიდი პასუხსაგებელი საქმე—ქართული ლექსიკონის შედგენა მიუხდევია.

ვინ იყვნენ სულხანის „წურონელები“ და მასწავლებლები? საამისო ცნობები საბედნიეროდ სულ ახლა აღმოჩნდა. საბას ბიბლიოთეკიდან შემთხვევით გადარჩენილს და ჩვენამდე მოღწეულ ძველ ხელნაწერზე თვით სულხანის მინაწერი გადმოგვცემს ძვირფას ცნობას მისი აღზრდის შესახებ:

„ქ: მე ბარათიანთ დიდის ორბელის შვილის ყაფლანის ძის, საქართველოს ბრკედ მთავრისა და მოსამართლედ უხუცესის პატრონის ორბელ-ვახტანგის პირმშომა-ძემან, ჯერეთ ყმა კაცმა სულხან დავიწყე ძილის პირთა და გალობათა სწავლა წადინითა იესოსითა და ბრძანებითა მის უსწოროსა მამისა ჩემისათა. ვიწყე თუჯსა აპრილსა კ (20-სა), აღდგომასა მხსნელისასა, ქქსა ტნიზ (1679). ზედნადებსა კე (25-ს) მთვარესა კ (20).“

„მწვრთიდა მცხეთელი ზედგენიძეთ სახლის ძე ბერუკა და სიმღერის სრულობას მწრთვიდა იაშვილი გიორგი; მზდიდა სათუთად და ნებიერად, ვითაც შვენის თავადთა ძეთა. და ანუ ბერნი, ანუ ყმანი, ანუ მლუდელნი, ანუ ერნი, ანუ მეგობარი ჩემი კარგი მოსწავლე დიაკონი შეემთხვიოთ ძილის პირსა ამას ნასყიდსა ჩვენსა,

➤

შენდობა ყავთ მლთისა მიმართ და ლოცვა ჩემ უცებისა და ცოდვილისა, ევედრებით ღთსა ლოდბრად შექნისა და ცოდვათა მოტეგებისა ჩემთვის და სწავლისა აღსრულებისათვის, რამეთუ ვიყავ სწავლისა ფრიად მოყვარე და ჩემის ოსტატის დიაკვნები მაჯავრებდნენ. ვინცა შენდობა ბრძანოთ, ღთნ მოგაგოს მუქაფა*.

როგორც ამ ცნობიდან ირკვევა, საბას „გალობათა სწავლა“ 21 წლის ასაკში დაუწყო და მისი მწურთნელები ზედგინიძე* ბერუკა და იაშვილი გიორგი ყოფილან. რასაკვირველია, სხვა „ზნეობათა“ სასწავლოდ კიდევ სხვა წურთნელები და მასწავლებლები ეყოლებოდა, როგორც დიდი ფეოდალის შვილს.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ სულხანის მწურთნელი ზედგინიძე ბერუკა მუხრან ბატონის აზნაურია, სულხანს კი მუხრან-ბატონის აშოთანის ასული ჰყავდა ცოლად (პირველი მეუღლე). შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ ტრადიციული წესის მიხედვით სულხანი ბავშვობაშივე იყო დაწინდული მუხრან-ბატონის ქალზე და შესაძლოა ისინი ერთადღა იზრდებოდნენ.

სულხანს თავისი სიყრმე და სიკბაბუე დიდ შრომაში გაუტარებია. როგორც თვითონვე გადმოგვცემს, ლექსიკონზე „ფრიადიკირი“, „ფრიადი შრომა“ გაუწევი, სწორედ „კბაბუკობისა ეამსა და სიყრმისა.“

ახალგაზრდა საბას შრომისმოყვარეობის ერთი საბუთი ისიც არის, რომ ლექსიკონის პირველი რედაქცია 27 წლის ასაკში დაასრულა (1685 წელს, როგორც თვით საბა გადმოგვცემს ლექსიკონის შესავალში).

ლექსიკონის წინასიტყვიდანვე ჩანს, რომ მას ზედმიწევნით უნდა ცოდნოდა ფილოსოფია და ღვთისმეტყველება ანუ „ღრმა წიგნები“; „რომელიც ვიცოდო, დავწერე და რომელიც ძნელი სიტყვანი არ ვიცოდო, ღრმა წიგნებთა შინა ვიძიე“-ო, ამბობს იგი ლექსიკონის შესავალში და შემდეგ:

„რომელიცა წერილთა შინა ენახე, გამოვიღე ღრმათა და ღვთისმეტყველებათა შინა, რომელნიმე ფილოსოფოსთა წიგნებთაგან და ღვთისმეტყველებათა, კავშირთა, პროკლესს, პლატონურითა, დიოდოზოსთა პორფირიოსის კატიგორიათგან გამოვიღე, ნემესიოს, ივანე დამასკელის პლატონურის სიტყვის საქცევები აღეწერე“-ო.***

* იხ. გაზეთი „სიტყვა და საქმე“. 1934 წ., № 8. ** ზედგინიძეები—მუხრან-ბატონების აზნაურები, სახლობდნენ ს. სხალტბაში, სადაც დღესაც კარგად დაცულია მცირე ბაზილიკური რიგის ეკლესია, აშენებული სამარხად საბას აღმზრდელის ბერუკას მამის შიოზის მიერ 1672 წ. იქნებ შიოზთან ერთად აქვე მარხა ჩვენი დიდი მწერლას აღმზრდელი ბერუკაც? *** ლექსიკონი, გვ. 10, 11; საისტ. საეთ. № 1429.

იცოდა თუ არა უცხო ენები ჩვენმა ლექსიკოგრაფმა? ლექსიკონის შესავალში გადმოგვცემს: „მე ქართულისაგან კიდე სხვა ენა არა ვიცოდი“-ო. აქედან შეიძლება ვიფიქროთ, რომ უცხო ენები მას არ უსწავლია.

მაგრამ, როგორც ირკვევა, ლექსიკონის შემდგენელს უცხო ენების მცირედი ცნობა მაინც ჰქონია, სულხანი უცხო ენებს (თათრულს, ბერძნულს, სომხურს) ნაწილობრივ იცნობდა, და თუ თვით გადმოგვცემს ოფიციალურად მათს უცოდნელობას, იმას ნიშნავს, რომ მათი ზედმიწევნით „კარგი მცოდინარე“ არ ყოფილა.

დასასრულ: სად ცხოვრობდა სულხანი? მართალია, მის ოჯახს ჰქონდა სასახლეები ტანძიასა და თბილისს, მაგრამ მემკვიდრეობის მიღებისას სულხანს წილად რგებია უძველესი ნაქალაქარი დმანისი და უმეტესად იქ უცხოვრია.*

ბერად შედგომის წინ სულხანს თავისი წილი საბატონო დმანისის ხეობა თავის ძმებისათვის უჩუქებია: „მონოზნად შედგომამდე თავის ძმებს დაუტოვა ერთი დიდი პროვინცია, რომელიც მისი საკუთრება იყო“-ო, ამბობს საბას თანამგზავრი რომში.**

თ ა ე ი მ ე ო რ ე

სულხან ორბელიშვილი—სახელმწიფო მოღვაწე. სულხანი
ერეკლე-ნაზარალიხანის მოწინააღმდეგე

კარისკაცის „ზნე მიღებული“ სულხანი, გეარის ტრადიციების მიხედვით, აღრევე ჩაბმულა სახელმწიფო საქმიანობაში.

როგორც მდივანბეგების ოჯახის წევრს, თვით მდივანბეგის უფროს ვაჟს, სულხანს მემკვიდრეობით მამის პოსტი უნდა მიეღო. მაგრამ თუ გავიხსენებთ „სიბრძნე-სიცრუის“ ერთს არაკვი ვადაკრულ ირონიას (მელას და გველის დიალოგი), მელას მიერ ნათქვამს: „ლომთ ნადირთ ხელმწიფისაგან დასმული მდივანბეგი ვარო“, ჩვენთვის ცხადი ხდება, რომ სულხანი შორს უნდა ყოფილიყო მდივანბეგობის კარიერისაგან. ხალხის სიყვარულმა აიძულა სულხანი ეს შხამიანი არაკი ეძღვნა სამართლის ინსტიტუტისათვის, რომელსაც მისივე ოჯახი ედგა სათავეში

ისტორიას არ შეუწახავს სულხანის ოფიციალური მდგომარეობა სამეფო კარზე, თუმცა მისი დიდი სახელმწიფოებრივი სამსახური გიორგი XI და ვახტანგ VI კარზე ცნობილია: „ზიძა და მამა ჩემზედ დიდად ნამსახური და მრავალ გარჯილ იყოო“*** ამბობს ვახტანგ მეფის ძმა ქაიხოსრო მეფე სულხანის შესახებ. აქ ნაგულისხმევია საბას

* საქართველოს სიძველენი, II, 356. ** ისტორია კათოლიკობისა, 312.
*** საქართველოს სიძველენი, II, 226.

სამსახური გიორგი XI და ლევან მეფის კარზე. ლევან მეფეც იხსენებს სულხანის „ნამსახურობას“, * ვახტანგ VI არა ერთხელ იხსენებს მის „ერთგულობას“. ** კერძოდ, გიორგი XI-ს სულხანის „მრავალ-ფერად ნამსახურობა“ შესაფერად შეუფასებია და ჯილდოდ მამული და რამდენიმე სოფელი უძღვნა. „დიდად მსახურა მეფეთა“-ო, გვიამბობს შემდეგში იოანე ბატონიშვილიც. ***

მოვიგონოთ სულხან-საბას წასვლა სპარსეთში, 1711 წელს, მეფე ქაიხოსროს გაწვევით, 1713 წელს კიდევ ევროპაში ლუი XIV დიპლომატიური მისიით, და ყველა ამ ფაქტების შემდეგ თვალწინ წარმოგიდგებათ დიდი სახელმწიფო კაცი თავისი ეპოქისა.

სულხანი რომ დატვირთული ყოფილა სახელმწიფო საქმიანობით, ამ ფაქტს თვითონვე აღნიშნავს, რომ ის „სოფლისა საქმეთაგან უცალო იყო“. „მთელ საქართველოს მამად მიაჩნია“, სწერს (1712 წელს) მისიონერი რიშარი საფრანგეთის მინისტრს (ისტ. კათოლიკობისა, გვ. 313). „როგორც ჩანს, სულხან-საბას საქართველოში გავლენა აქვს ხალხსა და მეფის სასახლეზე“-ო, ამბობს 1714 წ. პარიზში დაწერილ მოხსენების ავტორიც (იქვე, 323). დომინიკე დე-ლაროქაქ საბას პარიზში ყოფნის დროს კონსტანტინოპოლიდან პარიზში სთხოვს თავის მთავრობას, რომ მალე დააბოლოონ საბასთვის შეპირებული საქმე საქართველოს დახმარებისა, რადგან „ძმები და საქართველოს მოწინავე პირნი, დიდი საჭიროებისა გამო, საჩქაროდ იბარებენ, რათა საჭირო რჩევა-დარიგება მისცესო“ **** (იქვე 331).

ამ ცნობებიდან ნათელია, თუ სახელმწიფო მოღვაწე სულხანს, რა დიდი გავლენა უნდა ჰქონოდა საქართველოში.

სულხანს, როგორც სახელმწიფო მოღვაწეს, ანარქიისა და არეულობის წყალობით აღრევე განუცდია დევნის მწარე დღეები.

შაჰნავაზის მემკვიდრეებმა—გიორგი XI და არჩილმა ვერ შესძლეს ურჩი ფეოდალების დაურეგება. ქართლში დიდი ანარქია გამეფდა. ქართლის ზოგიერთი დიდებული აშკარად იბრძოდა ტახტის წინააღმდეგ, მხოლოდ რამდენიმე ფეოდალი და სულხან ორბელიანის ოჯახი შერჩნენ გიორგი მეფეს. მეფისა და დიდებულთა ურთიერთობა დღითიდღე მწვეავდებოდა. მეფემ აჰ შემთხვევაში შეამბოხეთა მოულოდნელი ლიკვიდაცია მოახდინა, მაგრამ სამეფოს დაწყნარება ჯერ კიდევ შორს იყო. ამ დროს ყაენმა გიორგი მეფეს, როგორც თავის ვასალს, მოსთხოვა მძევლად ძმა—ბატონიშვილი ლევან და მემკვიდრე ბაგრატი. მეფე განდგა. მან კახეთის

* საქართველოს სიძველენი, II, 201   ** იქვე, 210 და სხვა.   *** იქვე. **** მცირე უწყება“, 29.

დახმარებით გადასწყვიტა შებრძოლებოდა ერანს, მაგრამ შინაური ლალატით ეს გეგმა ჩაიშალა. მემბოხე ელემენტებმა უფრო ინტენსიურად დაიწყეს მოქმედება. მათ ახლა არაგვის ერისთავები—ერანის აგენტები—ხელმძღვანელობდნენ. გიორგიმ დააპირა განდგომილთა დალაშქვრა, შევიდა საერისთაოში, მოსწვა ბაზალეთი და დუშეთი, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწია და უკანვე დაბრუნდა. ყაენი აქაჰდისაც ფიქრობდა გიორგის ტახტიდან გადმოყენებას, ახლა მისი ერთგული ერისთავების წახდენამ მისცა საბაბი ამ განზრახვის განხორციელებისა. ერანის კარზე მყოფი კახთა ბატონიშვილი ერეკლე, დიდი თეიმურაზის შვილისშვილი, თოთხმეტი წლის ყოყმანის შემდეგ გამაჰმადიანდა და ქართლ-კახეთის ტახტზე ავიდა ნაზარალიხანის სახელწოდებით. ერეკლეს გამეფებამ ვერ შეცვალა ქართლის ანარქიული მდგომარეობა, პირიქით, მისი უხასიათობით არეულობა და აოხრება უფრო გაძლიერდა. იგი სამეფოს განაგებდა სამეფო ვეზირის ყიასას ხელით: „იმის უნებურად მეფე წყალსაც ვერ დაღვედის“ (ვახუშტი). მის დროს ქართლ-კახეთში განმტკიცდა ერანის ხელისუფლება. თბილისის ერანელთა გარნიზონი უსამართლოდ ელეტდა ხალხს და ტყვეებით ვაჭრობდა: „მცველნი ციხისანი ყიზილბაშნი ჰკვლიდნენ და წარუსხმიდნენ კაცთა ცოლ-შვილთა“ (ვახუშტი, 61); „იპარვიდიან სილაღითა მცველნი ციხისა თათარნი—ტფილისისა, გორისა და სურამისა ტყვეთა და ჰყიდიდდიან. და შეერიათ ქართველთაცა ყიდვა ტყვეთა. და იცვალბოდაცა ზნენი ქართლისანი და იქცეოდნენ უმეტეს ყიზილბაშთა ზნეწესითა და ყოვლითა უწესობითა“ (იქვე, 67). თუ რამდენად დაზარალდა ამ დროს ქართლი, იქიდანაც ჩანს, რომ თბილისის 70-80 ათასიანი მოსახლეობა ერეკლეს მეფობის უკანასკნელ წელს (1703 წ.) 20 ათას სულს აღარ აღემატებოდა.

ფეოდალებმა ახლა ნაზარალიხანს მოუწყეს შეთქმულება, მოიწვიეს ახალციხიდან ენგიჩარების მიერ დატყვევებული გიორგი და 1691 წ. ქართლში გაამეფეს.

მთელი ოთხი წლის განმავლობაში გიორგი ებრძოდა ერეკლენაზარალიხანს პარტიზანული ომებით, მაგრამ შინაგამცემლობის მიზეზით ვერას გახდა; ხოლო როდესაც ერეკლეს ერანიდან მაშველი ჯარები მოუვიდა, იმერეთს გადაიხვეწა (1695 წელს). ერეკლე ისევ დაემკვიდრა ქართლ-კახეთის ტახტზე.

ექვი არაა, გიორგი მეფის ბრძოლის პერიპეტეებში სულხანს შესამჩნევი მონაწილეობა უნდა მიეღო. მართლაც, ის გამოდის აქტიურ მემბოხედ ერეკლეს წინააღმდეგ, განსაკუთრებით გიორგი მეფის ქართლის ტახტზე დაბრუნებისას 1691-1695 წლებში. გიორგიმ კიდევ იმეფა სამი წელიწადი. ეს იყო დრო განუწყვეტელი

ომებისა. ორივე მხარე ენერგიულად იბრძოდა. სულხანიც თან ახლავს მეფეს. ის არა სტოვებს „გამზრდელს და პატრონს“ თავის ძნელბედობაში. მაგრამ, შინაგამცემლობის მიზეზით, გიორგი იძულებული გახდა ერანიდან მოსულ ერეკლეს მაშველ ჯარებს გასცლოდა და დედაწულითა და სახლეულით იმერეთს გადასულიყო.

როგორც მოსალოდნელი იყო, ერთი საბუთის ცნობით, სულხანი თავის ძმებითურ გიორგი მეფეს „შერჩენია და გადაჰყოლია“.

ჯერ კიდევ პირველ გამეფებაზე (1688 წ.) ერეკლემ შესამჩნევად დასაჯა გიორგის ერთგულები: „ამცირებდა ერთგულთა მეფისა გიორგისათა... კვალად დაამდაბლა ერთგულნი გიორგი მეფისანი და ზოგთა მიუხენა მამულნი.“* დასჯას და მამულების კონფისკაციას, ცხადია, არც სულხანი გადაურჩებოდა, როგორც ახლობელი ნათესაეი გიორგისა და მისი მთავრობის აქტიური მოღვაწე. ჯერ კიდევ, როცა გიორგი კლდეკარზე იღვა ბრძოლის მოლოდინში, ერეკლემ და ერანის წარმომადგენლებმა ქალბალიხან „შველეს სომხითი და დმანისის ხევი.“ ცხადია, ერეკლემ მისთვის შეიარა ეგზეკუციით სულხანის მამული, რომ აქედან მას საფრთხე ელოდა გიორგის ერთგულ ორბელიშვილებისაგან. კერძოდ დმანისი ხომ სულხანის საკუთრება იყო?

გიორგის მომხრეები აქეთ-იქით დაიქსაქსნენ, ზოგი მეფეს თან გადაჰყვა, ზოგი იმერეთს გადაიხვეწა, ზოგი რაქას, დვალეთს, სამცხეს. სულხანიც ემინგრატებში მოჩანს. როგორც ირკვევა, ნაზარალიხანს სასტიკი ღონისძიება უხმარია სულხანის წინააღმდეგ: არ დაუზოგავს სასიკვდილოდ, აუკლია მისი ქონება და მამულების კონფისკაციაც მოუხდენია. დევნილ სულხანს თავი შეუფარებია ახალციხეში, თავისი სიმამრის ათაბეგის ხალიფაშის ოჯახისათვის. ახალციხე კი მაშინ ოსმალთა მფლობელობაში შედიოდა.

გიორგის ერთგული, დაუდგრომელი სულხანი არც ახალციხეში დამცხრალა. სამცხის ათაბაგთან (თავის სიმამრთან) მას უწარმოებია დიპლომატიური მოლაპარაკება გიორგი მეფის სასარგებლოდ. საბოლოოდ ათაბაგთან მტკიცე კავშირი შეუკრავს და გიორგი მეფისთვის გაუერთგულებია. აი, თვით საფიცარი ათაბაგის მიერ სულხანისადმი მოცემული: „ესე მტკიცე საფიცარისა წიგნი მოგეცით ჩვენ, ათაბაგმა, ბატონმა ხალიფაშამ, თქვენ ჩვენსა სიძესა ორბელიშვილსა, ბატონს სულხანს, ბიძასა თქვენსა, ბატონს თამაზ სარდალსა და თქვენს ძმებსა, ასე და ამა პირსა ზედან, რომ ბატონის მეფის ბრძანებით ჩვენთან მობრძანდით და ჩვენ და ბატონი მეფე საფიცრითა და მოყვრობით მოგვარიგეთ. და თქვენც

* გახუშტი, ჩუბინაშვილის გამოცემა, 61

საფიციარო მოგვეცით და ჩვენ ესე საფიციარო მოგვიცია, რომ ვიყენეთ თქვენთვის კაი და კაის მნდომი... რომელიც მეზობლობაში გაგვეწვობოდეს და ხელი გაგვიწვდებოდეს, ხელი მოგიმართოთ. ავი არავის ვაქნევინოთ, არ დაგზარდეთ..."*

მალე ნაზარალიხანს უპატიებია სასჯელი სულხანისთვის და ახალციხიდან დაუბრუნებია. როგორ მოხდა სულხანის დაბრუნება, რა პირობებში შეუდო ნაზარალიხანმა დანაშაული სულხანს? ამ საკითხის გამოსარკვევად ისევე გიორგი მეფის თავგადასავალს უნდა დაიუბრუნდეთ. იმერეთში გადახვეწილ გიორგის მომხრეები თანდათან გამოეცალნენ და ნაზარალიხანს წარუდგნენ მონანიებით. პატიების ნაცვლად, ერეკლემ ისინი პატიმრად წარგზავნა ქირმანს, ერანში. გიორგიმ გადასწყვიტა წასულიყო ერანის კარზე იმ იმედით, რომ ყენი ქართლს უკანვე დაუბრუნებდა. 1696 წელს გიორგი, მართლაც, ყენს წარუდგა. მეფეს იმერეთიდან თან გადმოჰყენენ მომხრე თავადები. ერეკლემ ყენისაგან ბრძანება მიიღო, დანაშაული ყველასთვის ეპატიებინა და თავთავისი მამული დაებრუნებინა. ამ წყალობის მიზეზი, რასაკვირველია, გიორგი მეფის მიერ თავის მოღრეკა იყო და ყენისადმი დამორჩილება.

ფეიქრობთ, სულხანი არა არეულა იმ ამალაში, რომელიც გიორგის ახლდა ყენთან წასასვლელად. ის იმ დროს ახალციხეში ყოფილა. ახლა მისთვისაც გახსნილი იყო თავისუფლების კარები, და რადგან ყენის ამნისტია მასაც ეხებოდა, ნაზარალიხანს ახალციხეში პატიება შეუთვლია და კიდევ ჩამოუყვანია.

ემიგრაციაში სულხანმა დაახლოვებით ნახევარ წელიწადს ან ერთ წელიწადს დაჰყო. ამას გვაფიქრებინებს ორი საბუთი: 1696 წ. 26 მაისს სულხანი ყიდულობს ყმებს შანშე აფხაზისგან, ხოლო 1697 წ. 11 ნოემბერს კი ხელს აწერს და ბეჭედს ასვამს ერთ სიგელზე.** მაშასადამე, 1695 წელს ახალციხეში მოქცეული სულხანი 1696 წლის გასულისთვის უკვე თავის მამულში დაბრუნებულია.

ერთ მეტად საყურადღებო დოკუმენტში (1700 წ.), რომელიც მიმართულია სულხანის დედის თამარისადმი, თვით ნაზარალიხანი გვიამბობს სულხანის შეთქმულების ამბავს: „ესე წყალობის წიგნი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ, თქვენ, ორბელიშვილ მდივანბეგის ვახტანგის ცოლყოფილს, ზაალ ერისთავის ქალს, ბატონს თამარს, ესრეთ, რომე ამოწყვეტილი სააკაძის მკვიდრი მამული, ჯალდამი და ლორისთავი, როსტომ მეფეს ბარათაშვილ თამაზიშვილებისათ-

* ქრონიკები, II, 159. ** საქ. სიძველენი, II, 168, 169.

ვის ებოძა და გიორგი მეფის ბრძანებით შენის ნამზითვის სამკაულ-
ლით გეყიდათ. მერმე გიორგი მეფე რა ჩამოვიდა, შენი შვილები
იმას შერჩნენ და გარდაყვნენ. ჩვენ გაუწყურით და ეს მამული გაუ-
ყით, მარა გაესინჯეთ და ნასყიდი მამული არ წაირთმეოდა. მერ-
მე თქვენი შვილები სულხან და მისნი ძმანი შემოვირიგეთ, შეუნ-
დევით და შენი ნასყიდი სოფლები ჯალდამი სრულებით და ლო-
რისთავი სრულებით წყალობა გიყავით მისის სამართლიანის სამზ-
ღვრით. ზურაბისშვილს რევაზს ამ მამულებისა ჩვენგან ნაბოძები
სიგელი ჰქონდა და ის ამ სიგელით გაგვიცულებია. მტკიცე არს.
დაიწერა ბრძანება ესე ქორ, ტპშ * (1700 წ.).

1704 წელს ლევან მეფე საბასადმი მიცემულ წყალობის სიგე-
ლში ასე გადმოგვცემს ამ ეპიზოდს:

„მაშინ ოდეს ზაალ ერასთავის ქალს ბატონს დედათ თქვენთ
თავის შზითვის სამკაულით ჯალდამი და ლორისთავი ეყიდა, მერ-
მე ჩენი ერთგულებისათვის ნამსახურობისათვის ერეკლე მეფეს და-
უნაშავებლად ასრე წაეხდინე, არც ამ ქვეყანას დაეყენებინე და
ნასყიდიც წაერთმია. თავად დაუნაშავებლად წართმა და მერმე
ნასყიდისა აროდეს ყოფილიყო, თვითონ მასუკან იმასე თქვენი
დაუნაშავებლობა შეეტყო, რომე ჩვენის სამსახურობის მეტი იმა-
ხედ დანაშაული არა გქონდა რა, და ახალციხიდან ისრევე მოეყვა-
ნეთ და დედის თქვენის ნასყიდი ისრევე ებოძა“. **

შენახულა თვით აქტიც სულხანის პატიებისა ერეკლე-ნაზარ-
ალიხანის მიერ. ამ დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ ერეკლეს სულხანი
დიდ მოწინააღმდეგედ ჰყოლია მიჩნეული.

ერეკლე სწერს სულხანის ბიძის ასლანის მეუღლეს თამარს, რო-
მელსაც ამ შემთხვევაში მეფესა და სულხანის შორის შუამავლობა
უკისრია. როგორც საინტერესო მასალა საბას ბიოგრაფიისათვის,
მოგვყავს საბუთი მთლიანად:

„დღეიდავ, ბატონო თამარ! თქვენის პატიოსნის თავის სიკეთის
მდომი მეფე ნაზარალიხან ვიკადრებ, ჩვენო დიდო და დაუვიწყარო
და ნიადავ კეთილად და თქვენსა საკადრად მოსაგონარ-სახსენებე-
ლო, ყოველთა ბანოანთა დედათა შორის სიკეთით აღსავსე და ყო-
ველს პატიოსნობით მოუკლებარო, ჩვენგან მშობლის ალაგს საგულ-
ვებელო დედიდავ, ბატონო თამარ!

„მრავალი თქვენის მღთის მოყვარულისა და ჩვენგან დაუვიწყ-
რად სახსოვარისა კაის თავის მოკითხვა მოგვიხსენებია! მერმე თქვე-
ნის მაზლიშვილის სულხანის შემორიგების საქმეზედ წიგნი მოგე-

* იხ. წერა-კითხ. ხელნაწ. № 1648. ** საქ. სიძველენი, II, 201.

წერით და ოთარი გიახლებინათ, გულს რომ არაეისგან გვეკლებოდეს და წყენა არაეისგან მოგვეგონებოდეს, ეგზომ არ იქნების, მაგრამ თქვენი შუამავლობა და პატივის დადება, რომელზედაც ყოფილა, კვლავაც გავგითავებია. არა თუ ახლა, თქვენ ასრე მოქირვებით მისი შუამავლობა გებძანათ, რომე ჩვენგან ამისი პატივი დაგედებოდათ.

„რადგან თქვენ შუამავლობა გექნათ და მოგეწერათ, ჩვენც ასრე პატივი დავგიდია და მაგისი დანაშაული შეგვინდვია, რომე, როგორც ბედნიერის ყენის შეცოდებაში არ გავერევი და თქვენ ბევრს ურიგოსა და უპატიურობას არ ვაკადრებ, ისრე ჩემი შეილიც რომ დაეკლას, მაშინც მე სულხანს აღარც რას ვუსაყვედურებ, და ყოველი მაგისი დანაშაული კიდევ მიპატივებია.

„ნურასგზით ჩვენგან მაგისი ურიგოს ექვი ნუ გაქვს. ღმერთი მოგვიცემია ამის თავდებად, რომე ჩვენგნიე და ჩენის საქმით არა უმარცხდეს რა.“ მეფე ნაზარალიხან.* (ეს დოკუმენტი, ჩენის გამოკვლევით, 1696 წლ. პირველ თვეებს ეკუთვნის).

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

საბა განდგეგლი. დავით გარეჯის ნათლისმცემელში. საბა კათოლიკე.

1698 წლიდან ჩვენ გადავდივართ სულხან ორბელიანის ცხოვრების მეორე ნახევარში. ამიერიდან კარისკაცი, ფეოდალი და ვნებიანი მოარაკე ხდება ასკეტი, „ცოდვილი მონაზონი საბა.“

რა გარდატეხამ, რა ტანჯვამ და კრილობამ მიიყვანა დიდი ორბელიშვილი დავით გარეჯის იოანე ნათლისმცემელის მონასტრის ბჭეებთან 1698 წ. 18 მარტს?

რა შოულოდნელია ეს ტრაგიკული აქტი!

მონაზონის ჩოხაში იმოსება აღორძინების აღამიანი, რომლის გენიალური შემოქმედება „სიბრძნე სიცრუისა“ სავესეა შხამიანი ირონიით ქრისტიანული ფანატიზმისა და საეკლესიო კლერიკალური ცხოვრების მიმართ.

მოვიგონოთ ერთი არაკი „სიბრძნე-სიცრუისადან,“ რომლითაც ჩვენმა ავტორმა წინასწარვე სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანა თავისი ხორციელი კასტრაციის აქტს: „ჩემი ღღენი ცოდვაში დავალამე, ახლა კეჟა მოვიხმარე, ეს სოფელი გაუშვი, ბერად შევდეგ, იერუსალიმს მინდა წავიდეო“ (იხ. „მოძღვარი მელა“).

ძველი, ოფიციალური განმარტებით, სულხანი ბერად შედგა თურმე დაქვრივების მიზეზის გამო: „როცა მოუყვდა ცოლი თამარი,

* საქართველოს სიძველენი, II, 190—191; ქრონიკები, II, 509.

ასული ათაბაგ ხალიფაშისა, შესდგა და აღიკვეცა საბას სახე-
ლით¹-ო.*

ეს მიზეზი, რასაკვირველია, უარსაყოფელია. სულხანი ბერად აღიკვეცა 1698 წელს, ხოლო 1709 წ. პაპის კლემენტე XI-ისადმი წარგზავნილს ეპისტოლეში იგი თავის ცოცხლად მყოფ მეუღლეს იხსენიებს. სულხან-საბას მონაზონობაშიც, თერთმეტი წლის შემდეგაც კი, მეუღლე ცოცხალი ჰყოლია.

აქ შემდეგ გაუგებრობას აქვს ადგილი: ფლორენციის არქივის ერთი ცნობით, სულხან-საბას „ჰყავდა ორი მეუღლე.“ ცნობილია ისიც, რომ საბას ცხოვრების ერთ-ერთი თანამგზავრი „ათაბაგის ქალი თამარი“ ყოფილა. ფლორენციის ცნობის სიმართლე, ან თუ რომელი ცოლი იყო თამარი, ახლახან დადასტურდა და გამოირკვა, როცა წაკითხულ იქნა ორბელიანების საგვარეულო ნეკროპოლის პიტარეთის წარწერები ეპიტაფიები, სადაც სულხანის პირველი მეუღლის ვინაობაც აღმოჩნდა:

„ბაგრატიონთ ასული და დიდის ორბელის სძალი, სულხანის მეუღლე, ბატონი დარეჯან, ამას დავემკვიდრე ქქნი ტოა“ (1683 წ.)— გვამცნობს მისი ეპიტაფია.

ამნაირად, სულხანის პირველი მეუღლე—დარეჯან ბაგრატიონის ასული (მუხრან ბატონის შტოისა) ახალგაზრდობაშივე გარდაცვლილა, როცა სულხანი ოცდახუთ წელში იდგა. ხოლო სულხან-საბას მეორე ცოლი, ათაბაგის ასული თამარ ცოცხალი ყოფილი 1709 წელს და დაახლოვებით 1712 წლის ახლო ხანებში გარდაცვლილა.

ამ საბუთების შემდეგ ცნობა სულხანის დაქვრივებისა 1698 წელს და ამავე მიზეზით მონასტერში შესვლა სიმართლეს მოკლებულია. თუნდაც ასე არა ყოფილიყო, ცხადია, ასეთ მძლავრს და მონოლითურს პიროვნებას ვერ შემუსრავდა ერთი კრილობა, ოჯახური ტრაგედია.

მაშ რით უნდა აიხსნებოდეს სულხანის სულიერი კატასტროფა? შესაძლოა, სულხანის შემორიგებისას ერეკლე—ნაზარალიხანმა თავისი მეფობის სიმშვიდის უზრუნველსაყოფად, მოწინააღმდეგე სულხანი იზოლაციის მიზნით ჩაამწყვდია თბილისიდან დაშორებულს უდაბნოში? იმ დროის პრაქტიკაში მსგავს მაგალითებს ჩვენ საკმაოდ ვიცნობთ, მაგრამ რომ სულხანისათვისაც ასეთი მორალური ოპერაცია მიეყენებინათ, საამისოდ არავითარი ცნობა არ მოგვეპოვება.

უფრო ვფიქრობთ, რომ სულხანის ბერად შედგომა არ უნდა

* აღ. ხაზანაშვილი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, 542; კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტერატურის ისტორია, II, 1924 წ. გვ. 302.

ყოფილიყო სხვის მიერ ძალდატანებული აქტი, და რომ მასში საეკლესიო პენსიონისტურ მსოფლმხედველობისათვის გზა უნდა გაეხსნა. საქართველოს მძიმე პოლიტიკურ მდგომარეობას, ფიზიკურად განადგურებას, ხალხის ზნეობრივად გადაგვარებას, დემორალიზაციას; რომ ასეთი მცირე მანძილი სასახლიდან მონასტრამდე გამოწვეული უნდა იყოს იმ ეპოქის მძიმე პოლიტიკური და ეკონომიური პირობებით.

დასასრულ, ჩვენ მოგვეპოება ერთი მეტად საყურადღებო ცნობა, ამოღებული იმ დროის საქართველოში მცხოვრების კათოლიკე მისიონერის მიერ რომში გაგზავნილი მოხსენებიდან, სადაც ნათქვამია, რომ საბა გახდა მონაზონი, რათა უფრო თავისუფლად იღვაწოს (რომის საყდრის და ქართული ეკლესიის) შეერთებისათვის.* ამ მიზანსაც ხომ პოლიტიკური სარჩული უდევს. იგიც, საბას აზრით, საქართველოს კეთილდღეობისაკენ იყო მიმართული სანშობლოს განთავისუფლებისა მაჰმადიანური მახვილისგან ევროპის კაპიტალის და კულტურის საშუალებით, როგორც მაშინ ზოგი ქართული წრეები ფიქრობდნენ.

ამნაირად, სულხანის ბერად შედგომა, ჩვენის აზრით, გამოწვეული უნდა ყოფილიყო პოლიტიკური გარემოებით და არა რელიგიური განცდებით.

თავისი ასკეტური ცხოვრებისათვის სულხანმა დავით გარეჯის ნათლისმცემლის უდაბნო აირჩია—უწყლო ტრამალი, მოხრეკილი, ასპიტი, სიციხით გაუსაძლისი, სადაც იყო მხოლოდ ჯერანი და გველთა სიმრავლე. დაყუდებული ბერები-მემხოლოენი ცხოვრობდნენ ნაპრალებში.**

ბუნების სიმკაცრესთან ერთად გარეჯის უდაბნო საშიშარი იყო გარეშე მტრებისგან. იმ ხანებში ლეკთა ურდოები საშინლად იკლებდნენ კახეთს და ეს მხარეც „ყოველდღე მახვილ ქვეშ“ იყო. ცხოვრება ასეთ განმარტოებულ ალაგას მაშინ დიდ თავგანწირვას წარმოადგენდა. „ძნელად შესაბედავი იყო ადგილი ეგე მტერთაგან,“ აქი შენიშნავს უდაბნოს მაშინდელი წინამძღვარი.***

დიდ ორბელიანთა პალატებში აღზრდილი, ამიერიდან „უდაბნოს მყოფი ორბელიანის მონაზონი საბა,“ ითმენს ყინეის სისასტიკეს, ზაფხულის მხურვალეობას, ასრულებს სამონასტრო კანონებს და ეკლესიასტურ ხმაზე ლაღადებს:

— „აჰა, განვლო დღემან და ლამემან! აჰა, წარხდა მსგეფის

* ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 313. ** საბას სენაკს ახლაც უჩვენებენ დავით გარეჯაში. *** თედო ჟორდანი, ქართლ-კახეთის მონასტრების ისტორიული საბუთები, გვ. 67.

ერთი, თვე და წელიწადი, აჰა, მოიწია სიკვდილი! აჰა, შეგედვათ სნეულება ღვიძლთა ანუ ტვინთა, ანუ თირკმელთა და მობერა მომაკედინებელჲან ქარმან და იავარ იქმნა შენნი სულთა მოსყიდული ნაანგარეენი სამოსელნი და უნჯნი!

„ქრისტემან დალივა სული თვისი და მოგიყიდათ სულითა თვისითა და მამისა თანა მიყუანება შენი ნებაეს ძლენად: შენ დასდევ სული ქრისტისგან მოსყიდული სასყიდლად სამოსელთა და ვეცხლთა განაქრებულთა და იგი დაუტევე ძლენათ ეშმაკთა!“

უდაბნოში განმარტობამ ვერ მოადუნა საბას პოლიტიკური პიროვნება. გარეჯის მღვიმეშიც არ დამცხრალა მისი პოლიტიკური საქმიანობა. შემდეგში ხომ ხანგრძლივადაც სტოეებს უდაბნოს და მიემგზავრება დიპლომატიური მისიით ჯერ ერანს, შემდეგ რომსა და პარიზში. ამიტომ ვასაგებია, როცა საბას ქადაგებანი იმავე დროს შეიცავენ ნაციონალურ-პოლიტიკურ ტენდენციებსაც.

საბას ქადაგებებში ცოცხლად მოჩანს ავტორის ინდივიდუალური ბუნება, მისი პოლიტიკური და რელიგიური ფიქრები. ამ ქადაგებებში საბა გვევლინება, როგორც დიდი მორალისტი და მხურვალე ტრიბუნი.

ცნობილია, რომ პოლიტიკური კარიერისათვის და უფლებათა შესანარჩუნებლად ქართველი ფეოდალები არაერთარ საშუალებას არა ჰზოგავდნენ. ერთი საშუალებათაგანი გამაჰმადიანების ეპიდემია იყო. რჯულის გამოცვლისათვის, გარდა დიდი ჯამაგირების და მამულებისა, ერანის კარი მათ აჯილდოებდა დიდი უფლებებითაც, რაც უმთავრესად ხალხის შესავიწროებლად იყო მიმართული. რენეგატებს ზუაჰქონდათ გახსნილი ყოველგვარი მტარვალობის ჩასადენად, და მათი თარეშების ნაყოფიც არის ქართული მოსახლეობის შემცირება XVII—XVIII ს-ში, ქართველი ტყვეებით ვაჭრობა სტამბოლისა, ისპაჰანის და ალეირის ბაზრებზე და დღემდე დარჩენილი ნაოხარი ნასოფლარები, ნაქალაქარები, პარტახები.

ვის შეეძლო, თუ არა ეპოქის დიდ ადამიანს, ბრძოლა მათი მტარვალობის წინააღმდეგ? და მართლაც, ენერგიული მკაცრი სიტყვებით, საბა სასტიკად ამხელს ახალ ეროდებს.

...თქვენ წარხვალთ მცირედი ნიქისათვის, გინა მეზობელთა შურისათვის... იხილე რაი შენ მდიდრისა ვისიმე სამოსელი ბრწყინვალე, სტაერა ანუ ოქროსქსოვილი, შურისაგან მისისა აღიესი და იწყვი პირველად ანგარებაი ანუ პარვაი, ანუ ტაცებაი და დართი ცოდვაი და უსჯულებაი...

„მრავალნი მინახავენ მე მგმობარნი ქრისტესნი, ოდეს მოვიდიან ეკლესიად, იწყიან ლოცვად და ვედრებად და რეცა ქრისტიან ყოფად, ოდეს იხილონ უსჯულონი და წესსავე მათსავე ზედა მიიქციან...“

„ერთი ვინმე უარს მყოფთან მიღწევად და მე ვარკუ: გან-
მეშორე შეილო გოგონებისაო მეთქი! ხოლო მან მომიგო და მრქვა;
არა, ნუ იყოფიან! მე შეილი ვარ სასუფევლისაო! მე ვკითხე, ვი-
თარ? მან მომიგო: ოდეს ქრისტე მოვალს მეორედ მოსვლას, უკე-
თუ იგი არის ძე ღვთისაი და მაცხოვარი სოფლისა, ვაჩვენებ შუბლ-
თა ჩემთა აღბეჭდილთა მით მირონისა მისისათა და უკეთუ მოკ-
მედი უდიდებულეს არს, ვაჩვენებ სერსა მისსა წინადაცვეთილები-
სასა და ანუ ერთი აღმეყვანს ზეცად ანუ მეორე და იცინოდა
ფრიად...

„ვაი, უგუნურებაი ესეთი, კაცნო, ცოდვითა აღსავესნო და უს-
ჯულოებითა გარდამატებულნო!

„თქვენ უკეთუ მონათაგანი ვისმე წარგივიდეს და მიუვიდეს
მტერთა თქვენთაგანსა, იხილე რაისა გულითა იქმნები მას ზედა,
ანუ რაოდენნი მეხვიაშენნი აღადგინონ ვიდრე ხილვამდე პირისა
შენისა და ვითარ სირცხვილულ იყოს შენთანა: აწ შენ რაილა გიხმს
მონისა შენისა, რომელმან თვით დამბადებელი შენი განარისხე და
რომელმან შენთვის გუარათა სიკედელი დაითმინა, იგი უარ ჰყავ და
შენ აწუა ორგულე და არა ინანი, არა იცემ მკერდთა ორითვე
მჯილითა, არა განბან სარეცელთა შენთა ცრემლითა, არა ოხრავ და
სულთქმავ დღე და ღამე...“*

ეს ნაწყვეტები ამოღებულია სულხან-საბა ორბელიანის გერ კი-
დეგ სრულიად უცნობისა და შეუსწავლელ საბას ეკლესიურ ორატო-
რულ შემოქმედებიდან, რომელსაც ეწოდება „სწავლანი და მოძღვ-
რებანი“ (დაცულია უნიკალურ ხელნაწერად ყოფ. საეკლესიო მუზე-
უმის, ფონდ. № 479: გადაწერილია საბას უმცროსი ძმის ზოსიმეს
მიერ მოსკოვში, 1729 წელს).

„სწავლანი და მოძღვრებანი“ შეიცავს ორმოცდა ექვს ქადაგე-
ბას და დიდმნიშვნელოვან მასალას შეიცავს როგორც სულხან-სა-
ბას ბიოგრაფიისთვის, ისე მისი ეპოქის შესასწავლად, რადგან ხე-
ნებული ქადაგებანი ულტრა-კლერიკალურ მიმართულებასთან ერთად
ნაციონალ-პოლიტიკურ ტენდენციებსაც შეიცავენ.

„ქადაგებანი და მოძღვრებანი“ სადღესასწაულო რივისაა, ას-
კეტურ-მისტიკური შინაარსისა. იგი ბრწყინვალე ნიმუშია ქართულ
პომილეთიკურ მწერლობისა.

„ქადაგებანი და მოძღვრებანი“-ს გარდა საბას ეკლესიური შე-
ნოქმედებიდან ცნობილია კიდევ შემდეგი თხზულებანი:

1. კონკორდანის—კაპიტალური ნაშრომი, ბიბლიის პარალელუ-
რი ადგილების კრებული „სიმფონია“.
2. „სამოთხის კარი“.

* სიძვ. მუხ. № 479.

3. „აღვიარები,“ რომელ არის ღმერთი ან სჯული.“

4. „საქრისტიანო მოძღვრება“ (კათეხიზმო).*

5. „წამებანი წინასწარმეტყველთაგანი.“

2, 3, 4, 5 ნაშრომი ლათინურიდანაა გადმოთარგმნილი და მიზნად აქვთ შეათვისებინონ მკითხველს ელემენტარული მორალური დებულებანი კათოლიკობისა.**

საბას რელიგიურ სფეროშიც ხდება გარდატეხა. იგი კათოლიკობას იღებს, პრინციპულ კათოლიკედ ხდება. რომში მას მოპოებული აქვს შეურყეველი რეპუტაცია „ძლიერ მტკიცის“ და „მეტად ერთგული კათოლიკის,“*** „დიდი სასოება აქვს კათოლიკე სარწმუნოებისა“ სწერენ პარიზში, საბას იქ ყოფნის დროს. პაპი კლემენტე XI აღნიშნავს, რომ საბამ, „მრავალნაირი და წარჩინებული ნიშნები უჩვენა მხურვალებისა.“****

როდის მიიღო საბამ კათოლიკობა?

ჯერ კიდევ 1687 წ. პატრი ჯუსტინო ლივორნელი თბილისიდან აცნობებდა რომს: „გაკათოლიკდა ბატონი სულხან, შვილი დიდი მინისტრისა, ბიძაშვილი მეფისა, რომელიც არის უკეთილშობილესი ქართველი ყაფლანიშვილი; თუ კეთილ ინებებს თქვენი უმაღლესობა, ნახავს, რა სათნო ჰქმნა ამან: თვით შეასწორა „საქრისტიანო მოძღვრება“, რომელიც მე ვთარგმნე: ამან მიიღო კათოლიკობა 1687 წელს.“****

მეორე ცნობის თანახმად კი სულხან-საბა კათოლიკობაზე გადასულა 1692 წელს (ისტ. კათოლიკობისა გვ. 263). ამ თარიღს დაახლოვებით ადასტურებს ტოსკანას მისიონერთა არქივის ერთი საყურადღებო დოკუმენტიც (იქვე, 323).

ჩვენის აზრით, საბამ რომის საყდრის უზენაესობა აღიარა 1692 წელს, მანამდე კი შესაძლოა ლაპარაკი მხოლოდ სიმპატიებზე. შესაძლოა 1687 წელს სულხანმა გამოსთქვა მხოლოდ სიმპატია კათოლიციზმისადმი, მისიონერმა კი ეს ამბავი გადაჭარბებულად აჩვენა რომს, როგორც ნაყოფი მისი გულმოდგინეობისა. ასეთ ხერხს თბილისელი მისიონერები ხშირად მიმართავენდნენ ხოლმე თავისი მოღვაწეობის გასამართლებლად საქართველოში.*****

---

* უკეთ, ამ კათეხიზმს თარგმანი ეკუთვნის თბილისელ მისიონერს პატრს ჯუსტინო ლივორნელს, საბამ კი რედაქცია გაუკეთა 1687 წ., როგორც თვით, ლივორნელი გადმოგვცემს. იხ. ისტ. კათოლიკობისა, 323. ** ჯ. კეველიძე-ქართ. ლიტერატურის ისტორია 1, 372. *** ისტ. კათოლიკობისა, 342, 313. **** იქვე, 318; იხ. საბას მიერ შედგენილი „სამოთხის კარის“ აღსარება (ყოფ. საქელ. მუზეუმის ხელნაწერი, № 303). ***** ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 332. ***** პროფ. ალ. ცაგარელის სიტყვით, საბამ კათოლიკობა მიიღო ვეოპაში ყოფნის დროს.

მაგრამ ორსავე შემთხვევაში, როგორც ირკვევა, თვით ევროპაში წასვლამდე საბა ნომინალური კათოლიკე ყოფილა. იგი მხოლოდ ფარულად აღიარებდა კათოლიციზმს ისე, როგორც მეფენი და ზოგი ფეოდალები. ხოლო სანბაზილის მონასტერში საბას მიერ კათოლიკეთა აღსარების თქმა ჩვენ უნდა მივიღოთ, როგორც ოფიციალური დაკანონება კათოლიციზმში გადასვლისა.

ამ მოსაზრებას ვასაბუთებთ იმ გარემოებით, რომ ევროპაში წასვლამდე ჩვენ არ მოგვეპოვება არავითარი მასალები კათოლიკე საბას მოღვაწეობისა და მისი აქტიური ურთიერთობის შესახებ რომთან, გარდა ერთი ეპისტოლეისი, რომლითაც 1709 წლის 15 აგვისტოს მიჰმართა მან კლემენტე XI-ს.

საგულისხმოა, რომ ბასილის ორდენის წევრადაც საბა მხოლოდ 1713 წლიდან იხსენება.

სხვათაშორის, კათოლიკე საბა წმინდა ბასილის ორდენს ეკუთვნოდა. პაპი კლემენტე XI, რომის პროპაგანდა, და თვით ვაბტანგ VI საბას უწოდებენ „ბასილიანს“, „ბასილის ორდენის მონაზანს.“* ბასილიდან აღიარებს თვით საბაც თავის თავს. **

სიცილიაში მოგზაურობის დროს საბა სწერს სატრანგეთის მინისტრს: „მესინაში თქვენმა კუნძულმა *** წამიყვანა და წმიდის ბასილის, ჩვენს მონასტერში დამაყენაო.“ ****

საგულისხმოა, რომ ევროპაში ყოფნის დროს საბამ კათოლიკური აღსარებაც სწორედ სან-ბაზილის მონასტერში წარმოსთქვა, და ის ფაქტიც, რომ მისი მხლებელი ქართველი მონაზონიც „ბასილიანი“ იყო. *****

მაგრამ საბა ორდენის უბრალო წევრი არ ყოფილა. რომის ეკლესიის იერარქიაში მას მინიჭებული აქვს ხარისხი „ბასილიანთა უფროსის“, როგორც ვაბტანგ VI-ს წერილიდან ჩანს, იგი „საქართველოს წმ. იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის უფროსი წმ. ბასილის მონაზნებისა“ ყოფილა. *****

როგორც მისიონერის რიშარის სიტყვებიდან ირკვევა, 1713 წლამდე, ე. ი. ევროპაში წასვლამდის საბას დიდი მოღვაწეობა

* ისტ. კათოლიკობისა, 315; საყურადღებოა, რომ თვით ცნობილი ქართველი დიპლომატი (17 ს. პირე. ნახ.) ნიკოლოზ ირბანიც ბასილის ორდენს ეკუთვნოდა (იხ. ისტ. კათ., 92. 9რ). ** ისტ. კათოლიკობისა, 31, 320, 326, 377, 328, 332, 343. *** ე. ი კონსულმა. **** იქვე. 330. ***** იქვე, 329. ***** იქვე 317; საგულისხმოა, რომ საბა სხვა საბუთებში არსადა ჩანს მონასტრის წინამძღვარის თანამდებობაზე. რომელიც იმ ხანებში, დავით გარეჯის მონასტერში, ეკირა ვინმე ხარიტოვს. იხ. ქართლ-კახეთის მონასტრების ისტორიული საბუთები გვ. 21, 37, 39, 70, 71, 19, 20, 22, 37, 39, 70, 71, 72 (1704, 1705, 1707, 1710 1713 და 1714 წლები კვეშ).

ჰქონია გაწეული მისიონერის წინაშე. საბას ერთი წერილის საპასუხოდ რომის კარდინალი იწერება: „ესცანი თქვენი მისწრაფება გასაერცვლებლად კათოლიკე სარწმუნოებისა, რომელიც უკვე მივიღიეთ და გინდათ გაავრცელოთ იგი არა მარტო საქართველოში, არამედ მის გარეშე პროვინციებშიაც. ყოველივე ეს ვაუწყებ ბატონ კარდინალებს, რომლებიც დიდად გავედრებენ და მზად არიან ყველა შემწეობა აღმოგიჩინონ თქვენის კეთილის სურვილის შესასრულებლად. ამიტომ აქ მოგელიან, რათა თქვენის პირით მოისმინონ ყველაფერი და იხმარონ ყოველნაირი შესაფერისი და საკირო საშუალება ამ წმინდა აზრის განსახორციელებლად“ (ისტ. კათოლ., 318). ასევე სთხოვს საბას რომის პროპაგანდაც: „აწ მისიონერებს დაევედრებ თქვენს მფარველობას, რათა თქვენის შემწეობით შეიძლონ მოტანა იმ უდიდესი ნაყოფისა, რომელსაც მოველით მათი შრომისაგან“ (იქვე, 333); შემდეგ ევროპიდან წამოსვლისას, როცა საბამ წამოიყვანა თან მისიონერები, პაპმა ასე დაავედრა: „თანახმად შენის ნატურისა, და თხოვნისა, გადაეწყვიტეთ გამოვგზავნოთ მისიონერები. თუმცა დიდად დარწმუნებულები ვართ შენს მხურვალებაზე, რომლისაც მრავალნაირი და წარჩინებული ნიშნები გვიჩვენებ ამ ბრწყინვალე ქალაქში ყოფნის დროს და მზად ხარ შეეწიო; მაინც კი კვალად და კვალად დიდის თხოვნით დაგავედრებით მათ, რათა შენის გულკეთილობის ნაყოფი უჩვენო და შენი ძლიერი მფარველობა არ მოაკლო“-ო (იქვე, 332).

მხურვალე კათოლიკე საბაც უპასუხებდა: „ჩემი საქმე და ჩემის ქვეყნისა გამიშვია და უწინ უნდა მოციქულების (მისიონერების) საქმე ვინაღულო, მერმე ჩემ თემს უნდა წავეიდ“-ო (იქვე 331).

საბას ერთგულებაზე რომში სწერდნენ: „დიდი სასოება აქვს კათოლიკე სარწმუნოებისა... იმ სიშორიდამ, მოვიდა საფრანგეთს, რომ მოიპოვოს მისიონერები“.

რასაკვირველია, პაპს, რომის პროპაგანდას სრული საბუთი ჰქონდათ საბას ასეთი პატივისცემისა და ნდობისა. საბამ ხომ ჯერ კიდევ 1707 წ. 15 აგვისტოს მიმართა პაპს საკუთარი ეპისტოლეტი, რომელშიც იცნო მისი უზენაესი ხელისუფლება და „წმინდათა ფერხთა მთხოველი“, ევედრებოდა, „რათა კოდუათა ჩუენთა სიმრავლეთა აღზოცად ევედროს ღთსა და წმიდა კურთხევა მათი მოგეფინოს, და ლოცვა ყოს ჩვენ უღირსთათვის, რათა სიმტკიცით ვეგნეთ მართალსა სარწმუნოებასა ზედა შეურყეველად. სიტყუით და საქმით უწყით, რამეთუ შენ გაქვს ხელმწიფება მიტევეზად კოდუათა, რომელი მოგცა გახანად და შეკვრად იესო ქრისტემან. თქვენის მაღლის მფარველობითა უხილავ მტრისა ზედა მომეხმარე, თუ არა, ხილულს მტერს ჩემზედ არა შეუძლიან რა... ყო-

ველი ცოდვილთ უცოდვილესი ორბელიშვილი სულხან ყოფილი მონაზონი საბა, მიწა ფერხთა თქუენთა“.*

საქართველოში დაბრუნებისას საბა ენერგიულ აგიტაციას განაგრძობდა კათოლიციზმისათვის. პროპაგანდის ერთი მოხსენების მიხედვით, „საბამ კათოლიკობაზე მოაქცია ყველა თავისი სახლობა და თავისი უკეთილშობილესი და უმრავლესი გვარეულობა“-ო.

მაგრამ არც ქართულ სამღვდლოებას გამოუჩენია გულგრილობა და ლათინოფილ საბასათვის საშინელი დევნა აუტეხია. მისიონერი დელლა-როკა ატყობინებს პროპაგანდას, რომ საბას „ბეერი შეურაცყოფა და შეწუხება მიაყენეს კათოლიკე სარწმუნოების მტკიცე ასრულების გამო“.** ვატიკანის საბუთებიც გვიდასტურებენ, რომ ევროპიდან დაბრუნებულ საბაზე „ქართველობა ძალიან განრისხებულა“.**

თვითონ საბაც ხომ გვიამბობს სამღვდლოების მიერ ატეხილ მისდამი დევნას და სისასტიკეს: „ქართველი ეპისკოპოსნი და სამღვდლონი ჩემს წასვლისთვის (რომში) გამიმტერდნენ... მერმე სამღვდლოთ შფოთი აღძრეს ჩემზე. კრება და ბოროტის ქნა მოინდომეს... კრება მიყვეს და წმიდის პაპის გინება მომიდგეს... მე მართლმადიდებლობა ვერ უარყვავი, და მრავალი ავი მომიხდომეს“-ო.

როგორც საბას ამ სიტყვებიდან ჩანს, ქართულ სამღვდლოებას საბასთვის რელიგიური თავისუფლება ვერ უპატიებია და მისთვის აუტო-და-ფე გაუშარათია.

ამ ფაქტების შემდეგ მეტად საეჭვო ხდება პლატონ იოსელიანის,*** პროფ. ალ. ცაგარლის და პროფ. კორნ. კეკელიძის **** მტკიცება, თითქოს, სიკვდილის წინ, რუსეთში საბას უარყვოს კათოლიკობა და მართლმადიდებლობაში დაბრუნებულიყოს.

საბას მიერ კათოლიციზმის უარყოფას არ ადასტურებენ უფრო

---

* ისტ. კათოლიკობისა, 312, 363; საქართველოს ერთს აღწერაში, რომელიც 1713 წ. პროპაგანდას რომში წარედგინა, ნათქვამია, რომ საბამ გააკათოლიკა თავისი მეტად მოავადრეცხოვანი ოჯახი, რომლის წევრებიც თავიანთ შარავ სხვებში ავოცელდნენ კათოლიკობას (იქვე, 334). ამ ფაქტისათვის, სხვათაშორის. დამახასიათებელია ორბელიანთა გვარში სახელი ბენედიქტე, როგულსაც საბას ერთ-ერთი ძმისწული ატარებდა (იხ. საქართველოს სიძველენი, II, 357). საბას კათოლიკობისათვის იხ. ისტორია კათოლიკობისა, გვერდები: 263, 334, 349, 350, 351 და სხვა. ** ისტ. კათოლ. 335. *** იქვე. **** „წუობილ-სიტყვაობა“ გვ. 287 (თუმცა დასძენს, რომ დამაკმაყოფილებელი ცნობები აცის შესახებ არ არსებობს). ***** კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 372, 2302.

ძველი ავტორები, მაგ., იოანე ბატონიშვილი (იხ., მცირე უწყება*), იონა ხელაშვილი (საისტ. საეთ. № 1429) და, რაც მთავარია, ესეთი დიდი ავტორიტეტი, როგორცაა კათოლიკოსი ანტონ I, რომელიც, პირიქით, ადასტურებს საბას ერთგულებას რომისადმი, გამოხატავს რა თავის საბასადმი მიძღვნილს იამბიკოში მისი დროის ქართული სამღვდლო წრეების სიძულელი საბას მიმართ:

საბას არ ვაქებ, ამაღ, ვითარმედ ესე
ეკლესიასა წმიდასა მტერ განუდგა,
წინაღმდგომ, მებრძოლ ექმნა ქეშმარიტებას.
სამოთხის კარნი, გაონა ჯოჯოხეთის ბქე
აღწერა სულთა წარწყმეჲად, თვითცა წარწყმდა. *

აქედან ჩანს, რომ საბა არა მართო განუდგა აღმოსავლეთის ეკლესიას, არამედ მისი სასტიკი მტერი და მებრძოლიც გახდა („წინაღმდგომ, მებრძოლ ექმნა ქეშმარიტებას“), და რაკი მან არ დაგმო თავისი „ცლომილი“ გზა, ამიტომ იგი „წარწყმდა.“ რასაკვირველია, საქართველოს ეკლესიის მეთაურის ავტორიტეტულ დამოწმებას საბას მართლმადიდებლობის წიაღში მოუქცევლობის შესახებ საკითხისათვის გადაძკრელი მნიშვნელობა ეძლევა.

ინტერესს არ არის მოკლებული აგრეთვე ერთი უცნობი კალამბური საბაზე:

ვიყავ ვრად,
მჯოღენ ვერად!
ვიქმენ ბერად,
ვიმსგავსე რად? **

საბას რომ უარეყო კათოლიციზმი, ასეთ გალაშქრებას მის წინააღმდეგ, ცხადია, ადგილი არ ექნებოდა.

დასასრულ, რა მიზეზით უნდა მიეღო საბას კათოლიკობა? ჩვენ გადავკრით უნდა განვაცხადოთ, რომ საკითხი საბას კათოლიკობისა უმთავრესად პოლიტიკური მოტივებით უნდა აიხსნებოდეს და არა ვიწრო რელიგიური მისწრაფებით, — საკითხი კათოლიკობისა საბასთვის იყო საკითხი პოლიტიკური ორიენტაციისა.

ცნობილია, რომ მე-13 საუკუნიდან რუსეთთან შეერთებამდის არ შეწყვეტილა კავშირი რომსა და თბილისს შორის. რომის პრაპაგანდა ენერგიულად იბრძვის პაპის უზენაესი უფლების დასამყარებლად საქართველოში, ხოლო საქართველო თავის მხრივ კათოლიციზმში ექებს არა რომის საყდრის დოგმატების ქეშმარიტებას, როგორც ევროპის მხრივ ღონიერსა და კულტურულ მფარველს. ეფემერული იმედები ევროპისაგან დახმარებისა განსაკუთრებით

* „წოხობილ-სიტყვაობა.“ § 805, გვ. 287. ** საეკლესიო მებუჯუმის ხელნაწერი, № 303.

თავს იჩენს პოლიტიკურად მძიმედ შეეწროებულ საქართველოში XIII ს. პირველ ნახევარში. ეს ორიენტაცია მტკიცედ იკიდებს ფეხს ქართულ პოლიტიკურ წრეებში. ამ ნაბიჯით საქართველოს მოწინავე პოლიტიკოსებს სურთ პაპის საშუალებით იშოვნონ დახმარება ევროპის სახელმწიფოებისა. შეეწროებული საქართველოს ევროპისადმი მხურვალე მისწრაფების გამომხატველია გიორგი XI წერილი პაპის ინოკენტი XI-სადმი: „გულნი და თვალნი შენდა მიმართ მოგვიპყრიან და შენს დიდსა იმედსა და ბრძანებას უყურებთ... მოგვიძიენ, მოგვიტაცენ პირისგან მგელთა, ნუ გაგეწირავ და გამოგვიხსენ“-ო. *

ეს სიტყვები ნათლად გადმოგვცემს მისწრაფებას ქართველ მოწინავე წრეებისას, რომელთა თვალსაჩინო წარმომადგენელია დიდი ქართველი სახელმწიფო მოღვაწე სულხან-საბა ორბელიანი. სწორედ მისი ეფემერული იდეა არის ქართული ეკლესიის რომთან შეერთების იმედით საქართველოს სამუდამო განთავისუფლება ერანისა და ოსმალეთის მუდმივი მონობისაგან და, შესაძლოა, ქეშმარიტიც იყოს რომის მისიონერთა ინფორმაცია, რომ საბა ვახდა მონაზონი, რათა უფრო თავისუფლად იღვაწოს რომის საყდრისა და ქართული ეკლესიის შეერთებისთვისო. საკითხი ქართული ეკლესიის გაერთიანებისა რომთან უკვე დგას გიორგი XI-ისა და ვახტანგ VI-ს დროს, და რომ გზის სიძნელის მიზეზები არა, შესაძლოა სულხანს 1713 წელზე ადრე ენახულა ვატიკანი და ვერსალი.

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ე

საბა ვახტანგ VI-ის აღმზრდელი. საბა დიპლომატი.

მოგზაურობა ევროპაში

„ქილილა და დამანას“ შესავალიდან ვიცით, რომ საბა „ვახტანგ მეფის ბიძად და გამზრდელად წოდებული და დიდად საყვარელი იყო“. **

მისიონერი ჯუსტინო ლიგორნელი რომში გაგზავნილ მოხსენებაში სწერს, რომ საბამ „აღზარდა ვახტანგი და მისი სახლობა და ისე უყვართ, როგორც საკუთარი მამა“-ო:*** ამ ცნობიდან ისიც ირკვევა, რომ საბა ჩერქეზთ ბატონის ასულის დედოფალი რუსუდანის აღმზრდელიც ყოფილა.

როგორც ჩანს, მეფესა და დედოფალს სულხან-საბა მართლაც მამობრივი სიყვარულით ჰყვარებიათ. საბასადმი ვახტანგის წერილებში უჩვეულო არ არის მიმართვები: „დიდად საყვარელო, ჩემო

* ისტ. კათოლიკობისა, 843.

** „ქილილა და დამანა“, გვ. 8.

*** ისტო-

რია კათოლიკობისა, 312.

ბატონო ბიძავ“, ან: „დავითები მარად, როგორც აქამდე ვიყავი, ჩემი ყოვლად საყვარელი, ბატონის ბიძის უმდაბლესი დისწული“. „ჩემი ყოვლად საყვარელი, ბატონის ბიძის უმდაბლესი დისწული“ (ანუ ძმისწული) და სხვ:

გაეიხსენოთ გულის აღმძვრელი სურათი ქ. გორიდან საბას ევროპაში გამგზავრებისა. მისიონერი რიშარი აგვიწერს, თუ განშორების ამბავმა რა მძიმე შთაბეჭდილება მოახდინა დედოფალზე და საერთოდ სამეფო კარზე:

„შეიტყეს თუ არა საბას მხლებლებმა მისი განზრახვა, მაშინვე აცნობეს დედოფალს, რომელმაც სისწრაფით, ოცდაათზე მეტი შიკრიკი გამოუგზავნა და აგრედვე ის ბატონები მამულისა, სადაც უნდა გაგვეყო. დედოფალისა, ახალგაზრდა ბაქარისა (ვახტანგის მემკვიდრის) და ზოგიერთ აფიცრების წერილებმა გული მეტად აუჩვილა ამ თავადს. იგინი უცხადებდნენ, რომ დედოფალმა რა შეიტყო თქვენის წასვლის ამბავი, მეტის ტირილით სიკვდილის პირად არისო. თავადმა ყველა ანუგეშა, მალე დაებრუნდებო და განეგარძეთ ჩვენი მგზავრობა“.*

გასაგებია სამეფო ოჯახის მხრივ სიყვარული იმ პიროვნების, რომელიც იყო მამოძრავებელი და შთამოგონებელი ვახტანგის სახელმწიფო საქმიანობისა. განსაკუთრებით ვახტანგის მეფობის პირველ პერიოდში (1703—1712 წ.) შეურყეველი უნდა ყოფილიყო საბას სახელმწიფოებრივი ავტორიტეტი.

ვახტანგთან ერთად, ვიდრე უკანასკნელი ქართლის გამგებლობას მიიღებდა, საბას უნდა გაეზიარებინა ყოველი გაქირვება, ნაწილობრივ ვახტანგის დაუდგრომელი ცხოვრება საქართველოს მიყრუებულ კუთხეებში.**

მაგრამ მემკვიდრის მდგომარეობაც მალე უნდა შეცვლილიყო... ერანში ჩასულმა გიორგი მეფემ ყენის რისხვის მაგიერ მიიღო ერანის სპასალარობა. ზედიზედ სასტიკად დაამარცხა აჯანყებული ავღანები, ბულუჯნი და მით იხსნა დასუსტებული ერანი სირცხვილისაგან. სეფევიდების უკანასკნელმა წარმომადგენელმა სულთან-ჰუსეინმა თუმცა გიორგის ტახტი დაუბრუნა, მაგრამ ერანის გართულებული საქმეების გამო ქართლში აღარ გამოუშვა და მადლობა ყანდარის ბეგლარბეგობის, აილათის და გირიშკის პროვინციების მინიჭებით გადაუხადა.

ავღანისტანის აჯანყების ჩაქრობაში თავი ისახელა გიორგის ძმამ ლევანმა, ვახტანგის შამამ. ყენმა იგი ერანის მსაჯულთ-უხუ-

* იქვე 313; ვახტანგ VI განაგებდა ქართლს 1704—1712 და 1719—1723 წლებში. ** ვახუშტი, გვ. 61, 62, 63, 64, 67, 69.

ცესად დანიშნა, მის უფროს ვაჟს კი, ქაიხოსროს, ისპაჰანის ტარ-
ულობა უბოძა. გიორგიმ და ლევანმა ისარგებლეს ყაენის ფაეორით
და შესთხოვეს ვახტანგის ქართლში დაბრუნებაჲ. ყაენმა დაუყოვნე-
ბლივ აუსრულა სათხოვარი და ვახტანგის შესახებ მისწერა ნაზა-
რალიხანს. უკანასკნელმა სურვილის უნებურად დააბრუნა ვახ-
ტანგი, რომელმაც 1703 წელს ქართლის გამგებლობაც მიიღო.

ამ დღიდან ისევ ახლდება საბას სახელმწიფო სამსახური. ნაზა-
რალიხანის ტირანიით, ფეოდალების ინტრიგებითა და სპარსეთის
საოკუპაციო ჯარების მიერ განადგურებული საქართველო ახალი
მთავრობისაგან მოითხოვდა დაუშრეტელ ენერჯიას ეკონომიური და
კულტურული რესტავრაციისათვის. მაგრამ ქაბუჯი, გამოუცდელი
მეფე, თუმცა შესაფერისად გაწვრთნილი სახელმწიფო საქმეებისა-
თვის, ვერ შესძლებდა ეროვნული აღორძინების შეკავშირებას თა-
ვის სახელთან, რიამ მის აღმზრდელს გამოცდილ პოლიტიკოსს და
პირველ სახელმწიფოებრივ ადამიანს არ დაეთმო დავით-გარეჯის
ბნელი თაღები და არ გამოსულიყო ოფიციალურ სცენაზე რევენ-
ტის როლში.

ჩვენ ვიცით ძლიერება ამ ხანმოკლე მეფობისა, რომელსაც მარ-
თავდა საბას ერთგული და გამოცდილი ხელი: სამეურნეო გადახა-
ლისებანი, ლიტერატურული, ისტორიული, გეოგრაფიული და იური-
დიული ნაშთები გვიმტკიცებენ ამ აღორძინების სახეს.

მაგრამ ხანგრძლივი არ გამოდგა ვახტანგის მეუობა. ქაიხოსრო
I, — ქართლის ნომინალური მეფის, — რომლის მოადგილედ ვახტან-
გი ითვლებოდა (1709—1711), სიკვდილის შემდეგ ყანდაარში, ვახ-
ტანგი საბას თანხლებით წარუდგა ყაენს. ყაენმა თუმცა პატივით
მიიღო, მაგრამ ქართლის ოპოზიციური ელემენტების და სჯულის
წინამძღვართა შეჩენით, ვახტანგს ისლამზე გადასვლა მოსთხოვა,
რაზედაც გადაწყვეტილი უარი მიიღო. მაშინ ყაენმა ქართლი მისცა
გამაჰმადიანებულ იასეს (ვახტანგის ძმას), ხოლო ვახტანგი „გაათახ-
სირა“ და პატიმრად წარგზავნა ქირმანს, სადაც იგი „ქილილა და
დამანას“ თარგმნას შეუდგა. ამიერიდან ქართლი ისევ სამოქალაქო
ბრძოლების ასპარეზი ხდებოდა, ხოლო შორეულ ქირმანში მყოფი
ვახტანგი, რომლის „ქირი ქვეს დაადნობდა,“ გამზრდელის გულის
სავმირად მოსთქვამდა:

„ლამესა ვარ უნათლოსა, მივეგზავნე მე მას წოსა;

„ალსა ვზ-ვარ ცეცხლისასა, სანამ გაქრეს, უნდა მწოსა...

„ჩემნო გულის შემტკივარნო, იწუხეთ და ჩემთვის ახეთ.!“

მაგრამ მეფის „გულის შემტკივარი“-ს პოლიტიკური თვალი ვახ-
ტანგის დახსნისათვის მიმართული იყო ვერსალისა და კათოლიკური
იტალიისაკენ.

საბას დიპლომატიური მოღვაწეობა, რომელსაც უმთავრესად სიცოცხლის უკანასკნელი წლები შესწირა, მხოლოდ ევროპაში შესრულებული მისიით არის ცნობილი. მაგრამ, როგორც ირკვევა, სადესპანო დავალებანი მას სხვა დროსაც ჰქონია მინდობილი. მაგ., ერანის კარზე, იოანე ბატონიშვილის გადმოცემით, „საბა ფრიად დაშურა მეფეთა მსახურებისათვის ისპაანს ყვენთან წასვლით.“*

ჩვენ ვიცით აგრეთვე მეორე ეპიზოდი სულხანის დიპლომატიური მოღვაწეობისა; როცა სულხან-საბამ ქაიხოსრო მეფის დავალებით, 1711 წელს რომელიღაც დავალება შეასრულა:

„1711 წ. დეკ. 10-ს წავიდა (საბა) ხეარასანს. მეფე ქაიხოსროს ეხმოდ და თებერვლის 11-ს გამოისტუმრა მრავლის ნიქითა.“**

ყოველშემთხვევაში, ევროპაში წასვლამდე საბას დიპლომატიური კარიერა საკმაოდ პოპულარული ყოფილა.

მაგრამ მნიშვნელოვანი მომენტი ამ მოღვაწეობისა მაინც არის საბას დიპლომატიური მისია ლუი XIV და პაპის კლიმენტე XI კარზე.

საუკუნეთა სიგრძეზე საქართველო არ კარგავდა ფეფერულ იმედებს დასავლეთ ევროპისაგან დახმარებისას:

„ჯგვონია და კიდევაც ვხედავთ, რომ ამიერიდან მზე უკვე იწყებს დედამიწის მთელი დანარჩენი ნაწილის მოფენას თავისი დამაბრმავებელი ბრწყინვალეობით“,—ასე სწერდა ჯერ კიდევ ქართლის მეფე კონსტანტინე, ბიზანტიის დამხობის შემდეგ იზაბელა კასტილიელს.

ხოლო სულხან-საბამ ვერსალში ასე მიმართა ლუი XIV-ს: „დიდებულო მეფეო, თქვენი ხელმწიფება შეიქნა მეფეთა შემწე და სარწმუნოების მფარველი თვით იმ დაშორებულ ადგილებშიც, როგორც არის ჩვენი ქვეყანა.“***

სწორედ ეს მესიანისტური „მეფეთა შემწეობა“ დასავლეთის კეისრისა აიმედებდა XVIII ს. პირვ. ნახ. სახელმწიფო მოღვაწეებს საბას და ვახტანგს.**** ჯერ ხომ 1709 წელს სწერდა საბა პაპს დახმარების შესახებ: „ოლონდ ეს ვინცაჲინ აქ მართლმადიდე-

* „მცირე უწყება“, 29. ** იხ. ლექსიკონი, 8. *** მ. თამარაშვილი, 325. **** მეტად დამახასიათებელია აგრეთვე მაშინდელი ქართული პოლიტიკური წრებისათვის ვახტანგის წერილი საბასადმი: „ვნუგეშობ თქვენს მშვიდობით მისვლას საფრანგეთსა, სადაც იმედი მაქვს, ნახოთ ამ ქვეყანაზე დიდი და ყველაზე გულუხვი, მეფე, ევროპის საუკეთესო აღყვავებული მთავრობა, აგრეთვე ნახოთ რაც უფრო განსაკუთრებით ყურადღასაღები აქვს მაგათ მეფესა და მის სამთავროს ღირს ერსა, ყველა მისი თვისება, ღირს ჰყოფს ამ ერს, რომ მთელმა ქვეყანამ ნახოს იგი. ხოლო მართა მე ვარ აქამდე მოკლებული ნახვასა, მაგრამ ნუგეშად ის მაქვს, რომ ცოცხალი ვარ და ვიდრე ვიცოცხლებ ეს იმედიც მექნება“ (ისტორია კათოლიკობისა, 317)

ბელნი არიან, ამათხედ თქვენი დაცვა და საქმიოაც მოხმარება იყოს, ხილულს მტრისაგან დიდს ქირში არიან“ (ისტ. კათ. 312).

ამ შემთხვევაში ვანტანგი საბას პირით რომს პირდებოდა კავკასიის ოცდაოთხი პროვინციის კათოლიკედ მოქცევას და სთავაზობდა სავაქრო გზას საქართველოზე საფრანგეთის სავაქრო კაპიტალისტების, და მართლაც, რომში ჩასული საბა პაპსაც და საფრანგეთის მეფესაც პირდებოდა საქართველოს გარდა მოაქციოს კათოლიკობაზე აფხაზეთი, ჩერქეზეთი და სხვა წერილი ხალხები კავკასიისა: „მე ვუჩვენებ იმპერატორს,—სწერს იგი პაპს,—თუ რაოდენად ადვილია კათოლიკად მოქცევა მთელის ოცდაოთხის პროვინციისა, რომლებიც სავსე არიან ერთი და ეგრეთვე ბევრს მეზობელ სამთავროებსაც, რომლებიც წარმართობას მისცემიან. აი, მხოლოდ ამ ერის ცხოვნების გამოა, რომ მე ვიკისრე ეს დიდი მოგზაურობა, მოველ და ვემზობი ეკლესიის პირმშო შვილის ფერხთა წინაშე.“

ხოლო თავისი განზრახვა საბამ შესახებ სავაქრო გზის პოენისა საქართველოზე ფრანგ ვაქრებისათვის მისიონერს რიშარს ჯერ კიდევ გორში გაუზიარა, საფრანგეთში გამგზავრების მომენტში.

თვით რიშარი ასე ატყობინებს საფრანგეთში: „საბას რჩევით ერთი კარგი ადვილი გზა ეპოეთ ჩვენ ვაქარ ფრანგებისათვის, რომლებიც ისურვებენ კონსტანტინეპოლიდან შავის ზღვით საქართველოს და ერანს წასვლას“ (ისტ. კათ. 313).

ყოველშემთხვევაში, პაპი საქართველოს და კავკასიის გაკათოლიკებით, ხოლო ლუი XIV ახალი სავაქრო გზით, საკმაოდ უნდა დაინტერესებულიყვნენ და, როგორც ჩანს, ამ საკითხების გარშემო მათ ვახტანგთან მიწერ-მოწერაც უწარმოებიათ.

როგორც ირკვევა, საბას ევროპაში გამგზავრებამდე ვახტანგს და ლუი XIV მიწერ-მოწერა ჰქონიათ გამართული. მისიონერი რიშარი მარსელიდან სწერდა მინისტრ ტურსისს, რომ „საბას მოაქვს პასუხი იმ წერილებისა, რომელიც კეთილ ინება და მისწერა (ვახტანგს) ხელმწიფემ და თქვენმა დიდებულობამ“-ო (ისტ. კათ., 314). თვით საბას მოხსენებაც ამოწმებს, რომ მისი გაგზავნის ერთ-ერთი მიზანი იყო ლუი XIV-სათვის ვახტანგის პასუხის გადაცემა: „რადგან მალალს და დიდებულს ფრანცისის მეფეს ჩვენი მეფისათვის წიგნი მოეწერა, მე მისის პასუხის მოსატანად საფრანგეთს წამოველო“ (ისტ. კათ., 315). ასევე მოახსენებს იგი მინისტრს პონშარტრენს: „გაცნობებთ, რომ თქვენის მალალის მეფის ბრძანებით, წყალობით და ნიჭისა, აქ, დიდს ქალაქს პარიზს მივედით და მეხუთე (?) ვახტანგ ქართველთა მეფის პასუხები დიდებულთანაც და თქვენთანაც მოვიტანე“-ო (იქვე, 317).

მიქელ თამარაშვილის ცნობით, საბასაც ვახტანგთან ერთად უნდა მიეღო ლუი XIV-ს წერილი. „წერილი გვიჩვენებს, რომ საბა მთელ საქართველოსაგან პატივცემული და საყვარელი ყოფილაო“ (იქვე). ლუი XIV-ს საპასუხო წერილი ვახტანგს თურმე სურდა რიშარის ხელით გაეგზავნა სპარსეთიდან. საბას სიტყვით, „რა ვახტანგმა ეს (რიშარი) შეისწავლა, ამისათვის ეთქვა თავის პასუხებში“-ო. კაპუცინ მურმოროს წერილიც გვიდასტურებს, რომ ერანში მყოფს ვახტანგს აზრად აჰქონია ევროპაში გაეგზავნა ერთი საიმედო პირი, რომელსაც უშიშრად ყველა მისი სურვილი საფრანგეთის მთავრობისათვის უნდა შეეტყობინებინა. ვახტანგს უნდოდა ელჩად რომელიმე მისიონერი გაეგზავნა, და ბოლოს მისი არჩევანი რიშარზე დამდგარა, რომელიც შემდეგ საბას შეუტყლია.

როგორც ირკვევა, ელჩობა საბასთვის ვახტანგს დაუვალეზია. ჩვენის აზრით, საფრანგეთისათვის დახმარების თხოვნის შესახებ საბას და ვახტანგს ერანში უნდა გადაეწყვიტათ, როდესაც ვახტანგის და ქართლის სამეფოს მდგომარეობამ უკიდურეს გაკირვებას მიაღწია. ამ შემთხვევაში საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ვახტანგთან ერთად 1712 წ. 23 აპრილს გამგზავრებული საბა დაახლოვებით სამი თვის შემდეგ ანაზღეულად სტოვებს ისპაჰანს და ქართლში ბრუნდება, მაშინ როცა მეფის სხვა მხლებლები მეფესთან დარჩნენ 1714 წლის 10 მარტამდის, ე. ი. ვახტანგის ქირმანში გადასახლებაამდის. საბა, ალბათ, გამომგზავრებულა საფრანგეთში წასვლის შესამზადებლად მეფის ბრძანების მოლოდინში და აი, როდესაც ევროპაში მომავალი რიშარი ხედება მას გორში, საბაც თავისი წერილის პასუხს იღებს, ვახტანგისაგან (ისტ. კათ., 313). ჩვენ არ ვიცით, რა შინაარსისა იყო ეს წერილი და ეხებოდა თუ არა საბას ევროპაში გამგზავრების საკითხს, მაგრამ საყურადღებოა, რომ სწორედ ამ წერილის მიღების შემდეგ გამოუტხადა საბამ თავისი სურვილი რიშარს ევროპაში წასვლისა.

ევროპაში გამგზავრების გეგმები, ჩანს, საბას დიდი საიდუმლოებით აჰქონია დაცული. თვით რიშარს ოფიციალურად ასე უტხადებს: „დიდი ხანია საფრანგეთის ხელმწიფის ნახვა მინდოდა, უკეთესი შეძთხვევა არც მექნება და წამიყვანეო“ (ისტ. კათ., 313). რაკი საბას ევროპაში გამგზავრება არსებითად ერანის და ერანოფილურ პარტიის ინტერესების წინააღმდეგ იყო მიმართული, ცხადია, საბას დიდი სიფრთხილე და კონსპირაცია სკირდებოდა. როგორც ერთი მინაწერი გადმოგვეცემს, საბა საფრანგეთში მართლაც „გაიპარა“ (ლექსიკ., 8). თვით საბაც კონსტანტინეპოლში შეგვიანებულ პასუხის მოლოდინში ასე შესწივის საფრანგეთის მინისტრს: „ჩემი ყოფნა გრძლად არ ვარგა მისთვის, რომ ვინ იცის,

თუ ჩემი რამ ითქვა, და საჯაროდ გამოვიდა, მრავალი საქმე წახედებაო“ (ისტ. კათ., 331).

ევროპაში გამგზავრებით ჩვენ კიდევ ზედმეტად ვერწმუნდებით საბას ერთგულს სამსახურში. იგი თავის ნებით მიდის შორეულ უცხოეთში ტყვეობაში მყოფი ვახტანგისათვის დახმარების საშოვნელად, და ეს მოგზაურობა ხომ წამებით არის სავსე?

საბას საქართველოდან ევროპაში გამგზავრებას ასე გვიამბობს რიშარი, რომელიც ვახტანგის დავალებებით აღქურვილი ევროპაში მიემართებოდა:

„ერევნიდან წაველ საქართველოში,—ამბობს იგივე რიშარი,— რა გავიარე გორში, იქ დამხედა სულხან საბა, ბიძა საქართველოს მეფისა (საბამ). ისპაანიდან მიიღო თავისი წერილის პასუხი, რომელიც ხელმწიფემ კეთილ ინება და გამოუგზავნა.“*

„რაც მისმა საფრანგეთის მიმართ სიყვარულმა ჩააგონა, ყოველი პატივი მცა. შემდეგ ბეერის აფიცრებით და მოსამსახურეებით შავ ზღვაზე გამომყვა სამეგრელოს გზით. ამ დროს მან გამოძიება და, რომ დიდი ხანია ხელმწიფის (ლუი XIV) ნახეა მინდა და უკეთესი შემთხვევა არ მექნებაო და ამიტომ მთხოვა თუ ჩემი სიყვარული გაქვს და ან რაც ამაგი მისიონს მივაგე, თუ დამიფასო, თან წამიყვანეო. სამეგრელოში ბატონი საბა დაესწრო ყველა ჩვენ საუბარს და შეაგულიანა სამეგრელო პატრიარქი, რომ მისთვის გაეყოლებინა თავისი შემწე დავით მონახონი, რათა შემდგომ წაპოყოლოდა იმ მისიონერებს, რომლებსაც მე გამოგზავნიდი“ (ისტ. კათ., 312).

ჩვენ არათფერი ცნობა არა გვაქვს, თუ საბამ სამეგრელოდან როგორ ჩააღწია კონსტანტინოპოლს. სამწუხაროდ, საბას „მოგზაურობის“ პირველი ნაწილი, სადაც აღწერილი უნდა ყოფილიყო ეს მგზავრობა, ჯერჯერობით დაკარგულია. მაგრამ, ეტყობა, საბას ცუდად უნდა ემგზავროს, რადგან ვახტანგი სწერს: „დიდად შეეწუხდი, როცა შევიტყე, რომ გზაში მეტად შეწუხებულხარათ“-ო (იქვე, 316). კონსტანტინოპოლში საბას შეეგება საფრანგეთის ელჩი ბეზალური და მცირე ხნის შემდეგ, მარსელით პარიზში გაისტუმრა.

მარსელშიც ქალაქის თავმა არჩუმ საბა „ისეთი პატივით მიიღო, როგორც მოითხოვდა ამისი ჩამომავლობა და ღირსება.“ 1714 წ. 23 იანვარს მარსელში საბას ჩასვლა რიშარმა დაუყოვნებლივ აცნობა საფრანგეთის მინისტრს ტურსისს, ხოლო თვით საბამ—რომს.

საბა გზაშივე შეუღდა მოქმედებას. იგი გზიდანვე სწერს რომის

* ისტორია კათოლიკობისა, 314.

პროპაგანდას, რათა მან სთხოვოს პაპს შუამდგომლობა ლუი XIV-სთან: „რომ ჩუენს ქუეყანას მართალი სარწმუნოება გამრავლდეს, იმისი უკეთესი ღონე ეს არის, რომ ფრანციისის დიდი მეფე ჩუენის მეფის მოხმარებას ეცადოს. ეს ვიცი: თუ უფროსად წმ. მამა ჩუენი (ე. ი. პაპი), თავის შვილს—ფრანციისის მეფეს ტკბილად ასწავლის და ფრანციისის მეფე მალე მოინდომებს, ჩუენს მეფეს ეშველება. თუ ამ წყალობას გვიზამთ, ჩუენთვის დიდი საქმე იქნება, რომ მე მოეალე ვარ ქართველთათვის“ (ისტ. კათ., 315).

მარტის 20-ს საბა ჩავიდა პარიზში და ლუის მინისტრს პონ-შარტრენს აუდიენცია მოსთხოვა:

„ქ. ბატონო ბრძენო და მეცნიერო: ღმერთმან დიდი მეფე დაიცივას, და შენ დლენი კეთილნი მოგცეს; მე სულხან-საბა ორბელიანი ამ წიგნს გწერ და ამას გაცნობებ, რომ თქუენის მალალის მეფის ბრძანებითა, წყალობითა და ნიჭითა, აქ, დიდ ქალაქ პარიზს მოვედით და მეექვსე ვახტანგ ქართველთ მეფის პასუხები დიდებულთანაც და თქუენთანაც მოვიტანე; როდესაც გინდათ, თქუენთან მოვალ და მადლსაც გადავიხდი, რომ ორნი პატიოსანი თქუენი მოსამსახურე მოგეგებებინათ და ალერსები და მოკითხვა შემოგეთვალათ და წამოგვიძღუნენ და დაგვასადგურეს“ (იქვე, 318).

1714 წ. აპრილს საბა წარუდგა ვერსალში „მეფე მზეს“ — ლუი XIV ვრცელი მოხსენებით საქართველოს შიშვე მდგომარეობის შესახებ, და სთხოვა ვახტანგის განთავისუფლება ტყვეობიდან, რისთვისაც საჭირო იყო 300.000 ეკიუს გაღება სპარსეთის გაუღენიან პირთა დასასაჩუქრებლად. სანაცვლოდ, საქართველოს ელჩი პირდებოდა ფრანგ კომერსანტებისათვის სავაჭრო გზას საქართველოზე და როგორც მთელი საქართველოს, ისე ამიერკავკასიის, წვრილი ტომების (24 პროვინცია) შეერთებას კათოლიკე ეკლესიასთან.

საბამ მეორედ მიიღო აუდიენცია და იმპერატორს ხოტბა მოახსენა: „რა დიდი ბედნიერებაა აწ ჩუენთვის განვიცხადოთ, რომ ღირსი გავხდით დავსწრებოდით და გვეხილა ყოველივე ის, რაც სხეებს შორიდან აკვირებს და აოცებს, ვინაიდან ჩუენის თვალთ ვნახეთ თქუენს უაგვუსტეს ხელმწიფებაში არა მარტო სოლომონის სიბრძნე და დიდება, არამედ დავითის სარწმუნოება და სასოებაც.“*

მაგრამ ვერსალის მზე ჩაქანებულიყო.

ლუი XIV უკვე ხელს აწერდა უტრეხტისა და რაშტატის ზავს. მისი ხანგრძლივი მეფობით განადგურებული საფრანგეთი აგონიას

* ხოტბა, ფრანგულიდან თარგმნილი, მთლიანად მოჰყავს თამარაშვილს (გვ. 325).

განიცდიდა. ძველი, დაშლილი მანქანა ინერციით-ღა მოძრაობდა. ესპანიის საბატონოსათვის ატეხილი უშედვეგო ომები, უვარგისი საგარეო პოლიტიკა, ფაფორიტებით და კურტიზანკებით სავსე ვერსალის ზღაპრული ხარჯები, სახელმწიფო კოლოსალური ვალები, ინგლისის გაბატონების საფრთხე—ყოველივე ეს შეუძლებლად ხდიდა საქართველოსათვის რეალური დახმარების აღმოჩენას და ზრუნვას კათოლიციზმის პერსპექტივების შორეულ ქართლში, ან სავაქრო კაპიტალისთვის გზების საშოვრად კონსტანტინეპოლიდან შაფი ზღვით საქართველოსა და სპარსეთში.

იმპერატორმა ორჯერვე ღირსეულად მიიღო საბა, დაათვალიერებინა ვერსალი, პარიზი და ვახტანგის გამოსახსნელად ფული და მორალური დახმარება შეჰპირდა.

შენახულია ერთი ანეგდოტი საბას ევროპაში ყოფნის შესახებ: როდესაც სულხან-საბა ორბელიანი, ვითარცა საქართველოს სახელმწიფო ელჩი წარუდგა ვერსალში მოხუც ლუი XIV-ს, უკანასკნელი ახალი ნაავადმყოფარი იყო და თავს მეტად სუსტად გრძნობდა. საბამ მიულოცა ავადმყოფობისაგან მორჩენა, რაზედაც მოხუცმა მეფემ უპასუხა, რომ თუმცა იგი გადაურჩა ერთ მტერს—ავადმყოფობას, მაგრამ მას თავს დაესხა მეორე მტერი—სიბერე.

— Ce n'est pas chose facile, que derasser la soixantaine!

— ეს ადვილი საქმე არაა, სამოც წელს გადაბიჯება!—დაასვენა ლუი XIV-მ, რომელიც უკვე სამოცდაათსაც გადაცილებული იყო.

— Sire,—უპასუხა საბამ,—Votre Majesté porte cet âge avec tant de grace, que chacun voudrait l'avoir!

(ხელმწიფეო, თქვენი უდიდებულესობა ამ ასაკს ისეთი გრაციით ატარებს, რომ ყველა ისურვებდა ამ ხნისა ყოფილიყო!).

საბას პასუხი მეტად მოეწონა ლუი XIV-ს და მის კარისკაცებს.

საბას პასუხი ცნობილი ყოფილა რუსეთის იმპერატორის კარზედაც, და როგორც ბატონიშვილი ოლლა (ოლლა გრუზინსკაია) გადმოგვცემს, საბას ანეგდოტის გახსენება ჰყვარებია იმპერატორ ალექსანდრე II-ს, რომელმაც ერთხელ თვითონაც გამოიყენა იგი ერთი მოხუცი კარისკაცის მიღების დროს (იხ. *М.А. БУХАЦКАЯ РОСЛ*, 1913 წ., № 141).

გახარებული საბა იენისის პირველ რიცხვებში მეფის კატარლით რომს გაემგზავრა. საფრანგეთის მთავრობამ ვატიკანს აცნობა, რომ იგი განსაკუთრებული ყურადღებით მხელთო.

საქართველოს დესპანი მართლაც დიდებით მიიღეს: პაპმა, კარდინალებმა, გრანდუკამ და რომის ფეოდალებმა.

საერთოდ, საბას ჩასვლას რომის სასულიერო წრეებმა დიდი

მნიშვნელობა მისცეს, ხოლო თვით პაპმა კლემენტე XI საბა ღირსებით მიიღო და ყოველგვარი შველა აღუთქვა ვახტანგის დაბრუნებისათვის.

რომის მიადამოებშივე პაპმა შესახვედრად ორი ეტლი შეაგება და თან თავისი ძმისწული კარდინალი დაახვედრა.

საბა დააყენეს ლაზარეს მონასტერში დიდი პატივით. „რაც ფრანცისის მეფის რიგი და ულუფა და წყალობა გვექონდა, ნამეტნავი გაგვირიგესო“, გვიამბობს თვით საბა. სახელმწიფო და სასულიერო იერარქიის უმაღლესი წარმომადგენლები საბას ყოველდღე დარბაზობას უხდიდნენ: „შეგვაბქირვეს, მრავალნი მოვიდოდნენ და გვიალერსებდნენო,“ გადმოგვცემს საბა.

სხვის მიერ ჩაწერილი დაწვრილებითი ცნობები საბას ყოფნისა რომში არ დარჩენილა. თვით საბას კი ყოველივე დაწვრილებით აუწერია თავის „მოგზაურობაში.“ რომში ყოფნის დროს მას დიდი გულმოდგინებით დაუთვალაიერებია სასახლეები, ტაძრები, წიგნსაცავეები, მუზეუმები, სკოლები, ბაღები, ძეგლები და სხვა.

როგორც ჩანს, საბა პაპს ორჯერ მიუღია. ერთ-ერთს აუდიენციას საბა ასე გადმოგვცემს:

„31 მკათათვეს, წმ. პაპს ებძანა. ვიახელით, ფეხს ვაკოცეთ. მოგვიკითხა. არ შემძლიანო. მრავალი კაი სიტყვა მიბრძანა: თავისი ხელით მიბოძა ძელი ქეშმარიტი, აქატის კრიალოსანი ოქროთი გაკეთებული და ზედ ოქროს ხატი ცოდვათა შესანდობლად. მიხაროიან, რომში დიდი ხმა დაგივარდაო, კარგად იქცევიო და ქვეყანადო. მრავალი მიალერსა“. შემდეგ პაპმა თავისი ხელით აზიარა. რომში მუღამ თავის ეტლს უგზავნიდა.*

გამოსათხოვარ აუდენციასზე პაპმა აწვია სადილად, რომელზედაც თვით პაპი უმასპინძლდებოდა 12 მათხოვარს და გზის ხარჯად ას საროცი სკუთი უბოძა.

18 აგვისტოს, „ქათმის ყიულობისას“, საბამ დასტოვა რომი და 1 სექტემბერს ჩავიდა დანტეს და ბოკაჩიოს სამშობლო ფლორენციაში, სადაც მას განსაკუთრებული ცერემონიით შეეგებნენ. ფლორენციიდან გაემართა ნალთაზი. აქ მეფურად შეეგება დიდი მაგისტროსი, მმართველი. მალთაში საბა დაყოვნდა 5 დეკემბრამდე, საიდანაც ისევ ხელმწიფის საგანგებო ნავით განაგრძობდა მგზავრობას.

---

* „მ.უ. საუწყება“ გადმოგვცემს, რომ პაპმა საბას „დაბანა ფერხიცა“ (გვ. 29). ლექსიკონის შესავალში ვკითხულობთ: „ფრანცისის მეფე, რომის პაპი, გრანდუკა უცხო დარგად დახედნენ, ყოველი კაცი გაჭკვირდა. რაც იმ ქვეყანაში კარგი, უცხო და ძველად სახაბავი იყო, ყველა აჩვენეს“ (ლექსიკონი, გვ. 8).

საბას იტალიაში ყოფნის შესახებ ადგილობრივ არქივებში დაცულია შემდეგი ცნობები:

„ხუთშაბათ დილით, 13 სექტემბერს 1714 წ. წინაღობით რომიდან ფლორენციაში მოვიდა ბასილიანი მონაზონი, სულხან-საბა ორბელი, საქართველოს ერთი თავადთაგანი, დააყენეს იგი წმინდა სამების მონასტერში, სადაც გრანდუკა დიდის პატივით მოეპყრო.“

„ამ ქართველი თავადის თხოვნით ახალეს ფარდა 18 სექტ. ხარების ღვთისმშობლის ხატს, რასაც დიდი ხალხი დაესწრო, 20 სექტ. ხუთშაბათს დილით ხსენებული საბა ორბელი თავისი მისიონერებით აზიაში დასაბრუნებლად წავიდა მეტად კმაყოფილი გრანდუკისა და ფლორენციის ქალაქისაგან“.*

ქ. ტოსკანას მისიონერთა არქივში დაცულია შემდეგი ცნობა:

„1714 წ. ივლისის 10-ს, ზღვით მოვიდა რომს საქართველოს მეფის ბიძა, რომელიც პაპმა, კარდინალებმა და თავადებმა დიდის პატივით მიიღეს; კარდინალებმა და თავადებმა მას ძლიერ ბევრი საჩუქრები მიართვეს; აგრეთვე პაპისაგან მიიღო ერთი დიდი ოქროს მედალი, სხვადასხვა საჩუქრები და მასთანვე საქმაო ფულიც საქართველოში დაბრუნების გზის ხარჯად.“

„28 აგვისტოს მიწვეულ იქმნა უცხოელთათვის გამართულ ნადიმზედ, საცა თვით პაპი ემსახურებოდა, რის გამო ამ მთავარმა მეტად კეთილი მავალითი მიიღო.“

„11 სექტემბერს მოვიდა ფლორენციაში. ჩამოხდა წმ. ლუიჯის სასტუმროში, მაგრამ გრანდუკას ბრძანებით ორი ეტლით წაიყვანეს წმ. სამების სასახლეში, სადაც მშვენიერად მოწყობილია ყველაფერი, ამისთანა სტუმრებისათვის. მოენედ მოჰყვა პატრი სილიბისტრე, რომელმაც ქართული კარგად იცის.“

„აქ გრანდუკა მოჰყვა პაპის მაგალითსა და რაოდენადაც შეეძლო, კარგად მოეპყრო და დიდი პატივი სცა, რადგან არა მარტო თავის ეტლს აძლევდა ქალაქში სასიარულოდ და შესანიშნავს სუფრას უშლიდა, არამედ ძლიერ მშვენიერი საჩუქრებიც უთავაზა. კაპუცინმა პატრებმაც მიჰბაძეს და გამოუცხადეს თავიანთი სიყვარული და პატივი. რადგან რომის პროვინციას თავი გაუცნობებია, ამიტომ მონათუგის მონასტრის უფროსმა 17 სექტ. მონასტერში სადილად მიიწვია მისის მსლებლებით, ეინც კი იყო. მოიყვანეს ექვსცხენიან ეტლით. დილით აღსარება თქვა და წირვაზე ეზიარა“

* მალტაში შეხვდნენ საბას ტყვე ქართველები: „ქართველნიც ვნახე ზოგი აფხაზი, ზოგი იმერელი, გურული, მეგრელი, რომ თათრისთვის წაერთმიათ, გარნა ვნა ისევ კარგად იცოდნენ“. ქართველი ტყვეები საბას შეხვდა აგრეთვე ქ. ლოკაროში, მესინაში და სხ. (იხ. „მოგზაურობა“).

დიდის სასოებით; ამ დროს დიდი კეთილი მაგალითი მისცა იქ დამსწრეთ; რამდენადაც შესაძლებელი იყო, კაი სუფრა გაუწყვეს, რისაც დიდი კმაყოფილი დარჩა.

„სალამოს გრანდუქამ ექვსცხენიანი ეტლი გამოგზავნა და წააყვანიხა თავის სადგომში. მეორე დღეს აქ მოვიდა პატრი ანჯელო, როველიც მას იცნობდა საქართველოში. მაშინვე ერთ სხვა მისიონერთან ერთად მივიდა მის სანახავად, რაც ძლიერ გაეხარდა საბას, რადგან ამ პატრმაც ქართული იყო. ეს ორივე თავისთან დაიჭირა სადილად და ძლიერ შინაურულად შეექცნენ.

„20 სექტემბერს თავისი მხლებლებით ფლორენციიდან წავიდა მათის ხელმწიფობის საგანგებო ნაფიქსი. პატრი ანჯელო ლივორნამდე გააყვა, ხოლო მეორე მისიონერი კი თან წაიყვანა სიცილიამდე.“

საბამ შემდეგი წერილი გამოუგზავნა გზიდან საფრანგეთის მინისტრს პონშანტრენს: „დიდად ბრძენო და პატრიოსანო, უფროსო ფრანციის მეფისაო, მუსუ პონშანტრან! ვიცი, რომ დავაკელი. თქვენ რომ მიბრძანეთ: „სადაც მიხვიდე შენი ამბავი მომწერეთ.“ რომიდან მოგწერე, რომელიც წმ. პაპმა ჩვენზედ წყალობა ქნა; რომელიც დიდმა მეფემ მისწერა ჩვენის გულისათვის, კიდევ ნამეტანი წყალობა გვიყო.

„რომიდან წამოსვლის უკან წმ. პაპის ხარჯით ის ქვეყნები გამოვიარეთ და ფლორენციაში მივედით: რა გრანდუქამ ჩვენი პატრივი დიდის მეფისაგან და წმ. რომის პაპისაგან შეიტყო, მაშინვე კარგად დაგვაყენა კაი პატრივითა, კარგად დაგვხვდა. იქ ყოფაშიაც და გზაზე მამულშიაც სრულებით მისი ხარჯი იყო. კაის ხელის შეწყობით მოგვეპყრა.

„ალიკორნას* თქვენი კუნძული** მუსუ დემალია დაგვხვდა. იმან მოინდომა რომ სახლში დამდგარიყავით. მისთვის ვერ დავდექით: კუნძული მალმალ მოვიდის. გვიალერსის და აჯამის*** ქუეყნის ამბები ჩამოვარდა. ასე იყო და სპარსეთის საქმე, იქ გაზდილი მეგონა. დიად მიამა მისი ასეთი ცოდნა. იმ ქუეყანას კაი გასაგზავნია. პირველად ის კუნძული და იმ ქუეყანის საკადრისი. მე მაგას არ მოგახსენებთ, რომ თქვენს დიდს ჭკუას დავაცილო რამესა, მაგრამ რაც მოხსენება მმართებს, მოგახსენებთ, რომ ფრანცისები დიდად საყვარელნი არიან.

„ალიკორნიდან წამოსული, პლერმოს მივედით: იქ თქვენი კუნძული მრავალს გაისაჯა. სხვა არავის გვინახამს. იქილამ მისიონას*** მივედით აქაური კუნძული თუ არ დაგვხდომოდა, არ ვიცი, სად

* ალიკორნა — ლოკარნო. ** კუნძული — კონსული. *** აჯამი — სპარსეთი, **** მისიონა — მესინა.

უნდა დამდგარყიყავით: იმან თვითონ წამიყვანა წმ. ბასილის ჩუენის მონასტერში. დამაყენა. ყოველ დღეს თავის ეტლს გამოგვიგზავნიდის; ყოველ დღე მოვიდის, გვიალერსის: ეს ბატონები ყველა, თქვენის გულისათვის კარგა გვეპყრობოდნენ. ამისათვის გწერ, რომ ამათ წყალობა უყოთ.“

და შემდეგ:

„გებევნები, რომ მოციქულები მალე გამოგზავნოთ, რომ კონსტანტინეპოლს მოვიყვანო. ამ ზამთარ იქ მოვასვენო: ვიცი ჩუენის საქმისათვის დიდად მომპირე ბრძანდებით და ამას მოველი, უფრო თავს გამოიღვიოთ, რომ ჩემი მეფე და ჩუენი ქვეყანა შენი მოვალე შეიქმნენ: და მე ნიადაგ შენი მლოცველი ვიყო. დაიწერა ოქტომბერს 26: (1714) სულხან-საბა ორბელიანი.“*

1715 წ. 19 იანვარს, მალტიდან მილიტენით და ბიტოლისით საბა მშვიდობით ჩავიდა კონსტანტინეპოლში, სადაც მას საფრანგეთის ელჩმა საგანგებო ხომალდი მიაგება. აქ დახვდა საზარი ამბავი იასე მეფის ტირანიისა ქართლში და ვახტანგის წერილი ერანიდან. მეფე ატყობინებდა მდგომარეობის გაუარესებას და სთხოვდა ევროპაში საქმის დაჩქარებას; მაგრამ საბა ვერაფერით კონკრეტულ პასუხს ვერ იღებდა ვერსალიდან და რამდენჯერმე კიდევ შეახვეწა საქართველო პონშანტრენს:

„თქვენ ხომ ძრავალს გაისაჯენით. მაგრამ ამას გებევნები, კიდევ უფრო გაისაჯოთ, რაც დიდმა მეფემ თავის უტყუარი პირით წყალობა მიბრძანა, იმისი მომლოდინე ვარ.“

„ჩემს ძმებს ხვეწნა მოუწერია ჩემი მისელისა, ჩემი ქვეყანა აშლილა, ყველას უნდა მალე მივიდე. მაგრამ თუ მეფის წყალობა ან იგი მოციქულები არ მოვლენ, მე ვერ წავალ. ჩემი საქმე და ჩემი ქვეყნისა ყველა თქვენს საფარველს შემომიგდია და შენ იცი.“**

ასე ევედრებოდა საბა რომსაც, მაგრამ იმედები არა ცხადდებოდა. ხოლო 1715 წ. 1 იანვარს ლუი XIV სიკვდილმა ეს იმედებიც დაასრულა.

ამნაირად, საქართველო ერთხელ კიდევ უნდა დარწმუნებულიყო თავის მარტოობაში, ხოლო ქართველი დიპლომატი კი თავის პოლიტიკურ ილუზიებში.

ხანგრძლივი პილიგრიმობის შემდეგ სულხან-საბა ბრუნდება საქართველოში, როგორც ბრუნდებოდნენ მუდამ ქართველი დიპლომატები. ისინი ევროპაშივე ჰქარგავდნენ ერთუზიანობას. მათ არ მოუძლოდათ სამშობლოსაკენ კარლოს დიდის ხმალი—სარკინოზების გასადევნად. მუზარადიან ჯვაროსნებს ჩვეულებრივად ცელიდნენ ფეხ-

* იხ. თამარაშვილი, 329—330. ** იქვე, 331.

შიშველი კაპუცინები და ფრანცისკანელები პაპის ბულლით, სადაც უხვად ეწერა სიტყვები ნუგეშისა და ბოღიშებისა:

„შეიძლება ღმერთმა განგებ მოაგლინა თქვენზედ ასეთი განსაცდელი, რადგან ოქრო არ შეიქნება, თუ ცეცხლში არ გაიწმინდება. სუფთა პური არ დადგება, თუ ხორბალი ლეწვით არ გამოირა ჯალას. გამოცდილნი და გაწმენდილნი, მართალნი მიიღებენ საუკეთესო სასუიდელს და მოიპოვებენ საუკუნო ცხოვრებას.“*

ასეთი ეპისტოლეებით ასაზრდოებდა რომის საყდარი განადგურებულ საქართველოს.**

1716 წ. 13 მაისს მოხუცი დიპლომატი ასეთივე ბულლით და რამდენიმე კაპუცინით კონსტანტინეპოლიდან მოემართება საქართველოსაკენ.***

მაგრამ პოლიტიკური იმედების გაფანტვასთან სტამბოლ-თბილისის მარშრუტით მას ელის დიდი ფიზიკური განსაცდელი. სამშობლოში კი რისხვა იასე მეთვისა და ორთოდოქსის მიერ გამართული აუტო-და-ფე. ეს საშინელი გზა საბამ თავის „მოგზაურობაში“ აგვიწერა.

...„ჩვიდმეტი თვე კონსტანტინეპოლეს დაეყავ და მაისის ცამეტს წამოვედით.

„ფრანცისის დესპანმა საცძალი ხარჯი გაგვირიგა და ერთი კუნეთის ათინელი რეიზი იშოვნა; ოთხასი მარჩილი მისცა. ესენი ქობულეთს, გურიას გაიყვანეო და გურიელს მიიბარეო და ამითი წიგნი მოგვიტანეო, მშვიდობით მისეღისა და ეს პირობა გამოართვა, რომ ოცის თავის მეხომაღლის მეტი არაეინ ჩასვას ჩვენს ხომალდშია.

„წამოგვიყვანა, რა, კონსტანტინეპოლის სრუტეს გამოვედით, შავი ზღვის შემოსავალზე მოიყვანა თათრები ენგიჩარ ალა და სულ ჩვენი ხომალდი ასე თათრით აავსო. მე ზეით ვერც კამარად, ვერც ადგილი ვიშოვე დაბლა ხომალდის ფსკერში, ჩემს პაქსიმადზე ვიჯედი და ვიწვევი. მაშინვე შეეიტყე სიმუხთლე, მაგრამ რა მექნა; დაბრუნების ღონე აღარ იყო და ტკბილის სიტყვით გვატყუებდა. კარგი ქარები დაგვიდგა. მეთეს დღეს ათინას მას სახლებთან მი-

* ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 14.

** ამბაირივე ნუგეშს ამღედა პაპი კლემენტე XI ვახტანგ VI ს: „უფლისა ძეს მანობრივის სოყვარულით ზეგაგულიანებთ, რათა ყოველი შეწუხება და სატანჯველი, რომელიც ხშირად შეგემთხვევათ ამ ცრემლის ზევში, მოთმინებითა და მხნედ იტვირთონ და ამბაირად მაგ შეწუხებისგან გამოიღებთ ნაყოფს“-ო.

*** კონსტანტინეპოლში ყოფნის დროს საბას დაუმუშავებია ფაჰასკნელი ვარიანტი ლექსიკონისა, როგორც ერთი მისი ავტოგრაფული მინაწერი გ. დოგვეტს: „იქ (კონსტანტინეპოლეს) იწყო წერა ლექსიკონის ესე აგვისტოს ათსა და ქორონიკონს ჩღრე (1716) იანვრის ოცს გაასრულა“ (იხ. საისტ. საეთ. № 1658).

ვედით, შითხრა: შინ გაეალო. ორიოდ დღეს მოვისვენებო, ამ თორებს ხომალდიდამ მოუშვებ, თავთავეთის წაელენო და შენ მშვიდლობით კობულეთს მიგიყვანო.

„რომ არ დამეჯერებინა რა მექნა? გავედით. თათარნი ამოიყვანა, სრულ გაუშვა, უკან ტრაპიზონის ფაშას შეატყობინა, წინ გონიის სანჯახსა, რომ ამისთანა დიდი კაცი მოვაო, მრავალი საქონელი მოაქვსო და ფრანგები მოჰყავსო. ელჩები არიანო. ესენი დაიქირეთო.

„მე თან სამი პატრი კაპუჩინი თბილისის ქალაქისათვის და ერთი პატრი იეზუიტი შირვანისათვის მომდევდნენ და ერთი ზანდუკი ისპანიის პალიოზისა, ფრანცისის დესპანმა გამატანა ისპანს გასაგზანი და ბურსელი ვაქარი, ხოჯა აივაზა ჩაღაბი ერქვა,* შეილთან თან მომდევდა განჯას აბრეშუმის სასყიდლად.

„ოთხი დღე აქ დაგვაყენა. მასუკან გვითხრა: მე გურიას ხომალდს ველარ წამოვიღებო. აფხაზი აშლილაო, მეშინიანო და თუ გინდათ პატარას ნავით წადითო, გინდა გურიას, გინდა ახალციხეზედო. რალა მექნა, ერთს ნავში ხოჯა აივაზა და მისი ამხანაგები ჩასხდნენ, მეორეში ჩვენ და პატრები. წამოვედით ზღვის პირპირ, ცოტა ხანი ვლეთ. აგვილელდა ზღვა და ორივე ნავი ერთმანეთს მოსხლიტა. იმათი ნავი ხოფას გააგდო და ჩვენი ნავი იმას ქვევით. იქ მეტყუევე თათრები იყვნენ, იმერეთიდამ, ტყუეები მოყავდათ კონსტანტინეპოლეს დასასყიდლად, თუ ისინი იქ არ დაგვისწრებოდნენ, სრულ წაეხდებოდით. მოგვიშველნენ. გავედით. ოთხი დღე იქ ვიდექით, სრულ დღედაღამე ძლიერი დელვა იყო.

„მოვიდნენ კანები. დაგვიპირეს. მრავალი გესარჯეს. ოცი მარჩილი წაგვართვეს, ზანდუკები დაგვიმხვრიეს. ტყუილად მებაეობა იჩემეს და მრავალი გვაპირეს. მე ჩემი ზრუნვა არა რა მაქვდა, მაგრამ სამთა მათ იტალიელთა მამათათვის ვიყავ დაღონებული, რომე უცხონი იყვნენ და ენა არ იცოდეს და ხვათქრისაგან ბრძანებული იყო არა წამოსვლა შაეთა მათ ზღვათა იტალიელთა და დასავლეთის კაცთა.

„ოთხი დღე და ღამე მუნ ვიყავით, მეხუთე დღეს წამოვედით ნაეებით, მოვედით ხოფას. იქ გონიის სანჯახი დაგვხვდა, ნაეები წინ მოგვეგება, დაგვიპირეს, წაგვიყვანეს, მიგვასხეს ერთ სახლში. აღარც აივაზა გვაჩვენეს. დაგვიპირეს ჩვენ და პატრები და ერთს აღგილს დაგვაყენეს. მაშინ ახალციხის ფაშის დისწული იყო იქ... აღიბეგ. ჩვენი მცნობი იყო. რა შეეტყო ჩემი სახელი,

* ნეგოციანტი ეივაზ ჩაღაბი. იხ. საქართველოს სიძველენი, II, 263, 1678 წლის ქვეშ.

კაცები გამოეგზავნა. ჩვენი თავი და პატრები ჩვენი საქონელი ყველა წაართვა და თავის სადგომს მოგვიყვანა დიდის პატივით.

„იმ ღამეს აივანა ჩალაბ მოვიდა, მითხრა: ეს ალიბეგ ზვალ კონსტანტინეპოლეს მოვაო. ხომალდი მზა ჰქონდა. რა ეს წავა უკან დაგვედევნებიან და უარეს იქმნონენო. ახლა ამან მოგვარჩინა ცოტა რამ მივართვათო, მიზეზი არა დავიდვით რაო, მომეწონა და ოთხმოცი მარჩილი იმ გონიის ბეგს მივეცი და დილაზე ალი-ბეგ ცხენები გვიქირავა. ერთი ფაშის კაცი თან გამოგვატანა და გამოგვისტუმრა. აივანა იქვე დარჩა. ჩვენ არტანუჯისკენ წამოვედით. ის დღე ვიარეთ. საღამო ბინდზე ჩხალას მოვედით. იქ დავდექით. იმ გონიის ბეგს რომ ალი-ბეგ წასული ენახა, ევლო ის ღამე. მეორეს დღეს დილაზე უკან მოგვეწია: შენ შენი ფრანგები გადაარჩინეო. ეს ფრანგები მე მომეცი, ხვანთქრის ყადაღა არისო.

„მე შორს დაუქირე. როგორ გავცემდი. დაგვიქირეს ყველანი-ბარგი და კარავი, მოფენილობა სრულ აიკლეს. ჩვენ ენგიჩრებს მიგვეცეს. ქვეითები გონიისაკენ გაგვეგზავნეს.

„მე მაცხელეზდა. აგვატარეს ერთი უცხო პირ აღმართი, სულს იქით გზა აღარ მქონდა. ბერი კაცი ვიყავ და სნეული და მაცხელეზდა. სამოცი ფლური უბეში მედვა, ისიც წამართვეს. ამაში აივანა ჩალაბი მოსულ იყო. ეშულა: ვისა კლავ, ვინ გგონია, რას გიზმენ, არ იცი? მოვიდა ჩემთან, მაღალს წვერზე, მთის თხევზე დაგვაყენეს: ოთხასი მარჩილი უქადა ჩვენის გაშვებისათვის. თვითონ ჩამობრუნდა ვეცხლის მოსატანად. იქ იმათ მძეველად პატრი ითხოვეს. ისინი და ჩვენი მოსამსახურენი გამოეგზავნე, მე მზევლად დავდეგ და ჩემთან დავით კანდელაკის შვილიც დაიქირეს: წამოვიდა აივანა. სანამ ამ მთას ჩაივლიდა და თეთრს ამოიტანდა, დაბინდდა. წაგვიკრეს ხელები, თეთრი მოგვატყუეო და ამ ღამეში გონიისკენ გაგვეგზავნეს.

„წვიმა და ნისლი. ღამე და ავი დაღმართი ეშმაკისაგან თუ ვივლებოდა. რას კირით ჩავიარეთ, ენით არ ითქმის. შუალამისას ერთის კაცის სახლში მივედით და მაშვრალთ წაგვეძინა. იმ ღამეს თურმე აივანა მოსულ იყო. ვეცხლი მოეტანა. ორი პალნიანი ცხენი გამოეგზავნათ. დაგვადვიძეს. შეგესხნეს, წამოგვიყვანეს.

„ერთი ენგიჩარი მოგვეწია. უბელო ცხენს იჯდა წვიმაში. საწვიმარი წამართო, თვითონ ქვეშ დაიდვა. მე სიცივემ და წვიმამ უარესი მიყო. მოგვიყვანეს აივანა ჩალაბთან. სანამდის ჩვენ მთილამ ჩამოვიდოდით, ორი პატრი სხვა თათრებს დაექირა. წაყვანა ჩამოველ, შევიტყევე. თავს ზარი დამეცა. ჩვენ გამოგვისტუმრა აივანა ჩალაბმა და თვითონ წაიდა. სამოცი მარჩილი ამ პატრებისათვის მისცა და მოასხა ისინიც.

„ვიარეთ ნიგალის ხევში. ხან აქ გარდაგვიდგნენ წინა და გესა-

რჯეს, ხან იქ, თეთრი სრულ აივანა ჩალაბის იხარჯებოდა. არტანუჯს მოვედით. ისაყ-ფაშის ცოლი კარგად მოგვეპყრო. კარგა დავაყენა. საეახშმო ებოძა. ერთი თავისი ალა იმან გამოგვატანა. არტანს რომ მოვედით მაშინ ახალციხეს ასლან ფაშა იჯდა, — ისაყფაშის ბიძაშვილი — არტანის წინ გარდაგვიდგა. ექვსი მარჩილი იმან წაგვართვა. სხვა რამდენი რამ წაგვიხდა, ძაღლებიც არ გამოგვატანეს.

„მოვაწიეთ ჩვენს ქვეყანას, მოვედით აბოცს. მაშინ ქართლში მეფედ იასე იჯდა, გიორგი მეფის ძმისწული. ჩემი ძმისწული ცოლად შეერთო, არ ერგებოდა. ნათესაობაც შეეშალა და ვერც ჩემზე იყო კაი გულით. მე ვალი მრავალი მემართა ბურსელის ეპქრებისა, რომ რაც გზაზე წამართვეს, მათგან ავიღე და იმერეთს მათ აღარ გამიშეეს. ჩვენ ძმებსაც კაცი გამოგზავნა: ქართლში ჩასვლა დაეშალათ, მაგრამ ღონე აღარ იყო. ჩამოველ. მეფემაც კაი პატივი მცა, მაგრამ ასრე სრვა გახშირებული იყო, მრავალი სული ამოეწყვიტა და ტფილისიც აყრას, დახიზვნას აპირებდა. ჩემი მოვალეები განჯას აბრეწუმისათვის მიეშურებოდნენ. იელისის თვე იყო.“

თ ა ე ი მ ე ხ უ თ ე

საბას განდევნა სამეფო კარიდან. სიკოცხლის ბოლო წლები.
რუსეთში გადასახლება. სიკვილი

ჩვენ გაეიცანით სულხან-საბა ორბელიანის ერთგული და კეთილშობილური სამსახური ვახტანგისათვის. საბა მართლაც კეთილი გენიაა მისი მეფობის. მაგრამ ფეოდალური ოპოზიციისა და ვახტანგის სუსტი ხასიათის წყალობით საბასაც დაუდგა კატასტროფული მომენტი.

მალე ვახტანგის კარზე სრულიად მოულოდნელად ხდება უცნაური ამბავი: მეფე და საბა ერთმანეთს შორდებიან. „ამ სოფლის სიმუხთლემ ერთმანეთს მოაშორა და ჩხუბიანმა კაცებმა მათ შუა დიდი განხეთქილება ჩამოაგდო.“ მეფის რისხვა დიდი ყოფილა, იგი მის ძმებზე, ერთგულ ორბელიშვილთა სახლზედაც გაერკებულა, მაგრამ საბას სიტყვით, არც მას, არც ძმებს, მეფის წინაშე არავითარი დანაშაული არ მიუძლოდათ: „მეფე მას და მის ძმათაზედ უბრალო მწყრომელი შეიქმნეს“-ო.

ინტრიგების შექმნილი საბას მახლობელნი, შინაურებივე ყოფილან: „მისგან გაზრდილნი კაცნი,“ „მისგანვე განკურნებულნი,“

* ევროპაში გამგზავრების დროსაც საბას არა ერთი განსაცდელი გამოუვლია, რასაც ამოწმებს თვით ვახტანგ მეფის სიტყვები საბასთან მიწერილი ევროპაში: „დიდათ შეეწუხდი, როცა შევიტყვე, რომ გზაში შეტად შეწუხებულხართ“-ო (ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 316).

„რომელთათვისაც ზრუნვითა და შუამდგომლობით, საბა თავს აწყინებდა მეფესა, ესოდენ მრავალ გზის, მეფეცა განარისხის“-ო.

მაგრამ მათ დაიფიწყეს საბას ამაგი და „აღშურდნენ“, „შურით ცოფიან იქნეს“, მოიბზრეს გარეშე კაცი, „ჯადეგი ვინმე“, რომელმაც მოაწყო საბას განდევნა სამეფო კარიდან. რადგან ვახტანგი ხშირად განუქითხავი იყო და ფიცხი, „მრისხანე“, ხოლო „გონებანი მძლავრთა უძნელესად აღელდებიან აეთა ენათაგან“,—მტრებმა საწადელს მიაღწიეს და საბაც „განიოტეს“, უბრალო მსხვერპლად შეიწირეს.

ეს ტრაგიკული ეპიზოდი საბას მოთხრობილი აქვს „ქილილა და დამანას“ შესავალში, იგაე-არაკების სახით, სადაც ოსტატურად არის გადმოცემული მეფისა და ერთგული კარის კაცის თავგადასავალი.

ჩვენის აზრით, საბას განდევნის მიზეზი უნდა ყოფილიყო მისი ზედმეტი ერთგულება კათოლიციზმისადმი, კანონიზაცია ამ აღმსარებლობისა, რასაც ზედ უნდა დართობოდა საერთო უქმაყოფილება მისი უშედევო ელჩობით ევროპაში.

საბას იზოლაციის მომხრენი უნდა ყოფილიყო ოპოზიციური ფეოდალური ჯგუფი, რომელთაც მეთაურობდნენ: ბატონიშვილი იასე (შემდეგში მეფე), ბატონიშვილი სეიმონ და კათალიკოსი დომენტი. მათთან ერთად უნდა ყოფილიყო ორთოდოქსია. ინტრიგანებმა სასტიკად დასაჯეს საბა, მაგრამ მეფეს გული მაინც მოუბრუნდა აღმზრდელისადმი და „პატივი მოაპყრა“.

როგორც ზემოთაც ვნახეთ, ევროპიდან მობრუნებულ საბას ახლად გამეფებული იასე ავიდა შეხვდა, „ვერ იყო კაის გულითა“.

ცხადია, იასე მეფე საბას, როგორც ვახტანგის ერთგულს, სხვა-ნაირად ვერც შეხვდებოდა.

ევროპიდან დაბრუნებულ საბას მეორე მტერიც—კათალიკოსი დომენტი გულმხურვალედ ვერ შეხვდებოდა როგორც „მართლმადიდებლობის“ მოღალატეს, და იგი უნდა იყოს მთავარი ორგანიზატორი და შთამკონებელი იმ დევნისა, რომელიც საბას სამღვდლოებაზე გაუმართა ევროპიდან დაბრუნების შემდეგ. ვინ უნდა ყოფილიყო საერთო ბოიკოტის („შეკრის“), მწვავე დევნილების მომწყობი, თუ არა საქართველოს ეკლესიის მეთაური? მისი სანქციის და ხელმძღვანელობის გარეშე ხომ ვერ შეებრძოლებოდნენ საბას „სამღვდელონი და ეპისკოპოსნი?“*

* სამღვდლოების დევნის გამო ევროპიდან დაბრუნებული საბა დიდს ნიეთიერ გაჭირვებაში ჩაყარდნილა. თვით საბა ვეაზობს: „ვერაინ შემეწია ვალის მიცემას, გამოვირდა. თბილისს ერთი დაერდომილი ნათლი დედა მყვანდა, მან დაიწყო სიარული. მას ავს დროს სრულ მოაგროვა და.. მოვალეები გაისტუმრა“ (საბას მოგზაურობა).

არაჩვეულებრივი უმადურობა გამოიჩინა თვით ახალგაზრდა ბაქარმა. თუ საბას ევროპაში გამგზავრებისას ცრემლით აცილებდა, ახლა, დაბრუნებულს, მადლობით შეგებების მაგიერ, მისი სახლისათვის საყვარელსა და წამებულ ადამიანს აუტო-და-ფეს უმართავს. საბას სდევნის ბაქარი, რომლის გულისათვის მოხუცებულმა აღმზრდელმა „ესოდენი ჭირი ნახა“ და „ვის მეფობასაც სცილობდა“.

ერანიდან 1719 წ. დაბრუნებულს ვახტანგს ბედმა დიდი ხნით აღარ არაგუნა ზეფობა.

ვახტანგის უბედობის უმთავრესი მიზეზი იყო სამი დიდი სახელმწიფოს—ერანის, ოსმალეთის და რუსეთის ინტერესების შეხვედრა ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე.

ცარისტული რუსეთის პოლიტიკა ამ დროს შავ ზღვაზე გამაგრებას და კასპიის სანაპიროთა ხელში ჩაგდებას მოითხოვდა. ამის მიზეზით იგი უსათუოდ უნდა ჩარეულიყო ერანისა და ამიერკავკასიის შინაურ საქმეებშიც. მეფის რუსეთის პოლიტიკურ კომბინაციებში საქართველო დიდ როლს თამაშობდა. ამიტომ პეტერბურგის კარისათვის საჭირო გახდა ყოველნაირი ხერხებით და ფრთხილი დიპლომატიით ქართლის მეფის ვახტანგის მიმზრობაც.

ვახტანგის ვასალური დამოკიდებულება ერანსა და ოსმალეთთან ამ დროისათვის თითქმის უზრუნველყოფილი იყო, მაგრამ მისწრაფება რუსეთისადმი, როგორც ქრისტიანულსა და კულტურულ ქვეყნისადმი, სიმპატია რომელიც იზრდებოდა XVII საუკუნიდან, იმდენად ძლიერი იყო აღმოსავლეთის მაჰმადიანებისაგან შევიწროვებულ ქართულ მმართველ წრეებისათვის, რომ პეტრეს ემისარებს სრულიადაც არ გასძნელებიათ ვახტანგის გადაბირება.*

განაგრძობდა თუ არა საბა მეფესთან შერიგების შემდეგ სახელმწიფო მუშაობას და, კერძოდ, იღებდა თუ არა მონაწილეობას ისეთი დიდი პოლიტიკური საკითხის გადაქრაში, როგორიც იყო საკითხი რუსეთის ორიენტაციის მიღებისა? ჩვენის აზრით, ის ფაქტი, რომ საბა რუსეთში გაჰყვა ვახტანგს, უნდა ამტკიცებდეს, რომ საბა ახალ პოლიტიკურ ორიენტაციაზე იმედებს ამყარებდა.

ვახტანგი ამაოდ ელოდა 30.000 კაცით პეტრე I-ს განჯაში. ექსპედიცია ჩაიშალა. პეტრე აშტრახანში გაბრუნდა, რადგან მისი გეგმა ნაადრევი გამოდგა. მიუხედავად ვახტანგის ლალატისა, ყაენი და ხონთქარიც კვლავ მოუწოდებდნენ თავისაკენ, მაგრამ ვახტანგს თავი მთლად განწირული არ ეგონა. მას ჯერ კიდევ აიძვებდა პეტრეს მიერ შეპირებული ლაშქრობის მოწყობა მომავალ 1723 წლისათვის.

* აშტრახანიდან გაბრუნების შემდეგ, პეტრემ მოსალაპარაკებლად გამოუგზავნა ვახტანგს ელჩი—ი. ტოლსტოი, მამის პაპა ლევ ტოლსტოისა.

„არამედ განუტევა ყოველნი და აღირჩია რუსთა მეფე, რამეთუ ჰკონებდა განთავისუფლებასა ეკლესიათასა და ძალსა ქრისტეანობისასა“ (ვახუშტი, 82).

მაშინ განრისხებულმა ყაენმა ქართლი მისცა კახეთის მეფე მაჰმადყულიხანს (კონსტანტინე). თუმცა 1723 წელს იანვარში ვახტანგმა იგი განდევნა კიდეც თბილისის კედლებიდან, მაგრამ იმავე წლის მაისში მაჰმადყულიხან დაქირავებული ლეკის ჯარით შემოადგა თბილისს და აიღო. მტერმა ქალაქი დასწვა და მოსახლეობა გასწყვიტა. ვახტანგი მცირე ხნით გაჩერდა ქართლში და 1724 წ. ივლისში, ათასოთხას თავად-აზნაურთა და სამღვდელოთა თანხლებით გადასახლდა ახალი შეწევნის მისაღებად რუსეთში, საიდანაც უკან აღარ დაბრუნებულა.

1723 წ. ივლისში თბილისი აიღეს ოსმალებმა, ვახტანგი რუსეთს გადაიხვეწა, საბაძე თან გაჰყვა. თვით ვახტანგი ასე გვიამბობს: „მერმე ურუმთ ჯარი ჩამოვიდა ქართლში და ჩვენ აღარ დაგვიტოლეს და საქართველოში ველარსად დავდექით. წამოვედით რუსეთის ხელმწიფესთანა და თან გვიახლა სულხან ყოფილი, საბა“-ო (საქ. სიძე. II, 357).

(ისტორიული პოემის ვახტანგიანის, ცნობით, ვახტანგს საბასთან ერთად თან გაჰყვა რუსეთში შეიდი წარმომადგენელი ორბელი-შვილთა სახლისა).

ჯერ კიდევ 1714 წელს, რომში ყოფნის დროს, საბა უჩიოდა ფიზიკურ სისუსტეს: „თავად ბერი კაცი ვიყავ და სნეული“-ო.* ევროპიდან მობრუნებისას, გონიის გზაზედაც ისევ იმეორებს: „ბერი კაცი ვიყავ და სნეული და მაცხელებდა“-ო.** ხოლო ამაზე წინათ, 1713 წ. მარსელში, მის თანამგზავერ რიშარსაც აღონებდა საბას „ხანში შესულობა“ და შიში „მგზავრობისაგან ავად გახდომისა.“***

ექვი არაა, მისი ფიზიკური სიმაგრე, მხნე აგებულება მოსტეხა ცხოვრების საშინელმა პირობებმა, უდაბნოში ცხოვრებამ, სიღარიბემ, ოთხივე მეთის წყრობამ, ბოლოს, მეტად ძნელმა მოგზაურობამ ევროპაში და შემდეგ—სიკვდილის წინ—რუსეთში.

განსაკუთრებით მძიმე უნდა ყოფილიყო საბასათვის უკანასკნელი, თბილის-პეტერბურგის მარშრუტი. რად ღირდა 67 წლის მოხუცისათვის თუნდაც ის მომენტი მოგზაურობისა, როცა მასთან მყოფი ლტოლვილი ქართველობა „შეუდგა მთასა დიდსა კავკასიისასა მსგავს ჯოჯოხეთისა, სადაც იყო მრავალი გამომდინარე თოვლთა და ყინულთაგან. ესრედ ძნიად განსაველელ იყო ქვეყანელსა მას შინა უფსკრულსა ყინულისასა, ორბი, გინდა. არწივი, მასცა

* „მოგზაურობა.“ ** იქვე. *** თამარაშვილი, 314.

ვერლა ეძღო მუნიტ ამოსვლა, არცაღა თუ ესეოდენტა ურიცხვთა დედაწულთა“,—როგორც გეიამბობს ამ ექსპედიციის მონაწილე.*

აშტრახანში ვახტანგმა დატოვა დედოფალთან ერთად ამაღის ნაწილი და თეით, დაახლოებული მხლებლებითა და კარისკაცებით გაემართა პეტერბურგისაკენ პეტრე დიდთან წარსადგომად. საბაეც ამ მცირერიცხოვან ამაღაში ერია. გზად, მოსკოვში ავად გამხდარა და აქვე გარდაცვლილა.

შენახულა ცნობა:

„საბა მიიცვალა ქრისტეს აქეთ, ჩლვე (1725) იანვარსა, კე (26), მწუხრს დიდს მოსკოვს, სესენწყას, ბატონის არჩილის სასახლეში და იმავე საყდარს დაემარხა ბრძანებითა და მრავლის ხარჯით და თანაწაყოლითა და დიდის პატივითა ბატონიშვილის დარეჯანისათა“.

მამასადამე, საბა გარდაცვლილა მოსკოვთან ახლოს, სოფელ ვესესვიატსკში („სესენწყა“),** რომელიც პეტრე დიდმა საუფლისწულოდ არჩილ მეფეს მიუბოძა. უკანასკნელი დღეები სულხან-საბას გაუტარებია არჩილის სასახლეში და აქვე კარის ეკლესიაში დიდი ცერემონიით დაუმარხავს არჩილის ასულს ბატონიშვილ დარეჯანს.

ასე დასრულდა სულხან-საბა ორბელიანის დაუდგომელი ცხოვრება.

წამებული სიცოცხლე მან შესწირა ანარქიასთან ბრძოლას, სამშობლოს მშვიდობიანობისა და ერთიანობისათვის. მან გადაიტანა საშინელი დევნა თანამედროვე საზოგადოებისა და გამოსცადა „სიმწარე სხვისა პურისა“.

საქართველოს საქმეებისათვის მიეღინებულს, ბედმა აჩვენა: ისპაანი და რომი, პარიზი, სტამბოლი და მოსკოვი—მაშინდელი მსოფლიოს პოლიტიკური ცენტრები, და მოსკოვის მიწაში იპოვა უკანასკნელი ბინა თავისი აღმზრდელის და მეგობრის არჩილის გვერდით, რომელთანაც იყო შეკავშირებული ყრმობისა და სიკვამლის დღეებით...

სადაური სად მოკვდები,
მტლი ჩემი სად წაასულა!

* თბრობა გაბრიელ გელოვანისა, სიძე. მუხ. № 1007.

** „სოფლის ვალი ჩვენთან გარდაიხდა და სულხან-საბა აღესრულა მოსკოვს“—ამბობს ვახტანგი. იხ. საქართველოს სიძე. III, 332, 357, 358.

ეკლესია, სადაც საბა მარხია, 1712 წელს ააგო დარეჯან ბატონიშვილმა, როგორც მოწმობს საკურთხეველის წარწერა.

პროფ. ალ. ხაზანაშვილი საბას გადასახლების შესახებ ამბობს: „მეფე იესე მსაბას დაუწყო დევნა გაკათოლიკების გამო. ამიტომ 1724 წ. წავიდა რუსეთს და არჩილ მეფესთან იცხოვრა სოფ. ვესესვიატსკში“-ო (იხ. სიტყვ. ისტორია გვ. 543). ცხადია, საბა ვერ წავიდა 1724 წ. არჩილთან, რომელიც 1713 წელს გარდაიცვალა.

ორი სიტყვა „სიბრძნე-სიცრუისა“-ს შესახებ:

„სიბრძნე-სიცრუისა“ ორიგინალური თხზულებაა. მის სიუჟეტს აერთებს დამთავრებული იგავ-არაკები, ანეგდოტები, სენტენციები, ანდაზები და აფორიზმები, რომელთაც ერთმანეთს უყვებიან: მეფე ფინეზი, ვეზირი სედრაქ, საკურისი რუქა, აღმზრდელი ლეონ და უფლისწული ჯუმბერ.

საბას იგავ-არაკების სათავეებს ზოგი მკვლევარი დასავლეთში ეძიებდა, ზოგიც აღმოსავლეთში. ეს ცდები უნაყოფოდ დამთავრდა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „სიბრძნე-სიცრუისა“ თავის არსებით ნაწილში დაფუძნებულია ქართული ხალხური შემოქმედების ფესვებზე. ქართული არაკები, ქართული ცხოველთა ეპოსი, მითები, ანდაზები, ანეგდოტები, გამოცანები, თქმულებები და იმ დროის მახვილი სიტყვა-პასუხები (რომელთაგან ზოგი ჩაწერილია და დაბეჭდილი, ზოგიც გაგონილია და გამოუქვეყნებელი) მოტივებით, დეტალებით, ეპიზოდებით მეტად ემსგავსება ორბელიანის არაკებს.

ორბელიანის არაკებში მოცემულია ნამდვილი ქართული ზღაპრის თვისებანი, ხალხური ვარიაციები ხასიათებისა, გმირები ქართული ზღაპრებისა. ამ შემთხვევაში ორბელიანი გვევლინება როგორც ხალხური ზღაპრების დიდებული იმპროვიზატორი.

ნაწარმოების ორიგინალობისათვის დამახასიათებელია ის ქართული ანდაზები (ანუ „არაკები“), რომლებიც შეუტანია საბას კრებულში:

1) არაკად თქმულა: „თორმეტნი ერთსა შიშველსა პერანგს ხდინდენ და ვერ გახადესო“, (ჩენი, 1928 წ. გამოც. გვ. 11), 2) „მაძლარი კაცი მომყმარს პურს წვრილად უფშენეტდა და ზედ აყვედრიდა: რა ღორულად სკამო“, (გვ. 31), 3) „შენს იქით კაცის ისარის კერა ბუკის ცემას მიადარე“, (გვ. 34), 4) „ბელი მომეც და ნეხეთა დამფალო“, (გვ. 35), 5) „ცუდად ჯდომას ცუდად შრომა სჯობიაო“, (გვ. 45), 6) „ლოდი მაშინ მძიმეა, რა ადგილს ძევს, და რა ადგილით დაიძვრების, გასუბუქდებაო“, (გვ. 35), 7) „არ ქონება არ ვარგა, და ავად ქონება უარესია“, (გვ. 56), 8) პატრონსა შენსა უყვარდეს გველიო, შენგან უბესა ჩასმასა ველიო“ (გვ. 67), 9) „ქორი ქორსა სჩეკს და ძერა ძერუქასაო“ (გვ. 38)-საბას მოყვანილი აქვს ქართული ზმაც: „მან საწყალმა ამოიოხრა და თქვა: „ვაი ჩემო რძალო, რა უბრალოდ მომკალიო! „შიგ თურემკალი იჯდა და ზმად ჩამოართვეს კაცსა მას“. (გვ. 65).

ქართულ ზღაპრებს ორბელიანის ხელში დიდი რედაქციული და-
მუშავება განუცდია. ტრადიციული ფაბულები მან გააცოცხლა თა-
ვისი ინტელექტუალური სიმახვილით, დაკვირვებით, გამოცდი-
ლებით, ეპოქის გემოვნებისა და განწყობილების მიხედვით.

ცალკე თემაა ქართული ლიტერატურული გავლენები „სიბრ.
სიცრ.“ სიუჟეტებში. ასე მაგალ. არაკი—„უტკების და უმწარესი“
ერთ ქართულ ლექსის გავლენითაა დაწერილი („ენა“); „ორი მონა-
ღირენი“ მოტივით რუსთაველის იგავს („არაკი ავთანდილისა ას-
მათსა თანა“) ემსგავსება. ორბელიანის კრებულის ძირითადი სიუ-
ჟეტის მომენტები „ვეფხისტყაოსნის“ ეპიზოდებს მოგვაგონებს. სა-
კითხის ფართოდ შესწავლისათვის უფრო მეტი ლიტერატურული
პარალელების დამოწმება შეიძლებოდა.

აღსანიშნავია, აგრეთვე, „სიბრძნე-სიცრუისა“ არაკების ხალხში
გადასვლა (ისე როგორც გადასულია „ვეფხისტყაოსანი“, „ამირანდა-
რეჯანიანი“, „როსტომიანი“ და სხვ.). ასე, მაგალ. ქართულ ზე-
პირსიტყვაობაში გავრცელებული ზღაპარი „მკაცრი მეფე“ (დაბეჟ-
დილია ეურნ. „ნაკადულში“, 1914, ნოემბერი) მეტად მიაგავს
საბას არაკს: „უსამართლო შირვან შაჰ.“ ეს ზღაპარი თანრიგით,
რამდენიმე დეტალის გარდა, სიტყვა-სიტყვით „სიბრძნე-სიცრუ-
ისა“-დან მომდინარეობს, — ამას ამტკიცებს თუნდაც კონკრეტული
დეტალი—მეფის სახელწოდება „შარვანგი“, რომელიც ორბელიანის
არაკის „შირვანშაჰის“ გადამახინჯებას წარმოადგენს.

რაც შეეხება თვით ორბელიანის მიერ მოგონილ არაკებს და
სიუჟეტებს, ძნელია თქმა, რომ საკუთარი წილა არ შეეტანოს ავ-
ტორს მათ შემუშავებაში, — არ შეგვხედეს კრებულში მწერლის ცხოვ-
რების ფაქტები, ავტობიოგრაფიული არაკები.

ჩვენ შევეცადეთ გარკვეული მუშაობა ჩავეტარებინა ქართული
ზღაპრებისა და საბას იგავ-არაკების სიუჟეტური შეხვედრების გა-
მოსარკვევად. დამოწმებული გვაქვს როგორც ჩვენ მიერ შეგროვი-
ლი მასალა, ისე გამოქვეყნებული წყაროები. შედარებითმა ანალიზ-
მა ჩვენთვის სრულიად ნათელი გახდა ორბელიანის იგავ-არაკების
ორგანული კავშირი ქართული პოეტური ფოლკლორის სამყარო-
თან.*

1 „სიბრძნე-სიცრუისა“ პოლიტიკურ სატირას წარმოადგენს. იგი
დიდი სიცოცხლით ეხმაურება იმ დროის ცხოვრების საზოგადოებ-
რივსა და პოლიტიკურ მოვლენებს; ამ მხრივ იგი შესანიშნავი ძეგ-
ლია განმანათლებელ-საზოგადოებრივ მოძრაობისა. კრებულში აშ-
კარად მოჩანს პოლიტიკური ტენდენციები, ირონიული შენიშვნები

* იხ. ჩვენი გამოკვლევა: „სიბრძნე-სიცრუისა“ 1928 წლ. გამოცემა.

მეფეებზე, ფეოდალებზე, მდივანბეგებზე, ხელისუფლების სხვადასხვა წარმომადგენლებზე და საერთოდ მბრძანებელ ძალთა მისამართით. მას შეუნიშნავე არა რჩება მეფიდან მოკიდებული უბრალო გზირამდე. განსაკუთრებით მოყიენებულია კარის საზოგადოება.

ჩვენი მოიგავე მეტად თამამად ლაპარაკობს თანამედროვე წყობილების წინააღმდეგ. გაეიხსენოთ, მაგალითად, სამართლის შესახებ მელას ირონიული სიტყვები: „ლომ ნადირთ ხელმწიფისაგან დასმული მდივანბეგი ვარო.“

ცხადია, ამ გაბედულ თქმას მეტი ფასი ეძლევა, როდესაც მას თვითონ მდივანბეგის ოჯახის წევრი და მემკვიდრე ლაპარაკობს. ანდა თქმა მტარულ მეფეების შესახებ: „მრავალნი მწყემსნი უმჯობეს არიან უგვანთა მეფეთა“. ხარბ და ტირან მეფეთა წინააღმდეგ გამოყვანილია ბუნების შეილები, უბირი ადამიანები: („ხალიფა და არაბი“ და სხვ.).

აეტორს მშვენივრად ჰყავს დახასიათებული: ძუნწები, ფარისევლები, ამაყნი და ცბიერნი, საკუთრისები და სხვ.

საერთოდ, იგავთა კრებულში ნათლად ჩანს აეტორის სასტიკო გალაშქრება გაბატონებული მორალის წინააღმდეგ. ამავე დროს ნაწარმოებში მოცემულია თანადროული ეპოქა: მღელვარე ხანა ზნეობის დაცემისა და პოლიტიკური უბედურებისა.

სულხან ორბელიანმა, როგორც თავისი დროის პრაქტიკულმა მოღვაწემ, პოლიტიკური ცხოვრების მონაწილემ, მოგვცა სატირული გამოსახულება თავისი საუკუნისა.

ეს დიდაქტიკური კრებული ეპოქის შეილია; იგი მთლიანად მიმართულია იმ საზოგადოების წინააღმდეგ, რომელიც საკმაოდ გახრწნილი იყო. „სიბრძნე სიცრუისა“ ამ ავადმყოფი ორგანიზმის ნესტარია და ერთნაირი სიმკვეთრით ესობა ყველა იარას. მაგრამ აეტორი მამხილებელი წიგნისა არ ვარდება პესიმიზმში. მას ახასიათებს დიდი სიყვარული ადამიანისა და ბუნებისადმი: წიგნის საერთო იდეაა სიკეთის გამარჯვება ბოროტებაზე, რასაც იგი გვიმტკიცებს მთელი გრძნობებით და მისწრაფებით თავის მორალურ ფორმულებში.*

„სიბრძნე-სიცრუისა“ თავისი მკვეთრი საკვაზმით, დამცინავე ტონით, ფრივოლი სურათებით, ანტირელიგიური კლასიკური სატირია ქართულ სამღვდელოებაზე. როგორც ძლიერი მებრძოლი

---

* დამახასიათებელია, რომ ძველი იგავ-არაკები, რომლებიც უმთავრესად სასულიერო მიმართულებისაა, მაგალითად, საინტერესო კრებული იგავებისა „მეფეთა საღარო“ (სიძვ. მუხ. № 617; იხ. კ. კეკელიძე, II, 292-297), შაინც გაყენებულია ნაძალადევი ქრისტიანული ტენდენციებით.

იარაღი რეაქციული. ლიტერატურის წინააღმდეგ, იგი უნიკემია XVII ს. ქართული ლიტერატურისა.

რამდენი შხამი და ირონიაა დაფარული ამ არაკებში ეკლესიისა და სამღვდელთების წინააღმდეგ? მათ მოსაყივნებლად სულხანი მიმართავს ალეგორიებს. ქართული სამღვდელთობა გამოყვანილი ჰყავს მაჰმადიანურ სამოსელში.

განა გამოხმაურება არ არის, მაგალითად, იმ დროის ასკეტის ეპიდემიაზე მელას სიტყვები: „ჩენი დღენი ცოდვაში დავალაშე, ახლა ჰკუა მოვიხმარე, ეს სოფელი გაეუშევი, ბერად შევდეგ, იერუსალიმს მინდა წავიდე“-ო? სულხანის სატირული ნესტარი პირდაპირია და უღმობელი: „ლორს ავი მოლა რით უკეთესია?“ ან სადრის მხილება: „ამ ქვეყნის რჯულის თაფი ესეთი ღირსი და წმინდა არის, რომ იმისი ლოცვით დგას ეს თემი და წვიმაც და მოსაყალიც ამის ლოცვით მოდის... აბა, ამ ქალაქის მომთხრელი ქურდი ეს არისო“. ან გლახაკის მიმართვა ღეთისადმი: „უფალო, დიდად მოწყალე ბრძანდები, მაგრამ ვინემ კაცს სისხლს არ დაათხევენებ, არას მისცემო“.

ადვილი წარმოსადგენია, რა დიდი ხმაური უნდა გამოეწვია ამ სარკასტულ შენიშვნებს, ალეგორიის გახსნის შემდეგ, მონასტრულ-სქოლასტიკურ წრეებში. მიუხედავად დენისა, რომელიც „სიბრძნე-სიცრუისა“-ს უნდა გამოეველო, იგიპოპულარული წიგნი შეიქმნა XVII ს. ქართულ საზოგადოებისათვის.

* *

„სიბრძნე-სიცრუის“-ს პირველი კომენტატორის—ალ. ცაგარლის აზრით, საბას თავისი ნაწარმოები უნდა შეედგინა სიბერეში ეროპიდან მობრუნების შემდეგ, რასაც, მისი აზრით ამტკიცებს ზოგიერთი ადგილი ამ კრებულისა, სადაც არა ეროვნულ შეგზვდებამთ ეროპული სახელები და ცნებანი, როგორიცაა: მოთხრობები იტალიელი მხატვრების შესახებ, დუკა, გრანდუკა, მაგისტროსი, რომი, საფრანგეთი, კონსტანტინეპოლი, ოქროს ქინია,—თუმცა, რასაკვირველია, მათი ცოდნა აეტორს მოგზაურობამდეც შეეძლო ჰქონოდა.

ბოლოს, მთელი წიგნის გადაკითხვა მკითხველზე ახდენს შთაბეჭდილებას, რომ იგი დაწერილია ცხოვრებაში ნრავალი პირგამოვლილისა და გამოცდილის ადამიანის მიერ. ენაც და ტონი წიგნისა აჩვენებენ, რომ აეტორი მეტად გამოცდილი მწერალია.

„რაც შეეხება მონახნობას, ამბობს ა. ცაგარელი,—იგი ვერ დაუშლიდა „სიბრძნე სიცრუის“ შედგენას, რადგან, როცა საბა 50 წელს იყო გადაცილებული, ე. ი. არა უადრეს 1719 წ. იგი სთარგმნიდა ანუარი სოჰაილის („ქილილა და დამანა“) ლექსებს, რომ-

ლებიც თავისი საერთო ხასიათითა და შინაარსით არაფრით არ განირჩევა „სიბრძნე სიცრუის“ წიგნისაგან“-ო. სერ. გორგაძის აზრითაც „სიბრძნე სიცრუის“ შედგენა დაახლოვებით 1683-1684 წლებს უნდა მიეწეროს.

ამრიგად, ალ. ცაგარლის აზრით, „სიბრძნე-სიცრუისა“ დაწერილია საბას ევროპიდან მობრუნების შემდეგ სიბერეში. ამავე აზრს იზიარებდნენ აკად. ნიკო მარი და პროფ. ალ. ხახანაშვილი.

თვით აშკარად მკერამეტყველ საბუთს (წიგნის სათაურს, სადაც ნათქვამია, რომ საბამ „სიბრძნე-სიცრუისა“ დაწერა სიკბბუკეში), რაზედაც ჩვენ ვემყარებით წიგნის დაწერის დათარიღებაში, კიდევაც თავი რომ დავანებოთ, მაინც ზემოთ დასახელებულ ავტორთა მოსაზრება არ მიგვაჩნია მართებულად. განა სრულიად ბუნებრივად არ უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ ისეთმა განათლებულმა ქართველმა, როგორიც იყო სულხან-საბა, რომელსაც ამასთანავე მქიდრო კავშირი ჰქონდა ევროპელებთან,—იციოდა ზემოთ მოყვანილი ევროპული ცნებები და სახელები? ან რათ უნდა იყოს სხვალდებულო ამ შემთხვევაში ფიქრი ავტორის გამოცდილებისა და მოხუცებულობის შესახებ? განა ასეთი საპასუხისმგებლო ნაშრომი, როგორიცაა ლექსიკონი, საბამ სიკბბუკეში (1685 წ.) არ დაასრულა თავისი პირვანდელი მოცულობით?

ალ. ცაგარლის წარმოდგენით, საბას ბერობა ვერ დაუშლიდა „სიბრძ. სიცრ.“ შედგენისათვის, მით უმეტეს, ბერობაშივე სთარგმნა საერო ხასიათის ნაწარმოები „ქილილა და დამანა“-ო. მაგრამ ცაგარელს ავიწყდება, რომ „ქილილა და დამანა“ საბამ თუ დაამუშავა, ისიც მხოლოდ ვახტანგ მეფის ბრძანებით, რასაც თვით საბა ჩივის წინასიტყვაობაში: „მეჟის ბრძანების შემდეგ უარი აღარ იქნებოდა, თვარა მონაზონისაგან ამისთანა ამბავი უწყესოა და ურიგო“-ო. საბას სიტყვებში აშკარად მოჩანს ქართული სამღვდლოების ტრადიციული შეხედულება საერო პოეზიის შესახებ. ცაგარელს ავიწყდება სწორედ ეს პრინციპული ანტაგონიზმი, რომელიც საერო და სასულიერო მწერლებს შორის სუფევდა, ის დაუზოგავი ტერორი, რომელსაც ეკლესია იჩენდა საერო მწერლობისადმი. ცნობილია, რომ სამღვდლოება საერო ხასიათის ნაწარმოებს „წარმართულს“ უწოდებდა, ხოლო საერო მწერლებს „გარეშე კაცთა,“ „მეზღაპრეთა.“ თვით რუსთველი მისთვის იყო „მთქმელი ლექსთა ბოროტთა, რომელმან ასწავლა ქართველთა სიწმინდის წილ ბოროტი ბილწება და გარყვნა ქრისტიანობა“.

ცნობილია თვით საბას ეპოქის საერო პოეტების კლერიკალური შეხედულება საერო მწერლობაზე. ისინი ერთხმად აღიარებენ საღვთო პოეზიის უპირატესობას: „ვითარცა იავუნდთა შორის ვარს-

კვლავნი, ნათელისა შორის ბნელი და ვარდთა თანა ასკილნი,—
ესრეთ შორს არიან საერონი საღმთოთა წერილთა“-ო (მაშუკა ბა-
რაათაშვილი). ხოლო თუ საერო ხასიათის ნაწარმოებს სწერენ,—
დიდი სინანულით და სინიღისის ქენჯნის შემდეგ. განა შესაძლოა
ვიფიქროთ, რომ გატაცებულ ქრისტიანს, მონაზონს საბას, ისიც
მოხუცებულებაში, შეეძლო დაეწერა ისეთი თავისუფალი აზროვნე-
ბების საერო ნაწარმოები, როგორც არის „სიბრძნე-სიცრუისა?“

„სიბრძნე სიცრუის“-ას დაწერის დროის ნიშანდობლივი დათარი-
ღებისათვის უმთავრესად საგულისხმოა მისი ძველი ნუსხების თავ-
სათაური: „წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა, ნათქვამი საბა სულხან ორ-
ბელიანისაგან, ჟამსა სიკბაბუკისა მისისა.“ რადგან ეს სათაური მრავალ
ხელნაწერშია შენახული, ვფიქრობთ, რომ იგი თვით სულხან
საბას დედნიდან უნდა მომდინარეობდეს.

ამ სათაურში პირდაპირ ნათქვამია, რომ იგავეების კრებული
სულხანს სიკბაბუკეში შეუდგენია. თვით სულხან-საბას განმარტებით,
სიკბაბუკის წლებად მიღებულია 20-30 წლ. და რადგან საბა დაბა-
ლებულია 1658 წელს, მაშასადამე, „სიბრძნე-სიცრუის“-ას შედგენა
1678-1688 წლებში უნდა მომხდარიყო.

ყოველშემთხვევაში, „სიბრძნე-სიცრუის“-ას შედგენა 1680-იან
წლებს ეკუთვნის. ეს სწორედ ის წლებია, როდესაც სულხანი
ზრდიდა ბატონიშვილ ვახტანგს.

სულხან-საბას ლიტერატურული მოღვაწეობა ორ პერიოდად
განიყოფება. პირველს ახასიათებს მძაფრი საერო მიმართულება. ამ
ხანას ეკუთვნის წიგნი „სიბრძნე-სიცრუისა“, ლექსიკონი და წერი-
ლი ლექსები, რომელთა უმრავლესობას ჩვენამდის არ მოუღწევია.*

ყველასათვის ცნობილია საბას ენათმეცნიერული, ლექსიკოგრა-
ფიული მუშაობა.

„თუ ვისმე გწადის ეს წიგნი, ეგრე გმატს ვითა რუსთაველი“-ო.
ასეთი დიდი აზრისა იყო ძველი ქართული საზოგადოება საბას
ლექსიკონზე.

---

* საბას კალამს უნდა ეკუთვნოდეს აგრეთვე წიგნი—ზღაპრთ კრება „სწავლა
კიდობანთა“ (თუ „სწავლის კიდობანი.“?—გ.ლ.), რომელიც გუჩუკრობით დაცარ-
გულად უნდა ჩაითვალოს. 1888 წელს, გაზეთ „ივერიაში“ (№ 157) გამოქვეყნე-
ბულია შემდეგი ცნობა:

„ამ რამდენიმე წლის წინად ტფილისში აღმოჩნდა ერთი ფრიად საინტერესო
ხელთნაწერი წიგნი ზღაპრთ კრება, სახელდობრ, „სწავლა კიდობანთა“ საბა-
სულხან ობობლიანისა. ეს თხზულება ქართულს მწერლობაში სრულიად უცნობია
და ახალი რამ არის. ეს კოებული შეიცავს 172 პატარ-პატარა ზღაპარს. ამ წიგ-
ნის ერთი ეგზემპლარი 1872 წ. წარმოუგზავნიათ ტფილისს. ეურნალ „კრებუ-
ლია“ რედაქციაში. ამ ეურნალის დახუთვის შემდეგ ეს ხელნაწერი დაკარგულა-
1883 წ. ისევე აღმოჩენილა და ეხლა აქვს ბ-ნს მ. ნაიძესო.“

რაც საბას პოეტურ რეპუტაციას შეეხება, იგი ძველადვე საკმაოდ შეფასებული იყო: „უცხო პიტიკოსი ქებული და ძველთა მოშაირეთა შესადარი.“ თვით საბას დიდი მოძულე კათალიკოსი ანტონიე მალალი აზრისაა საბას საერო პოეტურ შემოქმედებაზე:

უცხო არს იგი, საქებელ პიტიკა,
რაცა სოფლით გამოსთქვა სულხან-საბა.

მაგრამ ზენიტი სულხან-საბა ორბელიანის მხატვრული შემოქმედებისა არის მისი იგაე-არაკების კრებული „სიბრძნე სიცრუისა“— ეს იშვიათი ძეგლი XVII ს. მწერლობისა. იგი შედევრია თავისუფალი აზროვნების შემოქმედებისა. ამ მხრივ იგი პირდაპირ უნიკუმია „განახლების ხანის“ მწერლობისა, და გადაჭარბებული არ იქნება, ვთქვათ, რომ „სიბრძნე-სიცრუისა“ არის კათეხიზისი ქართული გონება-მახვილობისა.

1928 წ.

შ ა ჯ ნ ა ვ ა ზ ი ა ნ ი

1. შაჰნავაზიანის შინაარსი

„შაჰნავაზიანი“ ისტორიული პოემა, სახოტბო, საკარო პანეგი-რიკული თხზულება, დაწერილი ვახტანგ V-ის—შაჰნავაზის (1620—1675) და მისი შვილის არჩილის (1647—1713)* საქებრად, მათი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობისა და ვაჟკაცობის ანბების აღწე-რით. პოემის ცენტრი შაჰნავაზია,** ამიტომ პოემაც მის სახელს ატარებს: „შაჰნავაზიანი“:

ღმერთო. გიაჯი ისმინო, რომელი თაბორს ზიანი,
დღეგრძელოპაში ახმარე შეფს შაჰნავაზიანი. 173|1052***

მართალია, „შაჰნავაზიანი“ ტიპიური ნიმუშია საკარო პოეზიისა, აღმოსავლური ჰიპერბოლიზმით, ხოტბური რიტორიკით და ყალბი

* არჩილი გარდაიცვალა არა 1712 წელს, როგორც დღემდე იყო დადგენი-ლი, არამედ 1713 წელს, აპრილის 16-ს, როგორც ეს გამოვარკვევ 1928 წელს დონის ნონასტრის არქივში (იხ. აგრეთვე И. Забелин. Описание Донского монастыря. стр. 166—167, 1893 г.)

** მკითხველს უცნაურად ერეუება აკად. ნიკო მარის და პროფ. ალ. ხახანა-შვილის გადმოცემა შაჰნავაზიანის შინაარსისა, რომლითაც თითქოს პოემაში აწე-რილია გიორგი XI-ის ცხოვრება და გმირობა (იხ. Н. Марр, Возникновение и расцвет древнегрузинской светской литературы. ЖМНП, XII 1899). პოემას ასეთ შინაარსს აწერს ალ. ხახანაშვილიც, რაც მარის ცნობილი წერილიდან უნდა მომდინარეობდეს. ხახანაშვილი წერდა: „[უფშანგი ფაშვი ბერტყაძემ] დასწერა პოემა (შაჰნავაზიანი), რომლის გმირად დასახა ქართლის მეფე გიორგი XI (1675—1688; 1691—1695; 1709 წ.)“. შემდეგ ხახანაშვილი, იგონებს რა გიორგი XI-ის გმირობას ყანდაარში და ავლანთა წინააღმდეგ, ასკვნის: „პოემა ამგვარად წარ-მოადგენს შესხმას გიორგი მეფის ღვაწლის და მისი გმირულის საქციელისა“-ო (ქართ. სიტყვიერების ისტორია, 1919 წ. გვ. 352; Очерк... III, стр. 93, 1901 г.). როგორც ვხედავთ, ორივე მეცნიერის სიტყვით, ჩვენი პოემა გიორგი მეფის ხოტ-ბას წარმოადგენს, მაშინ როცა ამ გიორგის (ჯერ კიდევ ბატონიშვილს) პოემის ავტორი უძღვნის მხოლოდ ერთ ტაეპს (211); ეპეი არაა, მარცხ და ხახანაშვი-ლიც უნებლიე შეცდომაში შეიყვანა იმ ამბავმა, რომ გიორგი XI-ც ატარებდა „შაჰნავაზის“ სახელს, ყაენისგან ქართლის ტახტის მიღების შემდეგ. არც აკად-მარი, არც პროფ. ალ. ხახანაშვილი სპეციალურად არ შეხებია ჩვენს პოემას. მხოლოდ გაკვრით ახსენებენ მას.

*** მაგალითები მოგვეყვას ჩვენი გამოცემის მიხედვით.

პათოსით აწვევებული,—მაგრამ პოემა, როგორც რეალისტური ნაწარმოები მეტად საინტერესოა. იგი უხვ ცნობებს იძლევა თავისი ეპოქის პოლიტიკურ სინამდვილეზე, სოციალურ, პოლიტიკურ და ყოფითი გარემოს შესახებ.

„შაჰნავაზიანი“ შეიცავს XVII საუკ. ქართლ-კახეთს-იმერეთ-ოდიშის ცხოვრების ცოცხალ სურათებს, ანუ თანამედროვის მიერ ჩაწერილს ექვსი წლის (1658—1664) ქრონიკებს.

ამიტომ ჩვენი პოემა, მიუხედავად თავისი განეკრძოლობისა, უპირველესად რეალისტური ნაწარმოებია, ხოლო მისი ავტორი, როგორც ერთ-ერთი შემომტანი ახალი ენარის—ისტორიული პოემის—ერთგვარი ნოვატორია.

„შაჰნავაზიანი“ პანორამა XVII საუკუნისა. იგი გვაცნობს ფეოდალური საზოგადოების ზნეობას, ყოფა-ცხოვრებას, ოჯახურ ტრადიციებს, ზნე-ჩვეულებებს და საზოგადოებრივი ყოფის სხვა ელემენტებს. აქ მკითხველის თვალწინ გაივლის როგორც გაუთავებელი ომები, ფეოდალური თავდასხმები, სისხლის ღვრა, თვალდათხრა, თავების ქრა, მიცვალებულზე გლოვა-ტირილი, ისე შემაქცევრობა: სხვადასხვა გართობა—ბურთაობა, „ცხენთა დგენა“, როსტევანისებური ნადირობა, დაუსრულებელი „ლხინი, შუება და სი-აპექ.“ მგოსანი იძლევა ფეოდალური მეჯლისების დიდ სურათებს: მოოქროვილ ოთახებში „სმა და გასმევა,“ „სწორამდინ ლხინი,“ გარიგებული ქამა, ფერად-ფერადი შექცევა, საკრავთა ჟღერანი. დაირაზე თამაში, სამაია, ოქროს კოკები, ჩინური ქურქელი, სტავრა და ატლასი.

ჩვენს პოემას ისტორიული მნიშვნელობა აქვს, რამდენადაც იგი წარმოადგენს, ამავე დროს, გალექსილ მატრიანეს. ხოლო პოემაში გაბნეული საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოფითი მასალები ერთი-ორად ზრდიან ყურადღებას პოემისადმი, რომელსაც უსათუოდ ერთნაირი ინტერესით მოეკიდება ლიტერატორი და ისტორიკოსი.

პოემა იწყება ვახტანგ-შაჰნავაზის გამეფებით (1658 წ.) და თავდება არჩილის კახეთის ტახტზე ასვლით და ამ ტახტზე დამკვიდრებისათვის ბრძოლით კახეთის კანონიერ მემკვიდრე—ერეკლე ბატონიშვილთან.*

„შაჰნავაზიანი“ დაწერილია რუსთველური ლექსით და წარმოადგენს 60 თავს, 1151 ტაეპს. პოემა შეიცავს: ა) პროზითს პროლოგს; ბ) ლექსითს პროლოგს; გ) პოემის ძირითად ტექსტს.

* შემდეგში ერეკლე I (ნახარალიზანი, 1643—1709).

2. „შაჰნავაზიანი“-ს ხელნაწერის აღწერილობა

„შაჰნავაზიანის“ უნიკალური ეგზემპლარი* დაკულია საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის (ყოფ. სააზიო მუზეუმის) ხელნაწერთა განყოფილების ბროსესეულ კოლექციაში** (ხელნაწერი № 38).

ხელნაწერის კანის მეორე გვერდზე დაწებებულია ქალაქი შემდეგი წარწერით: 32 (83—28+22cm. 7 fol.+338 pag. 9 fol. 16 lin) G. Pháchang, Histoire en vers de Chah-Navaz I sans commencement ni fin, des blancs pour des illustrations—BAn^o 114, v. p. 261. ხელნაწერის ზომა: 28×22 cm, სისქე 4 cm.

ხელნაწერი აკინძულია, ყდის მაგივრად თეთრ ქალაქზე გადაწებებული მოლურჯო ქალაქის კანი აქვს. ტექსტს თავში ჩაკინძული აქვს 7 ფურცელი თეთრი ქალაქი, დაუწერელი, ბოლოში კიდევ 9 ფურცელი. ეს ჩაკინძული ქალაქები საერთო პაგინაციაში შეტანილი არ არის.

ხელნაწერი 338 გვერდს შეიცავს, თავში და ბოლოში აკლია, საპაგინაციო რიცხვი მხოლოდ recto-ზეა ჩათვლილი, მაგრამ რიცხვი არ აზის. საპაგინაციო რიცხვები რამდენიმე ადგილას შეცდომითაა დასმული. ფანქრით შესრულებული პაგინაცია მერმინდელი დროისაა.

ხელნაწერი რამდენიმე ადგილას დაზიანებულია. მაგალითად: 1 გვერდზე მარცხენა მხრიდან მეორე სტრიქონის დასაწყისიდან თითქმის მთელი სიტყვის ადგილი ამოგლეჯილია. მე-7 გვერდის პირველი ორი სტრიქონის დასაწყისიც დაზიანებულია. 206-ე გვერდის შემდეგ ეტყობა, რომ ამოგლეჯილია, თუ მეტი არა, ორი ფურცელი მაინც. 207-ე და 208-ე გვერდების ზემო ნახევრის მარცხენა მხარე მთლად ამოგლეჯილია. ამოგლეჯილი ნაწილი იქვეა ჩადებული, მაგრამ ნაკლოვანია. 137-ე გვერდის ზემო ნახევრიდან ამოგლეჯილია ადგილი შუაში სამი სტრიქონის სივანეზე.

250-ესა და 251-ე გვერდებზე ფურცელში შუა ადგილას გახეუ-

* „შაჰნავაზიანის“ გამოქვეყნება ჯერ კიდევ სტუდენტობაში განუზრახავს ვანსენებულ დავით ყიფშიძეს, რომელსაც პოემის პირი გადმოუღია. აქედან უსარგებლებია პროფ. კ. კეკელიძეს, როცა (1924 წ.) ის ლიტერატურის ისტორიის კურსში პირველად შეეხო შაჰნავაზიანს (იხ. ლიტ. ისტ. II, 333—348). ხელნაწერის აღწერილობა, პოემის შინაარსის გადმოცემა კომენტარიებით პირველად ეკუთვნის მარი ბროსეს (იხ. Histoire de La Georgie, II, 1, Addit VIII. p. 601—614).

** „შაჰნავაზიანის“ ხელნაწერი ინახებოდა სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრის დავით დადიანის ბიბლიოთეკაში. 1848 წელს მთავარს უჩუქებია მარი ბროსესთვის, ხოლო უკანასკნელს მეცნ. აკადემიის სააზიო მუზეუმისათვის გადაუცია.

ლია, მაგრამ სიტყვების ამოკითხვა შეიძლება. ასევეა 57-ე და 88-ე გვერდებზე. 250-ესა და 251-ე გვერდს შუა ჩარჩენილია მთელ ფურცლის ქვედა აშია, ასე რომ ეს გვერდიც ამოგლეჯილად უნდა ჩაითვალოს.

ბერი ფურცლის აშეებზე მიწებებულია ახალი ქაღალდები. ხელნაწერის ზოგიერთ ფურცელზე დაწებებულია ქაღალდის ნაჭრები. შემდეგში დაზიანებისაგან დასაცავად.

ხელნაწერის აშეებზე მრავალი მინაწერები და წარწერები მოიპოვება. მოგვეყავს ზოგიერთი:

„როდამ დედოფალი ღმერთმა აღ[ლეგრძელო]ს* (გვ. 97).

„მეფის: შაჰნავაზის: ამბვისა: მომთხვეულმან: თეიმურაზ: ძის: წულის: ძემან: იმა: მეფისა: შაჰნავაზისძან: (გვ. 183). სიტყვას: „თეიმურაზ“ პატარა ჯვარი უზის და კოტა მოშორებით სხვისი ხელით განმარტებულია: + ე. ი. ანტონ პირველი კ-ზი ქათალი-კო]ზი.“** (ჩვენი გამოც. გვ. 107).

ქ: დედოფლის: თამარის: (გვ. 315/325).***

ქ: დედას: ბატონს: შვილი: მარიკა: (? გვ. (309).

ქ: დედოფლის: თამარის: კეთილად: სახსენებ[ელო]: (310).

ქ: დედას: ბატონს: დედოფალს: მათი: შვილი: მოვახსენებ[ქ] (გვ. 67).

ამას გარდა, გამოუტყდელი და სრულიად „უწიგნო“ ხელით ზოგიერთ გვერდებზე (გვ. 59, 68, 93, 96, 308, 319 და სხ.) მოთავსებულია ლექსები ან ნაწყვეტები, რომელთაც დღეს ჩვენ ვხვდებით ხალხურ ზეპირსიტყუაობაში. მაგალ., (გვ. 68):

ქ: ცის: ქვეშა: დაბად[ე]ბული: თქვენი: ყველა[ა]: ცუდია: თქვე[ნი]: ლაწვი: და: ბაგენი: ყირმიზი: იაგუნდია:

სამოთხის: სურნელობასა: თქვენთანა: დაუბუღია:

ამდ[ე]ნის: ხნის: უნაზავი: ჩემთინ: სიცოცხლე: ცუდია:

ქ: ბატონო: თქვენი: თვალ: წარბი: მწყაზარს: შავარდენს: გიგავსო:

ელვარე: პირი: ბროლისა: ცისკარის: მასკვლავს: გიგავსო: ალვა: ტანი: და: ბექ: გვერდი: გიშრის: თმას: დაუფარავსო:

მკლავ: გმირი: ტანთ ლერწამი: ქმარი: ტარიელს: გიგავსო:

* როდამ დედოფალი, ვახტანგ-შაჰნავაზის პირველი ცოლი გარდაიცვალა 1691 წელს, მაშასადამე, ეს მინაწერი 1665—1691 წ. შუა არის შესრულებული.

** ანტონ კათალიკოსი ბერად აღიკვეცა 1739 წელს და ერისკაცობის საიელს „თეიმურაზ“-საც მხოლოდ ამ დრომდის ატარებდა.

*** ვინ არის აქ მოხსენებული დედოფალი თამარ? იგი უნდა იყოს გიორგი XI-ის მეუღლე, დედოფალი თამარ, რომელიც გარდაიცვალა 1684 წელს.

არის ერთსტრიქონიანი ლექსი-ნაწყვეტებიც, როგორცაა, მაგალ., ქ.: ბაგენი: თ[ე]ალ წარბი: გადაგხატვია: შუბლი: მიგიგამს [ქალალსა] (გვ. 319).

ქ.: ჩემთვის: გებძანა: ტკილი: მოკითხვა: (გვ. 311).

ბაგენი: ფარდსა: მიგიგავს: დაუქნობელსა: მზისაგან: (გვ. 317), ზოგან (367, 311, 41) ჩამოწერილია ქართული ალფაბეტი, დაბატულია ჩიტები და სხვ.

მინაწერები XVII—XVIII ს. ეკუთვნის.*

3. „შაჰნავაზიანის“ აეტორი

ვინ არის „შაჰნავაზიანის“ აეტორი?

პოემის დასასრულს აეტორი გვამცნობს თავის სახელს:

„აჟღერევი მიწამან ფეშანგიმ ამა წიგნისა წერასა;
სიტყვა დაგზუნჯე ცთონითა, ვერად ვუბუნენასა“—ო 173|1031.

მაშასადამე, პოეტის სახელი ფეშანგი ყოფილა.

ვინ არის ეს ფეშანგი?

რაკი ჩენი აეტორი ვახტანგ V-ის ანუ შაჰნავაზის და მისი შვილის არჩილის კარზე იმყოფება, ეპეი არაა, იგი არის XVII ს. ცნობილი მგოსანი ფეშანგი ფაშვი ბერტყაძე,** რომლის შესახებ არჩილი შემდეგ ბიბლიოგრაფიულ ცნობებს გვაწვდის („ძველთა და ახალთა საქართველოს მელექსეთა“):

* 1928 წ. ჩემ მიერ შედგენილი „შაჰნავაზიანის“ ხელნაწერის აღწერილობის ერთი ადგილი პროფ. აკაკი შანიძის თხოვნით, პროფ. ხ. ჯიქაძემ ლენინგრადიდან აღმიდგინა. მას ეკუთვნის ხელნაწერის აღწერილობა მხოლოდ მინაწერებამდის. მგობრული დახმარებისათვის ორივეს დიდად ვმადლობ.

** XVII ს-ნის მანძილზე ჩვენ არ ვიცნობთ სხვა რომელიმე პოეტს „ფეშანგის“ სახელწოდებით. მხოლოდ ხ. კიკინაძე ასახელებს ვინმე ფაშვლიშვილს რომელიც თითქოს ფეშანგის სახელს ატარებდა (იხ. ქართ. იწ. მე-17 საუკ. გვ. 14), და ამავე დროს დასძენს: „ამ ფაშვლიშვილის სახელი ჩვენ არ ვიცით და არც ისტორიებში (sic!) ჩანს“—ო. მაშასადამე, ფეშანგის სახელწოდება ფაშვლიშვილისათვის თვით ხ. კიკინაძეს მიუყვება.

მისივე აზრით, ეს ის ფაშვლიშვილია, რომელსაც არჩილ მეფე იხსენიებს: „არჩილ მეფის სიტყვით, ფაშვლიშვილს ლექსები უნდა ეწეროს, თუმცა ერთის შტაბე არ აქვებს მათ. სხვა რამ ცნობები ფაშვლიშვილის ნაწერებისა ჩვენ არ ვვინახავს რა“—ო (იქვე). ცხადია, აქ ხ. კიკინაძე გულისხმობს XVII ს. მგოსანს ჯაგლაგა ფაშვლიშვილს, რომელსაც არჩილი ასე დასცინოდა:

ჯაგლაგსა ფაშვლიშვილსა არეინ ათხოვებს ყურსაო,
მას ვერცხლი დაუმსხვრევეა და ველარ დაუურსათ,
სულ მელექსენი შეეყარე, მაგრამ ამ ორთა მურსაო,
რა დავებრალო ჯაგლაგსა, ვერ მიჰყვეს ბედაურსაო. (გვ. 6)

ხ. კიკინაძე ცდება. „ჯაგლაგას“ ნამდვილი სახელი სრულიადაც არ ყოფილა ფეშანგი. ჩვენ შევვიძლია ჯაგლაგას მოღვაწეობის დროსთან ერთად მისი ნამდ-

ფეშანგიმ ფაშვი ბერტყაძემ ახლა სთქვა 'ფირმალიანი, სომხისგან კარგად ჩაადგეთ, სიმძიმით ვით ლიტრიაანი. გებრალეზობადეს საბრალთ ცხვირ მოკრით თვალცრემლიანი. მე ვათქმევინე—მარამე ვერა სთქვა მარიალიანი.*

არჩილის ფრაგმენტული ცნობებით ირკვევა, რომ:

- 1) ფეშანგი ტომით სომეხი, ანუ საქართველოს სომეხი ყოფილა;
- 2) გვარად—ფაშვიბერტყაძე;
- 3) ყოფილა ცხვირმოქრილი;
- 4) 1681 წლის ახლოს (დაახლოვებით იმ ხანებში, როცა არჩილის ხსენებული თხზულება დაიწერა) არჩილის შეკვეთით გაუღექსავეს პროზაული ნაწარმოები „ამბავი დიფნის ქალაქისა“—„ფირმალიანის“ სახელწოდებით;

5) ფეშანგი ითვლებოდა მდარე პოეტად, რადგან „ფირმალიანი“ მას შთაგონებულად, ოსტატურად ანუ „მარიალიანად“ ვერ უთქვამს.

მეორე ბიბლიოგრაფიულ ცნობას ფეშანგის შესახებ გვაწვდის იოანე ბატონიშვილი „კალმასობაში“:

„ფეშანგიშვილს (sic!) ფაშვიბერტყაძეს გაუღექსავეს ფირმალიანი წიგნი.“**

გილი სახელიც დავადგინოთ. ასე, ფარსადან გორგიჯანიძის სიტყვით, როცა ქართლი ყაენმა როსტომ მეფეს მისცა, მაშინ როსტომს სხვა ქართველ დიდებულებთან ერთად სპარსეთიდან ფანელიშვილები ბახუტა და როინ ჯაგლაგი გამოაყოლაო (იხ. ფ. გორგიჯანიძე, ისტორია, ს. კაკაბაძის გამოცემა, გვ. 32). მაშასადამე, არჩილის მიერ ნახსენები XVII ს. მგოსანი ს. ჰიკინაძისავე ნაგულსხმევი ჯაგლაგი ყოფილა არა ფეშანგი, არამედ როინ ფავლენიშვილი (ფანელიშვილი), როგორც გორგიჯანიძე გადმოგვცემს, როსტომისაგან გამოგზავნილი როინ ჯაგლაგი ფავლენიშვილი თეიმურაზ პირველის მომხრეებს დაუჭერაოთ, ყაენისა და როსტომის მოწერილი წიგნები წაუთამევიათ და თვით, დილოში მყოფ თეიმურაზისათვის მიუგვრიათ, „წაიკითხეს და ვისთანაც ეწერა ამ წიგნების ამბავიკახთ ყველას შეატყობინეს, რომ ბატონს თეიმურაზს ამისთანა წიგნები ხელშიდ ჩაუფარდაო. ამ წიგნებზედ ქართველნი დაფრთხნენ და აღარავინ მოვიდა იოთამ აშილახორის მეტი“-ო (გვ. 32). ასეთია ერთი საბედისწერო მომენტი ჯაგლაგა ფავლენიშვილის ცხოვრებიდან. რა დამართა თეიმურაზმა მოალაღატე როინ ჯაგლაგს, არ ვიცით. დასასრულ, ზ. ჰიკინაძე გვიამბობს, რომ ფავლენიშვილის პოემა „ამ ბოლო დროს აღმოჩნდაო, სად—არ მახსოვსო.“ როინ ჯაგლაგა ფავლენიშვილის არავითარი პოემა დღემდე არ აღმოჩნდა. ზ. ჰიკინაძეს ამ შემთხვევაში ალბათ მხედველობაში აქვს XVIII ს. ისტორიული პოემა „ვახტანგიანი“-რომლის ავტორი მართლაც არის ფავლენიშვილი, მწერალურ მეთვრამეტე საუკუნისა (1725—1730).

* წერ. კითხ. სახ. № 424, გვ. 7.

** საისტ. მუხ. ხელნ. № 2134; „მცირე უწყება ძველთა და ახალთა ქართველთა მწერალთათვის“, გვ. 29.

ცხადია, ეს ცნობა არჩილის სიტყვების პერიფრაზას წარმოადგენს.

არჩილის შემდეგ რამდენიმე შენიშვნა ფეშანგის შესახებ ეკუთვნის აგრეთვე მარი ბროსეს (იხ. Histoire de la Georgie, II, 1, Addit VIII. p. 607).

არჩილის ცნობას თავისი კომენტარებით იმეორებს აგრეთვე ზ. ქიქინაძეც:

„ფეშანგ ბერტყაძე (sic!) სცხოვრობდა 1648 წლებში; ამას მეტ გვარად ფაშვი ბერტყიაშვილი ჰქონია (?). ჩვენის მოსაზრებით, ამათი გვარის ხალხში განთქმული მებაშეები (?) უნდა ყოფილიყვნენ. ფეშანგ ბერტყაძე გვართომობით ქართველი ყოფილა და სარწმუნოებით სომეხის ეკლესიის მალიარებელი. ფეშანგი ბერტყაძეს სცოდნია სპარსული ენა და მწერლობა, სპარსულის ენიდან მას გადმოუთარგმნია მოთხრობა „ფირმალიანი.“*“

ეს ცნობა აგებულია არჩილის გადმოცემაზე, ანდა ავტორის საკუთარი, დაუსაბუთებელი მოსაზრებაა.

სხვა რაიმე ბიო-ბიბლიოგრაფიული ცნობები „შაჰნავაზიანისა“ და „ფირმალიანის“ ავტორის შესახებ არ არსებობს. უკეთ, ეს ცნობები მხოლოდ არჩილის ინფორმაციით ამოიწურება, შემდეგ იოანე ბატონიშვილსა და ზაქარია ქიქინაძეს რომ გამოუყენებიათ.

ამგვარად, დღემდე არ მოგვეპოებოდა სრული ცნობა ჩვენი პოემის ავტორის ცხოვრება-მოდვაწობისა, რის უქონლობაზედაც ჯერ კიდევ მარი ბროსე გამოსთქვამდა თავის მწუხარებას.

ჩვენ ვეცდებით რამდენიმედ შევავსოთ ეს ხარვეზი და სხვადასხვა წყაროს დახმარებით მივცეთ მკითხველს ახალი დამატებითი ცნობები „შაჰნავაზიანის“ ავტორის ვინაობის შესახებ.

II

1) „შაჰნავაზიანი“ დაწერილია სომხის ანუ გაქართველებული სომხის მიერ, რასაც თვით პოემის ტექსტი ამჟღავნებს, სადაც მრავლად გვხვდება ენის თავისებური კონსტრუქციები. მაგალითად:

კახთა მეფემან თეიჰურაზ იწყო ლექსესა წერასა. 5|6

მუშაითობენ, სწავლობენ სიმაჰაციასა ზნენია. 4:|278

კაბს თუ კაცმან გონიერად მას იქმოდეს, სად რა ვარგა. 23|130

ეინც გაიგონოს, ყველამან ეტყოდეს დიდად ქებასა. 56|314

თბილისელთა რა შეიგნეს, მიეგება ყუელამ წინა. 137|874.

ჩვენ არა ვკადრებთ, არ უზამთ ყულუხჩისაგან დიდება. 153|920

გაბაანი ხლმისა ცემით გაიარეს შიგან ჯარსა.

ჰკადრა, დიდო კემწიფეო, ვის გიკმობენ ცათა სწოზი. 154|925

შეპყროდა სითმე ყუავილი, მაჯამ დაუწყო ძეგრასა. 159|959

* ქართ. მწერლობა მეჩვიდმეტე საუკუნეში. გვ. 14.

ავტორი ორგან სომხურ ტერმინსაც ხმარობს: ა) „პარონს“ ნაცვლად „ბატონისა“:

ილხენდენ მასთან ყოფილა, ვითა პარონთა წესადა-ო. 46|255.

ბ) სიტყვას „თური,“ რაც სომხურად ნიშნავს ხმალს.

ისარი წუიშას ემგზავსა მწარედ ისროდენ თურეზსა. 131|773.

2) ავტორი ხანგრძლივად ნამყოფია იმერეთში, ახსენებს „ქუთათისის ყოვლაწმინდის საღდარს“ (9/30), დაწერილებით იცნობს იმერეთის ამბებს, იმერთა წარჩინებულ სახელმწიფო პირებს, მეფეებს, მთავრებს, კარისკაცებს, ვეზირებს, თავად-აზნაურთ, მღვდელ-მთავრებს, იცნობს იმერეთის გეოგრაფიას, ეკონომიურ ვითარებას, ზნეობას და სხვ. ამასთანავე იგი აღწერათებულია იმ მორალური დაქვეითებით, რაც ასე ახასიათებდა იმ ეპოქის იმერეთის ფეოდალურ საზოგადოებას;

3) „შაჰნავაზიანის“ ავტორი სახელმწიფო მოღვაწეა, სასახლესთან ახლოს მდგარი. ხშირად, როგორც თანადამხდურმა, დაწერილებით იცის არა მხოლოდ სოციალ-პოლიტიკური ვითარება ქართლ-კახეთის, ოდიშ-იმერეთისა, არამედ კარის წვრილმანი ამბებიც. საერთოდ იგი ფაქტების ცენტრში მყოფი ადამიანია;

4) პოეტი არისტოკრატთა წრეს, ფეოდალურ ბანაკს არ ეკუთვნის. იგი უფრო დემოკრატიული წრეების საეპიკრო ფენების წარმომადგენელია, რომელსაც თავის ბედი შეუკავშირებია სასახლესთან. როგორც ერთგული ყმა, აპოლოგეტიკა აბსოლუტური მონარქიის და მეფის უფლებისა და აღწერათებულია ფეოდალური სეპარატიზმით;

5) შაჰნავაზის ყმობასთან ერთად, ავტორი აგრეთვე ყმაა, „მიწა და ფერკთა მტურერი“ არჩილისა, რომელიც იმ ხანებისთვის ჯერ (1661—1663 წ.) იმერეთში მეფობდა, შემდეგ (1663—1675 წ.)—კახეთში;

6) დასასრულ, ყურადღებას იქცევს ერთი წვრილმანიც: შაჰნავაზის კარზე მყოფ დიდებულთა შორის პოეტი მხოლოდ ერთ მაშინდელ მოღვაწეზე აჩერებს თავის განსაკუთრებულ ყურადღებას. ეს არის იორამ თარხანი (საკაძე, შვილი დიდმოურავისა). ფეშანგი მას აცალკევებს სხვა პიროვნებათაგან და უძღვნის პოემის ორ თავს (L, LI). მგოსანი უწოდებს მას „ბრძენსა და ქკუიანს. ყოვლის საქმის მხედარს, სახელოვან მამაცს, პლატონის შესაღარს“, „დარბაისელთა სამკობარს“ და სხვ. დასასრულ, იორამის გარდაცვალებაზე მოტირალ მის ყმებს იორამის „ტკბილ პატრონობასაც“ ათქმევენებს. ერთი სიტყვით, მგოსანი იძლევა იორამის პიროვნების იდეალიზაციას, არჩევს რა მის პიროვნებას მაშინდელ ფეოდალურ არისტოკრატიაში.

ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ ავტორი რაღაც დამოკიდებულებით არის შეკრული იორამ თარხანთან.

ყველა ამ ნიშნების შემდეგ, ასეთ პიროვნებად, რომელიც ტომით სომეხი უნდა ყოფილიყო, სამეფო კართან ახლოს მდგარი, იმერეთში ხანგრძლივად ნამყოფი, შემდეგ ქართლში გადმოსული და ქართლ-კახეთის ვითარების კარგი მცოდნე,—ჩვენ მიგვაჩნია იმერეთის მეფის ალექსანდრე III-ის (1639—1660) და შემდეგ ნესტან-დარეჯან დედოფლის და ბაგრატ IV-ის კარის მდივან-მწიგნობარი ფეშანგი, რომელიც 1663 წ. ალექსანდრე მეფის სიკვდილის, ბაგრატ IV-ის დაბრმავებისა და იმერეთში არჩილის გადასვლის შემდეგ მოჩანს ქართლში, ქ. გორის მახლობლად, სადაც წერს იორამ სააკაძის და ქაიხოსრო ჯაფახიშვილის დამოყვარების წიგნს და სადაც ის კიდევ ატარებს „იმერელთ მეფის მდივან-მწიგნობრის“ სახელწოდებას (საქ. სიძვ. II, 89; საქ. უ. არქ. სიგ. ფ. № 27—160).*

III

ხსენებული ფეშანგი კარის მდივან-მწიგნობრად და აქტიურ სახელმწიფო მოღვაწედ მოჩანს იმერეთში ჯერ კიდევ 1641 წ. თეიმურაზ I მას იმერეთის „მეფის ალექსანდრის მდივნის“ სახელით ახსენიებს (უ. არქ. სიგ. ფ. № 51—261 შემდეგ 1650—1652 წლებში), ალექსანდრე III და თეიმურაზ I-ის დავალებით მოლაპარაკებას აწარმოებს რუსის ელჩებთან—„სტოლნიკ“ ტოლოჩანოვთან და „დიაკ“ იველეევთან.

ფეშანგის მიერ მხურვალე მონაწილეობის მიღება დიპლომატიურ მოლაპარაკებაში ხსენებულ ელჩებს დაწვრილებით აქეთ აღწერილი.

ფეშანგი, როგორც მეფის პირადი მდივანი, ელჩებთან მუდმივ მოლაპარაკებაშია. თარჯიმნის პირით (გვ. 94) იგი ერთადერთი გადამცემია მეფის ყველა სიტყვების, შეკითხვების, მოკითხვისა. როგორც ელჩების მოუხრნელ დანიშნული, იგი ზრუნავს მათ კვებაზე, ტრანსპორტზე და სხვ. ელჩებისათვის იგი ადგენს იმერეთის გეოგრაფიულ და ეკონომიურ აღწერილობას და, ბოლოს, თავადაც

---

* ამ საბუთს პირველად პროფ. ძ. კვეციანი მიაქცია ყურადღება, როდესაც ის თავის ნაშრომის ერთ შენიშვნაში (ლიტ. ისტ. II, 1924 წ. 346 შენ.) კითხულობს: „ხომ არ არის რაიმე კავშირი ამ ფეშანგისა და ჩვენ ავტორის შორის, რომელიც შეიძლება არჩილის მწიგნობარი იყო იმერეთში და ამიტომ არის აქ ყოვლბუნებელი იმერეთის მეფის მდივანად და მწიგნობრად“.

ხელს ურთავს იმერეთის მეფის ალექსანდრე III-ის საფიცროს წიგნს (1651 წ.) რუსეთის მფარველობის მიღებაზე.*

უკანასკნელად იმერეთიდან რუსეთისაკენ გამგზავრებულ ელჩებს ალექსანდრე მეფის გაგზავნილი ფეშანგი მათ რაქაში მოეწევა საჩუქრებით, რომელსაც მეფე რუსეთის ხელმწიფეს უგზავნის საკუთარი ელჩის ხელით: „Того ж числа в вечерни прпехал ст царя думной ево дьяк Пешенга, прпвез от царя дары, что посылает к царскому величеству с своим послом с Ломгацею, а сказал, что поехал он вчера от цари перед вечернем. И от Ломгады Пешенга и прпставы и азнауры воротись к царю в Кутатас“ (იქვე, 105.).

ფეშანგისათვის, როგორც გავლენიანი კარისკაცისათვის და დიპლომატიურ მოლაპარაკებაში მონაწილისათვის, ელჩებს საჩუქრებიც მიურომევიათ: 5 სიასამურის ტყავი, მაუდი და აბრეშუმის ქსოვილი: „Думному дьяку Пешенгею 5 собольей, да сукло же 4 аршина, да дороги, и того на 10 руб. на 16 ялтын на 4 де“ (იქვე, 202), როგორც ჩანს, რუსეთის ელჩების ანგარიშიდან (1652 წ. 20 სექტ.).

რა გვარს და რა სოციალურ წრეს ეკუთვნოდა მგოსანი ფეშანგი? რუსის ელჩები იმერეთის მეფის მდივან-მწიგნობარს (думной дьяк) ყველგან Амире-ად (ანუ ამირას-ძედ, ამირაშვილად) ახსენებენ (იხ. სტოლნიკ ტოლოჩანოვის... ელჩობა, გვ. 194, 202 და სხ.). იმ საფიცროს წიგნშიც, რომელიც ალექსანდრე მეფემ რუსის ხელმწიფეს ალექსი მიხეილის ძეს გაუგზავნა (1651 წ. 9 ოქტომ.), ფეშანგი Амире-ად არის მოხსენებელი (იქვე, გვ. 194; საისტორიო მოამბე, 1, 159). ხოლო ერთგან რუსის ელჩები სრულად იხსენებენ ფეშანგის გვარს: „Пешенгея Одреева сына Хатарова“-ო (ტოლოჩ. მოგზ.). ამის შემდეგ ფეშანგის გვარის დადგენა, რასაკვირველია, ადვილია. ელჩების დამოწმებით, ჩვენ თითქოს ორი გვარი გვაქვს: Амире-ი და Хатаров-ი. მაგრამ რაკი ერთგან ფეშანგის Одреев-სын-ად ანუ ანდრიას ძედ იხსენებენ, აშკარა ხდება, რუსებს ფეშანგის მამის არაქრისტიანულ „ამირას“ სახელი ქრისტიანულ „ანდრიად“ (Одрей) გადაუქეთებიათ და ამნაირად „Амире“-ი ანუ ამირას ძე, ამირას შვილი ფეშანგის მამის სახელწოდება ყოფილა და არა ფეშანგის გვარი.**

* იხ. სტოლნიკ ტოლოჩანოვის და დიკ ივლევის ელჩობა იმერეთში 1650—1652 წ. მ. პოლიევქტოვის რედ. ტფილისი, 1926 წ. შტრ. გვერდები: 42, 43, 51, 54, 55, 60, 74, 81, 82, 85, 87, 88, 91, 92, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 114, 143, 144, 162, 164, 165, 166, 169, 171, 172, 176, 177, 180, 184, 194, 195, 202.

** სახელი „ამირა“ ხშირად მოჩანს XVII საუკ. საბუთებში. იხ. მაგ. საქ. სიძგ.

ცნობილია, რომ გვარის სანაცვლოდ მამის სახელით წოდებულ-
ლობა ჩვენში მეტად მიღებული იყო,* მაშასადამე, ფეშანგისაც
მამის თუ პაპის სახელის „ამირას“ წყალობით „ამირაშვილს“
ეძახდნენ. ამირაშვილი კი XVII საუკუნეში შეძლებული ოჯახის
გვარია ქ. გორში (იხ. საქ. სიძე. II; 90, 317, 323, 324, 341,
369, 487).

რაც შეეხება ფეშანგის ნამდვილ გვარს, ისიც შეგვიძლია და-
ვადგინოთ იმავე ელჩების დამოწმებით. ელჩები მას Хатаров-ად-
იხსენიებენ „Хатаров“-ი კი ცნობილი გვარის „ხითარაშვილის“
გადამახინჯებას უნდა წარმოადგენდეს, ხოლო ასეთი გადამახინჯება-
კი უცხოელის, და კერძოდ რუსი ელჩების მიერ, როგორც გვარე-
ბის, ისე ქართული გეოგრაფიული სახელებისა, ჩვეულებრივი ამ-
ბავია და ადვილად მისახვედრიც. მაშასადამე, შეგვიძლია ვთქვათ,
რომ პოემა „შაჰნავაზიანის“ ავტორი ყოფილა ფეშანგ ამირაშვილი.
ანუ ამირას ძე ხითარაშვილი; თავის მხრივ კი ამირაშვილის
გვარი ხითარაშვილების დიდი გვარის ერთ შტოს წარმოადგენდა
XVII ს-ში.

ამირაშვილები, იგივე ხითარაშვილები, ანუ „ხითარაანთ“ გვარი-
ძველთაგანვე მოსახლეობდა ქ. გორში და მისი წარმომადგენლები-
ცნობილი იყვნენ სავაქრო საქმეებით (იხ. Актѣ, I, 54; საქ. სიძე.
III, 422; საქ. სიძე. II, 156). ხსენებული გვარი იმდენად შეძლებუ-
ლია, რომ (1690 წ.) ყმების ყიდვა-გაყიდვასაც კი აწარმოებს (საქ-
სიძე., II, 156, 157), ხოლო ამ გვარის ერთი წარმომადგენელი-
სწორედ იმ ხანებისთვის ქ. გორის დიდგაელენიან პირად—მამასა-
ხლისად ითვლება (იქვე, 156). მაშასადამე, მგოსანი ფეშანგი სა-
ვაქრო წრეების წარმომადგენელია, ქ. გორის მდიდარი ვაქრული-
ოჯახისა.**

II, 266 (1651 წ. ქვეშ); ისტორიული საბუთები, IV, გვ. 22 (1635 წ. ქვეშ), იქვე
გვ. 43; საამილახვროს დავთარი მე-17 საუკ. მეორე ნახევრისა, ს. კაკაბაძის
გამოც. გვ. 21.

გვარი ამირაშვილი—იხ. ქრონიკები, II, 426; საქ. სიძე. II, 90 (1660 წ. ქ.), 369
მოწინავე სადროშოს აღწერის მიხედვით, გლენხი ამირაშვილები მოსახლეობენ
ენაჯეთს (გამოც. ე. თაყაიშვილისა, გვ. 53).

* მაგ., ერეკლე I-ის და ვახტანგ VI-ის მდივანი გივი ზურაბის ძე თუმანი-
შვილი „ზურაბიშვილობით“ იწოდებოდა; მგოსანი და მდივანი სულხან ავთან-
დილისძე შანშიან მარტიროზიშვილი—თანიაშვილად; XVII საუკუნის პოეტ-
ნოდარ ფარსადანის ძე ციციშვილი—„ფარსადანისძედ“ ანუ „ფარსადანიშვილად“
და სხვ.

** შემდეგში ხითარაანთ გვარი ეკონომიურად ძლიერ დაცემულა და XVIII
ს. პირველ ნახევარში თავად თუმანიშვილებს ყმებადაც კი მიუსაკუთრებიათ (იხ.
საქ. სიძე. III, 456; 1762 წ. დეკემბრის 7-ის განაჩენი თუმანიშვილის გორჯასის

რაც შეეხება ფეშანგის დღემდე ოფიციალურად ცნობილ გვარს— „ფაშვი ბერტყაძეს“, როგორც არჩილი უწოდებს, იგი, ალბათ, შერქმეული“ ირონიით ნაწოდები გვარი უნდა იყოს—ადეპტის რაიმე ნიშანდობლივი ფიზიკური თვისებისათვის.

ყოველშემთხვევაში, გვარი „ფაშვი ბერტყაძე“ სხვაგან არც ერთ ასტორიულ საბუთში არ იხსენიება.

რაც შეეხება ფეშანგის ეროვნულ წარმოშობას, რუსის ელჩები ფეშანგს გვაცნობენ, როგორც სომეხს: „*Пешенгя Ондреева сына армянина*“-ო.

სომეხს უწოდებს არჩილიც:

სომხისგან კარგათ ჩააგდეთ... და სხვ.

ექვი არაა, ფეშანგი დიდი ხნის ასიმილირებული სომეხია, ანუ „გაქართველებული“, ქართულ ენაზე, მწერლობაზე და კულტურაზე აღზრდილი.

ამ მხრივ საინტერესოა ის გარემოება, რომ გორში მცხოვრები პოეტის შთამომავალი მოგვარენი—ამირაშვილები XVII ს.-ში მართლ-მადიდებლად მოჩანან. ასე, 1724 და 1727 წლ. საბუთებში იხსენიება გორელი ამირაშვილი მღვდელი ათანასე (საქ. სიძე. II, 323, 324, 341), ხოლო ამირაშვილი ივანე (იქვე, 369) ერთ საბუთში (წ. კ. №2921) მღვდელ ათანასეს ძმად იხსენიება. შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ ამირაშვილები „გაქართველდნენ“ და ისიც შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, რომ ამირაშვილი-ხითარაშვილების გვარის მხოლოდ ერთი შტო „გაქართველებულა“.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ფეშანგიც გორელი მდივნების ოჯახს ეკუთვნის. ცნობილია, რომ გორი—ძველი სავაჭრო ქალაქი, XVI—XVII ს. ს. განთქმული იყო როგორც მდივნების კერა. აქედან იყვნენ ცნობილი კარის მდივან-მწიგნობრები: ყანდურალიშვილები (ანუ ფირალიშვილები), მანდენაშვილები, ბეგთაბეგაშვილები.

ამრიგად, მთელი რიგი მასალების დადასტურების შემდეგ ირკვევა, რომ ფეშანგი—ქართლელი, დროებით იმერეთში მყოფი ყოფილა, და არა მკვიდრი იმერი, იმერეთს გაზრდილ-დაბადებული.

და ისაია გასპარაშვილის დაეის გამო, გასპარაშვილი—ერთი შტოა ხითარაშვილ-ამირაშვილებისა (იხ. ზემოთ). მისი დამწყებია მდიდარი ვაჭარი გასპარა ამირაშვილ-ხითარაშვილი (АКТЫ. I, 54).

ხითარაშვილები გლეხებიც ყოფილან, უცხოვრიათ გორის მიდამოებში, სოფ. ყურში (იხ. სამილახვრო დაეთარი მე-17 საუკ. მეორე ნახევრისა, ს. კაკაბაძის კამოც. გვ. 3, ტფ. 1925 წ.) და ახალქალაქის ტამალიაში (იხ. ვ. თაყაიშვილძე, პოწინავე სადროშოს სტატისტიკური აღწერილობა. გვ. 15).

ეს თავად პოემის ტექსტიდანაც ჩანს, რომელიც სრულიად არ ამხელს იმერულ პროვინციალიზმებს, იმერიზმებს.

სხვათაშორის, ჩვენამდე მოღწეულ თითქმის ყველა საგვარეულო დოკუმენტებში (საქ. სიძე., II, 156, 90, 317, 323, 324, 341, 369) ამირაშვილ-ხითარაშვილები მუდამ მკიდრო ურთიერთობაში მოჩანან ადგილობრივ მებატონე თავად ჯავახიშვილებთან. ხსენებული დოკუმენტებიდან ასეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ამირაშვილ-ხითარაშვილები ჯავახიშვილებთან ტერიტორიულ, ეკონომიურ ან ბატონყმურ ურთიერთობაში არიან.

ამის შემდეგ ცხადი ხდება, თუ იმერეთიდან ჩამოსული ფეშანგი რად იმყოფება ჯავახიშვილთა წრეში, სადაც იგი ქაიხოსრო ჯავახიშვილის და იორამ თარხანის დამოყვრების წიგნს წერს (საქ. სიძე. II, 89).

გასაგები ხდება, აგრეთვე, ხსენებული იორამ თარხანის იდეალიზაცია ფეშანგის პოეზიაში. იორამი დიდი მფლობელი იყო გორის ახლო მიდამოებისა, „სათარხნოსი“. როგორც გავლენიანი პიროვნება, ალბათ, იგი მფარველობდა გორში ვაქართა ხითარაშვილების ოჯახს ფეოდალური „გავლენისა და დაჯაბრებისაგან“; შეიძლება ჩვენს პოეტსაც უწევდა მეცენატობას, და ამითაც აიხსნებოდეს მისი მოწიწება იორამის პიროვნებისადმი.

IV

როდის და რა მიზეზით გადახვეწილა მგოსანი ფეშანგი იმერეთში?

მრავალ სხვა მოსაზრებებთან ერთად, აქ ერთი წვრილმანიცუნდა გაეიხსენოთ. თუ მოვიგონებთ ფეშანგის მიერ მოლაპარაკების წარმოებას რუსის ელჩებთან, შევნიშნავთ, რომ ფეშანგი, ალექსანდრე მეფის რწმუნებული, თეიმურაზ I-ის წარმომადგენლობასაც ასრულებს (ტოლოჩანოვის ელჩობა, 51, 55), ხოლო 1641 წ. მდივნობითაც ემსახურება (ც. არქ. № 51—262). მართალია, ალექსანდრე მეფე თეიმურაზის სიძე იყო და ამ გარემოებითაც შეიძლება აიხსნას ფეშანგის ასეთი სამსახური, მაგრამ შესაძლოა ისიც ვიფიქროთ, რომ ფეშანგი, როგორც ქართლელი, სხვა გარემოებითაც იყო დაკავშირებული იმერეთში გადახვეწილ ქართლ-კახეთის მეფე თეიმურაზთან.

როგორც ვიცით, როსტომის მიერ დამარცხებულს და იმერეთში ლტოლვილ თეიმურაზს თან მრავალი ყმა და მხლებელი გადაჰყვა ქართლ-კახეთიდან; ხომ არ ერია მათ შორის ფეშანგი?

ტოლოჩანოვის აღწერილობიდან ჩანს, თუ იმერეთში ყოფნისას:

სად ცხოვრობდა ფეშანგი. როცა რუსის ელჩები ტოლოჩანოვი და იველუევი ქუთაისიდან სკანდას მიემგზავრებოდნენ იმერეთის მეფე ალექსანდრესთან წარსადგომად, გზად, სკანდას სიახლოვეს, გაიარეს ფეშანგის სოფელზე: „На деревню проехали на полугоре, думного дьяка Пешенги“-ო, რონელშიც სომხური ეკლესია მდგარა, საოფელშიც სომხური მოსახლეობა ყოფილა:

„а в деревне каппше армянское, на воротех колокольни круглая, каменная. Около двери ево и каппша ограда каменная. А от армянские деревни версты с два село, а в селе церковь каменная во имя Георгия“ (стр. 81).

საკითხავია: რომელ სოფელზე აქეთ ლაპარაკი რუსის ელჩებს? კითხვა ადვილი გასარკვევია. ქუთაისიდან სკანდამდე, სკანდასთან ახლოს სომხური ეკლესიითა და მოსახლეობით ცნობილია სოფელი ჩხარი, ანუ ჩხარის სომხური უბანი, და სხვა პატარა პუნქტები, მოვაკრე სომხებით დასახლებული, როგორც ქალატყე და ქალაქი „მცირე ჩიხორი“ (ვახუშტი, 273). მაგრამ, რუსის ელჩების სიტყვით, ფეშანგის სოფელში ყოფილა წმ. გიორგის ეკლესია ქვიტიკრისა, ხოლო ეკლესიაში კი ძვირფასი ორარშინიანი ჯვარი მოოქროვილი და მოვერცხლილი, წმ. გიორგის ნაწილებით: „а в церкви у царских дверей крест, аршипа в два вышнюю, обложен серебром, позолочен. А в том кресте моща в кончеге в золотом великомученика Георгия, кость главный череп. А на затворе в кончеге камень, алмаз не грапеюй в золоте, в орех гредкой величиной“ (იქვე, 81): ცხადია, აქ ლაპარაკია ჩხარის წმ. გიორგის ეკლესიაზე, რომელზედაც ვახუშტი ამბობს: „არს აქა (ჩხარს) ეკლესია უგუნბათო, რომელსა შინა ასვენია ჯვარი დიდ ფრიალ; მღებარებს მას შინა ბეკი მთავარ მოწამის წმინდის გიორგისა, მარადის სასწაულთ მომქმედი“-ო (ვახუშტი: გეოგრაფია, 262).

მაშასადამე, ფეშანგს ჩხარში უცხოვრია.

ცნობილია, რომ ჩხარი, როგორც სავაქრო პუნქტი, ქალაქად ითვლებოდა 1634 წლამდე, როდესაც გამარჯვებულმა ლევან II დადიანმა იმერეთის მეფე ალექსანდრე III მისი მამის გიორგი მეფის „სახსრად“ ანუ დასახსნელად წაართვა ქ. ჩიხორის ვაქარნი და ჩხარის სომეხნი და ურიანი.* მას შემდეგ ვაქარ სომხებისაგან

---

* ხონის წმ. გიორგის ხატის წარწერაში თვით ლევან დადიანი გვიამბობს: „ავეარეთ ქალაქი ჩხარისა, და ჩავასხით ხუგდილსა, ავაშენეთ და გავაწყეთ ქალაქი რუხისა“ (ძვ. საქ., II, 451). ასევე მოგვითხრობს ლევანი ილორის ხატის წარწერაში: „ავეარეთ სრულობით ქალაქი ჩხარისა და მოვასხით ხუგდილსა და დავასახლეთ ადგილსა რუხისასა“ (იქვე).

დასახლებული ქალაქი ჩხარი იქცა დაბად და, ცხადია, აქ ამის შემდეგ სავაჭრო ალებ-მიცემობაც მთლად მინელდებოდა.

მაგრამ, როგორც ტოლოჩანოვის მოგზაურობიდან ირკვევა, 16 წლის შექდევაც ჩხარში კიდევ შერჩენილა სომხურ ვაჭრული მოსახლეობა, რომელიც ისევ მისდევდა თავის ხელობას. შარდენის მოწმობით, ჩხარში ამ დროს (1672 წ.) 50 კომლი-ლა მოსახლეობდა (იხ. Путешествие по Закавказью, стр. 168).

ამრიგად, გორელი ფეშანგი, ჩხარში დაბინავებული, არ სცილდება თავის სოციალურ წრეს, ვაჭართა ფენას, თუმცა იგი თანამდებობით შესამჩნევად ამაღლებულია თავის წრეზე.

რა ხანებში ასრულებდა ფეშანგი მდივნის თანამდებობას იმერეთის სამეფო კარზე?

ცნობილია, რომ XVI—XVII საუკუნეთა მანძილზე იმერეთის მეფის მდივან-მწიგნობარის სახელს მემკვიდრეობით მამიდან შვილზე ასრულებდნენ აზნაური თავაქალაშვილები* (თავაქარაშვილები), ამათგან ალექსანდრე III-ის კარზე მდივნობდნენ—მამუკა (ცნობილი მგოსანი და მხატვარი) და მისი ძმა პაატა; პირველი დატყუებული იქნა 1634 წელს ლევან დადიანის მიერ, ხოლო მეორე 1640 წლიდან საბუთებში აღარ მოჩანს. მათი მდივნობიდან გარდაეღენის შემდეგ, როგორც ჩანს, კარის მდივნობა ჩვენი პოემის ავტორს—ფეშანგი ხითარაშვილს მიუღია და ალექსანდრე მეფის სიკვდილამდე (1660 წ.) მისი მდივან-მწიგნობარი ყოფილა.

სამწუხაროდ, ჩვენ არ ვიცნობთ ფეშანგის ცხოვრების პირველ პერიოდს; არც ის ვიცით, თუ რა შრომითა და ბრძოლით შეიქმნა თავისი პოლიტიკური კარიერა „მდივნობისა“. როგორც ცნობილია, სამეფო მდივანი მაშინდელ საზოგადოებაში ცნობილი უნდა ყოფილიყო შესაფერისი კულტურით და სათანადო მომზადებით. კარის მდივან-მწიგნობარი „წერასწავლული“, „კარგი და მცოდინარე“ და „ცოდნასრული“ აღამიანი უნდა ყოფილიყო, რადგან ამ თვისებებს მოითხოვდა მისგან მდივნობის მრავალფეროვანი სამსახური. აი, მაგ., როგორ გვიხატავს მეფის მდივან-მწიგნობარის მო-

* 1527 წელს იხსენიება მწიგნობარი ზურაბ თავაქალაშვილი (დას. საქართველოს ისტ. საბუთები. ს. კაკაბაძის გამოც. I, 10); 1569—1573 წლებში—ალა თავაქალაშვილი (იქვე, 19, 31); 1586 წლ. ხაფილანდრე (იქვე, 34), 1604 წლ. ქვემ—ასლან (37), რომლის შვილები უნდა ყოფილიყვნენ—მგოსანი მამუკა, „ზაქიანი“-ს გამლექსავი—მდივანი ალექსანდრე III-ის და მისი ძმა პაატა, რომელიც მდივანად მოჩანს 1630—1637 წ. (იქვე, 52; ქრონიკები, II, 452); ხოლო საუკუნის დაბოლოს—ალექსანდრე IV-ის კარზე თავაქარაშვილი ელიზბარ (იქვე, 80). XVII საუკუნის მეორე ნახევარში თავაქარაშვილების ერთი შტო დასახლებულა ქართლში სოფ. ტინისხიდს (ი. ცენტრარჭივის სიგ. ფ. № 73).

ვალებობას ვახტანგ VI „ამირ-ნასარიანიდან“ ამოღებულ ერთს სენ-ტენციასში:

მდივანს მართებს ენაები იცოდინან დასაწერად,
ქონდეს სიტყვა სახელმწიფო, შესაკადრი შესაფერად,
ცოდნისაგან განასრული, სასაქმროში დასაჯერად,
სამეჯლიშო ღალობაში, მშვენიერი შესანხერად;
დადგომა, ჯდომა, წადგომა, თავაზა საქებულები,
ტურფა მწერალი, წერილი საამოდა სასმებულები;
წიგნისა თავი ამოსცნას, ჰოლოს სცნას საამებულები,
მაღე იპოვოს პასუხი საქირო გასაძნელები.*

მდივანი იყო მეფის მახლობელი მოხელე, „მეფის ხეაშიადის შემ-ნახაი“ (საქ. სიძე. II, 130), მუდამ გვერდით მყოფი მეფესთან: „სუფრის მიღებამდინ ერთი მდივანიც იდგებოდის: ან წიგნების და-წერა ითქმის, ან სამართალი რამ ჩამოვარდების, ეგების ბატონმა ბრძანოს რამე“-ო (დასტურლამა, 54, მდივანს ებარა, აგრეთვე, მეფის ქალაღი და საწერ-კალამიც ** მდივანი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა სახელმწიფო საქმეებში. მდივნობის მოვალეობას შეადგენ-და აგრეთვე სამეფო სტატისტიკური აღწერის ჩატარება, *** „თემის აწერა“ (საქ. სიძე., III 567), ომში დასწრება, დახოცილთა აღ-რიცხვა, საომარ განკარგულებათა დაწერა, **** მიმოწერის შედგე-ნა, „საქონლის აწერა“ (საქ. სიძე., III, 567) და სხვ.

მდივნებისათვის სავალდებულო ყოფილა როგორც „მეჯლიშის“ რიგის ცოდნა, ასევე „ბრქეთ და მოსამართლეთ“ ყოფნა დიდი, სა-გულისხმეო საქმის გარჩევის დროს (საქ. სიძე. II, 51) სადავო საქმეებზე „დასაშეელებლად“ (საქ. სიძე., II, 124, 129) და განჩინების დროს იქ დასწრებაც (იქვე, გვ. 123).

მაგრამ, როგორც შემომოყვანილი ვახტანგის ლექსიც გვამცნობს, სახელმწიფო საქმიანობის შესრულებასთან ერთად, მდივანი მშვე-ნიერი მჭევრმეტყველი („ქადაგი“), იმპროვიზატორი და პოეტიც უნდა ყოფილიყო. ლექსის და პოემის წერა ანუ გადმოღება სა-ხელმწიფო ბრძანების შედგენასთან, მის ლამაზ ხელთან ერთად, კარის მდივან-მწიგნობრისათვის სავალდებულო მოთხოვნილებად ითვლებოდა. მწიგნობარი ამავე დროს იყო კარგი პოეტი, ლიტერა-ტორი, პოეტიკის მკოდნე; მდივანი იგივე პოეტიც კარის სამსახურ-ში აყვანილი, ხოლო მოლექსეობა უპირველესად მდივნების ტრა-დიციას შეადგენდა.

* წ. ძ. № 171, გვ. 117. ** დ. გურამიშვილი, დავითიანი, გვ. 64.

*** „მდივანი წავა აღწერს და დაგთარს დაიჭერს“ (დასტურლამალი, 13, 134).

**** „ესენი სწერდენ უსტარს, იერლასა, პიტაკა, ენდლმასა, პატრუცაგსა, რორატაგსა, გუჯართა, სიგელთა, ბრძანებათა, განაჩენთა და სხვათა“ (ვახუშტი-გეორგ. 11).

რასაკვირველია, ასეთი რთული და სპეციალური სამსახური შე-
საფერისი გაწრთენისა და განათლების მიღებას მოითხოვდა. ეკვი
არაა, მას საშინაო სწავლა უნდა ჰქონდეს მიღებული. თუმცა
იგი თავისთავს „უსწავლელს და უშუერს“ (173/1054) უძახის, მაგ-
რამ მას მაინც უნდა ესწავლა მდივნების სპეციალურ სკოლაში, რო-
მელიც ჩვენში უეჭველად უნდა არსებულებოდა (თბილისსა და გორ-
ში) და სადაც დამწერლობასთან ერთად სწავლობდნენ ღვთისმეტ-
ყველებს, ისტორიას. ეკვი არაა, ფეშანგის სამდივნო სკოლაში უნ-
და მიეღო ლიტერატურული განათლება. იგიზხედმიწევნით იცნობს
„ვეფხისტყაოსანს“, და „ვისრამიანს“ „იოსებ ზილიხანიანს“, „ბარამ
გურიანს“ და სხვ. და თუმცა უსუსურად, იცნობს აგრეთვე საქართ-
ველოს ისტორიასაც. თანამედროვე აღმოსავლური ქვეყნების გარდა
მისთვის ცნობილია: „რომი“ (126/741), „საფრანგეთი“ ანუ „ფრან-
გეთი“ (61/344, 98/578, 172/1045), იცნობს „ფრანგ“-თან * ერთად
(გვ. 4) „რუს“-საც (4/3, 8/25, 137/809, 143/850) და, რაც მეტად
საინტერესოა XVII საუკუნის მწერლობისთვის. ფეშანგი პირველად
ხმარობს თავის პოემაში რუსულ ტერმინს, სახელდობრ „სუდარს“
(сударь) ზმნური ფორმით:

დავისიძებ თავადთაგან, ვინ დიდგუართა ი-სუდარ-ებს. 63/356.

ამნაირად, რუსული ტერმინი ქართულ მხატვრულ მწერლობა-
ში პირველად „შაჰნავაზიანში“ გვხვდება.

ეს სიტყვა ფეშანგის 1650—1652 წ. იმერეთში რუსის ელჩები-
საგან უნდა გაეგონა.

ფეშანგის სამდივნო მოღვაწეობიდან იმერეთში ცნობილია მის
შიერ იმერეთის სამეფოს გეოგრაფიული და სამეურნეო აწერილო-
ბაც, რომელიც 1652 წელს ალექსანდრე მეფის ბრძანებით რუსის
ელჩებისათვის გადაუცია. როგორც თვით რუსები გვიამბობენ: „Дж
в послѣм же прислал Александръ царь с думнымъ дьякомъ с Пе-
шевгеемъ меретянскаго государства имѣвшимъ городомъ и мопла-
тыремъ росписью, а боярамъ своимъ и ашшурамъ и тюфенгеемъ и тор-
говымъ и пашеннымъ людямъ пречлевуую роспись. И подписавъ
роспись и с нею переводъ у Микайфора (გვ. 188, ხოლო თვით აღ-
წერილობა გვ. 184—186).

ფეშანგისავე შედგენილი უნდა იყოს მეორე აღწერილობა „Рос-
пись“-ი, რომელსაც მოსდევს ფეშანგის სტატისტიკური ცნობები

* რუსის ელჩები 1651 წ. 27 იელის ფეშანგომ ასეთი ინფორმაცია მიაწოდა
ვეროპელების თავდასხმის გამო ოსმალეთზე: „Насъ увиди до на турецкаго
салтана и виводискино и барабанскино, и французские и иныхъ мислихъ ве-
мельъ новымъ“-ო (ტოლოჩანოვის ვლხოზა, გვ. 164).

იმერეთის თავადთა რიცხვის რაოდენობისა, აზნაურების, მეთო-
ფეების და მთელი იმერეთის მოსახლეობისა, რაც თურმე, ფეშან-
გის სიტყვით, 1651 წ. სამოც ათასს უდრიდა (იქვე, 114).

და, ბოლოს, ფეშანგის შეუდგენია იმერეთის მეფის ალექსანდრე
III-ის (1651 წ. 9 ოქტ.) საფიცრის წიგნი, როგორც თვით რუსის
ელჩები გადმოგვცემენ: „Александр царь велел думному своему
дьяку Пешепгею записать написать по своему языку и прислал в
послом в Мнякфору и в Алексею тое записи смотреть“ (გვ. 172).

V

ალექსანდრე III-ის სიკვდილის (1660 წ. 1 მარტი) შემდეგ იმე-
რეთში იწყება მღელვარე ხანა მთელი ათეული წლების მანძილზე,
ანარქია, როგორც აგვიწერს არჩილი:

მეფე მოკვდება, ლიხს იქით საქართველოს თან ჩაიტანს;
ალაღლებიან თავადნი, ერთი მეორეს აიტანს;
ერთი მეორის სიკვდილად მოვა ამანაგს მოიტანს,
ერთმანეთს ხოცა დაუწყეს, თავს აშორებენ მოიტანს.
წარმოდგა მეფე ქართლისა და ვამიყ დადიანიცა.
იმერეთზედა ილაშქრებს, მთილამ ალაღდა სვანიცა.

და სხვ. *

ეს ის დროა, როცა, თანამედროვეთა სიტყვით, იმერეთი იყო
„იწროებასა, ოხრებასა, ეწუხარებასა შინა, რომ ესე ვითარი არა-
ოდეს მოსულიყო ესრეთი შფოთი და ურვა; მას აქეთ არავინ ის-
მინოს და არცა ვის სმენოდეს“-ო (ქრონიკები, II, 481).

ასეთ მღელვარებაში მრავალ კარისკაცს უნდა განეცადა ბედის
სიმწარე, ძნელბედობა. რასაკვირველია, უნდა შეცვლილიყო და აწე-
წილიყო ფეშანგის ცხოვრებაც.

როგორც ერთი საბუთიდან ირკვევა, ალექსანდრეს გარდაცვა-
ლების შემდეგ ფეშანგი ჯერჯერობით ისევ შერჩენილა თავის თა-
ნამდებობას ნესტან დარეჯან დედოფლის და ბაგრატ IV-ის ერთ-
მეფობაში. ასე, 1660 წ. ფეშანგი მათი ბრძანებით წერს სიგელს,
რომელშიც იგი ისევ იხსენიება „ქარის მდივანად“: დაიწერა ბ[რძა-
ნებ]ა ესე ქ-კონს ტმმ (1660) ხელითა ქარისა ჩუენისა მდივ[ნ]ის ფე-
შანგისითა“ (იხ. ს. ს. მუზ. სიგ. ფ. № 9466), ხოლო 1663 წელს კი,
როგორც ზემოთ ვნახეთ, ფეშანგი მოჩანს ქართლში, სადაც ისევ
„იმერელი მეფის მდივან-მწიგნობრად“ იხსენიება.

რა მიზეზით და როდის გაჩნდა იმერეთის სახელმწიფო მდივა-
ნი გორის მიდამოებში?

* „არჩილიანი“, მაჩიტაძის გამ. 185.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ფეშანგის ქართლში გადმოსვლა უნდა მომხდარიყო სწორედ იმ ხანებში, როცა იგი სააკაძე-ჯაფარიშვილების დამოუკიდებელი წიგნს წერს, ე. ი. იმავე 1663 წელს. საბუთის მიხედვით შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ბაგრატიის ტახტიდან გადადების შემდეგ ფეშანგი დარჩენილა 1661 წ. იმერეთში გამეფებული არჩილის კარზე, ხოლო შემდეგში, 1663 წ., როცა პორტას მოთხოვნით არჩილი იმერეთიდან ქართლში უკან იქნა გაწვეული, მას, ეტყობა, თან გამოჰყოლია კარის მდივანი ფეშანგიც როგორც ერთი მხლებელთაგანი, მით უმეტეს, რომ იგი ქართლელი ყოფილა, და შეიძლება ამით საშუალებაც კი მიეცა სახლში დაბრუნებისა.

ფეშანგი უნდა ეკუთვნოდეს არჩილის ამალის იმ შემადგენლობას, რომელიც, თვით მგოსნის სიტყვით, ქართლისაკენ გამომზადებულ არჩილს თან გამოჰყვა.

ვის ჰქონდა ნდომა, სიახლე, არჩილისაკენ ვლიდესა.

ჰქადრეს: „შენი ვართ მონანი, უშენოდ ცუხლი გუწუიდესა (108|827).

ალბათ თვით მგოსანმაც გამოიჩინა სხვასთან ერთად პატრონის „ნდომა, სიახლე“ და გადმოჰყვა არჩილს ქართლში.

ამის შემდეგ ჩვენთვის აშკარა ხდება, თუ როგორ გაჩნდა ფეშანგი ჯერ ქართლში და შემდეგ კახეთში, სადაც ის შაჰნავაზის და არჩილის ბრძანებით წერს თავის სახოტბო პოემას „შაჰნავაზიანს“ და თავისთავს არჩილის „მიწა მტუერალ“ ახსენებს.

... ესენებასაც არ ღირს ვარ, მიწა და ფერკთა მტუერია 162|1076.

ფეშანგის შეეძლო არჩილის ყმად და მდივნად ყოფნა ჯერ კიდევ იმერეთში, 1661—1663 წ. ყრმა არჩილის მეფობისას, შეიძლება არჩილმა, თვით პოეტმა, სწორედ მგოსნური ნიქისთვისაც დაიხლოვა ფეშანგი?

ასევე 1663 წ., ქართლში ყოფნისას, ფეშანგს შეეძლო „იმერელთ ხელმწიფის მდივან-მწიგნობარის“ სახელწოდება ეტარებინა, რადგან იმერეთიდან წამოსულ არჩილს კახეთის ტახტი ჯერ არ მიეღო და იმ ხანებისათვის ისევე „იმერელთა ხელმწიფედ“ ითვლებოდა.

ინტერესს იწვევს შემდეგი კითხვა: გაჰყვა თუ არა ფეშანგი კახეთის ტახტის მისაღებად სპარსეთში გაწვეულ არჩილს? როგორც თვით პოემიდანვე ჩანს, მაშამ, შაჰნავაზმა, „მეფეთა ნაახლები ამალა მისივე წესითა და გარიგებით არჩილს თან წააყოლა“.

მოკლენი გარიგებით იგ მეფეთა ნაახლები,

გარიგეს წასატანლად, სულ დასცალეს ბალახნები. 110|133

ბომ არ ერია ამ მოხელეთა შორის მდივანი ფეშანგი?

პოემის ზოგი ადგილი გვაფიქრებინებს, რომ მგოსანი მონაწილეობდა ამ შორეულ ექსპედიციაში,—ისე ნიშანდობლივად და დაწვრილებით გვიამბობს არჩილის მიღებას ყაენის მიერ, თითქოს ფეშანგიც თანადამხდურივით ყაენისაგან არჩილის პატივით შილენის მოწმე ყოფილა.

რა გაიბზო მაშინდელი მოპყრობა და ანუ შეება,
მასპინძელთა კულმწიფემან, მთურალმა ბრძანა არ გაშუება,
არჩილ უხის სიახლოვეს . . . . . 113|62.

ბევრჯერ მოვიდის ყაენი, არჩილის სადგომს სმიდესა 114|67.

მაგრამ რაკი პოეტი სხვაგანაც ხმარობს მოყოლის ასეთ ხერხს. (22/115) მხოლოდ პოეტური ანგარიშით და არა ისტორიული ქვემარტივების ინტერესით (ვინაიდან მას არ შეეძლო შაჰნავაზის თანხლება, მაგ., 1658 წ. სპარსეთში), საკითხი ისევ გადაუქრელად უნდა ჩავთვალოთ.

შემდეგ, 1664 წ., როგორც პოემიდან ვტყობილობთ, ფეშანგი თან ახლავს შაჰნავაზს და არჩილს კახეთის იმ ბრძოლაში, რომელიც არჩილს და შაჰნავაზს გაუმართა კახეთის ტახტის კანონიერმა მემკვიდრემ ერეკლე ბატონიშვილმა. „კახეთს ვიახელ მეფესა“, გადმოგვეცემს მგოსანი.

მიბრძანა მათად საქებრად ლექსთა თქმა გამოვლილისა—ო 173|1056.

ამ ხანებისათვის იმერეთიდან გადმოხეწილი ქონება და მამულ დაკარგული პოეტი, ეტყობა, დიდ ნივთიერ გაქირვებას განიცდის. ამიტომაც, რომ მეცენატს ასე გულმოდგინედ სთხოვს პოემის პოროარს:

აწ შემსმინეთ მეფესა, სარჯელი გამიგონოსა,
საუბარი და სიტყუანი ერთმანეთს შეაწონოსა;
წყალობა რამე უბძანოს, მონა არ დააღონოსა;
სულზე მამასწრას რაცა სწადს, საქმე არ დააუონოსა. 173|1056

პოემაში იგი სხვაგანაც სჩივის თავის სიღარიბეს:

იციო, სიმდიდრე ვისცა სჭირს, ბევრს რასშეს მოაგონებსა,
კელის შეწყუდვეა სივიწრე კაცს მეტად შეაღონებსა,
სიყუდილოს ახატრებს უცილოდ, სამარედ განაგორებსა. 60|342

რა წყალობა დამართეს „მეფეთა“, რა ეფექტი ჰქონდა ფეშანგის „შაჰნავაზიანს“, არა ჩანს, ეს კია, რომ ფეშანგის მეცენატი, თვით მგოსნების არბიტრი არჩილი ჩვენს ავტორს მდარე პოეტად სთვლიდა.* ამის მიუხედავად, არჩილს კვლავ შეუკვეთია ფეშან-

* რატომ არ ახსენა არჩილმა ფეშანგის „შაჰნავაზიანი“ თანამედროვე პოეზიის პანთეონში? ალბათ იმიტომ, რომ პოემა პირადად არჩილის ზოტბას შეიცავდა და ეს გარემოება კი მას უხერხულ მდგომარეობაში აყენებდა. ასევე მოუჩიდა იგი გრძელ საუბარს მეორე პირად მებოტბე პოეტზე—სამებელ იაკობზე: „სრულად ამისთვის არ ვაქე, რომ იყო ჩემი მკობარი“—ო.

გისათვის „ფირმალიანის“ ანუ „დიფნის, ქალაქის ამბავის“ პროზაული ვერსიის გალექსვა, მაგრამ, არჩილის სიტყვით, ნაწარმოები მდარე პოეტური ღირსებისა გამომდგარა, მძიმე და უხეში, „სიმძიმით ვით ლიტრიანი“.

მე ვათქმევინე, მარაჲ ვერა სთქვა მარილიანი.

ამრიგად, ფეშანგის ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან ჩვენ ვიცით დღემდე მხოლოდ ორი ნაწარმოები: ერთი „შაჰნავაზიანი“, შემთხვევით მოღწეული ჩვენამდე ერთ უნიკალურ ცალად, და მეორე „ფირმალიანი“, რომელსაც გასაჯალი არ ჰქონდა, ვერ გახმაურებულა და რომელიც, ალბათ, ამ მიზეზით ჯერჯერობით დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს. ორივე ნაწარმოები დაწერილია ქართლ-კახეთში. ექვი არაა, „შაჰნავაზიანი“ არ უნდა ყოფილიყო ფეშანგის დებიუტი. მგოსანს ალბათ ექნებოდა სხვა სახობო ნაწარმოებიც, რომელსაც ჯერჯერობით ჩვენამდის არ მოუღწევია.

საკითხავია: იმერეთიდან გადმოსვლის შემდეგ ქართლ-კახეთში ასრულებდა თუ არა ფეშანგი მდივნის თანამდებობას შაჰნავაზისა და არჩილის კარზე? საყურადღებოა, რომ მხოლოდ ერთხელ იხსენიება იგი შაჰნავაზის კარის მდივნად, სახელდობრ 1666 წ. (იხ არქ. № 6—90). ხსენებულ სახელს ამ დროისათვის ასრულებენ: შაველ ყორღანიშვილი,* შალვა და ბეგთაბეგ მარტიროზიშვილები, სულხან და გიორგი თუმანიშვილები და გორელი ფირალი (ყანდურალიშვილი). როგორც ვიცით, მეფეებს რამდენიმე მდივანი ჰყავდათ. ეტყობა, ფეშანგი მათგან უმრწემესთაგანი და უქანასკნელი იყო. ქართლ-კახეთში კარის მდივნობას მემკვიდრეობით ასრულებდა სამი წარჩინებული გვარი—ყორღანაშვილების, შანშეან მარტიროზიშვილების (ბეგთაბეგიშვილები) და თუმანიშვილებისა, რომელთა წადავებაც მეტად გაუჭირდებოდა ვაჰართა ნაშიერს (როგორც ზემოთ ვნახეთ, მისი გვარეულობა XVIII ს. დასაწყისში მდივან თუმანიშვილებს ყმებადაც კი მიუსაკუთრებიათ).

რომ პოეტს მდივნის თანამდებობა ადრევეც ჰქონია არჩილ-შაჰნავაზის კარზე, იქიდანაც ჩანს, რომ ფეშანგი ჯერ კიდევ 1664 წ. „ახლავს“ მეფეს კახეთში (173/10) და იქ გართულა რაღაც საქმიანობაში. პოემის უქანასკნელ სათაურში, რომელიც დაწერილია არჩილ-შაჰნავაზის ერეკლე ბატონიშვილზე გამარჯვების შემდეგ, მგოსანი გადმოგვეცემს:

„აჲა ამა უსწოროს კემწიფის გამარჯუება და ყაენიან თაევების გაგზავნა ზემოთ დავსწერეთ, მაგრამ საქმისაგან უცალოდ ვიყავით“.

* 1664 წ. თებერვალში არჩილის კარის მდივნად მოჩანს ყორღანაშვილი შაველ (თ. ყორღანია, ქართლ-კახეთის ეკლ. და მონასტ. ისტ. საბუთები გვ. 6).

რა საქმისაგან იყო უცალო ჩვენი პოეტი? ცხადია, იგი აქ მდივნობას გულისხმობს.

სრული სიბნელით არის მოცული ფეშანგის ცხოვრება შაჰნავაზის სიკვდილის შემდეგ (1675 წ.): ჩვენ არაფერი ვიცით იმის შესახებ, გადაჰყვა ისიც თუ არა არჩილს იმერეთში, სადაც არჩილი ექვსჯერ გამეფდა? იყო თუ არა არჩილის იმერეთიდან არა ერთი განდევნის მოზიარე? როგორი იყო მისი ბედი საერთოდ არჩილის და მის მოწინააღმდეგეებთან ბრძოლის პერიოდებში?

ცნობილია, რომ იმერეთის ლეგიტიმისტები სასტიკი წინააღმდეგნი იყვნენ არჩილის, როგორც იმერეთის ტახტის უზურპატორისა. თანამედროვე იმერი ფეოდალის სიტყვით, არჩილის მეფობაში „იმერეთი ოხერ და უმემკვიდრო“ შეიქნა (ქრონიკები, II, 481) და მხოლოდ არჩილის შერთვის, მაგრამ კანონიერი მემკვიდრის—ბაგრატის დროს დაიწყო ვითომდა ნორმალური ცხოვრება: „მკვიდრი ბატონი ვიშოვეთ და ქვეყანამ დაწყნარება და დამშვიდება დაიწყესო“ (იქვე).

ბაგრატის გამეფების შემდეგ, რასაკვირველია, არჩილის პარტია უნუგეშო მდგომარეობაში უნდა ჩავარდნილიყო, რადგან არჩილის მომხრეებს იმერეთში მოლაღატეებად სთვლიდნენ და ბაგრატმაც გამეფებისას დაიახლოვა მხოლოდ „ვინც იმერელი კაცი მის ლაღატში არ ერია“ (ქრონ. II 480). ვიმეორებთ, არავითარი საბუთები არ მოგვეპოვება ფეშანგის ამ ხანებში ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ, მაგრამ აქ გვახსენებდა არჩილის ცნობისამებრ ერთი მომენტი ფეშანგის ცხოვრებიდან, სახელდობრ მისი დასახიჩრება ცხვირის მოჭრით:

გზარალებოდეს საბრალო ცხვირმოჭრით თვალცრემლიანი.

როგორც ვიცით, სამეფო მდივნები დიდ პატივში იყვნენ, ანუ „პატივითა უმაღლესნი (ვახ. გეოგრ. 11), და მათი ფიზიკური დასჯა მხოლოდ მარჯვენა ცერის მოჭრით თუ შეიძლებოდა („მდივანსა ჩვენსა ჩოლოყაშვილსა არა-რაი ეკადროს თვინიერ დიდისა შეცოდებისათვის მეფისა: მარჯვენა ცერი მოეჭრას, ამისგან კიდევ არა-რაი“: ვახუშტი გეოგრ. 11). მაშასადამე, ფეშანგი ასე სასტიკად მხოლოდ სახელმწიფო ლაღატისათვის უნდა დაესაჯა რომელიმე მოწინააღმდეგე პარტიას, შეიძლება უდანაშაულო ბრალდებისათვისაც. შესაძლოა, ფეშანგის დასჯა იმერეთში მომხდარიყოს სწორედ იმ „შფოთისა და აოხრების“ დროს, როდესაც არჩილი იმერეთში მეორედ გაბატონდა და შემდეგ ბაგრატმა ტახტი ისევ დაიბრუნა, სახელდობრ 1675—1680 წლებში. აქი ფეშანგის „თვალცრემლიანობას“ ცხვირის მოჭრის გამო არჩილი 1681 წელს გვიამბობს.

მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ ქართლში გამეფებულ ანარქია-საც შაჰნავაზის სიკვდილის შემდეგ და გამწვავებულ ურთიერთობას გიორგი VI-სა და ერეკლე ნახარალიხანს შორის, შესაძლოა ფეშანგის ტრაგედიას ქარლშიც ჰქონოდა ადგილი.

ჩვენ ვიცით სხვა ანალოგიური შემთხვევაც სამეფო მდივნის ფიზიკურად დასჯისა სწორედ ფეშანგის ეპოქაში, სახელდობრ, როცა თეიმურაზ I-მა ხელთ იგდო მისი მოწინააღმდეგის—როსტომ მეფის მდივანი, ცნობილი ბირთველ თუმანიშვილი და ენა „პირში ამოართო“, ე. ი. ენა ამოაქრევიანა.*

XVII ს. მრისხანე დღეებში ქართველ მეფეებს ხშირად ეძლეოდათ საბაბი თავისი მდივნების დასჯისა, მეფეებს ხშირად „ღამასმენელნი“ უფარულითა შურითა მრავალჯის განაწქრომდენ მეფეს მდივნებზე „ენოანების გამოქანდაკებით“ და „უჯგეროდ მსახურების“ ამბის მოტანით (საქ. სიძე., II, 100). თვით მდივნებიც თავის მხრივ ხშირად რენეგატობდნენ და თავისი რომელიმე პატრონის შერყეული მდგომარეობის მიზეზით ხშირად გადადიოდნენ მეორე მხარეზე, ერეკლენ ინტრიგაში და მუხანათობდნენ**. შესაძლოა ასეთივე უმადურობა გამოიჩინა თავისი მეცენატებისადმი ფეშანგი ხითარისშვილმა, როგორც უკმაყოფილომ, და იქნებ შესაფერის პატივმოკლებულმა შაჰნავაზ არჩილის კარზე?

ეს ეკვი შეიძლება გაგვიძლიეროს, სხვათაშორის, იმ გარემოებაზე, რომ 1691 წ. 1 აპრილს ქვეშ ნახარალიხანის კარის მდივან მწიგნობრად იხსენიება ვინმე ფეშანგიშვილი დავით (საქ. სიძე. I, 180). რაკი მდივნობა მამიდან შვილზე გადადიოდა, შეგვიძლია ვიკითხოთ, ხომ არ არის ხსენებული ფეშანგიშვილი დავით ძე ჩვენს პოემის ავტორის ფეშანგისა?

თუ ეს ასეა, ფეშანგიც ამ ხანებისათვის უკვე გარდაცვლილი ყოფილა და მდივნის თანამდებობაც მის შვილს დაუქერია.***

* „არჩილიანი“, გვ. 19.

** ამ შემთხვევაში დამახასიათებელი ფიგურაა ცნობილი კარის მდივან-მწიგნობარი გივი თუმანიშვილი. შაჰნავაზის გაზრდილი გივი, 1675 წ. ახლავს მის შვილს გიორგი XI-ს (საქ. სიძე. I, 390), ხოლო 1681 წლ. მის მოწინააღმდეგე ერეკლე ნახარალიხანს ვიდრე უკანასკნელის ტახტიდან გადაგდებამდე, ე. ი. 1703 წ. (საქ. სიძე. I, 105, 79, 440; II, 153, 107, 189). მაგრამ 1692 წ. ქრისტეშ. 5-ს მას ვხედავთ ისევ გიორგის კარზე (საქ. სიძე II, 109), შემდეგ იგი ისევ ერეკლესთან ბრუნდება, ხოლო 1700 წ. ახლავს არჩილს (წ. კ. № 424), იმავე ხანებში, 1704 წ. იგი ემსახურება გიორგის და არჩილის ძმას შაჰყულიხანს ანუ ლევანს (საქ. სიძე. I, 82, 444), 1712 წლ. ვახტანგ VI-ს, ლევანის შვილს (საქ. სიძე. II, 246, 303. 1, 137), ხოლო 1718 წ. ახლო ხანებში ვახტანგის მტერს, თემუცა მისივე ძმას—სვიმონ ბატონიშვილს (იქვე, 303).

*** საკითხავია მგოსანი ფეშანგი ხომ არ არის დამწყები გორელ ვაჰარათა

ამრიგად, ჩვენი პოემის ავტორის ცხოვრება ასე წარმოგვიდგება: ფეშანგი ამირას ძე ხითარიშვილი, იგივე ფაშვი ბერტყაძე უნდა დაბადებულიყო ქ. გორში, შემდეგ თეიმურაზ I-ისა და როსტომის მეფობაში ხანგრძლივი ანარქიის დროს უნდა გადახვეწილიყო იმერეთში. სადაც მას მწიგნობრობისა და მდიენობის ნიჭი გამოუჩინია. აქ იმერეთის მეფეს ალექსანდრე III-ს თავისი მდიენის მამუკა თავაქალაშვილის ტყვედ წაყვანის შემდეგ იგი კარის მდიენად მოუწვევია. როგორც ერთგულსა და ნიჭიერ მოსაქმეს, ფეშანგის მეფის ყურადღება დაუმსახურებია. 1651—52 წლებში ფეშანგი, როგორც ალექსანდრე მეფის მდიენი, მხურვალე მონაწილეობას იღებს იმერეთში ჩამოსულ რუსის ელჩებთან—სტოლნიკ ტოლოჩანოვთან და დიაკ იველეევთან—წარმოებულ მოლაპარაკებაში, თავის მხრივ რუსის დესპანებიც კმაყოფილნი არიან ფეშანგის მონაწილეობით და მას ასაჩუქრებენ კიდევაც.

ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ ფეშანგი მდიენობს ბაგრატ IV-ის და ნესტან-დარეჯან დედოფლის კარზე. შემდეგ, ბაგრატის გადაადგობის შემდეგ, მას უნდა ემდიენა ახლად გამეფებულ 14 წლის არჩილის კარზედაც.

ოსმალეთის მოთხოვნით შალე არჩილს ხელს აღებინებენ იმერეთის ტახტზე და თბილისში მამასთან აბრუნებენ. ამაღასთან ერთად არჩილს თან უნდა გამოჰყოლოდა ფეშანგიც. ქართლში ჩამოსვლისთანავე ფეშანგი ჩანს სამშობლო ქალაქ გორში ან მის ახლოს. შემდეგ მდიენად ახლავს შაჰნავაზსა და არჩილს კახეთში, სადაც ისინი ებრძვიან კახეთის ტახტის პრეტენდენტს ერეკლე ბატონიშვილს (1665 წ.). ამ ხანებში მეფეთა დავალებით ფეშანგი წერს სახოტბო პოემას „შაჰნავაზიანს“, მდიენად ჩანს აგრეთვე 1666 წელს (იხ. ც. არქ. № 1—26; 6—90).

იმერეთიდან აყრილი მგოსანი ქართლში გადმოსვლისას მძიმე ნივთიერ მდგომარეობას განიცდის და მის გამრქეთებას „შაჰნავაზიანის“ ჰონორარით იმედოვნებს. 1681 წლის ახლოს პოეტი კიდევ წერს პოემას „ფირმალიანს“ არჩილის შეკვეთით.

საქართველოს მაშინდელ გარემოებაში, ფეოდალური დაქსაქსულობის დროს, როცა მეფეები და ფეოდალური პარტიები გააფთრებით ებრძოდნენ ერთმანეთს, სრულიად ადვილი იყო კარის მდიენ-

---

ფეშანგიშვილების გვარისა, რომელმაც მოგვცა ცნობილი სახალხო მგოსანი მომღერალი (18—19 ს. დასაწყ.) სტეფანე ფეშანგიშვილი ანუ ფერშანგოვი.

სხვათაშორის, საყურადღებოა, რომ თვით 1749 წლისთვის ფეშანგის გვარში არ დაკარგულა მისი და მისი მამის ამირას—ანდრეას სახელი. ამ წლისთვის იხსენება ვინმე ფეშანგიშვილი ფეშანგ, ანდრეას შვილი, რომელიც გვარის ერთს ახალს განშტოებას—„თაყინანთ“ ხაზს ეკუთვნოდა (ც. არქ. სიგ. ფ. № 129).

ნის ჩარევა რომელიმე მეფის ანუ პარტიის შეთქმულ საკმეიანობაში, რის შედეგად იმერეთსა თუ ქართლში ფეშანგი მოწინააღმდეგე ძალას ცხვირის მოკრით დაუსჯია. არჩილის ცნობის, სახელდობრ 1681 წლის, შემდეგ ფეშანგი ისტორიულ საბუთებში აღარ მოჩანს. შესაძლოა იმ დროისათვის იგი კიდევაც მიიქცეალა. ყოველშემთხვევაში, ჩვენ არაფერი ვიცით მისი ცხოვრების დასასრულის შესახებ.

4. როდის დაიწერა „შაჰნავაზიანი“

ვიდრე შევუდგებოდეთ საკითხის გარკვევას, თუ როდის არის დაწერილი „შაჰნავაზიანი“, უნდა შევნიშნოთ, რომ პოემა პირველად თავდებოდა არჩილის სპარსეთიდან მობრუნების ამბით და მისი მომდევნო XLIV თავით.

ეს თავი შედგება ორი ნაწილისაგან. პირველში აღწერილია ვახტანგ V-ის სახელმწიფო მიღწევანი, მისი გავლენის განმტკიცება საქართველოს ყოველ კუთხეში, როდესაც თვით „ბედნიერებით სრული“, „სალხინოდ მორთული“ იჯდა თბილისში. მეორე ნაწილს შეადგენს პოემის ერთგვარი აპოთეოზი, ტრადიციული სენტენცია საწუთროს ამაოებაზე და ისტორია თვით პოემის დაწერისა. ბოლოს მოცემულია ჰონორარის თხოვნა მეცენატისადმი. მაშასადამე პოემა თავდებოდა 1056 ტაეპით და თავი XLIV, პირველი რედაქციის მიხედვით, უნდა ყოფილიყო პოემის დასასრული. შემდეგ პოემას ემატება ჩანართი, შვიდი თავისაგან შემდგარი.

როდის არის დაწერილი პოემა?

ავტორის სიტყვით, „შაჰნავაზიანის“ დაწერა მაშინ შეუკეთიათ მისთვის, როდესაც შაჰნავაზმა კახეთის ტახტზე დასვა თავისი ძე არჩილი და მასთან ერთად კახეთში ლხინობდნენ ერთი თვის განმავლობაში.

სწორედ მაშინ თან ხლებია მეფეს ჩენი მგოსანი. აქ შვილის ბედნიერებით გაშხიარებულ ხელმწიფეს უბრძანებია „მათად საქებრად ლექსთა თქმა გამოვლილისა“:

კახეთს ვიახელ მეფესა, მხებერ მცხინარედ ტპილისა;
მიბრძანა მათად საქებრად ლექსთა თქმა გამოვლილისა;
რაცა ზენახა, ვიუბენ, მონამა მათის ჩრდილისა;
ვარდი მოვკრიფე უეკლო, ცვარით ავისილი დილისა. 173|1053.

როგორც ვიცით, არჩილი კახეთის მეფედ დანიშნული სპარსეთიდან მობრუნდა 1664 წ. იანუარში. მაშასადამე, პოემის წერაც და შეკვეთის მიღებაც ამ წელს ეკუთვნის. რაც შეეხება დასრულებას, პოემა უკვე გათავებული ყოფილა იმ დროისათვის, ვიდრე

მოხდებოდა კახეთის კანონიერი მემკვიდრის—ბატონიშვილი ერეკლეს თავდასხმა ახლადგამეფებულ არჩილზე და მის სანახავად მოსულ მამაზე *, როდესაც ერეკლე თავისი თუშებით სასტიკად დამარცხდა. ეს ამბავი კი, როგორც ვიცით, მოხდა 1664 წლის შემოდგომას. მაშასადამე, პოემის I—XLIV თავები დაწერილია 1664 წ. შემოდგომამდის.

რაც შეეხება პოემის ახალ დანართს (LV—LL), იგი დაწერილია ერეკლეს თავდასხმის ხანებში, როგორც უკანასკნელი თავის (LXI) სათაური გვიჩვენებს: „აქა ამ უსწოროს კემწიფის გამარჯუება და ყანთან თავების გაგზავნა ზემოთ დაესწერეთ, მაგრამ საქნისაგან უცალოდ ვიყავით და გაგზავნის რჩევა და თუშთა ზედა გამარჯუება და თავების გასტუმრება აქ შეიქნა ყუელასი“-ო (გვ. 189). ცხადია, რომ ხსენებული დამატებაც ამ ბრძოლის ხანებშივე, სახელდობრ, 1664 წ. არის დაწერილი.

ამრიგად, „შაჰნავაზიანი“ სრულად, დამატებითურთ, დაწერილია 1664 წ.—ერთი წლის განმავლობაში, მაშასადამე, იგი უხნესია 17 წლით „არჩილიანზე“ და დაახლოებით ამავე დროით იოსებ თბილელის „დიდ-მოურავიანზე“.

5. პოემისათვის

I

XVII ს. საქართველოს—კარჩაკეტილი ნატურალური მკურნეობის ქვეყანას—მცირე შესვენების შემდეგ გარეშე თავდასხმებისაგან, თუშ-ცა ისევ სპარსთა მონობის ქვეშ, ეკონომიური განახლება დაეტყო.

ხანგრძლივ შექოსევათა შექდეგ თბილისა—საქართველოს მკურნეობის ცენტრი—დაუახლოვდა ირანის ბაზარს. ამ ურთიერთობის ნიადაგზე ჩვენ ვანჩნეთ სავაქრო ელემენტების მოღონიერებას თბილისსა და გორში, ქართლის მაშინდელს ეკონომიურ ცენტრებში.

ბაზრის განვითარებამ, ფულის ტრიალმა და უცხო ქვეყნებთან კავშირმა რამდენიმედ გაზარდა ჩვენი ფეოდალური ქალაქების მნიშვნელობა და მათი კულტურული დონე ასწია. ვაკრობა, მიწათმოქმედება, მკურნეობა ამოძრავდა. იწყებოდა ცხოველების აღორძინება, რომელიც რამდენიმე ხნით ისევ შეაჩერა უღმობელმა ისტორიულმა პირობებმა.

თბილისში ვაკრობა-აღებ-მიცემობის საქმე რომ საკმაოდ სასურველ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, ამ ფაქტს უცხოელი მოგზაურებიც კი გვიმოწმებენ. თბილისში უცხოელი ვაჭარი უფრო მე-

* ერეკლე 1660 წ. 3 ივნისს გამოვიდა მოსკოვიდან, ხოლო 1666 წ. დამარცხებული დაბრუნდა მოსკოვში.

ტია, ვიდრე სხვაგან სადმეო (ალბათ, ივულისხმება ამიერკავკასია); ისინი დიდ ვაქრობას მისდევენ; ბაზრები და ქარვასლები მშვენიერად მოწყობილია და ვაქრობის წესები ვარიგებულთ, — გვიამბობს მაშინდელი ფრანგი ნეგოციანტი შარდენი.

მისივე სიტყვით, თბილისში მრავალი უცხო ვაქარი და სოვდა-გარი საქმობდა: სომეხი, ბერძენი, ოსმალთ, თურქი, სპარსელი, პინდო, თათარი, რუსი და ევროპელი. თბილისი, როგორც ნედლე-ულობის ბაზარი, განთქმული იყო აბრეშუმით და ლვინით, ისე, როგორც — ტყავეული, ხელთსაქმარი, ენდრო, მატყლი, თაფლი და ცვილი გაჰქონდათ აქედან აზიისა და ევროპის ქვეყნებში.

ასე, საშინელი პოლიტიკური წინაგანადგურებისა და მეურნეო-ბის პროდუქციის დაცემის მიუხედავად, XVII ს. ჩვენ მიინც ვბე-დავთ აღებ-მიცემობის ფარგლების გაფართოებას და თვით ვარეშე ქვეყნებთან კავშირის დაქერის ცდებს. მაგ. ქართულ ვაქართა აზ-ხანავობებს, პარტიზანულ სავაქრო კომპანიებს აზიის არა ერთ სავაქრო ცენტრში უხდებოდათ მოქმედება (მაგ. ისპაჰანი, გილანი, სტამბოლი, ბრუსა და სხვ. იხ. АКТЫ, I, 27), სადაც ხშირად მსხვილ სავაქრო ოპერაციებსაც კი აწარმოებდნენ. განსაკუთრებით საე-უ-ლისხმოა ცდა დასავლეთ ევროპასთან კავშირის დაქერისა. მიუხე-დავად საქართველოს გამოთიშვისა დიდ სავაქრო გზიდან, ქართუ-ლი სახელმწიფოებრივი წრეები ოცნებობდნენ ამ გზის განახლება-ზე, და შემთხვევით როდი ვანუმარტავდა ვახტანგ-შაჰნავაზი თბი-ლისში მყოფ შარდენს, რომ ინდოეთში მიმავალ ევროპელებს არ შეუძლიათ საქართველოზე უკეთესი გზა ამოიჩინონ. მისი აზრით, რაკი ევროპელები ამ გზას ამოიჩიევენ, მომავალში სხვა გზის ძებ-ა-აღარც კი დასქირდებათ, — და გულმბურვალედ აცხადებდა: ძა-ლიან მსურს ევროპელების დასახლება, და თუ აღებ-მიცემობისა-თვის ჩამოვლენ, ყველა ვადასახადებისაგან ვავათავისუფლებ და უპირატესობასაც კი მივანიჭებო.*

* ვახტანგ V-ის ასეთი სწრაფვის დამახასიათებელია ფაქტები მის მიერ კარ-ზე ევროპელების დაახლოებისა, ცნობილია, რომ ის ყოველგვარად ხელს უწყობდა თბილისში მყოფ პაპის მისიონერებს (მ. თამარაშვილი, ისტ. კათოლიკობისა, 224, 227, 228, 229, 246, 247), რომელნიც დას. ევროპის სავაქრო კაპიტალის მხეჩავ-ავენტების როლს ასრულებდნენ. ირკვევა, რომ ვახტანგს კარზე ევროპელი სპე-ცილისტებიც ჰყოლია. ასე, მაგალ., „ფრანგის ოსტატებს“ თავისი „ხლოვნებით აუშენებიათ მეფისთვის ტფილისის სასახლე („შაჰნავაზიანი“, 35; 185). იგივე ძეგე თხოულობდა დას. ევროპიდან სპეცილისტებს, რომელთაც უნდა სცოდნოდათ ინეინრობა და მექანიკა, — მტკვარზე იპნაირი წისქვილი უნდა ვაეკეთებინათ, რა-ნაირიც რომის მდინარეზე ყოფილა (თამარიშვილი, 227); საინტერესოა ის ფაქ-ტიც, რომ თვით სამეგრელოშიც ლევან დადიანს სამახაურში აყვანილი ჰყავდა ფრანგის ოქრომქედელი და მესაათე (იქვე, 147).

ვახტანგის ოცნება ერთგვარი გამომსახველი იყო მოწინავე ელემენტების სწრაფვისა ეკონომიური შეზღუდულობის ჩარჩოების გასარღვევად და ფეოდალური სამეურნეო სისტემის გარდაქმნის მეცადინეობისა.

სამეურნეო ზრდას განსაკუთრებით ხელს უწყობს (1640 წლებიდან) უკვე ძალმომარებელი ცენტრი. საეაქრო, საქალაქო ელემენტებს ძლიერ მფარველად ჯერ კიდევ როსტომ მეფე (1633—1658) ველინება, რომელიც ფეოდალურ ანარქიასთან ბრძოლაში თბილისისა და გორის საეაქრო წრეებს ეყრდნობა. ის განსაკუთრებულ მფარველობას უწევს სომხებს, ანუ საეაქრო ელემენტებს, აძლევს რა შეღავათებს, აქეზებს სამოქმედოდ, უშენებს ქარუასლებს, ხიდებს, და, სხვათაშორის, ამავე სომეხ ვაჭრებისათვის მან შექმნა კიდევ ერთი ახალი საეაქრო ცენტრი—ქ. ახალქალაქი (გორთან ახლოს) „მეფის ქალაქის“ სახელწოდებით.*

როსტომის შემკვიდრე ვახტანგ V—შაჰნავაზიც, რომელმაც ქართლ-კახეთი გააერთა და დროებით იმერეთ-ოდიშიც დაიმორჩილა, არა ნაკლები ენერჯით აგრძელებს როსტომის ნაანდერძე პოლიტიკას. სწორედ XVII ს. 60-იანი და 70-იანი წლები (ე. ი. ვახტანგის მეფობის წლები) არის ხანა ეკონომიური წინწაწევისა და საეაქრო უკუფების გაძლიერებისა.** ამ ხანებში, მართალია, ყველა საზოგადოებრივი ფუნქციები ისევ თავადაზნაურობის გამგებლობაშია და ისევ უკანასკნელია ცხოვრების ტონის მიმცემი, ძველი მეურნეობის სისტემაც ისევ მტკიცეა, მაგრამ მაინც ჩვენ საქმე გვაქვს ფეოდალიზმის დეკადანსთან, მისი სხეულის შერყევასთან ახლად ჩასახული სოციალური ელემენტების მიერ.

როგორც ახალქალაქის ერთი წარწერიდან ირკვევა: „მას ეამსა, ოდეს იჯდა ერაბ-თურანსა ბედნიერი ყვანი კელმწიფე შაჰ სეფი... სახელითა ლუთისათა, ჩცენ საქართველოს კელმწიფის შკილმან მეფეთ მეფემან პატრონმან როსტომ და თახამცხეურემან ჩვენმან დედოფალთ დედოფალმან მარამ, კელ ვჰყავით აღშენებად თემამის ბირსა ზედა ქალაქი და სახელი უწოდეთ მეფის ქალაქი და აღვამენთ საყდარნი და მონასტერი... ქალაქისა ამის მკვიდრობისათვის მეფისქალაქელთა სომეხთა ჩუნთა სახასოთა ვაჭართა. ქკ-ს ტ... თუესა აპრილსა კდ...“ (Пл. Исосавиан, Города существующашия и существующаши в Грузии, Тифлис 1850 г. стр. 27).

უფიქრობთ, როსტომს უნდა გაენახლებინა ძველი ქალაქის ერთი უბანი 1673 წ. აქ გზად გაშლულმა შარდენმა ნახა სრულიად დანგრეული ვრცელი ნაქალაქარი.

** ვახტანგის მიერ ვაჭართა მფარველობით არის გამოწვეული ფეშანგის სიხარული ქვეყნის ეკონომიური წარმატების შესახებ:

ამ რიგად მორთო ქუეყანა, სიმდიდრით მეტისმეტითა. 34/184

აივსო თემი ლარითა, არვის ასნია წინასა.

ოქროთ მოირთეს ტურკული, არვინ ინდომებს მინასა. 13/53

უცხო თემთაგან მოსულთა (მოგზაურთ) ჭება თქუეს, ნატრა ნეტითა. 34/182

ამ სოციალ-ეკონომიურ ფონზე ვითარდება ცხოვრება და შე-
მოქმედება „შაჰნავაზიანის“ ავტორისა, რომელიც საეპიკო წარ-
წილიდან არის გამოსული. ამავე დროს იგი კარის მსახურიცაა,
კარის მდივან-მწიგნობარი, „გაახნაურებული“, წინწაპოწეული. მაგ-
რამ ამ გარემოებით იგი მთლად არ არის დაშორებული თავის სო-
ციალურ წრეს, რადგან სამეფო მდივნები, რომელნიც X VII—X VIII-ს.
უმთავრესად სომხურ წარმოშობას ეკუთვნოდნენ, კომერციულ ოპე-
რაციებშიაც მონაწილეობდნენ, მათ მეურნეობასაც ნაწილობრივ
საეპიკო მეთოდი ახასიათებდა.*

ასეთია სოციალური ფიზიონომია „დემოკრატიული“ ფენებიდან
გამოსული მგოსნისა, რომელიც ფეოდალური მწერლობის მბრძა-
ნებლობის ხანაში ყრუდ ამელავენებს თავისი კლასის მსოფლმხედ-
ველობას საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენებზე გამოხმაურებით.

II

XVI ს. ეკონომიური აღორძინების ხანმოკლე პერიოდს ეკუთვ-
ნის „აღორძინების“ მწერლობის ზენიტიც, არჩილის, იოსებ თბი-
ლელის და სულხან ორბელიანის სახელებით განათებული, მათ ლი-
ტერატურულ მემკვიდრეობასთან ერთად ამ ეპოქის ლიტერატუ-
რულ ინტენსიობას გვიდასტურებენ ის ცხოველი ლიტერატურუ-
ლი ბრძოლები და დისპუტებიც, რომელთაც თურმე დიდი რეზო-
ნანსი ჰქონდათ:

მინახავს შელექსებისა შედრაზე დიდი ცილება,
ზოგს მართლა დაიწუნებდენ, ზოგისა იყო ცილება.

როგორც არჩილი ვაღმოგვეცემს, კერძოდ, ეპოქის პოტენციის
შაჩვენებელია დაპირისპირება ანუ „შედრა“ რუსთველის და თეი-
მურაზის არტისტული სახელებისა: „მათ შელექსეთა (ე. ი. რუსთ-
ველის და თეიმურაზის) შედარება მრავალჯერ მასმოდაო“—გვიამ-
ბობს იგივე არჩილი, ერთი მონაწილეთაგანი ცხარე ლიტერატუ-
რული კამათებისა. არჩილზე ადრე პოეტი ნოდარ ციციშვილიც
გვიმოწმებს ამ ორი სახელის გარშემო საზოგადოების ორ ბანაკად
დაყოფას:

ლექსთა მკითხველთა შელექსედ ხან ის [შოთა] აქვს და
ხან ისი [თეიმურაზი]. 1)7.

* შემთხვევითი არ არის ის ფაქტი, რომ საეპიკო ქალაქის, ქართლის
ახალქალაქის (იხ. ზეჟოთ) განახლება და ვაჭრებით დასახლება როსტომის დროს
თვით როსტომის მდივან-მწიგნობარის შერაბ ყორღანაშვილის რეცეპტით
მომხდარა. ასე ვაღმოგვეცემს თვით როსტომის წარწერა: „გაგონა და მოვეხსენა
ქალაქისა... ამის აწეება კარისა ჩუცისა მდივანმან ყორღანაშვილმან შერაბ...“
(П.х. Исследования, „Гурджა.“ გვ. 28).

ამ ეპოქის გაბედული გამოწვევის დამადასტურებელია თეიმურაზის აზაყი ნათქვამი:

ლეჟი ჩემი სჯობს გვარად და ტკბილად სასმენლად ყურისა:
მანც რუსთველსა აქებენ, მე იმან გამაგულისა!

თეიმურაზი ცენტრალური ფიგურა იყო იმ ლიტერატურული წრეებისა, რომელნიც ახალი პოეზიის სასარგებლოდ ამდებდნენ. თვით წინა საუკუნეების ტრიუმფატორს—რუსთაველს,* უპირისპირებდნენ რა მას თავის პოეტურ ფალაფანს თეიმურაზს, ე. ი. ეპოქის ახალ გემოვნებას პოეზიაში.

მწერლობის აღორძინების ხანაში უნდა განახლებულიყო კარის პოეზიაც, რომლის შემოქმედებითი ძალები დიდ მანძილზე იყო გაწყვეტილი და, ისე როგორც მათიანე, *„ეამთა ვითარებისაგან არღარა წერებულიყო.“* თვით ჩვენი ავტორიც შენიშნავს ამ ანტრაქტის ხანგრძლივობას:

განნი გარდაკდენ. მეფეთა არგის უბძანეს წერასა.

არცაეინ კელაჟო გამოთქმად, ტკბილ საუბართა თქმევასა. [2]

შგოსანი გვიამბობს, რომ საქარო, სამქებრო ნაწარმოები, მეფეთა *„ქება დიდება“ (7/15)* დიდხანია აღარ დაწერილა, ანუ არ შეუკეთიათ მეცენატ მეფეებს კარის შგოსნებისათვის, რადგან არც ხოტბის მოთხოვნილება არსებობდაო:

ან მელეჟესა რა რჯიდა, ველად დაეწყო რბენასა;

დაუმაღლებლად სიტყუანი სად წაჩმოეთქუა ენასა? 5[2].

აქედან ჩანს, რომ არ იყო ხოტბის გამომწვევი ობიექტი—ძლიერი ხელისუფალი, ხოლო დაუფასებლად, *„დაუმაღლებლად“* ხოტბას რა სტიმული ექნებოდაო. ასე გვიხსნის ფეშანგი წინააღობის საკარო პოეზიის კრიზისს, გამოწვეულს საქართველოს მძიმე პოლიტიკური ვითარებით.** ხოლო ფეშანგის დროს კი ეკონომიურ გაძ-

* არჩილის ცნობით ვიცით, თუ როგორ ეკამათებოდნენ რუსთაველს. უთუოდ ამ გაბედული ბრძოლის ანარეკლია ფეშანგის კადნიერი კრიტიკაც რუსთაველისა (იხ. კვემთ). ამის შემდეგ აღარაა საკვირველი ასეთი ფაშისტური მიმართვა რუსთაველისადმი ერთი ანონიმისა ოპონენტების ბანაკიდან:

რუსთველო, ახ თუ დრო გაქვს, შიტომ ასეთ ლეკსა სჩმახავ,

ადექ, მოდი, ერთად დავსხდეთ, ერთად ვსწეროთ, მაშინ გნახავ;

დაგაზივით წამოგწედები, ეს კი ვიცო, ვერ გამლახავ.—

ამას წინათ შენს დროებში დაგავიწყებ, რაც გინახავ! (ს. ს. № 2055)

** შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ კარის პოეზიის განახლება როსტომ მეფის (1533-1658 წ. წ.) დროიდანაც კი იწყებოდა. ამიტომ არაფერს დაუჯერებელს არ უნდა წარმოადგენდეს ზ. კიკიაძის ცნობა, რომ მას *„ძველ [წიგნების] კატალოგში“* შეხუდრია მოხსენებული როსტომ მეფის ქება ლექსად... სტიხათ დაწერილი თანამედროვე პირისაგანო (საქართველოს მწერლობა, XVII საუკ., გვ. 40), სხვათა შორის, ჩვენამდე შენახულა ფრაგმენტი მარიამ დედოფლის (როსტომის მეუღლის) *„ქებისა“* (იხ. ქრონიკ. II, 452; პროფ. კ. აკველიძე, შეიდი მთიები გვ. XII).

ლიერებასთან ერთად საკარო პოეზიაც უნდა აღორძინებულიყო, როგორც საქირო მხატვრული აგიტაცია ძლიერი მეფის ძალა-უფლების განმტკიცებისა. კერძოდ, როსტომისა და შაჰნავაზის სახელმწიფო მმართველობა, ბუნებრივია, თხოულობდა კარის მგოსნური ტრადიციების განახლებას. მით უმეტეს, როსტომის კარზე, რომელმაც, მათიანეს სიტყვით, დაადგინა „მეჩანგე, მგოსანი“ (ქ. ცხ. II, 46) და პატივში აიყვანა. (ცხადია, აქ პატიანე გულისხმობს სპარსელ მგოსანს და სპარსულ საკრავებს). XVII ს. განახლებულ საკარო, „სამქებრო“ პოეზიაში ჯერჯერობით პირველობას ჩემულობს პოემა „შაჰნავაზიანი“,—ამავე დროს ისტორიული პოემის ეანრის ნაწარმოები. იგი ქრონოლოგიურად XVII ს. საკარო პოეზიის პირველი ძეგლია, და ამასთანავე დოკუმენტალური, პოეტური თხზულება,—პირველი ისტორიული პოემა XVII ს. რომელსაც კი მოუღწევია ჩვენამდე.

სამწუხაროდ, ჩვენ თითქმის ირაფერი ვიცით საკარო, მეხოტბე პოეტებზე, რომელთაც სახელოვანი მგოსნური ტრადიცია ჰქონდათ და რომელნიც უმეტესად ხელმწიფის კარის მდივან-მწიგნობართა ოჯახს ეკუთვნოდნენ. ჩვენის აზრით, შეუძლებელია სრული წარმოდგენა ვიქონიოთ ფეოდალურ პოეზიაზე, თუ არ იქნა შესწავლილი და გათვალისწინებული როლი კარის მდივან-მწიგნობრებისა, რომელნიც კარზე, საზოგადოებაში პროფესიონალ მგოსნებად ითვლებოდნენ, რომელთა საზოგადოებრივი ორგანიზაცია ძველთაგანვე იყო ცნობილი. ჩვენში რატომღაც მივიწყებულია და უცნობი ის ფაქტი, რომ ფეოდალური პოეტების დიდი ნაწილი მდივნების წრიდან არის გამოსული.

შეტად საგულისხმოა მდივნების ტრადიციის ხანგრძლივობა ფეოდალურ მწერლობაში. ასე, XVII ს. სამეფო მდივნები უმეტესად მგოსნები არიან (მაგ. მამუკა თავაქალაშვილი, „ზააქიანის“ გამლექსავი,—იმერეთის მეფის ალექსანდრე III-ის კარის მდივან-მწიგნობარი; ბარძიმ ვაჩნაძე, „საამიანის“ გარდმომღები,—თემურაზ I-ის მდივანი; ბეგთაბეგ შანშეან-მარტიროზიშვილი,—პოემა „ამირანდარეჯანიანის“ ავტორი,—გიორგი XI-ის მდივან-მწიგნობარი; იოსებ ტფილელი,—ხშირად მდივნობის აღმასრულებელი და სხ.).

მგოსნობის ტრადიცია მდივანმწიგნობართა ოჯახში XVIII-ს-შიც ისევ ძალაშია. აქაც ცნობილი მგოსნები და მწერლები მდივნობით ემსახურებიან სამეფო კარს: ონანა მდივანი (ქობულაშვილი), ყარან (ბეგთაბეგიძევილი), დავით რექტორი, სოლომონ ლეონიძე, იმერეთის მდივან-მწიგნობარი ბესიკი და სხ. თვით გურიის მთავრის მეხოტბე პოეტი პეტრე ჩხატარაისძე—გიორგი გურიელის მდივან-მწიგნობარია.

უნდა აღინიშნოს, რომ მდივან-მწიგნობართა მწერლობა არ იყო აქტი თავისუფალი შემოქმედებისა. მათი ფიზიკური, ნივთიერი თუ პოეტური ბედი უმთავრესად დამოკიდებული იყო მეცენატზე, რადგან მეცენატის ბრძანებითა და დაკვეთით წერდნენ. მდივნები ყოველთვის მზად უნდა ყოფილიყვნენ მუნასიბისთვის, „საამოდ სასმენელ სიტყვისათვის“ და „ძნელის“ საპოვნელად. მათ უბრძანებდნენ მზა სიუჟეტების გალექსეას ანუ გარდათქმას (ზააქიანი, ამირანდარეჯანიანი და სხვ.). თვით ტყვეობაში ჩაცვინულები უსიტყვოდ ასრულებდნენ ახალი მეცენატის დაკვეთას. ბარძიმ ვაჩნაძემ, კახეთის მდივანმა და სამეგრელოში ტყვედ ჩაფარდნილმა, მამუკა თავაქალაშვილის ბედის მოზიარემ, საამიანი ტყვეობაში გალექსა:

გვპ, თუ არ ეთქვა, მით უთქვამს, საქმეს უხვმდენ საშიშსა,

გვიამბობს არჩილი ბარძიმის შესახებ, რომელიც მის ახალ მბრძანებელს ლევან დადიანს შეეძლო მკაცრად დაესაჯა, თუ პოეტი მის დაკვეთას არ შეასრულებდა. ასევე მეცენატის ბრძანებით დაწერა მდივან-მწიგნობარმა ფეშანგმა ჩვენი პოემა: „მიბძანა მათად საქებრად ლექსთა თქმა გამოვლილისაო“ 173/1053; „კელმწიფეთა ინებეს ცხორება მათი და ხელ ჰყო მონაჰან ვინმე გალექსუად წიგნისა ამისა“-ო (გვ. 4).

ფეოდალური მწერლობის ტრადიციით, პროფესიული კარის მგოსანი, იგივე მდივან-მწიგნობარი,* რომელთა ნაწილი XVII ს. დაბალი საეპქრო წრეებიდან იყო გამოსული, არ ეკუთვნოდა ოფიციალურ მწერლობის ოჯახს, რომელსაც ჰქმნიდა ქართული არისტოკრატია. ფეოდალური მწერლობა მათ ყოველთვის ზემოდან დაკუთრებდა, როგორც პოეზიის ვულგარიზატორებს, უბრალო „მოშა-

* ფეშანგის მდივნობას ზედმეტად ამგლანებს თვით პოემის ტექსტიც, რომელიც ლაპარაკობს მდივნობის სპეციალურ ტერმინოლოგიაზე. ასე, ავტორი ორჯერ ახსენებს „მცოდნე მწიგნობარს“ 150/813; მდივნის მიერ დაწერილ წიგნს „ბეჭდით, ძაფით“ 100/526, „ჩაყამს,“—„ჩაყამი ჰქონდა მობეჭუდით, და დაწერით ვარაყულია“ 115/673; ერთ ალაგას გადმოგვცემს მაშინდელი „საფიცრის წიგნის“ გეგმას, რიგს: ა) თავში ლეთისმეტყველური წინასიტყვაობა ლეთისა და წმინდანების ხსენებით; ბ) ფიცის შემსრულებელის, „გამათავეს“ დალოცვას და ზრჩის დაწვევლას:

მდივანს უბძანა მცოდნესა, საფიცრის გასრულებასა:

სიტყუა უკლებლივ მოართოს, რიგი ერთმანეთს ებასა,
დამბადებელი ახსენოს, მტკიცედ კელჰყოფდეს კებასა.

დაწერეს სამარყანსხედა საბელი არსთა მკედისა,

ყოველნი მისნი წმინდანნი, სულთათუი მოიმედისა;

გამათავეს სწვალობს, მტყუანსა რისხუგ სცეს ზედი ზედისა. 150/894, 895.

ლექსში მოხსენებულია მაშინდელი სამდივნო ძვირფასი ქალაქის სახელწოდებულობაც—„სამარყანდი.“

ირეებს.“ და შემთხვევითი როდია თეიმურაზ პირველის დეკლარაციული განცხადებაც:

ბოლოდ სცნან ყოველთა, არა ვარ მოშაირეთა ძმობილი.

ან თეიმურაზ მეორის ირონია:

ვინ არის ჩემზე შეტყველი, შეტყობა დია მსურისა,

არამც რომ დაშკრელი იყოს სტვირისა, კიანურისა;

ხედან ემღერდეს შაირებს, ნათქვამს ბისტრიკას* ცრუსა.

ასეთი აზრის იყო არისტოკრატიული მწერლობა სასახლის მოშაირებებზე, ხოლო უკანასკნელთ თავისი მდგომარეობის მიხედვით არავითარი ლიტერატურული პრეტენზიები არა ჰქონდათ, გარდა „წყალობის“ მიღებისა:

აწ შემასმინეთ შეფესა, სარჯელი გამიგონოსა;

საუბარნი და სიტყუანი ერთმანეთს შეაწონოსა;

წყალობა რაჟე უბძანოს, მონა არ დააღონოსა;

სულზე მამასწრას რაცა სწადს, საქმე არ დააყნოსა. 173/1056

და სავალდებულო ბოდიშით უნდა მიემართათ მეცენატისთვის, რომ, მიუხედავად მთელი პოეტური და სიტყვიერი რესურსების ამოწურვისა, მათ მაინც ვერ შესძლეს პატრონის რიგისამებრ შემქობა (იხ. 173/1054, 1055).

ერთი სიტყვით, კარის მდივან-მგოსნების პოეზია ნაკარნახევი იყო „ბრძანებით“ და არა ნათქვამი „თავის ნებით“ (ცხადია, ვგულისხმობ დაბალი სავაქრო ფენებიდან გამოსული და ფეოდალური წრეების მდივან-მწიგნობრებს და მგოსნებს). სწორედ მათი ასეთი განსაკუთრებული მდგომარეობის ბრალია, რომ „შაჰნავაზიანის“ ავტორს პოეტების რიგში სულ არ იხსენიებენ—მათ მიერ შედგენილი პოეტების პანთეონში შემდეგი დროის მწერლები: დავით გუჩაშიშვილი, ვახტანგ შეექვსე, მამუკა ბარათაშვილი.

მომდევნო თაობამ ულმობელი განაჩენი გამოუტანა კარის მეხოტბეებს, ფარისეველ, ხშირად ვერცხლის მოყვარე მელექსეებს, რომელთაც ჯერ კიდევ იოსებ ტფილელი, ფეშანგის თანამედროვე, დასცინოდა:

რომე კაცმა ბევრი რამ თქვას: ხოტბა, ბევრის სიტყვი თხრობა,—

თვისტომს თავსა მოაძაგებს, მას მიხუდების ცული შრომა

(„დიდმოქარაიანი,“ 74/407)

უარყოფითი აზრისა იყო მათზე არჩილიც, რომელიც სიტყვა „ხოტბას“ უპირისპირებს „მართალს“: „თეიმურაზის სახელთა და სარჯელთ ამბავი თვით მნახავთა და თან ნახლთ მის ყმათ ქართ-

* ბისტრიკა resp. ბისტრიკა—პოეტი; ამ სახელთან დაკავშირებულია ლექსის მეტრი „ფისტრიკაური.“

ველთა და ცახთაგან მსმენოდა, არა ხოტბა, არამედ მართალიო“. ასე განსაზღვრავს იგი ამ ეანრს. ასეთი აზრისა იყო კარის მეხოტბე მეგოსნებზე ჯერ კიდევ XVII ს. 60-80-იან წლების ოფიციალური ფეოდალური მწერლობა, რომლისთვისაც მდივან-მგოსანთა ოჯახი ცალკეული ლიტერატურული კასტა იყო. ფეშანგი ამ კასტის წარმომადგენელია.

III

როგორც ვიცით, „შაჰნავაზიანის“ ავტორი წარმოშობით ვაჰართა წრეს ეკუთვნის, ქ. გორისა და ჩხარის ვაჰართა ჯგუფების წარმომადგენელია. ამ ახლად ჩასახული ჯგუფის პოლიტიკური და მორალური ინტერესები მკრთალად გამოსჰვეივის პოემაში.

უპირველესად, მგოსანს უხარია ქვეყნის სამეურნეო აღორძინება, ახალი, სავაქრო ელემენტების გამოჩენა ცხოვრების ასპარეზზე. პოემაში ისმის ერიაშული და „ყრიალი“ „თბილელთა“, resp. თბილისელთა (127/714, 147/874) ანუ „ვაჰართა“ (134/793), „მოქალაქეთა“ (19/96), რომელთა პროცესიები ფიანდაზით და ცერემონიით ეგებებიან მეფეს—მათი საქმიანობის მთარველს:

თბილისს მოვიდა ემწიფე, შეიქნა დიდი ყრიალი,
სიმზიარულე ვაჰართა; ჰქონდა ერთობით ზრიალი,
გარდააყრიდენ ოქროსა. ემასა მიჰქონდა გრიალი-
უსუსურს ფეკთქუეშ იგებდენ, თეთრს შოულობდა ძრიალი. 22|113
— თბილისელთა რა შეიგნეს, მიეგება ყველამ წინა,
ნულლი ჰკადრეს კელმწიფესა, ლუნიით ჰქონდა სავეს მინა.
— მიულოცედენ, აყრიდენ მარგალიტსა და დრამასა;
შეასმდიიან ქებასა, თქუეს „ეინ ელირსოს წამასა!“
ენუეოდინან საჰურეტლად.. (147|874, 875)

პოემაში მოჩანს ფულის ტრიალითა და ბაზრის განვითარებით გაზრდილი ფეოდალური თბილისი, რომლის ეკონომიური როლი თანდათან შესამჩნევი ხდება ნატურალური მეურნეობის ქვეყანაში:

თბილისს ქალაქი შეამკო, არ ითქმის კაცთა ენითა;
დუქან ბაზარი გამართა ბალახანითა ზენითა;
ყოფილა უცხოთ თემთაგან, აივსო მუდამ დენითა,
ასი ზომა სკირს სიკეთე, ამაზე, რაცა ვთქუენითა! 34|173
რა გიაშბო ძური საფასო, იშობის თუ რა ლალი,
სიტკბობება მრავალ ფერად, გამოისმის თურალალი;
ზოგს დაბშია სასაუბრო, რას იძრახებს თურალალი;
ბევრი მოვა სავაჰოებლად, მათ შექქნია თურალალი. 34|180
სახლი ვაჰართა ვით გიქო, როგორ ძორთუით აქუს თალარი;
მორქმა, სიმდიდრე ზღუისაებრ, უყრია იმთა ლარი,
თუალ მარგალიტი უზომო, თუ როგორ განათალარი;
მათ რომე სკირდა ლართა ყრა, ვერა ვთქუი ნათალარი. 34|181

ასე ალტაცებული კილოთი აგვიწერს მგოსანი ფეოდალური თბილისის განვითარებას, დუქან-ბაზრების მოწყობას. „უცხო თემთაგან“ მოსიარულე ვაქრებს, საქონლის სიმრავლეს და ვაჭართა ნივთიერსა და საზოგადოებრივ ყოფას. მას უხარია თავისი წრეების ანუ სავაჭრო ჯგუფების სიცოცხლიანობა, რაც ცხოვრების გამაახლებელ ძალად უნდა გამხდარიყო.

პოემაში თელნათლივ მოჩანს, აგრეთვე, მგოსნის კლასობრივ-პოლიტიკური იდეალი: სახელმწიფოს პოლიტიკური გაერთიანება, მთლიანი ეროვნული სახელმწიფოს შექმნა და აყვავება სამეურნეო თანამშრომლობით; ბრძოლა ფეოდალთა მტაცებლურ პარტიების წინააღმდეგ, რომელთაც „საქართველო მოსათხრელად“ (71/414) უნდათ და მზად არიან დინასტიის წინააღმდეგ, — „ბაგრატიონთა საბრძოლად“ (71/415). პოეტი მომხრეა ცენტრის, აბსოლუტური მონარქიისა, რომლის მიზანია „დააწყნაროს საქართველო“ (148/882), „საქართველო გააერთოს“ (91/535) და კმაყოფილია იმ მიღწევებით, რომელიც მოპოებული აქვს შაჰნავაზს ფეოდალურ სეპარატიზმთან ბრძოლაში, როცა მან „მტერი კლმითა გაიბერტყა“ (145/859); „მტერი გაწყუთია ყოველგნით“ (169/1026):

ახნაურს ტახტსა ვინ მისცემს, ამაღ რომ მისთუი მწარეა. 152|914
უძრწის და მონებს თაუადი, ვინ ჰკადრებს გასანწარებასა, 172|1049
თაუადი ჰკადრებს სალამსა, უმეფოდ არ დახშიდესა. 139,827.
უხედესი ხარ ყუელასა, ვინც იყო ტახტოსანია;
გიძრწის და გმონებს ყოველი... 154|927
საქართველო გააერთე, ვინ მამაცობ, ვითა მთუარე. 91|535
ბაგრატიანთა სახელი გასულა ხმელთა კიდესა. 154,926 *

მგოსანი სასახლის სახელით მუქარას უთელის ფეოდალების სეპარატულ ჯგუფებს, რომელნიც დინასტიის უფლების წინააღმდეგ, „ბაგრატიონთ სისხლის დაღურად“ იბრძვიან:

---

* თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გაერთიანებულ და განუყოფელ საქართველოს იდეოლოგი მგოსანი ეკონომიური კრიზისის მიერ წარმოშობილ პროვინციულ პარტიკულარიზმსაც ამეღავნებს. ფეშანგის ბიოგრაფიიდან ვიცით, რომ მას იმერეთში საკმაო ხანს უცხოვრია. ზევი არაა, მას სრული წარმოდგენა უნდა ჰქონოდა იმერ ფეოდალთა თავაშეებულობაზე, მათ შორის, მატინანს სიტყვით, არაჩვეულებრივად ყოფილა გავრცელებული ყოველგვარი უწყობა; „აკლა ხდომა-ობრება, უწყალოება, უსამართლოება, სიძვა, განტევება ცოლთა, ცხადად ტყვის სყიდვა და მრავალი უჯეროება იმერეთსა ზედა“ (ვახუშტი). იმერეთის ფეოდალების ამორალიზმით აღზფოთებული ფეშანგი სასტიკად ილაშქრებს მათი ხნეობის წინააღმდეგ, მაგრამ ფეოდალური საზოგადოების ხნედაცმულობა ავტორს ვიწრო, პროვინციული შეხედულებით მთელ იმერეთზე და მის მოსახლეობაზე გადააქვს (იხ. 149,890, 51|277, 51|278, 106,617). ფეშანგის პროვინციული პატრიოტიზმი შენიშნული აქვს პროფ. კ. კუკელიძეს.

ვეჭუ, ცოცხალი არ შამირჩეს, ვინცა იყო ამის მკნელად,
ვინ ურჩია სამესისხლოდ. გუართა ჩემთა საკიცხუელად. 52/288

მგოსნის აპოლოგია ძლიერი მეფისადმი გასაგებია. სავაქრო წრე-
ები, რომელთა ოჯახსაც მგოსანი ეკუთვნოდა, ყოველთვის მომხ-
რენი უნდა ყოფილიყვნენ ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლებისა,
რომელიც უზრუნველჰყოფდა მათ სოციალურ ცხოვრებას. ცნობი-
ლია, რომ ფეოდალურ თავაშვებულობის და ანარქიის მიზეზით
ჩვენი ალემ-მიცემობის საქმე მეტად ბრკოლდებოდა. ამ შემთხვევა-
ში პირდაპირ საილუსტრაციოა სწორედ ფეშანგის დროინდელი
ქართლის ახალქალაქელ ვაქართა ჩივილი მესისხლე ფეოდალთა
მისამართით: „რასაც მოვიტანთო და დუქანში დავსდებთო სავაქ-
როსო, არა შეგვრჩების რაო, ძალათ გვართმევენო“ (საისტ. საეთნ.
მუზეუმის აუწერელი საბუთი). „გასასყიდელის“ „უფასოთ და უსა-
მართლოთ წართმევა“ ჩვენი ფეოდალების მხრივ სრულიად ჩვეუ-
ლებრივი ამბავი იყო. თუ ასეთი თვითნებობა ხდებოდა შაჰნაეზის
დროს (რა დროსაც ეს საბუთი ეკუთვნის),* რომელიც ყოველნაირად
ხელს უწყობდა და მფარველობდა სავაქრო ელემენტებს, ცხადია,
რა „გაგლეჯა და დაჯაბრება“ უნდა გამოეცლო ქართველ ვაქარს
უფრო ანარქიულ ხანაში.

ცხადია, სავაქრო წრეებიდან გამოსული მგოსანი ცენტრის ინ-
ტერესებს ემსახურება, რამდენადაც უკანასკნელი მისი სოციალური
წრეების კეთილდღეობის დამცველია. და მგოსანი მიტომ არის
სწორედ მომხრე ენერგიული მეფისა, რომელიც ვაქრის საქმიანო-
ბას დაიფარავდა ფეოდალის მტაცებლობისაგან, ალაგმავდა მათ
სისასტიკეს, შეჰქმნიდა სამეურნეო მოღვაწეობის თავისუფლებას,
სამართალს გაუჩენდა, „სამართალსა ჰკუეთს წესისადო“ 140/835.
ფეშანგის და მისი სოციალური წრეების დევიზიც ეს აუცილებელი
კანონიერი გინდ ოფიციალური „სამართალი“ და „სიმართლე“ იყო:

ლუთის სამართალი ვირწმუნოთ, ბეკათგან განაჩენია (157,899),

რომელიც მათ საქართველოში ვერ ეპოვათ.** ტყუილად კი არ
ჰქმნის ფეშანგი ასეთ ილუზიებს შაჰნაეზის მეფობაში: „თემისა და
ქუეყნის ჩენილნი და მოურაყნი სიმართლითა იქცეოდინან. ვინცა
უსამართლო რამ იკადრის,—თავითგან განაშორიან. ესრეთ მშუი-
ლობა შეიქნა, ვითა თხა და მგელი სწორად ძოვდინან, ვერა იკად-
რის მგელმა თხისა კბენაო“ (გვ: 3).

* პოემაში დიდი ყურადღება ექცევა „ზნეობას“, „ზნე და საქციელს“ და „ზნეო-
ბით სრულ“, „სწავლის“ მქონე, „პკუიან და გონიერ“ ადამიანებს. ** ხსენებუ-
ლი საბუთი უთაროილა. საბუთი დაწერილი უნდა იყოს 1654—1675 წლებში. იგი
მიმართულია იორამ სააკაძის (გარდ. 1664 წ.) შვილებისადმი.

რაკი იმ დროის პოლიტიკურ სიმშვიდეში აღორძინებული სა-
ვაქრო ჯგუფების მთავარი მოთხოვნილება თავდაცვა, უფლება და
სიმართლე იყო, ამიტომაც „სიმართლის“ ლაღადების ლოზუნგები
არა ერთხელ შეგვხვდება პოემაში:

ვინცა ეძებს სიმართლესა, უსათუოდ ჰპოს ადრე 7|19
არ დააკლდების სიმაღლე, ვინ ზხას მართალსა ვლდესა. 7|20
სიმართლისა მოიხედუ, ვინ სდევს,—საქმე არ წამდარა. 66|378

ახალი მორალისათვის მებრძოლი მგოსანი თავისი ლოზუნგის
დასაცავად არა ერთხელ ანხელს პოემაში ფეოდალური საზოგა-
გადოების უზნეობას, „უპირო სიტყვას“, „სიცრუეს“, „სიმრუდეს“,
„ფიცის ტეხას“:

არ გაათავებს განგება, ვის პირი მართლად არ ება;
კამს სძულდეს სიტყუა უპირო, არც ზილოს მისი არება. 62.351
არ გაიმართუს კაცთაგან საქმის უკულმა გრუბანი;
ნახოს ღუთისაგან გაწყრომით, სიმრუდით ვესს მეზანი,
გარდაჰკდეს აეთა სანაცულოდ. მიხუდეს თავისა ტეხანი. 62.354
მახეს გაეხას უთუოდ სიცრუის გარდაძყოლელი. 22|117
რამანც კაცმან ფიცის ტეხა მო ძებნა მისთვის წესად;
მას სატანა ემოყურების... 70 403
ვინ ზენაარსა გარდავა, ჩავარდეს დიდსა ენებასა. 150,894, და სხვა.

სამართალთან ერთად „შაჰნავაზიანის“ ავტორი ეხება ფეოდა-
ლური სახელმწიფო აპარატის გარდაქმნას და მეორე მოთხოვნი-
ლებად აყენებს „უღირს“, „უსწავლელ“ სახელმწიფო მოხელეების
შეცვლას,—„ღირსი“, „ბძენი“, „ზნესრული და პირმართალი“ მო-
ღვაწეებით. პოემაში ეს მეტად მტკივნეული საზოგადოებრივი მო-
თხოვნილება თითქოს კიდევ განაღებულა და ვითომდა კარის
სამსახურიდან უკვე დაუთხოვიათ მოუშაღებელი, „რეგენი“, „უწ-
ერთნელი“ სახელმწიფო პირები, რომელთაც არა პირადი დამსა-
ხურებით, არამედ მემკვიდრეობით და შთამომავლობით ეპირათ
თანამდებობა. და თითქოს თანამდებობიდან გადაყენებულებს არა-
თუ სახელმწიფო საქმიანობაში, თვით ლხინშიც კი აღარ უშვებდნენ:

ღირსი ვინც იყო, იახლა, უღირსთა არ დასმიდესა.
უცოდნელსა და უგბილთა კარშია გამოჰყრიდესა. 170.1034
ღირსნი სიახლეს დგებინ, უღირსნი გარდა გარემან. 92|543

ჰკუიანი და გონიერი მათ ვეზირი დააყენეს,
საკითხავი კაცი ბძენი ტახტსა წინათ წააყენეს;
უგბილნი და უსწავლელნი არ მიუშუეს, ააყენეს;
იგი დასუეს საკითხავად, სხუანი კარში გააყენეს. 13.52

როგორც საისტორიო წყაროებიდან ვიცით, შაჰნავაზის მეფო-
ბაში (1658—1675) ამ მხრივ არაერთი რადიკალური ცვლილე-
ბანი არ მომხდარა, მაგრამ საინტერესოა, რომ მგოსანი მეცენატის

მკობაში აკუთვნებს მეფეს ვითომდა უკვე მის მიერ ჩადენილ დამსახურებას და მით აყენებს საკითხს სახელმწიფო აპარატის განკურნებისას, — „უღირსი“, უსამართლო და მჩაგვრელი მოხელეების შეცვლისას, რომელნიც ვითომდა მეფის სიტყვას ამრუდებენ და ალბათ ვაჭარ-ხელოსანთა საქმიანობასაც ავიწროებენ. ამრიგად, ფეოდალური სახელმწიფო აპარატის გარდაქმნის მოთხოვნილება, მეტად დროული მაშინდელი საქალაქო ჯგუფებისათვის, პირველად ფეშანგის პოემაშია გამჟღავნებული. და ფეშანგი უსათუოდ თავისი წრეების ინტერესთა და გულისთქმის გამომსახველია.

მაგრამ ამაზე შორს კარის მსახური მგოსანი ვერ მიდის.* მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ „შაჰნავაზიანი“ უპირველესად დინასტიის ისტორიაა. და არა ფართო მასების, ყოველდღიური ცხოვრების „წვრიმალ“ ამბავთა აღწერა, რომ მგოსანს უფრო მეტი ტენდენციები გამოემჟღავნებინა თავისი ჯგუფის მსოფლმხედველობისა და პოლიტიკური იდეალებისა.

მართალია, კარის ბრწყინვალეების მაღიდებელი მეხოტბე პატრონისადმი დაკმეულ ქებაში, მეფისა და მისი ოჯახის ამბავთა

---

* ამ შემთხვევაში უფრო გაბედული და ნამდვილი მამხილებელი მწერალია ფარსადან გორგიჯანიძე. როგორც ვაჭართა წარმოშობის მოახროვნე, ის თავის ტირადებში არ ზოგავს მძარცველ მეფეებს და დიდებულთ, მიუხედავად იმისა, რომ იგი წერდა კარის ისტორიას, შეიძლება კარის დაკვეთითაც. მაგ., მეტად უშიშარი ნათქვამია XVII ს. მწეოლის მიერ; „მდიდარნი და მოძალადენი ძალით რჯიან გლებთა და უღონოთა და (გლებთ) ხელით მაგიერი არ შეუძლია. მაგრამ გულამოსკენით ახებითა და ვაების თქმით და ტირილით ღმერთი უჩივიან; დანობის მეტი ღონე არსითა აქვს; ნეტარძი ამათია (ე. ი. გლებთა.—გ. ლ.) თმობისთვისაო“ (გვ. 87); „ყოველნი მებატრონენი წართმეულის საქონლით გახდილან...“ (გვ. 89). კემწიფეთა და მეფეთა და მებატრონეთა დაერიდენით, ამისთვის რომ თავად ამაყნი და მოძალადენი არიან“ (87). იგი სრულიად უშიშრად პერსონალურადაც კი გვისახებლებს „მოძალადე“ მეფეებს—თეიმურაზს და შაჰნავაზს: „მე ფარსადან გორგიჯანიძე ვიტყვი ამასა, ღმერთი უტყუარია და ამ საქმეხდან მოსჩანს, რომ ბატონს თეიმურაზს მრავალი უბრალო სული მოუთხაროს და მისის საქმით მრავალნი ტყვეთ წაესხას, მრავალნი უბრალთ დახოცილიყვნენ, მრავალნი დედანი აეტირებინოსო“ (გვ. 48); „ძალათა და უსამართლოთ მამისაგან მეგროვებული საქონელი შეიღს საკეთილოთ არ გამოადგება. ვითაც შაჰნავაზ მეფის ქონება სულ სხვათაგან ძალათა და უსამართლოთ წართმეულ იყო,—შვილებსაც ამიტომ დაეღუპათო,—ნაძალადევიან ასრე იცისო“ (გვ. 68). „ნაძალადევი არვის შერჩებისო“ (გვ. 54), ამბობს სხვაგან ლევან დადიანზე.

ასე გაბედულად ლაპარაკობს ფარსადანის პირით XVII ს. სავაჭრო საზოგადოება, რომელმაც საქმოდ განიცადა თავის ზურგზე მდიდართა და კელმწიფეთა „ნაძალადეობა“ და „რთმევა“. იგი ველარ მალავდა თავის გულისწყრომას, თუმცა იმავე დროს პასიურს, რადგან ღვთის სახელით პირდებოდა რევანშს მჩაგვრელ კლასს: „იესოს ნაბძანები სიტყვები აქ გათავდება, რომ უბძანებია,—რომლისაც საწყაოთი მიუწყაო, იმავეთი მოგწყვოსო“ (48).

აღწერილობაში კლასების სოციალურ დიფერენციაციასაც გამო-
გვიხატავს:

თავადთა ცხენთა დგენა აქუს, მუშათა იწყეს თესანი. 12|50

მაგრამ მგოსანი არაფერს გეუბნება მდიდართა უმცირესობის ბა-
ტონობის შესახებ და ლარობი უმრავლესობის—„უსუსურის“, „და-
ბალი კაცის“, „მუშათა“ უფლებებზე, ვისი მეურნეობა და საქმიანო-
ბაც ასე ითვლებოდა ფეოდალური თარეშების დროს. პირიქით, ის
ბერს ლაპარაკობს მონურ შრომაზე დამყარებულ ლხინებსა და
„უკუყრაზე“. რასაკვირველია, იმ ეპოქის მწერალს, ისიც კარის
მგოსანს, ვერ მოეთხოვთ გაბედულ იდეოლოგიას და აქტიურ ბრძო-
ლას მისი გამგლანებისათვის, მაგრამ სასახლეში შესულ „გააზნაუ-
რებულ“ ვაჭარს, კარისკაცს, ძლიერის თაყვანისმცემელს და ვერცხ-
ლის მოყვარე მდივანს არც შეეძლო ფეოდალური წყობილების
კრიტიკა, რადგანაც ისიც კარგად იცოდა, რომ:

ვინ კელ ყოს დიდთა ძაგება, ის მოიოვნებს ისარებს. 63|357

ფეშანგიც გამომსახველია ფეოდალური მორალის, რომელიც ასე
მტკიცედ იყო მაშინდელს ლიტერატურაში ჩამოყალიბებული:

პატრონ-ყმობა განა ჩვენგან, იცით, ზეცით დასაბულა:
როგორც ყმისა საშახური, უმა პატრონთგან შენახულა
(იოსებ ტფილელი, „დიდმოუხაეიანი“ 70, 335)

IV

თუ პოემის შინაარსს დაეაკვირდებით, შევანჩნევთ, რომ პოემას
კურტუაზული ელემენტები ახასიათებს: თხრობის დიდი ნაწილი
გაუთავებელ მეჯლისებს უკირავს. მგოსანს უყვარს კარის ცერემო-
ნიები, სასახლის ბრწყინვალე შეხვედრები, გამოჩვენება და „უკუ-
ყრა“—ლხინი, რაც ავტორს ნატურალისტურად აქვს აწერილი:

ლხინი გამართეს, შეიქნა სმა, ლხინი, მეტნი მღერანი;
სიმთურალე გახდა კაცთაგან, მიაქუს იქი აქ რყევანი;
ღვინომ დალაკა ერთობით, მათში შეიქნა მრლუვეანი. 28|144
თავისმელნი სმენ ლუინოსა გობითა დაუმალავად;
უფროსი ერთი დაითრო, შეიქნა კარში მლაღავად;
კალთაში უდგმენ ჩარებსა, ვერ შესმენ დაუძალავად 33|168,
იყო შეება და უკუყრა, თქართქარი, პირი მცინარად 132, 782.
ღვინომ დალაკა ყუფლანი, არვინ სჩანს ფეკუხ მდგომია 168, 1019.
გაუკაცრავდენ პირთაგან, კალთა აივსო, დალუარა 39|208.

მგოსანი მუდამ „სალხინოდ მომართულია“ გრძელი სუფრების
მოლოდინში:

... გავიშალთ სუფრა წინა,
ამას რაღა უაშეა, სასმლად გქონდეს სავეს მინა 81|477.

ვამნი გარდაედენ გლოვისა, აწ მოერთოთ ნადიმობანი,
ქაქუი მოვიძროთ გულთაგან, აღარად გუიწყოს სობანი. 161|975
და სხვა.

ფეშანგი როგორც კარის მსახური, მეცენატის დაქირავებული მადიდებელი, შენიღბულია, მისი შინაგანი კონსტრუქცია პესიმისტურია. პოსტსკრიპტუმებში იგი შეუმჩნეველად ამჟღავნებს რელიგიურ-მორალურ დარიგებათა სახით საკუთარ სკეპტიკურ მსოფლმხედველობას.

ასეთია მგოსნის ღალადება „ცრუ სოფელის“ და ძისი „დაუნლობის“ შესახებ:

ცრუმან სოფელმან სიმუხთლით არეინ დანდო, საღ არა 89|521.
არეინ დანდო სოფელმან, მუხანათი და ცრუ არსა. 46|252
ნურეინ ზედავთ საწუთროსა, ჰქონდეს თქუენი სობრალული;
ჟურ გაუვალ მოსათქმელად, რაც მასშია მისგან ქმნული;
დაუნდო და მუხანათი, სიავითა დანერგული; '
მიგინდობს და შგვილიხლებს, ბოლოდ შეგქნას დადაგული. 173|1050
სხუანიც გარდახდენ მრავალნი, სახელოანნი მეფენი,
წავიდეს, გავლეს სოფელი, ოკრად დაავდეს სეფენი. 9|34
უნებლად გავლეს სოფელი, ტახტი დასცალეს მათითა;
ვერა ირგეს რა, საწუთრომ ბოლოს გაჰკადა დაგითა;
აქ დარჩა მათი საჭურჭლე, ვის გესმით, თუაღნი აგითა. 9|35
უსიკვიდილოდ არეინ დარჩა, სოფლის საქმე იცი კარგა;
მეფენი და კემწიფენი საწუთროთგან გაიბარგა;
აქ დაავდეს დიდებანი, მათთვის სრულად დაიკარგა. 161|971
სოფელსა სკირს ესე გუარი, რაც უქნია მასვე შურება.
სიმაღლითა მოამდაბლა, საღარიბოს უწყო რება;
ვინ ბრძენია, ეს სოფელი მისგან ადული გაიშუება. 97|573
ვინ დარჩა კაცი უკუდავი, ან ვინ გაიტანს გუარსა;
თუ ზედავთ, ჩარხი მბრუნაუი არ დასწყნარდების, მუნ არსა;
არეინ დანდო სოფელმან მუხანათი და ცრუ არსა;
მას დარჩა სასუფეველი, ვინცა ვინ ეტყუის უარსა. 46|252
სჯობს საუკუნე, ეძებნოს სიმშუიდის ბარგსა ჰქურდიდესა,
თურამ ბოლოცამ ინანდეს, ამ სოფლის გარადამციდესა. 7|20

ამ სენტენციებში გამოთქმულია საშუალო საუკუნეების ცნობილი, ფეოდალური იდეოლოგია ამქვეყნიური ამოების, „დიდების სიძულვილის“ შესახებ, თუმცა თვით მქადაგებლები არა ჰრიდებდნენ ოქროს, ბრძანებლობას და უფლებას.

რასაკვირველია, მგოსნის რელიგიური განწყობილებაც მკაფიოდ მოჩანს პოემაში. მისთვისაც, ისევე როგორც ამავე სოციალური ფენიდან გამოსულ ფარს. გორგიჯანიძისთვისაც, „ღმერთი ჰქმნა-რიტი ყოვლის ძლიერის გამქარეებელია“, ყოველი მჩაგვრელის მომსპობი, როგორც იგივე ფ. გორგიჯანიძე იტყვოდა: „...ღმერთსაც ასე უბძანებია, ათას და ერთი სახელი მქვიანო, ყოვლისგნითაო,

თავი ჩემი სახელი სამართალი არისო. არას კემწიფეს, არას ძრი-
ელს კაცსაო, არას უღონოსა და საბრალოს გლახას დაჩაგრულთ
ნაძალადევისაო არ შეეარჩენო. რა გინდა ვინმე ნამეტნავად მდიდა-
რი იყოსო და ძრიელიო, ჩემთან სუსტი და უღონო და ვალახულნი
არიანო დ ორსავე სოფელს მოვჰკითხავო და რისხვით ვაზღვევინე-
ბო“ (ფ. გორგიჯ. ისტ., 48). ბუნებრივია ფეშანგისაგანაც მუღმევი
აგიტაცია „ღეთის შიშის“ მოსაგონებლად“:

ღმერთი უჩნდეს სადიდებლად კორციელი ვინცა ვინა;
მას ვესავე და მას ვიგონებ, ან მის მეტი სხუა რა მინა;
მუდამ შიში, მორიდება, მისი მჰონდეს გულსა შინა 42|229.
ულმართო საქმე ვინ ინდომა, ცუდია და ცუდად სცდების. 80|475
ულმართოდ ვინ წაჯდა სულდგმული, რაც ოდენ დაიბადება. 65|371
ულმართოდ ვინ ჰაოვა სიმაღლე, ცუდილა დანაყბედიო,
არ ასცილდების წყალობა, ვინ ღუთისა მოიშენია 107|626.
მას ნუ მისდევ, რაცა ღმერთმან, საქმე ნდობით არ აშენა. 70|410
ვის ღმერთი სწყალობს, ძნელიცა იქნების სულ ადულია. 16|113
ვიცი, ბძენი ამა პირსა არ დამოგმობს, რაცა ვკადრე,
მართებს შიში მოწყალისა... 7|19. და სხვა-

მგოსანი საშუალო საუკუნეების განწყობილებების ადამიანია.
მისი მსოფლმხედველობისთვის (ისევე როგორც ყველა ფეოდალუ-
რი მწერლებისთვისაც) დამახასიათებელია პასიური დამორჩილება
ბედისადმი, ბედისწერის მიმდევრობა. ფეშანგს სწამს ბედი, განგება:

განგებასა რაცა სწადის, უსათუოდ იგ მოკდების. 53|311
მაშინვე წერდენ ჩენიონი, როს კაცი დაიბადება;
არ ასცილდების ბძანება, ცუდ იქმნა სხუისა ქადება. 51|276
ბედი უკულმა წასულსა, ვის ძალ უც მოსაბრუნები? 52|291
კარგათ იცით, ნდოზით საქმე უგანგებოდ არ მამკდარა. 66|378
რაცა ნუ სცდების, წერილი, ვის მისცემს, მისკენ ის არებას.
ბედი მას მისცემს, ციერნი, ვის დაუმუშენებს ის არებას. 63|357
. . . თუთი წერილი არ ამკდების 67|383.
არ გამოდგეს უგანგებოდ, რადგან შენად არ აშენა. 70|410
მომავალი საქმე ზენა კაცსა ზედა არ ამკდების. 80|475
ბრძანებაა, გარდამხდების მამავალი საქმე ზენა. 97|571
არა სცილდების ღმრთისაგან კაცსა ბედი და ა წერა. 112|651

საერთოდ, პოემას ახასიათებს მორალის ტონი, დამოძღვრა; ავ-
ტორი ეპიფონემის სახით გვაძლევს რიტორიულ სენტენციებს, მო-
რალურ მცენებებს, იჩენს რა საზოგადოდ რელიგიურ-ფილოსოფიურ
კონდას მეცენატის წინაშე. თუმცა ფეშანგი თავის თხზულებაში
პლატონსაც კი გვისახელებს, მაგრამ იგი, როგორც შინგაზდილი,
მოარულ ფილოსოფიას უნდა იცნობდეს მხოლოდ, და ისიც ვაგო-
ნილით. აღსანიშნავია, რომ მას არც საღვთისმეტყველო მწერ-
ლობის ერუდიცია ეტყობა; ის არასოდეს არ მიმართავს ბიბ-
ლიას, სახარებას ანდა მოციქულთა წიგნს. მართალია, მას არა აქვს

ეპოქის ფილოსოფიური ცოდნა, არც ისტორიული წარსულის შეგრძნობა, არც ფართო გონებრივი მსოფლმხედველობა, მაგრამ ეს ხელს არ უშლის მას გაგვიზიაროს თავისი პრაქტიკული გამოცდილებით საკუთარი დაკვირვებანი სენტენცია-აფორიზმების სახით:

. . . სტუდებისო სოფელსა კაცი კეუთ მიუყოლელი,
კამს მოიძებნოს სიწყნარე, არ ცუდად იყოს მრბოლელი. 22|117
კამს თუ კაცმან გონიერად მას იქმოდეს, სად რა ვარჯა. 25|130
ქუიშა, გინა მარგალიტი სწორიაო ბძენთა წინა. 42|229
. . . სიძუნწა ნაძრახი, ბძენთაცა ეს იწამესა. 46|251
ხე მისად მგზავსად ნაყოფსა მოისხამს, აგრე თქმულია. 41|227
ვინ კელი ჰყო სიავესა, იგ არ მორჩა დაუმტდარე. 55|207
ალარ არგებს სინანული, კაცს მოუვა საქმე ავად. 73|427
ჩალას არგებს კაცს ნაქმარი, მისი მასვე გარდაუდების. 72|419
ვინ კელყოს დიდთა ძაგება, ის მოიპოვნებს ისარებს. 63|357
დავიწყება სჯობს ჰირისა, ქნას სევდა გარდაუელია. 79|469
თქმულა, თუიჯონგე გაებას კაცი მახისა მდგმელია. 98|567
აუი კაცი მისად მგზავსად მას ისაქმებს, რაც არ ვარჯა. 80|473
მოკმარება კამს მოყურისა, ეგზომ სიკეთედ კმარისა. 87|509
თქმულა, რეგუნეი ბოლოვამ ბრძენთაგან დაიმშვიდება. 104|605
თქმულა, გამწყრალი სპილოცა სიტყბოთი მოიყუანება. 104|606
კამს პატრონისა სიმდაბლუ. მიჰყუეს მათსავე ნებასა. 111|645
ყუაი ვარდისა მიჯნური, ვინ ნახა მისი უნარე. 149|893
სტუდების ნდომისა მიშყოლი, არ მისცემს შემოქმედი. 107|626
კამს თუ კაცმან გონებანი მოიძებნოს მისთვის წესად;
რაც უჯობდეს, მას იქმოდეს, ალარ დარჩეს სულთქვა, კუნესად;
მიჰყუეს ბძენთა საუბარსა, უკეთესთა საქმის მქნესად;
თუარემ მიჰყუეს სირეგუნესა.. 143|851.
მოკმარება და სიკეთე კაცზე კაცისგან კადია. 156|940
მოკმარება კამს მოყურისა, ძუელითგან დანაწესია. 158|952
და სხვა.

პოემაში ავტორი საკმაოდ გვიმხელს რელიგიურ განწყობილებებს. მუდამ „ღვთის შიშს“ ჰქადაგებს და „ღმერთი უჩანს სადილებლად“. მაგრამ შესამჩნევია, რომ პოემაში არა ჩანს ხაზგასმით ქრისტიანობა, მისი აპოლოგია და იდეალები. ერთი სიტყვით, პოემაში ქრისტიანობა ავტორის სარწმუნოებად არ არის აღიარებული. რასაკვირველია, ზედმეტია ლაპარაკი საეკლესიო ასკეტიზმის იდეებზე. მართალია ავტორს მოხსენებული ჰყავს: „სუეტი ცხოველი ღვთისგან ქმნილი“ (108/1022); „მცხეთას ღვთივ აღმართებული საყდარი“ (გვ. 12); „წმინდა სამებისთვის“ არჩილის „წამება“ (8/29); „სარწმუნოებით საესე“ დავით აღმაშენებელი, რომელმაც „მრავლად აშენა საყდარი“ (9/31), მაგრამ პოემაში, რომელიც გვისახავს XVII ს. ქართულ სინამდვილეს, უგულვებელყოფილია რელიგიური ცხოვრების მოვლენები, ქრისტიანული მითოლოგია (თვით სახელი „ქრისტესი“ არც ერთხელ არა გვხვდება). საინტერესოა ერთი დე-

ტალიც: ლექსითს პროლოგში, საქართველოს მეფეთა ცალკეული ღვაწლის შეფასების დროს ავტორი „მცხეთელი მირიანის“ მიღწევად მხოლოდ მის მიერ „ურბეხუი ლაშქარის“ მომრავლებას (8/27) სთვლის და ერთი სიტყვითაც არ ეხება მირიანის ოფიციალურ დამსახურებას ფეოდალურ საქართველოში (რომ იგი პირველი ქრისტიანი მეფე იყო, საქართველოში ქრისტიანულ რელიგიის დამამყარებელი); ამ ფაქტს ავტორი სრული სიჩუმით გვერდს უვლის, მაშინ, როცა არ ივიწყებს „ბაგრატ კურატის“ შედარებით მცირე ღვაწლს— „ქუთათის ყოვლადწმინდის“ შემკობას. სამაგიეროდ, პოემაში გამოძღვლენებულია ერთგვარი სიმპატია მაჰმადიანობისადმი. მაგ., პატივით არის მოხსენებული „მაჰმადი“ (40/221), „ალია“ (111/648; 146/896), „მუსათი“ (40/217; 105/627). საგულანხმოა კიდევ ერთი წერილმანიც: ავტორი არაერთაზრს სარწმუნოებრივ აღმწვთებებს არ გამოსთქვამს პოემაში ნახსენებ ორ შემთხვევაზე—არჩილის და კაცია ამირეჯიბის გამაჰმადიანებაზე (162/979, 146/869), პირიქით, პოეტი იწონებს კიდევ მეცენატის მიერ „მუსათის“ დაუგმობლობასაც (40/217), როცა მას ათქმევიანებს:

ღმერთი შემწედ შყავს, ყაენი, თვით მაშეკმაროს ალია. (111/649)

ერთი სიტყვით, პოემაში ქრისტიანობა ოფიციალურ სარწმუნოებად არ არის აღიარებული; „შაჰნავაზიანს“ არ ახასიათებს სპეციფიკური ქრისტიანული მორალი. სამაგიეროდ, ავტორი მაჰმადიანობის პატივისცემელი გაზოდის და პოემაში ისიც შელავნდება, თუ შგოსნის სიმპატია მაჰმადიანობის რომელ სექტისადმი მამართლული. ავტორი ცხადად ემხრობა შიიზმს, ე. ი. სპარსთა ოფიციალურ აღმსარებლობას. ასე, მაგალ., პოემაში დამცირებულია სუნეზმი, „ომარის“ თაყვანისცემა:

ჩვენ არ ვახსენოთ ომარი, არც მათი გუაროშვილობა! (111/648)
ყიხილბაშთა სწამს მაჰმადი, ვინლა ახსენა ომარი? (40/221)

შესაძლოა მაჰმადიანობისადმი პატივის გამოჩენა რელიგიურ შემწყნარებლობადაც მივიჩნიოთ ავტორის მხრივ, ან იქნება ვიფიქროვო, რომ პოემის წერის დროს ავტორს დაუტოვებია ქრისტიანობა და მაჰმადიანობაში გადასულა. მაგრამ ფეშანგი რომ ქრისტიანედ დარჩენილა, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ იგი მაჰმადიანობას „ზმანებას“ ეძახის (162/979).

მაშ რით აიხსნება ასეთი გაურკვეველობა? საქმე ისაა, რომ მაჰმადის სჯულის პატივით ხსენება პოემაში და ქრისტიანიზმის სიმპატიებისაგან თავდაქერა აიხსენება იმ გარემოებით, რომ პოემის დაწერის წლებში მაჰმადიანობა ქართლ-კახეთის სასახლის, შაჰნავაზის და შაჰნავაზიანის—არჩილის კარის ოფიციალურ სჯულად ითვლებოდა.

ცნობილია, რომ ზოგიერთი ქართველი მეფე, ფეოდალი და კარის მოხელე ტახტის მისაღებად, პოლიტიკური კარიერისათვის, ყაენისა და ხონთქრის ჯამაგირისა და წყალობის საშოვნელად ხშირად მაჰმადიანობაზე გადადიოდა, უმეტესობა, თუმცა გარეგნულად. ამ ხანებისათვის თავისი სარწმუნოების დატოვებამ ფეოდალურ არისტოკრატიაში მასიური ხასიათი მიიღო, „არღარა იყო ზრუნვა სულიერი“. რელიგიური გულცივობის დამახასიათებელი ფაქტია, რომ ქართველ დიდებულებს თვით „ზიარება სირცხვილად უჩნდათ“ * (ქ. ცხ., II, 54).

თუ ფეშანგიც ამ „გათათრებულ“ კარის მოხელეთა რიცხვს არ ეკუთვნოდა, ნომინალური მაჰმადიანიც რომ არ ყოფილიყო, მას პოემაში მაინც უნდა გამოესახა მეცენატის ოფიციალური ზნეობა; თუ ვახტანგ-შაჰნავეზი სპარსეთის ვასალი მაჰმადიანობას აღიარებდა, მაშასადამე, კარის მდივან-მწიგნობარს მგოსანსაც შესაფერი პატივით უნდა მოეხსენებინა კარის ოფიციალური აღმსარებლობა და სათანადო ტაქტიც ეხმარა. ამით აიხსნება მის მიერ თავის შეკავება ქრისტიანიზმის ოფიციალური აღიარებისაგან.

როგორც ვხედავთ, კარის კონფესიონალიზმი პოეტის მიერ მტკიცედ დაცულია.

მაგრამ მგოსანი მარტო რელიგიურ ორმაგობას როდი გვიჩვენებს; პოემაში ცხადად მოჩანს პოლიტიკური ოპორტუნიზმიც. ჩვენს ნაწარმოებში, რომელსაც ასე ახასიათებს ცენტრალისტური პატრიოტიკა, თავიდანვე გამოძველებულია იდეალიზაციაში გადასული სემპათიები ერანის მბრძანებელისადმი. ქართველი მგოსანი ყაენს უწოდებს „მოსამართლეს და მოწყალეს“, „უსწორო მზიერს“, „ციერთა პატრონს“, სრულად ქვეყნის მპყრობელს“, ** და თუმცა ყაენის მახვილმა საქართველო ძირიანად მოთხარა, გაერთიანებულ საქართველოს მოტრფიალე მგოსანი მაინც ყაენს აღიღებს სამკებრო ლექსით:

ერან-თურანის კემწიფე სიმაღლით ცისა სწორია;
უძრწის და მონებს ყოველი, ახლოს ვინ, ანუ შორია.
მისის შიშითა მდაბლობენ, მთა ვაკედ განასწორია. 39|215

* ცალკე აღსანიშნავია, ფეშანგის კრიტიკა ქართული სამღვდელმშობისა, რომელიც აქტიურად ერეოდა სახელმწიფო საქმიანობაში და მით ხელს უწყობდა ფეოდალურ ანარქიას. ასე, ცაგერელ და ბოდბელ ეპისკოპოსებს, რომელნიც შაჰნავეზის წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობენ, მგოსანი უწოდებს „შმაგს, უკუოსს, რეგუნს“ (71|415) და „ჩხუბით სავსეს“, რომელნიც „საღვთო გზას არ წაუღიან“ (178|1079). ** ჩვენამდე შენახულია უცნობი ავტორის პოეტური ნაწარმოები „შაჰაბაზის ქება“ (წ. ქ. № 110, გვ. 185—193), რომელიც ისევე ქართველ კარის მგოსანს უნდა ეკუთვნოდეს.

და, რაც საინტერესოა, მგოსანმა ყაენის დიდებას დაუმორჩილა თავისი ალტაცებული ხოტბის ობიექტიც—„ამა ქუეყნისა მპყრობელი ყოველთა მეფეთა შორის უწარჩინებულესი მეფე შაჰნავაზ“, „რომლისა მგზავსი არა ყოფილა და არცა ხსენებულა“, „რომლისა მგზავსი არა ნახულა ადამითგან დღეთამდე“. და იგი პოეზით არა თუ ყაენის ბრძანების პირშეუქცევლად შემსრულებელია, თვით პირშმო შეილსაც კი სპარსეთში უგზავნის, რათა „მქნელი იყოს სამსახურთა, შარიერმა რაცა ბრძანოს!“ (162/653.)

ოფიციალურად, აქ ისტორიულ ქეშმარიტებასთან გეაქვს საქმე; ყოველი ზემოთქმული ისტორიულ სინამდვილეს შეეფერება. სწორედ არის გადმოცემული სუზერენის წინაშე დამოკიდებულება შაჰნავაზისა, რომლის ბეჭედზედაც ეწერა: „ქ. ღთით შაჰაბაზის ფებთა მტვერი, ძე მეფისა დაეითისა ტომისა, ვახტანგ“ (საქ. სიძე., II, 131).

ამ ფაქტშივე მშვენივრად მეღავენდება აგრეთვე სასახლის წრეების ქედდადრეკილობა დამპყრობელი სპარსეთის ძლიერების წინაშე. რასაკვირველია, კარის მგოსნის ფეშანგის ხოტბაც ყაენისადმი მიმართული, ფარისეველურია, ისევე, როგორც მაჰმადის სახელის დემონსტრაცია მგოსნის მიერ „სპარსული ცენზურის“ პრიზმაშია გატარებული.* ცხადია, ეს მოვლენა გამოწვეულია პოლიტიკური პირობებით, ფეშანგის ოფიციალური მდგომარეობით ქართლ-კახეთის XVII ს. სამეფო კარზე, რომელიც სპარსეთის ვასალიტეტს წარმოადგენდა.

V

„შაჰნავაზიანის“ მთავარი დამსახურება მის მიერ აღიარებულ რეალისტურ პრინციპებშია (რეალისტური, ცხადია, თავისებური გაგებით). პროლოგში რუსთაველის, სერაპიონის² და თეიმურაზის შესახებ მგოსანი დასძენს:

* სპარსული ცენზურა თვით XVII ს. საადგილმამულო საბუთებშიც ჩანს, სადაც ქრისტიანულ, მითოლოგიურ სახელებთან ერთად მაჰმადიანური საეკლესიო კულტის სახელებიც იხსენიება. ასე, 1697 წ. კარის მდივანის გივი თუმანიშვილის ნასყიდობის სიგელში, რომელიც ამილახვრის მდივნის ჯავახიშვილის პაპუნას ხელით არის დაწერილი (და რომელსაც თვით სულხან ორბელიანიც ამტკიცებს თავისი ბეჭედით), „ცხოველმყოფელ პატრიოსან ჯვართან“ და „ქრისტეს უბრწუნელ მკლავებთან“ ერთად იხსენიება „ყოველთა მესურმანთა რჯულის დაშამტკიცებელი მაჰმად ფელამბარი და მურთუხალი და „საუფლო სინაქსართან“ ერთად—„წმინდა ყორანი, ზაბერი, თარათი და ინჯილი“ საქ. სიძე., II, 115, 116).

ანალოგიურ მოხსენებულობას ვხვდავთ აგრეთვე კახეთის გამაჰმადიანებული მეფეების—ნახარალიხანის, იმამყულიხანის და მაჰმადყულიხანის მიერ გაცემულ სიგელებში.

მაგრამ მათ აქვს უცხონი: ინდო და არაბელია;
ზოგი სხუაც ვინმე ახსენეს, ცუდად ნადირთან. (მ)გლელია 618
(მ)ათნი ტკბილნი გონებანი მიუყირს, ვისოლი გარდააგეს!
რამდენ გუარად სიტყუა მქვერი ათქმევეინეს ტურფა ბაგეს;
გამოჩხრიკეს დაუკლებლად, კარგ სიტყუათა თუალნი აგეს;
უცხოთათუი საბრძოლელად მიდგეს, კმალი არ ჩააგეს. 6:9
რას ეკვლეუის საქებარად ტარიელ და ავთანდილი?
სად იცნობდეს უცხოთ უცხო, — ან რა ნახეს მათგან კმნილი?
ყუელა ტყუილი შეატმასნეს, ყოფილიყო გარდავლილი;
აქეს ვინმე უმეცარი, გაიმწარეს მათთუი ჭილი 6,10

ამნაირად, თავისი ლიტერატურული იდეალების გამქლავებებისას მგოსანი კადნიერად უბედავს შეკამათებას მწერლობის ოლიმპიელებს. იწუნებს რა მათ შემოქმედებაში ფანტასტიკის ელემენტებს, იგი ილაშქრებს ლიტერატურის ზღაპრულ-ესთეტიკური ტრადიციების წინააღმდეგ, როგორც პრაქტიკული მიზნების ადამიანი.

ფეშანგი თავის პოემაში გვიჩვენებს რეალურ პიროვნებებს, ცოცხალ ადამიანებს, და თან ამაყად გვიცხადებს, რომ მისი პოემის გმირები ძველთაებრ ფანტაზიის ნაყოფი კი არ არის, მისივე თანამედროვე ადამიანები არიან, ხოლო პოემის ამბებიც „მართალი“ არის, მის მიერ ნანახი და არა ტყუილი:

„რაცა მენახა, ვიუბენ“. 173,1053

თუთ მინახავს პატრონისა ძალი, სიჴნე, ჯომარდობა,
კელმწიფობა ცისა სწორად; მუდამ იკვირს დაბდაბ, ნობა,
მტერი ყოლგნით დაიმონა, მათ მიეცა ლახუარ სობა. 6,12
ყუელა ვსწერო, ვერ გაუვალ, მართლად კიტყუი, არა კორად;
სამამაცო მისგან კმნილი, რაც მინახე გმირთა სწორად. 6,13

ამნაირად, ფეშანგი გვევლინება, როგორც ნოვატორი, რეალისტური პრინციპების მატარებელი მწერალი. იგი გადმოგვცემს თავისი დროის პოლიტიკური ცხოვრების სინამდვილეს: „მართალი“ და არა—სარაინდო, საზღაპრო ეპოქის ფანტასტიკა, მითოლოგია, ეგზოტიკა, ანუ, როგორც არჩილი იტყოდა: „ზღაპრულთა შაირთა ტყუილად გასაგონარი“.

რასაკვირველია, ავტორის სიფხიზლე მისი წრეების, მისი სოციალური ოჯახის ცნობისმოყვარეობით და მოთხოვნილებით არის გამოწვეული. მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ფეშანგის ახალი ლიტერატურული შეხედულება უმთავრესად გამომუშავებულია მაშინდელ სალიტერატურო წრეებში, სადაც ჩვენი ავტორიც ტრიალებდა. ფეშანგის მხატვრულ დეკლარაციაში გამოთქმულია იმ დროის ახალი ლიტერატურული პროგრამა, ახალი პრინციპები, რომლის შექმნა ერთ პიროვნებას არ ეკუთვნის და, მით უმეტეს, „უსწავლელ და უშუერ“ ფეშანგს.

ამ პრინციპების ჩამოყალიბება გამოიწვია ქვეყნის სამეურნეო

ზრდამ, აღებ-მიცემობის განვითარებამ, გარეთ გასელამ ბურჟუაზიული ელემენტების ჩასახვის ხანაში. ვინ იყენენ ფეშანგის პრინციპების თანახმად? ჩვენ შეუვიძლია დავასახელოთ მისივე მეცენატი არჩილი, რომელიც ოფიციალური ლიდერი იყო XVII ს. მეორე ნახევრის ლიტერატურული მოძრაობისა.* მან გაბედულად უარპყო აღმოსავლური, სპარსულ საგმირო ეპოსის ფანტასტიკა, უწოდა რა მას „სპარსთა შეტმანნილი ამბავი“ (არჩილიანი გვ. 22), „სპარსთა ნაპორი“ (გვ. 8), „ზლაპართქმულები ლაყაფი“. ამავე მოტივით მან არ დაინდო თვით ელინური მითოლოგია:

ელენთა სიბრძნე ბევრი აქვთ, ზლაპრული შეტმანნილია .,
ყველა ზლაპრული ცოდნა აქვთ მართალთან არ შესართავი...

არჩილმა თავის ლიტერატურულ პრაქტიკაში, ფეშანგის მსგავსად, ბრძოლა გამოუცხადა ლიტერატურის ზლაპრულ-ესთეტიკურ ტრადიციებს და ენერგიულად წამოაყენა დევიზი მართლად, სწორად თქმისა:

- სწორად უნდა ლექსი ვინ სთქვას!...
- რაც შესმოდა, ან მენახა, ამბავი ვთქვი მე მართლები ..
- სიმართლე და კვლავ სიმრუდე...
- მართალია, არ თუ ტყუილი..
- კარგად და მართლა მოგახსენებთო...

ასე ხაზგასმით გვეუბნება თავის პოემის შესახებ, სადაც აწერილია თეიმურაზ პირველის ცხოვრება.

VI

პოემაში ზოგი ისტორიული დეტალი გადასხვაფერებულია და სინამდელიეს არ შეეფერება.

ასე, პოემაში არ არის სისწორით გადმოცემული ვახტანგ-შაპნაეაზის პიროვნება მისი მოღვაწეობის პირველ ნახევარში და სრულიად უგულებელყოფილია ნამდვილი ისტორია მისი ტახტთან მიხედვისა. პოემის მიხედვით, ვახტანგი ჯერ კიდევ უმაწვილი, ერთხმად იქმნა მეფედ გამორჩეული „სრულიად ქართულთა მიერ“. ისტორიულ წყაროებით კი ჩვენ ვიცით, რომ გამეფებისას (1658 წ.) ვახტანგი საკმაოდ ხანში შესული ადამიანი იყო. ვახტანგი სრულიადაც არ ყოფილა ტახტის პირდაპირი მემკვიდრე, არამედ ეკუ-

* ამ სკოლის ერთგულ მიმდევრად უნდა ვაღიაროთ პოეტი თეიმურაზ მეორე (1700—1762 წ. წ.), რომელმაც არჩილის გავლენით ეთნოგრაფიული, ყოფითი მასალები კი გახადა თავისი პოეტური შთაგონების საგნად; იგი ერთი შეხებულნი აგრიტატორია სინამდვილის პრინციპებისა პოეზიაში. იგი უსაყვედურება რუსთველს მისი გმირების იარაღობას. „თეიმურაზის აზრით, შოთა: „დაშვრა ტყუილზედ“ და „თუმცა მართალზედ თქმულიყო“ ვეფხისტყაოსანი—უფრო მეტ ღირსებაში შევიდოდაო (იხ. წ. კ. ხელნაწერი № 1512).

თენოდა მუხრან-ბატონების შტოს, როგორც მუხრანის მთავრის მკაცრი მკაცრი. გამეფებამდე ვახტანგ იწოდებოდა „ბახუტა ბეგად“ და როსტომის ტახტზე გამტკიცებამდე სპარსთაგან უკმაყოფილოთა ბანაკს ეკუთვნოდა, როგორც თეიმურაზ I-ის მომხრე. შემდეგში ის შეურიგდა სპარსთა ძალა-უფლებას¹ და ყოველი გზით მეცადინეობდა, რომ უშეილო როსტომს იგი ქართლის ტახტის მემკვიდრედ დაემტკიცებინა, როგორც დინასტიური ნათესავი.² ვახტანგმა ენერგიულად მოჰკიდა ხელი თავის განზრახვას და მომავალ მამობილს ერთგულობა არა ერთხელ დაუმტკიცა. მაგ., როდესაც როსტომმა გაილაშქრა შეთქმული ერისთავების წინააღმდეგ ახალგორში, წინა დღეს „ფიცხლავ მუხრან ბატონს ბახუტას წიგნი მისწერა, შენის ლაშქრით გზას დამხვდით“ (ფარსადან გორგიჯანიძე, 41); ამ ბრძოლაში ვახტანგს თავი უსახელებია: „იმ დღეს მუხრანის ბატონის მამაცობის ქება სთქვესო“ (იქვე, 42); შემდეგში, როცა თეიმურაზმა თავდასხმა დაუპირა ცხირეთში მდგომ როსტომ მეფეს, ეს ფარული გეგმა როსტომს ვახტანგმა შეატყობინა (ქ. ცხ. II, 48). თეიმურაზი უკუიქცა, „ამას ვახტანგ მუხრანბატონი მიეწია და ავნო დიდი სივლტოლად“ (იქვე); კიდევ თეიმურაზზე გალაშქრებისას (1648 წ.) როსტომმა თიანეთს ვახტანგი წარავლინა და ეს ბრძოლა თეიმურაზის სრული დამარცხებით გადავიდა. ასეთი ნამსახურითა და თავგამოდებით ვახტანგმა მალე მიიღწია საწადელს. როცა როსტომს მოუკლეს ნაშვილები ლუარსაბ ბატონიშვილი და მისმა ძმამ ვახტანგმაც უარი სთქვა მემკვიდრეობაზე (1658), როსტომმა იშვილა ვახტანგ მუხრან-ბატონი, რადგან „არლარა-ვინ ჰყავდა უახლოესი ტომი თვისი“; ყანმა ვახტანგი გაამაჰმადიანა, უწოდა „შაჰნავაზ“, დაასაჩუქრა დიდად და წარმოგზავნა ქართლის გამგებლად. ამიერიდან ვახტანგ—შაჰნავაზი მართავდა ქართლის საქმეებს როსტომის მოხუცებულობის გამო და როსტომისაგან გაცემული წყალობის წიგნებშიც იგი „პირმშო და სასურველ ძედ“, „საყვარელ ძედ“ იხსენიება (ს. ს. სიგ. ფ. № 532; 14665, 14668; საქ. სიძვ., II, 73, 130) და როსტომის ბექედთან ერთად სამეფო განკარგულებებს თავისი ბეკდითაც ამტკიცებს. როსტომის სიკვდილის ხანს ვახტანგმა ერთს მეტოქესაც სძლია, ზაალ არაგვის ერისთავს, რის შემდეგ „ყენმა მოსცა მეფობა ქართლისა, ნიჭი და საგანძურნი როსტომისნი“ (ქ. ცხ., II, 49).

ასეთი ძნელი და გრძელი გზით მიიღწია ვახტანგმა ტახტს არაპირდაპირი მემკვიდრეობით. პოემაში სრულ იზოლაციაშია მოყოლილი არათუ როსტომის როლი ვახტანგის გამეფებაში, თვით როსტომის სახელიც არსად პოემაში არ იხსენიება, ალბათ, მგონის აზრით, როგორც დამამკირებელი მოგონება ვახტანგის ახლო წარსულისა.

არა-სწორ ცნობას გვაწვდის ავტორი შაჰნავაზის მეორე მეუღლის—მარიამ დედოფლის ვინაობის შესახებაც. პოემით, ვახტანგი ტახტზე ასვლის ხანაში უცოლო, „უჯუფთო“ იყო. მეფის ვეზირები ძლიერ წუხნდნენ ამ გარემოებით, „მეფისა ესრეთ უმეჯუფთოდ უცოფას შექირებდნენ“ (თავი VI) და ბოლოს ლევან დადიანის* ასული დედოფლად უთხოვეს (თ. VII, VIII, IX, X). ისტორიული წყაროებით კი მარიამი იყო ასული მანუჩარ დადიანის, და ლევან დადიანის და მეორე ცოლი როსტომ მეფისა.**

უკანასკნელის სიკვდილის შემდეგ (1658 წ.) მარიამი ყანმა დაიბარა თავის ჰარემში, მაგრამ დედოფალმა სიბერის ნიშნად ყანს თავისი თეთრი თმა გაუფხავნა. მაშინ ყანმა ვახტანგს უბრძანა შეერთო. „ხოლო ვახტანგს შეუძნდა შერთვა მარიამ დედოფლისა“, რადგან მას ჰყავდა ცოლად როდამ ორბელიშვილი „სიკეთითა აღმატებული“; „არამედ უღონო ქმნილმან განუტევა როდამ და იქორწინა მარიამსა ზედა“ (ქ. ცხ., II, 50). შეცვლილია კიდევ რამდენიმე ისტორიული ფაქტის დეტალი, რაც თავის დროს აღნიშნული აქვთ აკად. მარი ბროსეს და პროფ. კ. კეკელიძეს. მათ კრიტიკას აქ აღარ შეეუღლებით, რადგან ზოგი ასეთი გადახვევა ინი და შეუსაბამობანი „შელამაზების“ ნიშნით უფრო გამოწვეულია პოემის სპეციალური სამკებრო თანრით, კარის სპეციალური დაკვეთით, რომლის მოთხოვნილებით ხოტბის საგანი ჰეროიკული, „სიებრ ზებული“ უნდა ყოფილიყო.***

რასაკვირველია, ამავე მიზეზით აიხსნება პოემის პათეტიკური, ჰიპერბოლისტური ტონით მისი გმირების ფიზიკური იდეალიზაცია, ხოტბის ადვოკატების ფიზიკური და სულიერი მდიდარი თვისებანი, სილამაზე, ძალა და გმირობა, უმთავრესად ვეფხის-ტყაოსნის უშუალო გავლენით გამოწვეული.****

* თუმცა ერთგან ავტორი სიმართლეს ამტკიცებს, რომ მარიამი ლევანის და იყო და არა ასული (31|158).

** მარიამს 1611 წ. დაწინდვას უპირებდნენ ქართლის მეფე ლუარსაბზე (იხ. „არჩილიანი“, გვ. 82. „დიდმოურავიანი“, 18|96), 1621 წ. მისთხოვდა სვიმონ გურიელს, რომელსაც 1625 წ. ძამ, ლევან დადიანმა პოლიტიკური მოსახრებით უკანვე წაართვა 1636 წ. მარიამი იძულებით. „გუემით“ ლევანმა მოხუცებულ როსტომს მიათხოვა. მარიამი გარდაიცვალა 1683 წელს.

*** ასეთივე „შელამაზებით“ არის დაწერილი ისტორიული პოემა XVIII ს. „ვახტანგიანი“, სადაც მაგ. ვახტანგ VI-ის სპარსეთში დაქერა, მისი იქ ძალით გამაჰმადიანება უგულუბელყოფილია, თითქოს ვახტანგი „თვით წაბრძანდა ერანისა შინჯუა კვრეტად“. პოემაში აგრეთვე არაფერია ნათქვამი ვახტანგის 1724 წ. დამარცხებაზე (თბილისში).

**** გახვიადებული ტონი, ეტყობა, ასევე სავალდებულო ყოფილა კარის ისტორიკოსისათვისაც. მაგ. შეგვიძლია სეზნია ჩხვიძე დავასახელოთ, რომელიც თვით შაჰნავაზის სიკვდილის კარგახნის შემდეგ, იმავე შაჰნავაზის შვილიშვილის

„შაჰნავაზიანის“ მთავარი სამკაული ჰიპერბოლაა. ასე, ვახტანგის „მსგავსი არა ნახულა ადამითგან დღეთამდე“ (გვ. 10); ვახტანგის დასახატად ყაენმა სეფე მხატვარი წარმოგზავნა, მაგრამ მხატვარი მეფის სახიდან გამოვლენილ „სხივთაგან დაება“, „ღიღბანს იყო გაშტერებით“, „თულნი ვერ შედგა სხივთაგან“ და უკან ხელცარიელი გაბრუნდა. ხოლო როცა თვით ვახტანგი ჩავიდა სპარსეთში ყაენის სანახავად, „მოვიდა სულად ერანი, უკვირდათ მეფის სიმშვენიერე და სისრულე ეგზომ, რომე გაყრა ეძნელებოდათ“ (გვ. 20). ხოლო თბილისში მისი მშვენიერების სანახავად მოდიოდნენ: ინდოელები, არაბნი, ჩინელები და მაჩინელები, ოსმანნი და ჩითახნი, ფრანგი და ბერძენი, რუსნი და ხაზარნი, ოგსნი და ყივიანნი და „რა ნახიან, მოიძაგიან მათი ქუეყანა“ (გვ. 4) და ღმერთს ხელაპყრობით მადლს მისცემდნენ, „რომელ, ამისებრი ნაყოფი გამოგილია, რომელ ამისებრი არ ნახულა“-ო (იქვე). ასეთი ვადაქარბებით აგვიწერს კარის მგოსანი მოხუცი მეფის გარეგნობას.* ამის შემდეგ გასაგებია თვით დედოფლის შესახებ ასეთი შედარებები:

სულ ციერნი გააკუარვა, თქუეს: რახა იქს მის მეტს მზე რაა 27|141
ზღუათა ჭეფისა ასულმა სინათლით მზესა დარია. 37|198
მისთა სხივთაგან გამოქრთის ციშციმი გასაქანია. 3ა|195

„პირმზე“ დედოფლის „ლაწვთა ელვარება სინათლითა მზე და მათუარეს სჯობდა“.

ხოტბის ხასიათით არის გამართლებული მგოსნის მიერ დახატული ეროტიკული სცენებიც მოხუც მეფე-დედოფალს შორის:

საწოლს შევიდა ხემწიფე, ნახა მზის მოვანებანი.

შემოეგება ხოშგუარად, ვის შეწის მოარებანი. 94/553 (იხ. აგრეთვე: 95/555)

ასე ამკობდა ერთფეროვანი კარის დაქირავებული პანეგირისტი „ქალს კეკლუს“, „მნათობს“, სამოცი წლის დედოფალს, რომელიც იმ დროს ყაენის იძულებით შესამედ გათხოვდა.

ასეთივე სპარსული სტილის ჰიპერბოლისტიური სამკაულებით ასახულია პოემის ზოგი სხვა გმირებიც. მაგ., არჩილი, ვახტანგის პირმშო, სილამაზის განხორციელება:

...არა გავს ქვეყნიერსა, არის ვინმე ზეციელი.

კარზე მოსამსახურე. ასე აგვიწერს შაჰნავაზ მეფის პიროვნების სიდიადეს: „ყო მეფეთა მეფე ესე სახელდებული, სეე ამალღებული; ზღაღწეობით სფადარი, ამიღბარობით სპასაქტი, ლაშქარ-ქაეროვნებათა ხე აღმატებული, ოთხთავე კიდეთა ქვეყანისათა ხარ-განხდით ხმა განფენილი, ყოველთა მებოძოლთა ზედა დიდად მძღვეელი და თვით არ ვსგან ძლეული, თვით მპყრობელი საქართველოსი“ (ქ. ცხ. II, გვ. 13. ჰიკ. გმც.).

* 1672 წ., შარდენის სიტყვით, შაჰნავაზი უკვე 80 წელს გადაცილებული იყო (Путешествие до Тихвинскаго, გვ. 195).

მის სანახავედაც მოისწრაფვიან — იგივე „არაბი, ჰინდი, ჩინელი“, რომელნიც იტყობდნენ:

ან მზე და მთვარე მოსულა, ამას არ უნდა მისანი. 114|665 და სხ. (174|1062 39,210)

არაჩვეულებრივი ფიზიკური სილამაზით არის დაჯილდოვებული ვახტანგის მეორე შვილიც გიორგი (39/211), ლევანი, მასაც „თულსა ვერ შესდგმენ სხივთაგან“ და მისი სახის გადაღებაზედაც ისევე ცილება აქეთ მხატვრებს. „მხატვართა შექნეს ცილება, მაგრამ ვერაფერს სახედაო“ (39/211).

ერთი სიტყვით, „შაჰნავაზიანში“ მოიპოვება პანეგირისტული ოდების ყველა ელემენტები, აღმოსავლურ, სპარსულ სტილზე გადასული მეხოტბეების ყალბი პათოსის ხარკი. მაგრამ მაინც აღსანიშნავია, რომ ფეშანგის ჰიპერბოლა მხოლოდ გარეგანი, ტექნიკური სამკაულია, ეპოქის სტილის დაცვის აუცილებლობა; და მისი ეფუფიზმი, ამის მიუხედავად, მაინც შენელებულია.

პოემის ზეიმურ სიტყვაობაში და დამლელ რიტორიკაში, სადაც მგოსანმა გაგვაცნო გმირების სილამაზე, სიბრძნე, ძალა და შემმართებლობა, მიუხედავად კარის მგოსნებისათვის ჩვეული აწეული ტონისა, მაინც მოჩანს ფხიზელი, თავდაქერილი და ცხოვრების რეალისტურად ამსახველი მწერალი. პოემის მდიდარ სიტყვიერ შეკაზმულობაში და პათეტიკაში რამდენიმედ შესამჩნევია სიმშრალე, რაციონალობა. მგოსანი ორივე ფეხით დგას რეალურ საფუძველზე და პოემის მთავარი ღირსებაც ის არის, რომ მისი მდიდარი შინაარსი რეალურია, ეპოქის სრულ ისტორიულ სინამდვილეს შეიცავს. ფეშანგი არათუ ლალატობს ფაქტების სინამდვილეს, არამედ მისი რეალიზმი სწორედ ამ ფაქტების დაწერილებით გადმოცემაში, გეოგრაფიული პუნქტების სწორედ აღნიშვნაში, დეტალების თხრობაში გამოიხატება.

ამგვარად, მგოსანი, რომელსაც ასე ახასიათებს მხატვრული სტიქია პანეგირისტისა, მაინც ორიგინალურია. აბსტრაქტული და სუბმურული შედარებების და ზღაპრების მაგიერ მან რეალური სიუჟეტი აიღო, თვის მიერ ნანახი ამბავი გალექსა, რომელშიც მონაწილეობას თვითვე იღებდა, როგორც კარისკაცი.

ისტორიული პოემის ავტორს ერთი უნდა შეენიშნოთ: მას ნაკლებ აინტერესებს თავისი ქვეყნის ისტორიული წარსული. ლექსითის პროლოგში, ქართველი მეფეების ჩამოთვლის დროს, მის მიერ „კურატის“ (sic!) ხმარება „კუროპალატის“ მაგიერ, ვახტანგ „გურგასალის“ შემდეგ მირიან მეფის ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა და თვით ის ორიოდე ზერელე და ზეპირგანაგონი ცნობები, რომლებიც მას შესავალში აქვს მოთხრობილი (სტროფები 25-35), საკმაოდ

გვარწმუნებს ფეშანგის ისტორიული ერუდიციის უმწეობაში. ამ შემთხვევაში ჩვენ მხოლოდ მისი თანამედროვე მწერალი ფარსადან გორგიჯანიძე შეგვიძლია გავიხსენოთ. ისტორიკოსი ფ. გორგიჯანიძეც თავის ისტორიას გავონილი ამბებით წერდა და „ძველი ამბის“ შესახებ დასძენდა: „გაგონებულ ამბავს დაწვერ, მაგრა წიგნი არ მინახავს“. ფეშანგსაც ასევე ზეპირსიტყუაობა ჰქონია წყაროდ, ზეპირი ცნობებით ჰქონია წარმოდგენა საქართველოს ისტორიაზე, როგორც „შინგაზდილს“.

ეს ფაქტი მეტად დამახასიათებელია სავაქრო წრეებიდან გამოსული ორივე მწერლისათვის. როგორც ახალი კლასის ადამიანებს, მათ არა აქვთ ინტერესი „ძველისადმი“ და, რასაკვირველია, არც შეძლებაც ისტორიული საკითხების გაცნობისა და გარკვევისა.

VII

ფორმალურად ფეშანგი, ისევე როგორც ალორძინების ხანის ყველა პოეტები, რუსთაველის სკოლის ეპიგონია. ვეფხისტყაოსნის გარეგანი გაელენა „შაჰნავაზიანზე“ დილია.

„თქმა რუსთველს დარჩა ლექსისაო“ (173/1051),—ტყუილად კი არ აცხადებს ნგოსანი, ანდა:

შთქმელი და გამომეტყუელი მისებრი არსა დარია. 518

მრუდიცა მართლად გამართა, ნახულთა დასადარია. 513

შეაერთა ტკბილქართულად, სიტყუა მკვერი ასად ასო. 514

ასე უმღერის ფეშანგი „სიბრძნით სავსეს რუსთველს“, რომლის სიტყვას, სხვათაშორის, ვახტანგზე ბევრად აღრე, ის განმარტავს, როგორც „სალმთოდ გასაგონს“:

სიტყუა სალმთოდ გასაგონი მსმენელთათუი ა, სად ასო? 514

მიუხედავად რუსთველის კრიტიკისა, ფეშანგი მხატვრულ პრაქტიკაში ანხორციელებს იმ დროის ლიტერატურული სკოლების ლოზუნგს—რუსთველის წაბადებისა („შოთას რად ვერ წაბადესა“...)
და ბრმა მიმღევერობისას ფორმალური ხაზით:

ვინ ვერ მიჰყვეს რუსთლის თქმულსა...

შელექსობა არ შეშენის... (არჩილი).

და მართლაც, შაჰნავაზიანი გაპოზიტირებულია არა მარტო რუსთველის სურათებით, შედარებებით, ეპითეტებით, სენტენცია-აფორიზმებით, არამედ ფრაზეოლოგიით და ლექსიკითაც. მათი სრული კატალოგიზაციის მოხდენა მეტად შორს წაგვიყვანდა.

ცალკე აღსანიშნავია როსტომიანის გაელენა. მისი გმირული პათოსი, სახეები და, ბოლოს, ლექსიკური მასალა (მარტო სიტყვა „შარიერი“, როსტომიანიდან აღებული, 51-ჯერ აქვს ნახმარი)

აკმაოდ ახასიათებს ჩვენს ავტორს. შესაფერი ხარკი გადაუხდია მას, აგრეთვე, ეპოქის პოეტური კერპის—თეიმურაზისათვის.

თეიმურაზ პირველის ლექსის მუსიკალობის, მისი გადამღერების ცდები, გარეგნული ეფექტების მიბაძვა, ხალხური ფორმებისადმი მიდრეკილება, თვით თეიმურაზისეული მაჯამების პოეტურ თვით მიზნად ხმარება საქმაოდ გამომვლავნებულა პოემაში.

ვეფხისტყაოსნის, როსტომიანის და თეიმურაზის გაელენა პოემაში ხშირად სტილიზაციის სახეს იღებს. ამაოდ კი არ განსაზღვრავდა ფეშანგი ქართულ პოეზიას ამ სამი დიდი პოეტური სახელით: „სხვა უღია, ნუ მოსცდებისო!“ (5/7). „შაჰნავაზიანში“ შევნიშნეთ ნაწილობრივი გაელენა აგრეთვე ნოდარ ციციშვილის „ბარამ გური-სა“, რომელიც ჩვენს პოემაზე 8—9 წლით ადრე დაწერილა.* მცირე ფორმალური სესხების გარდა (შდ. შაჰნ. თ. IV და „ბარამ გურის“ IV თავი) მას ერთგან ნოდარის კრიტიკული რეზუმეც გამოუყენებია:

ნოდარ ციციშვილი:

(რუსთველის, თეიმურაზის შესახებ)
სხვა შედექსე ვინცა ვინა,
მათად სწორად არ იქნების;
თუ ვინ თავსა მათ ადარებს,
კულმაშვრალობს, ცუდად
სცდების;
თუ ვინ იტყვის: „ჩემი სჯობსო“,
კუდ-სარჯელი წაუკდების;
ვინ სხვით ლექსთა მათ ადარებს,
თურმე ლექსთა ვერ მიხვდების.
(ბარამ გური, 2°)

ფეშანგი:

(რუსთველის, სერაპიონის,
თეიმურაზის შესახებ)
მათ შუამკვეს საუბარი; სხუა უღია
ნუ მოსცდების;
ნუც ედრების მათ შედექსე, დაილაღვის,
ვერ-მისწუდების;
შეუმოკლდეს ლექს ქართული-
მაშინ ცეცხლი მოვდების
დაილაღვის ცუდად რბენით,
სხუას ვერ ავენებს, თუით ივენების
(5°)

სხვათაშორის, ფეშანგის პოემაში იმდენი ვულგარიზმები არა გვხვდება, რამდენიც მოსალოდნელი იყო სავაქრო წრიდან გამოსული მგოსნისაგან. მოგვეყავს რამდენიმე: „ერთოფლა“ 111/690, „მამლო-დნე“ 18/85; 21/105; „მებრძოლი“ 24/126; „იქს“ 27/141; „ბძენი“ 28/143; „ვეგთნი“ 135/804; „რისათუი“ 32/156; „მასკულავი“ 32/157; „დაუყონლად“ 33/172; „სიამოვნე“ 36/190; „იქი“ 38/209; „მზებო“ 135/799; „შურსთ“ 40/219; „პწყინარე“ 156/942 და სხ.

შესამჩნევია ის ზომიერებაც, ავტორი რომ იჩენს სტილისტიკური და ლექსიკური არქაიზმების ხმარებისას. „მდაბიო“ მგოსანს ზედმეტად არა აქვს გამოყენებული მწიგნობრული და „სამღვდელო“ სიტყვის რესურსები. სამაგიეროდ, პოემაში იგრძნობა სტილის

* აროფ. კ. კიკელიძის აზრით, „ბარამ გური“ დაწერილია 1655—1656 წლებში („შვიდი მთიები“, გვ. XI II).

ხალხურული დამდაბლება, რაც ფეშანგიზე ბევრით აღრე „როსტომიანის“ რეალის პოეტებიდან იწყება.

სპარსულ-თურქული ლექსიკა პოემაში მოცემულია სიუხვით. ამ შემთხვევაში ფეშანგი პირდაპირი მემკვიდრეა „როსტომიანის“ გამლექსავი პოეტებისა, და აგრეთვე თეიმურაზ პირველის ენობრივი („სპარსთა ენის სიტკბოს“) ტრადიციებისა.

ცნობილია, რომ XVI—XVII ს. ქართული არისტოკრატიის ენა აქრელდა პოლიტიკური და ადმინისტრაციული სფეროებიდან შემოსული სპარსულ-თურქული სიტყვებით. ისეთივე ცვლილება ვაჟართა ენამაც განიცადა სპარსეთ-ოსმალეთთან ეკონომიურ ურთიერთობის ნიადაგზე. ფეშანგის ენაში სპარსულ-თურქული ტერმინების სიმრავლე ისევე ცხადსაყოფია, როგორც ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიაში.

არჩილის პურიზში მეტად გარკვეული იყო:

მითქვამს ქართლის ენითა, სხვა ენა არ ურევია-

ვგ ნუ გგონიათ სხვა ენა მე არ ვიცოდი სხვასაგით;

მაგრამ ცუდია გარევა ქართულს ენაში სხვასაგით. (გვ. 177)

არჩილმა თითქმის პირველმა დააყენა მაშინ ლიტერატურული ენის საკითხი და მისი მოღვაწეობის დრო ტყუილად როდია დრო ახალი სალიტერატურო ენის საწყისების გაფორმებისა.

არჩილისათვის აუცილებელი პირობა იყო ენის სიწმინდე და ბრძოლა უცხო სიტყვებთან.

ლიტერატურული ქრონოლოგიით, ფეშანგი არჩილზე უფროსია. იგი წინა სკოლის წარმომადგენელია, იმ თაობისა, რომელმაც „ქართულს ენაში მარილად ურთო სპარსული“ და „თათრულიც გაურია“ (არჩ., გვ. 18). არჩილი პროვინციალიზმებსაც უწინაშეადა („მეგრული“, „ნიზიყური“, „ჯავახური“),—ხოლო ფეშანგის პროვინციალიზმებიც ახასიათებს.

ამნაირად, ფეშანგი დაშორებულია არჩილის პრინციპს ენის საკითხში. ამიტომ „შაჰნავაზიანის“ ავტორი ვერ ჩაითვლება თანამშრომლად არჩილისა, რომელიც ენის გაწმენდას ახდენდა* (არჩილის სკოლამ იოსებ ტფილელის და სულხან ორბელიანის მონაწილეო-

* თავის მხრივ არჩილის მხლებელი ფეშანგი ერთი იმ კარისკაცთაგანი უნდა ყოფილიყო, რომელიც, როგორც თანადამხდური და მსახური თეიმურაზ პირველისა, არჩილს მეჭუარული მასალებით ვხმარებოდა „თეიმურაზიანის“ დაწერის დროს, როგორც თვით არჩილი გადმოგვცემს თხზულების პროზაულ შესავალში:

„მეფის თეიმურაზის... სარჯელთა ამბავი თვით მნახავთა და თანახალთ მეფის ყმათ ქართველთა და კახთაგან მსმენოდა; არა ზოტბა, არამედ შართალი. რამეთუ ათორმეტ წელს კახეთს ვმეფობდი, მისნი და ზრდილნი და ნამსახურნი დაბაისელნი გუერთს მახლდენ, ეკითხვიდი ნაქმარსა მეფისასა და მიაშობდესო“.

ბით ამ მხრივ დიდი მუშაობა ჩაატარა; ამ სამმა ბრწყინვალე ოსტატმა ახალი პოეტური სტილი შექმნეს).

როგორც პროფ. კ. კეკელიძეს შენიშნული აქვს, ფეშანგის დი-ალექტიზმებიდან ყურადღებას იპყრობს მაკრევერების ხმარება მთ-ს ნაცვლად („შამივიდა“ 90/525; „შამწონსო“ 132/781 და სხ.).

პატრონისათვის „დადაგულს“ და „გულმორთულ“ ფეშანგის გამოთქმული აქვს პრეტენზიები ლექსის „ხელოვნების“ და ოსტატობისა:

სიტყვა მოვკრიფე. გასინჯეთ, თუ რაგურა დავაბენია. 173|1055

ვარდი მოვპკრიფე უეკლო, ცუარით ავსილი დიღისა. 173|1053

უპირველესად ფეშანგის პრეტენზიებში დამახასიათებელია მოკლე ხოტბის ფორმის—მაჯამის ხმარება უფრო ლირიკულ ადგილებში. მაჯამის ხმარება კი იმ დროისათვის, როგორც მოდა, მაღალი პოეტური ტექნიკის ნიშნად ითვლებოდა.

აი ფეშანგის მაჯამები:

კელი მიჰყუფს გასაგზავნად, მარგალიტი მან და ლალა;
დაარჩივა საკადრისაჲ, უმჯობესი მან დალალა,
თქუეს: ვაოვეთ ესე გუარი, მზისა ხლებად მანდა ლალა;
ნახონ უცხო მოსაწონი, მის არ მართებს მანდალალა. 26|133

ამად ვჩივი, სოფლისაგან, არ დამინდო მისობასა;
გამამყარა სიცოცხლესა, არ მაშორეა მისობასა;
ვერ მოურჩი გაყრა გაცლით, ამად შემქნა მისობასა;
გულსა მამეს მონასროლი, ვით გაუძლო მისობასა. 74|435

მართალია, ფეშანგის მაჯამები, ისევე როგორც სხვა პოეტები-სა, უმეტეს შემთხვევაში სუმბურულია და შინაგანი სიცარიელის მაჩვენებელი, მაინც თავისებური ცდაა ოსტატობისა. მაჯამის ფეშანგის პოემაში თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს;* მაჯამებით იგი აქარბებს თვით ნოდარ ციციშვილის „ბარამ გურს“, რომელიც მი-ცულობით უფრო დიდია, ვიდრე „შაჰნავაზიანი“.

რით უნდა აიხსნებოდეს ფეშანგის ასეთი გატაცება მაჯამით? საქმე ისაა, რომ ეს ჟანრი, ქართულ ზმასთან ერთად, სასახლის ლხინების ერთი სამკაულთაგანი იყო. მაჯამს „იკითხავდნენ, და თარგმნიდნენ“, იგი „საძებარ სათარგმანებელი“ იყო და, ცხადია,

* პოემაში ავტორს 90 მაჯამა აქვს შესრულებული ანუ 360 მაჯამური რი-თმა. იხ. სტროფები: 4, 27, 30, 31, 73, 85, 102, 122, 126, 133, 141, 143, 148, 157, 160, 161, 176, 177, 180, 184, 186, 191, 198, 199, 200, 210, 218, 224, 243, 250, 257, 308, 332, 333, 334, 336, 337, 357, 369, 374, 376, 410, 412, 433, 435, 437, 440, 459, 467, 478, 479, 494, 503, 511, 521, 536, 546, 555, 556, 568, 569, 580, 588, 597, 631, 633, 641, 652, 646, 650, 651, 691, 749, 750, 765, 766, 781, 795, 900, 909, 931, 950, 954, 960, 998, 1131, 1043.

ყველაზე მეტად მაჯამის მოძებნაში ანუ „თარგმანში“ კარის მგოსნები უნდა ყოფილიყვნენ დახელოვნებულები, როგორც განუშორებელი მონაწილენი სასახლის მეჯლისებისა და ნადიმებისა. ვფიქრობთ, კარის მგოსანს ფეშანგის საკუთარი მაჯამების გარდა არა ერთი და ორი მაჯამა უნდა ჰქონდეს პოემაში შეტანილი სასახლის მაშინდელი მგოსნებისა, იმ დროის პოეტურ დისკუსიებიდან (რასაკვირველია, ლექსის სხვა სამკაულებთან ერთად).

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ფეშანგი ვერ იჩენს ორიგინალობას პოეტური სახეების შექმნაში. იგი რუსთველის, სერაპიონის და თეიმურაზის სალაროდან სარგებლობს. მისი საკუთარი სახეებიდან მაინც აღსანიშნავია:

ყმას ღიმილი აქუს, სხივს აძლევს, ვითა ჩაზმახსა კაფია. 112|656
ციხკარს უგუანდა ყელყური, გაესით მთუარესა დარევედა. 39|210
აჰას გავს სახლი სამყოფი ოქროში გააცურესა. 36|194

ან ენერგიული, სრულყოფილი თქმანი:

მტერი კმლითა გაიბერტყა, საქმე მოხდა საეარგული. 145|858
შეკურვილ იყუნეს რკინათა, სიშავე მოსჩანს ფარისა. 116|978.
ალარსად იყო მოწყენა, ადგა ლომგულის ჩრდილია. 33|173
ცის კამკამი ჩამოვარდა მოწყალემა დაუთვლელად,
მზე გუმბახით ამოვიდა, ქართველთათუი ხმალთა მცუველად. 135|800
ცხენი დაღალეს რბენითა, შამბსა მიქმონდა შრიალი. 45|245
ღონინი შექნეს უსაზომო, ჩანგსა მკურელმა დაუშინა. 135|800
აწ გამორჩნდების ცხენთაგან ცასა შეწდომა მტურისა. 44|238

ეპითეტებში, მეტაფორებში იგი ბაძავეს უმთავრესად ვეფხის-ტყაოსანს და როსტომიანს: „მათი თქმული სახედ ჰქონდა“; ახასიათებს იგივე ტრადიციული ელემენტები, გამოსახვითი საშუალებანი; კონფიგურაცია მნათობების (მზე ნახსენები აქვს 56-ჯერ; მთვარე 20-ჯერ), ძვირფასი ქვების ელვარების მოხმარება (გუარი 12-ჯერ; ვერცხლი 18-ჯერ; მარგალიტი 23-ჯერ; ოქრო 25-ჯერ) და სხვ.

„შაჰნავაზიანის“ გმირთა სულიერი ანალიზი უბრალოა, პრიმიტიული; სქარბობს ჩვეული, დამღლეი-სპარსული სანტიმენტალიზმი.

ფორმალურ ეპიგონს, დაქირავებულ მგოსანს მეცენატის „ქებადიდებაში“ ხანდახან სძინავს ისეთივე ძილით, რანაირიც ხშირად ემართებოდათ მისი რანგის და სკოლის მგოსნებს, რომელთაც „სთქვეს იძულებითა“, „ბრძანებით“ და არა საკუთარი მოთხოვნით, „თავის ნებით“. მაგ., პოემაში გვხვდება ტექნიკურად ასეთი გაუმართლებელი „ოფლით ნაწურვალი“ ადგილები, ასეთ რითმებით:

აწ გიაჯი მამისმინო, ფიცთა ტუხას არ გამრიო;
არ გამყარო კეისარსა, უსამართლოდ არ მამრიო;

საძრახველ არ დაშედეას, არცაეინ თქუას ჩუჰხე: „როი“
სამუდამოდ მუსაიფსა წაკითხუაზე არ ამრიო. 105|607

ბაგრატს ჰკითხა კელწიფემან: „რომელი ვქნათ? მართლა სთქვია
სამალაჲად რაღას გარგებს, სრული სიტუა გამოსთქვია
სადით ვიჯობ, იქ გავიშუებ წასატანსა გარდმოვსთულია;
ლარსა მოგვემ უხოზოსა, თუესა ერთსა ვერ დასთულია. 154|924

ან ისეთი სტროფები, სადაც ფორმას—„წერილი“ ერითმება:
„გამოწერილი,“ „დაწერილი,“ „შემოწერილი“ (იხ. სტროფი 911);
სიტყვას—„ცემითა“—„ამოცემითა,“ „გამოცემითა,“ „დაცემითა“
(153/847); შენიშნულია ერთი შემთხვევა, როცა რითმა მიღებუ-
ლია ზედმეტი „და“-ს შემწობით:

შემოხუიფენს გარეშე ამა კემწიფისა ძესა და;
ყულამ შეჰკადრა სალამი ამა უსწოროს მნესალადა;
დაუწყეს სიტყვა ხოშ გუარი ამა კეთილთა მქნესალადა;
სადაღებელნი პასუხი, ვინ იცის, სადით თქუესა და 10|42.

ასე წარმოგიდგება კარის მგოსანი, რომელიც, თავის მცირე
პოეტურ მიღწევებთან ერთად, ზოგჯერ „უტები“, „სიტყვა არეუ-
ლი რიტორია“ და ხშირად „ლექსთ ვერ აძლევს სიტკბოს“. მაგრამ
ფეშანჯის მნიშვნელობა ხომ მუსიკობასა და ენის სიტკბოში არ გა-
მოიხატება. ისიც უნდა ითქვას, რომ „შაჰნავაზიანის“ ფორმალური
მხარე არ ჩამორჩება მაგ., პამუკა თავაქალაშვილის, ბარძიბ ვაჩნა-
ძის, „ომიანიანის“ და ვალექსილი „ამირანდარეჯანიანის“ ავტორე-
ბის პოეტურ პრაქტიკას.

რაც მთავარია, სამკებრო-ისტორიული პოემა „შაჰნავაზიანი“
რეალისტური მოტივების შემცველი და ნაწილობრივად საეპი-
კო ჯგუფთა ფსიქოლოგიისა და მისწრაფებათა გამომსახველი
ნაწარმოებია.

1934

P. S. „შაჰნავაზიანის“ ტექსტის გამოცემა დიდხანია რაც მანტერესებდა. ამ
მიზნით, 1928 წელს მე გავემგზავრე ლენინგრადში და იქ, საკავშირო მეცნიერება-
თა აკადემიის ყ. საახიო მუზეუმში ხელნაწერის ფოტო-პიჩი გადმოვიღე და თვით
ტექსტიც იქვე გადმოვწერე.

„შაჰნავაზიანის“ ტექსტი გამოიცა ჩემი და სოლომონ იორდანიშვილი-
ლის რედაქციით 1935 წელს.

ბ ე ს ი კ ი

„აქა ისმენენ ბესიკისას ხმასა ციურსა“.
ვასტანგ ორბელიანი

შ ე ს ა ვ ა ღ ი

თუმცა ბესიკის ბრწყინვალე პოეტური სიტყვა ქართული პოეზიის უძვირფასეს მემკვიდრეობას ეკუთვნის, მაინც ბესიკი ნაკლებად არის შესწავლილი. დღემდის ჩვენ არა გვაქვს ყოველმხრივ გარკვეული და დადგენილი ბესიკის პოეტური ტექსტი. ბესიკის შემოქმედება ჩვენამდე სრული სახით არ არის მოღწეული.

თვით ბესიკის ბიოგრაფიაში დღემდის ბევრი რამ გამოურკვეველია. ბესიკის ირგვლივ გავრცელებული ლეგენდები ძნელი გასარჩევია რეალური ფაქტებისაგან, ასეთი ზეედრი დიდ პოეტებს რგებიან, — განსაკუთრებით აღმოსავლეთში, სადაც პოეტის რეალური სახე ხშირად ფანტასტიკურად იცვლება ხოლმე. ამნაირი მოვლენა ბესიკის მიმართ, ბუნებრივია. ბესიკი არაჩვეულებრივ პოპულარული პოეტი იყო. მან შეაგოს მაშინდელი ქართული პოეზიის სფერო, იგი ჯერ კიდევ თავისი თანამედროვეებისაგან იყო გაღმერთებული, როგორც პოეტების მეტრი, „მელექსეობაში“, ანუ პოეტების მეთაური, ცნობილი „რუსთველისაებრ ხმატკბილობით“, „მსგავსი რუსთველისა“ (იოანე ბატონიშვილი), „პირველი მესტინე“. ისიც საგულისხმოა, რომ ბესიკს, როგორც დიდ პოეტს, სიცოცხლეშივე ჰყოლია პანეგირიკები.

პოეტის სიკედილის შემდეგაც ქართული პოეზიის მპყრობელ ხმად ისევ ბესიკის სიმღერის ხმა იყო. ბესიკის ამღერებითა და ფორმით საზრდოობდა ჩვენი ანაკრონტული „მუხამბაზური“ პოეზია. ვაიხსენეთ ამ ეპოქის მრავალი ლექსი „ბესარიონის ხმაზე“ დაწერილი, და ცხადი ვახდება, რომ ბესიკის ლექსის ბრწყინვალე არტისტიზმმა, ბესიკის ტკბილმა ხმამ დიდხანს შეუძლებელი გახადა სხვა სიმღერის გავლენა საქართველოში.

თვით ნიკოლოზ ბარათაშვილის დროს, როდესაც მძლავრად გაისმა ახალი პოეტური სიტყვა, ქართველი რომანტიკოსების პლედას თავისი პოეტური რეპუტაციის დამკვიდრებისათვის ჯერ ბესიკის მელოდიკური ხმა, ბესიკის ფორმალისტური გენია უნდა დაეძლია.

ამ შემთხვევაში მეტად ნიშნულია გიორგი ერისთავის ერთი

დავიწყებული ლექსი, რომელშიც რომანტიკოსი პოეტი აღნიშნავს ბესიკის პოეტური სახელის გარდაუღლებლობას:

მახსოვს ერთხელა, საღამოს ეამს,
იყო ყრილობა სახლსა დიდებულს:
ტურფათა გვაშთა შექმნეს ცილობა,
რომე აწინდელთ კაბუჯთა, შორის
არ არს მწერალი:
ბესიკის ნაცვლად ვინ არისო,
ვსთქვათ, მომღერალი?

რისთვის და ვისთვის, აწ მითხარით ეთქვა მე სიმღერა,
ვინ მოისმინოს ჩემის სულის სიმისა, ბგერა?

ამ ლექსიდან ისიც კარგად ჩანს, რომ თვით ბარათაშვილის დროინდელი ქართული საზოგადოება ბესიკის პოეზიაში სწორედ მის მუსიკალურ ხმასა და ამღერებას აფასებდა:

„ბესიკის ნაცვლად ვინ არისო, ეთქვათ მომღერალი?“

მეორე რომანტიკოსი პოეტიც ვახტანგ ორბელიანი განსაკუთრებით აღნიშნავს ბესიკის მუსიკალობას:

აქა ისმენენ ბესიკისა
ხმასა ციურსა.

საგულისხმოა ერთი ოფიციალური დოკუმენტიც, რომელშიაც 1840-იან წლების ქართული საზოგადოება აღტაცებას გამოსთქვამს სწორედ ბესიკის ტკბილი ხმისადმი. 1840-იანი წლების განუხორციელებელი ჟურნალის „სინათლის“ გამომცემელი, აღნიშნავენ რა თავის განცხადებაში მთავრობის სახელზე სწავლისა და ხელოვნების დაცემას საქართველოში, ნაღვლიანად კითხულობდნენ:

აწ საღა არიან ჩაზრუხაძენი, გინა შავთულნი, რუსთველნი,
და პეტრ.წნი, საღა ისმის ტკბილხმოვნება ბესიკისა?

ბესიკის „ტკბილხმოვანებით“ საკმაოდ დავალებულია ისეთი პოეტი, როგორიც იყო ალექსანდრე ქავკავაძე, ბესიკის დაუნის მემკვიდრე.

დიდი შინაგანი ერთობა და ღრმა კავშირი აქვს ბესიკის პოეზიასთან თვით ნიკოლოზ ბარათაშვილს, რომლის პოეზიაში უსათუოდ შეიმჩნევა ბესიკის მგრძობელობის მემკვიდრეობითობა და მისი პოეზიის ერთგვარი ზედმოქმედება.

ბესიკის ბრწყინვალე პოეტური სახელის ფუძე მუსიკალური სტიქიაა. ბესიკის პოეზია მუსიკიდან გამომდინარეობს, ბესიკი სმენის ოსტატია, მისი პოეტური პრინციპი—მუსიკაა. „მან მრავალი შაირი დასწერა სპარსთა ხმათა ზედა სამღერალი ქართულისა ენითა“, „გააკეთა სხუათა და სხუათა ხმათა ზედან სიმღერისა ლექსები“. ამ ნოვატორობით ბესიკს დიდი დამსახურება მიუძღვის. მან საათნავეასთან ერთად გააქართულა სასახლის და თბილისის ქუჩების მუსიკალური რეპერტუარი, რომელსაც უმთავრესად ქართული

ფეოდალური არისტოკრატის ესთეტიკურ ცხოვრებაში აქტიური გავლენა ჰქონდა, ვიდრე მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევრიდან.

ბესიკს ჩვენ ვკითხულობთ, მაგრამ თანამედროვენი ბესიკის ლექსებს მღეროდნენ. ბესიკის ლექსების უმრავლესობა მუსიკალური ინსტრუმენტისათვის იწერებოდა. დღეს ბესიკის ლირიკას ჰიანურის სიმები დაშორდა, ამიტომ შემცირებულია ბესიკის სრულხმოვანება.

ბესიკის პოეტური შემეყიდრობა მდიდარია და მრავალსახოვანი. ბესიკმა შეჰქმნა სიყვარულის დიდებული სიმღერები, ელეგიური რომანსები, იგი დიდი ვნების და მღელვარების პოეტია, მის ეროტიკულ ლირიკას დიდი გულწრფელობა და მკვეთრი თავისებურება ახასიათებს.

თუ მძლავრია ბესიკის პოეტური პათოსი, მისი გულის ვნებანი, არა ნაკლებ მომხიბლველია ბესიკის პოეტური ფორმის ბრწყინვალეობა, ლექსის პოეტური სიწმინდე, პლასტიკურობა, დახვეწილობა, და რაც მთავარია, მუსიკალური გამომგონებლობა. ბესიკის მაღალსიტყვიერი ოსტატობა და ნოვატორობა, ფორმალური და ტექნიკური ძიებანი—რიტმის სიმდიდრე, ლექსის ზომის მრავალგვარობა უნიკალურად ხდიან ბესიკის სახელს ქართულ პოეზიაში.

ბრწყინვალე მომღერლობასთან ერთად, ბესიკი მზამიანი ეპიგრამატისტი და სატირიკოსია, შეუბრალებელი პოლემისტი. მის კალამს ეკუთვნის რეალისტური სატირული პოემა „რძალდემთილიანი“, რომელიც ბესიკის შემოქმედების პირველ პერიოდს ეკუთვნის და გურამიშვილის „ქაცვია მწყემსზე“ ადრე არის დაწერილი. ეს პოემა იმითაც არის შესანიშნავი, რომ იგი ფოლკლორის გავლენას ატარებს არა მარტო სუბეტურად, არამედ ენობრივად. ძველი, „ღმერთების დიალექტის“ მბრძანებლობის დროს, ბესიკი გურამიშვილისაგან დამოუკიდებელიც გზას იკაფავს ცოცხალი სასაუბრო ენისაკენ, თუმცა ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ხალხური ნაკადი ბესიკის პოეზიაში ვერ გაღრმავდა, პოეტი ვერ დაეუფლა საბოლოოდ ხალხურ სიტყვას და ერთგული დარჩა სქოლასტიკური სტილიზაციისა. ამიტომ ბესიკის პოეზიას ნაწილობრივ სიცოცხლიანობა აკლია.

ბესიკი იმავე დროს გმარული პათოსის პოეტია. მან შეჰქმნა ახალი ეპიკური შედევრები—„ასპინძისათვის“, „რუხის ბრძოლა“. ამ ნაწარმოებებში, სადაც ბესიკი ბატალური სურათების ოსტატად გვევლინება, შესამჩნევია აგრეთვე ცდა ცხოვრებასთან ახლო მისვლისა. მისი პოემის გმირები ნატურიდან არიან გადმოწერილი, აქ მისი პოეტური სიტყვა პრაქტიკული მიზნების მატარებელია. ყოველივე ეს ერთგვარი რეაქციაა მაშინდელი სპარსული საზღაპრო პოეზიის წინააღმდეგ, და აქაც ბესიკი ერთგვარ ნოვატორად წარმოგვიდგება.

ბესიკმა შექმნა აგრეთვე ახალი ქართული ოდა.

ბესიკი დახელოვნებული ჰიმნოგრაფია.

ბოლოს მან გაამდიდრა ქართული პოეტური სიტყვის კულტურა. ამ შემთხვევაში დამახასიათებელია კალმასობის ცნობა ბესიკზე: „მოუთხრობენ ამისათვის, რომელ ჰსცოდნოდეს ზეპირად მთლად ლექსიკონი ქართული“.* მართლაც, ბესიკი სიტყვის დიდი მეურნეა. და ბოლოს, ბესიკის ეპისტოლეებიდან და მოხსენებებიდან ჩანს, რომ საქართველოს ლირიკულ პოეტს—იმპროვიზატორს ეკლესიური და პოლიტიკური მქვერმეტყველებაც არა ჰკლებია; იგი ძლიერ დაუფლებულია სქოლასტიკურ რიტორიკას.

ბესიკი არ არის მხოლოდ ანაკრეონტული პოეტი, ცხოვრებისა და ბედნიერების მომღერალი, როგორც ჩვენში მიღებულია. იგი იმავე დროს ტრაგიკული პოეტია, ენერგიული პესიმისმის წარმომადგენელი. ამ მხრივ იგი ნ. ბარათაშვილისა და ალ. ქავჭავაძის უშუალო წინაპარია.

მით უმეტეს, ბესიკი არ არის „ყარაჩოლელი“, როგორც ზოგიერთებმა იოლის ხელით მონათლეს. ალბათ იმიტომ, რომ ბესიკის სატრაფილო მუხამბაზებს აშულებიც მღეროდნენ. მაგრამ ბესიკის პოეზიაში მეტად მკირეა ხალხური დვრიტა, პირიქით, ბესიკის მწერლობის მთავარი ფუძე მწიგნობრული სიტყვაა.

აღზრდით, კულტურით, მწერლობით, მას არაფერი აქვს საერთო ყარაჩოლულ ფენებთან. უპირველესად, იგი XVIII საუკუნის მწიგნობრული მწერლობისა და მაშინდელი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენელია. თანამედროვენი მას უწოდებდნენ ერუდიტს, „მეცნიერებაში გამოცდილს“, „გონება სრულს, ცოდნით შენასრულს“.

როგორც ახლა ირკვევა, ბესიკი ახლოს მდგარა იმ ქართულ საზოგადოებრივ ჯგუფთან, რომლის ინტელექტუალური გამოვლინების მომენტი იყო XVIII საუკუნის განმათავისუფლებელი ფილოსოფიის რაციონალიზმი, ანუ პირობითად რომ ვთქვათ, ვოლტერიაზობა.

ბესიკი იდეურად ქართულ ვოლტერიანებთან ახლოს უნდა მდგარიყო, რომელთა წრეში პოეტს არა ერთი პირადი მეგობარი ჰყოლია.

თავისებურია პოეტის ცხოვრებაც. იგი რომანი-თავგადასაყვანია, სავსე უბედობით, მოუსვენარი ხეტიალით, მწირობით, ყარობობით. პოეტმა სიცოცხლის მეორე ნახევარი გარდახვეწილობაში გაატარა სამშობლოს გარეთ, და უცხო ქვეყანაში დალია სული.

* შემთხვევითი არაა, რომ ბესიკს ჰქუთვნებია სულხან-საბას ლექსიკონის ავტორგრაფი (იხ. გახ. „აბაზრიონი“, 1922, № 1).

ამ რომანის გმირი ერთსა და იმავე დროს ლიტერატურული და სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ადამიანია. პოეტი-იმპროვიზატორი, კარისკაცი, სახელმწიფო მოღვაწე, დიპლომატი.

ბესიკის პოეტური მემკვიდრეობიდან დღეს ჩვენთვის ბევრია გაუგებარი, რამდენადაც ჩვენთვის უცნობია გენზისი მრავალი მისი ლექსისა, რამდენადაც მისი პოეზია გამოსცილდა თავისი ეპოქის საზღვრებს, ბესიკის ზოგი ლექსი გაუგებარია მისი ბიოგრაფიის გარეშე.

ჩვენ გვიყვარს ბესიკი, მაგრამ ნაკლებად ვიცნობთ მის ცხოვრებას. ჩვენი სურვილი იყო, შეძლების მიხედვით, აღგვედგინა ბესიკის ძვირფასი სახე, ბესიკის საზოგადოებრივი ფრესკა. ამის მიზნით ზოგ წერილმანსაც გამოვეყიდე.

გაბაშვილები

ბესიკი წარმოშობით აზნაურ გაბაშვილების ძველ შტოს ეკუთვნის.

როგორც ბესიკი, ისე მამა მისი ზაქარია, ოფიციალურ საბუთებში გაბაშვილობასთან ერთად „იობიანად“, „იობის ნათესავად“ იხსენიებიან. აქედან ჩანს, რომ ვინმე იობს, ისინი გვარის დამწყებად სთვლიან, ანუ საგვარეულოს სასახელო წევრად. ვინ არის ეს იობი? ხომ არ არის იგი ის „კეთილ ნაშრომი იობი“, რომელიც მოხსენებულია სწორედ გაბაშვილების საგვარეულო „ლურჯი მონასტრის“ კარიბჭის წარწერაში? ამ წარწერის მიხედვით კი იობი წარჩინებული ფეოდალია, „მამა ერისთავთ ერისთავის ქართლისა ამირასი და რუსთავისა და შვიდთა მთეულეთისა პატრონისა, აბულასანისა და ბასილ ქართლისა მთავარ ეპისკოპოს ყოფილისა“.*

თუ ეს ასეა, მაშინ გაბაშვილები ძველს ფეოდალურ გვარს უნდა ეკუთვნოდნენ, რომელიც შემდეგ საუკუნეებში თანდათანობით საგრძნობლად დაქვეითებულა. აღსანიშნავია, რომ ბესიკს უყვარს აღნიშნოს თავისი გვარის სიძველე. ხშირად იგი გაბაშვილობის ნაცვლად „გაბაონად“ იწერება. იმავე დროს „გაბაონი“, ქართული ჰერალდიკის განმარტებით, პალესტინის იმ გეოგრაფიულ პუნქტს ნიშნავს, საიდანაც თურმე გაბაშვილები გადმოსახლებულან საქართველოში „დროსა ნაბუქოდონოსორისასა“. ამ გადმოცემით, ებრაელი გაბაშვილები ჯერ მცხეთაში დასახლებულან, შემდეგ, როცა თბილისი გაშენებულა, თბილისის პირველ მკვიდრთაგანნი ყოფი-

* Пх. Исослванц, Описание Тифлиса, гл. 34.

ლან. ასეთია ჰერალდიკური ლეგენდა, რომელსაც ბესიკის დროს დიდი გასაველი ჰქონდა.

გაბაშვილები შემდეგ ხანებშიც ძლიერ მიწათმფლობელ და გავლენიან ფეოდალებად მოჩანან, როგორც „დარბაისელნი და თავჩინებულნი თავადნი“, ერისთავებთან, ციციშვილებთან და მიახბლებთან ერთად, ისინი, მაგ., მოხსენებული არიან 1536 წ. დიდი ლუარსაბის ერთ სიგელში (საისტორიო მოამბე, № 1, 1924).*

მე-17-18 ს-ნეებში ეს გვარი უკვე ძალადამართებული და გაღარიბებულია. შემდეგში გაბაშვილებს ვეღარ შეურჩენიათ „თავჩინებულობა“ და „სახაზო აზნაურებად“ ჩარიცხულან.

მე-18 საოკ. მიწურულამდე გაბაშვილები როგორც კარისკაცები, დაახლოებული ყოფილან სამეფო კართან სხედასხვა თანამდებობით (სუფრაჯი, მზარეულთ-უხუცესი, ბაზიერთ-უხუცესი. უკანასკნელი თანამდებობა ქართლის მეფეთა სასახლეში გაბაშვილთა საგვარეულო „სახელო“ იყო).

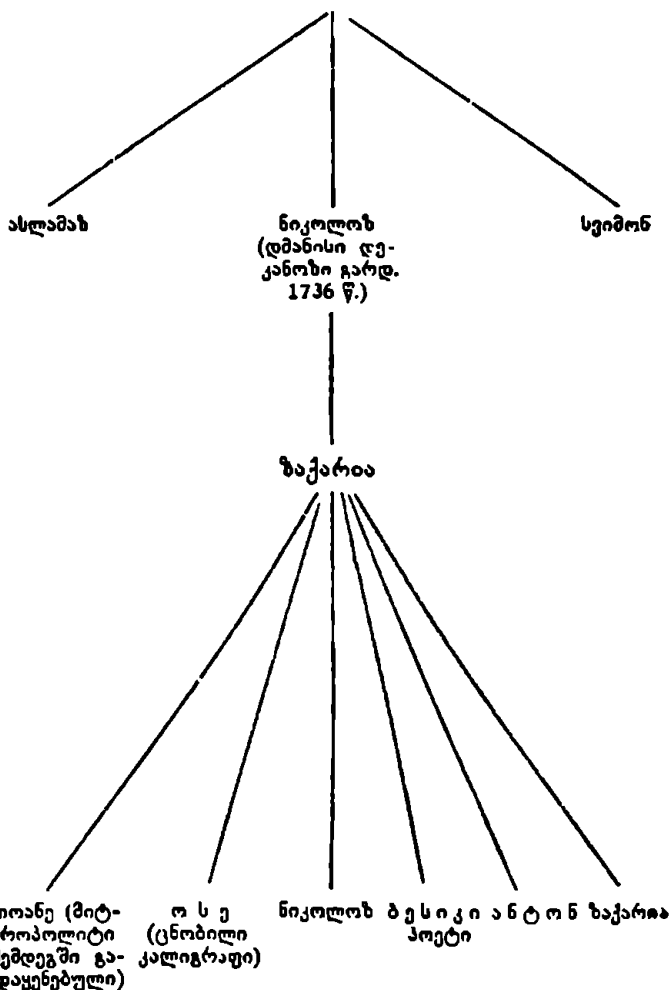
გაბაშვილებს არა ერთხელ გამოუჩენიათ შესაფერი ერთგულება თავისი პატრონისადმი. ისე, მაგალ., ისტორიული პოემა „შაჰნავაზიანი“ 1655 წ. ბრძოლაში მათ მიაწერს დიდ ვეჯაკობას და ერთგულებას ვახტანგ V-სადმი. შემდეგში, 1706 წელს, ვახტანგ VI „მამულის სითარხნის წიგნსა და ნიშანს აძლევს სწორედ ბესიკის წინაპრებს, — „ერთგულთა და წესისებრივ მრავალფერად ერთგულად და თავდადებით ნამსახურთა, ყმათა. აზნაურიშვილთ — გაბაშვილთ“. ამ წყალობის წიგნით მეფე ანიჭებს „მათი კერძის ყმის სითარხნეს“ და ათავისუფლებს „ლაშქარ ნადირობის და სათათროს საურის“ გარდა, ყოველ სახელმწიფო გადასახადისაგან (საქ. სიძე, II, 150); ექესი წლის შემდეგ მეფე კვლავ ასაჩუქრებს მათ ახლად მოსყიდული მამულის „ათის წლის სითარხნითა“ (იქვე, 151). ალბათ, „ერთგული და მრავალგვარი ნამსახურობა“ უნდა ჰქონოდათ გაბაშვილებს ასეთი წყალობის შოვნისათვის.

უნდა აღინიშნოს, რომ, შედარებით სხვა სახასო აზნაურებთან, გაბაშვილები მაინც მაღლა მდგარან ქონებრივად. ამ ფაქტს გვიდასტურებს მათი მიწათმფლობელობა. XVIII საუკ. მათ ისევ ვრცელი მამულები ექარათ. გარდა თბილისთან ახლოს მდებარე მამულებისა (ლისი, თბილოვანი, გვლისი, წოდორეთი, ოქროყაა), თვით თბილისში მათს საკუთრებას შეადგენდა დღევანდელი ვერის, ვაკის და მთაწმინდის ტერიტორიის შესამჩხვეი ნაწილი, „ვერუსგან შემდგარი დილომამდის“. მართო ვაკეში, ვარაზის ბევრ გულმა საგაბაშვილოს ერთ წარმომადგენელს 143 დლაური მიწა ექირა, „საავუროს მიწას გარდა“ (საისტორიო მოამბე, II, 187, 1924 წ.)

* სხვათაშორის, გაბაშვილებმა, დავით და ნიკოლოზ 1542 წ. ააშენეს თბილისში, მთაწმინდის ეკლესია (საქ. სიძე, II, 125).

ბესიკის გენეალოგიური შტო*

ოთარ გაბაშვილი (XVII საუკ.)

გაბაშვილების მამული განთქმული ყოფილა ადგილმდებარეობით. ერთი მსყიდველთაგანი ასე აგვიწერს მის სიკეთეს: „ქარგი მამულიც არის. გავიდოდი, შევექცეოდი, ოჩხსა, საფიჩხულესა, ზენასა, მკასა და სოფლობას ეგვანებოდა და მიხაროდის“ (თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა, 50). საგაბაშვილო მიწების ერთ ღირსებას ისიც შეადგენდა, რომ „საწყლისპირო“ იყო და მტკერის ნაპირები ეჭირა „საფიჩხულე“, „საოჩხეებით“ (საისტ. მოამბე, II, 187). მაშასადამე,

* შედგენილია სხვადასხვა ისტორიული დოკუმენტის მიხედვით.

ძველად მის შეპატრონებას თეფხის შემოსავალიც ჰქონიათ და ხე-ტყის საკმეც უწარმოებიათ ერთი ირონიული შენიშვნით, „გაბაშვილები მეტოყენი ყოფილან ადრიდგან“ (H, 2130). ამ ფაქტს მოუცია სახაზი ვინმე პასკვილანტისთვის მიმართა ერთი გაბაშვილისადმი:

სჯობს, ძველებურ გვარისებრ
ტივათა ჰკრა ხენია (იქვე).

მიუხედავად საკმაო მამულებისა, XVIII საუკუნისთვის აზნაური გაბაშვილები ნივთიერად საკლად დაქვეითებულნი ყოფილან,—მუდამ „ვალში იყვნენ“, მხოლოდ მამულების დაგირავებით და გასყიდვით ირჩენდნენ თავს, „ხან იმას ავაჯრებდნენ, ხან იმას“ (იხ. თავგად. იესე ოსესშე. 50; ცენტრარაქვის სიგ. პირები, წიგნ. № № 23, 25); 1768 წლ. გაბაშე. მამული „წელის პირის მალა ვერესაგან შექმდგარი დილმამდის და გდელისი და თხილუენი გირაოდ ჰქონდა რესეს შეილს“ (იხ. თავგად. იესე ოსესშე. 66).

XVIII ს. ნატურალური მეურნეობის წყობის დარღვევამ, სავაქრო კაპიტალის ზეგავლენამ გაბაშვილთა წერილ ფეოდალურ გვარსაც თავისი სუსხი უჩვენა. ამ ხანებისთვის გაბაშვილების ოჯახშიც ჩამოითვლებიან „უყვო და უმამულონიც“ (ც. არქ. სიგ. ფ. № 847). დამახასიათებელია, რომ ერთი შტო გაბაშვილთა გვარისა მეტად დაკნინებულა და სასულიერო უწყებებში მოჰყოლია, ისიც სხვა ფეოდალების სამსახურში. ასე, ბესიკის პაპა დმანისის დეკანოზი ნიკოლოზი და ბესიკის მამა ზაქარია მოძღვარი ცნობილი სასულიერო პირები იყვნენ,—ორივენი ორბელიანთა კარის მოძღვრები.

მაგრამ სასახლესთან დაახლოებულ გაბაშვილთა შორის ყველაზე გახშიანებული კარიერით ცნობილი იყო სწორედ ბესიკის მამა ზაქარია გაბაშვილი, განთქმული საეკლესიო მოღვაწე, იწიგნობარი და პოეტი. ზაქარიას პიროვნების გარშემო რამდენიმედ ვრცლად უნდა შევჩერდეთ, თუნდაც იმიტომ, რომ სწორედ ზაქარიას ბიოგრაფიასთან არის საგრძნობლად შეკავშირებული ბესიკის ცხოვრების გზები.

ზაქარია გაბაშვილი. „თაგვების და კატის ომი“

ზაქარია გაბაშვილი დაბადებულა 1705 წლის ახლოს.

როგორც დმანისის დეკანოზის შვილი, 1730-იან წლებში თვითონაც დმანისის ჯერ მღვდლად და მერე დეკანოზ-მღვდლად გამწესებულა;* ზაქარია ორბელიანების მოძღვარი ყოფილა; ორბე-

* საქ. სიძე. II, 389 (1736 წ. ქვეშ); 1736 წ. სექტ. 8-ს ზაქარია მღვდლად იხსენება (იქვე 385), ხოლო იმავე წლის ნოემბრის 15-ს „დეკანოზ-მღვდლად“ (იქვე 104), ეტყობა, 1736 წ. სექტემბერ-ნოემბერ შუა ზაქარიას მამა ნიკოლოზი გარდაცულილა და მისი ადგილი ზაქარიას დაუკურია.

ლიანთა სამსახურში იგი მწერალმწიგნობარის როლსაც ასრულებდა.*

ზაქარიას შესაფერისი თეოლოგიური და ფილოსოფიური განათლება მიუღია. ქართულ საზოგადოებაში ის იყო ცნობილი, როგორც კაცი „დაღალული კატელორიითა, დიალექტიკითა, ტოპიკებითა და სილოგიზმებითა“,** „ძველთა ფილოსოფიისა სწავლასა შინა გამოცდილი და ღვთის-მეტყველებისაცა მიწვენილი.“*** კათალიკოსი ანტონ I თავისი კაპიტალური ნაშრომის „მზამეტყველების“ ეპილოგში სხვა თანამედროვე მეცნიერთა შორის („უბრძნესნი... გამოცდილნი ფილოსოფოსობითა სწავლებათა შინა“) იხსენიებს ზაქარიასაც, როგორც წარჩინებულ ფიგურას.**** როგორც ირკვევა, ზაქარიას საკუთარი საფილოსოფოსო სკოლაც ჰქონია, სადაც „ხედვითა შინა ფილოსოფოსობათა“, არა ერთი ქართველი მოღვაწე გაწრთენილა: ანტონ I, მზეკაბუკ ორბელიანი—ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე XVIII საუკ. „კაცა რიტორი, მცოდნე ძველისა და ახლისა ფილოსოფიისა“, განუსწავლებია სხვებთან ერთად ზ. გაბაშვილს,***** ისაკ მცირესთან ერთად მისი მოწაფე ყოფილა, აგრეთვე ვინმე ანაქორეტი, ჰიმნოგრაფი იოანე კახი, „რომელიც სიყრმიდგან ახლდა ზაქარია მოძღვარსა და მასთან მოესმინა ფილოსოფია და ღვთისმეტყველება“***** და სხვ.

ზაქარია აგრეთვე იყო, „მღვდელობით სრული“, მშვენიერი რიტორი და უცხო მოქადაგე“ მისიონერი. „კალმასობის“ ავტორის სიტყვით, „ამან იღვაწა ქიზიყისა შინა ქადაგებითა, რომელთა შორის შევიდა მცირედ ლეკიანობა და მალე მოაქცევიან იგინი“*****

ზაქარიას კარიერა ორბელიანთა მოძღვრობით არ დასრულებულა. როგორც ერთი ცნობა გვიმოწმებს, იგი დაუწინაურებით

* პლ. ორბელიანი ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა, ზ. კიკინაძის გამოც. 1895. გვ. 46.

** იკვე 785, 386. საერთოდ, ზაქარია ითვლებოდა საუცხოო „მდივანმწიგნობრად“, იხ. საქ. ცენტრ. არქივის სიგელების ფონდი № 2861, 2232; S 726, 727. როგორც 17:4 წ. „განჩინებიდან“ ირკვევა, ზაქარია „მწოდებოდა მღვდელობასა შინა“ და ერისკაცობაში სხვა სახელი ჰქმევია.

პატრი ვუელიო ბონავენტურა ტრენტოელი თავის მოხსენებაში (1757 წ.) რომის კარდინალისადმი გადმოგვცემს ანტონ კათალიკოსის შესახებ: „პატრიარქის ნამდვილად გაკათოლიკების გამოსარკვევად მეფემ და მისმა მოძღვარმა რაბეთიმ „მოიმიხეზეს და მიაცხავენეს ერთი მონაზონი, რომელიც მინიდა პატრიარქთან ასახუნებლად.“ (თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 374). ეკვი არაა, ამ გადამაზინჯებულ ქართულ სახელში „რაბეთი“, ზაქარია მოძღვრის საერისკაცო სახელი იგულისხმება.

. „კალმასობა“. * „მზამეტყველება“ გვ. 604. ***** პლ. იოსელიანი, ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა, გვ. 241-242 (სქოლიო).

***** იკვე, გვ. 268. ***** H. 2134.

(„გააკეთა გაბაშვილი-ო“, გადმოგვეცემს ზაქარიას ერთი პოლემისტი).

1744-45 წ. წ. ნიქიერი კარიერისტი თეიმურაზ II-ის მიერ მიწვეული იქმნა „მეფეთა მოძღვრად“ (თეიმურაზ II და ირაკლი II-ისა), გამკრიახმა ზაქარიამ მეფეების ყურადღება და განუსაზღვრელი ნდობა დაიწახა, ხოლო „მეფეების, პატრიარხის და მღვდელმთავართა სულიერმა მამამ“ ხელთ იგდო საეკლესიო მმართველობის“ საქმეც. მისი ავტორიტეტისათვის დამახასიათებელია თუნდაც ის ცნობა, რომელიც თბილისის კათოლიკეთა მაშინდელმა მისიონმა მიაწოდა რომს: ზაქარიას ხელშია მთელი სინოდი (უმაღლესი საეკლესიო მმართველობა) და ყველას მისი რიდი აქვსო.*** ზაქარიას ერთი მოწინააღმდეგეც გადმოგვეცემს, რომ ზაქარიამ „ყველა ქანგში დაიჭირა“, რომ ასე მტკიცედ აარც პატრიარხებს სკეჩიათ საბერძნეთი“-ო.*** აღბათ ეს ჰიპერბოლა არც თუ დიდ გადაჯარბებას შეიცავდა მაშინდელი ქართული სინამდვილისათვის. ზაქარიას რომ დიდ გავლენასთან ერთად დამსახურებული ჰქონდა რეპუტაცია გავლენიანი პიროვნებისა, ამას ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ 60-ზე მეტმა ქართველმა თავადმა ცხადად ვერ მიიღო უნია მხოლოდ ზაქარიას შიშითო, ასე აცნობებენ ვატიკანს.***

საყურადღებოა, რომ ზაქარიას თვით ერეკლე მეფეც ურიდებოდა. როცა თბილისიდან მთავრობის ბრძანებით განდევნილ კაპუცინებს ერეკლესთვის უთხოვიათ ნება დაბრუნებისა, ერეკლეს თუნცა გულით სდომებია მათი სათხოვრის ასრულება, რადგან ევროპელი კათოლიკე მისიონერები პოლიტიკურად და შინა-პრაქტიკულის მხრითაც საჭირონი იყვნენ მეფისათვის, მაგრამ ზაქარიას რიდით ვერ გაუბედავს და უთხოვია კაპუცინებისათვის — რუსეთისა და საფრანგეთის მთავრობისაგან საჩუქრებდაცხო წერილი ეშოვათ, რათა ამით მას შესძლებოდა ზაქარია მღვდლის პირი დაეცხო. „ერიდებოდა, უამისოდ შეიძლება ამ მღვდელმა რამე

* ზაქარია „მოძღვრად“ იხსენიება 1746 წელს, როგორც გვამცნობს მისივე ხელით დაწერილი ერთი სიგელის ბოლოსიტყვაობა: „ალიწერა აღნაქვისი ხეს... არარად სარაცხისა მღვდლისა მიერ, რომელსა ვიეთნიმე მამაკაცი მოძღვარ ზაქარიად სახელსა უწოდებენ“ (იხ. საქ. ცენტრარქივის სიგელების ფონდი, № 1861).

** მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 380.

*** იხ. „ზაქარია გაბაშვილის მოძღვარხედ გიობა უფერული“ დავით მღვდელისა“. S 1512, გვ. 969—973 (დაწერილია 1763 წელს).

**** თამარაშვილი, გვ. 380. ანტონ I-ის უნიატობას ქართულ საზოგადოებაში ბევრი მოუზნადებია კათოლიკობის მისაღებად, მაგრამ ცხადად გადასვლა კათოლიკობაზე ვერ გაუბედავთ, რადგან ბევრი ერიდებოდა თურმე გაბაშვილ ზაქარიას (იქვე).

უწესოება მოახდინოსო“. ასე გვიამბობენ თვით კაპუცინები.* ხოლო როდესაც განდევნილმა პატრებმა ახალციხიდან მოქრთამეს დედოფალი თბილისში საყდრის მისაცემად, გაიგო თუ არა ეს ზაქარიამ, მივიდა მეფე თეიმურაზთან და განუცხადა: „ამ საქმეს თუ ხელს მიპყოფ, ჩვენ კი შემოგეცლებითო.“** ამნაირად, ზაქარიამოდღეარი დიდგავლენიანი წრეების მეთაურად გვევლინება, რომელსაც მეფეები უწევდნენ ანგარიშს. ცხადია, ასეთ მძლავრ პიროვნებას სამღვდლოებაც ხელში ეყოლებოდა მოწურული:

სამღვდლო ასე ეგონა,
ვით ხომბობისა ბუხი რამ.

მართლაც ასე ჩივის მისგან შეურაცხყოფილი ერთი მღვდელთაგანი.** ანტონ კათალიკოსს თავის მხრივ ზაქარია უწოდებდა „მამას“, ვით მისი ძე და „მოწაფე“*** ცხადია, განდიდებული მგფეთა მოძღვარი“ მარტო საეკლესიო მოღვაწედ არ დარჩებოდა, ის სახელმწიფო მოსაქმეც უნდა ყოფილიყო.

მართლაც, ჩვენ ვხედავთ ზაქარიას სასახლის საქმიანობაში გართულს. როგორც ფაეორიტი, იგი ხშირი შუამდგომელია მეფესთან სხვადასხვა პირთათვის დახმარების აღმოსაჩენად,**** მონაწილეობს სხვადასხვა სახელმწიფო საქმეებში და, ბოლოს, მან დიდი როლი ითამაშა თეიმურაზ მეორის ოჯახურ ცხოვრებაში. ცნობილია, რომ დედოფალ თამარის სიკვდილის შემდეგ თეიმურაზმა მაშინვე შეირთო ცოლი ზაქარიას „მრავალის შრომით და ღუწით“***** აქედან ჩანს, ზაქარია მეფის პირადი საქმეების რწმუნებულიც ყოფილა.

ცხადია, „მეფეთა მოძღვარი“ ეკონომიურადაც გაძლიერებული იქნებოდა.***** ერთი პამფლეტისტი საგანგებოდ აღნიშნავს ზაქარიას ეკონომიურ კეთილდღეობას და ზედმეტ ანგარებსაც უკიციანებს მას. იგი უწოდებს ზაქარიას „ხარბს“, „სულით, გულით და გონებით ანგარებას გარეულს“, „ვერცხლის მხვექქელს“, რომელიც „განსუქნა, განსხვა, განზრქა“ და „ვერ დაეტია ტანში“. ვგონებთ,

* თამარაშვილი, გვ. 39, ** „თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა“, გვ. 35.

*** იხ. გიობა ზაქარიანზე S 1212 **** „ივერია“, 18/9 წ. № 7-9.

***** „თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა“, გვ. 39, 44, 57. ***** იქვე, გვ. 14. ***** ზ. შთაწმინდელის სიტყვით, ზაქარიას ეკონომიური გაღონიერების მიზეზი ისიც ყოფილა, რომ მას გამოუმელაუხებია ცნობილი შეთქმულება ააატა ბატონიშვილისა ერეკლეს წინააღმდეგ (1762), რის საშადალობად ძაფეს მამულგბით დაუჯილდოუებია (იხ. „ბესიკი, 1834 წ. გვ. 5). მაგრამ შთაწმინდელის ცნობა სწორი არ არის, შეთქმულების გამომგლაენებელი იყო არა ზაქარია, ააამედ ვინმე მღვდელი—ქირისტესია (ალ. ორბელიანი, რჩეული ხაწერები, 1879 წ. გვ. 103) ამ ბნისათვის ზაქარია უკვე ჩამოშორებული იყო სასახლეს.

პაშვლეთისტიის სიტყვები არც ისე უნდა იყოს გადაქარბებული. ზაქარია მეტად დაინტერესებული იყო თავისი პრივილეგიებით, და ეს მალე დაამტკიცა იმ დიდ საეკლესიო მოძრაობაში, რომელიც მანვე ასტეხა. ეს იყო ანტონ I კათალიკოსის დამზობის პროცესი, როდესაც საბოლოოდ გამომჟღავნდა ზაქარიას გავლენის ძალა.

ანტონ I-მა ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია ეკლესიის ორგანიზმის გათიშვას, მან გამოუცხადა ბრძოლა ეპისკოპოსების მიერ საეკლესიო მამულების თვითნებურ მმართველობას და შეუდგა თავისი ხელისუფლების ცენტრალიზაციას. ალაგმა რა თანდათანობით უფლება ეპარქიალური მმართველებისა, მონასტრების გამგეებისა, რომელნიც უკონტროლოდ გახაგებდნენ საეკლესიო ქონებას და შემოსავალს, ანტონმა მალე ხელთ იგდო საეკლესიო ქონებათა მართვა გამგეობა და შეზღუდა იგი დამოუკიდებელი მოხმარებისაგან. მან აგრეთვე გაბედული იერიში მიიტანა მემამულე თავადებზე, რომელნიც არ ერიდებოდნენ საეკლესიო მამულების სექულარიზაციას.

თავის საეკლესიო რეფორმებს ანტონი უმორჩილებდა სახელმწიფო ინტერესებს, ცენტრალურ აპარატს, რომელსაც დაუცხრომლად ებრძოდნენ ფეოდალები.

კათალიკოსის ნაბიჯებმა დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია, როგორც ეკლესიურ, ისე საერო ფეოდალურ წრეებში. ორი ენერგიული დაჯგუფება შეერთდა ოპოზიციურ პარტიად ანტონის წინააღმდეგ, ხოლო მათი ბელადობა თვით ზაქარიამ იკისრა. ამ ამბავს ერთი შემთხვევაც ზედ დაერთო. ცნობილია, რომ ანტონმა, როგორც ევროპის კულტურის ორიენტაციის მოღვაწემ, სხვა რეფორმების შემოღებასთან ერთად გაილაშქრა ძველი აღზრდის სისტემის წინააღმდეგ. მან სცადა შემოეღო ევროპული საღვთისმეტყველო სკოლა, რაც დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა ბიზანტიური სკოლის მიმდევართა შორის. ევროპული მეცნიერების ათვისების ნიადაგზე ანტონი დაუახლოვდა პაპის მისიონერებს და მათი ზეგავლენით მიიღო ეგრეთწოდებული „ფლორენციის უნია“—პაპის უპირატესობა, ანუ რომის პაპის უცოდველობა და Filioque.* ოპოზიციამ სწორედ ეს ფაქტი გამოიყენა ოფიციალურად. ზაქარიამ 1734 წ. გამოამჟღავნა ანტონის საიდუმლო უნიატობა და განგაში ასტეხა. აღშფოთებულმა თეიმურაზ მეფემ მოიწვია საეკლესიო კრება ზაქარიას ენერგიული მონაწილეობით. კრებამ გამოსტეხა ანტონი „გაფრანგებაში“ და ორთოდოქსალური ეკლესიის ლალატისათვის

* რომის ეკლესიის აღიარებით სულიწმინდის ძისაგანაც გამომავლობა.

შესაფერად დასაჯა. ზაქარიამჯარ დაინდო თავისი „კეთილმოქმედი“. მისი დიდი მონაწილეობით კათალიკოსს „ახადეს მაღლი მღვდელმსახურებისა“, ერთი ცნობით, განძარცვეს საბერო ტანისამოსი, შობადეს საპატრიარქო ბარტყულა, შეკრიქეს თმაწვერი. მისი თანამზრახველი ზოგი დასაჯეს გაძევებით, ზოგი ქონების კონფისკაციით. თვით ანტონი გადასცეს სამოქალაქო მთავრობას საპყრობილეში ჩასასმელად. იგი 18 თვე პატიმრად იყო სოფელ კავთისხევში (S 3181). შემდეგ ანტონმა საჯაროდ მოინანია „ლათინთა წვალება“ და მეორე კრების (1756 წ. 4 აპრ.) დადგენილებით, გაძეებულ იქნა რუსეთში.

ერთი სიტყვით, ზაქარიამ მოახდინა სრული გადატრიალება სასულიერო მთავრობისა, ანუ როგორც მისი ოპოზიციონერი ამბობს:

იმ ხუცესმან, მავნებელმან,
ვნებული ჰყო ქართლ-კახეთი.*

ერთი საბუთი გვიამბობს, რომ ზაქარიამ დიდი მღვლეარება გამოიწვია ქართული საზოგადოების ფართო წრეებში, „შეა უსჯულობა იგი სიძულელილისა, მოყვასთა და ძმათა თვისთა“. მან, როგორც გამოცდილმა დემავოგმა, ანტონის „გაფრანგების“ საფრთხის საკითხი მასაშიც გადაიტანა. მდაბიო ფანატიკოსი ხალხი აღსდგა ზაქარიას დამახილზე და გაცოფებული მიესია უნიატებს. მის მიერ გამოყვანილმა დემოსტრანტებმა თვით გასამართლება მოუხდინეს ანტონის თანამგრძნობლებს.** მათ შორის ქუჩაში მოჰკლეს რამდენიმე ქალი, ხოლო ცილდაწამებული თვით მეფის თეიმურაზის მამიდა „ძაღლთა და მხეტთა მისაგდებლად“ ქუჩა-ქუჩა ათარიეს*** ბრბომ უპირველესად ფრანგის მისიონერები არ დაინდო. ზაქარია ბრბოს ასე აქეზებდა: „ფრანგების დახოცვა და მათი ლუკმა-ლუკმა დაქეპვა ცოდო არ არისო“.

ერთი ენერგიული დაკვირით ზაქარიამ გაანადგურა ანტონის პარტია და ცდა მისი რეფორმებისა. თუ რა ცხარე ბრძოლა უწარმოებია ზაქარიას და მის მიმდევართ ანტონის წინააღმდეგ მისი განდევნის შემდეგაც, ამას მოწმობენ თვით რუსეთში მყოფი ან-

* S 1512. გვ. 959, 963, „ივერია“, 1879, № 7-8.

** მათ შორის ზაქარიამ დაამხო რამდენიმე გავლენიანი ეპისკოპოსი, საქვეყნოდ გაიცილა ერეკლეს და ანა ბატონიშვილი, რომელიც სიმპატიას იჩენდა ანტონის უჯუფისადმი. დასაჯა ანტონის მიმდევარი იოანე ორბელიანი—ცნობილი ფილოსოფოსი და სამეფოს მდივანბეგი, „სრულ ხელი ააღებინა სახლსა და არე მარხე“, დააპატიმრა და შემდეგ გააძევა საქართველოდან.

*** „ივერია“, № 1879 № 7-8.

ტონის სიტყვები: „მგონებელთა უკვე ქართუელთა ჩემდა იონა ყოფად ჰგონეს და ცხრობა საქართველოსა ზედა აღძრულთა მათ ლელუათა და პერათა რისხვისა ლეთისათა და გამოიღეს წილი ზღვასა შინა შთაგდებად ჩემდა. გარნა შთაგდებასავე მყის არა დაჰსცხრეს და არა დაყუდნეს ქარნი და ლელუანი განსადელთანაო.“

ანტონის დაცემის შემდეგ ზაქარიას ოფიციალური მდგომარეობა უფრო განმტკიცდა. მტრების ჩამოშორების შენდევ დიქტატორი შეუდგა ეკლესიის „გამოჯანსაღებას“. მან შემოიყარა კონსერვატორული ელემენტები სამღვდლოებისა სამოქმედოდ და ახალი ნომინალური კათალიკოსიც თვითონ გამოარჩია:

ქართლსა და კახეთს მოძებნა,
იპოვნა ერთი უცები,
კათალიკოსად დაგვისუა,—
გაჰკვირდნენ ბუი, ხუცები,—

როგორც გადმოგვცემს განდევნილი ოპოზიციონერი.

ამიერიდან უზრუნველყოფილი იყო ზაქარია მოძღვრის ავტორიტეტი. მან ქარიერის განმტკიცებისთანავე გახსნა საფილოსოფოსო სკოლა მეტეხში და სცადა „სიახლე“ შეეტანა საეკლესიო ლიტურგიულ გალობაში:

მიმომულად იწყო გალობა,
ქართულს ენაზე თქმულები,
ხმაყ შეშალა და გალობაც,
ჩაურთო შიგ სპარსულები...

ერთი სიტყვით, როგორც ზაქარიას პამფლეტისტი ამბობს: „საქმენი ჰქმნა ცხოვრებაში, (ე. ი. ისტორიაში) დასაწერი“. ანტონის დამხობის აქტი მართო საეკლესიო ამბაეი როდი ყოფილა. იგი იმავე დროს ძლიერი პოლიტიკური მნიშვნელობის აქტიც იყო. რადგან თავისთავად ეკლესია ფეოდალური სისტემის სახელმწიფოში დიდმნიშვნელოვანი ორგანიზაცია იყო და თვით კათალიკოსი იერარქიულად მეფის თანატოლი პიროვნება იყო. აქედან ცხადი ხდება ზაქარია გაბაშვილის ავტორიტეტი. მაგრამ ისტორია მალე განმეორდა. მოახლოვებული იყო კრეატურის დამხობაც. იშლებოდა ახალი ეპოქა. 1762 წ. პეტერბურგში გარდაიცვალა თეიმურაზ მეორე და ქართლ-კახეთის მეფედ გამოცხადდა ერეკლე მეორე. იგი არ თანაუგრძობდა მამას ანტონის დამხობის საკითხში. როგორც შორგამკერეტელი და გამკრიახი ადამიანი, იგი ცდილობდა სახელმწიფო მმართველობის ევროპეიზაციას რუსეთის გზით, ცხადია, მისი და ანტონის სიმპატიები მეტად ახლოს იყო. და ერეკლემ სამღვდლოების დაუკითხავად დაუყოვნებლივ მისწერა ანტონს, რათა იგი რუსეთიდან დაბრუნებულიყო და მასთან ერთად სახელ-

მწიფო ტვირთი გაენაწილებინა: „შენი ამ ქვეყნიდამ დაქარგვა ჩვენ უნდა დაგვემძიმოს, ვისაც კეუა აქვს, მე უშენოდ ვერ ვიქნები“, — სწერდა ანტონს ჯერ კიდევ მისი ახალ განდევნის დროს. გახარებული ანტონი დაბრუნდა 1763 წ., ხოლო 1764 წ. 5 მარტს ისევ აღადგინეს საქართველოს ეკლესიის მეთაურად.

დადგა რევანშის დრო. უფლება აღდგენილი პატრიარქი სასტიკად უნდა გამკლავებოდა იდეურ მტრებს და უპირველესად ზაქარიას, რომლის შესახებაც ჯერ კიდევ რუსეთიდან სწერდა თანაგრძობელთ; „იმედი მაქვს, რომ დღენი თუ გაგრძელდენ, თითონ ის ჩამოეკიდება მისივე ხელით გამზადებულ სახრჩობელაზეო“.* ამ განზრახვაში ანტონს ხელს უწყობდა თვით ერეკლე, რომელსაც ზაქარია „არა უყვარდა“.** ანტონის ჩამოსვლისთანავე შეფისთან შეთანხმებით, ზაქარიაზე „განუკითხველად და ულაპარაკოდ განაჩენი დაწერეს და სახლ-კარი წაართვეს“ და მღვდელმოქმედება აღუკრძალეს. ასევე გაუსწორდნენ ზაქარიას თანამზრახველთაც, რომელთა რიცხვი საკმაოდ დიდი იყო.

გამწარებულმა ზაქარიამ ახლა აღარც მეფე დაინდო და იგიც „მწვალებლად“ და „სჯულის დამთურგენლად“ გამოაცხადა. მეფე მოერიდა განხეთქილებას. მაგრამ მოძღვარი გადავიდა იმერეთში და სასტიკი ავტიტაცია დაიწყო მეფისა და კათალიკოსის წინააღმდეგ, როგორც „მწვალებლებისა“. რამდენიმე ხნის შემდეგ ერეკლემ და ანტონმა ზაქარია დააბრუნეს და შესარიგებლად მოციქულებიც მიუგზავნეს. მაგრამ ზაქარიამ სასტიკი უარი შეუთვალა. მაშინ სიონის ტაძარში შემოსილმა კათალიკოსმა წირვის დროს დაიჩოქა და მთრთოლვარე ხმით წარმოსთქვა: თუ მე ვიყო მწვალებელი, აზრით და გონებით მომხრე ლათინთა სარწმუნოებისა, ვიყო წყეული, კრული, შეჩვენებული სულით, ზორციით და საფლავითო, და უკეთუ ცილისწამებით მამრალეზდეს მე ზაქარია ხუცესი, — იგი დაიწყევლოს ამ შეჩვენებითო. ამ სიტყვების შემდეგ, როგორც ერთი გადმოცემა ამბობს, ანტონმა სახალხოდ შესთხოვა ზაქარიას, რათა მას გაეფანტა უმართლო ექვი და ნება მიეცა შესარიგებელი ამბოროისა; მაგრამ ზაქარიამ არ უპასუხა და მისგან პირიც მიიბრუნა.*** ხოლო „განჩინება ზაქარიაზე“ გადმოგვცემს, რომ ამის შემდეგ მან, „ეშმაკეულმან წარმოსთხია კვალად სიმყარალეი თვისი“ და პირიქით შეაჩვენა ანტონი და მისი მომხრეებიო.

* თუმცა იმავე დროს ზაქარიასგან დაშინებული ეფიცებოდა „პირველ სიყვარულს სულიერ მამობას და ძეობას განუკეთელს და მეგობრობას განუყრელს“. წ. კ. № 1512.

** იხ. S 3181. (ალატონ იოსელიანის ცნობა)

*** А. Муравьев, Грузия и Армения, III, гл. 18—19.

მაშინ მღვდელმთავართა კრებამ დაადგინა: რაკი „უკეთურმა ხუცესმა“ არ შეიწყნარა კათალიკოსი და მწველებელი უწოდა თვით მეფეს. ამიტომ იგი, როგორც ცილისმწამებელი და „ქრისტეს სავენახეს გამრყენელი“, ეკლესიის აღშფოთებისა და განხეთქილები-სათვის საქართველოვსა ეკლესიისა ზედა აღდგომისათვის და მწვა-ლებლად წოდებისათვის მისისა და მრავალთა მათ უკეთურებათა შისთა“, განკვეთილ იყოს მღვდლობისაგან, შეჩვენებული, შეკრული და დაწყევლილიო.

ბოლოს შეიპყრეს და კრებაზე მიიყვანეს, სადაც ზაქარია „ზე-ობით და დაუმდაბლებლად“ უპასუხებდა თავის მტრებს. მან კრე-ბაზე კიდევ განაცხადა საჯაროდ ბრალდება მეფისა და პატრიარ-ქისადმი.

ზაქარია არ ცხრებოდა. მაშინ „მაგინებელი მეფისა“, „გონება იგი ასურასტნელი, ღმერთოცნებული თავისაგან თვისისა“ საბო-ლოოდ გაიმეტეს და განკვეთეს, შეკრიპეს, წაგვარეს ცოლ შეილი, წაართვეს ქონება, მამულები. ასევე გაუსწორდა ხელისუფლება მის მომხრეებსაც, რომელთაც თმა და წვერი დაკრიპეს და მონა-სტრებში ჩაკეტეს. ერთი სიტყვით, გამეორდა ის თეატრალური სანა-ხაობა, რაც რამდენიმე წლის წინათ თვით ზაქარიამ მოუწყო „თა-ვის სულიერ ძეს“, ამრიგად, ქართველი კონსერვატორების პარტია დამარცხდა და მოხდა სასტიკი გასწორება.

დამარცხებული ფავორიტ-მანქანა არ ლალატობს თავის პოზიცი-ებს. მან მოახერხა მონასტრის ეიწრო სენაკიდან თავის დაღწევა და ჩუმად გაიპარა იმერეთს „სივერაგითა“, თითქოს მეფემ მისცა ნებართვა წასვლისა. „წარვიდა სხვად სამეფოდ ამისთვის, რათა ეკლესია საქართველოსა კეთილმსახურით მეფითურთ მწველებლად გამოაცხადოს“ (S 31721). მაშინ ქართლ-კახეთის მთავრობამ გძე-ვებული ზაქარია კანონს ვარეშე გამოაცხადა.

იმერეთიდან ზაქარიამ რუსეთში წასვლა გადასწყვიტა და იქ ძლიერი მფარველის შოვნა სინოდის სახით. თავის განდევნას ზაქა-რია ასე აგვიწერს ლექსად:

წიგნი დასდევს ქუფრი, ბინდი,
მითხრეს: აღიარე ინდი.
ფრანციუღლად გალიონდი,
თორემ ვაგძრკეთ, ვით სიმინდი
პაპის სჯულზედ მე შეეწყინდი,
იყოს სულს წარმაწყმინდი.
მითხრეს: რადგან დაგვიყინდი,
ოვსეთის მთას გარდაფრინდი!

შოიპარსა რა ნიკაპი,
მით უარ გვავე ქოსა პაპი,

აღმაფრინეს, ვით რომ ლაპი,
აღმათრივეს მწვირე, ტლაპი.
რაც მეზადა, უყვეს ყლაპი,
გამომადეს შიშველ ლლაპი.

1767 წ. ზაქარია ჩავიდა ყიზლარს, საიდანაც წინასწარ მოქმედება დაიწყო ანტონის წინააღმდეგ რუსეთის დიდგვალენიან სასულიერო წრეებში. ერეკლემ და ანტონმა გადასწყვიტეს მისთვის გზათავეშივე მოექრათ. მათ რუსეთში აცნობეს, რომ ზაქარია „ღირსად და სამართლად განიკვეთა, მღვდელობისაგან შეიჩვენა და ანათემა იქმნა.“ და როგორც „უკეთურს“, და „ბოროტ განმსჯელს“, ნუ მიუშვებთ სამღვდლო მოქმედებაში, ნუ შეიწყნარებთ, როგორც ქრისტიანის“, რადგან „ყოვლისაგან ქრისტიანეთა მადლისაგან შიშველი არისო“.*

ზაქარიამ მაინც ჩააღწია მოსკოვსა და პეტერბურგს (1768 წ.), იჩივლა სინოდის წინაშე და კიდევ ახალი საბუთი წააყენა ანტონის პაპისტურ „ბოროტმადიდებლობის“ შესახებ (ანტონის ერთი ეგზეგეტიკური შრომის შესახებ) და ცრემლით მოითხოვედა თავის უფლებებში აღდგენას. მან სამი წელი დაჰყო რუსეთში და მიუხედავად ავადმყოფობისა და სიღარიბისა, ენერგიულად განაგრძობდა თავის რეაბილიტაციას. ამ დროს კი რუსეთს თავისი პოლიტიკური ანგარიშები ჰქონდა ერეკლესთან. ამიტომ ყურადღება არ მიაქციეს ზაქარიას დოგმატურ დისკუსიას. სინოდმა იგი არ შეიწყნარა და 1770 წ. უბრძანა დანაშაული მოენანიებინა ანტონის წინაშე.

მაშინ იმედგაცრუებული ფანატიკოსი მოსკოვში მცირე ხნით შეეხიზნა ვახტანგ VI-ის ოჯახს, რომელსაც დინასტიური მტრობა ჰქონდა ერეკლესთან, ხოლო იქიდან 1771 წ. ჩავიდა იმერეთში სოლომონ პირველთან, რომელიც აგრეთვე უთანხმოებაში იყო ქართლ-კახეთის მფლობელთან.

რუსეთიდან დაბრუნებული ზაქარიას შესახებ დაწერილებით აღარა ვიცით რა, იმის გარდა, რომ ქართლ-კახეთის საერო და

---

* მეფისა და კათალიკოსის რისხვა ზაქარიას მიმართ იმდენად ძლიერი ყოფილა, რომ თვით XIX საუკ. 40-იან წლებში რუსიან მწერალ-არქეოლოგ მურავიოვის შეუნიშნავს: „გაბაშვილების გვარი დღესაც არასაიმედოდ ითვლებაო“ (Грѣхы и Агрѣхыя. III, стр. 19—26).

ამ ნხრივ საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ განდევნილ ზაქარიას შთამომავლობა მხოლოდ 1826 წელს დაბრუნდა თბილისში, როგორც ერთი წიგნის შემდეგი მინაწერი გვამცნებს:

„ეს იოანე მოციქულის გამოცხადების თარგმანი მოვიყიდე მე ანტონიმ არხიდიაკონზან უნის კონსტანტინე გაბაშვილისაგან 1826-სა წელსა, ივნისის 4-სა. ამ რიცხვშიდ გადაესახლნენ ისინი იმერეთიდან ტფილისშიდ“. გვ. 209.

სასულიერო მთავრობის ეს დაუძინებელი მტერი ცხოვრობდა ქუთაისსა და გელათში, სადაც კიდევ დასაფლავდა.*

* *

ჩვენ გაეცანით ზაქარია გაბაშვილი, მძლავრი პიროვნება, პატიემოყვარე და ნიჭიერი კარიერისტი, პოლიტიკანი და ცეცხლიანი დემაგოგი, მაგრამ არ გვითქვამს, რომ იგი იყო „მშვენიერი მწერალი და მთხვეელი მაღალსა ფრასსა ზედა, უცხო პიიტიკოსი“.*

მართლაც, ზაქარია გაბაშვილი, როგორც XVIII საუკ. ნიჭიერი სატირიკოსი, ყურადღების ღირსია. მან დასწერა ორიგინალური

* 1772 წ. ზაქარია უკვე ქუთაისში ჩანს ამ წელს 15 თიბათის თარიღით ხოჯავანთ მღვდელს იოვანეს თავის დღიურში შეუტანია: „ბატონიშვილი ალექსანდრე (სოლომონ პირველის ვაჟი.—გ. ლ.) და ზაქარია მოძღვარი ვნახე“. H 2182.

1780 წ. 2რ მაისს ზაქარია ჯერ კიდევ ცოცხალია. ამ წელს მას დაუწერია ვანის ეკლესიის წიგნი და სიგელი (იხ. ცენტრარქივის სიგ. ფ. № 2232).

პლატონ იოსელიანის ცნობით, ზაქარია გარდაიცვალა 1780 წლ. ახლო და შარბია თბილისში, ვეზოს „ლურჯ მონასტერში“ (იხ. *Описание Тифлиса*, გვ. 39).

იოსელიანის ცნობის თანახმად გამოდის, რომ ზაქარია დაბრუნებულა თბილისში, ე. ი. შერიგებია თავის მტრებს. მაგრამ ეს ცნობა მტდარია. სცდება ე. თაყაიშვილიც, როცა ამბობს, სინოდისგან ნაპატრები ზაქარია ანტონმა აღადგონა თავის ხარისხში (იხ. *История Мух. Им. Арх. Обш. III, 145. 1913 წ.*). ზაქარიას შეილის ოსეს წერილებიდან მტკიცდება, რომ ზაქარია აღარ დაბრუნებულა თბილისს, არამედ გარდაცვლილა იმეოეთს და შარბია გელათში. „სრულად სოფელი დაუჩვეე და გაენათის მონასტერსა მიემართე და დავესადგურემუნ დამარხვა შენება მამა ზახარიასთანო“—სწერს იგი რუსეთიდან ანა დვდოფალს. „ქალმასობის“ ავტორიც დასძენს, რომ „ზაქარია მოვიდა იმერეთს და მუნ განისვენაო“. H 2134.

1888 წელს გაზეთი „ივერია“ (№ 198) იუწყებოდა:

„განსვენებულს პლატონ იოსელიანს დარჩა დიდძალი საისტორიო მასალა. ამათ შორის ყველაზე უფრო შესანიშნავია რამდენიმე ძველი სიგელ-გუჯარი, სამეფო განჩიება, საეკლესიო გარდაწყვეტილება და სხვანი. ეს მასალები შეეხება საქართველოში კათოლიკური საოწმუნოებია გავრცელების ისტორიას. ანტონ კათოლიკოსის მოქმედებას, ზაქარია მღვდლისაგან შედგენილს დასს, რომელიც ანტონ კათალიკოსის წინააღმდეგ იბრძოდა და რომლის წყალობითაც ანტონ კათალიკოსი ჯერ დააპატიმრეს და მერე რუსეთში განაძევეს. სხვათაშორის ნაამბობია, თუ რა განსაცდელი დააყენა ანტონის მიერ ნათაჯგმს, „ორმოცა მოწყალეს“ მაშინდელმა სასულიერო ცენზურამ, რომელსაც წიგნი აღუკრძალავს.

იმვე მასალებში მოხსენებულია ანტონის საქართველოში დაბრუნების ისტორია, ზაქარია მღვდლის განკუეთა და მღვდლობიდან გადაყენება. იქვე მოყვანილია ზაქარია მღვდლის საჩივარი ანტონ კათალიკოსსზე; ეს საჩივარი გაბაშვილს რუსეთის სინოდში გაუგზავნია ქართულად დაწერილი. ყველა ეს ძვირფასი საისტორიო მასალა თბილისიდან ბ.ნ. მ. საბინინს წაუღია პეტერბურგს. ეს ძვირფასი მასალა პ. იოსელიანის სიყვდილის შემდეგ ხელში ეკითს მეწიკილმანგს ჩაჯარნია, მერე საბინინს შეუძენია“.

** № 2134; ე. თაყაიშვილი, საისტორიო მასალანი, I გვ. 35.

სატირა „კატისა და თაგვთა ბრძოლა“*, რომლის სუფეტიად გამო-
ყენებულია ანტონის დამხობის ფაქტი.

ესე ოდენ მშვენიერად უთქვამს ეს ლექსნი, რომელ ყოველთა
საქართველოს პირველთა მესტიხეთა დიდად მოსწონთ და უკვირ-
თა—ასე აფასებს ამ პოემას ძველი მწერლობის დამფასებელი თგი-
მურაზ ბატონიშვილი.

ეს პოპულარული პოემა საყურადღებოა ჩვენს მწერლობაში, აგ-
რეთვე, როგორც ლიტერატურული გალაშქრება ევროპული ტენდენ-
ციების წინააღმდეგ:

ციცავ. კუდი რა გიქნია,
საფრანგეთის სწორე ფასი;
კატავ ფრანგულა, ომის მწავლულა,
თაგვთაგან წულულა...

დასცინის ბიზანტიური სკოლის ქართველი კონსერვატორი ფლო-
რენციელ უნიატს. ეს პოემა ჯერ შესაფერად შეუსწავლელია, ვიდ-
რე კი მის სასარგებლოდ ვიტყვი, რომ აქ ავტორი, ცნობილი
საეკლესიო რიტორი, ღალატობს თავის სოციალურ გარგონს. პოე-
მაში მას მკვდარი სქოლასტიკური მეტყველების ნაცვლად შემო-
აქვს ცოცხალი ენა, ანუ როგორც ერთგან აქვს ნათქვამი, იგი
სწერს „მდაბიურთა ენათა ზედა“. სწორედ ამაშია ზაქარია გაბა-
შვილის მხატვრული მწერლობის ღირსება.

ამ შემთხვევაში ზაქარია გაბაშვილი მარტო დოგმატური მტერი
არა ყოფილა ანტონ კათალიკოსისა.

ამის შემდეგ თვალსაჩინო ხდება ჩვენთვის ბესიკის ოჯახის ლი-
ტერატურული ტრადიციები. ბესიკთან ერთად სამწერლო სარბი-
ელზე ზაქარიას ოჯახიდან კიდევ ცნობილი იყენენ:

იო ს ე ბ, ან უ ო ს ე გაბაშვილი—ავტორი პოპულარული „ანბანთ
ქებისა ბატონიშვილის ელისაბედის სამკებრად.“**

* S №№ 303, 395, 1438, 1553, 3189, 3704, 3723. ზოგნი ამ სატირას ზა-
ქარიას მოწაფეს—ისაკ მცირეს მიაწერენ: მაგ., თეიმურაზ ბატონიშვილი („სტინი
კატისა და თაგვთა ბრძოლა თქმული ბერისა ვიგანმე ისაკ მცირისა, რომელიც
მეფის თეიმურაზის II ს რამს ყოფილა“. A 1091, გვ. 100), დავით რექტორი (S
1512) აგრეთვე ხელნაწერები: A, №№ 891, 1164; საქ. ცენტრარქივის ხელნაწ. 201,
S 3723 და სხვ. ჩვენის აზრით, ისაკ მცირის ავტორობის საკითხი ლიტერატუ-
რული მისტიფიკაციის ამბავს უნდა წარმოადგენდეს. ვფიქრობთ, ისაკ მცირეც
ზაქარიას ახლობელი, გვარად გაბაშვილი უნდა ყოფილიყო.

ზაქარიას პოეტური შემკვიდრვობიდან ჩვენამდე მოღწეულია ლექსებიც: ა)
„თხოვანი ღვთისა მიმართ, ანუ განხრახვანი“—ექვს ნაწილად; ბ) „სვინდისის
ლოცვა“; გ) თქმული თორმეტს ეტლზედ,—რომელი არიან ზოღიაქონი ანუ ბერ-
ჯნი“, ოთხ ტაეაოვანი; დ) „სულთ სატრფონი, სამოვნონი, საზენონი“.

** H № 394 და სხვ. ბესიკის უფროს ძმას იოანეს (შემდეგ მიტროპოლიტი)
1779 წ., როცა იგი იერომონაზი ყოფილა, დაუწერია: „სვინდისისა მიმართ გან-
ბკობა“ (A 609).

თანამედროვეთა შეფასებით, იგი დაწერილია სიტყვის დიდი ენციკლოპედიით ანუ „საკვირველის პიტიკოსობით“. ხსენებული ოღა თითქმის სავალდებულო ელემენტი გახდა XVIII—XIX საუკუნე. ნახ. პოეტური ანთოლოგიებისათვის (A 1091). საინტერესოა აგრეთვე ოსეს მიმოწერა იმერეთის დედოფალ ანასთან*.

ნიკოლოზ გაბაშვილი—„შესხმათა შემთხვევლი“, ცნობილი „მეცნიერის“ სახელით (H 2134).

* *

ბესიკის დროს გაბაშვილთა გვარიდან ლიტერატურულ ასპარეზზე აგრეთვე ცნობილი იყვნენ: მისი ბიძაშვილი, ზაზას ასული მანია გაბაშვილი,—ავტორი შაირებისა და ზმა-გამოცანებისა (S, 1582, გვ. 32—40; H 1193) და ტიმოთე გაბაშვილი, ცნობილი მოგზაურობის ავტორი, ფილოსოფოსი, ღვთისმეტყველი, რომელმაც ანტონ კათალიკოსს ბერად აღკვეცა შთააგონა.

ბესიკის ყრმობა და სიკაბუკე

* *

ბესარიონ გაბაშვილი 1750 წელს დაიბადა.**

ბესიკი მეფის ფაეორიტის კალთაში იზრდებოდა. პოეტის ნაშაქართული ეკლესიის დიდგავლენიან პირად და სასახლის ახლობელ ადამიანად ითვლებოდა.

სხვა კონკრეტული ცნობები ბესიკის ბავშვობის შესახებ არ მოგვეპოვება, მაგრამ ერთი უტყუარი უნდა იყოს, რომ ბესიკის აღზრდას თვით მისი მამა ზაქარია ხელმძღვანელობდა.

XVIII საუკუნის პირველნახევარში მძიმე პოლიტიკური ვითარების გამო სწავლა-აღზრდას საქმე საქართველოში მეტად დაბალ დონეზე იდგა. ჯერ კიდევ ბატონიშვილი ვახუშტი ნაღვლიანად შენიშნავდა: „არს ეამი რაოდენიმე, არღარა ისახელების ცოდნა, თვინიერ წიგნის კითხვისა და წერისა, გალობა-სიმღერისა და სამხედროსაგან კიდე და ჰგონებენ დიდ მკოდინარობად“ (გეოგრაფი-

* ოსეს მიმოწერა იმერეთის დედოფალ ანასთან დაეწვია საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის ყოფ. საახიო მუზეუმში, საიდანაც ნაწილობრივ გადმოვწერე 1928 წელს.

1939 წელს, ოსეს რამდენიმე წერილი თავის ასულისადმი და დედოფალ ანასადმი, შევიძინეთ საქ. სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმისათვის.

** ბესიკის დაბადების წლის საბოლოო დადგენა შესაძლო გახდა მას შემდეგ, როცა თვით ბესიკის ავტობიოგრაფიული მინაწერი აღმოჩნდა. ბესიკის ავტობიოგრაფის აღმოჩენა პირველად ჩვენ გვეკუთვნის (1921 წელს). ჩვენი მიუთებით, 1922 წ. იგი გამოაქვეყნა სერგი გორგაძემ (იხ. გახეთი „ბაბტრონი, 1922, № 1).

ული აღწერა, 36). მაგრამ ბესიკის ბავშვობის წლები სწორედ მითარის შესანიშნავი, რომ ამ დროისთვის სწავლა-აღზრდის საქმეში დიდი გარდატეხა ხდება და თბილისში ეწყობა განახლებული სკოლა ანტონ I კათალიკოსისა, სადაც ღვთისმეტყველებასთან ერთად ასწავლიდნენ: გრამატიკას, ისტორიას, არითმეტიკას, გეოგრაფიას, მეტაფიზიკას, ლოგიკას, დიალექტიკას, არისტოტელის კატილორიებს, ვოლფის ფიზიკას და ბაუმეისტრის ფილოსოფიას. რასაკვირველია, აქ აღზრდის ტრადიციის სისტემიდან შედიოდა: კანანახი და დამწერლობა, პიიტოკა და რიტორება, მწიგნობრობა და მთარგმნელობა და შეძლებისამებრ, „უცხოური ენა და წიგნი“.

ფიქრობთ, ბესიკი უნდა ასცდენოდა ანტონის სკოლას*. საერთოდ კი მას აღზრდისათვის ხელსაყრელი პირობები უნდა ჰქონოდა. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ზაქარიას საკუთარი ფილოსოფიური სკოლა ჰქონდა გამართული, სადაც მრავალი ქართველი სწავლობდა „წარმატებულად ხედვითთა შინა ფილოსოფოსობათა“. ცხადია, ზაქარია გაბაშვილი თავის შვილების აღზრდასაც ჯეროვან ყურადღებას მიაქცევდა. ჩვენის მხრით, უნდა დავადასტუროთ, რომ მართლაც, ზაქარიას შვილები მაღალი განათლებით ყოფილან აღიქურვილნი. ბესიკთან ერთად, მეორე ძმა ოსე ცნობილია, როგორც დაუცხრომელი კალიგრაფი, მხატვარი და პიიტოკოსი.

მაშინდელი სასკოლო დისციპლინის მიხედვით, ყრმა ბესიკის გონებრივი წრთენა უმთავრესად რელიგიური გზით უნდა წარმართულიყო. ბესიკის პოეტური ტექსტებიდანაც ჩანს, რომ მან შესანიშნავად იცოდა ბიბლია, საღვთისმეტყველო მწერლობა და სკოლასტიკის ენა. ბოლო პერიოდში ბესიკი თვით სწერდა ჰიმნებს ძველსაეკლესიო ჰიმნოგრაფების ოსტატობით.

გავიხსენოთ, რომ ზაქარიას ოჯახი უპირველესად, „მდივან-მწიგნობარის“ ოჯახი იყო. მისი შვილებიც, ბესიკი და ოსე შემდეგში მეფეთა კარზე ასრულებდნენ ამ თანამდებობას. მდივან-მწიგნობრები კი სპეციალურ სამწერლო აღზრდას იღებდნენ. ეს გა-

---

* პოეტის ბიოგრაფოსს ზ. მთაწმინდელის (ზაქარია კვიციანიძის) სიტყვით, ბესიკი აღიზარდა თავის მამასთან. მის შემდეგ თბილისის საკათალიკოსო სკოლაში სწავლობდა. სკოლაში კარგაზნის დარჩენილა. აქ შეუსწავლია ქართული წერა-კითხვა, საარსული ენა, მწერლობა და სხვა საგნებიც (ბესიკი, გვ. 1). ფიქრობთ, ბესიკი ანტონის სკოლაში არ უნდა მოხვედრილიყო. ანტონის სკოლა გაიხსნა 1755 წელს. ჯერ ერთი, იგი მოზრდილთათვის იყო განკუთვნილი, მეორეც, სკოლა დაიხურა ანტონის ვანდუენისას (1756 წ.) რუსეთიდან მის ჩამოსვლამდე (1765 წ.), როცა ბესიკი 5 წლ. იყო და, შესაშვც, ბესიკი ამ სკოლაში არ იქნებოდა, რადგან მისი მამა ზაქარია გაბაშვილი ამ სკოლის პრინციპული მტერი უნდა ყოფილიყო.

რემოებაც უნდა გავითვალისწინოთ, როცა ბესიკის აღზრდაზე გვიხდება ლაპარაკი.

ბესიკს შესანიშნავად სცოდნია ძველი ქართული მწერლობა. ამას თვით ბესიკის შემოქმედება გვიდასტურებს. ამიტომ დამაჯერებელი უნდა იყოს „კალმასობის“ ავტორის ცნობა, რომ ბესიკს, ქართული სიტყვის მდიდარ რიტორს, თითქმის ზეპირად სცოდნია სულხან-საბა ორბელიანის მაშინდელი ერთადერთი ქართული ლექსიკონი: „მოუთხრობენ ამისთვის, რომელ სცოდნოდეს ზეპირად მთლად ლექსიკონი ქართულიო.“ ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებიდან ბესიკი არა ერთხელ იხსენიებს ვეფხისტყაოსნის, როსტომიანის, ამირან-დარეჯანიანის და ვისრამიანის გმირებს.

რაც შეეხება ბესიკის მიერ სპარსული ენის ცოდნას, უნდა ითქვას, რომ სპარსული ენა თითქმის სავალდებულოდ ითვლებოდა მაშინდელ კარის უმაღლეს საზოგადოებაში და ამ ენის შესწავლა ბესიკს თავის ოჯახშივე შეეძლო. აკი ზაქარიას კიდევაც უსაყვედურებდნენ სპარსოფილობას, როცა ბრალს სდებდნენ, რომ იგი „სპარსულ“ ჰანგებს სწყალობდა თვით ქართულ ლიტურგიულს გალობაში (იხ. ზემოთ). რაც უნდა გადაქარბებული იყოს ზაქარიას პოლემისტის სიტყვები, იგი გვანიშნებს ბესიკის მამის ოჯახში დაცულს სპარსული სტილის ტენდენციებს. ამ შემთხვევაში გასახსენებელია, აგრეთვე, ბესიკის ელჩობაც სპარსეთში (1779 წ.), რაც იმის დამადასტურებელია, რომ ბესიკს რამდენიმედ მაინც უნდა სცოდნოდა სპარსული ენა.

ბესიკის ესთეტიკური კულტურისათვის დამახასიათებელია, აგრეთვე, ძველი ფილოსოფოსების და ძველ-ბერძნული მითოლოგიის ცოდნაც. ბესიკის ლექსებში არა ერთხელ გვხვდება: არისტოტელი, პლატონი, პროკლე, დიოდენ, ისევე როგორც უმბროსი (ჰომეროსი) და მისი გმირები: ახილევი, ლექტორი, პრიამი, ტროილი, ორესტი და სხვა.

მაგრამ, რაც მთავარია, ბესიკი თავისი საუკუნის განათლების მაღალ დონეზე მდგარა. იგი გვევლინება XVIII საუკუნის ქართული ინტელექტუალური წრეების წარმომადგენლად, რაზედაც დაწვრილებით ვილაპარაკებთ შემდეგ, როდესაც მისი ცხოვრების მეორე ნახევარზე გადავალთ. ეკუთვნის არაა, ნიქი და ჭკუის სიმკვირცხლეც ხელს შეუწყობდა ბესიკს ფილოსოფიური წვრთნილების მისაღებად. ყოველ შემთხვევაში, თანამედროვენი შერთად მაღალი აზრი-

---

* ცნობილია, რომ ბესიკის ლექსებში ფილოლოგიური ვრუდიციის ტვირთი დიდია და მის პოეზიაში, ისევე როგორც დავით გურამიშვილის ლექსებში, საბას ლექსიკონის სიტყვობრივი გავლენა შესამჩნევია.

სანი არიან ბესიკის კულტურაზე. პოეტის მეგობართაგანი სულხან ორბელიანი ერთს ეპისტოლეში მას მიმართავს. როგორც ერუდიტს, „სიბრძნით სრულს, ბუნებით-მეცნიერებით გონება კეთილოვანს“^{*} ანონიმი მგოსანი ბესიკს უწოდებს „გონება სრულს, ცნობით შენასრულს“, ** ხოლო იოანე ბატონიშვილიც გვიდასტურებს, რომ ბესიკი „მეცნიერებასა შინა გამოცდილი“ იყო.***

ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ თუ ზაქარია მეფეთა შობლევარი იყო, მის ძმას დაეით გაბაშვილს სასახლის სუფრაჯის სახელო ეკირა,**** ხოლო მის ბიძას პაპუნას ბაზიერ-თუხუცესის თანადგობა. და ბუნებრივია, რომ სასახლესთან დაახლოვებულ ზაქარიას შვილებიც კარისკაცის კარიერისთვის ემზადებოდნენ. ბესიკის შემდეგი დროის ბიოგრაფიული ფაქტებიც გვიმოწმებენ, რომ პოეტი პრაქტიკულ ასპარეზზედაც იღწევოდა, როგორც სახელმწიფო მოღვაწე.

საკითხავია, ვინ უნდა ყოფილიყო ბესიკის პოეტური სიტყვის პირველი გამლევებელი და ხელმძღვანელი? ამ შემთხვევაში, ცხადია, ისევ მის ოჯახს უნდა მივავითხოთ, რომელიც საკმაო ლიტერატურული რეპუტაციით სარგებლობდა. ვიცით, რომ ზაქარიასთან ერთად ბესიკის უფროსი ძმა ოსეც პიტიკოსი იყო, ისევე როგორც ამ ოჯახის ახლო წევრთაგანი ისაკ მცირე (ჩემის აზრით, გაბაშვილი, ძმა ანუ ძმისწული ზაქარიასი) „მშვენიერი მესტიხე და ღრამატიკოსი“. უეჭველია, ამათ უნდა შეეწყოთ ხელი ბესიკის პირველი პოეტური ცდებისთვის.

აღსანიშნავია, რომ ისეთი ოჯახები, როგორიც ზაქარიას ოჯახი იყო, ბავშვთა აღზრდაში დიდ ყურადღებას აქცევდნენ რიტორების და ღრამატიკის კლასს. ექვი არაა, ბესიკიც ვერ ასცდებოდა ამ გზას და პოეტური ტექნიკა მას სკოლაშივე უნდა აეთვისებინა, ხოლო მისი პირველი პოეტური ნიმუშები, წარჩინებულ პირთა „შესხმა“ და „ქებანი“ უნდა ყოფილიყო. ბესიკის ყრმობის ამხანაგადავით აღექსი-მესხიშვილი (დავით რექტორი) გადმოგვცემს: „უამსა სიყრმისასა, როდესაც რიტორებას ვასწავლობდი, მაშინ ეგ შესხმა მეფეს ირაკლის მოვახსენე, დღესა სახელწოდებისა მისისაო“ (S 105). „როდესაც ღრამატიკას ვჭკითხულობდი და პატარა ვიყავ, მაშინ კათალიკოსმა მიბრძანა: მეფის ირაკლის ქება იამბიკოთი მსთქვიო და მაშინ ვასთქვი“... (იქვე). ზოტბების ანუ ოდების გარ-

* „ივერია“, 879, № 5, გვ 205.

** S 108. *** H 2134.

**** ცენტრარქივის ს.გელების პირების წიგნი № 24, სიგელი № 87.

და, პოეზიის ნოყვარულ პაეშეებს შეეკეთილი ექსპრომტებიც ვეა-
ლებოდათ სხვადასხვა შემთხვევებზე, როგორც იგივე დაეით ალექსი
მესხიშვილი გვიამბობს ერთი მისი ექსპრომტული ლექსის გენეზისის
შესახებ: ...„ნაიბის ქალი ბეგუმ მევედრა, როდესაც ცმაწილი ვიყავ,
მე ალექსის ძეს დავითს, რადგან მისი მონათლული ვიყავ, უარი ვე-
ლარ უთხარ,—ჩემის სახლის პირდაპირ მტკერის პირს, ქერივ დე-
დაკაცს ხბო ჩამოუვარდა, კლდეზედ დაეცა და მოკვდა. სასაცილო
იყო დედაბრისაგან ხბოსათვის თავში ცემა და ტირილი,—ის შაი-
რად სთქვიო და ვჰსთქვი“ (იქვე. გვ. 206).

ამრიგად, ყრმებისთვის სავალდებულო ყოფილა ვარჯიშობა და
ლექსის შეეკეთის მიღება. და თუ ასეთ უიმედო პიიტრიკოსს, რო-
გორიც იყო დავითი, ლექსისთვის მიმართავდნენ, ცხადია, არა ერთი
და ორი ასეთი „შემთხვევის“ ლექსი უნდა დაეწერა ბესიკსაც. მაგ-
რამ ამ პირველ ცდებს ჯერჯერობით ჩვენამდის არ მოუღწევიათ.*

და ბოლოს, არ უნდა დაევიწყოთ, რომ სწორედ ყრმა ბესიკის
თვალწინ, ზაქარიას სახლში იწერებოდა სატირული ეპიგრამები
და პოემები ანტონ კათალიკოსზე და მის პარტიკაზე, ისევე რო-
გორც პასუხები უკანასკნელთა „გიობაზედ“. ალბათ ამ გარემოებას
ბესიკის პოეტური განვითარებისათვის უმნიშვნელოდ არ უნდა ჩა-
ველო.

ზ. მთაწმინდელი ამბობს, რომ ბესიკს თავის ყრმულს ლექსებში
„ხშირად ბერები და მოლოზნებიც შეუშკია“, ე. ი. ულანძლიაო, და
ამის საილუსტრაციოდ კიდევ მოჰყავს ვითომდა შეწუხებულ ბერე-
ბის ერთი საპასუხო ლექსიც, თითქოს ყრმა ბესიკზე გამოთქმული:

გაბანთგან აღმობრწყინდა	ჯოჯობეთი აღუშენე,
ახლად ეამად ანტეკრისტე,	ხელთა შიე მისი კლიტე,
შე დალოცვილო უფალო,	დაგვიხსენი ამისაგან
ეს რა გამოგვიქოფიტე?	უჟალო, იესო ქრისტე...

მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ ზაქარია გაბაშვილის ეპოპეას,
ცხადი უნდა გახდეს, რომ სატირა „ანტეკრისტეზედ“, თქმული
უნდა იყოს არა ბესიკზე, არამედ ზაქარიაზე, ცნობილი ბრძოლის
დღეებში. ასეთია ჩენი აზრი, თუმცა პოეტის ზოგი მკვლევარი ამ
ეპიგრამას სავალდებულოდ ხდის ახალგაზრდა ბესიკისათვის.

განკერძობით უნდა აღინიშნოს აგრეთვე ბესიკის მძლავრი მუ-
სიკალური ტალანტი, რომლითაც ის უხვად ყოფილა დაჯილდოებული

* ბესიკისა და სულხან ორბელიანის მიმოწერა („ივერია“, 1879, № 5. გვ.-
205—206; „ივერია“, 1902 წ. № 116), სადაც წარმოდგენილია „პირველი დაწ-
ყება ანუ შეყვანილება“, სწორედ ასეთ სასკოლო ვარჯიშობას უნდა წარმოად-
გენდეს.

იმპროვიზატორობის ნიქთან ერთად. მისი მომღერლობა ხომ საქართველოს გარეთაც იყო ცნობილი. ამიტომ დამაჯერებელი უნდა იყოს ზ. ჭიჭინაძის ცნობა, რომ „ბესიკი ჯერეთ ახალგაზრდა ყოფილა, რომ სიმღერების წერა დაუწყევიაო“ (ბესიკი, გვ. 1). ბესიკის მუსიკალური ნიქისათვის ხელი უნდა შეეწყო ისევე იმ ოჯახს, რადგან ზაქარია მუსიკალური პიროვნება ყოფილა და ქართულ საეკლესიო ვალობაში მას რალაც ცვლილების შეტანაც კი უტოლია.

გონებრივ აღზრდასთან ერთად ბესიკს აგრეთვე კარგი ფიზიკური, სარაინდო სკოლაც უნდა გამოეწყო. ისევე როგორც მისი დროის არისტოკრატიული ახალგაზრდობა, იგიც „ცხენისა, იარაღისა, თოფისა, ხმლისა, ტანისამოსის მოყვარული“ უნდა ყოფილყო. ზ. მთაწმინდელის და ალ. ხახანაშვილის მიერ ჩაწერილი ვაღმოსტეგებით, პოეტი საუცხოო მოჯირითე ყოფილა („ჭყეარებია ნაბღის დახურვა, ცხენზედ ჯდომა, ჯირითი“). *

* *

ბესიკის ყრმობის და ბავშვობის წლები საქართველოს კატასტროფულ ამბებს ემთხვევა, როცა გარეშე მტრების აგრესიული მოქმედებით ქართველი ხალხი უკიდურეს მდგომარეობამდე იყო მისული.

„საბრალო, შეწუხებული, აობრებული, უხელფეხო, გათაყებული ხალხი“,—ასე სთქვა მაშინდელს ქართლ-კახეთზე ახალციხის ფაშამ, და ამ მტაცებლის სიტყვები ზედმიწევნით გამოხატავს ქართველი ხალხის მაშინდელ მძიმე პოლიტიკურ ვითარებას:

„აჲი დრო იყო, — გვიამბობს თანამედროვე, — ყოველდღე აკლებას მოველოდით, საქართველოს სრულიად დაქერასა. ყოველდღე დიდს ჯარებს გამოეწოდით და საქართველოს წალეკასა, დატყვევებასა და დიდი გამარჯვება იქნებოდა, თუ რუსეთს დავიკარგებოდით“ (თაგვ. იესე ოსეს შვილისა, 7). „ეჲა, რა ბევრ უცხო შესაქცევებს ნახეთ, — სწერდა ერეკლე შეორე, რუსეთში მყოფ კათალიკოს ანტონ I-ს, — და მე ამ განსაცდელიანს ქვეყანაში რაებს ეხედავ და რაებს გავიგონებ ხოლმე. რა წაბრძანებულხარ, მასუკან ხუთჯერ თუ ექვსჯერ ლეკზე გაგვამარჯვებია და ბევრნიც იხოცებიან, მაგრამ კიდევ ჩვენზედ ხელს არ იღებენ“.* დატყვევებას და მახვილს გადაარჩენილი მოსახლეობა გარბოდა სამკვიდროებიდან: „დაიცალა საბარათაშვილო, სომხითი, ორბელიანთ მამული. და

* ზ. მთაწმინდელი, „ბესიკი, ალ. ჭაჭავაძე და გრ. ორბელიანი“, გვ. 1. A. Хаканов. История и культура Грузии, III, 222.

** „მოამბე“, 1824, № 4.

ზოგი გავიდა კახეთს, ზოგნი ავიდნენ ზემო ქართლში და საერისთავოებში. აღარსად დარჩა შენობა იმ მხარეს. მცირედნი კაცნი ქვეშის ციხეში იდგა... იყო ცემა ლეკთაგან მარადის და ოხრება... მთელს სომხითში ბოლნისის მეტი და სამწევრისის მეტი შენობა არ იყო. ორბელიანთა მამულიც ასე დაიცალა, რომ დმანისის და ფიტარეთის მეტი შენობა აღარ სად იყო, — ამბობს მატჩანე (ქ. ცხ. 238, 144). გარეშე ზტრისაგან ქვეყანა „გათავებული იყო“, ქართლისა და კახეთის ქვეყნები ასე აყრილიყო, რომ უსიმაგროდ და უციხოდ აღარსა-ვინ იდგა“ (იქვე 125). განსაკუთრებით თავზარდამცემი იყვნენ ლეკები, რომელნიც თვით თბილისში, მეფის სასახლიდან რამდენიმე ნიბიჯზე იტაცებდნენ ხალხსა და საქონელს (გვ. 230). „მოციდიან ბევრჯერ და ქალაქის გარემოთა ბაღებთა წისქვილებთან მოითარეშიან. უკეთუ ერთსა მხარეს გავიდის ქალაქიდან მებრძოლი და დააყრევის და გააქცივის, მეორესა მხარესა დაჰკრიან და წავიდიან“ (გვ. 227); „ამისთანა მტერობა ყიზილბაშთა არ უქნია, რაც ამათ ქნეს“ (გვ. 195).

ლეკის შიშით ქართველ მოქალაქეს არ შეეძლო მშვიდობიანად გადასვლა ერთი სოფლიდან მეორეში: „შაეს ტყეში დიდი ლეკიანობა იყო. რაც ხე გაინძროდა, ლეკი მეგონის და თოფი მხად მქონდა. თუ გაჩენილიყო რამე, თოფი რას შემეწეოდა, მამკლავდენ“, — ჩივის მაშინდელი მგზავრი (თავგ. იესე ოსესშე., 53). ასეთ პირობებში, ცხადია, არც საზოგადოებრივი, კულტურული მუშაობა იქნებოდა შესაძლებელი. მტრის შიშით მრავალი სასწავლებელი იკეტებოდა. მაშინდელი სამონასტრო სკოლები გაზაფხულზე იხურებოდა და იხსნებოდა, როდესაც ხეს ფურცელი გასცივოდა და მტერი ტყეში ველარ დაიმალებოდა („...გაზაფხულ ტყეთა ფურცლისა გამოსვლითგან ვიდრე დაცვენამდე არბევდენ... გარნა ვითარცა იწყებდის ტყე შემოსვასა ფურცელთაგან, ვითარცა მოსწავლენი მოიქცეოდინ სახლად თვისსა შიშისათვის ლეკთაგან“: („რო-ნინი“ იონა ხელაშვილისა).

მშვიდობა არც მყუდრო სენაკებში იყო. მტრის ჩახვილი არც იქ შეხიზნულს მწერლებსა და ნწიგნობრებს ასვენებდა: „ვეუადე დიდად სიმართლესა და კელს, მაგრამ ლეკისაგან გვეშინოდა. თუ რა უტბად მეწეროს, ნუ დამწყველით, გვედრებითო“, ამბობს გადამწერელი (ძველი საქართველო, II, 113). ხოლო მეორე კალიგრაფი, მტრისაგან დაჰრილი, ასევე ბოდიშობს მკითხველის წინაშე: „აეაზაკთაგან მოწყულულ ვიყავ და ბექნი ჩემნი წულულ და უსჯულ-ლო აგარიანთაგან შეეკულ და რაც ნაშავე ნახოთ, ნუ მწყევთ, ღვთის გულისათვის, არამედ შენდობით ზომიხსენეთო“ (იქვე, გვ. 114)

ორბელიანთა წრე

უნდა გავითვალისწინოთ, აგრეთვე, მეორე მნიშვნელოვანი წრე, რომელსაც ბესიკის გონებრივსა და ესთეტიკური ფორმაციისათვის შესაფერი როლი უნდა ეთამაშა. მხედველობაში გვაქვს ორბელიანთა დიდი კულტურული ოჯახი, რომელთანაც ბესიკს მკიდრო ურთიერთობა ჰქონდა, უსათუოდ, იმ მიზეზითაც, რომ ღამა მისი ორბელიანთა პირად სამსახურში იმყოფებოდა, როგორც მათი მოძღვარი.

პოეტისათვის დიდი კულტურულ-ესთეტიკური მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყო ურთიერთობა იმ ოჯახთან, რომელიც სულხან-საბას სახელით იყო განათებული და ბესიკის დროსაც ისეთ მაღალ კვალიფიკაციის ადამიანებს ითვლიდა, როგორიც იყვნენ: ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანის შვილი მ ზ ე კ ა ბ უ ქ, — ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე, ფილოსოფოსი, ბასრი სატირიკოსი, ანგედოტისტი და ეპიგრაფისტი; იო ა ნ ე ორბელიანი — ცნობილი ფილოსოფოსი, „რომელიც საფილოსოფოთა წესითა აღკუთრვილ იყო... და ქართლშიაც უბრძნე და უმცოდნე არავინ იპოებოდა“ (ქ. ცხ. 139), „სიბრძნესა შინა აღზრდილი... ზედმიწევნით ფილოსოფოსი, ვარსკვლავთა-მრიცხველი ფიზიკოსი და არიუმეტიკოსი; უწყაოდა ბუნების ისტორია და იყო უცხო რიტორი... ესე იყო ფრიად გონება-მახვილ ესრეთ, რომელ მსცოვანებისა გამო თვალთაგან მოკლებულ იქმნა და ვერა რაჟსა ხედვიდა. მაშინც ყოველთა წერილთა ძალ ეღვა განმაოტებად“ (S 2134).*

ბესიკის შეფიცული მეგობარი დავით სარდალი, მეწინავე ლაშქრის სპასპეტი, ცნობილი მხედარი და ლიტერატორი (სპარსულიდან „ყარამანიანის“ მთარგმნელი), რომლის მიმართაც მიძღვნილია მთელი რკალი ბესიკის მიმართებებისა:

1. „დავით ხარღლხაჯში“,
2. „მნათობთაჯში“,
3. „რაც მიიწერა ხოფელმან“,
4. „ცრემლთა მდინარე“,
5. „ბედისამჯი“,
6. „სამძიმარი“,
7. „ახპინძის ომზედ“.

ორბელიანთა ოჯახიდან ბესიკის ყრმობის მეგობარი ყოფილა აგრეთვე დავით სარდლის უმცროსი ძმა სულხან ორბელიანი, რომელიც

* იოანე ორბელიანი — ძე ელიზბარისა (საქ. სიძ. II. 384) დაიბადა 1693 წ. გაზდ. 17E0-იან წლებში (მდივანბეგი, მსაჯულთუხუცესი). 1731 წ. შეუერთდა რომის ეკლესიას (თამარაშვილი, 349-359), რითაც დაიმსახურა სასტიკი რისხვა ქართული საპლედლოებისა. 1754 წ. ზაქარია გაბაშვილის თაოსნობით განდევნილი, ერეკლემ რამდენიმე წლის შემდეგ ისევ დააბრუნა. შემდეგში „ნამსაჯულეკად“ იხსენიებან. იოანე ორბელიანს შეკლდომით ზოგჯერ კაბუა ორბელიანთან აიგივებენ ზოლმე.

ველსაც პოეტი უწოდებს „ნათელ-შკრთოლევარე გოდოლს მეგობრობისას, იადონებრ ხმა მწვლილ მშტვენაეს და ტებილ ხმოვანებით ყურთა მიშტაცს, რიტორს უებროს.“* და ბოლოს უნდა ვაგვიხსენოთ პოეტი ვახტანგ ორბელიანი, — დმანისის მეპატრონე, რომლის კარის მოძღვრად ითვლებოდა ზაქარია გაბაშვილი.**

ამ „გამოჩენილ“ პოეტზე გაკვირთ უნდა შევჩერდეთ.

ბესიკი რომ განსაკუთრებით აფასებდა ვახტანგის პოეტურ ოსტატობას, იქიდანაც ჩანს, რომ უკანასკნელი პერიოდის ლექსთა კრებულში ბესიკს თავისი ხელით ჩაუწერია ვახტანგის ორი პოპულარული ანბანთ-ქება: „ათენს ბნელ გულს“ და „ალალებს ბაგეს“, რომელთაც ჩვენი მკვლევრები შეცდომით თვითონ ბესიკს აკუთვნებენ.

ვახტანგ ორბელიანი „მშვენიერი ლექსთ-მთხზველი“, ანტონ I-ის სიტყვით თვით სულხან-საბაზე მაღლა მდგარა შესანიშნავი ოსტატობით:

ვახტანგ შაირთა დაღათუ ამოწნად
ჭმურებოდა, მაგრა საბას უკეთეს ჰსთქვიდა:
უცხოდ შეაწყუნის ჭრასნისი, განსაკვირუოდ დაღქმინს
დასატკობებლად მსმენელთა, გონებისა...
ჩემდაცა იქმნა მოძღუარ ჰაწაულათა რათმე.
ვახტანგ სიბრძნისა ქუე-მდებარები კაცი,
რიტორ შუენიერ, მკვერ-მეთქვი საკვირველი,
ფილოსოფოსი, პიიტოკოსი უცხო...
ფილოსოფოსი, პიიტოკოსი უცხო...

ვახტანგის ასეთავე მაღალ შეფასებას იძლევა იონე ბატონიშვილიც: „ესე იყო საფილოსოფოსთა სამღრთოთა წვრილთა შინა ზედმიწევნილი, უცხო მესტინე და მშვენიერი, მგზავსად ძველთა, და კარგი ანბანთ-ქებისა შემაწყობელი“ (მცირე უწყება ქართულთა მწერალთათვის“, გვ. 47). ვახტანგის შემოქმედება დაცულია საქართ. მუზეუმის S ხელნაწერებში; №№ 342, 1203, 1512, 1516, 2770. უკანასკნელ ხელნაწერში მოთავსებულია ვახტანგის მიერ რუსეთში (1739 წ.) მოგზაურობის ეპიზოდი, პეტერბოლის აღწერა: „ამბავი ხელწიფისა სრა სასახლეთა და ბარხა ბალთანი“ (იხ. აგრეთვე ლენინგრადის საჯარო წიგნთსაცავის ხელნაწ. №23).

ლექსის ვირტუოზობასთან ერთად, ვახტანგს დამსახურებული ჰქონია რეპეტაციის ისტორიკოსის, ფილოსოფოსისა და მთარგმნელისა. ანონიში ავტორის ერთი ბიბლიოგრაფიული მინაწერი ზედმეტად გვიდასტურებს ვახტანგის მოღვაწეობის დიდ სახელს:

საქებრად მსურხარ შენ, ბრძენო,
ვინ ამბავს გვეტყვი ტკბილადო,
ვახტანგ, თეადო ქართველთა,
არა ხარ გასაკილადო;

* „ივერია“, № 5-6, 1579 წ. გაზ. „ივერია“, № 116, 1902 წ. ბესიკის ერთი ეპისტოლე სულხანისადმი შემდეგი პოსტკრიპტუმით თავდება:

მე ბესიკი—შენი მონა.
ვარ შენ შორის მლოგვის წონა;
გარჩა მეგობრობის მტრფობი,—
ბესარიონ გაბაშვილი.

** 1730-იან წლებში, დმანისი, საჟაყ მღვდელ-დეკანოზობდა ზაქარია გაბაშვილი, ვახტანგ ორბელიანს იკუთვნოდა.

მწადის შევამყო, თუ მქონდეს
სიბრძნე საწონი ქათილადო,
ჩინებულ მცირედ პრჩეულნი,
აწ დაგვრჩა შენსა წილადო*.

სამწუხაროდ, ვახტანგის პოეტური და ფილოსოფიური შემოქმედრობიდან მცირე ნაშთი-ღა დარჩენილა. ვახტანგ ორბელიანის ნაწერები მისი სიკვდილის ახლო-ხანებშივე განიავებულა.

დასასრულ დაეძინეთ, რომ ვახტანგ ორბელიანი ანტონის მასწავლებელთაგანი ყოფილა, როგორც თვით ანტონი გვიდასტურებს: „ჩემდცა იქნა მოძღვარ, სწავლათა რათმო“.

ვახტანგ ორბელიანის (1703—1752) შემოქმედებასთან ერთად ნაკლებ გამოკვეულია მისი ცხოვრებაც.

პროფ. ე. კეკელიძეს ვახტანგი სულხან-საბა ორბელიანის ძჰად მიაჩნია (ლიტ. ისტ. II, 1924, გვ. 67), მაშინ როდესაც ვახტანგ სულხან-საბას ძმისწულია (ვახტანგის შვილი, რომელიც 1709 წ. ყანადარში მიიყვალა). სეზგი გორგაძეს იგი XIX საუკ. პირველი წლების ვახტანგ ორბელიანი ეგონა, თუკვ ბატონიშვილის მეუღლე, მამა ვახტანგ და აღექსანდრე ორბელიანებისა (ჩვენი მეცნიერება, № 1, 1924), ხოლო პლატონ იოსელიანი მას აიგივებს სულხან-საბას მამასთან, ვახტანგთან (წყობისტყ., შენ. 167). მისივე სიტყვით, ვახტანგ, როგორც კათოლიკე, 1715 წ. თან წაყოლია საბას რომში, საიდანაც თურმე უკან აღარ დაბრუნებულა. თუმცა ჯერ კიდევ 1728 წელს, ვახტანგ „არა მიქცეულიყო ლათინთა კერძ“, როგორც მისივე ნათლული იესე ოსეს შვილი გადმოგვცემს (გვ. 6). ვახტანგის ევროპაში ყოფნის დამადასტურებელი საბუთი არ მოგვეპოვება. მისივე ნაწარმოებიდან ვიცით მხოლოდ, რომ 1738 წ. ის იმყოფებოდა რუსეთში „მრავალ განსაიდელ შემთხვეული“ (S 2770).

* *

ვახტანგ ორბელიანს, სულხან-საბას ორიენტაციის გავლენით, 1731 წ. მიუღია კათოლიციზმი თავის ძმისწულ იოანე ორბელიანთან ერთად (თამარაშვილი, 353), რის გამო „განუწყვეტელი დევნულება“ გამოუტოვია ორთოდოქალურა წრეებისაგან (იქვე, 351). როგორც კემმარიტ ბატრიოტა, სასტიკად ავიწროებდნენ ოსმალნი და სპარსნი, რომელთაც თურმე მთელი ქონება წაართვეს, დიდი ხარკი დაადევს და იქამდის „უკანასკნელ“ მდგომარეობაში ჩააგდეს, რომ მხად იყო დაეტოვებინა სამშობლო (350).

1741 წლიდან ვახტანგს, რომლის დახმარების მოიმედეს, ვენერგიული მიმოწერა აქვს პაპთან და კარდინალებთან, რითვისაც საგანგებოელჩასაც კი გზავს მის რომში (იქვე). 1741-42 წ. მან მტრისაგან დევნილმა, დროებით საშვერელოს შეაფარა თავი. გარეშე მტრებთან ერთად ვახტანგს ავიწროებდა მისივე სახლიაკი სარდალი ქაიხოსრო ორბელ ანი, რომლის ბელშიც იყო ორბელიანთა „სახლის-ბატონობა“ (საქ. სიძვ. II, 535). ქაიხოსროს ინტრიგების წყალობით, ერეკლე მეფემ, რომელიც ვახტანგის ასულ ქეუევანზე იყო დანიშნული (1744 წ.), მოულოდნელად დაუტევა სარძლო და განდევნა. ქეთევანი მონოხნად აღიკვეცა და იმავე წელს ჯაერით მოკვდა. თვით ვახტანგ გარდაიცვალა 1752 წ. ნოემბრის დამლევეს (თამარაშვილი, 351).

ასეთია ბესიკის მამის პირინციპალის თავგადასავალი.

* ლენინგრადის საჯარო წიგნთ-საცუის ხელნაწერი, № 23.

ბესიკი ანა-ხანუმ დედოფლის კარზე. ღევან ბატონიშვილი

„უბედობა, „სოფლის ცემა“ ბესიკმა ბაეშეობის დღეებიდანვე გამოსცადა. შემთხვევით არ ამბობს ერთგან:

ვიყავ ბედისა დამაბრალები,
მეც მომხედა სოფლის მკვლელი ბრკალები...

მხოლოდ თორმეტ-ცამეტის წლისა იყო ბესიკი, როცა დაანხვს და აათორიქეს მისი მშობლების ოჯახი. ბაეშეის მგრძნობელი გულისთვის მძიმე დაღი უნდა დაესვა ამ გარემოებას და მისი ყრმობა მწარედ უნდა მოეშხამა.

„...რაც რაიმე მქონდა ან დედულ-მამული, ან პირადად შენაძენი, აგრეთვე საეკლესიო ქურქელი, სულ წამართვეს, ცოლი, შვილები და მთელი ჯალაბი სიღარიბეში ჩააგდეს, ასე რომ კარდაკარ დადიოდნენ და მოწყალებას თხოულობდნენ,—გვიამბობს ზაქარია,—თექვსმეტი თვე ვიჯექი საპყრობილეში, ბოლოს კათალიკოსმა უბრძანა ყარაულს: საპყრობილეს მოშორდით, სადაც უნდა, იქ წავიდესო. მათ შორის ჩემი შვილების და ძმების 9 ბავშვი იყო. კათალიკოსი ქადაგობდა: ვინც მათ მოწყალებას მისცემსო—ეკლესიაში არ შეუშვებო. გავიდა ერთი წელიწადი და ჩვენ უარესი დაგვემართა: მოაყენინა ჩემი უფროსი შვილი (ოსე) და ისე სასტიკად სცემა, რომ ერთი კვირა ავადმყოფი იწეა. გამოგზავნა იასაულები, რომლებმაც რაც დარჩენილიყო: წმინდა ხატები, წიგნები და წმ. ნაწილები, ისიც წაიღეს.

„კიდევ გამომიგზავნეს კაცები, შევერთდეთ, თორემ რუსეთში გაგყრით ყველასაო. მე არ დაეთანახმდი. იენისში, როცა მეტად ცხელოდა, უფროსი შვილები ცალცალკე საპყრობილეში ჩასვეს. მე, ჩემი ცოლი და ოთხი მცირეწლოვანი ბავშვი დაგვეყვანა ურემზე და მთებში გაგვზავნეს, საშინელ ადგილებში გაგვატარეს. მზრუნავი არაეინ მოგვეცეს, ფიქრობდენ—ამით დავიმორჩილებთო, მერე იქიდან ცოლი და ბავშვები წამართვეს, მე კი ექვს მთიელ კაცს მიმეცეს, რომლებმაც ორმოცი დღე საპყრობილეში მამყოფეს, რვა შვილი წამართვეს, ორი დიაკვანი და დანარჩენი საერო პირები. ბევრი ვთხოვე, ერთი შვილი მაინც მომეცით, კაცს ამდენ ცხვარსაც არ წაართმევენ-მეთქი, მით უმეტეს, რომ ისინი თქვენი ნაჩუქარი კი არაა, ლეთისაგან მოცემულია-მეთქი, მარა არ ისმინეს.

„მოვიდა მეფე ერეკლესა და ანტონ კათალიკოსის ბრძანებანი: გახადეთ, [გაჩხრიკეთ, რასაც ნახავთ წაართვით—რომ არაერთარი ნაწერი არ ვაატანოთო, მეორეჯერ საზღვარზე გაჩხრიკეთო. იმავე წამს ტანისამოსი გაგვხადეს, გაგვჩხრიკეს, მაგრამ ჩვენ არაფერი

აღმოგვაჩნდა. მოგვეცეს ერთი გზის მაჩვენებელი ოსეთამდე, იქიდან მოვედი ყიზლარში, აქაც არ დამაყენეს“...*

ასეთი მკაცრი ლონდიებანი მთავრობის მხრივ ზაქარიას შვილებისადმი იმ გარემოებითაც იყო გამოწვეული, რომ ზაქარიას ბრძოლებში მისი ოჯახიც მონაწილეობდა. „გიობიდან“ ჩანს, რომ ზაქარიას მეუღლეს ამ საქმეში ჩაბმული უნდა ყოფილიყო, ისევე როგორც მისი უფროსი ვაჟი იოანე დიაკონი, რისთვისაც იგი საპყრობილეში ჩაუსვამთ, ხოლო, რაც შეეხება ცნობილ ოსე გაბაშვილს, იგი მოწინააღმდეგე პარტიას აქტიურ მებრძოლად ჩაუთვლია მამასთან ერთად. ოსემ არ შეიწყინარა რუსეთიდან გამოგზავნილი ანტონის ცნობილი „მიწყალებს თარგმანი“, და ხელი არ მოაწერა. როცა რუსეთიდან დაბრუნებულს და უფლებებაში აღდგენილ კათალიკოსს ზაქარიასთან ერთად ხელშეკრული ოსეც წარუდგინეს, კათალიკოსმა მამასთან ერთად იგიც შეაჩვენა, როგორც „მამისა თვისისა შემწე“. „ჩემს შვილს და ისააკს, არც კი ათქმევინეს რაჟე,—მოგეითხრობს ზაქარია, მიგვეცეს საერო კაცებს, რომელთაც შეუბრალებლად გვეცემეს, შეგვაპერეს თმა და წვერი, დაგვადეს ბორკილები და ჩაგვეყარეს საპყრობილეში. მრავალჯერ კაცები გამოგვიგზავნეს, რომ დავთანხმებულყავით, მაგრამ ჩვენ უარზე ვიდექით“...**

ამის გამო, თუმცა გადახვეწილ ზაქარია გაბაშვილს თან მრავალი მიმდევარი გადაჰყვა იმერეთში და შემდეგ რუსეთსაც, მაგრამ ცოლ-შვილი კი აღარ დაანებეს, როგორც ერთ ლექსში ჩივას თვით ზაქარია:

მე მტირალს ქართლი გამოშარეს,
მეუღლის წართმვას არ მიმაკმარეს,
შვილნიცა რვანი ერთ ვამ წაშვარეს...*

ზაქარიას განცხადებიდანვე ირკვევა, რომ მეფისა და კათალიკოსის დევნილობის სისასტიკე ყრმა ბესიკსაც შეხებია. ოჯახის აფორიაქება, გაღარიბება, შიმშილი, გააფთრებულ იასაულებსაგან მიყენებული შეურაცხყოფა, აქა-იქ საშინელ მთებში იძულებითი თრევა და განსაცდელი, მშობლების და ძმების წამება, მშობელი მამის შეკრდიდან მოწყვეტის ტკივილი,—ბესიკის ყრმობის ხეივანი ყოფილა.

* ზაქარის მოხსენებიდან (1767 წ.) ასტრახანის ეპისკოპოსის სახელზე. იხ. იას. ლორთქიფანიძე: „მასალები საქართველოს ისტორიისათვის (18 საუკ.)“; „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის.“ საკავშირო მეცნ. აკადემიის საქ. ფილიალის გამოც., 1940, ნაკვეთი II, 23-24.

** იას. ლორთქიფანიძე, გვ. 22-23. *** S 303.

თუმცა არავითარი ოფიციალური ცნობა არ მოგვეპოვება ბესიკის შემდგომი მდგომარეობის შესახებ და ბესიკის ცხოვრების ეს ხანა ციხეში არის მოცული, მაგრამ ზოგი საბუთის მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ შეჩვენებულ ნამოდგერალის ოჯახიდან კერძოდ ბესიკს მფარველი გამოსჩენია. ცხადია, ასეთი ვაბედულება მხოლოდ სასახლის დიდგაელებიანსა და დამოუკიდებელ პიროვნებას შეეძლო. ჩვენი დაკვირება ამხელს, რომ ეს პიროვნება ყოფილა თეიმურაზ მეორის ქერივი დედოფალი ანახანუმ, რომელიც თავისი დედოფლობით პირადად ზაქარიასაგანაც იყო დავალებული. პატივმოყვარე, მკაცრი და ამაყი ანახანუმ თვით ერეკლესაც არ ერიდებოდა. მოხუცი თეიმურაზის რუსეთში უდროო გამგზავრებას და იქ მის სიკვდილს ერეკლეს აბრალებდა და მასთან თავის სამღურავსა და საყვედურს არა მალავდა. თვით ერეკლეს „არა უყვარდა ანახანუმ, ვითარცა დედინაცვალი“ და მხოლოდ მამის ხსოვნის პატივისცემით ითმენდა. თუმცა მათ შორის უთანხმოება იმდენად ყოფილა გამწვავებული, რომ რუსეთის კარზედაც კი შეუნიშნიათ: „Ираклий с матерью своею имеет несогласие“. თვით ქმრის სიკვდილის შემდეგაც დედოფალს დამოუკიდებლად ეპირა თავი და „ცხოვრობდა სიკვდილამდე პალატსა მეფისასა, ნებითა მეფისა ირაკლისათა“.

დედოფალი რომ ზაქარიას ოჯახს შემწედ უნდა გამოსჩენოდა, გასაგებია. ამ საქციელით დედოფალს საშაღლობელი უნდა მიეზლო ზაქარიასათვის და მით თავისი უკმაყოფილება უნდა გამოეთქვა ერეკლე-ანტონისადმი, როგორც ანტონის გამდევნელი თეიმურაზის თანამეცხედრეს და ორთოდოქსიის ერთგულს. დედოფლის მიერ ზაქარიას ოჯახისათვის მფარველობის გაწევას მეფე ჩვეული თავდაპირით უნდა შეხვედროდა და ძალაუბრებიც უნდა მოეთმინა.

ირკვევა, რომ ბესიკის ბედის კეთილად წარმართვას მეორე გარემოებაც ზედ დართვია სახელდობრ ის, რომ დაახლოებით ამაზე ცოტა ადრე ანახანუმ დედოფალმა გამოართვა ერეკლეს ძე მისი „ლეონ აღსაზრდელად სახლსა თვისსა“. * სწორედ ეს მომენტი უნდა ყოფილიყო გადამწყვეტი ყრმა ბესიკის შემდგომი ცხოვრებისათვის.

ერთი იმ საბუთთაგანი, რომლის მეოხებითაც ჩვენ ვლაპარაკობთ ანახანუმ დედოფლის ბესიკზე მფარველობისა და ბესიკის თანამეზრდილობის შესახებ ლევან ბატონიშვილთან, არის პოეტის ერთი ნაწარმოები, სახელდობრ, სამგლოვიარო ოდა „სამძიმარი“, თქვენი ლევანის უდროო გარდაცვალების გამო.

* ქართლის ცხოვრება, ზ. კაპ. გამოც., II, 223.

„სამძიმრის“ რეალიებიდან ირკვევა, რომ ბესიკი იმყოფებოდა ღვეან ბატონიშვილთან, რომელსაც ერეკლეს სასახლეში ზრდიდა ანახანუმ დედოფალი, და ისიც, რომ ბესიკი ბატონიშვილის ამალის წევრი ყოფილა და მასთან შეზრდილი.

ამ გარემოებას „სამძიმრის“ შემდეგი ადგილები გვიდასტურებენ:

* *

[შიშართვა ლეონისადმი]

...სად გზა შენდა საწთომო,
სადა მიდამო,
სად გეახლნეთ საგნომო,
ლეონ სახარომო,
ყმათ გულებისა ხომო.

...
სადაით, ლეო,
სად ეპოენეთ სიახლეო?

...
გეძიებს სული
შენდა ზრდილი აღკრული.

...
სადა ვის ვგულებ,
პატრონად მოვიძულებ,
სული ინაკლებს მტრულეებ;
ლეონ, მით ვასწყლულეებ,
მოვიხსენო რა თქმულეებ,
შენდამი ვკრულეებ,
შენადვე ვინატრულეებ,
ველი თვალდახმულეებ,
სიყვდილისადმი ვჭრულეებ.

...
ვა დროსა ჩვენსა,
მსგავსადვე მოსაწყვენსა,
ჩემსა ირენსა
ჩეჰათ დღედ მონაცემთა.
ჰოი, ცის ლომო,
ლეო, ცისავე, ხომო,

...
სადა არს სრა სახარომო.

...
ვაი დუმან, ხმანი
სამოენონისა კჰანი:
მესიკთა თქმანი,
მეტრებთა დასწყდეს თმანი.
მეტოლნი ყმანი,

...
მგოსან-ნოტების თნენი,
კამანი, სჰანი.
ლხინნი, სრულ დასანთქმანი -
...
სრა ცალიერი,
უპოვარი, მშიერი,
სახლი ძლიერი

...
სადალა სერი
სტუმართა განმბებერი.
ვა, მგონე ერი,
ლეო, სად ბედნიერი.

...
სად პატრონისდა ყმობა,
სად ერთსულობა,
სად მოყვარულთ თხულობა,
სად კახმულობა,
სადა დაარბაზულობა?
ვაი, სრულობა,
ვაი, დაკარგულობა,
ვა, ყმაწვილობა.
დ.ხანილ-დანაზრულობა!
შორს წარხდა თემად;
უცხოთა თანა გემად;
ლეონ მოცემად
ვისმეა ძალემს საჩემად?
გარნა სად მრწემ
ვიყომეა მსახურ მგემად?
მწირობა-მსხემად,
მისდა არა მაქუა კდემად;
მას ვსდევ ირემად—
მას ნუკრად მადლის მფენად-
...
ვა, ჩემდა თვალნი,
მ.თგან მიერ დღე მკრთალნი,
ასხურებენ კრემლთა
განხვრეტს გულისა ცრდემლთა.

„სამძიმარი“ ბესიკი იგონებს ლევან ბატონიშვილთან „ერთ-სულობას“, „მეგობრობას“, თავის „მრწემობას“, „მსახურგებობას“, „პატრონის-და ყმობას“, მისდა „ზრდილი აღკრული“, ბატონიშვილს უწოდებს „ჩემს ირემს“, „ყმათა გულების ხომს“ (ხომლი). მას აგონდება სასახლე, „ძლიერი სახლი“, „სრა სახსომი“, „მისი კაზმულობა“, „დარბაზულობა“, სადაც მგონის უზარუნველ ცხოვრებას ახალისებდნენ „მუსიკათა თქმანი“, „მუტრიბთა თქმანი“, „მგოსან-ნოტების თქმანი“, „ქამანი, სმანი, ლხისნი“, „სერი სტუშართა განმბევერი“, „მეტოლნი ყმანი“, ბატონიშვილის ნადირობა, ასპარეზი, ბურთი, ჯირითი, რომელშიც მონაწილეობდა უნდა მიეღო თვით ბესიკსაც, როგორც მხლებელს და მეგობარს. გარდახეცილ მგოსანს სწევას მოგონება სასახლისა, სადაც ვითარდებოდა მისი და ბატონიშვილის მეგობრობა და თუმცა იმეამად მას სხვა, ახალი პატრონი ჰყავს, მაგრამ ის ყველას „მოიძულებს“ ბატონიშვილის სიყვარულით და კვლავ „ინატრულებს“ მათთან „სიახლეს“. იგი ოცნებაშიაც მას „სდევს ირემად“ „ნუკრად“ და სხვ. ასეთი ყოფილა პოეტის სიყვარული თავისი პატრონისადმი და მათი პატრონ-ყმობა. ამრიგად, „სამძიმარი“ უსათუოდ შეიცავეს ბესიკის ავტობიოგრაფიულ ელემენტებს. ამ სამგლოვიარო ოდიდან ჩანს, რომ პოეტის ცხოვრების პირველი პერიოდი დაკავშირებული ყოფილა ლევან ბატონიშვილთან და მისი მეოხებით ერეკლეს სასახლესთან, სადაც ცხოვრობდა ანახანუმ დედოფალი.

ასეთივე დამადასტურებელ საბუთად ანახანუმის კარის და ზაქარია გაბაშვილის ოჯახის სიახლოვისა, ზაქარიას განდევნის შემდეგ, ჩვენ უნდა მივიჩნიოთ აგრეთვე ბესიკის უფროსი ძმის ოსე გაბაშვილის ცნობილი ხობტა ანახანუმის ასულის ელისაბედის სამკებროდ დაწერილი და კიდევ ის ფაქტი, რომ 1765 წელს გათხოვილ ელისაბედს მზითვებში გააყოლეს ედიშერ გაბაშვილი, — შეიძლება ბესიკის ახლობელი ნათესავი, — როგორც ერთგული და ახლობელი კარის აზნაური. ის ცნობაც საგულისხმოა, რომ 1772 წ. რუსეთში დიპლომატიური მისიით წარგზავნილ ლევან ბატონიშვილს კამერდინერად ახლავს ბესიკის უმცროსი ძმა ზაქარია გაბაშვილი.* და, ბოლოს, ანახანუმ-ლევანის კარის მსახურად და სამეურნეო საქმეთა რწმუნებულად მოჩანს ბესიკის ბიძა ზაზა გაბაშვილი.** ყოველივე ეს მოწმობს, რომ ანახანუმი და მისი ნაშვილენი ლევან ბატონიშვილი ნამდვილ მფარველად გამოსჩენიან განდევნილ ზაქარიას ოჯახის წევრებს.

* ელისაბედ ბატონიშვილის მზითვის წიგნი. * * Грамоты I, 370.

** იხ. მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისთვის. წიგნი I (ბელ-ფასი, კირა, ფასები) 1938 წ. გამოც. ნ. ბერძენიშვილისა გვ. 50, 53, 60, 65.

დასასრულ, პოეტის მკიდრო მეგობრულ კავშირს ბატონიშვილ-
თან ის აკროსტიხული იამბიკოც გვიდასტურებს, რომელიც ბატონი-
ნიშვილის და ბესიკის მეგობრობის აღსანიშნავად დაუწერია დავით
მესხიშვილს და რომელშიც კიდურწერილობით გამოყვანილია ლე-
ონის და ბესიკის სახელები: „ბესარიონ გაბაონს მივჰსწერე ესე
იამბიკო აკროსტიხულად და ამას შინა არს: „ბესარიონ, ლეონ,
დავით“.

ბრძენი ლიშენთა ნუ ჰსდროებ მოვისად წარვედ,
ესურე, ერთეუ სახეთო სავანთა,
სულთა ოქიმა, იაფსინდუ მრავლად ჰყავ,
აყუარენ ნაშნი ასიხისა მაუყვდაენი,
რთონ ნეტარძი იტრფეს თუ გულთა წყურვილით. (S 105).

ანგეარად, ბესიკის ყრმობის დღეების მფარველად ჩვენ ანახა-
ნუმ დედოფალს ვგულისხმობთ. ბარათაშვილის ასული, ციციშვი-
ლის ქერივი, დედოფლად მოწოდებული „მშვენიერებისა“ გამო, ესე
ყოველთა ბანოვანთა შორის უმეტეს აღმოცისკრებულ იყო და
სხვისა მისსა შვისა შარავანდელი ბნელ-ექმნა, შეიღნივე მნათობნი
ცისანი მონებად დაერდომილ-იყენეს და სიბრძნისა მიერ გონება
აღზენაე-აღესრბოლ“-ო, ჩვეული პათეტიკით და მკვერობით ლაპა-
რაკობს კარის მეხოტბე ისტორიკოსი დედოფალ ანახანუმზე, რომ-
ლის გონიერება და სილამაზე მართლაც განთქმული ყოფილა. მას
დიდი გავლენა ჰქონია მეუღლეზე და თავისი მდგომარეობით კიდევ
უხვად სარგებლობდა. ამაოღ არ ამბობს თვითონვე ერთგან: რომ
შას „საწუთრომა ურიცხვი ბედკეთილობა, სიმდიდრე და დიდებანი
ზე ვარდაამატა“. პატივმოყვარე დედოფალი მდიდრულად ცხოვ-
რობდა და არას ზოგავდა თავისი კარის ბრწყინვალეებისთვის.

რა მოსაქმე უნდა ყოფილიყო ქაბუკი პოეტი მეფის სასახლეში,
ანახანუმ დედოფლის სამსახურში?

შესაძლო იყო გვეფიქრა, რომ ლევან ბატონიშვილის მხლებე-
ლი ბესიკი—პოეტი და მწიგნობარი, ჭერეკლეს სიახლოვეს მყოფი—
დააწინაურეს და კარის მდივან-მწიგნობრობა მისცეს, მაგრამ ჩვე-
ნამდგ არ მოღწეულა ერეკლეს არც ერთი სიგელი ან ბრძანების
წიგნი ბესიკის მდივანობით შესრულებული. შესაძლოა ეს იმ გარე-
მოებით იყოს გამოწვეული, რომ პოეტი ამ სახელისთვის ჯერ კი-
დევე სრულასაკოვანი არ იყო, ან შეიძლება ზაქარიას შვილს მეფე
საბოლოოდ არ ენდობოდა, რომ თავისი კარის მესაიდუმლედ გაე-
ხადა, მაგრამ კარზე მყოფ აზნურს ხომ თავისი „სახელო“ უნდა
ჰქონოდა? ეს „სახელო“ კი ისევე ლევან ბატონიშვილის ამალის
შტატში უნდა ვეძიოთ.

მაგრამ უფრო უნდა ვიფიქროთ, რომ ბატონიშვილის მხლებ-

ლობასთან ერთად, მდივან-მწიგნობრის ოჯახიდან გამოსული ქაბუკი ბესიკი ჯერ თვით ანახანუმ დედოფალს ემსახურებოდა „მდივნობის რიგზე წვრით, კითხვით“, * ისევე როგორც ამ თანამდებობაში მისი წინამორბედი, მასავეით ახალგაზრდობის ასაკში მყოფი ცნობილი იესე ოსესშვილი.

„ბატონს დედოფალთან ვიყავ უფროსი ერთიდა იქ ემსახურებოდი წვრით, კითხვით“... „ვიყავ ბატონ დედოფალთან და მდივნობის რიგზე ემსახურებოდი... ყოველი წიგნი ჩემგან იწერებოდა მოკითხვის თუ მაგვარი დიდი სიგელი“... „შიგნით რაც საწერი და საკითხავი იყო მე აღვასრულებდი თუ რაც ან მეფეს ენებებოდა და ან დედოფალს, მე ვიყავ მწერალი“ (თავად. იესე ოსესშვილისა, 16, 21).

როგორც მისი ეპისტოლეები გვიმოწმებენ (H 1455), იგი მხატვრული სიტყვის მოყვარულიც ყოფილა. ის ფაქტიც საგულისხმოა, რომ თვით დედოფლის დებიც ვერსიფიკაციას ეწყობოდნენ და ამ დარგში მათ სახელი ჰქონდათ მოპოებული. ასე, ანახანუმის და ანასტასია იყო „განსწავლული სწავლათა შინა და მოლექსეობასა და მხიარულებასა“. ** სხვათაშორის, მას ლექსად მიმოწერაც ჰქონია განთქმულს ჰაბუა ორბელიანთან. ამ პოეტური კორესპონდენციების ნაწილს ჩვენამდეც მოუღწევია. ***

ანახანუმის მეორე დაც—ბარბარე ასევე მონაწილეობდა მუნასიმ-ლექსობაში, **** და, ბოლოს, მესამე და—მახია ყოფილა „გონიერი და დიდად ზრდილი“. **** ამრიგად, ის წრე, რომელსაც ურმა ბესიკი შეეხიზნა, პოეტური სიტყვის მიმდევარი ყოფილა და შესაძლოა, სასახლეში დაახლოებული ანახანუმის დები პირადი მონაწილეობითაც ახალისებდნენ ურმა ბესიკს პოეტურ ვარჯიშობაში.

მაგრამ ბესიკის ნამდვილ კეთილ გენიად გვევლინება ლევან ბატონიშვილი, რომლის გავლენა სასახლეში განუსაზღვრელი იყო. ერეკლეს ყველაზე მეტად უყვარდა შვილებში გონიერობისა და სიმამაცის გულისთვის და ყველაზე მეტად მას ენდობოდა. ლევანის ავტორიტეტი იმდენად დიდი იყო, რომ „მთელი საქართველოს ხალხი შეჰყურებდა ლევანს იმედათა“.

* ბესიკის შედგენილი ზომ არ უნდა იყოს ანახანუმ დედოფლის სამძიჰრის წიგნი (1770 წ.) ვლისაბედ ბატონიშვილის გარდაცვალებამდე? (II, 1455).

** H 2301. *** S 1516, გვ. 39—40; № 1012, გვ. 1052—1054.

**** S 36-86, გვ. 66— „შეჰვაბუჯ ორბელიანისაგან პასუხი ანახანუმ დედოფლის დის ბარბარესთან მიწერილი“.

***** H 2301; იხ. მახიასადმი ლექსად მიწერილი დიმიტრი ბაგრატიონისა.

„ლეონ მშენიერი“, „სახელოვანი ანაგებიტა“, „ახოვანი“, „საქმე მაღალი“, „ძალუძლეველი“, ნამდვილი სახალხო გმირი იყო, „იგი ემსგავსა მამასა თვისსა სიმზნითა“.

ხალხმა გამოსთქვა მასზე:

მშალი სჭრის ბაგრატივნისა,
ნეფუსა ირაკლისაო,
ნეტავი გაჰაცნობინა,
ღვეანს უქებენ შვილსაო;
აჯობა თავის მამასა,

სანამ იცელიდა კბილსაო,
ურჯულთ გამამატურია,
როგორც ნაპირი ტყისაო,
თუ ლევან იქით მიბრუნდა,
საქმე სჭირს დაღისტინსაო.

გმირობასთან ერთად, ახალგაზრდა ბატონიშვილი დიდი პოლიტიკური ნიჭითაც იყო დაჯილდოებული. მხედარი და სახელმწიფო მოღვაწე, იგი მართლაც „ირაკლის ძალი“ იყო, როგორც მაშინ უწოდებდნენ.

ლევან მორიგე ჯარის ორგანიზატორი იყო, მისი სარდალი. პირადი მზნეობით მან გასწვნიდა ქართლ-კახეთი მოთარეშე ლეკებისაგან; იგი დიპლომატიური მისიით იყო წარვლენილი რუსეთს პროტექტორატის პირობების გამოსარკვევად და ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა (1756—1782) ჩამბული იყო სხვადასხვა სახელმწიფო საქმიანობაში.

საკმარისია წავეიკითხოთ ანტონ I კათალიკოსის ერთი უცნობი პირადი წერილი, რომ თვალწინ წარმოგვიდგეს ამ შესანიშნავი ქაბუჯის პიროვნება, რომელზედაც ასე დიდ იმედს ამყარებდნენ მაშინდელი ქართული პოლიტიკური წრეები.

...„ლეონ ნიადაგ განსაკუთრებულს შინა წარმატება აღემატებოდა თითოს შინა წელიწადს მტერთა ზედა მრავალჯერ ძლევით იღიდებოდა, ვგონებ, რომ ამისთანა ყმაწვილი ამ ქვეყანაში არ ნახულიყოს ცხენოსნობასა შინა, არცა სიმზნესა და მამაცობასა, არცა გონიერებასა შინა და თავისის მამის სახელისა და ქვეყნის სამჯობინაროს გამორჩევასა შინა. არა თუ ყოველს წელიწადს ოდენ ითქმის, რომ ყოველს თთვეს უკეთესობას შინა აღვიდოდა, დაღისტან შინა ერთმანეთს ეუბნებოდიან: ერეკლე აღარ დაბერდებოა, ასეთი სხეა ერეკლე გამოჩნდაო, რომ ერეკლეს წინააღმდეგობა არავის შეუძლიანო. აქამდის ერთი იყო და ახლა ორი ერეკლე არისო. ანაზედ დიდად განკვირებულ ვარ, რომ ამ შეიდს, რეს წელიწადში რამდენჯერ ვნახედი, ვეხდაედი, რომ თავის მამის, სახლისა და თვისის ქვეყნის სამჯობინარი სიკეთე დღით დღე ლეონს ემატებოდა“...*

* H 2510. „მოხსცა ღმერთმან შეფუსა ირაკლის-ძე ერთი, სახელად ლეონ, რომელიცა ე: გ-ვსა მამასა თვისსა სიმზნითა და მრავალჯის შეაუსოხა მან ლეკი და მოაპო აჰა ლეონ, ზიხრად ოტეკა ქართლისა ლეტაგან“ (ქ. ცხ. 271). ლევან ბატონი 203

თვით ერეკლის მოსისხლე მტერმა, ახალციხის ფაშამ აღიარა, ბატონიშვილის სიკვდილის ეამს, რომ „მოხუცების ეამსა მეფეს ირაკლისსა ერთი ფარდა აქენდა საქართველოს, რომელიცა ოთხ კერძოვე იგურდევ იფარებოდა და აწ დიდი შემწე მოეშალა ირაკლო მეფესაო“.*

მზედარ ბატონიშვილს, რომელიც მუდმივ ლაშქრობაში და სამხედრო ვარჯიშობაში იყო გართული, ბრწყინვალე ამაღა ჰყავდა. „ლევანმა ორი ათასი მეტი ამაღა შეიკრიბა, სულერთიან თავისთავით ყნაწვილკაცობა, გამოჩენილი ვაჟკაცები, სადაც ყოველს ომში პირველი მეომრები ისინი იყვნენ და გამარჯვებულნი“.** ამ ამაღის წევრი ყოფილა ბესიკიც, — მონაწილე ბატონიშვილის ლაშქრობისა და დროსტარებისა, როგორც მისი ოდა „სამძიმარის“ რეალები გვიმომწებენ.

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა აგრეთვე ერთი საბუთი, რომელიც ეხება ლევან ბატონიშვილის მიერ ფულის გაცემას ბესიკისათვის. 1777 წელს ბატონიშვილის სახლის გამგებელი მანუჩარ მდივანი თუმანიშვილი ბატონიშვილის ფულიდან ხუთ მინალთულს აძლევს ბესიკს:

„ღთით იანერის დამდევს ქქს უჟე ბატონიშვილის ლეონის ბრძანებით გიორგი მოძღვრისაგან მომებარა თორმეტი მინალთუნი და ეს ამისი ხარჯი არის:

ჭ (ხუთი მინალთუნი) ქ. ბესარიონ გაბაშვილს მიეცე. და სხვ. ხარჯის ნუსხასა ძვეს რეზოლუცია თვით ბატონიშვილისა:

ქ. მანუჩარ მდივანო, ეს შენთან დაგვიხარჯავს ამ ნუსხით სულ იქნება ჯამი თოთხმეტი მინალთუნი. იანეარს;

ო: ქქს: უჟე:

ბექედი „ლეონ“.

სახარჯო ნუსხაში ბესარიონთან ერთად მოხსენებული არიან ბატონიშვილის კარის მსახურნი ანუ მსლელბები:

ნიშვილის მხურვალე მონაწილეობით „განაწესა მეფემან ირაკლი მორიგე (ჯარი) ქართლ-კახეთით, რომლითაც დიდათ ისარგებლა და იყო შაუადის სამი ათასაშდის განმხადებული ჯარი, თავადნი და ახნაურნი და გლეხნი და მათთან თვით მეფე და ძენიცა მისნი, ყოველივე თვითოსა თვესა ჩაოდაიხდიდნენ და სადაცა იყო ლეკთაგან სატიქრო ადგილი, მუნ მდგომარეობდნენ. როჯლისა გამო დიდად შეშინდნენ ლეკნი... და ეამსა ფრიად დამტვიდდა ქაოთლ-კახეთი და იწყეს მოობრეაულთა დაბნეათა შორის საქაოთქელოსათა შეიობა და შოაუალნი სოფელნი აშენებნენ“... (ოქაე).

* ქ. ცხ. 274.

** § 1655,ბ.

1. ივანე მოლარეთ-ხუცესი
2. შანშე დაეითიშვილი
3. სოლომონ მღვდელი.

ვფიქრობთ, მათ შორის ბესიკის მოხსენება კიდევ ერთ ზედმეტ საბუთს გვაძლევს იმისას, რომ პოეტიც ლევან ბატონიშვილის ამა-ლის წვერად მივიჩნიოთ:

და ბოლოს, ამავე ხარჯის ნუსხაში სწერია;

„ჩ (ერთი მინალთუნი) ქ. სოლომონ მღვდელს,
გაბაშვილის ხელით.“

თუ ამ „გაბაშვილში“ ისევ ბესარიონი იხსენიება, მაშინ ჩვენ საბუთი გვეძლევა* ვიფიქროთ, რომ პოეტი ბატონიშვილის შინაკაცი ყოფილა.

* *

ამრიგად, ქაბუკი პოეტის ცხოვრება ბატონიშვილის მეოხებით უმთავრესად სასახლესთან უნდა ყოფილიყო შეკავშირებული. სწორედ ლევანის კარზე უნდა ჩამოყალიბებულიყო ბესიკი პოეტად; აქ უნდა გაფურჩქენილიყო მისი ლირიკული ვირტუოზობის ნიჭი. აქ, სასახლეში, ბატონიშვილის წრეში, ბატონიშვილებთან და სასახლის ბანოვანთა და შიმუნეართა შორის, ამ გაუთავებელ ზეიმების და მეჯლისების სუფრაზე უნდა გამოეჩინა ქაბუკ პოეტს ნიჭი მუნასიბი ლექსებისა, როგორც „ნადიმზე ზმათა მფენაეს“, შესანიშნავ ექსპრომტერს, იმპროვიზატორს და ჯადოქარ დამკვრელს.

და ისიც საგულისხმოა, რომ ბესიკს ერთგვარი პოეტური ატმოსფერო ჰქონია, რადგან ანახანუმის დებთან ერთად, თვით ლევან ბატონიშვილიც არა ყოფილა მოკლებული პოეტურ ინტერესებს.** მას მიეწერება რამდენიმე სამიჯნურო და ეპისტოლარული ლექსი, რომელნიც გვიჩვენებენ ბატონიშვილის პოეტურ ნიქსა და ვერსიფიკაციის ცოდნას.*** მაგრამ თვით ბატონიშვილი, „ლეონ მზიანი“ იყო ობიექტი მგოსნური ხოტბებისა. ცხადია, ბესიკსაც

* მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, წიგნი I (ხელფასი, ქირა, ფასეზი), 1938 წ. გამოც. ნ. ბერძენიშვილისა, გვ. 57—58.

** № 3723, გვ. 248—249. S 1534 გვ. 46—48; S 1540 გვ. 43 სხვათაშორის, ლევანს ლექსითი მიმოწერა ჰქონია ბესიკის მეგობარ დაეთ მესხიშვილთან; როგორც გვიწმომბებს უკანასკნელი თავისი ერთი ლექსი-ეპისტოლეს შესახებ: „ლეონ ბატონიშვილს მოწერა ჩემთვის და პასუხად მივსწერეთ“ (S № 105, გვ. 153).

*** ლეონზე შესხმა დაუწერია აგრეთვე ამბროსი წილკნელს (შემდეგში ნაკრუსელი, იმ. ცენტრარქივის ხელნაწ. № 201 დაეთ ალექსი-მესხიშვილს (S 105 გვ. 224) „ლეონისათვის თქმულნი ათნი სიტყვანი იამბიკოდ, 1781 წ. 10 აკვისტოს.

არა ერთი ხოტბით უნდა ედიდებინა თავისი მეცენატი, არა ერთი ეპისტოლარული ლექსი უნდა ჰქონოდა მიძღვნილი თავის პატრონისა და მეგობრისადმი, მაგრამ ეს ნაწილი ბესიკის პოეზიისა ჩვენთვის ჯერჯერობით უცნობია, ან არ მოღწეულა, ემ საზღლოვთაო ოდის („სამძიმარი“) გარდა, რომელშიც პოეტი მწარედ დასტირის ბატონიშვილის უდროო სიკვდილს.

ამგვარად, თუ გავითვალისწინებთ ჯერ ორბელიანთა წრეს, რომელსაც უსათუოდ ჰქონდა თავისი კულტურული გავლენა ბესიკის ოჯახზე და, მაშასადამე, ბესიკის ყრმობაზე, ხოლო შემდეგ ლევან ბატონიშვილს და საერთოდ ბესიკის მკვიდრო სიახლოვეს ერეკლეს კართან, უნდა ვიფიქროთ, რომ ბესიკის ახლობელი გარემო ყოველის მხრივ ხელისშემწყობი უნდა ყოფილიყო მისი პოეტური განვითარებისა და შემოქმედებითი ნაყოფიერებისთვის.

„ცოცხალი ბესიკი“

გადმოცემის მიხედვით და თანამედროვეთა დამოწმებით, ბესიკი გრაციოზული გარეგნობისა ყოფილა: „ტანადი“, „პირად თეთრი“, „სახით მშვენი“, „თმახშირი“, „კაეებიანი“, „ზილფიანი“, — ფიზიკური სილამაზით დაჯილდოვებული; ცოცხალი, მოქმედი, მხიარული, „ტყბილად მოუბარი“ დიდკაცურ და მოქალაქეთა ღზინების დამამშვენიებელი და „აშიკთა მორთულობის“ ოსტატი.

ზეპირი გადმოცემით, ბესიკი ლურჯ ტანისამოსს ატარებდა. მეორე გადმოცემით, მწვანე თერი ჰქონია აჩემებული. მისი კოსტუმის ერთი სამკაულთაგანი მწვანე ქალაღია ყოფილა (ქალაღია — აბრეშუმის დიდი ბალღადი ყელზე მოსახვევი შარფი, რომლის ერთი წვერი გულზე ჰქონდათ დაშვებული ყაბალახივით).*

* შესაძლოა ეს გადმოცემა ალ. ჰავეკაძის ლექსიდანაც მომდინარეობდეს, რომელიც ბესიკის 1875 წ. გამოც. გარეკანზე ეპიგრაფად მოჰყავს ზ. ჰიჭინაძეს:

მისის ვარღმან ფურჩქენიღმან,

ბესიკმან მწვანით მკობიღმან.

ალ. ჰავეკაძე.

მაგრამ ჰიჭინაძე შემდარია, როცა აქ „ბესიკ“-ში ჩვენი პოეტის სახელს გულისხმობს. ჯერ ერთი, ჰავეკაძის ლექსის ნუახებში „ბესიკის“ ნაცლად „ბებეკი“ სწერია, რაც საბას განმარტებით ნიშნავს „ელვარეს“ და თუნდაც იგი „ბესიკად“ დამაზინჯებელიყოს უფიც გადამწერთა მიერ, მაინც კონტექსტის მიხედვით, ამ ლექსში არასგზით ბესიკ გაბაშვილი არ იგულისხმება, არამედ გარკვეული მცნება მოცემული საბა-ორბელიანის განმარტებით.

ამ ლექსთან ერთად, ამავე წიგნის გარეკანზე ჰიჭინაძეს ეპიგრაფად მოჰყავს აგრეთვე ბარამ ბარათაშვილის და დიმიტრი თუმანიშვილის ლექსები, სადაც ისევე „ბებეკის“ „ბესიკად“ გადამაზინჯებასთან გვაქვს საქმე. ხსენებული ავტორებიც ისევე როგორც ალ. ჰავეკაძე, ამ ლექსებში სრულიადაც ბესიკს არა გულისხმობენ.

ბესიკის პოეტური დუელიანტი მზექაბუჯ ორბელიანი, ერთ ბოროტ სატირაში ბესიკზე, ბრალს სდებს პოეტს გადამეტებულ კეკლუცობაში, გარეგნობის ბრწყინვალეობით გატაცებაში. აი, ეს შემჩნეული დეტალები ქაბუას სატირიდან, როგორც ბესიკის გარეგნობის დამახასიათებელი:

- „რას ტანადობს როსკიპულად?
- „ეშხიანობს, ეთერაობს, ეკახმების ვლუარებით“.
- „ზეუაობს, ზექალაობს, ზილფიანობს ზენანჯთ“.
- „იკეთებს ისვის იასა, იღებავს ილაფიანსა“ *
- „ფერად ფერობს, ფაქიზაობს“...
- „პატარქალობს პირად პონით“...
- „ვარდუაობს ვარდისახარ“.
- „ქალუაობს, ქალთა მზეობს, ქულქვეშ იგებს ქულავს ქალმით“.
- „კრულსა, კერპულად კიცხულსა, კონიან კაეებიანსა“.
- „ქაკლობს ქავლით“...
- „ოი, რა მარდათ იღებავს უღვაშებსა წითლად, ინით“**...

რაც უნდა გადაქარბებული იყოს გაბოროტებული სატირიკოსის პორტრეტული აწერილობა, ამ სტირიკონებიდან მაინც იხედება ბესიკის სახე: ელეგანტური, სიკაბუჯის შარავენდედით მოსილი ქართ-ველი დენდი, გატაცებული თავის ტუალეტით, ზომიანე მეთი კეკლუცობით, ანაკრეონტი, „ქალთა მზე“.

* *

ცნობილია, რომ ერეკლეს კარი განთქმული იყო აზიური სიმდიდრის ბრწყინვალეობით. უპირველესად თვით მეფე იჩენდა დიდ მიდრეკილებას მდიდრულ ჩაცმულობა-მორთულობისადმი. რუსეთის რეზიდენტი იაზიკოვი წერს ერეკლეზე: „Пятье носят всегда богатое... ишпость весьма любили“...*** ხოლო გერმანელი რეინეგსი დასძენს: „მეფე ყოვლის მხრიდამ ცდილობს შეიძინოს რამე მდიდრულად ცხოვრებისთვისო. რაც სკირდება, ზოგს თავის ქვეშევრდომებს ართმევს და ზოგს იმ ვაჭრებს, რომელნიც რუსეთი-დამ, სპარსეთი-დამ და ოსმალეთი-დამ საქართველოში სავაჭროდ მიდიანო.***“

ბუნებრივია, რომ დიდკაცობაც მეფეს ბაძავდა. რაც ბრწყინვალე ტანისამოსი მეფეს ეცვა, ისინიც იმას ნდომულობენო“, გადმოგვცემს იგივე და ჩვენ ვიცით, რომ, მართლაც, თბილისის დიდგვარეულ წრეებში განვითარებული იყო დიდი მხატვრული გემოვნებით შეთანხმებული ჩაცმულობის კულტი. ტყუილად კი არ ამბობს თავმომწონედ ერეკლეს ერთი კარის-კაცი: „ჩაცმა და დახურვა მი-

* ვარიანტი: „იკეთებს ირისიასა, იღებავს ილაფიანსა“ Н 213⁷.

** S 1612^ბ. *** I'pamotoy, I, 184. **** „ივერია“, № 5—6, 1879.

ყვარს და არც მაკლიაო“, ჩამოსთელის რა თავის გარდერობის ვრცელსა და მდიდარ ქონებას.*

თუ სადაზღვე მიდიოდა მზრუნველობა გარეგან სიკეკლუცისათვის, ამას ზედმეტად ადასტურებს თვით ბესიკის მეცენატის ბატონიშვილი ლევანის ერთი კერძო წერილი, რომელიც ქუდის შეკრვას ეხება. იგი მთელ ტრაქტატს შეიცავს ქუდის არტისტულად შეკერვისათვის.** და ბოლოს, ბესიკის წრის გარეგანი ბრწყინვალეების გატაცებისთვის დამახასიათებელია მაგალითი პოეტის ახლობელი მეგობრის დავით ალექსი-მესხიშვილისა, რომელსაც სიკაბუკეში ესევე უკითხინებენ „კეკლუცად ჩაცმას“ და „საარშიყო სამოსელის“ სიყვარულს.*** ამისთვის უწოდებდნენ მას „სუკიას“, რაც მისი ერთი ჩამომავალის განმარტებით, ნიშნავს კობტად ჩაცმულს, მომხიბლავს. დავითი, როგორც ნამდვილი პეტიმეტრი, ნაცვლად პატიკ-საცვეთებისა, ტოლალეზად აბრეშუმის ბალდადს ხმარობდა.

ასე „ტანისამოსის მოყვარული“ იყო მაშინდელი „ოქროს ახალგაზრდობა“, რომლის რჩეული ნაწილი ბატონიშვილ ლევანს ახლდა ამაღლაში და რომლის წევრი თითონ ბესიკი იყო. ბატონიშვილის ამაღლა თავს იწონებდა „როგორც საუცხოვო ცხენებითა, ისე იარაღითა და სრულიად ის ამაღლა ვერცხლის ყაწიმებში პრიალებდა თურმე, ბედაური ცხენებით, წითელი ტანისამოსით, ვერცხლის კრიალა ყაწიმებით“****

ეს ახალგაზრდობა განთქმული იყო ბრძოლებში თავისი განხედლობით, ვაჟაკობით, შემმართებლობით, მაგრამ მშვიდობიან დღეებში მანვე იცოდა წაბმით ღვინები, „ბედაურთ ცხენთა შეკაზვება, გამომჩვენობა, ტანისამოსთა კეკლუცით შემოსება, ტურფად ჩვენობა“ და „ყოველი განცხრომა, განსვენება, სიხარული“. ეს „გონება ქარიანი“, „არზაქარი“ „ოქროს ღილებყაწიმებიანი“ ახალგაზრდობა, ეს „განცხრომად სახიობით მოცინარე კაბუკნი“ იყვნენ ბესიკის ახლობელი მეგობრები და ბესიკი მათი პოეტი იყო. სწორედ მათს წრეში მიმდინარეობდა ბესიკის უკუში, პედონისტური ცხოვრება, როგორც ქალაქელი პოეტისა და სასახლის მგოსნისა. აპიტომ უწოდებს ბესიკს კაბუა ორზელიანი „ცხოვრება ცარიელს“, „ლოთებიანს“, „წიდოვან წარმართს, „მრუშ მეძავს“, „საქციელ საჯაგელს“—გულისხმობს რა ბესიკის ეპიკურულ და ბოჰემურ ცხოვრებას.

სასახლეში მოაღერებელი ბესიკისათვის, როგორც აშობს გადმოცემა, ღია ყოფილა თბილისის არისტოკრატიული უბნის კარე-

* იესე ოსეს შვ., 4, 11, 41.

** ცენტრაოკიუ სიგელების ფონდი, 226, № 4429, ფ. № 229, № 2135.

*** II 3237. **** აღ. ორბელიანი, S 1655იბ.

ბი. სწორედ ამ უბანზე იტყოდა გააზნაურებული მდაბიო: „დიად-
ძნელი უბანი არის. გარშემო დიდნი კაცნი ახვევიან და ზეიდაჲ
დაჰყურებენ“. ამ უბანში განთქმული იყო სახლების მდიდრული
განწყობილება, „მოფენილობა, ფიანდაზი, კარგად დახედობა, მარ-
თებული ლხინი, მგალობელი, მეჯლიში“. ბესიკი განუყრელი წევრი
ყოფილა ამ უბნის არისტოკრატიული ლხინების, როგორც მომღერ-
ალი და მგოსანი. ამ ნადიმებზე ითხზებოდა მისი სატრფიალო
ლექსები, სიმღერები, ექსპრომტები, კალამბურები.

მაგრამ პოეტი თბილისის დემოკრატიულ ინტერესებითაც ყო-
ფილა დაბანდებული. მუსიკალურ იმპროვიზაციების გამო ბესიკს
დიდი სიყვარული ჰქონია დამსახურებული ქალაქის წვრილბურ-
ეუაზიულ წრეებში.

მთაწმინდელის მიერ ჩაწერილი გადმოცემით, თარის, ჩონგუ-
რის დაკვრით, სიმღერისა და ტკბილი ხმის წყალობით, ბესიკი
„განთქმული ყოფილა მთელს საქართველოში, მეტისმეტი საყვარე-
ლი ყოფილა დაბალი ხალხისა, ბაზაზების, ვაქრების და საერთოდ
ყველასი. გამიგია, რომ ბესიკის ხმა და ჩონგურის დაკვრა სულთ-
მობრძავსაც კი მოასულიერებდაო. ბესიკი მარტო უმაღლეს პირებ-
ში არ ყოფილა სახელგანთქმული. ამისიევე ერთობ დიდი პატივი
ჰქონია მაშინდელს მოქეიფე ხალხს. მოქეიფე ხალხი სულში ისომ-
და ბესიკსაო. მისი სახელი თითოეულმა მოქალაქემ იცოდა. ყოვე-
ლი კაცის სახლში ლხინი ისე არ გათავდებოდა, რომ ბესიკის სა-
ხელი არ ეხსენებინათ და მისი სადღეგრძელო არ დაეღიათ“... ზა-
ზაზები, სოვდაგრები, ხელოსნები „ყოველ წვეულებაში უსიკვდი-
ლოდ ჰპატივებდნენ. მაგ., ამქრის დღესასწაულებში, სამღვთოებში,
შეგირდების დალოცვაში, ქორწილში და სხვა სამხიარულო შენ-
თხევეებში“.*

ამ გადმოცემის სიმართლე, სხვათაშორის, დადასტურებულია
იმავე კაბუა ორბელიანის მიერაც. პირადი შურისძიებით აღძრუ-
ლი სატირიკოსი შეუბრალებლად ბასრავს პოეტს:

ში, ყოვლად საძაგელი,
სომხებს დაჰყავთ მუდმივ ქირით.**

ე. ი. თბილისის ვაქრებს, რომელთაც განსაკუთრებით სომხობა
წარმოადგენდა, თითქოს ქირით, პონორარით დაჰყავდათ ლხინებ-
ში პოეტი—მომღერლად. კაბუას ნათქვამს რომ სატირული შხამი
ჩამოვაცალოთ ქირის შესახებ, დაგვრჩება დადასტურებული ცნობა
ბესიკის ხშირი სტუმრობისა თბილისის მოქალაქეთა ოჯახებში.

* ბესიკი, აღ. ჰევაჰაძე, გრ. ორბელიანი, გვ. 11.

** S 16172

ამის შემდეგ დაუჯერებელი არ უნდა იყოს ზ. კიკინაძის მიერ ჩაწერილი ცნობა, რომ „თბილისში, ერთს მედუქნე გადამწერს ხელობად ჰქონია ბესიკის ლექსების გადაწერაო“. მაშასადამე, იმდენად დიდი მოთხოვნისებზე ყოფილა მდაბიო ხალხში, რომ მას თავისი საგანგებო გადამწერელიც კი ჰყოლია ბესიკის ლექსებისა. ამ შემთხვევაში დიდ ინტერესს იწვევს იმავე კიკინაძის ერთი ცნობა: „ბესიკის ზოგი ლექსები საათნოვას გადაუთარგმნიაო“ (გვ. 20).

პოეტი-კარისკაცი

ჯერ კიდევ სრულიად ქაბუჯ ბესიკს განთქმული მგოსნის სახელი ჰქონია დამკვიდრებული. ბესიკის მაშინდელი რეპუტაციის გასათვალისწინებლად სსკმარისია გავიხსენოთ ის ფაქტი, რომ მას სიცოცხლეშივე უწოდებდნენ „მელექსეთბაშს“ და ხმატკბილობით რუსთველს აღარებდნენ:

რუსთველისაებრ ხმატკბილობით
არ აკლებდა არც ერთ გვარებს

ამბობს ალტაცებული მისი პანეგირიკი.

ჩიტო [რ]ნი ხმანი,
ხენთეის საქმანი,
კეთილ კახმანი.—
დასწერა იმან
ბარათ (sic) მშრომელმა.

ვიწყოთ ქებანი
მისნი მკობანი,
ჯერ გვიჩნს ხლებანი,
მოველით, ყოველნო-
შემამკობელმა (sic)

ეს ლექსი ბესიკზე, როგორც ტექსტიდან ირკვევა, დაწერილია ბესიკის სიცოცხლეშივე („ჯერ გვიჩნს ხლებანი“).

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა, აგრეთვე, დავით აღმაშენებლის შვილის ალტაცებული სიტყვები, რომლითაც მიუმართავს ბესიკისადმი: „და საოტარიდოსა ვანსა მიშქინურთა ენათა მოქმედებისა ველთა ლიკლიკებრ ხლტომანი დააწყებინე და არიულისა სამოენოსა მოწყალებითა შექსძრენ და სიტკბოსა ხორხსა. მომტკბარნი აღყანი ამუსიკელენ-ო“ (S 105).

ბესიკის არაჩვეულებრივი პოპულარობის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის ფაქტიც, რომ იგი იყო არა მარტო „შემთხვეული პიიტიკოსი“, „რიტორი მქვერ-მოუბარი“, არამედ „მუსიკობით ქებულიც“, მგოსანი-იმპროვიზატორი, ტკბილი ხმით მომღერალი, ჯადოქარი დამკვრელი, — ასეთი შარავანდედით იყო შემოსილი პოეტი ხალხის თვალში. გადმოცემით, რომელიც თავის დროს სპ. ჩიტორელიძეს ჩაუწერია, ბესიკის სიმღერით ალტაცებულმა ყაენმა ბრილიანტებით მოქედილი საგვარეულო თარი აჩუქაო („იერია“, 1889, №88). ბესიკის მთავარი დამსახურება სწორედ იმაში მდგომარეობდა, რომ

იგი უპირველესად „სამღერალი ლექსების“ ავტორი იყო. „მან მრავალნი საამო შაირნი დასწერა სპარსთა ხმათა ზედა სამღერალი ქართულისა ენითა“. როგორც „დაუცხრომმა მთხველმა“, „გააკეთა სხუათა და სხუათა ხმებთა ზედა სიმღერისა ლექსები“, „არ აკლებდა არც ერთ გვარებს“, ე. ი. სხვადასხვა ლექსის ზომას, და როგორც უსახელო მგოსანი იტყვის:

ტურჟანი ხმანი
მრავალთ საქმანი,
აშულთ სახმარნი,
იმანცა გვამცნო გაბაონელმა**

ამაში იყო თანამედროვეთა აზრით ბესიკის პოეტური და მსახურება.

აეთი იყო ბესიკის კარიერა ერეკლეს კარზე, რომელსაც მგოსანთა და პიიტეიკოსთა სიუხვეს უკიყინებდა ანტონ კათალიკოსი შორიდან:

„მანდაურთა ბრძენთა მესტიხეთა და პიიტეიკოსთა რომელთამე სიტყვითნი ქების სიტყვაობის მოხსენებანი და შაირსიტყვაობათა მუსიკთა შინა დატკობანი გულსა შინა ჩვენთანა ყოფისაგან წარიტაცებენო.“

საკითხავია, იყო თუ არა ბესიკი ერეკლეს კარის პროფესიონალური მგოსანი-მომღერალი, როგორც იყენენ საათნავა, მაჩაბელი და სხვები? როდესაც ბესიკის პოეტურსა და მუსიკალურ ნიჭზე ვლაპარაკობთ, გვგონია, რომ აზნაურ-ინტელიგენტი პოეტის მონაწილეობა სასახლის ცერემონიალებში სასხვათაშორისო თუ იქნებოდა. მაგრამ ბესიკის პოეტური და მუსიკალური ტალანტი უნდა ყოფილიყო ერთი მიზეზთაგანიც, რომ განდევნილი ზაქარია მოძღვრის შვილს ითმენდნენ სასახლეში.

* *

ბესიკის დროს განსაკუთრებით ჰყვოდა „შესაქცევარი“ პოეზია. ცხადია, იგი ბესიკის დროს არ შექმნილა,—იგი წინამავალ პოეტურ სკოლების შემკვიდროებაა, მაგრამ ამ თანრმა ბესიკის დროს თავის ზენიტს მიაღწია.

ამ სიტყვამოკლე თანრში შედიოდა: „შემღერება-მუნასიბი“ ანუ ექსპრომპტული ლექსები, „ანბანთქება“, „კიდურწერილობა“ ანუ აკროსტიხი (5—6 სახისა: სატირული „კიცხეთით“, „გიობით“, „საცინელი შაირი“, „შაირი ხუმრობით“, „ლათაიური“), ეპისტოლარული შაირები, „ბექედის გვარი“ („ბექედების გვარი ლექსნი“

* H 2134. ** S 1088.

ანუ „ბექდის წარწერა“, „ბექდები მუნასიბიანნი“, „ბექდად თქმული“ ლექსები), „წარწერითი ლექსები“ (წარწერები—ციხეებზე, ტაძრებზე, ოთახის კედლებზე, სატევრებზე, ჩახსაკრავებზე, სარკეზე, საცეცხლურზე და სხვა) და, ბოლოს, ნამდვილი ქართული მოვლენა— „ზმა“. რამდენადაც პოეტი იყო „მქვერ-მოუბარი“, „მშვენიერი რიტორი“—იმდენად დამსახურებული უნდა ყოფილიყო ამგვარ ლექსაობაში.

თუ სასახლეში სავალდებულო იყო „მუნასიბნი“ ანუ „სიმღერის ლექსნი“, „ზმანი ანუ იამბიკონი“ და სხვა „შესაქცევარი“ ლექსები, მათში ნამდვილ აღტაცებას იწვევდა „სახუნარი“, „ოხუნჯობითნი ლექსები“. განსაკუთრებით „ხუმრობა ზმით“, რომელშიაც მგოსანს მუსიკისა და სიტყვის ნიქთან ერთად სარკაზმის და სატირის ნიქიც უნდა გამოეჩინა. ტყუილად კი არ ამბობს თეიმურაზ მეორე:

საც გაჩნდებოდა ზნეობა,
თქმა ხუმრობისა ზმიანად,

ვის შეუძლიან ხუმრობა
სიტყვითა, თუმცა ზმენითა;
მეფეც გიბოძებს წყალობას,
საბოძერით აივსენითა.

ბესიკს ვირტუოზის სახელი უნდა მოეხვეჭა სასახლის არისტოკრატიულ წრეებში. მეფეებისა და ბატონიშვილების გვერდით ხშირად ეხედავთ მათ ლაშქრობაში, შორგზასა, ლხინსა, თუ შეყრილობაში. ცხადია, სასახლის საზოგადოებაში მყოფ ბესიკსაც არა ერთხელ უნდა შეესრულებინა მეგობარ პატრონთა პოეტური დავალებანი. ასე მაგ., ამნაირი დაკვეთით ყოფილა დაწერილი ბესიკის ცნობილი ლექსი: „მე შენი მგონე“, რომლის შემკვეთელი შესაძლოა ლევან ბატონიშვილი ყოფილიყო.

ზაქ. კიკინაძე გვიამბობს:

„ერთ დღეს შეიდნისაკენ ვილაც ალაფის ქალი მიდენილა. მას დაჰხედრია ქართველი ბატონიშვილი (ლევანი?—გ. ლ.) და ძალიან მოსწონებია. ბატონიშვილი შორი ახლოდამ ქალს თან გაჰყვლია და მისი სახლი უნახავს. მესამე დღეს ბატონიშვილს ქალიაანთ სახლის მახლობლივ ვახშამი გაუმართავს და მთელი ღამე უქეიფნიათ ზურნით, თარით და სიმღერებით. ბესიკიც იქა ყოფილა. ბესიკისათვის უთხოვნიათ იმ ქალზე სიმღერა გამოსთქვიო. ქალს მალალო რქმევია და ლექსი „მე შენი მგონე, კირთ შემკონე, მარკვი მალალო“ ბესიკს მასზედ დაუწერია... ეს ლექსი მთელს ქალაქში მოეფინა“ (ბესიკი, გვ. 6).

ექსპრომტული „შესაქცევარი“ პოეზია იმ დროის მოარული

სენი იყო, ეპოქის ტრადიცია.* მას თვით სახელმწიფო მოღვაწე-
ები, კარისკაცები მისდევდნენ. პოეტურ მახვილსიტყვაობას ისინი
მეგლიშების გარედაცვიველივდნენ ხშირად სახელმწიფო საქმიანო-
ბაში, დიპლომატიურ მიმოწერაში, დავაში, ჩხუბისა თუ ზავის დროს.

თვით ისეთი განდგომილი კასტა, როგორც იყო სამღვდლოება,
ოფიციალურად საერო პოეზიის უარყოფელი, მხურვალედ მონა-
წილეობდა ამ პოეტურ ტურნირში. იგი თავის წრეში ითვლიდა
არა ერთს „მოშიარეს“, „აშულს“, „ხუმარს“. ასე, ირაკლის მეფე-
ობაში მრავალთა შორის ცნობილი იყვნენ: განთქმული პიტიკოსი
ამბროსი ნეკრესელი, არქიმანდრიტი ვლადიმერ ზუჯაკიშვილი, ცნო-
ბილი „აშულობით“, მთავარეპისკოპოსი კირილე ციციშვილი „მჭევრ-
ნეთქვი, სიტყვამარჯვე და ხუმარი“, არქიეპისკოპოსი პაფნოტი
„კაცი მოხუმარი, მხიარული“ მღვდელი იოსებ „თურქისტანიშვი-
ლი „მოხუმარი“, ორბელიანთა კარის მღვდელი ამირიძე („ქეშიშ
დარდიმანი“) მომღერალი, მსახიობი „კომედიაჩიკი“, რომელიც,
გადმოცემით, ერთნაირი სიყვარულით ემსახურებოდა ტრაპეზს და
სცენას. მაშინდელ პოეტურ ანთოლოგიებში საკმაოდ შემონახულა
„სამღვდლოთა“ ეპიგრამატულ შემოქმედების ფრივოლური ნიმუ-
შებიც.

„შესაქცევარი“ პოეზიის ტონის მიმცემი თვით სასახლე იყო.
ბატონიშვილები, კარისკაცები, ბანოვანნი წერდნენ თვით და სხვა-
საც აწერინებდნენ ნეკვეთით.

და, ბოლოს, პოეტურ პაექრობაში მონაწილეობას იღებდა თვით
-შუბლ-შეკრული“, „შექმუხენილი“ მეფე-მხედარი ერეკლე მეორე,
ისევე როგორც ზოგი მისი წინამორბედი.

* *

შეიძლება ჩვენში ბევრმა არც კი იცოდეს, რომ ასპინძის გმირი
პოეზიის მოყვარული იყო და ზოგჯერ მონაწილეც პოეტური პაე-
ქრობისა. თვით პოეტის შვილს და თეიმურაზ პირველის ჩამომავალს

* ბესიკის მეგობარი დავით რექტორი დასძენს ერთი თავისი ლექსის გენეზი-
სისთვის: „ბატონიშვილი ლევან გარდამეკიდა: ხუდიახუდ მუსტახადი მსთქვიო-
და მისი ვაჟკაცობა აქეო“ (S 105)

აი, დანახ-სიათებელი თემარტკა შესაქცევარი პოეზიისა დავით ალექსი მეს-
ხიშვილის ლექსებიდან:

1. ბატონიშვილმა გიორგიმ კადრაკი გამომართო, ცხენს დამპირდა, აღარ
მომტა. ამ შაირით მოვაგონე. მაგრამ ჯერაც მოღის...
2. თოფით ქედანი მოვაკალ და ეს შაირი იმახუდა ვასთქვი.
3. ფრანგის ქალი ვნახე ბალში და მახუდ ეს ლექსი ვასთქვი.
4. ქაიხოსრო მდივანბეგს უხუმრე ზხად.
5. ხუმრობა მივჭყრე დაბალი შაირი სხვათა.
6. სარკეხედ დავწერე ეს ლექსი.

ტრადიციით მოსდგამდა პოეტურ სიტყვის სიყვარული, თუმცა ლექსებისათვის მას არ უნდა სცალებოდა, რადგან მეტად კატასტროფულ ხანაში უსდებოდა სამეფოს მართვა. და როგორც ერთი მისი კარისკაცი გადმოგვცემს, მას სასახლეში ხანგრძლივი ცხოვრების საშუალება კი არა ჰქონდა: „მეფე ერეკლე ერთ თვეს ერთ ადგილს არ დადგის. ის შტერი ჰყვანდა, ის ჟამი ჰქონდა, დავიდოდა და თავის საბრძანებელს ისე არიგებდა.“* მაგრამ ამ შესანიშნავ მხედარს, რომელსაც ხმალი და ომები უყვარდა, როგორც „მწყურვალს ღვინო“, დავით აღმაშენებელივით პოეზია და მეცნიერებაც იზიდავდა. იგი მოხუცებულობის დროსაც კი ფილოსოფიის გაკვეთილებს იღებდა** და საგამანათლებლო-მეშაყებს ჩვეული პათოსით მოუწოდებდა: „შრომის ყვავილი დაგვანახვით და თქვენდა რწმუნებული ტალანტი აალორძინეთო“*** ხოლო სტამბის საქმეს, რომელიც მან საქართველოში განამტკიცა, „საქვეყნიერო და სჯულის სამსახურს“ უწოდებდა.

ნადირ-შაჰთან აღზრდილი, „კარგად ჰსწავლული თათრულისა და სპარსთა ენისა“, იმავე დროს მუსიკის დიდი ტრფიალი იყო, მკოდნე „საკრავთა და მულამებთა ანუ კემბთა“**** სწორედ მის კარზე გაიფურჩქნა ბესიკისა და საათნაფას პოეზია, იგი უღერებდა მომღერლებს, პოეტებს და თავის კარისკაცებს ახალისებდა მოსწრებულ სიტყვასა და პოეტურ შეჯაბრებაში. გრიგოლ ბატონიშვილი ერთ ასეთ შემთხვევას გვიამბობს: „ბატონი მეფე ერეკლე დღესა ერთსა მდევარზე წაბძანდა და თავის სიძეციციშვილი სარდალი თან ახლავს. წითელი კაბა აცვია და თეთრ ტაიქსა ზის და მეფეს წინ უძღვის. ამ დროს ხორგუაშვილი თვედორე იქ ახლავს და მეფემ უბრძანა: „ხორგუაშვილო, ლექსიო!“

— გკითხავ, ვინ არს წითლსანი
თეთრ ტაიქსა რომე ზისა?

და პასუხი გასცა მაშინვე ხორგუაშვილმა:

— გკადრებ,—სარდალ-მოურავი,
სიძეაო სიმალისა.*****

ერეკლეს ეკუთვნის აგრეთვე ლექსად განმარტება ანტონ კათალიკოსის ენიგმატიური ლექსისა:

* იესე ოსეს შვილი. 44

** ისტორიკობრივი აღწერა ვახტანგ ბატონიშვილისა, გვ. 24.

*** ც. არქ ს—გ. ფ. № 28.

**** H 2134; ერეკლეს მასწავლებელი ყრმობაში „სწავლასა და მგალობლობასა შინა“, იოანე ნინოწმინდელი (ჯანდიერი) ყოფილა (იქვე).

***** თვედორე ხორგუაშვილი — XVII ს. მოზაირე—მოხსენებულია „ქალმასობაში“.

კათალიკოსის ბრძანებული ვარდზედ

(გამოცანა)

უგრძნო ცხოველი,
კეთილ ფშვით მთოველი;
ვინა მშოელი,
ტკივილს ჰპოვებს ყოველი.

ბატონის მეფის ერეკლეზან ახსნა (წმით)

ვარ დიდ გვარისა,
და უდარისა.
ამად არისა,
ტკივილთ მწარისა;
ადამის ცნობა
ახსნად კმარისა.*

ამ კიდევ ერთი ნიმუში მეფის გაშაირებისა:

1792 წ. ერეკლემ, ძველ-ქართულ სიმღერა-გალობის ტრფიალმა, ტკიბლ მგალობელს და მუსიკოსს—ამბროსი წილკნელს შეუთვალა: „ცისკრის ალილო ქართლსა და კახეთში ალარაქის ახსოვსო, ქალაქს ჩამოდი, დაგვასწავლეო. პიიტრიკოსმა ამბროსიმ პასუხი ლექსად მიართვა, რაზედაც მეფემ ლექსადვე უპასუხა:

ბატონის ნათქვამი:

შენ ვგ ალილო გვასწავლე,
მე უიცი, რაც რომ გვარგეო;
ვგ ნა, პირი და გული,
ალადე ჩვენთვის ბაგეო,
ოფოფას მალ გამოგაცლი,
მისი გული დადაგეო,
ერთი კიდევ სხვა მოგვწერე
და მერმე აიბარგეო.**

* S 1516, 1519.

** ც. არქ. ხელნაწერი (№4—20). იგი დაწერილია თეთრ ამბროსის (ნეკრესელის) ხელით. შემდეგ ამბროსი ასე გვიამბობს მეფესთან შეხვედრას საღვინო დარბაზში, სადაც მან მეფეს საეკლესიო საგალობელი „ცისკრის ალილო“ დაასწავლა: „ქალაქს, ბატონს საღვინოში მრავალნი ახლდენ, იახლა, თაყვანისცა და ეს მოახსენა:

კვალად ისმინე ხელმწიფე, ვალარ ვჰსდგები წილკანს მეო,
ვერც უშენოდ გავსძლებ სადმე, თუ გინდ კარში გამაგდეო,
ხემი გაძლება ჩემს გლაზაკს,—ჩემს სახლს ახლო მამაგდეო.

„შემდგომად იმავე ღამეს ცხრა საათს გასულს უბძანა იმისმა მხემა, იახლა და ზუთ-ჯერ ბძანა თვითონ [ცისკრის ალილო...] პერე იოთამ უცხო მგალობელი... და გიორგი ხელაშვილი ღევანოზი იქ ახლდენ და იმათ უბძანა: მე ვერ მოვიტლი და თქვენ დაისწავლეთო და იმათ ათს დღეზე დაისწავლეს... ბატონი ხშირად ათქმევნებდა...

„მერე მიბრძანა: შენის ძმის დაწერილს ლოცვაებში ანდრეას საგალობელი ზოგი დამეწეო და იმის ხელზე შენ უკეთ გამოსწერო გარჯითაც გამოვსწერო და მეტიც მიბოძა“ და სხ. (იქვე).

პოეზიისა და სიმღერის მოყვარულ მეფეს საკუთარი შტატი ჰყოლია სასახ-

ამ პოეტური ექსპრომტების ნიმუშებიდან კი ჩანს, რომ თეიმუ-ჭურაზ მგორის შეილი არც ისე დაშორებული ყოფილა პოეტურ ტრადიციებს, როგორც ჩვენში ჰგონიათ,* და შემთხვევითი არ არის, რომ სწორედ „ამის დროს კიდევ უფრო გახშირდა სპარსთა ხმებისა საკრავნი და სიმღერანი და ეცადნენ რაოდენიმე გვამნი და გააკეთეს ქართულის ლექსებით ხმასა ზედა სპარსთასა და დაუკრედიან ჩანგურსა და სხვათა საკრავთა ზედა და დამღეროდინ“ (იოანე ბატონიშვილი). და თუ მეფეს უყვარდა მარჯვე პოეტური სიტყვა, ნიჭიერი ლექსი, ტკბილი სიმღერა, ცხადია, ერეკლეს დაინტერესებას პოეზიით უსათუოდ შესაფერი როლი უნდა ეთამაშა ბესიკთან დამოკიდებულებაში.

„კალმასობის“ ავტორის ცნობით ვიცით, რომ კარის მგოსან საათნავეს დამსახურება იმ ფაქტითაც იყო გამოწვეული, რომ მას პირველს „გაუყეთებია სპარსულ ხმებზე ქართული ლექსები“, მანამდე „ეს არ იყო შემოღებული“, გვიამბობს საათნავე კალმასობაში! „და როდესაც მეფემან ირაკლი ინება მეჯლისში და მიგვიყვანეს მოსაკრავენი, მაშინ მე სპარსულის ხმით ქართულად ვიმღერე, ბატონს დიდათ იამა და ხალათიც მიბოძა“.

ბესიკიც ხომ გამგრძელბელია საათნავეს ნოვატორობისა. ბესიკიც ხომ „დაშვრა“ და გააკეთა სხვათა და სხვათა ხმებისა ზედან სიმღერებისა ლექსები“. და თუ ლექსის მოყვარულმა ერეკლემ საათნავე ხსენებული პოეტური დამსახურებისთვის, დაასაჩუქრა, ცხადია, მას ბესიკისთვისაც უნდა მოეალერსებინა. ბესიკის მგოსნობა ხომ ასე საკვირო უნდა ყოფილიყო სასახლის იმ მეჯლისებისათვის, რომელთა „წესი და რიგი“ დიდხნის შეცვლილი, ხელახლად დადგინდა ერეკლეს დროს.

* *

მგოსანი და მომღერალი ბესიკი მახვილი სიტყვითაც ყოფილა განთქმული, და ესეც ხომ ერთგვარი სავალდებულო ელემენტი იყო მაშინდელი მგოსნისათვის. ბესიკი ხომ მიმზიდველი ცენტრი იყო იმ ეპოქის პოეზიისა, როცა მფრინავეი „ლიზღური“ სიტყვის, მსუბუქი ეპიგრამების, კალამბურის და ანეგდოტების კულტი ჰყვავოდა, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ.

ღეში მწიგნობარ-მგალობლებისა: „კირილე მთავარ-ეპისკოპოსი ციციშვილი იოთამ მგალობელი, დიმიტრი, გარსევანიშვილი კოკია და სოლომონ, მელენეთხუციშვილი პაატა, ესენი საკუთრად მეფისა ირაკლისა იყვნენ მგალობელ-მწიგნობარნი“ (იხ. „მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“, 53).

* რაც შეეხება ერეკლეს შვილებს, ისინი აქტიური მონაწილენი იყვნენ მაშინდელი პოეტური ანთოლოგიებისა, და ზოგ მათგანს პოეტის სახელიც კი აქვს დამკვიდრებული.

„კატისა და თაგვის ომის“ ავტორის—ზაქარია გაბაშვილის სატირული ტრადიცია მეტად თვალსაჩინოდ შელავნდება ბესიკის პოეზიაში. ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო, თუ ცნობილი დემაგოგის და სატირიკოსის შვილს ბესიკს დამსახურებული ჰქონია შხამიანი პამფლეტისტიკისა და ეპიგრამატიკის რეპუტაცია.

პოეტის ერთი ანტაგონისტი ასე გვიხატავს ბესიკის სატირიკულ ხასიათს:

„გაბაანობს, გესლიანობს, გვარძნილია...“

„ღვარძლიანობს...“

„პირად პილწობს...“

„კინკვლიანობს, კირვეულობს... და სხვ.“

ასეთ მტრულ დახასიათებაში პასკვილანტი გულისხმობს ბესიკის შხამიან ეპიგრამატულ ლექსებს და დაციინვის პათოსს. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ზ. კიკინაძის მიერ ჩაწერილი ცნობაც: ახალგაზრდა ბესიკმა აღარაფერს გაუშვა, რომ მასზე ლექსები არ გამოეღო (გვ. 8).

ბესიკის ეპოქა ხომ დიდად აფასებდა მსუბუქ პოეზიას, მახვილსიტყვაობას. „ოხუნჯობითი ლექსნი“, „შაირი ხუმრობითი“, „ხუმრობა ზმად“ „შესაქცევარი და სახუმარი“, „ლათაიური“, „გიობითი ლექსი“, „კიცხვითი შესხმა“, „საცინელი შაირი“, რაც ეპიგრამას, პასკვილსა და სატირას უღრის, მძლავრი იარაღი იყო, რომლითაც პოეტი გამოსთქვამდა თავის საზოგადოებრივსა და პოლიტიკურ შეხედულებებს.*

სამწუხაროდ, ჩვენი ძველი ეპიგრამატული და სატირიკული ლიტერატურა, როგორც მაშინდელი ცხოვრების თვალსაჩინო ძეგლი, ჩვენი მწერლობის მკოდნეობაში შეუსწავლელია და უგულვებელყოფილი, თუმცა იგი ერთი თვალსაჩინო ენარი იყო, რაძდენადაც საზოგადოების კრიტიკულ მიზნებს ემსახურებოდა.

ჩვენამდე მოღწეულ ცალკეულ ნიმუშებიდანაც ჩანს, თუ როგორ ემარჯვებოდა ბესიკს ეს ენარი. იგი ბესიკის პოეზიის აქტიური ელემენტი უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ ბესიკის სატირა არ გაჩერებულა მცირე ლიტერატურულ ფორმაზე და მან ყოველდღიური სუბიექტური წერილმანი იუმორი აიყვანა ეპიკურ ენარში და მოგვცა ზოგადი ხასიათის სატირული პოემა „რძალდემთილიანი“, რომელიც მხიარული ტონით და ბასრი ირონიით გადმოგვცემს მაშინდელ მდაბიურ ოჯახურ წყობილებას. ამ პოემაში ბესიკი იჩენს დიდ ნოვატორობას და სატირულ ტალანტს. საყურადღებოა, რომ „რძალდემთილიანი“ დაწერი-

* „შეხამბახი ლათაიური, ესე იგი გაკიცხვითი. გინა გიობითი, ჟწოდებენ კვრალენი კრიტიკას“... დავით რექტორის განმარტება (S 105).

ლია ბესიკის შემოქმედების პირველ პერიოდში, თბილისში ყოფნი-
სას: „ამბავი ესე რძალ დედამთილთ ჩხუბისა, ნათქვამი ლექსად
ბესარიონ გაბაშვილის მიერ ქალაქსა ტფილისს“ (S 1439) და,
რაც მთავარია, დავით გურამიშვილის „ქაცვია მწყემსის“ უწი-
ნარეს.

* *

ემვი არაა, ბესიკის სატირული გამოსვლები ზოგიერთებში შიშ-
საც იწვევდა მოწონებასთან ერთად და გაბედული ეპიგრამებით
პოეტს მტრებიც უნდა შეეძინა. ამიტომ ბრწყინვალე პოეტს მოწ-
ხრებთან ერთად ანტაგონისტებიც უნდა მრავლად ჰყოლოდა,
რომელთაც ბესიკი არა ერთხელ იხსენიებს ლექსებში „ენით მკვლელ
გველის“, „მტერთ“ სახელით.

ამ შემთხვევაში ჩვენ გვინდა გავიხსენოთ ბესიკის¹ ცნობილი ლი-
ტერატურული ღუელი განთქმულ მზექაბუჯ ანუ კაბუა ორბელი-
ანათან.

მზექაბუჯ ორბელიანი მსხვილი პოლიტიკური ფიგურაა თავისი
დროისა. ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე, სამეფოს მდივანბეგი,
განთქმული კარისკაცი, „ფილოსოფოსი“, „მეცნიერი“ * („რომელ-
მაც სთარგმნა პერიარმენია არისტოტელისა“ და ჰქონდა საკუთარი
ფილოსოფიური სკოლა), „სამართლის წიგნთა მწერალი“. თანამე-
დროვენი მას „სიბრძნის ჩანგს“ უწოდებდნენ. მშვენიერი მელექსე, —
ეპიგრამატისტი, სატირიკოსი, მზექაბუჯი იმავე დროს შეუღარბელი
„მობუშარე“, „ანგდოტისტი“, „სიტყვამარჯვეობით ვითარცა ახა-
ლი დიოგენი იყო“ (თეიმურაზ ბატონიშვილი S 3723); „იყო დიდი
მობუშარი, დიდი ოხუნჯი, დიდი სიტყვის მომსწრები“; „სიტყვა
მსწრაფლად და მარდად იცოდა“; „იყო პაექრობასა შინა მარჯვე“,
„რომლისა ანგდოტნი მისგან მრავალნი ნათქვამნი უწყიან ქარ-
თველთა“; ამის გამო დიდ სახელმწიფოებრივ დამსახურებასთან
ერთად მზექაბუჯი „იყო მეფეთაგან მიჩნეული, რომელიც შეაქცევ-
დის ხუშარსიტყვაობითა“; განსაკუთრებით „მეფე ირაკლის დიდად
უყვარდა“. თვით ბესიკი, ეტყობა, დიდ ანგარიშს უწყევდა კაბუას,

---

* მზექაბუჯ ორბელიანი ასე დახასიათებულა „კალმასობაში“: „ძველთა
ფილოსოფიათა ზედმიწევნილი. ლ'თის-მეტყველებასა შინა გამოცდილი და პაექ-
რობასა შინა მარჯვე, აკრთვე ხუშარ-სიტყვაობასა შინაცა მარჯვე და პასუხისა
უცხოთ მომგები. მესტიხეობასა შინაცა ჭებული და მსაჯულისა საქმეთაცა შინა
გამოცდილი. ამან აღზარდა რაოდენიმე მოწაფენი, ამავე სთარგმნა ძველი საფი-
ლოსოფოსო წიგნი. პერიარმენიად წოდებული, სომხურისა ენისაგან. ესე იყო მე-
ფეთაგან მიჩნეული, რომელიცა შეაქცევდის ხუშარ სიტყვაობითა, რომლისა ანგ-
დოტნი, მისგან მრავალი ნათქვამნი უწყიან ქართველთა...“

უთლების კუნძის შესაგვანი, ვერ გასამართი;
სჯობს დაიკარგო, იმალეოდე, მოგესხას ღართ-
ეს მიკვირს: სახლში რად გიმეებენ, მეტიჩარაო
და სხე.

ღი ამ ლექსის დამატება:

ვინც რომ ვერ გიცნობს, ესრეთ იტყვის; ჰაი, კაბუაო,
ვინც კარგად გიცნობს, გაიღიმებს; დიდი ცრუაო!
ღამით ეშმაკსა შეგადრთან: დღისით ბუაო,
რა კაი რამე დაბადებულხარ, მაგ წვერს ფუაო!
და სხე...

ამ პოლემიკის გარშემო საზოგადოება ორ ბანაკად დაყოფილა.
არკვევა, ერეკლე მეფე კაბუას მომხრე ყოფილა.

მაგრამ ბესიკსაც თავის მხრივ ძლიერი მფარველი ჰყოლია ტახ-
ტის შემკვიდრის გიორგის სახით: როდესაც ბესიკმა პირველი ჰამ-
ფლეთი დასწერა კაბუაზე, მაშინ „ეს ანბანთქება მეფე გიორგის
შიართოო.“ *

გიორგი ბატონიშვილისაგან ბესიკის მფარველობა გასაგებია.
იგი „დიდად ეტრფოდა მელექსეთა ძველთა და ახალთა“** და პოე-
ტური სიტყვის კარგი დამფასებელი იყო („უყვარდა დიდად კითხ-
ვა ვეფხის-ტყაოსნისა, ზეპირად, ძველ დროთა ჩვეულებრივთა წე-
სითა, წარმოსთქმიდა ოცდაათსა და მეტთა მუხლთა; ეტრფოდა
ლექსთა წყობასა და გულმხიარულებით გასაგონად ტკბილად აბო-
ლებდა შოთას ტკბილთა ნათქვამთა“). გარდა ამისა, ის, როგორც
ორთოდოქსი, ჩანს, უთანაგრძნობდა ბესიკის ოჯახს, რომელიც კა-

* ბატონიშვილი გიორგი ყრმობისას ვერსიფიკაციაში ვარჯიშობდა რაზე-
დაც მის აღმზრდელს პაულეს დაუწერია:

გიორგისა მეფის ძესა
ეჟადის პაულე მელექსესა.

მოყრძალებულ გიორგის ჟუასუბია:

მელექსედ მე რად ვიწოდე?—
შენ ინებე, მე ვიწოდე!

(Пл. Косевицкая, Путешая ввасотку от Тифлиса до Мухета).

** მხეკაბუე ორბელიანის პოეტური შემკვიდრეობიდან ჩვენამდე მოღწეუ-
ლია მხოლოდ რამდენიმე ეპისტოლარული ლექსი:

1. „მხეკაბუე ორბელიანისაგან პასუხი ანაბანუმის დის ბარბარესთან მიწე-
რილი.“ S. 36-6. გვ. 49.
2. „მდივანბეგ მხეკ.ბუე ორბელიანისაგან ანასტასიასთან მიწერილი.“ S 1516,
გვ. 39.
3. „მხეკ.ბუეისაგან თქმული ბატონიშვილი ქეთევანის ქეობაში, გიორგი რომ
დაიბადა.“ იქ.ე. გვ. 139.
4. „ნეკრესლის ქება, ნათქუაში ორბელიანის მხეკაბუე მდივანბეგისაგან.“
S 105. გვ. 79.

პლატონ იოსელიანი მხეკაბუეს აკუთვნებს აგრეთვე ლექსს „ღონენტიზე“
(იხ. წიგნილსიტყვაობა, შენიჭება 109), მაგრამ იგი ვაბტანე VI-ს ეკუთვნის.

თოლიციზმისადმი მიდრეკილი ანტონის გამო დაემხო. გიორგი ბატონიშვილი „ქათალიკოზსა ანტონს პირველსა არა სწყალობდა სიყრმიდანვე, ვითარცა კაცსა პაპისაგან მისისა თეიმურაზისა შე-
ძულებულსა, მოიხსენიებდა არაკეთილად,* სხვათა შორის მისთეი-
საც, „რადგან ვერ ჰსცნო ღირსება შოთასი“** და, ბოლოს, ბესიკი
გიორგის საყვარელი ძმის ლევანის მეგობარი და ახლობელი იყო.
ეკვი არაა, მომავალი მეფე გიორგი ლევან ბატონიშვილთან ერ-
თად ბესიკის მეცენატი უნდა ყოფილიყო.*** ამით აიხსნება, რომ
ბესიკმა ასე გაბედულად გააფრინა შხამიანი სატირა მზექაბუჯ ორ-
ბელიანზე.

რა უნდა ყოფილიყო მიზეზი ბესიკის და ქაბუას გადაკიდებისა? ქვემოთ დაეინახავთ, რომ ეს შეჯახება ბესიკის რომანული ამბები-
თაც უნდა ყოფილიყო გამოწვეული, მაგრამ ისიც უნდა შევნიშ-
ნოთ, რომ იგი მარტოოდენ კერძო დაეა როდი ყოფილა. უსათუოდ
აქ პირადმა შეხლამ ლიტერატურული ბრძოლის ხასიათი მიიღო და
ბესიკ-ქაბუას სიტყვა-პასუხი იმდროინდელ ლიტერატურულ-პო-
ლიტიკურ მასალად უნდა მივიჩნიოთ. ამ შემთხვევაში საგულისხმოა
ერთი საყურადღებო ცნობა თეიმურაზ ბატონიშვილისა: „ქაბუა
იყო მეცნიერი კაცი, და კიდევ წუნობდა მისგან (ბესიკისგან.—გ. ლ.)
თქმულთა ლექსებსაო.“**** ცხადია, აქ ლიტერატურულ გემოვ-
ნებათა და პრინციპების შეჯახებასთან გვაქვს საქმე.

ბესიკის და ქაბუას სწორედ პრინციპულ შეჯახებას ნათელს
ჰფენს გრიგოლ ბატონიშვილის ერთი ნაამბობიც. როცა ქაბუას
ბესიკმა უფრო მწარე ლექსით უპასუხა, რასაც ქაბუას დადუმება
მოჰყვა, ერეკლეს მიუმართავეს ქაბუასთვის:

— ქაბუაჲ, რატომ ბესარიონს მაგიერ ლექსს არას დაუწერო?
და მაშინვე იმავე წამს მოახსენა [ქაბუამ]:

— შენი ქირიმე, ბლიაძეს რა ლექსი გაეწყობაო! იქ მყოფთ
ღიახ, ბგერი იცინესო“ (H 2130).

ბლიაძეობა მესტიერეობას ნიშნავს.***** მაშასადამე, ფილოსო-

* პლ. იოსელიანი, ცხოვ. მეფე გიორგი მეცამეტისა, გვ. 8.

** იქვე, 323.

*** გიორგის და ლევანის მეგობრობის შესახებ გადმოგვცემს ალექსანდრე
ორბელიანი: „ბატონიშვილი ლევან, სულ ერთიან თავად-ახნაურობის საყვარელი
იყო და უკანასკნელად მთელის მეფის სახელწოდებისა, ნამეტანავად ბატონიშვი-
ლის გიორგის უფრო ძალიან ჰყვარებია, ასე რომ მეტი სიყვარული აღარ იქნე-
ბა, როგორც იმას უყვარდა თავისი ძმა ბატონიშვილი ლევან“ (H 1655).

**** S 5374.

***** ბლიაძე—მესტიერეების გვარი ქართლში. მესტიერეობა მათ შემკვიდრეო-
ბით გვარიდან მოსდგამდათ. „ბლიაძე ძველად განთქმული სახანდარი ყოფილა“
დ. წერეთლის შენიშვნა („დროება“, № 65, 1875“).

ფოსმა და სქოლასტმა ჰაბუა ორბელიანმა ხალხური მესტიკირეების გავლენა უკიჩინა და ამით ერთგვარი დამციკება მიაყენა გალალე-ბულ ბესიკს მეფისა და კარის არისტოკრატის წინაშე. ცხადია, ჰაბუამ ბლიაძეობით აღნიშნა ქალაქური ხალხური მელოდიების, ქალაქური საკრავების მოტივების გავლენა, რაც საფუძვლად დაედო ბესიკის ლირიკას. თვით ბესიკის ლირიკულ პიესებსაც ხომ დიდი სიყვარულით მღეროდნენ ქალაქის საზანდრები. და არა მარტო მუსიკალური ხაზით, სიტყვიერი ხელოვნებითაც ბესიკის პირველი, თბილისური პერიოდის შემოქმედებაში («სევდის ბალის» რკალის ლექსები, «რძალდემთილიანი» და სხვ.) მართლაც უფრო შესამჩნევია «ბლიაძური» ნაკადი, ვიდრე სქოლასტური დღლარქნილობა, მაღალი ოდის სიტყვათ — «მეთხზულ-შექსულ-შენართულ მომქვერ-მეთქომ-რიტორულება», რაც ბესიკის შემოქმედების მეორე პერიოდს საბოლოოდ დაეფულა. ოფიციალური სტილის ოსტატი, ძველი პოეტის დამცველი ჰაბუა ორბელიანი, ცხადია, ტრადიციული «რუსთველური» პოეტური ფორმისა და ტექნიკის ერთგული იყო. ამ შემთხვევაში კი ბესიკი ნოვატორის როლში გამოდიოდა, რამდენადაც იგი ქალაქურ მელოდიების შემოტანით ამსხვრევდა ოფიციალურ ლიტერატურულ გაყინულ ფორმებს და მით ლექსს ათავისუფლებდა ძველი ჩარჩოებისაგან. მაგრამ ჰაბუა-ბესიკის შეტაკებაში კლასობრივი მომენტიც უნდა შევამჩნიოთ.

ეკვი არა, ჰაბუას ირონიას ბესიკისადმი სხვაგვარი აქცენტიც დაჰკრავდა. ლიტერატურული მტრობის გარდა, ზვიადმა ორბელიანმა ბესიკის გამოსვლაში აზნაურის თავებულობაც დაინახა.

მართალია, ჩვენი ფეოდალური არისტოკრატია თავის წრეში ზოგჯერ კიდევაც იღებდა ცოდნითა და ნიჭით განთქმულ პირებს დაბალი წრეებიდან (სოლომონ ლეონიძე, იესე ოსეს შვილი), მაგრამ მათ ყოველთვის აგრძნობინებდა თავის ადგილს და საკუთარ «დიდსქესოვანებას.* ასეთ ზვიადობას იჩენს აზნაური ბესიკისადმიც ჰაბუა ორბელიანი, როდესაც მგოსანს «ალიას აღზრდილობას» უკიჩინებს:

არის ალიას აღზრდილი აღმტების ასადავით,
ბედით ბრუდი ბესარიონ ბარაბაობს ბილწის ბავით.

* *

მაგრამ ბესიკის ცხოვრება, რასაკვირველია, მხოლოდ პოეზიის, მუსიკის და ლხინის ხაზით არ მიიმართებოდა. ერეკლეს კარს დიდი პრაქტიციზმი ახასიათებდა და პოეზიისა და მუსიკის მოყვარული ერეკლეს კარისკაცები უპირველესად საქმის ადამიანები იყვნენ.

* ერთს ბოროტ ემიგრამაში ნიკო დადიანი «უგვარობას» უკიჩინებს სოლომონ ლეონიძეს («გვარი არ გაქვსო»).

ლევან ბატონიშვილთან ერთად, ბესიკი გარსევან ჭავჭავაძის და სოლომონ ლეონიძის თაობის კაცია, მათი წრის ადამიანი. ექვი არაა, ბესიკსაც უნდა მიეღო სახელმწიფო წვრთნილება, რასაც ბესიკის მომავალი სახელმწიფო კარიერა გვიდასტურებს—იმერეთის კარზე, მაგრამ სახელდობრ, რა მოხელე უნდა ყოფილიყო ლევან ბატონიშვილთან, ჯერჯერობით ძნელია დადგენა,—საამისო ცნობები არ მოგვეპოვება (იმის გარდა, რომ ბესიკი ბატონიშვილის ამალის წევრი ყოფილა და მისი საყვარელი მეგობარი—მგოსანი).*

* *

ფიქრობთ, ბატონიშვილის მხლებელ პოეტს უნდა გაეზიარებინათ თავისი პატრონის მხედრული ცხოვრებაც, განსაკუთრებით 1773 წლიდან, როდესაც არსდება „მორიგე“ ჯარი, რომლის ორგანიზატორი და სულისჩამდგმელია ლევან ბატონიშვილი. „განწყებით“ თვით მეფეც კი მოეალე იყო არ დაჰკლებოდა თავის მორიგეობას. რაც შეეხება ლევან ბატონიშვილს და მის რაზმს, ის თავისი ვადის გარეშეც ხშირად მორიგეობდა ქართლ-კახეთის საზღვარზე მოთარეშე ლეკთა პირისპირ. ცხადია, „მორიგეს“ ვერც ქაბუჯი ბესიკი ასცილდებოდა და იგიც მონაწილე უნდა ყოფილიყო ბატონიშვილის ლაშქრობისა ლეკების წინააღმდეგ. იქნებ ამ ბრძოლების მოსაგონარი იყოს ბესიკის ნათქვამი გარდაცვალებულ ბატონიშვილზე:

ვა, შენდა ომო,

უმისოდ მოსანდომო („სამძიშარი“)

19 წლის ბესიკი ასპინძის ბრძოლის დამსწრე უნდა ყოფილიყო, რასაც, ჩვენის აზრით, გვიმოწმებს მისი ნაწარმოები „ასპინძისათვის“. ისეთი გადმოცემა ბატალური სურათების დეტალებისა, ბრძოლის ტემპისა და იერიშის რიტმისა, რაც ხსენებულ პოემაში გვაქვს, მხოლოდ სამხედრო ამბების ცენტრში მყოფს, ბრძოლაში მონაწილე პოეტს შეეძლო.**

როგორც ირკვევა, ქაბუჯი პოეტი პოპულარული ყოფილა ბატონიშვილის სამხედრო რაზმშიც, სადაც არა ერთი პირადი მეგობარი ჰყოლია მაშინდელ გმირთა შორის. შენახულა ერთი მოკითხვის ბარათი ბესიკისადმი (შესაძლოა ბრძოლის ველიდანაც)—ვასილ

---

* ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, ბესიკი თბილისში ქაღალდის მაღაზიის პატრონთან, მდიდარ მოქალაქესთან კომპანიონი ყოფილა („მრეწველობა... საქართველოში“, გვ. 6, 1910 წ.). ჭიჭინაძის მეორე ცნობით, ბესიკი იმერეთში ყოფნისას სამდივან-მწიგნობრო ხელსაწყო საქმის წარმოებითაც ყოფილა ცნობილი (ბესიკი 1885 წ., გვ. 8).

** საინტერესო თემა: „ბესიკი ბატალისტი.“ სამწუხაროდ, „ასპინძის ომის“ და „რუხის ბრძოლის“ ავტორი ამ მხრივ ჯერ შეუსწავლელია.

კორექტივიზაცია.* ბარათში ბესიკს მოკითხვას უძღვნიან მაშინ-
დელი განთქმული გმირები გოგია ფატრელი** და ქაიხოსრო
მურვანიშვილი:*** ...„და შენმა გოგია ფატრელმა გამოუწერე-
ლის ერთგულებით თავი დაგიკრა, ქაიხოსრო მურვანოვმა იმავე სი-
ყვარულით მოგიკითხა, როგორც უწინ ერთგულობდა.“ ეკვი არაა,
გმირებიც საკირობდნენ ბესიკის პოეტურ სიტყვას და შემთხვევით
როდია მძლავრი სამხედრო თემა ბესიკის ეპოსში („ასპინძისათვის“,
„რუხის ბრძოლა“,) რომელსაც შთააგონებდნენ—დავით ორბელია-
ნი, სოლომონ მეფე, ლევან ბატონიშვილი და სხვები. მაგრამ მისი
შთაგონებლები სხვებიც უნდა ყოფილიყვნენ, უბრალო მოლაშქრე-
ები, არა წარჩინებულის გვარისა, მაგრამ წარჩინებულნი პირადი
გმირობით. მე ვფიქრობ, ერთი ასეთი გმირი მოლაშქრე მეგობარ-
თაგანი ბესიკისა უნდა იყოს აღრესატი ლექსისა „პირველ სიმდაბ-
ლეს აღეკარ“, რომელშიც მოცემულია მხედარი რაინდის იდეალი:

ვით საწოლს შიგან ურიდად
არ გექმნენ ბრძოლად ტყენანი,
არცა გულისა კბენანი.
ცხენს ნუ შეაწყუდევ რაზმს გარე,
გაქუნდეს ხლტომა და ფრენანი
ამხანაგთ ექმან ლხენანი.
ასი ათასთა მგონები.
გახლდეს ცხენ-თავის შევანნი,
მტერთ ზარის გამათენანი..

* * *

არა ერთხელ უნდა გაენაწილებინოს ქაბუკ ბესიკს თავისი პატ-
რონის—ბატონიშვილისა და პირადი მეგობრების ზედრი ბრძო-
ლის ველზე თუ საომარ მდგომარეობისათვის სამზადისში ყოფნი-
სას, და ხშირად მისთვის, როგორც ბატონიშვილის ამაღლის წვერი-
სათვის, სამძიმო უნდა ყოფილიყო მზიარული თბილისის შიტოვება
და საღდაც ჩასაფრებულ მზირად ყოფნა სალგეო საზღვრებზე. თვით
ბატონიშვილის წერილებშიც „მორიგეობისას“ არა ერთხელ ჩანს
დაუდგრომელი ლტოლვა თბილისისადმი. ერთგან ის იხვეწება თბი-
ლისს ჩამოსვლა მინდაო, მეფეს დააბარებინეთ ჩემი თავიო. „ბა-
ტონს ჩემს სიძეს სარდალს დავითს მოკითხვა მოახსენე და ასე უთ-
ხარ: ქაბუკამ არ იციის-თქო. აი მეც კაცი ვარ, სისხლი მაქუს და

* ბესიკი, კიპ. გმც. 1885 წ. გვ. 9; II 2690.

** გოგია ფატრელის ანუ გოგია ფათრელის შვილის შესახებ იხ. ცენტრ-
არქ. სიგელების ფონდი, №№ 206, 208, 3424.

*** გმირის ქაიხოსრო მურვანიშვილის შესახებ საკმაო ცნობები აქვს შემო-
ნახული იოანე ბატონიშვილს („კალმასობა“, გვ. 47-48, 1895 წ.).

ხორციელო. და მომეხმარე გასაქირსა-თქო, თუ ჩემგანაც შეეღა გიკმობდეს-თქო.* სამაგიეროდ, რა სიხარული უნდა ყოფილიყო ბატონიშვილისა და მისი ამალისათვის თბილისში დაბრუნება. აი ერთი წერილი ბატონიშვილისა თბილისში ჩასვლის სამზადისში:

„ბატონიშვილის ლეონის კეთილად სახსენებლო მდივანო მანუჩარ! მერმე გუშინ რომ ხუთშაბათი იყო, ღის მოწყობით პატარძელს მივედით საღამოზე, და დღეს კიდევ ღთით ქალაქს შემოვალთ. რომ ინათლებს, აქედამ წამოვალ. ახლა მანდ სადილი უნდა გავეკეთებინო. ახალი თევზი, რაც იზოვნო, და ძველიც, კარგი სადილი გავეკეთებინო. ჩვენი საგარეო სახლი დააფენინე და ოცის კაცის ხარჯი დაიჭირე, მზათ იქონიე. ამ სადილის სარისტა ივანესა და ზურაბას მოეც და შენ ხომ წინ მოგვეგებები, დიალ, კარგი იქნება. სადილი კი მზათ უნდა იქონიოთ. რაც მოისწრათ, ისრე დაგეიხვდით.“**

ბატონიშვილის წერილს მისი სახლის გამგებლის მანუჩარ თუმანიშვილის შემდეგი მინაწერი აქვს: „ღვინო თუნგი კე [25], თეთრი წქ. დაიხარჯა.“

1772 წ. 1 იანვრიდან 1774 წ. 15 აგვისტომდე ბატონიშვილი ლევან რუსეთის კარზე იყო წარგზავნილი ერეკლეს საგანგებო მინდობილობით და ამ ხანებში ბესიკი, მოშორებული თავისი მეცენატის სიახლოვეს, შესაფერ მფარველობასაც უნდა ყოფილიყო მოკლებული.

1774 წ. ნოემბერს ბესიკს უნდა შეემკო ბატონიშვილის „უწარჩინებულესი ქორწილი.“ „შექცევა დიდი, შუშხუნები გასაოცრები სპარსთა. მრთელი მტკვარი მოდებული [შუშხუნებს] ბატითა, იხუბითა და სხუა მოთამაშენი თოკზედ და მართულზედ.“***

* *

ზაქარია ქიქინაძე გვიამბობს, რომ ერეკლეს კარზე ყოფნისას ბესიკს დიპლომატიურ სარბიელზე უპოლეაწია: „სამეფო სამსახურშიაც საკმარისად დახელოვნებულა და ერთხელ ერეკლე მეფის თხოვნით სპარსეთშიც წასულა, ყვინის წინაშე, შესახებ საქართველოს საქმეებისა. სპარსეთში ყოფნის დროს, დიდი საჩუქრები შეუძენია. შეუსწავლია აგრეთვე უფრო კარგად სპარსული ენა, მწერლობა და განსაკუთრებით სიმღერები, ზოგნი ერთნი უწყიან (sic), რომ ბესარიონისათვის ბესიკი სპარსეთში დაურქმევიათო... სპარსეთიდან დაბრუნებული ბესიკი დიდის პატივით მიუღია მეფე.

* ც. არქივის სიგელების ფონდი, № 3353.

** იგივე ფონდი, № 3431.

*** S 3057.

ირაკლის*. ამის შემდეგ პოეტი მეტად გააზამებულა სასახლეშიო და სხე. (ბესიკი, გვ. 4-5). ამ ცნობას ბესიკის დიპლომატიურ მინდობილობათა შესახებ ერეკლესაგან სხვებიც იმეორებენ (ხახანაშვილი, გორგაძე და სხვ.).

პირადად ჩვენ, ექვის თვალთ ვუყურებთ ბესიკის ელჩობას ერეკლეს მეფობაში. ვფიქრობთ, ზაქარია მოძღვრის შვილს მეფე იმდენად არ უნდა ნდობოდა, რომ იგი ელჩად გაეგზავნა საპასუხისმგებლო დავალებით, ისიც სპარსეთში.

შესაძლოა მხოლოდ გვეფიქრა, რომ, აღმოსაეღეთის სასახლეთა ცერემონიალის ტრადიციით, ბესიკი ჩარიცხეს სპარსეთს წარგზავნილ მისიაში წევრად, როგორც მდივან-მწიგნობარი ან მგოსანი (ცნობილია, ქარიმხანს უყვარდა პოეტები და თვით სწერდა ლექსებს). მაშინ ბესიკის სპარსეთში გამგზავრება უნდა მიეკუთვნოს მხოლოდ 1772 წელს, სახელდობრ, როცა ირაკიმ ქარიმხან-ზანდის მოსამშვიდებლად გაგზავნა დესპანები—ანდრონიკაშვილი ქაიხოსრო (პოეტი) და თარხნიშვილი ზაზა. ცნობილია, დელეგაციის შედეგი ბრწყინვალედ დასრულდა. ირაკლის დესპანებმა „მრავლის ლაპარაკითა და ღონისძიებითა“ მოამშვიდეს ქარიმ-ხან და საქართველოზე ლაშქრით წამოსული აიძულეს თავრიზიდან უკან გაბრუნებულიყო. ამაზე ადრე ბესიკის სპარსეთში ყოფნა შეუწყნარებელია მცირე ასაკოვნობის გამო, ხოლო შემდეგ ხანებში, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ბესიკი სამუდამოდ დასტოვებს თბილისს და ერეკლეს სასახლესაც.

შესაძლო იყო ბესიკი რეულიყო იმ ელჩობაში, რომელიც 1772 წლის 1 იანვარს დიდი დავალებით გაიგზავნა რუსეთს პოეტის მეცენატის ლევან ბატონიშვილისა და ანტონ კათალიკოსის შემადგენლობით. მაგრამ ბესიკი არ ჩანს ამ ელჩობის მონაწილედ,—ფიქრობთ, ანტონ კათალიკოსის მიზეზით.

თბილისის ბაღებში. ბესიკი და მოქალაქენი

გადმოცემით, კაბუკი ბესიკის სალხინო ასპარეზი უმთავრესად თბილისის ბაღები ყოფილა.

საქართველოს სატახტო ქალაქი უხსოვარი დროიდან მშენიერი ბაღებით იყო განთქმული მთელს წინა აზიაში. „გარემო ქალაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი, ყოველის ხილით და ყვავილით სავსე“ (ვახუშტი). „*Въ городомъ сѣдовъ плодовитыхъ много,*“ გადმოგვეცემს ბესიკის დროინდელ ბაღებზე რუსეთის წარმომადგენელი.* ევროპელ მოგზაურს აკად. გაულდენშტეტსაც მოხსენებული

* Гримоны, I, 188.

აქვს თბილისის გარშემო „ვრცელი ვენახები და ხეხილის ბაღები.“* ამ ბაღებში ჰყვაროდა ბესიკის ეშხი, აქ მღეროდნენ ბესიკის მუხამბაზებს, აქ იფურჩქნებოდა ბესიკის „სივდის ბაღი“.

შენახულა გადმოცემა, რომ გალაღებული ჰქაბუჯი ბესიკი „მოქალაქეებს ვრცელე შეფესთან დაუბეზღებიათ; ბესიკმა თავისი სიმღერებით მთელი ტფილისი გარყვნაო, აღარავინ გაუშეა, რომ მათზე ლექსები არ გამოეღოვო. მთელი ტფილისის ვაეები გალაზღანდარდნენო. ყოველ კვირაობით სოლოლაკისა და ორთაქალის ბაღებში განუწყვეტელი ქეიფები აქვსო. მეფეს დაუბარებია ბესიკი და დამუქრებია, თუ არ დაწყნარდები, შენც მამაშენსავით გაგაძევენ ჰართლიდამაო. ბესიკს პირობა მიუცია დაწყნარებაზე, მაგრამ შემდეგ ისეე მიუყვია ქეიფებისათვის ხელი. მოქალაქეთა შეიღებს ხელმეორედ დაახლოვებია და ამაზე მრავალნიც ისეე ატეხილანო“.**

ზ. კიკინაძის სიტყვითვე, როცა მოქალაქეებმა უჩივლეს ბესიკს სატრფიალო ლექსებისთვის, „ბესიკი მცირე ხანს დაუპატიმრებიათ კიდევ.“*** მაგრამ ეს კიკინაძის პირადი აზრი უნდა იყოს. ცნობისათვის—პოეტის დაპატიმრების შესახებ—იგი დასძენს: „რაზედაც თვით (ბესიკი.—გ. ლ.) მოწმობს თავის ლექსებშიო.“ ასეთი ლექსი კი ბესიკის შემოქმედებაში ჩვენ არ გვეგულება. ექვი არაა, კიკინაძე გულისხმობს ლექსის—„ცრემლთა ისარნი“ ბიბლიოგრაფიულ მინაწერებს, სადაც პოეტის ექსორიობაზეა ლაპარაკი.

ზემით ჩვენ ვლაპარაკობდით ბესიკის მკიდრო კავშირის შესახებ ჩვენს მესამე წოდებასთან. „მოქალაქეთა შეიღები“, „მდაბიო კაცნი“ ბესიკთან მეგობრობით დაახლოებულნი ყოფილან.

ეს ფაქტი ჩვენთვის საკმაოდ დადასტურებულია. აზნაურ გაბაშვილისათვის უცხო არ უნდა ყოფილიყო ეს წრე, მით უფრო, როგორც მგოსნისათვის. ბესიკი, ბუნებრივია, საყვარელი უნდა ყოფილიყო თბილისის ქალაქურ ელემენტებისათვის.

მეორე არედ ბესიკის ბიოგრაფიისა უსათუოდ თბილური მესამე წოდება უნდა ვიგულისხმოთ, რომელიც სწორედ ამ დროს, თუმცა ძალიან უსუსურად, გამოდიოდა ისტორიულ არენაზე. ამ დაჯგუფების განვითარება ფეოდალური დაქსაქსულობისა და პროვინციული განკერძოების გამო საკმაოდ იყო შებოროტილი, მაინც საქალაქო ელემენტები თავის როლს თამაშობდნენ. ვაქრები, ზარაფები, „ბაზაზიანი სომხები“ ქვეყნის ცხოვრებაში უკვე საკმაო ძალას

* ეს იყო ბაღები დირსიკალისა, ორთაქალისა, კრწანისისა, სეიუბადისა, გართუბნისა, ვერისა.

** „ბესიკი“, ზ. კიკინაძის წინასიტყვაობა, 1885 წ., გვ. 7; ზ. შათაშვილი, „ბესიკი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე და გრიგოლ თრბელიანი“, გვ. 8.

*** „ბესიკი“, გვ. 7.

წარმოდგენდნენ თვით სახელმწიფო საქმიანობაში. ეს „საპატრიო მოქალაქენი“, „მოქალაქენი დარბაისელები“, რომელთა სტრუქტურა ბესიკის ხშირად ყოფილა, გადმოცემათა მიხედვით, როგორც ფინანსური ტუზები, თავისი ნივთიერი სახსრით მეტად საჭირონი ხდებოდნენ არა მარტო ფეოდალებისათვის, თვით სასახლისთვისაც ისინი აუცილებელი კრედიტორები ხდებიან.* „უამათოთ არა რასა საქმესა საქვეყნოსა არა იკერდენ მეფენი, რაცა ფეოდალთ მთავარნი“.**

„მოქალაქეთა შვილებთან“ დაახლოებული ბესიკი, როგორც ამბობს გადმოცემა, ზოგჯერ მათთან კონფლიქტშიც ყოფილა, რასაკვირველია, სასიყვარულო ლექსებისა და ექსპრომტების გამო; რომლითაც მგზნებარე მგოსანი ამკობდა ამ წოდების მზეთუნახავებს. ეს ფაქტივე უნდა ყოფილიყო მიზეზი ბესიკის არაჩვეულებრივი პოპულარობისა თბილისის უბნებში.

ამ კონფლიქტების მიზეზითაც ხომ არ არის გამოწვეული აზნაური პოეტის სტრიქონები:

ქურდო ვაპარო, ერთს ყიდი სამად, არ ღირდეს დრამად,
ყანდებრ გვაგემებ, თუ გვნახე შამად, ბოლოდ ხარ შამად...

ყოველშემთხვევაში, ბესიკის დამოკიდებულება მესამე წოდებასთან კარგად ჩანს მისი პოემიდან „რძალდედამთილიანი“.

ბესიკის რომანი. მათა ერისთვის ქადი.

ბესიკის განდევნა თბილისიდან

სასახლეში გალადებულ ქაბუჯ პოეტს მოულოდნელად მოუხდა საყვარელი თბილისის, მისი პოეზიის და სიკაბუჯის არეოპაგის—ბრწყინვალე კარის დატოვება და იმერეთში გადახვეწა.

ბესიკი „ერეკლე მეფემ საქართველოდამ დაითხოვა“, „გააგდო“. პოეტის განდევნის შესახებ ზეპირგადმოცემებთან ერთად ლალადებენ ბიბლიოგრაფიული მინაწერები ბესიკის ცნობილი ლექსის „ცრემლთა ისარნი“-სა, რომელიც სწორედ პოეტის განდევნის ხანებში არის დაწერილი:

...„ბესარიონ გაბაშვილისაგან თქმული, როდესაც კურთხულმან მეფემ ერეკლემ საქართველოდამ დაითხოვა. იმერეთს ყოფაში მისწერა ქართველთა.“***

...„ბესარიონის მიერ თქმული, ოდეს განიდევნა ქართლიდამ და წარვიდა იმერეთს, მუნ დასწერა სამწუხაროდ.“****

* Крестьянск. грамоты №№ 39, 44, 46, 49, 50, 78.

** პლატონ იოსელიანი, „უბოგრება გიორგი მეცამეტისა“, გვ. 140.

*** S 1534. S 537, გვ. 54—55. **** S 5374.

„...ოდეს მეფის ირაკლისაგან ტფილისით განდევნილ იქმნა იმერეთად“.*

...„ბესარიონ რომ გაავადო ბატონმა, რუსეთს წავიდა“.**

...„ბესარიონისაგან ექსორიობის ეამს მუსტაზადი“***

...„ბესარიონ გაბაშვილის მიწერილი საქართველოში, თავის სწორთა და ამხანაგთა თანა, ოდეს სოფლის ვითარებისაგან უცხოობა და მწირობა შექმნა“****

თავისი რეზინიაცია პოეტმა გამოიტერა შესანიშნავ ლექსში „ცრემლთა ისარნი“:

1

ცრემლთა ისარნი მოსისხარნი ჩვენდა არენით,
იღმერთ გულნი კირნახულნი, შეგვიწყნარენით!
უცხონი თემით, სოფლის ცემით გაეიგარენით,
უქნობნი ვარდნი, ესგვარ დარდნი, დაეიბძარენით,
არ ითქმის ენით, არცა სმენით, ეს იკმარენით!

2

როს გვაგონდებით, შევლონდებით, ლომნო ყმა-ძმანო,
თანხრდილნო, სწორნო, განაშორნო, საყვარლად კმანო!
ვა კიდევანთა, ესდენ თქმათა გლოვისა ზმანო,
ატადის კალოს, საუალალოს, სადა ხართ, თქმანო!
დაღებერნა ქარმან, დაუწყნარმან, ზღვად ვიფარენით!

* S 1512. ** H 3146. *** S 3^რ86.

**** აღსანიშნავია, რომ პროფ. კ. კეკელიძე ექვთის თვალით უყურებს ბესიკის განდევნის ფაქტს: „ჩვენ არ ვიცით... ვისი გულისთვის იქმნა ის გაძევებული სამშობლოდან, თუ ეს უკანასკნელი მართალია (ეურსიგი ჩვენია.—გ. ლ.),—ვაძვობთ ასე იმიტომ, რომ ცნობა, ვითომც ჩვენი პოეტი „მეფის ირაკლისაგან ტფილისით განდევნილ იქმნა იმერეთად“, ეკუთვნის დავით რექტორს და მის დროს, როდესაც მრავალი ლეგენდა დადიოდა ბესიკის შესახებ“ (იხ. ლიტ. ისტორია, II, 476—477). ვთქვათ, მხოლოდ დ. რექტორს ჰქონდეს შემონახული ცნობა ბესიკის განდევნის შესახებ. რატომ არ უნდა მიუჩნიოთ იგი სარწმუნოდ? ამ შემთხვევაში სწორედ დავითის ცნობა უნდა იყოს სანდო, როგორც ბესიკის „უსაკუთრესი ძმა და მეგობარი“. „სატრფო ძმის“ და „საყვარელის“ (S 105) ბესიკს და დავითს მხურვალე მიოწურავს ჰქონიათ ერთმანეთში თავისი წერილებში დავითი არა ერთხელ სთხოვს ბესიკს აცნობოს ზისი ამბები: „რომელმანცა ესე საბაეთო წერილი მოგართვას, მასეე მიჰსცენ ჩემდა წარმოსაგზავნი შენნი ვითაობისა მშვიდობისა ეპისტოლენი“; „ვერლა ველირსე შენთავე განცდა—ხილვად, შენნი მასურენ მშვიდობისა ჰამბაენი“ (S 105). ბესიკთან ასეთ მკიდრლო მეგობრობით შეკრულ დავითს, გასაგებია, ზეღმიწვენივით უნდა სცოდნოდა პოეტის ცხოვრების ყოველი ასავალ-დასავალი. დავით რექტორსაც რომ თავი დაეანებოთ, ბესიკის განდევნის ფაქტს გვიდასტურებენ საისტორიო წყაროებიც (ბატონიშვილი დავითის ისტორია) და, ბოლოს, რაც მთავარია, თვით ბესიკი აღნიშნავს თავის „მწირობას“ და განდევნის დღეებში სწერს ლექსს: „ცრემლთა ისარნი“. ამრიგად, ბესიკის განდევნა რეალური ფაქტია.

დაბერდა ყური, სევდის ქური რა ჰყოვა სოფლით,
დაბინდნა თვალნი შეუპკრთალნი ცრემლით და ოფლით,
დადგესცა ხელნი მარჯვედ წაფეულნი შორნი საყოფლით,
ხელმწიფე, გული ცეცხლდაგული, სულით გამყოფლით,
ქირსამცა თქვენსა, თუ გალხენსა, მოიხმარენით!

დღე ვნატრით მხესა, სიამესა, დილა თქვენს გარებს,
ლამე მთოვარე, ქველ მოარე, ზასიათ გვარებს,
ცისკარ-მთიები, სხვა ციები პირველ გვაზარებს,
და ზერმე ჩრდილოს სასიკედილოს ღრუბელს დაჭმარებს!
ამ დღე-ლამითა და ჟამითა დაემწარენით!

სიხმარს ვემონეთ ძილშეკონეთ, ნუთუმცა გნახეთ,
სახე უსახო, საეხეხეხო ეს განვიზრახეთ,
სხვამცა პატრონი, ანუ დრონი, ვერღა დავსახეთ,
ყარიბთა ბანი, გზის საბანი, ვკლით შეესჩმახეთ!
მოყვასთა ცრემლნი სწვიმეთ ცბელნი, მტერთ იზარენით!

რა უნდა ყოფილიყო მიზეზი პოეტის შეუბრალებელი განდევ-
ნისა? რამ აიძულა ერეკლე თავისი კარიდან გაეგდო სახელოვან
შგოსანი, რა მოტივს უნდა ჰქონოდა ბესიკის ექსპორიობაში გადა-
მწყვეტი მნიშვნელობა?

ბესიკის განდევნის მიზეზად ასახელებენ პოეტის რომანს სამე-
ფო ოჯახის ერთ-ერთ წევრთან, რაც ერეკლესათვის შეურაცხმყო-
ფელი უნდა ყოფილიყო. *

* *

ტრადიციული ცნობა ბესიკის შესახებ ასეთია:

„1772 წელს დაქვრივდა თეიმურაზ მეფის ასული ანა ბატონი-
შვილი, რომელიც დიმიტრი ორბელიანზე იყო გათხოვილი. ახალ-
გაზრდა ქვრივი თავისი ძმის ირაკლი მეფის სასახლეში დაბინავდა.
ბავშვობიდან ზაქარია მოძღვრის შეილებთან შეზრდილი, იგი სულ
ადვილად დაუახლოვდა ბესარიონ გაბაშვილს და მათ შორის გაიბა
საიდუმლო გრძნობის ქსელი. რამდენიმე ხნის შემდეგ ბატონიშვი-
ლამდე მიულწევია ხმას, ვითომც ბესიკს სხვა ქალი შეჰყვარებოდეს,

* 1904 წელს, სასოებაძეს [კათალიკოზი კირიონი] სოფ. ტირძნისში, მემამულე
სულხანიშვილის ოჯახში, უნახავს ვრცელი ხელნაწერი კრებული მოშლეჩალ-შგოს-
ნის ასლან ხურდაყულიშვილის მიერ შედგენილი. კრებულის 158 გვერდზე ყო-
ფილა ნაამბობი, თუ რად გაუწყრა მუჟე ერეკლე ბესარიონ გაბაშვილს და რამ
აიძულა იგი დაეტოვებინა სამშობლო მხარე და სხვაგან გადახვეწილიყო: („იფ-
რია“, № 124, 1904 წ.) სამწუხაროდ, ეს ხელნაწერი დღემდე არა ჩანს.

ეს რომ ანა ბატონიშვილს შეუტყვია, ბესიკი სახლში აღარ მიუღია. უკანასკნელი, გრძნობით აღსავეს ლექსებში თავს იმართლებს, მოციქულებსაც აახლებს ანა ბატონიშვილს, მაგრამ ამაოდ, ერთხელ დახშული სამოთხის კარი მას აღარ გაუღეს. ამ რომანის ამბავმა ირაკლი მეფემდინაც მიაღწია: განარისხებულმა მეფემ ქერივი და მონასტერში გაგზავნა, ხოლო ბესიკს სასტიკად აღუკრძალა ამიერიდან ამ საგანზე ხმის ამოღება: წინააღმდეგ შემთხვევაში შენც მამაშენივით გაგაძეგბ ქართლიდამაო, მაგრამ სიგიჟემდე მისული ახალგაზრდა მგოსანი არა ცხრებოდა; ამბობენ: ერთხელ ბესიკმა სასახლისკენ ჩაიარა და აივანზე ორი შავით მოსილი (სამოლოზნო ტანსაცმელი) ქალი დაინახა, რომელთაგან ერთი ანა ბატონიშვილი იყო. ამ შემთხვევის გამო მას გამოუთქვამს ახალი ლექსი „შავნი შაშენი“, რომელიც მალე გავრცელებულა მთელ ქალაქში და მეფემდისაც მიუღწევია. განარისხებულ მეფეს უბრძანებია მსაჯულე-ბისათვის: ჩემი ოჯახის შეურაცხყოფელი სამაგალითოდ უნდა დაისაჯოს, მეტეხის ციხიდან გადააგდეთო, მაგრამ სასახლის ერთ-ერთ წევრისაგან ბესიკს მეფის გადაწყვეტილება შეუტყვია და იმერეთში გაქცევით უშველნია თავის თავისათვის“.*

ამგვარად, ბესიკის მიჯნურად ჩვენს მწერლობაში დღემდის აღიარებულია ანა დედოფალი. იგი უკვე კანონიზებულია, როგორც ბესიკის სატრფო, ერთადერთი შთამგონებელი მისი შესანიშნავი „სვედის ბალის“ ლირიკისა და, ბოლოს, როგორც მიზეზი პოეტის განდევნისა და მისი ცხოვრების ტრაგიკული დასასრულისა.

ეს ანა ჩვენს მკვლევრებს ჯერ ერეკლეს და ეგონათ, მაგრამ უბრალო არითმეტიკული მოსაზრებით (ანა დაიბადა 1722 წ., ბესიკი—1750 წელს) მისი კანდიდატურა უარყოფილ იქნა. ბოლოს პოეტის მუხად გამოვლენილ იქნა ანა იმერთა დედოფალი (მამუკა ორბელიანის ასული). უკანასკნელი კანდიდატურა დღეს თითქმის საყოველთაოდ გაზიარებულია (კეკელიძე, გორგაძე, ნაწილობრივ ბარამიძე).

მაგრამ ჩვენ უარყოფთ ანა დედოფალს, როგორც ბესიკის სატრფოს და პოეტის მუხას.

*

ლექსი „ანა დედოფალზედ“ შეუძლებელია დაწერილიყო 1784 წლამდე, როდესაც ანა გადედოფლდა. ამ დროისათვის კი ბესიკი კარგა ხნის განდევნილი იყო თბილისიდან. დედოფლობის დროს კი დავით მეფის ხელში კარისკაცი ბესიკი ასეთ ფამილარულ ლექსს ანაზე ვერ დაწერდა. ჩანს, იგი ბესიკს ანას ახალგაზრდობაში დაუ-

* „ბესიკი“, გორგაძის რედ. გვ. 10—11.

წერია. მაგრამ 1772—1776 წლებში, როცა გათამაშდა ბესიკის რომანი, ანა თითქმის ბაეშვი იყო (დაბადებულა 1765 წელს). მაშასადამე, თუ ერეკლეს მოხუცი და შეუფერებელი ობიექტი იყო. ჭაბუკი ბესიკის რომანისთვის, ანა ორბელიანიც არა ნაკლებ მიუღებელია თავისი მცირე ასაკონობის გამო.

ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ არავითარი სხვა ცნობა, სხვა საბუთი ბესიკის სახელის შეერთებისათვის ანასთან, არ არსებობს, გარდა ერთადერთი ლექსისა („დედოფალს ანაზედ“), რომელშიც ანას სახელი რამდენჯერმე ნახსენებია. მხედველობაში მისაღებია ის გარემოებაც, რომ ხსენებული ლექსი ამოღებულია მე-19 საუკუნის ორი ხელნაწერიდან (S 1088—„ბესარიონისაგან თქმული დედოფალს ანაზედ“; S 6367—„დედოფლის ანასი“). არც ერთი ამ გვიანდელი ხელნაწერებისა, ცხადია, ავტოგრაფს არ წარმოადგენს, ამიტომ, ჩვენ არ ვიცით, ვის ეკუთვნის სათაური „დედოფალს ანაზედ“, პოეტს თუ გადამწერლებს? ამის გამო, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ მკვლევართა კატეგორიულ მტკიცებას, თითქოს ამ ლექსში მოხსენებული ანა უსათუოდ ორბელიანის ქალს გულისხმობდეს.

მაგრამ საკითხს ანას შესახებ ქვემოთ კიდევ დაეუბრუნდებით, სადაც უფრო ნათლად გამოჩნდება ანა ორბელიანის სრული შეუსაბამობა იმ როლთან, რომელიც მას ჩვენმა მკვლევრებმა განუკითხავად მიაკუთვნეს. რაც შეეხება ანას ნამდვილ ვინაობას, საკითხს ღიად ვტოვებთ.

* *

მაშ ვინ არის ბესიკის ტრფიალების საგანი? მივმართოთ უფრო ძველ ლიტერატურულ ცნობებს, რომელთაც ბესიკის მკვლევრები შესაფერ ყურადღებას არ აქცევენ.

ყველაზე უძველესი ცნობა პოეტის ახლო მეგობრის—დავით რექტორისა ასე გადმოგვცემს ბესიკის რომანტიულ ისტორიას, მისივე ერთი ლექსის („მე მივხედი მაგა შენსა ბრალეზსა“) მინაწერში: „ესეც ბესარიონ გაბაშვილისაგან არის თქმული მუხამბაზი. ბესარიონს ვარდად და იად თქმული უყვარდა და იმასაც ბესარიონ უყვარდა. როდესაც ბესარიონ მოტყუებდა სხვის შეყვარებით, იამ შეუტყო და თავისთან აღარ გაატარა, მაშინ ჰსთქვა:

სევდის ბაღს შეველ.

შემდგომად ბესარიონ თავის დანაშაულს და იას ხადუმთაგან საყვედურს ახლა კიდევ ამ ხუთს მუხამბაზში ამბობს. მსმენელო, თქვენ იგულისხმეთ, ია ვინ არის და ან მეორე—ბესარიონისაგან

შეყვარებული. მე სახელები არ დაესწერე, არა ჰსჯობდა“ (A 1164, გვ., 194).

ამავე ცნობას იმეორებს დავითი მეორე ხელნაწერში (S 1512, გვ. 155), რომელსაც ასე ათავებს: „მსმენელნო, თქვენ იგულისხმეთ: ვარდი ვინ არის, თორემ ბესარიონ რომ ვარდს ეძახის, ის ვარდი თავის თავს იას უწოდდა. და ან მეორე—ბესარიონისაგან შეყვარებული ვინ არის. მე სახელები არ დაეწერე, არა ჰსჯობდა, თქვენ გამოჰსცანიო“ (S 1512 გვ. 155).

ორივე ცნობაში ხაზგასმით ნათქვამია, რომ ბესარიონს უყვარდა „ვარდად და იად თქმული“ და რომ „ბესარიონ რომ ვარდს ეძახდა, ის ვარდი თავის თავს იას უწოდდა“.

ბესიკის სიყვარულის საგანზე ლაპარაკია კიდევ ერთგან (S 1512, გვ. 127), მაგრამ მისი ვინაობა განზრახ არის დაფარული: „ესეც ბესარიონ გაბაონისაგან არის ნათქვამი [...] აზნელ სიკვდილს შემდგომად, საწყალობელი [...] თავის თავს [...] ეძახდა და ბესარიონ მისი მეგობარი იყო და ეს—შაირი კრემენჩუქს ეთქვა“. და მხოლოდ ერთს ხელნაწერში (A 1164, გვ. 49) იმავე დავით რექტორის მიერ გაშიფრულია ბესიკის მიჯნურის ვინაობა: ლექსის „ჰაერი ცივ-ნამიანი“-ს ქვეშ, გადამწერი ასეთ შენიშვნას უკეთებს: „ესეც ბესარიონ გაბაშვილისაგან მგონია ნათქვამად ყულარაღასის ქალს მაიაზედ, სიკვდილს შემდგომად. ჰაზრი იმას ჰგავს, და საბრალობელი თავის თავს მაია—იას ეძახდა და ბესარიონ მისი მეგობარი იყო. და ეს ერთი შაირი კრემენჩუქს ეთქვა“.*

* საყურადღებოა აგრეთვე ცნობა თეიმურაზ ბარონიშვილისა ბესიკის რომანის შესახებ: „ბესარიონ თავის სიკვამლეში ერთი მშვენიერის ქალის ტრფიალი თურმე იყო. იმ ქალმა ბესარიონს სხვის კვლუტის მიჯნურება შესწამა და ამისთვის განრისხებული ბესარიონ გამოსდევნა და თავისი მოწყალე გული დაუძვირა. მას ქალს წითელი ტანისამოსი უყვარდა და ამას ორნი ქალნი ჰყენენ მეგობარნი: ერთი იისფერი ტანისამოსით იმოსებოდა და მეორე ნარჯიხის ფერთა ბესარიონ თავის ლექსში პირველს გარდად უწოდებს, მეორეს—იად, მესამეს—ნარჯიხად“ (S 3725). თეიმურაზის ცნობა თვით ბესიკის „სვედის ბალის“ პერიფრაზას უნდა წარმოადგენდეს, ისევე როგორც დავით ჩუბინაშვილისა (იხ. მისი „ქართული ლრამბატიკა“, 1887 წ. გმტ., გვ. XXXIX).

დაახლოებით თეიმურაზის ცნობას იმეორებს მისი მოწაფე აკად. მარი ბროსე, ოღონდ მცირე გადასხვაფერებით; *Говорят, он (т. е. б. б. б. — г. л.) имел влюбленную в себя молодость в одну прекрасную девушку, которую отвергла его любовь под предлогом, что ее сердце отдано уже другому. Чтобы привлечь ее к себе, он обратился к двум молодым ее подругам, и вот, они три osoby, из которых одна чрезвычайно любила розовый цвет, а другая две, цвет фиалки и нарцисса, так что она пробирала под эти цветы и свою одежду.—изобретены в следующей пьесе, каждая под названием своего любимого цвета“ (იხ.—„Взгляд на историю и литературу Грузии“, 1836 წ.).*

მაგრამ დავით რექტორის მეტად კომპეტენტური ცნობის გარდა, ჩვენცა სასიხარულოდ, არსებობს მეორე არა ნაკლებ ძვირფასი საბუთი, ბესიკისა და მაიას მიჯნურობის დამადასტურებელი. S 1088-ის ანონიმი პოეტი—პანეგირიკი გვიამბობს რა ბესიკის დიდ სიყვარულს, „მიჯნურობით დამწვარ“ პოეტზე და მის „გაქარაზე“:

საწყალსა ბესარიონსა, კელა ეთქვა სიტყვა მკვლელისა, მიჯნურობითა დამწვარი, ცეცხლთა გულმონაველელისა.	აშულსა მართებს ხმობანი, ბულბულთ ყეფანი ყელისა; რიგი არს მიჯნურისათვის, გაიკრებოდეს ველისა. (sic)
---	---

პირდაპირ გვისახელებს ბესიკის სიყვარულის საგანს—**მ ა ი ა ს**:

ბესარიონ მელექსეოჲაში ქებას გვძღვნიდა [ჩვენ] იმ დარებს, რუსთველისაებრ ხჲა-ტკბილობით არ აკლებდა არც ერთს ვვარებს.	საყვარელთან მუდამ ყოფნა კაცსა მეტად გააძწარებს. და მ ა ი ა ს წუჲის გამო რათ იყირებ შენ ამ გვარებს?*
---	--

ვინ არის ბესიკის „მკვლელი“ მიჯნური მაია?

როგორც ვიცი, ბესიკის ლექსის („ქაერი ცივ ნამიანი“) კომენტარში, დავით რექტორი, რომელსაც მშვენიერად უნდა სცოდნოდა ბესიკის რომანტიული ისტორია, გადმოგვეცემს, რომ მაია ყულარალასის ქალი ყოფილა (იხ. ზემოთ, A 1664, 46).

ყულარალასი ნიშნავდა საეკლესიო-მონათუხუცესის ანუ ფარეშთუხუცესი თანამდებობას. XVIII ს. დასაწყისს ყულარალასობა ორბელიანებიდან ქსნის ერისთავებზე გადავიდა, ხოლო ბესიკის ქაბუკობის დროს ყულარალასად იწოდებოდა გიორგი ქსნის ერისთავი—

S 1088 გვ. 1—2; „ბესიკი“, ს. გორგაძის რედ., გვ 30-31. რადგან „მაია“ ხელნაწერში მკრთალად არის დაწერილი, გორგაძე კითხულობს ასე: „მ ა ი ა ს (?)“. ეტყობა, ძნელი გასარჩევი სიტყვა ჰგონებია.

* * კ. ევკელიძე, ვხმაურება რა ჩემს მოხსენებას მაია-ბესიკის რომანის შესახებ (1936 წ.), დასძენს: „გ. ლეონიძის ცნობით, ეს მაია თიანეთის ერეკლეს ქერივი რძალი—მაია ერისთავის აუული ყოფილა. მაგრამ დავით რექტორი კატეგორიულად ამბობს, რომ ბესიკის მეორე (?) სატრფო იყო ყულარალასის ქალი მაია“. შემდეგ მოჰყავს რა აღ. ბარამიძის ცნობა, „ჩვენ ვიცნობთ ერთ ყულარალასს, რომლის სახელი ბესიკის საზოგადოებრივი პოლიტიკურ მოღვაწეობასთანაა მჭიდროდ დაკავშირებული. ესაა ელიზბარ ქსნის ერისთავის შვილი, ქართლიდან გაძევებული და იმერეთის სამეფო კარის უპირველესი მრჩეველი ბესარიონ გაბაშვილთან ერთადო“-ო, კ. ევკელიძე ასკვნის: ეს თუ ასეა, მაია ირაკლის რძალი ვერ იქნებოდა და მისი ტრფობა ბესიკის გაძევების მიზეზად ვერ განდებოდა“ (ლიტ. ისტ., II, '924, 615). ეტყობა, პროფ. აღ. ბარამიძეს გამოჩენილი მხედველობიდან არსებობა საკმაოდ ცნობილი პიროვნების გიორგი ყულარალასისა.

დასასრულ, გიორგი ყულარალასი ცნობილია კიდევ იმით, რომ 1767 წელს მან საკუთარი ხელით მოჰკვეთა თავი ერეკლესაგან სიყვდილმისჯილ პაატა ბატონიშვილს.

და ბოლოს უნდა შევნიშნოთ, რომ გიორგი ყულარალასი არის მამა ელიზბარ ყულარალასისა, რომელზედაც ლაპარაკობს პროფ. აღ. ბარამიძე.

ცნობილი მეფისადმი ურჩობით და ორგულობით. 1777 წელს მან ჩაიდინა მორიგი მუხანათობა, „უკუდგა“ ერეკლეს, მოიწვია ლეკები, გაამაგრა თავისი ციხე ლიახვზე და წინააღმდეგობა დაიწყო. ერეკლემ შემუსრა ურჩი ფეოდალი, სამუდამოდ ჩამოართვა საერისთაო, მაგრამ სიცოცხლე აპატია და „ყულარაღასი გიორგი და შთა ტფილისსა შინა უპატიოდ, ვითარცა ტუსალი“.

სწორედ ამ გიორგის ასული ყოფილა მათა, რომელიც თავის თავს ბექედის წარწერაშიც „ია“-ს ეძახდა (იხ. ქვევმოთ).

ტრადიციული გადმოცემა დაეინებით გვეუბნება, რომ ბესიკის მიჯნური სასახლის წევრი იყო, ბატონიშვილთაგანი, მათა კი მხოლოდ ერისთვის ქალია, და არა ბატონიშვილი. აქ თითქოს ერთგვარი დაბრკოლება გველოდება წინ. მაგრამ ჩვენ გამოვარკვეთ, რომ მათა ქსნის ერისთვის ასული, იმავე დროს სასახლის ახლობელი წევრია, როგორც ერეკლეს დისწულის—მამუკა ორბელიანის მეუღლე.

მამუკა ძე „ქართლის ჯანიშინის“, დიდად გავლენიანის და წარჩინებულის დიმიტრი ორბელიანისა და ერეკლე მეორის დის ანასი, თვით სასახლეში შობილა და აღზრდილა: „ბატონიშვილის ანნას შვილი მამუკა, რომელიც თვით მის (ერეკლეს) დედის თამარის—გ. ლ.) პალატში შობილიყო და შვილს უწოდებდა“.* მას ანებიერებდნენ სასახლეში და განსაკუთრებული სიყვარულით ჰყვარებია ერეკლეს, როგორც დისწული. ერთს წერილში იგი მამუკას „საყვარელსა და სასურველს“ უწოდებს.**

ასეთივე ნაზი სიყვარულით ერეკლეს მხრივ სარგებლობდა მათა, რომელიც კმრითურთ სასახლეში ცხოვრობდა. შენახულა ერეკლეს ერთი წერილი, რომელშიც იგი გულმტკივნეულად კითხულობს მათას ავადმყოფობის ამბავს: „ჩვენის შვილის, ერისთვის ქალის მათას ავანტყოფობა გავიგონეთ. ღვთის გულისათვის, მოგვიკითხე და ამის ამბავი შეგვატყობინე“-ო.***

1766 წელს მათას ეყოლა ანა (შემდეგში იმერთა დედოფალი), ხოლო 1768 წ. ვაჟი თამაზი.

1764 წელს გათხოვილი მათა 1770 წ. დაქვრივდა. ამ წლის ოქტომბერ-ნოემბერში გარდაიცვალა „ყმაწვილი კაცი“ მამუკა ორბელიანი. 1770 წლის დეკემბრის 2-ს შეწუხებული ერეკლე ასე ატყობინებს მამუკას სიკედილს მის ბიძას ზაალ ორბელიანს რუსეთში:

* „თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა“, 12—13. ** Грамоты, II, I, 68;

*** „ივერია“, 1890, № 235. გაზეთში „ერისთავის“ ნაცვლად დაბეჭდილი „თაარის“, რაც კორექტურულ შეცდომას უნდა წამოადგენდეს. წერილი დათარიღებულია 1772 წლის 28 ნოემბრით.

„პირველად არ გვინდოდა ამისთანა სამწუხარო ამბის მოწერა და-
შენი შეწუხება, მაგრამ სხუათა წიგნებისაგან შეიტყობდი და ჩვენც
იმისთვის მოგწერეთ. ღმრთიან შენს მტერს მისცეს, რომ ჩვენ მწუ-
ხარება მოგვევლინა. ჩემი საყვარელი და ჩემი სასურველი მამუკა
მიმტაცა სოფელმან და ჩემი გული უთმინოს და გამოუთქმელ მწუ-
ხარებას მისცა“.*

დაქვრივებული მათა დარჩენილა სასახლეში...

ამ დროს უნდა ეკუთვნოდეს ბესიკის ერთ-ერთი პირველად ნა-
თქვამი მათაზე:

განვქართი, რა ვნახე, რომელს მდიდრად მშენიან თაღნი.

მისთვის შეუკავ აწ სეედასა, მაჰეს სულთქმა—ახნი;

მას ვევედრები: ვებრალოდვ, მტეს მუფარახნი!

ვეტრფი სურვილით, ვის შეიღნივე არა ჰყავს სწორნი—

ოდეს ვიხილე, მყის გაცუდდნეს მნათობნი ორნი!

ამად ვსტირ, მისნი ვერარა ვსცან საქმენი სწორნი!

უმისოდ მყოფსა აწ მომძულდეს მიდამო ს რ ა თ ნ ი.

(ე. ი. სასახლის)

ფარული სიყვარულით არის გამოწვეული ბესიკის ნათქვამი:

„შენი ტრფობა საიდუმლოდ მესახა“.

„სიყვარულს ჰგონებ გულდანამალად,

მაგრამ ნთებულად გამოჰქართის ალად“...
...

ალბათ ამ პერიოდისაა ქართული პოეზიის მომხიბლავი შედეგ-
რი—„შაენი შაშენი“, რომელშიც ასახული უნდა იყოს ქვრივი მათის
ხილვა სამგლოვიარო შეეებში.**

* Грамоты, II, I, 68.

** კ. კეკელიძის ახრით, ლექსი „შაენი შაშენი“ უნდა წარმოადგენდეს სიმ-
ბოლიურ აღწერილობას და ქებას, სატრფოს ორის („მრჩობლად მხედნი“) შავის,
შავის წამწამებით, შავხავედით მოსილს თვალები:სას“ (ლიტ. ისტ. II, 475-476).
ასე ფიქრობდა თეიმურაზ ბატონიშვილიც, რომელიც „შაენი შაშენის“ გენეზისის-
თვის ამბობს: „ეს სტიხი ბესარიონს, ერთის მშენიერის თვალები მოსწონებია
და იმაზე უთქვამს“ (S 3723). ალბათ, თეიმურაზის გაუგენით, ხსენებულ ლექსს
ამ კომენტარს უკეთებს დავით ჩუბინაშვილიც: „ბესარიონ გაბაშვილს უთქვამს ეს
შაირი მშენიერის ორს შავს თვალებდ“ (იხ. „ქართული ღრამატიკა“, გვ.
XXIX, 1887 წ.).

ჩვენ არ ვიზიარებთ ასეთ განმარტებას. თუ „შაენი შაშენი“ მართლაც თვა-
ლების სიმბოლიური გამოხატულებია, მაშინ ლექსში უხერხულობას ჰქმნის შემ-
დეგი სტრიქონი: „საშიშრად შარას თვალშემპყვინი“. ამის გარდა, თვით ლექ-
სიც მშენიერად ადასტურებს ზეპირგადმოცემის უპირატესობას, რომ აქ იგუ-
ლისხმება ორი შოსანი, ტრაუაში გამოწყობილი ქალი („შავ-მოსვით“, „შავ-
ხავედ მოსილნი“), რომელნიც გახაფხულის პირზე მღერიან „ხმა-ყარობად“ (ასუ-
ფთად მხმობნი“, მსტიენაენი“, „არ მოწყენით მომღერალნი“). ამ ლექსის განმარ-
ტებაში ზეპირგადმოცემის ახსნა ჩვენ უფრო ბუნებრივად მიგვაჩნია და ვფიქ-
რობთ, ბესიკის ხსენებულ ლექსში ნაგულისხმევი შეეებში ჩაცმული მათა, ქვრი-

გადმოცემით, „მშვენივლით სავსე“ ბესიკი მაიას დაახლოვებია, მიუწვდომელ ოცნებას, მშვენიერ ქვრივს და მისთვის მრავალი ლექსი და სიმღერა მიუძღვნია, რასაც ბესიკისთვის „დიდი სახელი მოუხვევია“. ალბათ ამ უიმედო სიყვარულის დროს ეკუთვნის „ტანო ტატანო“.

მასში უკვე ცნობილია მაია-ბესიკის რომანის ვითარება:

ამაყად მწყრალი ვნახე ლამაზი;	შენ რისთვის დასთმე სხვისა ხლებითა?
შანცა განმაგდო „გარეგან გახი	თავი მოსწონდა, ჰყვანდი ნებითა—
შენგან გვაჩინა გულმბსა ხაზი	რად გიყვირს, გასწყურეს ცეცხლოდებითა?
სიხარულიდამ დაბლა კერძ დახი	ნაცვალნი მოგხვდა დანახსოვნებითა
შენს გულსა ჰკითხე. მიაჯარ გახი	რად მიჰყვე სხვათა კუთვამთვრალბსა?
შენის გონებით იქნები რახი:	ნებით მოშორდი ვარდის კვალბსა!
ჩვენ დაგვთმეო და სხვას ვმონები	არ შეგიბრალებ შეუბრალბსა,
„ვარდი მით არის გულდაკლებითა,	თუმცა უყვარდი მისსა თვალბსა!
რომ შენი იყო თავდადებითა—	

მაგრამ უღმობელი იყო „შემომწყრალი ია“ ანუ მაია, რომელიც ამ შემთხვევაში იცავდა თავის ქალურ ღირსებას.

თუ სამართალი არის სადმე. გვიანების.
ყელი გამოშეურ, პირი დამრჩა შენის დანების!
მეც მომხვდა სოფლის მკელელი ბრკვალბები:
ბესიკი სიყვდილს არ ვეშალბები,
თავი მაქვს მისთვის შენაწონბები..

„თუკა შენ დაგთმო, ვინლა ვჰკოვო, სად გავიხარდო?
უშენოდ ზილვა არავისი მსურს, შევიხარებო!

„მე შენმა ფოქრმან მიმარინდა, ჩაველ ჰკრებსა;
ანდამატისებრ მიმიზინდავ, ვჰგავ ნამპირებსა.
ვარდის ბაგენი შევნიერად სხივ მამპირებსა,
ჩემებრ უწყალად მოაყივნებ გასაკვირებსა!
როდეს იქნება შემომხედო გულსა მწირებსა?

„ეტლ-შევიერად მორაული გამსაგავსე მთვარეს,
შენის ეშყითა მასა შევსტრფო, ლამე ევლი გარეს:
უცხო შევიქვენ ცნობისაგან, ვარ ჰიოსა მწარეს.
უსამართლობამ, მიყვირს, როგორ ვერ შეგადარეს
არ გიციო, ვისსა გასწყობიხარ რჯულსა, ფირებსა?

ვობის მეორე პერიოდში, თავის ტოლ ნათესავ ანუ მეგობარ ლამაზ ქალთან ერთად.

დასასრულ, უნდა შევნიშნოთ, რომ ლექსში მოხსენებული „ხავედი“ („შავ-ხავედით მოსილნი“) ნიშნავს არა ბავერდს, როგორც ჩვენს მწერლობაში მიღებულია დღემდე, არამედ ყვავილს თეიმურაზ ბატონიშვილის განმარტებით: „ხავედი ერთგვარო ყვავილია, გრძელი და წვრილ ფურცლებიანი, შავი და სურნელი“ (S 3723).

რით უპასუხა მაიამ „გულნამტკინარე“ მგოსანს, რომელიც „შე-
რიგებას“ სთხოვდა „შუა შემოსულ“ მოციქულების (მაიას მეგობა-
რი ქალები) შუამდგომლობით, არა ჩანს, თუმცა ერთი ლექსიდან
(„მიწურვილობდა ზამთრისა ქამი“) ირკვევა, რომ მაიას გულში
რალაც გარდატეხა უნდა მოეხდარიყო ბესიკის სასარგებლოდ:

მაშ არ გარ სრულად ბედბმულად

ამბობს იმედმოცემული პოეტი, როდესაც „მეწალკოტემ“ ახარა:

ვარდისას იტყვი თავს ნამდურალად,
მისთვისვე ხარ გულშენამკვალად,
აჰა, ეშხის ტყვევ, მჩან შესაბრაალად,
მე ძალმიძს შენი საღბუნე მალად,
მაგრამ მაცუნებს სხვა ვინმე გვამი!

ვინ იყო „ვინმე“, რომელმაც ხელი შეუშალა პოეტს? ვისგან
იყო „ბრკმული“ ბესიკის სიყვარულის საქმე, არა ჩანს.

საყურადღებოა, რომ ლექსში—„მე მივხვდი მაგა შენსა ბრალე-
ბსა“, პოეტი რალაც ბრალსა სდებს „მანტორს“ (მენტორი—აღმზრ-
დელი):

მანტორ, გაბრალე მფსვით ბრკალებსა!

ხომ არ უნდა ვიგულისხმოთ აქ მაიას აღმზრდელი?

ყოველშემთხვევაში, ლექსიდან—„მიწურვილობდა“ უნდა ჩანდეს,
რომ მაიას წყრომა მხოლოდ დროებითი ამბავი უნდა ყოფილიყო
პოეტისათვის და მათი სიყვარული ამაზე არ უნდა დასრულებულიყო.

* *

აკრძალული სიყვარული გამომტყველებულა სასახლეში... შემ-
დეგ ხომ ცნობილია ბესიკის სიყვარულის თავგადასავალი... აქ და-
ვუთმოთ ადგილი ქიქინაძის მიერ ჩაწერილ გადმოცემას: „ბესიკსა
და მზეთახათუნის (იგულისხმე მაია.—გ. ლ.) სიყვარული ბოლოს გა-
მოჩნდა... მეფე ერეკლემ და დედოფალმა შეიტყვეს და დიდად გან-
რისხდნენ. ბესიკი დაუნარებიათ. და სამეფო დარბაზში დიდი სა-
ყვედურიც გამოუტყვადებიათ, ბესიკს ალთქმა დაუდვია მეფის წინა-
შე და იმ დღიდან სამეფო სახლსაც განშორებია. მზეთახათუნის-
თვის კი გამოუტყვადებიათ, რომ მოლოზნათ უნდა წახვიდყო
და ცოდვები გაირეცხო. ქალი ჯერ უარზე მდგარა და ბო-
ლოს კი დასთანხმებია. სამეფო სახლშივე შეუმოსავთ შავს მაზარა-
ში და სამოლოზნათ დაუწყვიათ მზადება. საქმე ისე დატრიალე-
ბულა, რომ ბოლოს ქალი სხვაზე გაუთხოვებიათ. ეს ამბავი რომ
ბესიკს შეუტყვია, ალთქმა დაუდვია, რომ მე ჩემს სიცოცხლეში ცოლს
არ შევიერთებო, ასეც მოხდა თურმე“. ...„ერთხელ, ბესიკს მეფის

სასახლის წინ ჩაუვლია და აივანზე უნახავს რამდენიმე შავით მოსი-
ლი მოლოზანი. იქვე ყოფილა მზეთახათუნი მოლოზნის (?) სა-
მოსით ბესიკს მათზედ გამოუთქევამს „შავნი შაშენი“... ამ ლექსის
შემდეგ ისევ განახლებულა ბესიკში სიყვარული, ისევ მიუყვია ქი-
ფებისთვის ხელი, მოქალაქეთა შვილებს ხელმეორედ დაახლოვებია
და ამაზე მრავალნიც ისევ ასტეხიან. რამდენიმე ხნის შემდეგ ლექ-
სი „შავნი შაშენი“ გავრცელებულა ხალხში და დაუწყევიათ მღე-
რა... მოქალაქენი მისულან მეფესთან და განუცხადებიათ: ახლა
თქვენ ქალზე (რძალზე.—გ. ლ.) დასწერა ლექსიო! მეფე დიდათ გამწ-
ყრალა, მსაჯულნი დაუბარებია და გამოუცხადებია, ბესიკი მეტე-
ხის კლდიდამ ან ნარიყალის კლდიდამ უნდა გადააგდოთო. ეს გარ-
დაწყვეტილება ერთს ბატონიშვილს შეუტყვია, იგი მაშინათვე მი-
სულა ბესიკთან და ყველაფერი შეუტყობინებია. ბესიკი გაოცებუ-
ლა... იმ ღამესვე გაქცეულა და მით გადაურჩენია თავი“.

* *

თუ გავითვალისწინებთ ერეკლეს სიყვარულს მამუქასადმი, მის
გულისტკენას მამუქას უდროო გარდაცვალებით, წარმოსადგენია
მისი აღშფოთება ბესიკის რომანით. მეფის რისხვა იმ ფაქტსაც
უნდა გაეწევაებინა, რომ, როგორც გადმოცემა ამბობს, ბესიკის ლექ-
სები მიაჩნა „ხალხში გავრცელებულა“. ჩვენ ვიცით, რომ ერეკლე
მკაცრი ზნეობის ადამიანი იყო და სასტიკ მეთვალყურეობის ქვეშ
ჰყავდა მთელი სასახლე, ოჯახთან ერთად სასახლის მსახურთა ზნე-
ობაც, რის შესახებ არა ერთი ფაქტია ცნობილი. მაგრამ თავი რომ
დაეანებოთ მეფის ხასიათსა და შეხედულებას, თვით მაშინდელი
მაღალი საზოგადოების ოფიციალური ზნეობისთვისაც ბესიკის გა-
ბედული გამიჯნურების გამელაენება თითქმის მკრეხელობას უდრი-
და. წარმოსადგენია, თუ რა წყრომა უნდა გამოეწვია მეფისა და
სასახლის საზოგადოებისა ბატონის რძალ მიაზე საჯაროდ გამო-
ტანილსა და ნამღერალ ბესიკის ლექსებს.

* *

ასეთი იყო მია-ბესიკის სიყვარულის ტრაგიკული ისტორია.
ახლა, როდესაც ვიცით, რომ ბესიკის სატრფო მეფის რძალი მია
ყოფილა, გასაგები ხდება პოეტის მიმართვა სატრფოსადმი:

ანთებულ ცეცხლსა შესაწველად ხელი შეგაიფ...
რად არ ვიცოდი, არა გყვანდი შენი საფერი...

* *

ქმრის, მამუქას სიკვდილისა და ბესიკთან უბედური რომანის
შემდეგ, ახალგაზრდა მია მეორედ გათხოვილა, როგორც ამბობს

ცნობა მისი ბეჭდის წარწერისათვის: „მაია ყულაღარაზის ასულის ბეჭედზედ, კნენინა ორბელიანისა რომ დაქვრივდა, იგი:

სოფელმა აყრობითა,
დამცა ყვავილი ზრობითა.

და როს მეორედ გათხოვდა, დასწერა ესრეთ:

სოფელო, შენმა ამა,
შენივე ნახვა მიამა. *

შემდეგ მაია იკარგება წყვილიაღში. დაქვრივების შემდეგ მაიას დიდხანს აღარ უცოცხლია და ბესიკის კრემენჩუკში ყოფნის დროს, 1787—1788 წლებში გარდაცვლილა.

მაიას სიკვდილზე ბესიკს კრემენჩუკშივე უთქვამს შაირი „ჰაერი ციენამიანი“ (A 1164. გვ. 49):

ჰაერი ციენამიანი,
ჩემთვის აღარა დლიანი,
მას ეშორავ გულსედიანი,
ვის მოლოდნა მაქვს გვიანი.
ქუფრხვევით თვალკემლიანი,—
აღარასადა ხმიანი,
თავმოხრით იყო იანი,
სხივნი ჰკლებოდეს მხიანი,

* *

ბესიკის მაიასთან რომანის პერიპეტეხები მოცემულია „სეედის ბალის“ რკალის ლექსებში:

1. „სეედის ბალს შეველ“, 2. „ბულბულო, მოდი მწუხარებით“, 3. „მე მივხვდი მაგა შენსა ბრალეზსა“, 4. „მე შენმა ფიქრმან მიმარინდა“, 5. „ტანო ტატანო“, 6. „ბულბულის შურსა“, 7. „მე შენი მგონე“, 8. „ვარდო სასურო, მაისურო“, 9. „მიწურვილობდა ზამთრისა ეამი“, 10. „შაენი შაშენი“, 11. „შეყრილან ერთად მკრთოლვარენი“.

აქედან ზუთი ლექსი ეკუთვნის იმ მომენტს, როდესაც პოეტი „სხვის შეყვარებით“ მოტყუვდა: „იამ შეუტყო და თავისთან აღარ გაატარა, მაშინ სთქვა: „სეედის ბალს შეველ“, შემდგომად ბესარიონ თავის დანაშაულს და იას ხადუმთაგან სიყვარულს, ახლა კი-

* „დროება“, 1875 წ. № 105; S 105. ერთ მოგვიანდელ ხანის ზელნაწერს (S 1635,ბ) ბეჭდის პატრონი მაია შეცდომით მუხრანის ბატონის ასულად მიუჩნევია: „მაია ერისთავი ჯერ გათხოვდა ბეგლარ ერისთავზედ, მერმე გივი ჩოლოყაშვილზედ. ყოფილა დი ივანე მუხრანბატონისა“. ცხადია, აქ ლაპარაკია სხვა მაიაზე და არა „კნენინა ორბელიანზედ“.

საყურადღებოა, რომ მაიას ბეჭდის ლექსები, სწორედ ერისთავების ოჯახში შენახულა მეშვიდრობით. გახეთი „დროება“ აქვეყნებს რა ამ ბეჭდის ლექსებს, დასძენს: „ეს ლექსები დ[ავით] გ[იორგის-ძე] ერისთავმა გადმოგვცა დასახეულათაო“ (1875 წ., № 105).

დევ ამ ხუთს მუხამბაზში ამბობს“-ო, * გადმოგვეცემს პოეტის მგობარი დავით ალექსი-მესხიშვილი.

მაშასადამე, ბესიკის განთქმული „სევდის ბალი“ შთაგონებულია მხოლოდ მაიას სიყვარულით, რომელმაც ბესიკის პოეზიას უკვდავების ბეჭედი დაასვა.

ბესიკის ლირიკის გრანდიოზული ვნება გამოწვეულია მაიას მიერ.

* * *

ისევ მაიაზე და ანა დედოფალზე.

ამიერიდან უკვე შეუძლებელი ხდება ლაპარაკი ანას რომანზე ბესიკთან. სხვანაირად ანომალიასთან გვექნებოდა საქმე. ახლა ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ანა დედოფლის დედა—მაიაა. ისიც გასაგებია ხდება, თუ რა მოტივით უნდა მიეძღვნა ხსენებული ლექსი ბესიკს თავისი სატრფოს ქალიშვილისადმი (თუ ამ ლექსში მართლაც ანა დედოფალი—ორბელიანის ქალი—იგულისხმება).

საყურადღებოა, აგრეთვე, ამ ლექსის შემდეგი ადგილი:

შემოსა ხელი,
ითნო სახელი
მისმან გუანმან პაწაწანამან.

შესაძლოა აქ ლაპარაკი იყოს „პაწაწა ანაზე“, რომელიც მისი „გუანია“, ე. ი. მკვანი დედის-მაიასი თავისი მშვენიერებით. ჩვენი დაკვირვებით, ნაწარმოები „დედოფალ ანაზედ“ უნდა შედგებოდეს ორი სხვადასხვა დროის დაწერილი ლექსისაგან. პირველი ლექსი უნდა შეიცავდეს 1—5 სტროფს და, ჩვენის ფიქრით, დაწერილი უნდა იყოს ანას ახალგაზრდობაში, სატრფოს ქალიშვილზე მეგობრულ-საალერსოდ.

ლექსის მეორე ნაწილი, უკეთ, მეორე ლექსი ნათქვამი უნდა იყოს ანას დედოფლობისას. ეს ლექსი უკვე მიმართვაა „ხელმწიფისადმი“ ერთგული კარისკაცისა, და ჩვენ ვიცით, რომ ბესიკი დავითის და ანას კარის „მდივანთუხუცესი“ და დესპანი იყო.

ამ ლექსში უკვე აღარა ჩანს ფამილარული კილო ადრესატისადმი; აქ უკვე მოკრძალებული ქვეშევრდომი ერთგულებას იფიცება „ხელმწიფეს“:

ხელმწიფე, გული
შენთანა ბმული
წყალობიანად მომცემო შვების

თუცაღა გცოდე,
ვიყო შემცოდე,
შენგან წყალობით ნუ მელზინების და სხვ.

* A 1164, გვ. 184.

ამნაირად, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სათაურქვეშ: „დედოფალს ანა-ზედ“ გაერთიანებული უნდა იყოს ორი ლექსი ანუ ექსპრომპტი ერთი და იგივე ადრესატისადმი.

და, ბოლოს, სწორედ დედის სიყვარული უნდა იყოს იმის მიზეზი, რომ მაიას შვილი ანა დედოფალი, უკვე რუსეთში მყოფი გადასახლებაში, დიდი გულმოდგინებით აგროვებს ბესიკის ლექსებს. ასე, ბესიკის ძმის ოსეს წერილებში დედოფალ ანასადმი ხშირად შეხვდებით ლაპარაკს ბესიკის ლექსების შეგროვების შესახებ: ...„რომელიც თქვენ წიგნები ან ლექსები ძმისა ბესარიონისა გთხოვათ, ყოველივე ერთად წარმოგიგზავნე—სწერს ასე ანა დედოფალს—გებძანათ ლექსი ძმისა ბესარიონისა თქმულნი, მაშინ საჩქაროდ ველარ მოვასწარ, არა მაქუნდა დაწერილი შ'დ ვიფიქრე დავიწყებული და გავიხსენე რომელიმე“. 1821 წელს, ბესიკის გარდაცვალებიდან 30 წლის შემდეგ, ოსე სწერს დედოფალს: „ლექსები რომ გებძანათ ბესარიონისა, აქ არ მამყოლია, და თუ რამ ზეპირ ვიცი, გავიხსენებ, დაეწერ და მოგართმევ ხელმწიფეო“, და შემდეგ: „ჩემის ძმის ბესარიონის თქმული ლექსები, რაც გამახსენდა, დაგიწერეთ. ესენი ერთიანად დანუსხვილი, აკინძული მიახლებია“. ...„გებძანა, გზაზე წამხდარიყო რვეული ლექსთა ჩემ მიერ მორთმეული, ამისთვის ნუ შესწუხდები, უმჯობესად განგიახლებთ“ და სხვ.

* *

გადმოცემა ბესიკის რომანის შესახებ: ბესიკის მიერ სასახლის ქალის ტრფიალი, ქალის დაქვრივება, სიყვარულის გამელაგნება სასახლეში, მეფის რისხვა პოეტზე—ემთხვევა მაია ერისთავის ქალის რეალურ ამბავს. გადმოცემას მშვენიერად მოუღწევია ჩვენამდე, მხოლოდ პოეტის სატრფოს სახელი არ შემოუნახავს და „დედოფალს ანაზედ“ დაწერილ ლექსის წყალობით, მაიას სახელი სრულ დავიწყებას მისცემია...

ახლა გასაგები ხდება, თუ რატომ იყო დღემდის ბესიკის ტრფიალის ვინაობა სასტიკი საიდუმლოების ქვეშ. ბესიკის გამიჯნურება მაიასთან ხომ ერთგვარ კომპრომეტაციას აყენებდა როგორც სამეფო სახლს, ისე ორბელიანთა და მათ მონათესავე დიდ ფეოდალურ ოჯახებს. ამიტომაც გადამწერლები ვერ ბედავდნენ ბესიკის სატრფოს ვინაობის საჯარო გამელაგნებას. უმთავრესად, ამის მიზეზით, ზოგ ხელნაწერში სრულიადაც ამოფხვნილია მაიას სახელი. მაგ., S 1512 ხელნაწერი ასე მუნჯურად მოგვითხრობს მაიას შესახებ: „ესეც ბესარიონ გაბაონისგან არის ნათქვამი [ყულარალასის ქალს მაიაზე] სიკვდალს შემდგომად. საბრალობელი თავის თავს [მაია

იას] ეძახდა და ბესარიონ მისი მეგობარი იყო^ა, და სხვ. ამიტომ იყო იძულებული დავით რექტორი გაეფრთხილებინა მკითხველი: „მე სახელები არ დავჭწერე, არა სჯობდაო“ (იქვე), თუმცა ბესიკის რომანი იმდენად პოპულარული უნდა ყოფილიყო, რომ დავითის მოუხსენებლადაც იცოდნენ პოეტის სატრფოს ვინაობა. ამიტომ მამართაეს დავითი მკითხველებს: „თქვენ გამოჰსცანიოთ“.

* *

ამგვარად, ბესიკის ტრაგიკული სიყვარულის მიზეზი ყოფილა მათი ერისთავი, რომლის ძვირფასი სახე დღემდის დავიწყების ბურუსით იყო მოცული.* ჩვენმა მეკლერებმა მათას როლი ბესიკის ცხოვრებასა და პოეზიაში, გაუგებრობით, მათას ქალიშვილს ანას მიაკუთვნეს.

ამიერიდან მათას ძვირფასი აჩრდილი განუწოვრებლად იქნება ბესიკის გვერდით.

* *

გვრჩება გამოსარკვევი ბესიკის „მეორე შეყვარებულის“ ვინაობა. სამწუხაროდ, სრულიად უცნობი რჩება სახე იმ ქალისა, რომელმაც ასეთი საბედისწერო როლი ითამაშა ბესიკის ბიოგრაფიაში.

ამ შემთხვევაში ჩვენ გვინდა ყურადღება მივაქციოთ ბესიკის ლექსს: „რა გული დავაგე შენად სარებლად“:

რა გული დავაგე შენად სარებლად,
მუნითგან ვარდს გიფენ მიო ამარებით,
ვიცი, დღენი მისხენ შენდა მარებლად,
მისთვის თავს შეგწირავ მიო ამარებით.

რას ვარდი მიშალე და მანდარია,
მით მოკალ ბულბული და მანდ არია,
კვლავ ჩემი სალბუნი და მან დარია,
თუ მწვლავ, ნუ გამაგდებ მიო მარებით.

მე იგი ვარ, დღეს ამ არეს არა,
არ იღრიდი მთენთა ამარეს არა,
აწ არლა მომხედე ამარეს არა,
მე სხვას გიცნობ, სხვისად მითამარებით.

---

* მათას სახელს, ალბათ, მისი პატივისცემით, ატარებდა მისივე შვილისშვილი მათა თამაზის ასული თუმანიშვილისა—ბრწყინვალე სილამაზით განთქმული, გრიგოლ ორბელიანის სიკვამლის მუხა, რომელსაც შემდგომში აღექსანდრე ჭავჭავაძემ უძღვნა ლექსი:

„არა ერთხელ სიკვამლემ დაუჩაგრავს სიბერესა.

არა ერთხელ ბედის დილა დაუბინდავს შავს ღამესა“ (S 1635).

მათას ახლო ნათესავია (ბიძაშვილის ასული) ცნობილი მანანა ორბელიანი—ქართველი რომანტიკოსების უკვდავი მუხა, ხოლო მათას პირდაპირი ჩამომავალი ნინო ორბელიანი—ნიკოლოზ ბარათაშვილის პირველი სიყვარული.

აწ არ მნახო მრხეო დაიარედა,
ვინ უწყალოდ გული დაიარედა!
შენთვის მკვდარს ბესიკედ და იარ ედა,
ნუ თუ კვლავ მაყოცხოლო მით ამა რებით!

ლექსის თითოეულ სტრიქონში გამომქლავებულია ზმით სახელი თამარ. ვინ არის ამ ლექსის ადრესატი თამარ, არ ვიცი, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ ამ ღრმა განცდის მატარებელი ლექსის შთამბავონებელი ვერ იქნებოდა ის ქალი, რომელთანაც ბესიკის მსუბუქი მიჯნურობა მალე სანანურად გაუხდა.*

რაც შეეხება მზეხათუნს, მზეთახათუნს, რომელსაც ბესიკის მკვლევრები ხშირად პოეტის მუზასთან აიგივებენ, ისიც გაუგებრობის მსხვერპლია. მზეხათუნს არათუ არაფერი საერთო ბესიკის რომანთან არა აქვს. ეს გაუგებრობა უნდა გამოეწვია ბესიკის ორ ლექსს („ვართ კარგის მგონე“, „აღვახვამ ქებად ბავესა“), რომელთაც ხელნაწერში სათაურად უწერიათ მეფის „ასულის მზეხათუნისთვის თქმული“. მზეხათუნი კი ანა დედოფლის ქალიშვილია, დავით იმერთა მეფის ასული (მზეხათუნისადმი უნდა იყოს აგრეთვე მიძღვნილი ლექსი: „მე სული ჩემი ფეშქაშად“ თუ მართლაც ბესიკის ეკუთვნის, როგორც გვამცნებს ზოგი ხელნაწერი). ბესიკის დროს მზეხათუნი სულ ბავშვი იყო. იგი 1803 წელს გათხოვდა ზურაბ წერეთლის ვაჟზე—სვიმონზე. დავით მეფის სიკვდილის შემდეგ მზეხათუნი სოლომონ II-ს თავის პალატში აღუზრდევინებია, როგორც მისივე ნაწყალობევი სიგელი გვიამბობს.**

* *

ბესიკის რომანტიული ისტორია უნდა ყოფილიყო მთავარი მიზეზი ბესიკის განდევნისა.

მაგრამ, ვფიქრობთ, ბესიკის განდევნას, რომანთან ერთად, სხვა ამბავიც უნდა სდებოდა სარჩულად. მაიას ტრაგიკული სიყვარულის გარდა სხვა შემავეალი მომენტებიც უნდა გავითვალისწინოთ.

მაგალითად, ისეთი კომპეტენტური პიროვნება, როგორიც იყო ბესიკის თითქმის თანამედროვე—დავით ბატონიშვილი, გარკვეულად გვეუბნება, რომ ბესიკი იყო „ექსორია კმნილი მამითურთ თვისით იმერეთს, ანტონისა გამო ქათალიკოზისა“*** დავითის ცნობას ისევე ზაქარიასთან მივყევართ.

1771 წელს რუსეთიდან დაბრუნებული ზაქარია, ცხადია, არ

* თუ ამ ლექსშიც, ისე, როგორც „მზეხათუნისადმი“ მიძღვნილ ლექსში, „მეგობრული“ სიყვარული იგულისხმება, მაშინ ამ ლექსის ადრესატად შესაძლოა მივიჩნიოთ ანა დედოფლის მეორე ასული, მზეხათუნის და თამარ, შემდეგში გუარის ერისთავზე გათხოვილი.

** Sd 9666. *** მასალები... მ. ჯანაშვილის გამოც., გვ. 26.

დასცხრებოდა ერეკლესა და ანტონის წინააღმდეგ. ნამოძღვრალის ახალი ინტრიგები კი იმერეთის მეფის სოლომონის ინტერესებში შედიოდა. ცნობილია, რომ ერეკლე მეორე და სოლომონ პირველი დინასტიურ მტრობაში იყვნენ. და თუმცა 1773 წ. 23 ივნისს მათ შორის დადებულ საგარანტიო ხელშეკრულებაში ნათქვამი იყო: „დღეის იქით დამნაშავე ჩვენზედ, რაც უნდა რიგი კაცი იყოს, ჩვენნი ყმანი, თავადნი თუ აზნაურნი, ერთიერთმანერთ, თვინიერ ნებით გარდასახლებული ორსავე მხრიდამ, გლეხნი ანუ სხვა, დაუყონებლივ მივსცეთ“-ო,* მაინც, ამის მიუხედავად, სოლომონიც და ერეკლეც სისტემატურად იყვანდნენ თავის მფარველობაში ერთი მეორის უკმაყოფილოთ, განდგომილთა და აჯანყებულთ.

ასე მიიღო ერეკლემ სოლომონის მემკვიდრე ალექსანდრე, რომელიც მამას გამოერიდა, აგრეთვე სოლომონის ძმა არჩილი და ძმისწული დავით (შემდეგში მეფე)—სოლომონით უკმაყოფილონი. სამაგიეროდ, სოლომონმა სიამოვნებით მიიღო ერეკლესაგან განდგომილი ელიზბარ ქსნის ერისთავი, შეთქმული ალექსანდრე ამილახვარი, და ბოლოს ზაქარია გაბაშვილი, რომელიც ვახტანგ VI-ის მემკვიდრეების—(ქართლის ტახტის პრეტენდენტების) დავალებით, ერეკლეს საწინააღმდეგოდ უნდა ჩამოსულიყო იმერეთს.

რამდენიმე წლის უნახავობის მერე მოხუცი მამის დაბრუნება რუსეთიდან, ცხადია, აატოკებდა ბესიკის გულს. ექვი არაა, ბესიკი ფარულად მიინც მოახერხებდა მშობელთან კავშირის გაბმას. ზაქარიაც ხომ შესძლებდა გაფანტული შვილების მონახვას და, მართლაც, ჯერ კიდევ ბესიკის განდევნაზე უადრეს, ზაქარიას შვილებს უკვე ვხედავთ იმერეთის კარზე. ასე, 1776 წ. ზაქარიას უფროსი შვილი ოსე უკვე ჩანს სოლომონ I-ის სახლთუბუცესად,** ანტონი—მდივანად. სოლომონს უხვად დაუსაჩუქრებია გაბაშვილები, მაგ., ოსესთვის უწყალობებია სოფელი კვაცხუთი.*** ასევე ნიკოლოზს ჰქონია „პატრივი მეფისაგან“.

ექვი არაა, მათი მოწყობა სოლომონის კარზე ზაქარიას მონაწილეობის გარეშე არ იქნებოდა. იმ შემთხვევაში საყურადღებოა ჰაბუა ორბელიანის პასკვილის ადგილი ბესიკზე. იქ ზაქარიაზე ნათქვამია:

შეჩვენებით შეკურვილმა, შეაძულა შვილნი შურით ო.****

აქ ლაპარაკი უნდა იყოს ნამოძღვრალ ზაქარიას ინტრიგებზე და მისი შეოხებით და მიზეზით ერეკლესაგან ზაქარიას შვილების შე-

* Грамоты, II, I, 68. ** დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები I, გვ. 51, ს. კაკაბაძის გამოც.

*** 56. ს. იქვე, ქართლის ცხოვრება, კიკ. გამოც. 260, სკოლიო („შენიშნულება გაბაშვილისა“).

**** S 1612წ; ვარიანტი: „შეიძულა შვილნი შურით“. II 2310.

ტულებზე. შეძლება მეფის მხრივ კი გამოიწვია, ალბათ, მათმა ჩაბმამ ზაქარიას მტრულ საქმიანობაში ერეკლესა და ანტონის მიმართ.

მამისა და ძმების იმერეთში ყოფნის დროს თბილისში დარჩენილი ბესიკის მდგომარეობა საგრძნობლად უნდა შერყეულიყო. შეიძლება ამ მომენტს დაემთხვა ბესიკის რომანტიული ისტორია, რითაც ისარგებლა ანტონ კათალიკოსმა და მოსისხლე მტრის შეილი ბესიკი, რომელიც ახლა უკვე საშიში ხდებოდა, მეფეს საბოლოოდ გააწირვინა. ისიც არ უნდა დაევიწყოთ, რომ ეკლესიის მეთაური ისედაც უკმაყოფილო უნდა ყოფილიყო ბესიკის სატრფიალო ლექსებისა და სიმღერების პოპულარობით.

რა ბრალდება შეეძლო მოეხვია ანტონ კათალიკოსს ბესიკისათვის?

უპირველესად, მამასთან კავშირის გაბმა, ზაქარიას რაიმე დაეაღების შესრულება.

აქვე უნდა გავითვალისწინოთ ანტონის და ანა ბატონიშვილის (მაიას დედამთილის) შესაძლებელი ბლოკიც. უსათუოდ ანტონთან ერთპირზე ზაქარიას და ბესიკის მიმართ იქნებოდა ბესიკის რომანით აღშფოთებული მამუკას დედა—ანა, ზაქარიას ძველი მტერი და ანტონის თანამზრახველი. ცნობილია, რომ ანტონის დამხობის დროს ანა ბატონიშვილმა საკმაოდ გამოამჟღავნა ანტონის მომხრეობა, რისთვისაც იგი საჯაროდ გაკიცხა კიდევ ზაქარიამ (იხ. ზემოთ).* ისიც ცნობილია, რომ ანტონის რუსეთიდან დაბრუნების საქმეში ანა ბატონიშვილმა დიდი როლი ითამაშა. და თუ პლატონ იოსელიანს დაეუჯერებთ, კათალიკოსის რეაბილიტაცია და მისი რუსეთიდან გამოწვევა „ანას მიზეზით“ მოხდა (S 3181).

ზაქარიას რუსეთიდან დაბრუნებისა და ბესიკის რომანის გამო კათალიკოსის ინტერესები უფრო მკვიდროდ იქნებოდა ვადაბშული

---

* ზაქარია გაბაშვილი ანტონის განდევნის შემდეგაც არ ინდობდა ანა ბატონიშვილს და თვით ექსპოზიკენილ ანტონისადმი მიმართულ წერილებშიც კი ქირადედა, რაზედაც აღშფოთებული ანტონი რუსეთიდან ასე უპასუხებდა: „ანნასთვის მეფის ასულისა... სხვა და სხვა ტიტლოები მიგეცა და ისე კარგ კმასაყოფელად გაგელანძლა. მაგათს აგრე შეურაცხად ხსენებაზედ შენს სინდისსა ჰქითხავ, ნამუსია ჩემგან, რომ ბევრი ვიციხო... თუ მაგ ქვეყანაში დიდნი ვინმე ხართ, მეფეთაგანნი, თუ არ ვგენი და მათგანი სხვანი, არაეინა ხართ და მაგათ ჩემის დაკარგვისათვის თაეიანთი თაეები აგრე სალანძღავათ თქვენ და თქვენს მეგობრებს მოუყარეს და მე მაგახედ, ნუ გეწყინება, ბევრს ვერ ვიცინებ. ეს კი ვიცი, ანნა ჩემი და არის. ისე არ არის, რომ ჩემს მეტი არა ჰყვანდეს რა, ვინც მანდ მეფობენ, იმათი ქალია და და არის... და ეს ვიცი, რომ ვე გიუი არ არის. და ნაცილადაც გიბრძანებიათ, ბევრი მოვიდნენ მანდლამ და ვიკითხე და ფიციით დამარწმუნეს, რომ არ გაგოყებულაო. და თუნდა აგრეც იყოს. სნეულებაზედ ვინ აიგდებს და აგინებს გონიერთაგანი მაგისთანა პერსონასა“. H 2510.

და მათ შვერთებულ ძალას არ გაუქირდებოდა ისეთი პატარა პიროვნების მოსპობა, როგორც იყო მათთვის აზნაური მგოსანი ბესიკ გაბაშვილი.

* *

ბუნებრივი იქნებოდა, დაგვესვია ერთი კითხვა: ხომ არ ჩაიღინა ბესიკმა რაიმე სახელმწიფო დანაშაული და ნებით და უნებურად ხომ არ მიიღო მონაწილეობა ერეკლეს წინააღმდეგ რაიმე პოლიტიკურ საქმიანობაში?

ამ ექვს გვიძლიერებს ორი ფაქტი:

ა) ბესიკის შემდეგდროინდელი გარკვეული პოლიტიკური მუშაობა იმერეთის კარზე ერეკლეს სამტროდ, და

ბ) ერეკლეს პიროვნების სრული იზოლაცია ბესიკის პოეზიაში.

* *

მართლაც, განა აშკარა არაა ის ფაქტი, რომ მაშინ როცა თვით უბრალო აშული სომეხი საათნავა ასე აღტაცებით უმღერის ერეკლეს და აპოთეტიურ სიმბოლოდ ჰყავს წარმოდგენილი („ნეტავი არ დაღამდე, რა კაი დღე ხარ“), სასახლესთან დაახლოებული ბესიკი სრულიად სდუმს სახელგანთქმულ გმირ მეფეზე. იქაც კი, სადაც ის, როგორც პოეტი-პატრიოტი, აღტაცებით უნდა გამოხმაურებოდა ერეკლეს ვაეკაცობას და სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას. თვით ის ერთადერთი ლექსი ერეკლზე, რომელიც აქამდის ბესიკისად იყო ცნობილი, ნამდვილად ეკუთვნის არა ბესიკს, არამედ მიჩიან ბატონიშვილს.*

ერეკლეს პიროვნების იზოლაცია ბესიკის შემოქმედებაში განსაკუთრებით აშკარა შესამჩნევია პოემაში „ასპინძის ომზედ“. საყოველთაოდ ცნობილია ერეკლეს გმირული და სტრატეგიული დახსახურება ასპინძის ომში. სახელოვანმა მეფემ „გაჰსწირა თავისი თავი და ეკვეთა [მტერს] ფიცხელად, ვიდრე სიკვდილამდე“, მან თავისი ხელით მოჰკლა ბრძოლაში „დაღისტინის წარჩინებული და მხნე ბელადი კობტა“ (ქ. ცხ., 265). პოეტი კი შეგნებით მალავს ერეკლეს პიროვნებას, მის სარდლობას, გმირობას, თავგანწირვას და, სამაგიეროდ, ასპინძის გმირის შარავანდედთ მოსაყვამდ მხოლოდ დავით სარდალს, რომლის პირად ვაეკაცობასა და მხნეობას ხსენებულ ომში მართლაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. აქ ბესიკის მიერ განზრახ ერეკლეს დამდაბლება ჩვენთვის გასაგებია. „ასპინძის“ წერის დროს ბესიკი უკვე აქტიური მტერი იყო ირაკლისა (ჩემი გამოარკვევით, ხსენებული ნაწარმოები დაწერილია 1780 წლების მეორე ნახევარში, როდესაც ბედმა პოეტს „უშორეს ვლა“ მისცა

* როგორც გამოარკვია პროფ. ალ. ბარამიძემ: „ბესიკი“, გვ. 175.

რუსეთში). ასევე უნდა ითქვას ლევან ქაბატონიშვილის სიკვდილის გამო დაწერილ „სამძიმარზე“ (დაწერილი უნდა იყოს 1781 წელს): ერეკლესთან სხვაგვარ ნორმალურ დამოკიდებულებაში მყოფ ბესიკს ხომ საბაბი ეძლეოდა პირდაპირ მიემართა უზედური მამისათვის და მიეტოვებინა დიდებული შვილის ასე უაზროდ დაკარგვა. „სამძიმარში“ კი პოეტმა, პირიქით, არა თუ გვერდს უხვევს ერეკლეს, არამედ შეგნებულადაც კი არ ასახელებს, და თუ ახსენებს ორგან, ისიც სიმბოლიურად. ეს ნაწარმოებიც დაწერილია ბესიკის განდევნის შემდეგ იმერეთში და, ცხადია, ბესიკი, რომელიც ამავე წელს ერეკლეს მტრის ალექსანდრე ბაქარის ძის „ერთგულ აზნაურად“ იხსენიება და რომელიც ერეკლეს მხოლოდ „კახატონობით“* ახსენებს, როგორც ქართლის ტახტის უზურპატორს, სხვანაირად ვერც მოიქცეოდა.

მაგრამ ჩვენთვის მთავარი ის არის, რომ თვით თბილისის პერიოდში, როცა ბესიკი სასახლეში ტრიალებდა (და რომ დაახლოებული იყო სასახლესთან, ეს მისი რომანიტაც დასტურდება) და როცა არა ერთი შემთხვევა ჰქონდა სახელოვანი მეფის დამსახურებული დიდებისა, ჩვენ არ ვიცით ბესიკის არც ერთი სიტყვა, ვინდ უბრალოდ წამოცდენილი ერეკლეზე (გლაპარაკობთ, რასაკვირველია, ბესიკის ჩვენამდე მოღწეული მემკვიდრეობის მიხედვით). ყოველივე ეს მოწმობს იმას, რომ ერეკლესგან მიყენებული ჭრილობა მისი ოჯახის დამხობისა, მამის და ძმების დასჯის და გაძევების გამო, ბესიკს არ გამრთვლებია. ამის შემდეგ ჩვენ ვამახვილებთ ყურადღებას ორი მომენტისადმი:

საქართველოს გაერთიანებისა და ერთმთავრობის მიზნით ერეკლეს გადაწყვეტილი ჰქონდა იმერეთის შემოერთება და სოლომონ მეფის მაგიერ იმერეთის მმართველად თავისი ნიკიერა შვილის ლევანის დანიშვნა. ეს განზრახვა სოლომონმა დროზე შეიტყო და ჩაშალა. ალ. ორბელიანი ერთ თავის მოგონებაში ასე ათქმევინებს ერეკლეს: „როდესაც მე პირველად იმერთა მეფის სოლომონის გადაგდება განვიძრახე, მაშინ იმერეთისათვის მყავდა ჩემი შვილი ლევან, დიდი ანტონი ქათალიკოზის თანხმობითა, არა მეფობისათვის, — იმერეთის მოსავლელათ, რომ ბოლოს დროს ჩუენი ძველი საქართველო სამეფოდ ყოფილიყო, მაგრამ მეფე სოლომონმა შეგვიტყო და თავისი მეფობის ძალი გაამაგრა.“** ალ. ორბელიანმა

* Hd აუწერილი სიგელი 1781 წლისა.

** S 1664/გ. გვ. 28: „მეფე ირაკლის იმერთა დიდი მეფის სოლომონის გადაგდება განვიძრახა იმერეთის და ქართლ-კახეთის შესაერთებლად. მეფე სოლომონს ეს ამბავი შეეტყო და შემოუთვლია: მეფე ირაკლიო, შენ გინდა ზღინკა: გამიკეთო და მე უფრო ადრე მოგვერდზე წამოგყავანო“ (იქვე).

თითქოს უნდა იცოდეს კიდევ ამ საიდუმლოს გამომქლავებელის ეინაობა, მაგრამ დასახელებისაგან თავს იკავებს პლ. იოსელიანი-სადმი მიცემულ შეკითხვაში.*

ყოველივე ამის შემდეგ გვებადება კითხვა: ერეკლეს ხსენებულ საიდუმლოს გამქლავებაში ხომ არ შეიძლებოდა რაიმე წილი სდებოდა ლევან ბატონიშვილის ახლობელ კარისკაცს და გულითად მეგობარს ბესიკს, რომლის ყოფნით ლევანის კარზე შეეძლო ესარგებლა სოლომონთან ჩასაფრებულ ზაქარიას? ამით ხომ არ უნდა აიხსნებოდეს ის ამბავი, რომ განდევნილმა პოეტმა პირდაპირ იმერეთს მიაშურა, სადაც სოლომონმა არა თუ ალერსით მიიღო იგი, არამედ სანდო კარისკაცადაც კი მიიჩნია და მალე დიდი დავალებაც მიანდო ერეკლეს სამტროდ, მის წინააღმდეგ ახალი ინტრიგის და შეთქმულების მოსაწყობად.

ამნაირად, ხომ არ შებღალა ბესიკმა თუნდაც უნებურად, „ბატონის საიდუმლო, ვითაც აღსარება“. და საერთოდ, „ბატონის დასაკლები“ რამ ხომ არ შედიოდა ბესიკის ბრალდებაში? მით უმეტეს, იმერეთს გადასული ბესიკი მაშინვე ებმება ერეკლეს წინააღმდეგ მიმართულ პოლიტიკურ საქმიანობაში.

გასათვალისწინებელია მეორე მომენტიც. დაახლოვებით ბესიკის განდევნის ხანებში ერეკლეს წინააღმდეგ აქტიურად მოქმედებდა ქსნის ერისთავების ჯგუფი, რომელსაც გარკვეული გეგმა ჰქონდა დასახული—ერეკლეს დამხობა. შეთქმულებს ყოველნაირად ხელს უწყობდა მეფე სოლომონი. ერისთავების ჯგუფს მაშინ მეთაურობდა სწორედ ბესიკის სატრფოს მთავარმა გიორგი ყულარალასი, რომელმაც ერეკლეს არა ერთხელ უმუხანათა. სწორედ ამ დროს მიაჩნებოდა შეყვარებულ ბესიკს დაახლოვება უნდა ჰქონოდა ერისთავებთან. ხომ არ ჩაითრიეს ერისთავებმა თავის შეთქმაში მთავარ მეგობარ ბესიკი, ისევე როგორც ჩათრეული ჰყავდათ თავისი სიძეები—ზაალ ორბელიანი** და ზაქარია ციციშვილი*** ხომ არ გამოიყენეს ერისთავებმა ისეთი პოპულარული პიროვნება, როგორიც იყო ბესიკი, ბრმა იარაღად თავის შეთქმულებაში?

* „იქნება პლატონმა იცოდეს, ვინც შეატყობინა მეფე სოლომონს მეფის ირაკლის განხრახვა?“ (იქვე, გვ. 23).

** ზაალ ორბელიანი—ერთგული კაცი ირაკლისა, მოლაღატე შეიქმნა დავით ქსნის ერისთავის მოწყალებით (იმის და ჰყავდა ზაალს ცოლად), ქართლში მეფე დასო და ქართლი გააცალკევონ“ (ალ. ორბელიანი, S 1654).

*** „ქსნის ერისთავის შეილებმა და ზაქარიამ [ციციშვილმა] ჩვენ გვიმუხანათა ახალციხეს გაიქცნენ და იქიდან ლეკის და ოსმალის ჯარი ჩამოიყვანეს და ქართლის ოხრება და ტყვევნა დაუწყეს“... ციციშვილი ზაქარია ახალციხეს გარდვიდა და უარყო თვისი კელმწიფე მეფე ირაკლი—გვიამბობს ივლიან ბატონიშვილი (Hd 1818).

და ბოლოს, იმ ხანაში, როდესაც კარის უმაღლესი საზოგადოება ინტრიგებისა და შეთქმულებათა ქსელში იყო გახვეული, სულ ადვილად უნდა ყოფილაყო შესაძლებელი ბესიკის მოხვედრა არასასურველ სიტუაციაში, მით უფრო, ბესიკი „შერევენბულის“ და „უკეთურის“ ზაქარიას შვილი იყო და ისიც—ერეკლესადმი მტრული განწყობილების ატმოსფეროში აღზრდილი ანაზანუმის კარზე.

მაგრამ ყოველივე ამის შემდეგ უნდა გავიხსენოთ თვით განდევნილი ბესიკის სიტყვებიც ერეკლესადმი მიმართული:

ხელმწიფე, გული ცეცხლ დაგული სულით გამყოფლით,
კირსამცა თქენსა, თუ გალხენსა, მოიხმარენით!

სხვამცა ბატონი, ანუ დრონი ვერლა დავსახეთ...

აქედან ჩანს, რომ გულდაწყვეტილი ბესიკი უდანაშაულოდ სთვლიდა თავს. და თუ ამ სიტყვებს დაუფიქრებთ, უფლება არა გვაქვს ეპვი შევიტანოთ ამ მდულარე ლექსის გრძნობაში, და საბუთი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ ბესიკი უფრო ინტრიგის და მეფის გადამეტებული წყრომის მსხვერპლი უნდა გამხდარიყო.

ვამბობთ ამას, თუ ეს სიტყვები მართლაც ერეკლესადმი მიმართული, და თუ „ხელმწიფე“-ში უსათუოდ ერეკლე იგულისხმება (ამ ადგილის სხვანაირი წაკითხვა და სხვანაირი გაგებაც შეიძლება—„ხელმწიფე—გული“, ხოლო „პატრონად“ შეიძლება ლევან ბატონიშვილიც ვიგულისხმოთ).

* *

ბესიკის განდევნაში, ალბათ, სასახლის კამარილიასაც უნდა შეეწყო ხელი.

ერეკლეს კარზე, განსაკუთრებით მისი მეფობის მეორე ნახევარში, არაჩვეულებრივი ინტრიგები, „ბეზლობა“, „ენაობა“ იყო გამეფებული, რომლის მსხვერპლი არა ერთი კარისკაცი და სახელმწიფო მოღვაწე შეიქნა. ტყუილად კი არა ჩიოდა ამბროსი ნეკრესელი:

ღმერთმან იცის, ბატონები კარგი გყვანან და მარგები,
მაგრა, ზოგნი შინაყმანი, შტყუანნი, ცრუ, არ ვარგები,
ამყრელნი, სახლის დამქცევენი, ჩენნი იქმნენ დამკარგები.*

* ც. არქ. ხელნაწერი № 201; ასევე მოსთქვამს ბესიკის მეგობარი დავით რექტორი: „მეფე ირაკლი გამიწყრა, მტერთ უბრალოდ შემასმინეს“-ო (S. 105); „სოფელსა არ ვემდურკოდი, მარა უბრალოდ დასჯასა ჩემსა ვკვირდი“-ო (მომამბე, № 12, 1898). სასახლის ინტრიგებმა დაამხეს თვით ისეთი გავლენიანი ადამიანი, როგორიც იყო ბესიკის მეორე გულთადი მეგობარი დავით ორბელიანი „საქართველოსა შინა წარჩინებული ამირსპასპეტი და სამეფოსა პალატის სახლთუხუცესი“. „მეფეცა ირაკლი მიიყვანეს მას მდგომარეობასა, რომელ „ეამსა ერთსა-ბრძანებითა მეფისა ირაკლისა მიუღეს [დავითს] სარდლობა და სახლთუხუცესობა და რაოდენიმე რამამდე უპატიოდ იყო და განდევნილ სასახლიდამ“ (A. 3057).

სასახლის კარისკაცთა თითოეულ დაჯგუფებას თავისი ინტერესები ჰქონდა და თვით სასახლის „გამზდელთა“ შტატიც კი ერთ-ჯვარი გავლენით სარგებლობდა. ასე, სასახლის შინამოსამსახურეთაგან—„მეფისეული და დედოფლისეული სასახლისა გამდელნი ესრეთ იყვნენ ძლიერნი, რომელ მეფესა და დედოფალსა ჰხადონენ ტყვედ მათ ხელთა შინა. თვით მეფის ძენი და მეფის ასულნი და მეფის რძალნი ძრწოლადენ მათგან, მღვდელმთავართა ეშინოდათ მათი“.* როდესაც ბესიკი საყვედურით მიმართავს „მანტორს“—
 „ალმზრდელს („მანტორ, გაბრალებ ფესვით ბრკალებსა“) მხედველობაში ხომ არ უნდა ვიყოლიოთ ისეთი პიროვნებანიც, როგორნიც იყვნენ „მეფისეული“ და „დედოფლისეული“?

ყოველშემთხვევაში, ბესიკს რომ განუცდია ინტრიგის სიმწარე, ამას ადასტურებს დავით რექტორის წერილიც პოეტისადმი. მოსთქვამს რა დავითი ინტრიგების შესახებ: „ვიცი, სავსედ უხანობა მიყოლათა, უზენარობა თაეთა, უსწორობა პირთა, მაცთურება სიტყვათა, გატეხა ფიცთა და მოყვრობისა მოკლეობა...—მე ოდესცა მუხთალისა კაცისა პირსაცა შევესწარა“, მიმართავს ბესიკს: „შენცა იყავ ოდესმე, რომელ ურვისა მიწათა გლოვისა მოლთა აღმოამწვანებდიო“.**

თვითონ ბესიკიც მწარედ ჩივის „ენიმ მკვლელ გველზე“ (მიმართვაში დავით სარდლისადმი):

ნუ—თუმცა გველმან,	...აწ გიციან, გველო,
ენითა მკვლელმან,	სამოთხის განმძეო,
გმირსა ქედასა	გულერთ შემკერელო.
დაგდა საცილო?	გამურელო, მამაძეო!
გაზე, თუ ხმითა,	
შენცა ამითა	

• • • • •
 შეგროო სევდასა,
 მსცნა საწადილო!

ლექსში „გამტყორცნა სოფელმა“ პოეტი ღალადებს:

მომესივნენ მტერნი მკვლელად და მკვლელად!

ბოლო ლექსში „ცრემლთა ისარნი“ დასძენს:

მოყვასთა ცრემლნი, სწვიმეთ ცხელნი, მტერთ იხარენით!

ვინ უნდა იყვნენ ბესიკის მტრები, რომელთაც მას „დასდევს საცილო“?

ჩვენ გვგონია, ისინი უმთავრესად მაიას ოჯახში უნდა მოეძებნათ.

* H 1193; პლ. იოსელიანისაჲე სიტყვით, მათ შუაძულეს ერეკლეს ანახანუმის დები მახია და ანასტასია (იქვე). ** S 105.

უპირველესად უნდა ვახსენოთ მაიას დედამთილი (მამუქას დედა) ანა ბატონიშვილი, შეურაცხყოფილი მაიას და ბესიკის რომანით. უსათუოდ ბესიკის სასტიკ მტრად უნდა მივიჩნიოთ მზეკაბუკი ანუ კაბუა ორბელიანი, როგორც მაიას მამამთილი, მამუქას ბიძა,* მაშასადამე, ისიც აღმუთოებელი ბესიკის რომანტიული ისტორიით.

კაბუას პასუხში ბესიკისადმი ნათქვამი: „დაქრილია დიაკურად, დასწყულდების, დასწევას დაგით“—ხომ არ გულისხმობს ბესიკის უბედურ რომანს?

ყოველშემთხვევაში, საყურადღებოა კაბუას მწარე ნათქვამი ბესიკზე, რომ ის „ოროგინობს“ (ოროგინე—ალექსანდრიელი მღვდელი, რომელმაც თავისი თავი გამოისაქურისა). ვფიქრობთ, კაბუას ჩარევით ბესიკის რომანში უნდა იყოს გამოწვეული პოეტის ნათქვამი კაბუაზე:

საშართალია, არ ღირს—იყო მაგ სახელისა,
რადგან გიწვრთნია სიცრუე და ქვეყა მელისა:
შენნი მიჯნურნი ველად რბიან ბროლის ყელისა!
შენმა გახეთქამ, ეშხი მოჰკლავთ შენის წელისა,
რა იქნება, რომ შენის პირით მზეს უდარაო!

უპირო ვინმე ჰყოფილხარ, მუხთალი, მეტად დადარი,
სიყვარულისა მკეხარი, მეშურნეობის სადარი.

ამ სტრიქონებს უწერს ბესიკი კაბუას, რომელიც პოეტს გადაბეტებულ სამიჯნურო თვისებებს აბრალებდა.

მაგრამ თვით კაბუა ბესიკს რაღაც მძიმე ბრალდებას უყენებს, როცა მასზე დაწერილ პასკვილში ამბობს: „ღვარძლიანობს, ღმერთს დალატობსო“, და შემდეგ უფრო კონკრეტულად პოლიტიკურ სარჩულს უდებს ამ ბრალდებას: „ფიქრიანობს ფაშის ფარმითო“. ექვი არაა, აქ ლაპარაკია ახალციხის ფაშასთან რაღაც კავშირზე. ცნობილია, რომ ახალციხის საფაშო საქართველოს მტრების ბუნაგი იყო, ხოლო ფაშა, როგორც ოსმალეთის შემოჩენილი აგენტი, ორგანიზატორი, აშკარა თავდასხმების გარდა ქართლ-კახეთსა და იმერეთზე, აგრეთვე ინტრიგებისა და შეთქმულებებისა ერეკლეს წინააღმდეგ. და აქ ამ სიტყვებში კაბუა პოეტს აბრალებს რაღაც საქმიანობას, კავშირს ახალციხის ფაშასთან, რომელიც ყოველთვის ალერსით ხვდებოდა ერეკლესაგან გაქცეულ უკმაყოფილო ელემენტებს. ჩვენის ფიქრით, აქ კაბუას გადაკვრით აქვს ნათქვამი, რომ პოეტი ოცნებობს ფაშის ფირმანის შოვნაზე, ე. ი. თბილისიდან გაქცევაზე. ეს კი კაბუას მართლაც შეეძლო ეთქვა სწორედ 1776 წელს, როცა ბესიკის საქმე ირჩეოდა რომანის შემდეგ.

* S 1654.

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა ბესიკის პასუხში ის, რომ პოეტი ხაზგასმით უკეთინებს კაბუას „სიცრუეს“:

„ვინც კარგად გიციობს, გაიღიმებს; აღიღი ცრუაო!“

...„რასაც იტყობი, ცრუ იყო დასაქადარი...“

...„გიწვრთნია სიცრუე და ქტევა მელისა...“

პოეტი მას უწოდებს „შეფულებულს“, რომელიც „უკუღმართობს“ და „მანკით“ ჰგავს „მელას“:

„ემშაკსა ელაციება,—ეს ედარების ვროდეს,

ვასილისკურად ეაგლაზი“... და სხვ.

და, ბოლოს, კაბუასაგან მწარედ დაზარალებული ბესიკი აბრალებს „უპირობას“, „მუხთლობას“ და დასძენს:

გულქვათ, რასაც იტყობი—ცრუ იყო დასაქადარი!

მაშასადამე, კაბუა ბესიკს ცილისმწამებლად მიაჩნია.

ყოველშემთხვევაში, ბესიკი რომ კაბუასაგან მწარედ ნაწენვეია, ამას მშვენივრად მოწმობს ბესიკის მეტად გამეტებული და მწარე გამოსვლები კაბუას წინააღმდეგ.

მაგრამ ბესიკს რომ რაღაც დანაშაული ჰქონია კაბუასადმი, ამას ადასტურებს მისივე 1788 წელს კაბუასადმი მიწერილს ეპისტოლეში გამომეტაენებული სინანული:

ავაზაკისა საზით მოსრული სამოთხის კარად განვიძრევი

ბრალის ძონძთა ნაქმისას.

და რომ ამ „ბრალს“ სხვა სარჩულიც უნდასდებოდა, ამას უნდა გვიმტკიცებდეს ის ადგილი იმავე ეპისტოლედან, სადაც ბესიკი სთხოვს შუამდგომლობას:

სიტყვითვე გვეურებ, სიტყვითა სამოთხოვო, წარმიძღვ

გულის ქალაქად მაშვრალსა, განმისვენე...“

და სახელდობრ, ის ადგილიც, სადაც პოეტი ამბობს:

მიჰგვალენ, მზო, მზისად აზით სიმდაბლის ქებად

ოქროის ძღვნობით მურ-გუნდრუქების კმევად მეფეთ-მეფისად.

„მეფეთ-მეფეში“, ჩვენის აზრით, ერეკლე მეფე უნდა იგულისხმებოდეს.

ამნაირად, ვფიქრობთ, კაბუა ერთი აქტიური მონაწილეთაგანი და ხელის შემწყობი უნდა ყოფილიყო ბესიკის განდევნისა.

* *

ადვილი წარმოსადგენია ერეკლეს განრისხება ბესიკზე.

ბიოგრაფიული მინაწერები გადმოგვცემენ მხოლოდ, რომ ბესიკი მეფემ საქართველოდან „დაითხოვა“, „განდევნა“, „გაადგო“. გაგდება კი, ალბათ, საქმის გარჩევისა და მსჯავრის შემდეგ უნდა

მომხდარიყო. საფიქრებელია, რომ ბესიკი შეიპყრეს „საიასაულო სახლში“, როგორც დამნაშავე. და თუ მართალია გადმოცემა მისი თბილისიდან გაპარვის შესახებ, მაშინ ბესიკი ციხიდან უნდა გაპარულიყო, შესაძლოა, ლევან ბატონიშვილისა და დავით სარდლის დახმარებით (უკანასკნელს სარდლობასთან ერთად მაშინ ქალაქის მოურავის თანამდებობაც ეკირა).*

* *

საყვარელი და აყვავებული თბილისის დატოვება, სადაც ბესიკს ამდენი მეგობარი, ტოლი და მოყვასი ჰყავდა, ამდენი დამფასებელი და თაყვანისმცემელი, და სამაგიეროდ მაშინდელ უღაბურ ქუთაისში დასახლება, რომელიც 1770 წ. ოსმალთა განდევნის შემდეგ ქოხებს და ნანგრევებს წარმოადგენდა, პოეტისათვის მეტად სამძიმო ხვედრი უნდა ყოფილიყო.

უფრო მტანჯველი უნდა ყოფილიყო მაიასთან სამუდამო განშორება, რაც, ჩემის აზრით, პოეტს უნდა გამოეტირებინოს შესაშინავე, ბაირონისებური პათოსის ლექსში—„გამტყორცნა სოფელმა“:

გამტყორცნა სოფელმა, მოეშორდი მზესა,
დღენი ჩემნი წარელენ ბნელად და ბნელად;
რაყიფად შეგემნა ბედოვე ჩემი;
სიცოცხლეს ლა ვჰპოვებ ძნელად და ძნელად!

ვინ ჰპოვა სოფლისგან ბედნიერება?
ვინცა სენობს წყევულსა—დაეკრძალება,
უნუგეშოს მართებს მართლად ვება,
სტიროდეს და რბოდეს ველად და ველად!

მიჯნურთაგან რა გსურს, წუთისოფელო,
ყოველთ ზელექსეთა დამდუმებელო!

* საყურადღებოა, რომ ბუტკოვი და ბუნაშოვი ბესიკს „გაქცეულად“ იხსენიებენ (Материнал, II, გვ. 183 და Картина Прыжик, გვ. 22). ბესიკის დაპატიმრების საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა ერთი შემდეგდროინდელი ცნობა, რომელიც შეიძლება ერთგვარ დამოწმებად გამოვიყენოთ.

1832 წ. შეთქმულების მთავარმონაწილეთაგანი ალექსანდრე ორბელიანი, უკვე დაპატიმრებული, ციხიდან ორჯერ ფარულად სწორს თავის შეუღლეს:... „ბესიკის ნათქვამი „ცრემლთა ისარნი, მოსისხარნი ჩვენდა არებით“,—დამიწერეთ და ჩუმათ გამომიგზავნეთ“; ...„ბესიკის ლექსი „ცრემლთა ისარი“ (sic) დამიწერე და გამომიგზავნე“ (ლიტერატ. მუზეუმის ხელნაწერი № 2702).

როგორც ვიცით, „ცრემლთა ისარნი“ დაწერილია ბესიკის განდევნის დღეებში. იგი პოეტის ტრაგიკული დღეების სახსოვარია. სწორედ ამ ლექსს თხოულობს ციხეში ა. ორბელიანი. რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა პატიმარ რომანტიკოსისთვის ამ ლექსს? შეგვიძლია ვიფიქროთ, მას ბესიკის დაპატიმრების ანალოგია გაახსენდა.

ჩემებრ ბედწარსულზედ გინდა ისახელო?
დამსვი გულმდღულარედ, მწველად და მწველად!
ესტირი, მაქვს მე სავე ცრემლითა კალთა,
მე ჩემს ღონეს ესტირი სინათლის თვალთა;
მე, ბესიკს, მესიხმრა საწუთრო ვალთა,
მომესივნენ მტერნი მკვლელად და მკვლელად!*

* თუმა ეს ლექსი დღეს სადავოდ არის მიჩნეული (აღლ. ბარამიძე), ალბათ იმ დრომდე, ვიდრე ბესიკის ავტოგრაფი არ აღმოჩნდება.

შემთხვევით უნდა ვისარგებლოთ და ორიოდ სიტყვით აღვნიშნოთ, რომ ბესიკის ტექსტების დადგენის საქმე დღემდის ვერ არის მოწესრიგებული. რასაც კი ჩვენამდ:ს მოუღწევია და სამუდამო დაღუპვას გადაჩენილა, ისიც ზმირად დამახინჯებულია გადამწერლებისაგან და მომღერლებისაგან. სამწუხაროდ, ვერც ბესიკის რედაქტორ-გამომცემლებმა შესძლეს ამ საქმის საბოლოო მოგვარება, მაგ., ავიღოთ ბესიკის 1932 წ. გამოცემა აღლ. ბარამიძის რედაქციით. მიუხედავად დიდი შრომისა და საყურადღებო შესწორებებისა, რაც მკვლევარს შეუტანია, ეს გამოცემაც არ არის აცილებული ზოგ დეფექტებს, ასე, ბარამიძისა (კვიპინაძისა და გორგაძის მსგავსად) ბესიკის თხზულებებში ზოგი ისეთი ლექსი შეუტანია, რომელიც ბესიკს არ ეკუთვნის. მაგ., ლექსები: „ვნახე პირმხე“, „ვაშა მას დღეს“, „სვედის ლაშქარი“, ბესიკის ეპიგონის დიმიტრი თუმანიშვილის შემოქმედება, როგორც თვით თუმანიშვილიც გვიდასტურებს: „რაც ჩემგან ნათქვამი ლექსებია, ამის ქვემოდ დაიწერება“, — ამბობს იგი ხსენებული ლექსების შესახებ (S 1534).

ბესიკის „სადავო“ განყოფილებაში შეტანილი ლექსები — „ალალებს ბაგეს“ და „ათუცს ბნელს გულსა“ უდავოდ ვახტანგ ორბელიანს ეკუთვნის.

არა გვგონია, ბესიკს ეკუთვნოდეს თუნდაც ექვით, ისეთი ლექსები, რომლებიც აღლ. ბარამიძეს იმავე განყოფილებაში შეუტანია, მაგ. „მოით მიჯნურნო“, „როს განვიცადე ბედკარულმან“, „დილის მთიებს“, „შვეკრთი, როს ვნახე“, „უწყულესა ჭირსა“, „რხევით ნახო“.

შეუძლებელია ბესიკის ნათქვამად მივიჩნიოთ მაგ., ისეთი ბანალური ლექსი, რომელიც შესანიშნავ ლექსს — „გამტყორცნა სოფელმა“ ზორცემეტად აქვს მიკერებული:

მე მონად შეეკმნილვარ ერთისა მხისა,
იგი ჩემთვის კვდება და მეც მისთვისა(!)
არ იქნა, არ შემხვდა ეამი შეყრისა,
ორთავ სიცოცხლე გვჩანს მწარედ და მწარედ!
არც დღეა ჩემთვის, არც ღამე — ღამე,
მოდით, შეგობარნო, მიწველეთ რამე!
ჩემს საყვარელთან წასვლა მინდა მე(!)
მეც მას თავს ვუძღვნი მარად და მარად(!)

აღლ. ბარამიძეს კი ეს კაკაფონია შეაქვს „სადავო“ განყოფილებაში, თითქოს რაიმე საბუთი არსებობდეს, რომ იგი ბესიკს მიეკუთვნება. ს. გორგაძეს კი ლექსი „გამტყორცნა სოფელმან“ საშართლიანად მიჩნეული აქვს ბესიკისად და დაბეჭდილიც აქვს უამბორცხეტოდ (გვ. 27).

ლექსი „რაც მიიწერა სოფელმან“ აღლ. ბარამიძეს ცალკე ლექსად აქვს დაბეჭდილი, მაშინ როდესაც იგი წარმოადგენს პოემის — „ასპინძის თმის“ ორგანიზულ ნაწილს — პროლოგს, შესავალს, წინასიტყვას, რომელშიც პოეტი განმარტავს, თუ რა მიზეზით დაწერა მან პოემა და რატომ მიუძღვნა იგი დავით სარდალს. ამი-

გარდახეწილ ბესიკს სრული უფლება ჰქონდა, ეთქვა:

რაც მიიწერა სოფელმან, ველარ დაუთვალე ამრითა
მისი სიმწარე ყოველნი, გულს გარდამრთხმთან კამრითა

* *

რომელ წელში უნდა მომხდარიყო ბესიკის განდევნა?

როგორც ირკვევა, ბესიკისა და კაბუას ინციდენტი 1776 წელს მომხდარა.*

ამ დროისთვის ბესიკი ისევ თბილისში ყოფილა.**

თბილისშივე ჩანს ბესიკი თვით 1777 წლის „იანერის დამდგეს“, ლევან ბატონიშვილის კარზე.

ხოლო 1778 წელს (დაახლოვებით ივლისში) სოლომონ იმერთა მეფე მას გზაენის სპარსეთში, ქარიზმთან აღუქსანდრე ბატონიშვილის ჩამოსაყვანად.

* *

ბესიკის სპარსეთში გაგზავნას ჩვენს ლიტერატურაში 1779 წლით ათარილებენ (ბროსე, *Histoire de la Georgie*, II, წ. 2, გვ. 247; ს. გორგაძე „ბესიკი“, XII; კ. კეკელიძე, ლიტ. ისტ., II, 464, აღ. ბარამიძე, „ბესიკი“, გვ. 26 და სხ.), რაც შეცდომაა.

თვით ბესიკი გვიამბობს თავის დღიურში, რომ იმერეთიდან რაჭეთ და ოსეთით გაგზავრებულია, ის კერ კიდევ აგვისტოს 28-ს მოხდოკში იმყოფებოდა. იქი-

ტომ შეუძლებელია ამ ლექსის ჩამოთლა ძირითადი ტექსტისაგან და მისი ცალკე დაბეჭდვა.

უნდა აღენიშნოთ ზოგი წერილმანი შეცდომებიც, რომელნიც გადამწერლებს მოსვლიათ და რედაქტორებს კი დაუჯანონებიათ. მაგ., ერთი ადგილი ლექსისა მირიან ბატონიშვილზე დღემდის ყველა გამოცემაში, და აღ. ბარამიძის გამოცემაშიც, ასე იკითხება:

„გიორგი, გრიგოლ,

ერთად თავლიგოლ“ (გვ. 79), რაც სრული უაზრობაა.

უნდა იყოს: „გიორგი, გრიგოლ,

ერთად თავლი-გოლ“.

ბესიკის ეპისტოლეს ერთი ადგილი მზეკაბუკ ორბელიანისადმი აღ. ბარამიძეს ასე აქვს დაბეჭდილი:

...„და მკისესა მდელოსა შვენიერნი ფერხნი დასტებეიან“ (გვ. 83). უნდა იყოს:

...„მდელოსა შვენიერნი ფერხნი დასტბეიან“, და სხე.

* ბესიკის შესარიგებელ ეპისტოლიდან მზეკაბუკ ორბელიანისადმი (აღ. ბარამიძე, გვ. 82—87), რომელიც დაწერილია 1788 წელს, ირკვევა, რომ ეს ინციდენტი, ზუსტად 1776 წელს მომხდარა.

** იმ დროს კაბუას მიერ ბესიკზე დაწერილ პასკვილში ნათქვამია:

„ჩვენი ჩემმა ჩახეოდა, ჩხარს ჩავიდა, ჩავლო ჩოლით“.

აქედან შეგვეძლო დაგვესკვნა, რომ ბესიკი 1776 წელს უკვე იმერეთს ჩასულა მაგრამ, როგორც წინა სტრიქონიდან ჩანს, აქ ლაპარაკია ბესიკის შამის ზაქა-რიას რუსეთიდან იმერეთში ჩამოსვლაზე.

დან ყიზილარზე გავლით „ათხრამეტოდეს“. დღე ასტრახანს გაჩერებულა. მაშასადამე, ასტრახანიდან სექტემბრის ბოლო რიცხვებში გავიდოდა, ასტრახანიდან რეშტაშდე ზღვით შოგზაურობას „ოცდამეათცხრამეტი“ დღე მონდომია; რეშტიდან მეექვსე დღეს ყაზმინს ჩასულა და ასე, ერანის სხვადასხვა ქალაქზე გავლით გაუგრძელებია გზა შირაზისაკენ. ამრიგად, ბესიკს უნდა ჩაეღწია შირაზში არა უადრეს ნოემბრის მიწურულისა, ანუ დეკემბრის პირველი რიცხვებისა.

ესაღია, თუნდაც მეორე დღესვე გამობრუნებულიყო შირაზიდან, ასეთი ძნელი და გრძელი გზით, ბესიკი იმავე დეკემბერში იმერეთს ვერ დაბრუნდებოდა. უსათოდ ბესიკი იმ ზამთარს სპარსეთში დარჩა, მოელაპარაკა ალექსანდრე ბატონიშვილს, სოლომონის დავალებით წარუდგა ქარიზმანს და 1779 წლის გაზაფხულზე (დაახლოებით აპრილს) ალექსანდრესთან ერთად შირაზიდან წამოსული იმავე წელს აგვისტოს მობრუნდა იმერეთს.* ამჟამად, 1779 წელს მობრუნებული ბესიკი 1778 წელს გამგზავრებულია სპარსეთში.**

* *

მაშასადამე, ბესიკის თბილისიდან განდევნა 1777 წლის იანვრისა და 1778 წლის ივლისს შუა უნდა მომხდარიყო. მაგრამ იმერეთში ჩასულ ბესიკს ხომ დაუყოვნებლივ არ გაგზავნიდა სოლომონ მეფე სპარსეთში, ისიც საპასუხისმგებლო დავალებით? თბილისიდან ჩასვლის დღიდან სპარსეთში გამგზავრებამდე რაიმე დროს ხომ უნდა გაეეღო? ამიტომ ბესიკის განდევნას უფრო 1777 წელს მიეკუთვნებთ (იანვრის შემდეგ). მართლაც, ამ წლიდან ბესიკი თბილისში მყოფად აღარც ერთ საბუთში აღარ იხსენიება.

* *

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას: ბესიკის რომანი, რომელიც დაახლოებით 1772—3 წელს უნდა დაწყებულიყო, გამოძეულა 1776 წელს, რასაც მოპყლია ერეკლეს წყრომა და მამუკას ნათესაობის წარმომადგენლებთან ერთად ქაბუა ორბელიანის გადაკიდება და მისი პასკვილი ბესიკზე. ზედმიყოლებით, მოკლე ხანში უნდა მომხდარიყო ერეკლეს მსჯავრი ბესიკზე, გამოწვეული „ბატონის რძლის“ მთავრთან გამიჯნურებით. რომანტიკულ თავგადასავალ-

* მასალები საქ. ისტორიისათვის, გამოც. ნ. ბერძენიშვილისა, I, გვ. 57—58.

** 1779 წ. 11 სექტემბერს, ახალციხელ მღვდელს, ბოჯაჯანთ იოვანეს თავის დღიურში შეუტანია: „ბაქარის შვილის ალექსანდრეს მოსვლა თქვეს იმერეთს, სპარსეთიდან რომ გამოიპარა“ (H 2782, გვ. 37).

ბესიკის სპარსეთში გამგზავრების თარიღის შესწორებასთან ერთად უნდა შესწორდეს პოეტის დაბადების თარიღიც. დღიურში ბესიკი ამბობს, რომ სპარსეთში წასვლის დროს ის იყო „28 წლისა“, მაშასადამე, ბესიკი დაბადებულია არა 1751 წელს, როგორც ჩვენ და ბესიკის სხვა მკვლევრებიც დღემდე ვასკენილით, მისი სპარსეთში გაგზავნის არასწორ თარიღზე დაყრდნობით, არამედ (1778—28 წელი) 1750 წელს, რაც სრულიად ვსწორება პოეტის საფლავის ქვის წარწერას, ამრიგად, დღეიდან ისევ უნდა შესწორდეს ბესიკის დაბადების თარიღი.

თან ერთად, აგრეთვე რაღაც პოლიტიკური, ნებითი თუ უნებური დანაშაულის გამო, ბესიკი გაქცეულა, გაპარულა იმერეთს.

პოეტის განდევნა რომანის გამომქვეყნებას უნდა მოჰყოლოდა, და ეს კიდევ საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ბესიკის მთავარი ბრალდება მაინც მაიას სიყვარული უნდა ყოფილიყო. ანონიმი პოეტიც ხომ გადმოგვცემს, რომ ბესიკი მაიას გამო „გაიქრა?“

თუმცა ბავშვობიდანვე ერეკლეს მიერ დაჩაგრული ბესიკი შესაძლოა მართლაც ჩარეულიყო, თუნდაც უნებურად, მისი ოჯახის დამამზობელი მეფისა და კათალიკოსის საწინააღმდეგო საქმიანობაში, მით უმეტეს, იგი როგორც პოეტი და როგორც მოქალაქე არა ყოფილა ალტაცებული ერეკლეს პიროვნებით,—ცხადია, ოჯახური მიზეზების გამო. მაგრამ თვით ბესიკი არა სთვლიდა თავს მეფესთან დამნაშავედ და, შესაძლოა, ის მიზეზები, რაც „მტრებს“, და თუნდაც ანტონ კათალიკოსს და კაბუა ორბელიანს, უნდა მოეკრიფათ, რამდენადმე ხელოვნური ყოფილიყო.

* *

ოცდაშვიდი წლის ბესიკმა თბილისი დასტოვა სამუდამოდ.

1932—1940

მგოსანი საათნავა

XVIII საუკ. მგოსანი და იმპროვიზატორი საათნავა მეტად ორიგინალური ფიგურაა ქართულსა და საერთოდ კავკასიურ პოეზიაში. იგი მღეროდა სამს ენაზე: ქართულად, სომხურად, აზერბაიჯანულად—და მისი დემოკრატიული სული საკაცობრიო სიყვარულის იდეალს ემსახურებოდა.

მგოსანი საათნავა ბრწყინვალე წარმომადგენელია აშუღური პოეზიისა, რომლის ნამდვილი აღორძინება ჩვენში XVIII საუკუნის დასაწყისს ეკუთვნის. გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ საათნავა—ერთადერთი აშუღია, რომელსაც შეუძლია ლიტერატურის ინტერესი გამოიწვიოს, როგორც ამომწურველმა ამ სპეციფიკური პოეზიის მხატვრული ფორმის და შინაარსისა.

კერძოდ საათნავას მნიშვნელობის შესახებ ქართულ პოეზიაში: როგორც ახლა გამოიჩევა, საათნავას ახალი ტრადიცია შემოუღია ჩვენს მწერლობაში,—მას პირველს უმღერია ქართული ლექსები ერანულ მოტივებზე. ე. ი. მგოსანი ყოფილა პიონერი ქართული აშუღური მიმართულებისა, რომელიც თავის მხრივ გავლენას მოახდენდა ირანული პოეზიისა. XVIII საუკ. საეკლესიო-მწიგნობრულს ეპოქაში, საათნავამ შექმნა ინდივიდუალური სტილი, შემოიტანა რა ქუჩის და ბაზრის ეარგონი,—ენა ბაზაზებისა, ფეიქრებისა, ბაყლებისა.

საინტერესოა, რომ საათნავა იმავე დროს დამსრულებელიც არის აშუღური ლექსის კულტურისა; ამ ენარის პოეზიას ასეთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი აღარ ჰყოლია, ხოლო მგოსანის მემკვიდრე-ეპიგონებს ახალი აღარაფერი შეუმატებიათ, გარდა ერთფეროვანი, ბანალური გადამღერებისა. რაც შეეხება აშუღური პოეზიის დიალექტს, აქრელებულს ირანიზმებით, თურქიზმებით, არმენიზმებით, ხოლო მე-19 საუკუნიდან რუსიციზმებით—ოთხ ენაზე დაწერილი ლექსი პირველად საათნავამ შემოიღო—მეტად უარყოფით გავლენას ახდენდა ქართულს ლიტერატურაზე.

უფრო შესამჩნევი ღვაწლი მიუძღვის საათნავას აზერბაიჯანული და კერძოდ სომხურ პოეზიაში, სადაც იგი აღიარებულია ეროვნულ პოეტად.

მიუხედავად ასეთი დამსახურებისა, უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ საათნავა სათანადოდ არ არის შესწავლილი და მრავალი მისი ლიტერატურული და ბიოგრაფიული საკითხი ჯერ კიდევ ბნელით მოკულია. კერძოდ, ბიოგრაფიულ საკითხებში თავიდან არ

არის აცილებული ლეგენდარული ელემენტები და ის გაუგებრობანი და შეცდომები, რომელნიც მგოსნის ზოგიერთმა შეკლევარმა (ახვერდიანცი, ოვანეს თუმანიანი, ლეო და სხ.) დაამყარეს ზოგი უსაფუძვლო, დაუსაბუთებელი ცნობებით.

ამ მხრივ მეტად დამახასიათებელია, რომ საათნაევს ბიოგრაფებმა ყალბი კლერიკალური შარაევანდელით შემოსეს პოეტი, რომელიც ჩვენს მიერ გამოკვეყნებული მასალების თანახმად, თავისუფალი აზროვნების ადამიანად გვევლინება. მოკლებული რელიგიურ განკერძობას, იგი არა თუ ეპისკოპოსი და იერარქიული კარიერისტი ყოფილა, არამედ უბრალო ბერად შედგომაჲ კი სამუდამო სინანულად დარჩენია. ამას გარდა ირკვევა, რომ ლეგენდარული ყოფილა ცნობა მისი ტრაგიკულად მოკვლის შესახებ.

ასეთია საათნაევა—მგოსანი და ადამიანი—ახალი მასალების მიხედვით.¹

ცნობები საათნაევს ვინაობის, დაბადების და აღზრდის შესახებ ახალი ქართული წყაროების მიხედვით

ბიოგრაფიული ცნობები საათნაევს წარმოშობის შესახებ ჯერჯერობით მეტად ღარიბია. დღემდის ვიცოდით, რომ ერქვა არუთინა, იყო გლეხი, ტომით სომეხი, ცნობილი იყო როგორც ერეკლე II-ის კარის მგოსანი და აშუღი.² შამა ჰალაბელი ჰყვლია, დედა ავლაბრელი.

ახლა ჩვენ ვაკვეყნებთ ახალ ცნობებს, რომლებიც თეიმურაზ ბატონიშვილს ეკუთვნის და საიდანაც სხვა ბიოგრაფიული დეტალებიც ირკვევა:

¹ წინამდებარე ნარკვევი—დაწერილი 1928 წლის მიწურულში—წაითხულ იქნა 1929 წ. 10 იანვარს, მწერალთა ლიტერატურულს „ოთხშაბათზე“, ზოლო შემდეგ ლენინგრადში—სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ყოფ. საახიო მუზეუმში გაცნობილი მასალებით შეესებოდა, —მოხსენებულ იქნა საქართვ. მწერალთა ფედერაციის საჯარო სხდომაზე.

² კარის მგოსნები, რომელთა წრესაც საათნაევა ეკუთვნოდა, განუშორებელი ელემენტები იყვნენ სასახლის ნაღებებისა, ომებისა, სამეფო ნაღობებისა. პირველად მგოსნები დამკვრელის და მომღერლების როლს ასრულებდნენ. ყველა მგოსნისათვის როდი იყო სავალდებულო იმპროვიზაცია. მგოსანთა სიმღერები და ლექსები უმთავრესად მეფისადმი ანუ თავის ბატონისადმი მიმართულ ოდას, ზოტბას წარმოადგენდნენ. (სიხდნენ მგოსანნი და აქებდენ მკვლეთ მეფე თეიმურაზს. ქართლის ცხოვრება, II, ჩუბინაშვილის გამ. გვ. 342, 398).

მეფეების გარდა, კარის მგოსნები და მომღერალნი ჰყავდათ დიდ ფეოდალებსაც. უკანასკნელი წარმომადგენელი სასახლის მგოსნებისა იყო იარალი შანშიაშვილი [პეტროსიანი გრ. ორბელიანის ლირიკული ლექსისა. იხ. „იარალის“], რომელიც 1801 წლის ამბების შემდეგ პეტერბურგში თან გადაჰყვა საქართველოს საწეფო გვარეულობას. იარალი იყო შემაქცევარი მომღერალი, მეკიანუე, მეთარე ბა-

„ესე [საათნავა] იყო ეამსა მეფისა ირაკლისა II-ს[ა] მეფის გიორგის XIII-ს ბატონიშვილობაში საკუთრად საბატონიშვილო ყმა იყო მეფის გიორგისა და იმას ახლდა; მაგრამ ხშირად მეფეს ერეკლესთან II-ს იყო, რადგანა კ დიახ, კარგი საზანდარი (რ. ი. შესაკრავე) სხვათა და სხვათა ინსტრუმენტ[თ]ა (რ. ი. საკრავეთა) უკრავდა, და იმღეროდა ლექს[ს]აცა, თუ[ი]-თვე სთხზვიდა, იგი იყო სანაინელი მეფის გიორგის XIII საბატონიშვილოს სოფლისა საქართველოს სომეხთაგანი. სომხურს და თათრულს სიმღერებსა და ლექსებსაცა სთხზევდა, სხვათა და სხვათა შემთხვევათ ეამსა. თვითოეულის შემთხვეულების შესაბამი სტიხები სიმღერად საკვირველად უთქომს, აზრიანი და შესაბამიერი, თუმცა ლიტონი სტიხებია მდაბიურს გეარზედ, მაგრამ დიდად მოსაწონი...¹

(სიძვ. მუხუშუმის ხელნაწ. № 1091—„კატალოგი წიგნთ-საცავისა თეიმურაზ ბატონიშვილისა, ძისა მეფის გიორგის XII-ისა, რომელიც შეისყადა ს. პეტერბურგს საიმპერატორო ბიბლიოთეკაში“).

როგორც მგოსნის თანამედროვის—თეიმურაზის ბიბლიოგრაფიული ცნობიდან ჩანს, საათნავას სამშობლო სოფელი სანაინი ყოფილა.²

სანაინის ხეობა ძველად სამხრეთ საქართველოს ერთ-ერთს ნაწილს შეადგენდა. როგორც „მეწინავე სადროშო“, ქართლის ავანპოსტის ნაწილი, თავისი სტრატეგიული მდებარეობით, სანაინის ხეობა ყოველი მტრის შემოსევისას პირველი მსხვერპლი ხდებოდა.

XVII ს. მეორე ნახევარში იგი თითქმის ცალიერი იყო და იმავე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში აქ ხელმეორედ გაჩნდა მოსახლეობა. XVIII ს. პირველ მეოთხედში მგოსნის სამშობლო თურქებისა და ლეკებისაგან მთლად მოოხრდა.³

1747 წელს, საათნავას სიკაბუჯეში ლეკები დაეცნენ სანაინს— „სულ წაახდინეს, წამოიღეს ნაშოვარი, ანუ ტყვე უთვალავი“. ამავე ხანში ახპატ-სანაინი აიკლო ქართლის ტახტის პრეტენდენ-

ტონიშვილებისა და მთელი ქართველობისა მოსკოვსა და პეტერბურლსა“, იხ. სიძველეთა მუხუშუმის ხელნაწი იხ. № 1263; „ყმაწვილობითვე იარალი სიკვდილამდინ ფარნაოზ ბატონიშვილს ახლდა განუყრელ მეგობრად და კიდევ ემსახურებოდა“. უნივ. სიძვ. № 1646. შეხაზულია იარალის ერთი ლექსი: „საათლამას [—საათნავას] გუარზედ თქმული იარალისგან“. საისტ. საეთნოგრაფიო მუხუშუმის ხელნაწერი, № 2110.

¹ რასაკვირველია, ამიერიდან უარყოფილი უნდა იქნას ყალბი ცნობა საათნავას თბილისში დაბადების შესახებ. იხ. გ. ახვერდიანი „Кавказ“, 1851, № 11. Еруслан—Прованя Армяния—стр. 60, პროფ. კ. კეკელიძე—ქართული ლიტერატურის ისტორია II, 1927, გვ. 483, ი. გრიშაშვილი—საქათნოვა, გვ. 42 და სხ.

² იხ. ქართლის ცხოვრება. ჩუბ. გამ. II, გვ. 360.

ტმა აბდულ ბეგ ბატონიშვილმა.¹ ლეკებმა ხელმეორედ დასცეს თავზარი აქაურობას, რის შემდეგაც, „მთლივ სანაინის ხეობა და ახპატის ხეობა აიყარნენ და ჩამოვიდნენ ქალაქსა და ქალაქით წავიდნენ ერთპირ მუხრანში“ და იქ დაეშენენ.²

ალბათ საერთო უბედურების დროს საათნავას ოჯახიც დაზარალდებოდა, შემდეგ სხვასთან ერთად აიყრებოდა და დროებით თბილისში ან მუხრანში დაიხიზნებოდა. შემდეგში მოსახლეობის გადარჩენილი ნაწილი ისევ დაბრუნდა და სანაინში მოსახლეობა კიდევ გაჩნდა.

ამ დროიდან სანაინი, სხვა უფლისწულო მამულებთან ერთად გიორგი ბატონიშვილის—მომავალი მეფის გიორგი XIII-ის—საკუთრებას შეადგენდა, და როგორც თეიმურაზი გადმოგვცემს, საათნავა და მისი ოჯახიც გიორგის საბატონიშვილო ყმები ყოფილან.

აღსანიშნავია, რომ თეიმურაზის ცნობას თვით მგოსანიც აღნიშნავს.

საათნავას გურჯენ ხანის
ყმას ამბობენ, მართალია?³

ერთი მინაწერიც გვიაშობს, რომ ქაბუა ყაფლანიშვილის ქორწილში „საათნავაც იქ იყო, გიორგი ბატონიშვილს ახლდაო“.⁴

ამ მხრივ საინტერესოა ფრაგმენტი იმ ოდისა, რომლითაც მგოსანი მიმართავს თავის ბატონს:

გულში მიძევს ას-ორმოცი ქარხანა,
გაგიშლი ხარბაბსა—ხარს, დამიჯერე,
თქვენის ბრძანებით მივირავს სახი,—
საყდარში დაუკრავ ხარს, დამიჯერე!⁵

საათნავას დაბადების თარიღი ჯერ დაუდგენელია. მაინც მისი დაბადება დაახლოებით 1718—1722 წლებს უნდა მიეწეროს.

მგოსანი ერთადერთი ვაჟიშვილია მშობლებისა. როგორც ერთს ლექსში იტყვის:

¹—² ibid. 401. ³. იხ. ლექსები. ი. გრიშაშვილის გამ., გვ. 98.

⁴ უნ.ე. სიძე. მუხ., № 3723.

⁵ საახიო მუხ. ხელნაწ. № 222;—კრებული, რომელიც ქართულს, სომხურს და თათრულ ლექსებს შეიცავს, გადაწერილია ს. პეტერბურგში 1823 წელს მგოსნის შვილის ივანე სეიდოვის მიერ—თეიმურაზ ბატონიშვილისთვის.

მამის სიკვდილის შემდეგ მას უწარმოებია ვაჭრობა ჩრდილო კავკასიაში და, როგორც ბაგრატ ბატონიშვილის ერთი მინაწერი გადმოგვცემს, სამთავადნო საქმესაც თურმე მისდევდა:

— „ჩერქეზში სავაჭროთ ვიყაყო,—ოჰანება სავათნავა(ს) შვილმა მიანბო. ერთი ბერძენი მადანჩი იოვანე იქ ტყვედ იყოო. მე და იმან გავადნევეთ შიწა და ამისი პრობა ვნახეთო, ესეთი შიწა არის, რომ თხრა არ უნდა, ისე ამ ხეობაზე ჰყრიაო: საქართველოს მადანს ბევრით უმჯობესიაო. იმ ბერძენს საქართველოს მადანში ემუშავა დიდხანს და უცხო ოსტატი იყოო მადნისაო“. იხ. საისტ. საეთ. მუხ. ხელნაწ. № 607.—შემდეგ, 1820-იან წლებში ოჰანება ანუ იგივე ივანე სეიდოვი, იმყოფებოდა რუსეთში მოსკოვსა და პეტერბურგს ქართველ ბატონიშვილებთან.

ხვეწნაც ასეთი იქნება,
ვამბობ: მე ვარ დედისერთა!

საათნაევს მამა „მილდისა“ ყოფილა. ახვერდიანცის განმარტებით, „მილდისას უწოდებენ იმას, ვინც იერუსალიმში ყოფილა და ულოცნია ქრისტეს საფლავზე“, მაგრამ აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ სიტყვა „მილდისა“ თბილისური სომხური გამოთქმით, რომელზედაც საათნაევა ლაპარაკობდა, ნიშნავს ეკლესიის უბრალო მსახურს—ჩვე-ნებურ „მნათეს“.

ამნაირად, მგოსნის ოჯახი უღარიბესი ყოფილა და მამას მილ-დისობით ანუ ეკლესიის დარაჯობით ურჩენია ოჯახი.

საათნაევს აღზრდისათვის საყურადღებოა თვით მგოსნის სიტყ-ვები:

ნურჲინ იტყვით—ეს ყმაწვილი ვინა ვარ!
ანა-ბანა ვიცი, სიტყვით წინა ვარ!²

მისი „განათლება“ მართლაც რომ „ანა-ბანას“ არ გასცილებია, ეს მისი ლექსებიდანაც ჩანს: იგი მღერის ხალხური, ბაზრული ვარ-გონით და ლიტერატურულ ენის შტამპი მის მგოსნურ მემკვიდ-რეობას არ ამჩნევია.

მართალია, იმავე ლექსებიდანვე ირკვევა, რომ საათნაევა იცნობ-და შემდეგ ლიტერატურულ ძეგლებს: „როსტომიანს“,³ „ლეილ-მეჯ-ნუნთანს“,⁴ „ფაპრად-შირინთანს“,⁵ მაგრამ ეს პოემები მაშინ ისე პოპულარული იყო ხალხში, რომ მათი ცნობა ზეპირი სიტყვითაც იყო შესაძლებელი (როგორც სოფლისა, ისე ქალაქის უწიგნო ხალხ-მა დღესაც მშვენივრად იცის „ყარამანიანი“, „შვიდ-ვეზირიანი“, „ქალ-ვაჟიანი“ და სხ.).

¹ საათნოვა, გვ. 112.

² საათნაევს აღზრდის შესახებ მთაწმინდელი გვიამბობს: „მამას დარიის მო-ნასტერში მიუცია წიგნის სასწავლებლად“—ო, იხ. „დროება“, 1878, № 119.

შესაძლოა, მგოსანი მართლაც მიაბარეს ჩვეულების მიხედვით რომელიმე მო-ნასტერში, მაგრამ, რაც შეეხება დარიის მონასტერს, იგი საათნოევს ბავშვობაში ჯერ კიდევ არ არსებობდა (დაარსდა 1790 წ.).

ფიქრობთ, მგოსანს იმდენი სწავლა არ უნდა ჰქონდეს მიღებული, რომ შესძ-ლებოდა თავისი „დავთრის“ „საკუთარი ხელით“ გადაწერა, როგორც ჰგონიათ (გარნიშვილი, გვ. 40; 91 გვერდზე მას საათნაევს „ავტოგრაფი“ კი აქვს და-ბეჭდილი) ჯერ ერთი, საათნაევს „ავტოგრაფი“ ხელოვანი მწიგნობრის ხელით არის გადაწერილი: „მე პენტელაანთ იოვანემ დაწერეთ“, ამბობს მისი მინაწერი. უკანასკნელი ყოფილა ირაკლი II-ის „ჰამჰრ-მუშრიბი“. იხ. საისტ. საეთ. სიგელე-ბის ფონდი (სიგელი აუწერელია) და საზოგადოდ „მწერალი“ (კალიგრაფი) იხ. უნივ. სიძვ. მუხ. № 2057. მეორეც, დავთარში ლექსის ერთი მინაწერი ამბობს: „ეს ლექსი საითნოევს ნაბრძანებია“ო, რასაც, ცხადია, მგოსანი ვერ დასწერდა საკუთარ თავზე.

³ ლექსები, გვ. 104, 110, 119.

⁴ Ibid. 98, 101, 112.

⁵ Ib. 59.

საათნავა—ერეკლე II-ეს საზანდარი

როგორც ზემოთაც ვნახეთ, თეიმურაზის ცნობის მიხედვით, თუმცა მგოსანი გიორგი ბატონიშვილის ყმად ითვლებოდა, მაგრამ ემავე დროს ირაკლი II კარის საზანდარიც ყოფილა:

„საქართველოს მეფის საზანდარი ვარ!“—ო—ამბობს იგი.

როგორც კარის აშული, იგი უკრავდა საკრავებს და „სიმღერებსა და ლექსებსაც სთხზავდა სხვათა და სხვათა შემთხვევათა ვაჟსა“, ე. ი. მომენტის შესაფერად, მაგ., მეფის გამარჯვებისა, საეროდღესასწაულისა, სასახლის შეჯლისისა და სხვა ცერემონიალების და საზეიმო შეხვედრების გამო.

როგორც სასახლის მგოსანი, თავის მეფის ოფიციალურს ოდებში და სხვა ლექსებშიც ხშირად იხსენიებს:

„საათნავას ხელმწიფე, ყვენ-შაჰბაზი: ირაკლია“

ამბობს მგოსანი. (გვ. 110)

ხოლო ერთგან მას „სულიერ დედ-მამას“ უწოდებს. (გვ. 125)--

აი ერთი დამახასიათებელი ოდაც ერეკლე II-სადმი:

ხარ ტურფა საკრავი, სახებიანო
მიჯნურისა მკვლელო, ხახებიანო,
აღვის ხეე გასულო, ვახებიანო,
დაუშრელი ზღვა ხარ, მახებიანო,
ოქროს თვალში ზიხარ, რახებიანო.

„ნადირში ნაქებო რაშო, ჯერანო!
ვარსკვლავსავით ბრწყინავ, ლალო, მარჯანო;

---

¹ სამეფო საზანდარების ანუ სახელმწიფო ორკესტრის დაწესებულებას, სადაც: საათნავას უნდა ემსახურა, ნალარა-ხანა ერეკვა. იხ. დასტურლამალი, გვ. 179; პ. იოსელიანის—ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 305. ნალარა-ხანის შტატში შედიოდნენ: ხედამხედველი, მედაფანეები, მებუჯენი, მეზურნენი, მექოსენი, მენალარეები, ტაბლაცი, ჯიმჯიმი და სხ.

ალ. ორბელიანის სიტყვით, „სასახლის ასპარეზის დაასარულში იყო მაღალი და განიერი ტრიუმფირის კარები ქვითკირისა, უწოდებდნენ ნალარა-ხანად, რახედაც დაუკრამდნენ დილას საღამოსა დაფდაფსა და ქოს-ნალარასა, სადაც შეკრებებოდნენ დიდი და მცირენი“. იხ. უნჯ. სიძვ. მუხ. ბელანაწ. № 1634/ბ. 1644 „ნალარა-ხანა ალა-მაჰმად ხანის ჯარს დაეწყო სულეთიანა“. 1643/ბ.

რუსეთის სამხედრო წარმომადგენლის საქართველოში (1771 წ.).—გენ. სუხოტინის გადმოცემით, როცა ირაკლიმ იგი შიილ სასახლეში, საზეიმო შეხვედრისას ნალარა ხანში მუსიკა უკრავდაო: „Играла аспацкая инструментальная музыка поставленная над воротами на балконе“ იხ. А. Цагарели—Грамоты, II, 480.

პ. იოსელიანის აღწერილობით, ნალარა-ხანა იდგა ყოფ. სინოდალურ კანტორის გადამა. „По другой стороне возвышалось здание под названием Налар-хана—для хора царских музыкантов со всеми принадлежностями военного оркестра“. იხ. Опис. древностей г. Тифлиса.

უსანთლოდ ანათებ, ბროლის შამდანო,
ხმალი ხელთ გიჭირავს, ერეკლე ხანო!
ფეჰლის ფანჯის ოინბახებიანო.

„ანათებ ქვეყანას, მთვარე და მზე ხარ!..
ნეტავი არ დაღამდე, რა კაი დღე ხარ,
შტოები ასული, რა ტურფა მე ხარ,
ტრიალი მინდორი, რა შავი ტყე ხარ,
შიგ ნადირით სავსე ბახებიანო!

„გახაფხულის ია ამოსული ხარ!
ასლი საყვარელი თაიგული ხარ.
ერთგული მოსამსახურე, წყული ხარ,
სათნავაე! რა ყარიბ ბულბული ხარ,
დილ-დილით კიკიკებ, ნახებიანო!¹

მიზეზი საათნავას დაწინაურებისა სასახლეში უნდა ყოფილიყო
ის გარემოება, რომ იგი მგოსნობასთან ერთად მომღერალიც ყო-
ფილა და რაც მთავარია, მას პირველს, „გაუქეთებია სპარსულ
ამებზედ ქართული ლექსები“.

„ეს არ იყო შემოღებული და როდესაც მეფემან ირაკლი
ინება მეჯლიში და მიგვიყვანეს მოსაკრავენი, მაშინ მე სპარ-
სულის ხმით ქართულად ვიმღერე. ბატონს დიდათ იამა და
ხალათიც მიბოძა“.

ათქმევინებს მგოსანს იოანე ბატონიშვილი „კალმასობის“ დიალოგ-
ში (იხ. ქვემოთ).²

რადგან ირაკლი ქართლ-კახეთის მეფედ გამოცხადდა 1762 წლის
29 ივნისიდან, საათნავას პოპულარობაც, როგორც „საქართველოს
შეფის საზანდარისა“ აქედან იწყება.

სათნავა სასახლის „ხუმარი“

გარდა საზანდრობისა, როგორც ახლა ირკვევა, საათნავა სამე-
ფო კარზე „ხუმარის“ როლსაც ასრულებდა:

„ხუმარი ვარ ღვთინარი“ —³

მომაკვს ხარის ხელმანდილი,
ხუმარი ვარ, იცი განა?⁴

ამბობს მგოსანი.

„კალმასობის“ დაუბეჭდავ დიალოგშიც იოანე ბატონიშვილი
ათქმევინებს:

„მე ყოველთან ადგილი მქონდა არა თუ მხოლოდ სიმღერით,
ხუმრობითაცა და სოფლიურს საქმეშიც“...

¹ იხ. ლექსები, გვ. 109.

² აშუღური პოეზიის (რომელიც ჩვენში XVII-ს. მეორე ნახევარში შემოიჭრა)
ისტორიისთვის საინტერესო მასალას იძლევა „კალმასობის“ ავტორი (იხ. დი-
ალტი იონა ხელაშვილის და პოეტის პეტრე ლარაძის შორის).

³ ლექსები გვ. 119.

⁴ ibi.d 112.

სამწუხაროდ, საათნავეს კალამბურები და მოსწრებული სიტყვები დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს, რადგან თავის დროზე არაინს- ჩაუწერია.

ჯერჯერობით ცნობილი იყო ერთი მისი კალამბური: „ქაბუა- დიანბეგს, ყაფლანიშვილს.¹ ქორწილი რომ უყვეს მუხრან ბატო- ნიშვილის ქალზედა და შეიყვანეს მეფე-დედოფალი დასასხმელად, საათნავე იქ იყო, ქაბუას რომ შეხედა, ჩაჯაგვილი, სქელი, კუზია- ნი და ბექმუტელ მრუდე და ქალი დიად მაღალი, მაშინ ქსთქვა: წყობილი:

არაგვსა გავსდოთ ხიდია,
აქლემს ხურჯინი ჰკიდია,
ეს დარბაზი რა დიდია.
შო, ჰო, შო, ჰო!

აღარ ვიტყვი ამის მეტ,
თუნდა წელში დამკარ კეტ,
მარგალიტი გასახვრეტ...
შო, ჰო,შო, ჰო!²

მოგვეყავს მეორე კალამბურიც, რომელიც ჩვენ აღმოვაჩინეთ ლე- ნინგრადში [ყ. სააზიო მუზეუმის ხელნაწერში № 222]. იგი ნათქვამია ანტონ კათალიკოსზე:

კათალიკოსს უთხრა:

უწმიდესო პატრიარქო,
ღირსეულად უნდა გაქო,
აბმობენ ჯიბეში გაქო—რა უყავ?

ჯობით [ხ]ან ჩონგურის ტარიხ ასწევდა.

გულში დამაზიღე თოფი,
სახელათა მქვიან სოფი,
დაეკარგე ჩემი კოლოფი—რაუყავ?

[მაშინ ჯიბე აიწია, გაბეული ჰქონდა და უჩვენებს].

როგორც კარის ხუმარას, ტრადიციის მიხედვით, მეჯლისებზე სცმია აღისდერო ტანისამოსი:

მეფეთაგან მეჯლისს მიწოდებული,
თაუდებთან პატრეცემით შევებული,
აღისდერის კახით გამშვენებული.

საათნავეა—ღიპრღმატიური მოღვაწე არა ყოფიდა

როგორც საზანდრისა, ხუმარისა და აგრეთვე უსწავლელი ადა- შიანისათვის, ჩვენ მეტად საეკეოდ მიგვარჩია საათნავეს ელჩობის, დიპლომატიის ამბავიც, რასაც დღემდე მიაწერენ ხოლმე მისი ცნობილი ლექსის მიხედვით:

საათნავე შეინაზე შენთანა,
საჯინიბოს დააყენე ცხენთანა,
ვლარ წავა ხონთაქრთან, ყვენთანა!

¹ მზეკაბუკ ორბელიანი (1736—1794 წ.).

² უნივერსიტ. სიძვ. მუხ. ხელნაწერი № 272J.

ამ უკანასკნელი სტრიქონის წყალობით, მგოსნის დიპლომატობა დღემდის ოფიციალურად აღიარებულია. პროფ. კეკელიძის „ქართ. ლიტერატურის ისტორიაში“ ეკითხულობთ:

„სადათნოვას მნიშვნელობა და გავლენა არ ამოიწურებოდა მისი აშუღობით, მას უფრო მეტსა და სერიოზულ ნდობას უცხადებდნენ, ასე რომ ხშირად სხვადასხვა საპატიო მიწოდებობით უცხოეთშიც ჰგზავნიდნენ ხოლმე (კურსივი ჩემია—გ. ლ.). ყოველ შემთხვევაში, იმ ლექსში, რომელშიც ის, ბერად შედგომის შემდეგ, თავის წარსულ ცხოვრებას დასტირის, სხვათა შორის ამბობს, რომ ამიერიდან ის „ველარ წავა ხონთქართან, ყეენთანა“-ო (I, გვ. 484, I გამ.).

მართალია, საათნავე ამბობს, რომ ის ველარ წავა ხონთქართან, ყეენთან, მაგრამ როდის აქვს ნათქვამი, რომ იგი ელჩად იგზავნებოდა? ჩვენ არ უნდა გვავიწყლებოდეს იმდროინდელი პოლიტიკური პირობები, კერძოდ, ის გარემოება, რომ საპასუხისმგებლო პოლიტიკურ პოსტებზე უმეტესად ფეოდალები, ინიშნებოდნენ. წარმოუდგენელია, რომ ასეთი „უგვარო“ ხალხი, და ისიც აშუღები, ვგზავნა ერეკლე II-ს დიპლომატებად ისეთ ძლიერსა და დიდს სახელმწიფოთა კარზე, როგორც იყო საქართველოსთვის მაშინდელი ირანი და ოსმალეთი.

მაგრამ საქმე ისაა, რომ ეს ცნობილი სტრიქონი ნათქვამია ალევგორიულად, და როგორც „ხონთქარის“ და ისე „ყეენის“ სახით მგოსანი გულისხმობს ერეკლე II-ს, ისევე, როგორც სხვა ლექსებშიც თავისს უზერენს „ყეენს“,¹ „შაპაბაზის“,² „ველის“,³ „ხანის“⁴ სახელწოდებით იხსენიებს..*

საგულისხმოა, რომ ეს ლექსი შინაარსის მიხედვით („შე საწყალო ჩემო თავო“) ეკუთვნის იმ დროს, როცა საათნავე სასახლიდან დაითხოვეს (იხ. ქვემოთ).

ლექსში მგოსანი ჩივის, რომ იგი ველარ დაბრუნდება ერეკლესთან, თავის მწყალობელს ბატონთან.

და შემთხვევით არ არის, რომ ამ ლექსის სხვა ვარიანტში, რომელიც გამოქვეყნებულია 1878 წელს, ცნობილი სტრიქონი საათნავას „ხონთქართან“ და „ყეენთან“ წასვლისა ასე იკითხება:

„ველარ წავა ერკლესთან ბრძენთანა“.*

¹ ლექსები გვ. 110. ² ibid. ³ ib. 115. ⁴ ib. 109.

* ერთს ლექსში იგი „სულთანს“, „ხანს“ სატრფოსაც უწოდებს:

„ქარში გელის დიდი ჯარი, გამოდი სულთანო, ხანო!

ბაღში ვარდო და ნარგიზო, მთაში სუმბულო, სოსანო“, გვ. 108

⁵ „დროება“, 1878. № 119.

სხვა დოკუმენტალური ცნობა შესახებ მგოსნის ელჩობისა არ არსებობს. შესაძლოა იგი მართლაც რაიმე „სოფლურს“ საქმეებში იღებდა მონაწილეობას, როგორც ეს ჩანს „ქალმასობიდან“, მაგრამ კატეგორიულად თქმა, თუ სახელდობრ რა საქმეს ასრულებდა, ჯერ გამოურკვეველია...

მგოსნის დათხოვნა სასახლიდან

ჯერ კიდევ გამოურკვეველი მიზეზების გამო მეფე გასწყრომია საათნაეას და სასახლიდან დაუთხოვია. საკაეშირო მეცნიერებათა აკადემიის ყოფ. სააზიო მუზეუმში დაცულ საათნაეას კრებულში მოთავსებული მისი შვილის ერთი მინაწერი გადმოგვცემს:

„ესე მოხსენება, საიათნოვას რომა თავისი შემწყალე მათი უმადლესობა ყოვლად საქართველოს და სხვათა ნეტარად ხსენებული მეფე თავის უღირს მონასსაცოდავ საიათნოვას გასწყრომია და გარეთ გაუგდია, იმაზედ მოუხსენებია, იაფი იგაფი არ გახლავს“. ¹

ეს მინაწერია იმ ლექსისა, რომელშიც მგოსანი შესჩივის:

სამართალი მიყავ, ხელმწიფე ხარო,
მთელი საქართველოს გულისა ხარო

შეგიძლიან გამიწყრე, თუ მახარო

„ხელმწიფეს ვეახელ უცხოთ მორთული,
სახი ხელით მეპირა მე გამართული,
მათსავით დამაბრუნეს დართული
ნეტამც არ შემეტყო მე ის ქართული.

— წადი, კუჭკიანი ხალიჩა ხარო!

„ნათქვამია ერთხელ მთა მთას ეცემა,
ღვთის ნებაა წყალობისა გაცემა,
შენის ხელით იყოს ჩემი გაცემა.
ნეტა არ გაგეგდე კარგად გვეყა,—
ჩემი სულიერი დედ-მამა ხარო!

თუ გინდ დამიძტვირონ წიბო გვერდები,
ცოცხალი თავით ვერ მოგშორდები
თუ მტკვარი ვერ მომპობს,—ზღვას ჩავარდები,
ენით მოიმატე შენი დარდები—
სათნავავ, ნალველისთინ მხა ხარო!

ბოლო პერიოდის ერთს ლექსში, რომელიც განდევნის შემდეგ არის დაწერილი, აეტორი ამბობს:

¹ სააზიო მუზ., ხელნაწერი № 222

აკი გიყავ ჭვეყანაში ქებული,
აღმასივით ოქროს ყუთში დებული,
ეს რა მომივიდა ახირებული?
ხელმწიფე დავკარგე, სუფრა გებული.¹

ჯერჯერობით ძნელია თქმა, თუ რა დანაშაულის გამო გააძევეს საათნაეა სასახლიდან? შეიძლება მეფე გაუწყრა რომელიმე ლექსის გამო ანდა გაუგებრობით სხვათა ინტრიგებში მონაწილეობა და „ენიანობა-ც“ დააბრალა?

ენით მოიმატე შენი დარდები

მიმართავს მგოსანი თავის თავს.

ეს სამწუხარო კონფლიქტი ხომ არ გამოიწვიეს „აემა კაცებმა“, რომლებზედაც საათნაეა საერთოდ ხშირად ლაპარაკობს ლექსებში:

მოთმინება აღარა მაქვს!
მეგობრები შტრად გადამეკნენ!
აემა ხალხმა სიცოცხლე მომიშხამა.

ზოგი კაცი დადის ჭიკაძელასავით,
გველის შხამი უძვეს პირში იმ თავით!
აეი კაცის ჭირი იქნება ავით—
ნათქვამია, მე არ ვამბობ ამას!²

აეი კაცი ამ ჭვეყნიდამ გავიდეს!

ამ „აე კაცებს“ მისი შვილი ივანე სეიდლოვიც იგონებს და მამის ერთ ლექსს შემდეგ შენიშვნას უწერს:

„ესე ყაფია ლექსი იმაზედ უთქვამს, რომა არიან იმნაირი კაცი, რომა მამა ნიორი ყოფილა და დედა ხახვი. თითონ თავისი თავისთვის ანანასი დაურქმევია. ისეც ასრე მოკვხსენდეს. გულში ნალეელი ბევრია, მაგრამ ენას ვერ მოუხერხებია.“³

ეს უკანასკნელი ნაღვლიანი სიტყვები საათნაევას შვილისა გვიმტკიცებს, რომ მგოსანს მართლაც რაღაც დიდი უბედურება გადაუტანია უდანაშაულოდ.

საინტერესოა ერთი მინაწერიც:

„ესე თეჯნისის ხმაზედ ნათქვამი იჯავით მაგალითით ლანძღვა საიათნაევას თელავში ნეტარხსენებულ ვახტანგ ბატონიშვილთან გადაჰკიდებია უგუნური კაცი.

იქვე მოუხსენებია ჩღნა [1751] წელსა“.

შეიძლება მეფის გაწყრომის ნიადაგზედაც ჩიოდეს პოეტი:

ვარდის კვალი ვერ ვიპოვე,
სულ უბრალოდ გავიარე.

¹ სიძვ. მუხ. ხელნაწ. № 5090.

² ყ. საახ. მუხ. ხელნაწ. № 222.

საათნაჲ ამაჲ ვჩიერ,
სამალი ვერ მიშოვნია
მინდა გული ზედ ავაგო
და ხმალი ვერ მიშოვნია!

გადავიდა შენი დრო საათნაჲ
რალად გინდა „ოხო-ხო საათნაჲ“
„თავი“ მტკივა, გული მტკივა,
წამალი ვერ მიშოვნია.

ასევე სტირის არა ქართულ ლექსებშიც:

ჩემს ვარდს გაფურჩქვნას უშლიან,
უდროოდ მოსწყვიტეს, მისთვის შემოძულეს.

ჩემს სიმართლეს გზა არა აქვს.
სიცრუე დიდ გასავალშია

გუშინდელი დღე სჯობდა დღევანდელს!
მონწყინდა ზეალის იმედები,
მომეწყინა სიმღერები!

მინდა ბულბულივით უცხო მხარეს გადაფურინდე!
ბალები მომწყინდა.

მოთმინება აღარა მაქვს.

მეგობრები მტრად გადამეკვნენ!
აეღა ხალხმა სიცოცხლე მომიშხამა!

საათნაჲსასახლიდან განდევნასთან დაკავშირებით ყურადღე-
ბას იქცევს მისი ერთი მიმართვა:

შეგცოდე, ხელი გაწვდინე—დამჩხვლიტე მაყვალვივითა,
თითებზე სისხლი ჩამომდის ფერწითელი ლალივითა,
მე ამ ნალევლს ვერ გაუძლებ. გული მაქვს მისხალივითა.
რაც მოგშორდი, შენ ლამაზო, თვალები მაქვს წყალივითა.

შავარდენო, რათ გარჯილხარ ტყავაბდილი მელისათვინ?
თვალები აღმასს მიგიაგავს, ნისკარტი გაქვს მგელისათვინ!
წადი, ახალი მოძებნე, ფოთას ნუ გაშლი ძველისათვინ!
რა დაუჯდე და რა ვიტყვირო რომელ ერთ ნალველისათვინ;
ჩემსა გარდა ოცდაორსა სხვას ამბობენ, მართალია!

ვინც რომ მოვა, გვახლება, კვავზე უფრო კვავს დასდებენ,
გულს ისარსა გაუყრიან, კისერზედა ხმალს დასდებენ.
ან გატყდება, ან დალაქება, ზომალდივით ზღვას დასდებენ,
ან ჩააგდებენ ხაროში, ზედ წისკვილის ქვას დასდებენ.
ჩაშველელი ველარ ამოვა, კას ამბობენ, მართალია,

დამქარგე, ნაპირს ვერ გავეღ, დამქარ ზღვისა სილასავით,
ახლა შიწით დოს უბერამ, პირი დამწვი შილასავით.
ნახვერამდინ ორმოში ვარ, გატეზილი ქილასავით.
ახლა მაინც დამეხსენით, გავცვეთაღვარ ლილასავით.
საათნაჲსას, გურგენ-ხანის ყმას ამბობენ, მართალია!

დიდ ინტერესს იქცევს ასევე მეორე მიმართვა:

დამეხსენი, აქაცობა არ მინდა,
ქვეყანაზე გაფიქობა არ მინდა,
აეი სიტყვის მენთან მბრობა არ მინდა,
ერთგული ვარ, ორგულობა არ მინდა,
მე გლემი ვარ: თავადობა არ მინდა!

მოდო, სისხლსა ნუ დამიღვრი თასითა,
ნასყიდი ვაო შენის ძვირის ფასითა,
გებალები ვრანელთა წესითა;
შემინაჲ ატლასითა, ხასითა.
შავი კაბა, შავი კობა არ მინდა.

მეტად დიდ იკვებს იწვევს უკანასკნელი სტრიქონი. ხომ არ უნდა ჰქონდეს იგი ნათელს საათნაევს სასახლიდან დათხოვნასთან დაკავშირებით მისი ბერობის საიდუმლოებას? მგოსნის შემონოზნებაში იღუმალ მეფის ხელიც ხომ არ ურევია?

როდის უნდა მომხდარიყოს საათნაევს დათხოვნა სამეფო კარიდან?

ლექსში, სადაც ის მეფეს სამართალსა სთხოვს:

საქართალი ძიყავ, ხელწიფე ხარო,
მთელი საქართველოს გულისა ხარო!

ნათქვამია, რომ მგოსანს უკვე აღარა ჰყავს მეფულე:

არ მყავა მეფულე, არცა მძხალი.

როგორც ცნობილია, საათნაევს მეფულე მარშარა გარდაიცვალა 1776 წელს. მაშასადამე, ამ ლექსის მიხედვით, მგოსნის განდევნაც კოლის სიკვდილის მომდევნო ხანებში მომხდარა.

ხოლო რაც შეეხება საათნაევს სასახლეში „საქართველოს მეფის საზანდრად“ ყოფნას, იგი დაახლოებით 1762—1768 წლებით უნდა განისაზღვროს.

მართალია თუ არა საათნაევს ეპისკოპოსობა?

სომეხთა პოეტის ოვანეს თუმანიანის სიტყვით: „სომხურ საისტორიო არქივში, რომელიც ამ ეამად ეჩმიაძინში ინახება, არის მიწერ-მოწერა ერეკლე მეორის და კათალიკოს ლუკას შორის. ამ მიწერ-მოწერით ცხადდება, რომ ერეკლე მეორე ყოველთვის მფარველობდა საათნაევს და მის ბერობის დროსაც სწერს კათალიკოსს, რომ საათნოეასათვის ყოველგვარი წარმატება მიეცათ. ერეკლეს ბრძანებით: საათნაეა აკურთხეს ეპისკოპოსად და ეწოდა მისი ხელდანსხველის დაეით გულასპიანის სახელი დაეით. მას მისცეს ნმართველობა ახპატის ეპარქიისა, რომლის სამწყსოს შე-

ადგენდა თბილისში და საზოგადოდ, ქართლ-კახეთში მოსახლე სომხობა.¹

პოეტი ვალერი ბრიუსოვი ასე იმეორებს თუმანიანის გადმონაცემს:

„Согласно с новейшими архивными розысканиями О. Туманяном—Саят-Нова был возведен в сан Тифлисского епископа.

„Этот сан был дан бывшему ашугу ватоликосом исключительно по распоряжению царя.“²

განვიხილოთ თუმანიანის ცნობა: იყო თუ არა საათნავე მართლა ახპატელად ან ოდესმე ეპისკოპოსად?

ამ კითხვას ჩვენ სრული უარყოფით უნდა ვუპასუხოთ, აი რატომ:

1. აშული და განსაკუთრებით სასახლის „ხუმარი“ კომპრომეტულ პიროვნებას წარმოადგენდა შალაღი საეკლესიო ხარისხისათვის; მით უფრო დაუჯერებელია, ასეთი პირისათვის შეიქცათ ეპისკოპოსობა ახპატისა, რომელიც „საქართველოში პირველ ეკლესიად იყო აღმოჩენილი“ (როგორც სომხური კათედრა).³

2. საათნავეს შესაფერი საეკლესიო განათლება არ ჰქონდა მიღებული.

მაგრამ გარეშე ამ ეპეებისა, ჩვენ გვაქვს კონკრეტული ისტორიული ცნობები საათნავეს ეპისკოპოსობის უარყოფის შესახებ.

საქმე იმაშია, რომ ახპატელი ეპისკოპოსი დავითი, რომელზედაც თუმანიანი ლაპარაკობს, საათნავე კი არ არის, არამედ ცნობილი დავით თაველდაროვიც, რომელსაც მართლაც ერეკლეს ბრძანებით მისცეს ახპატი 1784 წელს. მის შემდეგ ახპატს განაგებდა აზნაური სარგის ჰასან ჯალალოვი (1797—1807 წ.).⁴ ხოლო ამაზე ადრე ნამყოფი ახპატელებიც ცნობილ არიან და მათ შორის საათნავეს ძებნა ამაო ამბავია.

ამნაირად, თუმანიანის ცნობა რომელსაც შეუმოწმებლად სხვებიც იმეორებენ, ყალბია და მოკლებული ყოველივე რეალურ საფუძველს.

სამაგიეროდ, ჩვენ ვიცით, რომ საათნავე ყოფილა მხოლოდ უბრალო ტერტერა, რომელიც მგოსნის დიდი თავყვანისმცემლის თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ 1837 წ. დაწერილი ცნობიდან ირკვევა:

¹ გახ. „ორიზონი“, 1913, № 276; ი. გრიშაშვილი—საათნოვა, გვ. 78.

² В. Брюсов—Известия Археолог., стр. 61.

³ ცენტრარქივის სიგელების ფონდი № 209.

⁴ იხ. იოანე ყირომელის ქრონიკები, ჯერ დაუბეჭდავი (ამ თხზულების შესახებ იხ. ქვემოთ).

„სავათნაჲა სომეხთ ტერტერა იყო პირველ, ხოლო შემდგომ ბერად შედგა.“¹

ჩვენ მიერ ამჟამად გამოქვეყნებულ ლექსის ვარიანტშიც მგოსანი ამბობს:

„ერი“ ვიყავ, მღვდლობა რად მინდოდა? (იხ. ქვემოთ).

საინტერესოა, რომ საათნაჲას პირველი ბიოგრაფოსი ახვერდიანციც მგოსანს „შეუმჩნეველ ბერს“ უწოდებს და არა ეპისკოპოსს.

თეიმურაზის ცნობის მიხედვით, მღვდლობის შემდეგ მგოსანი ბერად შემდგარა, რასაც საათნაჲას მეორე თანამედროვე იოანე ბატონიშვილიც ამოწმებს, როცა ის უწოდებს ბერს, ვართაპეტს.²

ხოლო რაც მგოსნის თანამდებობას შეეხება მონასტერში, ის ყოფილა უბრალო მნათე:

„ახპატის მნათე საათნაჲა ვარ, მაგრამ რა გამოვიდა, ერთი ასანთი კანდელის ზეთიც კი არა მაქვსო.“³

ასე ამბობს მგოსანი ერთ სომხურ ლექსში.

მაგრამ საათნაჲას თავისუფალი ბუნებისათვის მეტად დამახასიათებელია, რომ მას არა თუ არ შეეძლო დიდი რელიგიური ინტერესების გამოჩენა, პირიქით, მას ახასიათებდა უარყოფა სარწმუნოებრივი ფანატიზმისა.

აქვე მოგვყავს ახლად აღმოჩენილი მასალა საათნაჲას პიროვნების შესახებ, საიდანაც ვიგებთ, რომ მგოსანი თავებდს იწყველიდა უბრალო ბერად შედგომისთვისაც კი.

ეს მასალა—ამოღებული ნაწყვეტია „კალმასობის“ დაუბეჭდავო ნაწილიდან (იხ. უნივერსიტ. სიძვ. მუხ. ხელნაწ. № 5374):

საათნაჲას დიადოგი იოანე ხელაშვიდთან

„წარმოვიდა [ბერი იოანე ხელაშვილი]⁴ ახპატისკენ. იგიცა იხილა და შუნებური ეკლესია და შენებულება დია მოიწონა და მაშინ ბერმან ვინმე სომეხთაგანმან შეიწვია სენაკად თვისა იოანე და ესეცა გაყვა.

რა სენაკსა შინა თვისსა მიიყვანა ვართაპეტმან მან იოანე, მოიკითხა და მგზავრობის მიზეზიც გამოჰკითხა. იოანემ ყოველივე უანბო და მერე დასხდენ, მცირე იმუხაიბეს და ვართაპეტმან მო-

¹ უნივ. სიძვ. № 3686.

² ე. ი. ერისკაციო.

³ იხ. ქვემოთ; ვართაპეტი მხოლოდ ძველ საუკუნეებში ნიშნავდა სწავლულ ბერს, წინამძღვარს. ბოლო საუკუნეებში ამ სახელწოდებას ატარებდა თითქმის თითოეული სომეხი ბერი, რომელსაც კი თავზე საბერო კუნჭულა ეხურა.

⁴ საათ-ნოვა, გვ. 79; როგორც ზემოთ ვლამაჩაკობდით, საათნაჲას შამაც ეკლესიის მნათე ყოფილა (შესაძლოა იმავე ახპატში?).

⁵ იონა ხელაშვილი 1770—1837 (დეკ. 4).

ართვა საუზმე იოანეს და იწყეს ჭამა და ამასთან კარგი ლეინოცა
შოართვა იოანეს და თითონაც კარგად შეეჭკა. მაშინ ვართაპეტ-
შან ამან ჩამოიღო ჩანგური და დაუწყო კერა და მერე მოყვა სიმ-
ღერასა ამას:

1

„შე საწყალო, ჩემო თაო, რა იქენ?
ქვეყანაში სასაცილო წაიქენ,
საითაც გაიქეც, იქით წაიქეც,
ბოლოს დროსა ბედოვლათიც წაიქენ.
რომელს დაეაბრალო, რისაგან არი,
— ეს საქმენი ჩემის ჭკვისაგან არი!

2

თითქმის ვიყავ ქუტყეყანაში ქებული,
ქიქასავით ოქროს ყუთში დებული.
ეს რა მომივიდა ახირებული,
რაც მომიხდა განუსჯელობით არი,
რომელს დაეაბრალო, რისგან არი,
— ეს საქმენი ჩემის ჭკვისაგან არი!

3

შეფეთაგან მეჯლისს მიწოდებული,
თავადებთან პატიეცემით შეებული,
ალისფერის კაბით განშვენებული,
ახლა, ამა ძაძით გაშავებული.
— ესე ხვედრი ჩემის მოძღერისგან არი,
რომელს დაეაბრალო, რისაგან არი.
— ეს საქმენი ჩემის ჭკვისაგან არი!

4

ბრინჯი ვიყავ, ქერობა რად მინდოდა,
ქორი ვიყავ, ძერობა რად მინდოდა,
ერი ვიყავ, მღვდელობა რად მინდოდა?
მოდო მითხარ, ბერობა რად მინდოდა?
ვგონებ ჩემის უბედურის დღისაგან არი,
რომელს დაეაბრალო, რისაგან არი,
— ეს საქმენი ჩემის ჭკვისაგან არი!..“

.. იოანე დიაკვანი განცვიფრებით უყურებდა და სთქო: ვაი საწყ-
ალო, ვითარ გლოვს ერისკაცობის გაშვებას და უკანასკელ უთხრა:
— მამაო, მონაზონი ხართ, მარცხნივ არ წახვიდე!

- ვართაპეტმან:** შენის ხნისა რომ ვიყავ, მარცხნითაც ჩავიგო-
რებდი ხოლმე და მარჯვნითაც!
- იოანე:** უი, ჩემ თავს! მაგისტვის გლოვთ?
- ვართაპეტმან:** ამისთვისაც ვჭკოვ და შენთვისაც, რომ ყმაწ-
ვილი კაცი შემდგარხარ ბერათ.
- იოანე:** ყმაწვილობით ჰსჯობს, რომ კეთილს შეეჩვიოს.
კაცი. შენც რომ ყმაწვილი შემდგარ იყავ ბე-
რად, ახლა ამ მწუხარებაში არ იქნებოდით.
- ვართაპეტმან:** მე თუ ჩემი წმოდღვარი დამხსნოდა, ეს ერობა
მერჩივნა ამ ბერობას.
- იოანე:** მიბრძანეთ, თქვენ ვინ ბრძანდებით?
- ვართაპეტმან:** მე გახლავარ საბრალო საათლამა თუ გაგიგო-
ნიათ.
- იოანე:** დიად, მსმენია თქუტენი ქება საზანდრობასა და
შექცევასა შინა და მიბძანეთ ვით იყო?
- საათლამამ:** მე ვიცოდი ჩონგური კარგად და ამასთან სპარ-
სულ ხმებზედ გაეკეთე ქართული ლექსები. ჯერ
არ იყო შემოღებული და როდესაც მეფემან
ირაკლი იხება მეჯლიში და მიგვიუბანეს მო-
საკრავენი, შაშინ მე სპარსულის ხმით ქართუ-
ლად ვიმღერე.
- ბატონს დიდად იამა და ხალათიც მიბოძა.
და მერეთ სხეთაც მრავალთა თქუტეს და მო-
მბაძეს. მე ყოველთან ადგილი მქონდა არა თუ
მხოლოდ სიმღერით, ხუმრობითაცა და სოფლი-
ურს საქმეშიაც.
- რომ მრავალში განვერთვი, მერე ეს ბერო-
ბა აღვირჩიე და ვარ აქა. და ამ ჩემს ბერობა-
შიაც ნათქვამი ლექსით სიმღერა თქვენც მო-
გახსენეთ.
- იოანე:** რადგან სოფელი დაუტევეთ; საკრავსა და სიმ-
ღერაზედაც ხელი უნდა აიღო.
- საათლამამ:** ჩემმა წინამძღვარმანც მიბძანა და მე პირობა-
ასე მივეც, რომ ვინემ ეს სიმეხი ამ ჩონგურს
ასხია, და არ დაუწყდებდა, ხელს არ აღვიღებ,
ამისთვის, რომ ოდეს მაკურთხეს მე ბერად, ეს
სიმეხი უბეში დამრჩომოდა და ესეც ჩემთან
ეკურთხა და ამ ნაკურთხს სიმეხზე უკრავ ხმებს-
და რადგან ალთქმა დაგიცს, შეგენდობათ და
ამა ხუმრობით დაასრულეს საუზმე.

ს ა ა თ ლ ა ჯ მ: მე მაინც ვცხონდები ამისთვის, ამ ჩვენს ეკლესიას ორმოცი სამწირველო აქუს და ვინც ჩუბუნგანი გარდაიცვალა ვინმე, ორმოც დღეს უწირვენ ყოველგან ათს წირვასა იქმს. ორმოც დღეს და ასეა თქმული: ვინც ორმოცდღეს ათს უწირვინებს თვისსა მიცვალებულსა, უთუოდ ცხონდება, თუ უკანასკნელ თამშიაც ამის აღსარება უთქვამს და ზიარებულა!*

ი ო ა ნ ე: ღია გაუკვირდა იმ საყდრის [ახპატის] იმდენი სამწირველო. კელმეორედ კიდევ გაშინჯა და ჰსთქვა: მართლად ძველნი ხუროთ მოძღვარნი საქებელნი ყოფილან, რომ ესეოდენი კარგი კელოვნება და ნაკვეთობაი და კიბეები ერთიანი ქვისა და თაღნი ნახჩად ჩაწყობილნი იატაკითურთ ყოფილან. მე ესეგუმარი შერებულება არსად მიხილავს და უკანასკნელ გამოესალმა საათლამას და წარვიდა ისევ ბორჩალოსკენ...*

ეს ძვირფასი დოკუმენტალური ცნობა თავის მხრივ ადასტურებს მრავალ ზეპირგადმოცემებს საათნაეას თაეისუფალი ბუნების შესახებ, რომ იგი არა თუ ფანტიკურად იყო განწყობილი რელიგიისადმი, პირიქით, მონასტერში თავისუფალი ქცევით რისხეაუკი დაიმსახურა სამღვდლოებისა და მეფასა.

ასეთი იყო საათნაეა მონასტერში—მისი თანამედროვის დახასიათებით.

მაგრამ რა სახე მიიღო მან თავის პირენლი ბიოგრაფის ხელში? პირდაპირ შესამჩნევია, რომ ახვერდიანცი და პოლონსკი საათნაეა მგოსნურ სახეს განზრახ მოსაეენ კლერიკალური შარაეანდელით. მათი რელიგიური ტენდენციები აშკარად მეღაეენდება.

მაე. ახვერდიანცს არა სჯერა, რომ საათნაეა ერთხელ გამოიქცა მონასტრიდან და თბილისში ისეე აშუღობა დაიწყა.

— „Что предание и подобные ему выдумки острюмных Тифлисцев не заслуживают верить“; ибо надо полагать что над удрученный грехами ипок проводил дни только в искусленный постом и молифвою прежних своих прегрешений.“

საყურადღებოა, რატომ არის ახვერდიანცისთვის სხეა თქმულებანი მგოსნის ცხოვრების შესახებ მართალი და ეს—მეტად დამა-

¹ „ახპატის ეკლესია არის ორმოცი სამწირველოთი შემდგარი,—ამბობს პლ. იოსელიანი,—მოიტანდნენ მუნ მიცვალებულსა, იყვნენ მას შინა ეგოდენნი მონოზონნი, რომელ მიცვალებულსა მას. ერთსა დღესა უწირავდენ ორმოცსა.“ იხ. უნიე. სიძე. მუხ. ხელნაწერი № 3034.

ბასიათებელი ბიოგრაფიული დეტალი კი „გამოგონებაა“ და სხვა არათური?

არა ნაკლებ ტენდენციურია ამ მხრივ პოეტი პოლონსკი—საათნავას ლექსების პირველი მთარგმნელი რუსულად,—რომელმაც 1851 წელს, გაზ. „კავკაზში“ სთარგმნა რამდენიმე ლექსი რელიგიურ-პისტიური შინაარსის შერჩევით. ცხადია, ორივეს მიზანი იყო მტკიცედ დაეცვათ მგოსნისთვის მორწმუნე ბერის ავტორიტეტი საზოგადოებაში.

მაგრამ „კალმასობის“ ხსენებული დიალოგი ჩვენ საბოლოოდ გვარწმუნებს, რომ საათნავა მის დროულ საზოგადოებაში თავისუფალი აზროვნების ადამიანი ყოფილა, და თუ ბერად შემდგარა,— არა თავისი ნებითა და სურვილით, არამედ შეცდებით, სხვისშიერ ძალდატანებით:

რომელს დავაზრალა, რისაგან არი,
ეს საქმენი ჩემის მოძღვრისგან არი

ამბობს მგოსანი.

— „მე თუ ჩემი მოძღვარი დამხსნოდა, ეს ერობა მერჩინა ამ ბერობას“, როგორც ათქმევენებს „კალმასობის“ ავტორიც, ცხადია, იოანე ბატონიშვილმა კარგად იცოდა მიზეზი მგოსნის ნაძალადევად აღკვეცისა და მისი ცნობა, როგორც თანამედროვისა, საბოლოოდ უნდა იქნეს მიღებული.

გამოსარკვევია, ვინ არის ეს „მოძღვარი?“ მანვე ხომ არ ითამაშა როლი საათნავას სასახლიდან გაძევებაში?

საათნავას გარდაცვალების წლის
დათარიღებისათვის

საათნავას ეპისკოპოსობის საკითხთან დაკავშირებით დიდ ყურადღებას იქცევს მისი ტრაგიკულად დაღუპვის ამბავიც.

სამეფო კარის ხუმარი და ტყბილი საზანდარი, ტრადიციულ ცნობით, მომკვდარა როგორც „ნაძღვლი ქრისტიანი“, „ღვთის მსახური და წმიდა მოწაჲ“, — „ჯვარი ეპყრა ხელთ, როდესაც სჯულის მტრებმა მოკლეს ეკლესიაში“, — „რადგან ქრისტეს არ განუდგა“-ო.

საათნავას პირველი ბიოგრაფოსი ექიმო ახვერდიანცი გადმოგვცემს:

„საათნავას სიცოცხლის ბოლო დღეები კარგად ახსოვთ თბილისელებს. ისინი გვიამბობენ: გაიგო თუ არა საათნავამ ალა-მაჰმადხანის ჯარებით წამოსვლა საქართველოზე, მაშინვე გაიხსენა თავისი შვილები, ჩამოვიდა თბილისში და გახიზნა ისინი მოზდოკს. გაისტუმრა თუ არა შვილები, სპარსელებიც შეცვივდნენ თბილისში, დაეცნენ ციხის საყდარს, დახოცეს ხალხი და ეკლესია გაძარცვეს.

„ამ დროს ისინი წააწყდნენ ეკლესიაში მლოცავ საიათნოვას და იქიდან გამოსვლა და რჯულის დაჯობა უბრძანეს. მაგრამ ბერმა უარით უპასუხა:

არ დაუტეებ ჩემსა იესოს,
არ დაუტეებ ტაძარსა წმინდას!

„და ხმლით აჩეხილი ძირს დაეცა...“

„ამნაირად, ხალხის მსახური გახდა მონა ლეთისა და მიიღო მოწამებრივი სიკვდილი. ეს მოხდა 1795 წლის სექტემბერს. რამდენიმე დღის შემდეგ, მას უკან რაც სპარსელებმა თბილისი დასტოვეს, საათნაევს გვაში მიწას მიაბარეს, ციხის საყდრის ჩრდილო ბქის ქვეშ. საფლავს ქვა არ აღდეს, მაგრამ ასე გადმოგვცემენ, ვინც დამარხვას დაესწრო“.¹

პოეტი პოლონსკიც ამ ამბავს ახვერდიანცის სიტყვებიდანვე შემდეგი რედაქციით გადმოგვცემს:

„როცა საათნაევამ გაიგო, რომ აღა-მამჰად-ხანი თბილისზე წამოვიდა, მასში გაიღვიძა მშობლიურმა გრძობამ,—ის ცხენით ჩამოვიდა თბილისში, თითქმის ქალაქის აღების წინა დღეს. შეიღებოდა მობლოკში დახიზნა, თითონ კი ქალაქიდან გასვლა ეელარ მოასწრო და ახპატის მეტოქის ეკლესიას შეეფარა. ციხის აღებისთანავე სპარსელები ეკლესიაში შეევიდნენ, სადაც დაჩოქილი საათნაეა ლეთიშობელს ევედრებოდა. სპარსელებმა გამოსვლა უბრძანეს, საათნაეა ისევ ლოცვას განაგრძობდა. ბოლოს აიღო ჯვარი ხელთ და კარებისკენ გაემართა, რათა მტერი ბქეშივე შეეჩერებინა.“

„ორი ლექსი აღმოხდა მხოლოდ თათრულად:

ისა-დან დან-მანამ,
ქლისა-დან ჩხვ-მანამ!

ე. ი. არ ვუღალატებ იესოს, არ გამოვალ ტაძრიდან“—ეს იყო მისი უკანასკნელი სიტყვები“...²

ამ ამბავს უფრო პოეტური სტილით გვიამბობს გენერალი პოტო, და შემდეგში იმეორებენ ერთხმად მგოსნის ყველა მკვლევარები.

საინტერესოა, საიდან წამოვიდა ეს ცნობა მგოსნის ტრაგიკულად სიკვდილისა, სად არის მისი სათავე?

მწუხარებით უნდა აღინიშნოს, რომ ახვერდიანცის წიგნის შემდეგ, რომელიც 1852 წელს გამოიცა და რომელიც დღემდის ქუთხედის როლს ასრულებს, შესაფერი კრიტიკული მუშაობა არ წარმოებულა საათნაევას ბიოგრაფიული საკითხების გარშემო.

¹ „Кавказ“, 1853, № 11; სომხური ანულები, ახვერდიანცის გამოცემა, მოსკოვი, 1852 წ.

² И. Положенский—Свѣтъ-Новъ, газ. „Кавказ.“ 1851, № 2.

როგორც პოლონსკი,¹ ისე მთაწმინდელი,² ქიშმიშოვი,³ პოტო, ოვანეს თუმანიანი,⁴ პროფ. ალ. ხახანაშვილი,⁵ ვალ. ბრუსოვი, პროფ. კეკელიძე,⁶ ი. გრიშაშვილი⁷ და სხვები უმთავრესად ახვერდიანის ცნობებს იმეორებენ.

საათნაევს სხვა ბიოგრაფიულ ცნობებთან ერთად, მისი სიკვდილის ამბავიც სწორედ ამ წიგნიდან მომდინარეობს და როგორც ეს წიგნი, ისე ეს ცნობაც კრიტიკულად ჯერ არაგვის შეუშოვნებია.

მაგ., ეს გადმოცემა ახვერდიანის წიგნიდან გაიმეორა როგორც საათნაევს პირველმა რუსმა მკვლევარმა პოლონსკიმ,¹⁰ ისე პირველმა ქართველმა ბიოგრაფოსმა ზ. მთაწმინდელმა („ჩვენ ვიხელმძღვანელებთ ამ წიგნიდან და დაუმატეთ რამდენიმე ზეპირსიტყვე ბით გადმოცემული ჩვენი მოხუცებულობისაგან საათნაევს ცხოვრების შესახებო“ ამბობს მთაწმინდელი).¹¹

გენ. პოტოს თავისი ცნობა თითქმის გადმოწერილი აქვს პოლონსკისაგან და ახვერდიანისაგან. პოტოს კი შეუცდომლად იმეორებენ ჯერ პროფ. ალექსანდრე ხახანაშვილი, მერე ბრუსოვი, ი. გრიშაშვილი, პროფ. კეკელიძე.

უმთავრესად ახვერდიანის წიგნს ემყარებიან როგორც ოვანეს თუმანიანი, ისე ს. ქიშმიშოვიც.¹²

¹ Кавказъ, 1851, № № 1, 2. ² „დროება“, 1878, № № 119, 120.

³ Походы Надир-Шаха, 1889, стр. 276.

⁴ Потто—Кавказская война, т. I, выд. II. 1887 г. стр. 275.

— Исторический очерк Кавказских войн. 1899., стр. 283.

— Легенда старого Тифлиса. Иллюстрированное приращение к Тифлисскому Листку, 1899, № 1.

— საქართველო და მისი წარსული დრო, თარგმანი ი. ბაქრაძისა, ტფ., 1894 წ. გვ. 77.

⁵ ოვანეს თუმანიანი, საათნაევს ორი გამოცემა (სომხურად).

⁶ ალ. ხახანაშვილი. ქართ. სიტყვ. ისტორია. გვ. 537—538.

⁷ В. Брюсов. Пованя Армешим, стр. 60—62.

⁸ კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია, ტ. II. გვ. 4. 83—485 (პირვ. გამოცემა).

⁹ ი. გრიშაშვილი, საიათნოვა, გვ. 84—85.

¹⁰ მართალია, პოლონსკიმ ახვერდიანსზე ადრე გამოაქვეყნა თავისი წერილი, მაგრამ, როგორც თვითონვე შენიშნავს, მასალები მისთვის სრულიად ახვერდიანის გადაუტია („Ему я обязан возможностью написать статью“: „Кавказ“, 1851, № № 2).

¹¹ „დროება“, 1878, № 119.

¹² ს. ქიშმიშოვის ცნობა აგებული უნდა იყოს ახვერდიანის წიგნზე. თუმცა თვითონ გადმოკვებებს, რომ მის წიგნში („Походы Надир-Шаха“) მოყოლილი ამბები სარისკების ტირანიისა თბილისის აღების დროს, ზეპირთქმით ჩასწერა: (Вышеприведенно жестокости персыми, переданы автору известию Елизаветой Кантураловой, жившей еще в 50 годах. Цоуан в плен она была продана в Ширак и выкуплена в 30-х годах“. გვ. 277, სქოლიო. ასეა თუ იესა, ქიშმიშოვის ცნობაც ზეპირ სიტყვაა 50-იანი წლებისა.

მაგრამ თავიდანვე უნდა დაეიხსოვოთ, რომ თვით ახვერდიან-
ცის ცნობა მხოლოდ ზეპირსიტყვიან წარმოდგენს.

საათნაევას ცხოვრების აღწერის დროს ის, როგორც თვითონ-
ვე აღნიშნავს, სარგებლობდა მხოლოდ ზეპირი გადმოცემებით და
დასამტკიცებლად არაერთად ისტორიულ-ლიტერატურული დო-
კუმენტი მას არ მოეპოვებოდა. უფრო საყურადღებოა, რომ საათ-
ნაევას პირველ ბიოგრაფს თვით ამ ზეპირი თქმულების შოვნაც
უჭირდებოდა. ახვერდიანცი ნაღვლიანად შენიშნავს, რომ ხალხი
ასე მალე ივიწყებს როგორც პოეტის ნაწარმოებს, ისე მისი ცხოვ-
რების ამბებსაც.

— „შეუძლებელი ხდება თითქმის რაიმე ცნობის შეკრება
ხალხის საყვარელი მგოსნის ცხოვრების შესახებო“, დასძენს ერთ-
გან.¹

საყურადღებოა, რომ თვით ახპატში, სადაც საათნაევას სიციცხ-
ლის ნახევარი გაატარა, ახვერდიანცმა ველარავეთარ კვალს ველარ
მიაგნო.

„ახპატში არ დარჩენილა არც ერთი მოხუცებული, რომელ-
საც რაიმე ამბავის გადმოცემა შესძლებოდა ამ შეუმჩნეველ ბერის
შესახებო,“—ამბობს იგი.

ქართულ ლიტერატურაში საათნაევას სიკვდილის შესახებ ორი
თარიღი არსებობდა.

პირველი ეკუთვნის პლატონ იოსელიანს, რომელიც ოფიცია-
ლურ თარიღს არ ეთანხმება და სრულიად განმარტოებით დგას.
იოსელიანი არაფერს ამბობს საათნაევას მოკვლის შესახებ და აღ-
ნიშნავს, რომ იგი გარდაიცვალა 1801 წელს² [ე. ი. ოფიციალური
თარიღისაგან ექვსი წლის განსხვავებით].

მეორე მომდევნო ცნობა 1878 წელს გამოაქვეყნა ზ. მთაწმინ-
დელმა, რომლის მიხედვით მგოსანი დაღუპულა 1795 წელს, თბილი-
სის აღების დროს.³

აი როგორ გადმოგვცემს მთაწმინდელი ამ კატასტროფულ ამ-
ბავს:

„ბერობა რომ დაუტოვებია [საათნაევას]. ჩამოსულა ტფილისში. იმავე
ხანებში გავარდნილა ხმა მეორედ ალამაჰმად ხნის მოსვლისა. ხალხი თურ-
მე საშინლად შეწუხებულა და საათნაევასაც თავის ქალები დუშეთისაკენ
გაუგზავნია და თითონ კი იქ დარჩენილა და მეფე ერეკლესათვის უთქვამს:
მე აქ დავაბადებულვარ, აქვე უნდა მოვკვდეო მტერთან ბრძოლაშიო.

¹ „Кавказ“, 1853, № 11.   ² Ibidem.

³ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი XIII-ისა, გვ. 320.

⁴ „დროება“, 1878, № 120.

და მართლაც, ისა და იმის თანამედროვე, მეტიანურები თარი-ჩონ-გურით ხელში გასძლიან მეფე ერეკლეს ჯარს წინა. თუმცა ორთაქალასთან დაუპარცხებით ქართველებს, მაგრამ შემდეგ მტერს გაუმარჯვნია და მისდგომიან ნაროყალის ციხეს, სადაც სააზნავე და მისი მეგობარი ხალხი გაქიშებული დახვედრიან; მაგრამ მინც თათრებს დაუძლევიათ და სხვათა შორის, საათნავეც მოუკლავთ იქა“...¹

მთაწმინდელის ცნობა შეტად კუროიზულია. ალამაჰმად-ხანს 1795 წლის შემდეგ მეორედ ალარ აულია თბილისი და, ცხადია, არავითარ ბრძოლასაც ადგილი ალარ ჰქონია თბილისთან, რადგან უკანა, მართალია, ხელმეორედ გაილაშქრა საქართველოზე, მაგრამ მუქარის შესრულება ალარ დასცალდა, საკუთარმა მხლებლებმა განგმირეს 1797 წელს. ცხადია, აქ მთაწმინდელი ისევე 1795 წლის ამბავს გულისხმობს.

მაგრამ მთაწმინდელის ვერსია რომ ყალბია და შეუმოწმებელი, იქიდანაც ჩანს, რომ ამ ხანებისათვის საათნავე ღრმად მოხუცებული იყო და ვერც კრწანისის ომში, და ვერც მთაწმინდელის მიერ გამართულ ბრძოლაში ის ვერავითარ მონაწილეობას ვერ მიიღებდა.

მაგრამ მთაწმინდელს, ალბათ, ჰქონდა რაიმე საფუძველი, შეიძლება ანალოგიური გადმოცემაც, რაზედაც აშენებულია მისი ლეგენდა.

ასეთი ამბავი მართლაც არსებობს.

საქმე იმაშია, რომ მთაწმინდელის ვერსიის სუტეტი შეუგნებლად აღებულია თეიმურაზ ბატონიშვილის ერთი ისტორიული წერილიდან, რომელიც თბილისის დაცემის აღწერას შეიცავს.

თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობით, კრწანისის უკანასკნელ ბრძოლაში, როცა ირაკლის რეგულარული ლაშქარი თითქმის განადგურდა სპარსელებთან უთანასწორო ბრძოლაში, მაშინ საომრად თვით თბილისის მცხოვრებლები გავიდნენ. მოხალისეებმა წინამძღოლად აირჩიეს მართლაც მეფის საზანდარი, მაგრამ არა საათნავე, არამედ „მსახიობი წარჩინებულთა მოსაკრავეთა და მსახიობთაგან მეფისათა, — მუსიკი და კომედიანტი“ — მგოსანი მაჩაბელი.²

¹ დროება, 1878, № 170.

² გრიგოლ ბატონიშვილი თავის მეტად საინტერესო კრებულში „მაჩაბელი საზანდარს“ უწოდებს:

„მაჩაბელი საზანდარის ნათქვამი მუხამზაზი, ოდეს დიმიტრი მდივანმა წაიყუანა თავის კორწილისათვის საზანდრათა“. საისტ. საეთ. მუხ. ხელნაწერი № 2130 გვ. 110—131.

„Перед производения народного певца Мачабели певец в Тифлисе еще в 20-х годах, но в настоящее время я помню о них нет, — სწერდა 1889 წელს ს. კიშიშვილი. იხ. „Походы Надир-шаха.“ стр. 275, სქოლიო.

„ესე შიუძღვა გუნდსა მას ტფილისელთასა,—ამბობს თეიმურაზ,—და ეყრა ხელთა მისთა ბარბითი, ე. ი. დაირა და უკრავდა მას ზედა შადიანსა, ე. ი. ხმასა მას, რომელსა ლხინსა შინა დაუკვრენ, ეამსა შინა უმეტეს სიხარულისა, ვინაიდგან ხმაი ესე განამხიარულებს მსმენელთა. მებრძოლნი ესე იუენენ მკვირცხლნი და მიმართეს ქვეითთა ამათ და ბრძოდეს მტერთა ფიცხელად და შეელოდა გუნდსა მას ფშავ ხევსურთა, არაგველთა და ჩიზიყელთასა.

„და ჰყვეს ატაკა მტერთა მიმართ და მიიწივნეს ვიდრე დროშებამდე ალა-მახმად-ხანისა და მოიტაცნეს დროშანი რაოლენნიმე მხედართა ალა-ნაჰმად-ხანისათა გან და მრავალნი სპარესლთაგანი მოსწყვიტეს წინაშე მისსა.

„იხილა რა ალა მახმად-ხანმან სიმხნე ესე ვითარი ქართველთა მხედრობისა, განუკვირდა ფრიად და იტყოდა: „სიყრომიტვან ჩემით, ვიდრე აჰამომდე დამიყოფიეს ბრძოლასა შინა და არსადა მიხილავს მე წინააღმდეგნი, ვიდრე ესე კაცნი ჩემდა მიმართ ჰყოფენ ბრძოლასა“.

ყაენმა ახალი ჯარები გამოუსია, მაგრამ მაინც ვერ გასტეხა. „ესენი იბრძოდნენ სიმხნითა უაღმატებულესითა, გასწირნეს თავნი თვისნი და შეიწირნეს მსხვერპლად საყვარელისი მამულისა და სახელოვნად დასთხიეს სისხლნი თვისნი...“¹

აი საიდან დაიბადა მთაწმინდელის ლეგენდა ნარიყალასთან „მებრძოლ“ საათნავას შესახებ. 1870-იან წლებში თბილისელებს ჯერ კიდევ ახსოვდათ მაჩაბლის რაზმის გმირობა, მაგრამ დროის მიხედვით, ზეპირგადმოცემაში სამეფო საზანდრის მაჩაბელის ადგილი სასახლის მეორე მომღერალმა საათნავამ დაიკირა, რაც უკანასკნელის განსაკუთრებული პოპულარობით უნდა აიხსნებოდეს.

როგორც ვნახეთ, საათნავას ტრაგიკული სიკვდილის შესახებ ორი ვერსია არსებობს: პირველი—ტრადიციული, რომლის სათავეც ახვერდიანცისაგან გაგონილი თქმულებაა და რომელიც დღემდის ოფიციალურად არის მიღებული, და მეორე—მთაწმინდელისა, რომლის წყაროც ისევ ახვერდიანია, მხოლოდ შევსებული და შეკეთებული.

ეს ორი ვარიანტი დეტალებში ერთმანეთისაგან მაინც განსხვავდება.²

¹ იხ. ჩუბინაშვილი, კრესტ. I, გვ. 179.

² მეტად დამახასიათებელია საათნავას ხსენებული ბიოგრაფიისთვის—არაგვედარევა მგონის მკვლელობის გადმოცემის დეტალებში. მაგ., თუ ახვერდიანცის ცნობით, საათნავა ჯვარით ხელშიწმუხებდა მტერს კარიბჭებშივე, კიშმიშოვის სიტყვებიდან ისე გამოდის, თითქოს იგი ჩონგურის დაკრით და სიმღერებით შეეგება:

თუ პირველი ცნობით, საათნავე ეკლესიაში აწამეს ჯვარით ზელში, როდესაც ის ღეთისმშობლის ხატის წინ ლოცულობდა, მეორე ვერსიის თანახმად—მგოსანი ნარიყალის ციხესთან მოქალეს, როგორც მებრძოლი მტერთან „გაქიშპებულ“ ბრძოლაში.

კრიტიკული განხილვის შემდეგ, ცნობა მთაწმინდელისა, როგორც ყალბი, უნდა მოიხსნას, — რჩება ახვერდიანის ცნობა, ერთი მხრით, ზეპირსიტყვაობაზე აგებული, რომელიც მაჩაბლის ამბავის გავლენით არის წარმოშობილი (ახვერდიანის ცნობა ოფიციალურად მიღებულია და დღემდის ექვი არვის გამოუთქვამს) და, მეორეც, ლიტერატურაში უკვე მივიწყებული ცნობა პლატონ იოსელიანისა, რომლის მიხედვითაც საათნავე გარდაცულია 1801 წელს.

მეტად დიდ ინტერესს იწვევს პ. იოსელიანის ვერსია, სადაც მგოსნის სიკვდილის წელიწადი ექვსი წლით განსხვავდება ოფიციალური თარიღისაგან და რომელიც საათნავეს მოწამეობრივ ღვაწლზე არაფერს გვეუბნება.

შესაძლებელი იყო გვეთქვა, რომ იოსელიანის ცნობა შემთხვევითია, მაგრამ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ იოსელიანი საათნავეს ხაზგასმით ასახელებს იმ პიროვნებათა შორის, რომელნიც იყვნენ თანამედროვენი გიორგი XIII-ის (1798—1800) მეფობისა.

პ. იოსელიანისათვის ისიც დამახასიათებელია, რომ თავის მონოგრაფიაში, იქ, სადაც ლაპარაკობს გიორგი მეფის თანამედროვეებზე, მაშინდელ სახელმწიფო მოღვაწეებთან ერთად, ერთნაირივე ყურადღებით ეკიდება „დაბალ“ ხალხსაც და, რაც აღსანიშნავია,

---

„При входе в церковь, солдаты были пстреляны народным певцом Саят Нуба и массой молящихся, вскинувших в храм свачишия.

„Ни мелодическое звучие чопгური и шония (ცხელია, საათნავე უკრავდა—გ. ლ.), ни воили людей не оставили парпаров; исо моилшисся была иеребиты, цуркავь поругана, и ценности оя расхищоны“. იხ. Походы, стр. 276.

ბოლო ბრიუსოვის სიტყვით, საათნავე ხალხთან ერთად დაჩოქილი ლოცულობდა ტაძარში, და საყდრიდან გასვლაზე უარის შემდეგ სპარსელებმა ტაძრიდან ძალიდ გამოათრიეს („всхвтащили“) და კარის ბეჭში მოქალეს. იხ. გვ. 61.

ასევე სივანაირად გვიჩვენებენ საათნავეს საფლავის ადგილს. თუ ახვერდიანცი კონკრეტულად გვიჩვენებს სამარის ალაგს, პორტო ამბობს: „ამაოდ დავუწივებთ ძებნას მის საფლავის ქვას“ (იხ. საქართველო და მისი ისტორ. წარსული დრო. თარგ. ი. ბაქრაძისა, გვ. 77).

1878 წ. მთაწმინდელი წერდა: „ზოგნი იძახიან, ვითომ საათნავე ტფილისის სომხების ეკლესიაში არისო დამარბული, ზოგნი კი ამბობენ, რომ ციხის კარებთან მოუკლავთო. ის დასაფლავებულია აელაბრის სასაფლაოზე, სადაც მისი ცოლიც ასაფლავია და იმის ქვის ზედწარწევა დღესაცა ჩანს“. „დროება“, № 120. როგორც ვხედავთ, ახვერდიანის ცნობას საფლავის ადგილმდებარეობის შესახებ პორტო და მთაწმინდელიც კი არ იზიარებენ.

საათნაევს ამხანაგებს—აშულებს და მომღერლებსაც ახსენებს და ზოგან მათი სიკედილის თარიღიც კი აღნიშნავს.¹

საერთოდ, იოსელიანის თარიღზე ლაპარაკის დროს მხედველობაში მისაღებია, რომ იგი (დაიბ. 1809 წ.) კარგად მოესწრო ირაკლისა და გიორგის მეფობის ხალხს და შინაურულად იცნობდა არა მარტო მეფეებთან დაახლოვებულ პირებს, კარისკაცებს, არამედ თვით სამეფო ოჯახის წევრებსაც, რომელთა შორისაც ასე პოპულარული იყო საათნაევს პიროვნება (მაგ., თეიმურაზ, ფარნაოზ, მიხეილ, თეკლა, ქეთევან-ბატონიშვილები, საქართ. უკანასკნელი დედოფალი მარიამ [გარდ. 1850 წ.]; ჰქონდა მათთან მიმოწერაც, აგრძობდა მათ შორის ცნობებს და მათი დიდი დახმარებით შეადგინა ცნობილი მონოგრაფია გიორგი XIII-ზე).

დაუმატეთ ისიც, რომ მამა მისი ეგნატე იოსელიანი (გარდ. 1844 წ.) იყო მეფეების მოძღვარი, მესაიდუმლე (ასე, ირაკლიმ მას მიანდო 1795 წ. ღალატის გამორკვევა ზოგიერთ წრეებში) და იმავე დროს დიდად დაახლოვებული სომხურს მოსახლეობასთან.²

და ნუთუ ყოველივე ამის შემდეგ პ. იოსელიანს შეეძლო ამნაირი ტლანქი შეცდომის დაშვება, და მერე ასეთი „ცნობილი გვამის, გამოჩენილი მოღეჟისის“—მიმართ?

მაგრამ იოსელიანი სრულებით გარკვეულია თავის თარიღის დადგინებაში. ვთქვათ, საათნაევს სიკედილის წელიწადი კიდევაც შეეშალა, შეცდომილ თარიღთან მკვლევლობას ხომ გაიხსენებდა?

მაგრამ დავტოვოთ იოსელიანი.

უმთავრესად ანგარიშგასაწევია ის გარემოება, რომ საათნაევს მკვლევლობაზე არას ამბობენ არც ქართული და არც სომხური ლიტერატურული, ისტორიული დოკუმენტები. პირიქით, თავისი დუმილით საათნაევს „მოწამეობაზე“ ისინი პ. იოსელიანის პოზიციას ამაგრებენ.

¹ ესენი არიან:

I სტეფანე ფერშანგი. იოსელიანის ცნობის თანახმად, გარდაცვლილი 1839 წ., ღრმად მოხუცი.

II დავითა მეთარე წავეისელი.

III ალაჯა მომღერალი სომეხი, ეს უნდა იყოს იგივე მეფის საზანდარი ალაჯან ყულმანიშვილი. იხ. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, გვ. 44.

IV ალავერდა მომღერალი, თბილისელი თათარი. მას „კალმასობაც“ იხსენიებს—ალექსანდრე ბატონიშვილის კარზე.¹ იხ. უნივ. სიძე. ხელნაწ. № 5374.

V შიო მექიანურე—ქაბული მრავალთაგან და მომღერალიცა“. მოკვდა 1828 წელს.

² იხ. „მცირე უწყება.“ გვ. 42; იოანე ბატონიშვილის სიტყვით, ეგნატე იოსელიანს გიორგი ბატონიშვილმა „ასწავებინა ენაჲ სომხური ტერ-დავიძს, კაცს მეცნიერსა, რომელმანც უცხოდ მიიღო მსწავლა და ენა სომეხთა ზედმიწევნით“. იხ. „კალმასობა“ საისტ. საეთ. მუხეუმის ხელნაწ., № 2143.

მიემართოთ სომხურს სამეცნიერო ლიტერატურას. ცნობილია, რომ თბილისის 1795 წ. აღებაზე სომხურად შესაფერი მემუარული მასალები არსებობს. ავილოთ დაწყებული უძველეს არტემ არარატელის¹ მემუარებიდან, ვიდრე უკანასკნელად გამოცემულ სეროზის ტრაქტატამდე.² და მათში ჩვენ ვერავითარ ცნობას ვერ აღმოვაჩინებთ საათნავეს მკვლელობის შესახებ.

ახლა გავეცნოთ თვით ახპატის მონასტრის ქრონიკებს³ (შეადგინა ახპატელმა ბერმა იოანე ყირიმელმა 1827 წელს), რომელიც შემდეგს მოგვითხრობს:

„რაც ალა-მაჰმად ხანი საქართველოზე წამოვიდა, ახპატი მაშინვე თბილისში დაიხიზნა. ქალაქის ალღებისთანავე მაზნანდერულეების ავანგარდი სულ პირველად იმ ციხის საყდარს დაეცა, სადაც ახპატელები იყვნენ გახიზნულები. მტერმა ბერები გაელიტა, ეკლესია აიკლო და მისი წინამძღვარი განჯას ტყვედ წაიყვანაო.“

რად არის გაჩუმებული საათნავეს მკვლელობის შესახებ ახპატის პატრიოტი ბერი ყირიმელი? განა შესაწყენარებელია სრული სიჩუმით ჩაეარა მას ასეთი პოპულარული პიროვნებისათვის?

ნუთუ საათნავეს გმირულმა და მასზე განრისხებულ სამღვდლოებისათვის მოულოდნელმა თავგანწირვამ არ ააღელვა კლერიკალი შემატიანე და ერთი სიტყვით მაინც არ შეატანინა პოეტის ამბავი მონასტრის მატრიანეში?

რასაკვირველია, ჩვენ ამას ვერ მოვთხოვდით იმ შემთხვევაში, თუ საათნავე მხოლოდ უბრალო ვინმე ბერი იქნებოდა და არა იმავე დროს განთქმული აშული, თბილისის სასახლესთან დაახლოებული პიროვნება!

და ბოლოს, ჯერით ხელში აღსრულებული საათნავეს მოწამეობა ნუთუ ოფიციალურად არ დაათასა სომხურმა ეკლესიამ?

ყურადღებას იქცევს შემდეგი ლიტერატურული დოკუმენტიც. საათნავეს ერთი მოწაფე და თითქმის მისი თანამედროვე—აშული შამჩი მელქო თბილისის აღებაზე გამოთქმულს ლექსში ამბობს: „სპარსელებმა ვართაპეტები გაელიტეს, გვამი ეგდო ტერტერასი.“ როგორ მოხდა, რომ ამ სისხლიანი სცენის აწერისას, როცა

¹ არტემ არარატელის ვრცელი მოგონებები თბილისის აღებაზე გამოცა 1813 წ. ს. პეტერბურგში.

² „მოკლე ისტორია მოხრებისა დედაქალაქისა ფაეტაკარუნისა ალამაჰმად-ხანისგან 11 სექტემბერს 1795 წელსა.“

³ იოანე ყირიმელის თხზულების ნაწილი, საიდანაც ჩვენ ვისარგებლეთ, ჯერ გამოუცემელია; იგი უკლდეში (ისპაჰანს) გადმოუწერია დასაბეჭდად სუმბატ ტერ-აგბთისიანს, რომელსაც ვმადლობთ ამ მასალების თხოვებისათვის. ნაწილი ყირიმელის მემუარებისა ბროსემ დაბეჭდა ფრანგულად: *Mém. de l'Acad. imper. des Sciences de St.-Pet. VII serie, t. VI, 6. № p. 47—91.*

ვარდაპეტი საათნაეა დაიღუპა, მგოსანმა დაივიწყა თავისი მასწავლებელი და ცრემლით არ დაიტრია მისი სახელი?

დასასრულ უნდა დავსძინოთ, რომ 1823 წ. საათნაეას კრებულის გადამწერი, მგოსნის ვაეი ივანე სეიდოვი კრებულის მინაწერებში თავის მამას „მიცვალებულად“ იხსენიებს:¹

განა ასე შეეძლო ეთქვა მას მტრისგან აჩეხილსა და მოწამებრივად აღსრულებულ შშობელზე? „ზოკლულისა“ და „გარდაცვალებულის“ შორის ხომ არსებობს განსხვავება?

გადავიდეთ ქართულ ისტორიულ დოკუმენტებზე. დავიძომოთ, კერძოდ, თბილისის ალების მემატინანენი, რომელნიც, იმავე დროს, საათნაეას პირადი მეგობრები, მეცენატები და თბილისთან ბრძოლის მთავარი მონაწილენიც არიან.

ესენი არიან ბატონიშვილები, ვისთვისაც ასეთი საყვარელი იყო მათი ლაურეატი, თვით მისი სიკვდილის შემდეგაც.

ჩვენ ვიცით, რომ თვით რუსეთში ცხოვრების დროსაც ისინი განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ მგოსნის სახელს, აგროვებდნენ მის ლექსებს და ხშირად თავისი ხელითაც კი გადაუწერიათ მისი მუხამბაზები.

გაეიხსენოთ, მაგ., თეიმურაზ ბატონიშვილი. მან საგანგებოდ შეუკვეთა რუსეთში მყოფს საათნაეას ვაეს ივანეს მისი მამის ლექსების კრებულის შედგენა² და აი, ამავე ბატონიშვილმა საგანგე-

¹ „ესე თეჯნისი საიათნოვასაგან მოხსენებული გახლამს. მოიხსენეთ, რომელმაც წაიკითხოთ მისი უმცირესი მიცვალება.“

— „ესე მასტა სათის ხმახედ არის ნათქვამი. უფალმა ღვინში გამღეროთ და მოიხსენოთ თქვენი უმცირესი მიცვალებული საათნაეა.“

² ყოფ. საახიო მუხეუმის ხელნაწერი № 222—კოვბულის წინასიტყვაობაში ივან სეიდოვი ასე მიმართაეს თეიმურაზს:

„ქ. უგანათლებულესო ყოვლა[დ] საქართველოს მათის უმაღლესი კელმწიფის-ძე [ო]!

„ჩემო შრავლად უმოწყალე ხელნწიფის ძე [ე]! ქ. ღირსი არ ვყავ, უმცირესისა, მაგრამ თქვენ უგანათლებულესობამ გამაბედინა ეს კადნიერება. კარგათ არ მახსოვს დაწყოილი. მართო ჩემი დამნაშაულობა არ გახლავს. ცუხლი მოედოს ივან სეიდოვის სათვალეს. მაგრამ ბანჯგლიანმა რომ ნადირის კვალი იპოოს ისიც კარგია სანკთ. პეტრბურგს. მარტის 23-ში 1823 წელს.“

თეიმურაზი შენიშვნის სახით სწერს: „სათნამას შვილმა იოანემ დამიწერა თავის მამის ლექსები იმის სახსოვრადა“.

აი კიდევ მეორე მინაწერი ივან სეიდოვისა:

„გარეელის ხმახედ არის ნათქვამი საიათნოვასგან; იმ საწყალსაც ეშხის დარდი ჰქონია და ენამეტყველება გამოუჩეზია და დიდი ფიქრი გაუწევია.

„რადგან ასრე არის, სოფელი ცრუთ უნდა გაიაროს, საცოდავს თითო შენდობა უძძანეთ, რომელსაც ჰქონდეს წაკითხვის ახრი და უმცირესი მონა. თქვენი უბედური ივან სეიდოვი მოხსენდეს. კარგათ ამისთვის ვერ დაწვრცე, ბრძანება იყო მალე.“ იხ. ყ. საახიო მუხეუმის ხელნაწ. № 222.

ბოდ აღწერა თბილისის დაცემა, მაგრამ საათნავეს სიკვდილის შესახებ კი კრინტასა არა სძრავს.

უკანასკნელი შემკვიდრე დავით, პოეტი და ისტორიკოსი, თბილისის აღების ამბავში გადმოგვცემს სპარსთაგან წამებულთა სახელებს, სრულიად შემთხვევითა და უცნობ პირებს.

„ამ ტფილისის აღებაზედ ეწამა ქრისტესთვის:

1. კარგარეთელი სვიმონ.
2. დიაკონი იოვანე ოსყოფილი.
3. რძალი ქიტესა ამბარდანიისა.

— წარიყვანეს ტყვედ თავრიზს და აიძულებდენ უარის ყოფასა ქრისტესსა, ხოლო მან არა ინება და ჩასვეს ტომარსა შინა და ჯგუფებითა შებრათა მოკლეს.“

— „და სხვანიცა მრავალნი კაცნი და დედაკაცნიცა, ვითარცა ქართველნი, ეგრეთვე სომეხნიცა.“¹

ნუთუ დავ. ბატონიშვილმა ამ უსახელო ხალხში გამოსტოვა საათნავე და საჭიროდ არც კი იცნო მისი მოხსენიება? სწორედ ასევე სდუმან ვახტანგ ბატონიშვილი თავის „ისტორიებრივი აღწერაში.“² და ალექსანდრე ორბელიანი (1803—1869), რომელიც საგანგებოდ აგროვებდა მომსწრეთაგან ცნობებს თბილისის დაცემის შესახებ.³

მეგმართოთ ახლა იოვანე ბატონიშვილს, რომლის ხელნაწერებშიც გვხვდება საათნავეს ლექსები და რომელიც იყო ერთი მთავარი ხელმძღვანელთაგანი კრწანისის ბრძოლისა.

მის კაპიტალურ ნაწარმოებში („კალმასობა“), სადაც რეალისტურ ხაზებშია გამოყვანილი მისი დროული ქართული საზოგადოება, მაშინდელი საქართველოს ცხოვრება,—მთელი თავისი წვრილმანებით, რასაკვირველია, მოხსენებულია საათნავეც, მაგრამ არა მოწამებრივად შეწირული.

განა შეტად დამახასიათებელი არ არის, რომ საათნავეს ოთხივე პატრონმა (რადგან საათნავე მათი ოჯახის საბატონო ყმა იყო) და მეგობარმა მწერალმა, რომელნიც თვითონვე იყვნენ აქტიური მებრძოლნი და ხელმძღვანელნი კრწანისის ბრძოლის (იოვანე იბრძოდა—აევანგარდში, ვახტანგი—ცენტრში, დავითი ხელმძღვანელობდა არტილერიას), და რომელთაცა არა ერთი ნაშრომი დაგვიტოვეს, როგორც ქართულ ლიტერატურაზე ისე საქართ. სამეფოს

¹ იხ. მასალები საქართველოს ისტორიისთვის, გვ. 46.

² „ისტორიებრივი აღწერა“, გვ. 35.

³ უნივ. სიძვ. ხელნაწ. № 1646; „მოამბე“, 1895, № VIII. დიდი ნაწილი მისი მასალებისა ჯერ გამოუქვეყნებელია.

უქანასკნელი დღეების შესახებ, ერთი სიტყვითაც არ მოიხსენიეს „მოკლული“ მგოსანი?

ნუთუ მათ არაფერი წასცდათ საათნავას გმირული საქციელის შესახებ იქ, სადაც მათ პირდაპირი საშუალება ჰქონდათ ამისი თქმისა, ნუთუ ასეთი უმაღლერები გამოდგნენ საყვარელი კარის მგოსნისა?

მაგრამ, სასიხარულოდ, ჩვენ ვერ შეეწამებთ მათ ასეთს ინდიფერენტობას საათნავას მიმართ, პირიქით, როგორც თეიმურაზი ისე იოანე შედარებით ვრცლად ეხებიან მის პიროვნებას და, რაც საგულისხმოა, მათი ცნობები სწორედ იოსელიანის სასარგებლოდ ლაპარაკობენ და ამტკიცებენ, რომ საათნავას კატასტროფული დაღუპვა საეჭვო ამბავი უნდა იყოს.

მივმართოთ ჯერ თეიმურაზს.

თავის საბიბლიოთეკო კატალოგში, სადაც სხვა წიგნებს შორის საათნავას კრებულსაც იხსენიებს, ის არაჩვეულებრივ ყურადღებას იჩენს მგოსნისადმი, და მიუხედავად განსაზღვრული საკატალოგო ადგილისა, გვაწვდის მის ბიოგრაფიულ ცნობებსაც (შედარებით უფრო ვრცელს, ვიდრე უფრო სხვა დამსახურებულ მწერლებზე), მაგრამ ამ ცნობაში, რომელიც ზემოთ უკვე მოვიყვანეთ, არაფერია ნათქვამი საათნავას დაღუპვის შესახებ. თეიმურაზის სრული დუმილი საათნავას მკვლევლობაზე ჩვენ უნდა შივილოთ როგორც კატეგორიული დადასტურება პლ. იოსელიანის ცნობისა.

მეორე ძვირფასი ცნობა, რომელიც მშვენიერად გვიხატავს საათნავას თავისუფალ პოეტურ პიროვნებას, ეკუთვნის იოანე ბატონიშვილს.¹—ეს არის მისი „კალმასობის“ ერთი ნაწილიდან დიალოგი საათნავასა და იპო დიაკონის იონა ხელაშვილის შორის, რომელიც ზემოთ მკითხველს გავაცანით.

„კალმასობის“ ავტორს, თავისი თხზულების იმ ნაწილში, სადაც ლაპარაკია საათნავაზე, აღებული აქვს მტკიცედ განსაზღვრული ხანა. ეს დროა გიორგი XIII-ის მეფობის წლები (1797—1800). პერსონაჟები ნაწარმოებისა ამ დროისათვის ყველა ცნობილია და აქ არავითარ ანაქრონიზმს ადგილი არა აქვს.

და აი, 1798—1800 წლების ისტორიულ ცოცხალ პიროვნებათა შორის მოხსენებულია ბერი მგოსანი საათნავა—ახპატის მონასტერში, სადაც ის სატირიული ლექსით გლოვობს თავის ბერად შეყენებას.

¹ „კალმასობა“ იხსენიებს აგრეთვე: მექიანურე ოსეფას, კოკლი პაპას, კიკიაშვილს, „რომელიც იყო პირველი მესტვირე და ნაქები ქართულში“.

ამნაირად, საათნავას ორივე თანამედროვე მწერლის ცნობა, რომელიც უფრო ძველიცაა, სანდო და კომპენტენტური, ვიდრე ექიმ ახვერდიანის მიერ 1850-იან წლებში ჩაწერილი ზეპირთქმულება, ერთხმად გვიმტკიცებენ, რომ საათნავას მკვლევლობა 1795 წელს, თბილისის აღების დროს, სინამდვილეს არ შეეფერება.

ახვერდიანის ცნობა არ მტკიცდება არც ქართული და არც სომხური ისტორიულ-ლიტერატურული დოკუმენტებით. მას არ ადასტურებენ ქართველი მემატიანენი—იგივე მთავარი მონაწილე-ნი 1795 წ. კრწანისის ომისა—და მგოსნის შეცნობები.

ყოველივე ზემოგანხილული მასალების შემდეგ დაგვრჩენია ვთქვათ, რომ ახვერდიანის ვერსია მხოლოდ მშვენიერ ლეგენდას წარმოადგენს და ლეგენდაში გადასული ბიოგრაფია ხომ დიდი მგოსნების ხვედრია.

დღეიდან განსაკუთრებული ანგარიში უნდა გაეწიოს პლატონ იოსელიანის თარიღს, რომლის მიხედვითაც მგოსანი საათნავა ბუნებრივი სიკვდილით გარდაცვლილა 1801 წელს.

მგოსნის სახელწოდება. მისი ლექსების ბერი

მგოსნის სახელწოდებას, ფსევდონიმს, თვით მისი ქართველი თანამედროვენი-მეგობრები და პატივისმცემლები სხვადასხვახაზად გამოსთქვამდნენ: „კალმასობის“ ავტორი, იოანე ბატონიშვილი მგოსანს „საათლამას“ უწოდებს;¹ თეიმურაზი—„საათლაქას“, „საოთნაოს“, „საადნამას“, ხოლო ერთგან გადმოგვეცეს, რომ ქართველები „სავათნამას“ უხმობენო.² ბაგრატ ბატონიშვილი—„სავათნამას“ ეძახის,³ გრიგოლ—„საოთნამას“.⁴ პოეტი დიმიტრი თუმანიშვილი—„საათნაოს“,⁵ იარალი შანშიაშვილი—„საათლამას“.⁶

ასევე სხვადასხვა ტრანსკრიფციით სწერენ მგოსნის ფსევდონიმს შემდეგი ხანის მწერლებიც: გრიგოლ ორბელიანი,⁷ ი. ქავკავაძე,⁸

¹ იხ. უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმის ხელნაწერი № 2153.

² უნივერსიტეტის სიძველე. მუზეუმის ხელნაწერი № 3626, გვ. 35, 37, ყ. საახლო მუზეუმის ხელნაწერი № 222, სიძვ. მუხ. № 1091, გვ. 19.

³ ყოფილი საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმის ხელნაწერი № 607.

⁴ ყოფ. საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუხ. ხელნაწ. № 2130.

⁵ საქართვე. არქივის ხელნაწერი № 495.

⁶ ყოფ. საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუხ. ხელნაწ. № 2:30.

⁷ ლექსები, ქართული წიგნის გამოცემა, გვ. 21, 65.

⁸ „ივერია“ ილია ქავკავაძის რედაქტორობით 1877 წ., № 28, 35; № 28-ში დაუკვიდრ ორ ლექსს სათაურად აქვს „სავათნავას“ ლექსები, ხოლო თვით ტექსტში ორივე ალაგას „საოთნაო“ იხსენიება. № 35-ში სათაურად აქვს „სავათნავას ლექსი“ და ტექსტშიც „სავათნავა“ ნახმარია.

აკაკი წერეთელი,¹ პროფ. ალექს. ხახანაშვილი — „საეათნამას“, ანტონ ფურცელაძე² „საეათნოვას“, პროფ. დავ. ჩუბინაშვილი⁴ „სათნამას“, ხოლო პლატონ იოსელიანი,⁵ ანთოლოგია 1817 წლისა,⁶ პროფ. ჩუბინაშვილის ხელნაწერი კრებული,⁷ აკაკი წერეთელი,⁸ იოსებ ბაქრაძე,⁹ მოსე ჯანაშვილი,¹⁰ ზ. მთაწმინდელი,¹¹ ვასილ ბარნოვი¹² — უწოდებენ „საათნაევას“.

მგოსნის ფსევდონიმი გვხვდება აგრეთვე „საათნოვას“,¹³ „საიათნოვას“,¹⁴ „საიათნოვას“¹⁵ ტრანსკრიფციითაც. ამნაირად, მგოსნის სახელი კატეგორიულად დადგენილი არც მის დროსვე ყოფილა. მეტად საეულისხმოა, რომ საათნაევას შვილი — ივან სეიდოვიცი — მამას ხან „საიათნოვას“,¹⁶ ხან „სეიდნოვას“,¹⁷ უწოდებს.

1918 წლიდან ი. გრიშაშვილიმა თავის წიგნში შემოიღო „საეათნოვა“,¹⁸ რომელიც სომხურ გამოთქმას წარმოადგენს. მის შემდეგ ასევე უწოდებს პროფ. კ. კეკელიძე,¹⁹ და სხვ.

სამწუხაროდ, არ არსებობს საათნაევას რომელიმე ლექსის ავტოგრაფი გამოსარკვევად, თუ თვით მგოსანი რა გამოთქმით ხმარობდა ქართულს სიმღერებში თავის ფსევდონიმს. ამ მხრივ მე-

¹ აკაკი წერეთელი. ავტოგრაფი (ეგრძო საყუთრება).

² პროფ. ალ. ხახანაშვილი, — ქართული სიტყვიერების ისტორია, 1904 წ. გვ. 537.

³ ი. გრიშაშვილი, — საეათნოვა, გვ. 51.

⁴ ჩუბინაშვილის ქრესტომათია, გვ. 118, 119, 120, 121; პირველს ლექსში იხმარება „სათნოვა“, შემოკლებულად — „სათნაჲ“.

⁵ პლ. იოსელიანი — ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 320.

⁶ უნივერსიტ. სიძველ. მუხ. № 1513, გვ. 33, 35, 36. გვ. 36-ზე იხმარება „საეათნაჲ“.

⁷ უნივერსიტ. სიძველ. მუხ. № 3723, გვ. 84; ამავე ხელნაწერში, გვ. 36, სწერია „საეათნაჲ“.

⁸ აკაკის ავტოგრაფი.

⁹ პოტო — „საქართველო და მისი ისტორიული წარსული დრო“, თარგმ. ი. ბაქრაძისა, გვ. 21.

¹⁰ მ. ჯანაშვილი — საქართველოს ისტორია, გვ. 498.

¹¹ „დროება“, 1878 წ., № 119, 120.

¹² ვ. ბარნოვი — „ისნის ცისკარი“, „მოამბე“ 1901 წ., № IX, გვ. 10; „ტფილისის არქივები“, გვ. 141.

¹³ უნივერსიტ. სიძველ. მუხ. ხელნაწ. № 2385 გვ. 95.

¹⁴ უნივერსიტ. სიძველ. მუხ. ხელნაწერი № 2385, გვ. 31.

¹⁵ უნივერსიტ. სიძველ. მუხ. ხელნაწ. № 5190.

¹⁶ ყ. საახიო მუხეუმის ხელნაწერი № 222.

¹⁷ ყ. საახიო მუხეუმის ხელნაწერი № 222.

¹⁸ ი. გრიშაშვილი — საეათნოვა, 1918 წ.

¹⁹ კორნ. კეკელიძე — ქართული ლიტერატურის ისტორია II. გვ. 479, 480, 483—487 (პირვ. გამოც.).

ტად საინტერესოა ლექსი:—„კოკობი ძუძუთ გაზრდილო“, სადაც არის ასეთი ადგილი:

რად არ მოხვალ, რად არ მკითხავ, რას დასტირი საათნავო,
რას უზიხარ ზღვათა შუა, გამოდი ინგლ ზის წავო!

რადგან მგოსნის სახელთან ერთად გართმეულია სიტყვა „ნავი“, აქ პირველ რიგში არ იქნებოდა ნახშიარი „საათლამა“, „საათნამა“, ან „საადნამა“, „საეათნოვა“ და მით უმეტეს „სააათ-ნოვა“. ცხადია „საათნაო“-სთან და „საოთნაო“-სთანაც უპირატესობა ისევ „საათნავას“ უნდა მიენიჭოს. ჩვენც ამიტომ ვიხმარეთ მგოსნის ფსევდონიმი „საათნავას“ ტრანსკრიფციით, ამასთან იგი უფრო ტრადიციულია ქართულ საზოგადოებასა და მწერლობაშიც.

მაგრამ ხსენებული ფსევდონიმი პირვანდელი გამოთქმით, ვიდრე იგი ფართომასებში გადავიდოდა, არ უნდა ყოფილიყო არც „საათნავა“ და არც „სააათ-ნოვა“, არამედ—სეიდ-ნოვა, რაც ნიშნავს „ახალ სეიდს“ ანუ ახალ მოძღვარს.

სამართლიანად უნდა შენიშნავდეს ი. გრიშაშვილი, რომ მგოსნის სახელი წარმომდგარია ახალი სეიდისაგან. იგი ამბობს: „სააათ-ნოვას შვილი თეიმურაზ ბატონიშვილის ქალაქებში (?) თავის მამის ლექსების ჩაწერის დროს, თავის სახელსა და გვარს ასე გამოს-თქვამს: „ივან სეიდოვ“. რატომ უქვევლად „სეიდოვს“ ირქმევს და არა რომელსამე სხვა ძირს სიტყვა „სააათნოვასას“? ალბათ, იცო-და, თუ საიდან წარმოსდგა თავისი მამის ფსევდონიმი.“

ჩვენ დაუშატებთ, რომ ივან სეიდოვი თავის ბიბლიოგრაფიულ შინაწერებში ხშირად იცავს მამის პირვანდელ ფსევდონიმს „სეიდ-ნოვას“. ამ საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებოა საათნავას ის კალამბური, რომელიც სააზიო მუზეუმის ხელნაწერში წაეიკითხეთ: კალამბურში საათნავა ეუბნება ანტონ კათალიკოსს (I-ს):

სახელათა მკვიან სოფი.

სიტყვა „სოფი“ აქ უნდა ნიშნავდეს „სუფი“-ს, რომელიც თავის პირვანდელი მნიშვნელობის გარდა, ცოცხალ სპარსულ ენაზე ნიშ-ნავს თავისუფალ მოაზროვნე ადამიანს, ხოლო არაბულიდან თურ-ქულად—დარვიშს, წმინდანს, მოძღვარს.

* *

მიუხედავად იმისა, რომ საათნავა მეტად პოპულარული მგო-სანია და მის შესახებ საკმაოდ მდიდარი ლიტერატურა არსებობს, კერძოდ სომხურად, რამდენიმედ ქართულად და რუსულადაც,— მაინც მწუხარებით უნდა აღინიშნოს, რომ საათნავას პოეტური სახე, მისი მგოსნური მემკვიდრეობა სათანადოდ არ არის შეს-წავლილი.

ასე, სრულიად არ ვიცნობთ მის წინაპრებს, მათს გავლენას მგოსანზე,¹ შეუსწავლელია მისი შემოქმედების დამოკიდებულება.² აღმოსავლეთის პოეზიასთან, გამოუყვლეველია მისი ლექსების პოეტური ენა, ტექნიკა, მხატვრული მანერა და სხვ.

სამწუხაროა, რომ არც მისი სიმღერებია ერთად თავმოყრილი და გამოცემული: მისი აზერბაიჯანული ლექსები—რიცხვით 114, ჯერ გამოუქვეყნებელია. სრული სახით არ უნდა იყოს დაბეჭდილი სომხური ლექსებიც. განსაკუთრებით სავალალოა ბედი ქართული ლექსებისა, რომელთა რიცხვი 1918 წელს მხოლოდ ოცდარვაზე აღწევდა, ხოლო დღეს ოცდაათობზეტამდეა. აქედან მათი უმრავლესობა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, დეფექტური სახით არის წარმოდგენილი. ყოველივე ეს აძნელებს სრული შთაბეჭდილების გამოტანას, განსაკუთრებით ქართველი მკითხველისთვის.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, უარეს მდგომარეობაშია მგოსანის ბიოგრაფია, რომელიც ჯერ კიდევ არ არის გაწმენდილი გულუბრყვილო ლეგენდებისგან. და მწუხარებით უნდა აღინიშნოს ფაქტი, რომ სომხურს ლიტერატურაშიც საათნავა ჯერ კიდევ ელის თავის მკვლევარს.

რაც შეეხება ქართულს ლიტერატურას საათნავაზე, აქ არსებობს კომპილატური ნაშრომები: ზ. მთაწმინდელისა, პროფ. ხახანაშვილისა, პროფ. კეკელიძისა, სადაც ახალი ფაქტიური მასალები არ მოიპოვება და ბოლოს ი. გრიშაშვილის წიგნი, დაბეჭდილი 1918 წელს.

უკანასკნელ ნაშრომში, სადაც შეგროვილია უკვე არსებული ცნობები და მასალები საათნავაზე, მაგრამ მთავარი ადგილი წიგნისა უჭირავს არა მგოსანის ეპოქას (XVIII ს.), მის თანამედროვეობას, არამედ XIX საუკ. თბილისის, მისი ყარაჩოღელების და აშუღების ყოფა-ცხოვრების აწერილობას. 'გრიშაშვილის წიგნის ღირსება კი უმთავრესად იმაში მდგომარეობს, რომ მან ქართულ საზოგადოებაში გააღვიძა ინტერესი მგოსანისადმი, რომელიც მანამდის საკმაოდ მივიწყებული იყო.

რაც შეეხება რუსულ ნაშრომებს, გვაქვს ორი შედარებით სე-

---

¹ საათნავას „სიმღერების დავთრის“ ერთი მინაწერი, რომელიც მგოსანის სიტყვის თანახმად უნდა იყოს ჩაწერილი, ერთი მისივე სომხური ლექსის შესახებ ამბობს: „ეს სიმღერა ვინც ისწავლოს, დოსტიას სიმღერის ხმით თქოს“-ო. დოსტია აშული, რომელიც XVIII ს. დასაწყისში ცხოვრობდა, საათნავას ერთ-ერთი წინამორბედი.

² როგორც ირკვევა, საათნავას აზერბაიჯანულიდან გადმოღებული ლექსებიც ჰქონია. ყ. საახიო მუხეზის ბელნაწერში მოთავსებულ ერთს თეჯლისის ასეთი სათაური აქვს: „ესე თეჯნისი თათრულიდან ნათარგმნია“-ო.

რიოზული გამოკვლევა, პირველი—პოეტის პოლონსკისა, გამოქვეყნებული 1851 წელს ხოლო მეორე პოეტის ბრიუსოვისა, დაბეჭდილი 1916 წელს (იხ. „სომხეთის პოეზია“, ვალერი ბრიუსოვის რედაქციით), მაგრამ არც ერთი მათგანი სამწუხაროდ დამოუკიდებელ ნაწარმოებს არ წარმოადგენს. ბიოგრაფიულ ხაზებში პირველი რამდენიმედ განმეორებაა ახვერდიანცისა, ხოლო მეორე განიციდის ოვანეს თუშანიანის წერილების გავლენას.

* *

რამდენიმე შენიშვნა საათნაევს ლექსების ბედზე.

მართალია, ჩვენამდე მოაღწია საათნაევს „სიმღერების დავთარმა“ (ინახება ერევანში—სომეხ მწერალთა ბიბლიოთეკაში), მაგრამ მასში არც ერთი ქართული სიმღერა არ მოიპოება, რადგანაც კრებულის თავი, სადაც შესაძლოა ქართული ლექსები იყო მოთავსებული, დაკარგულია. ვადარჩენილია მხოლოდ ახერბაიჯანული ლექსები სომხური ასოებით ჩაწერილი და სომხური—გადაწერილი ქართულად.

საათნაევს ქართული ლექსები პირველად დავით ჩუბინაშვილმა დაბეჭდა თავის ქრესტომათიაში¹ (რიცხვით სამი—აქედან ერთი ყალბია. იხ. ქვემოთ), შემდეგ, 1877 წ. ორი ლექსი—ტურნალ „ივერიაში“ ილია ქაქვაძემ², რამდენიმე ლექსი „სალხინო საზანდარში“ მოათავსა აგრეთვე აშულმა სკანდაროვამ³, ხოლო 1918 წელს ი. გრიშაშვილმა⁴ დაბეჭდა ოცდარვა ლექსი. როგორც ი. გრიშაშვილი გადმოგვცემს, მას ითი გადმოწერილი ჰქონია ყოფილ წერაკითხვისა და ყოფილ საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმის ხელნაწერებიდან, სამი გადმოუბეჭდავს ილია ქაქვაძის „ივერიიდან“, ხოლო თხუთმეტი ლექსი 1889 წ. ლენინგრადის ყ. საახიო მუზეუმის ხელნაწერიდან (№ 222) გადმოუწერია აკადემიკოს ნიკო მარს. 1924 წ. ტურნალმა „კავკასიონმა“ (№ 3—4, გვ. 128) დაბეჭდა ერთი ახლად აღმოჩენილი ლექსი—„სამოთხიდან გამოსული“.

გარდა ხსენებული ლექსების რიცხვისა, პროფ. კორნ. კეკელიძემ 1924 წელს, თავის ლიტერატურის ისტორიაში (II ტ. გვ. 485—486) დაბეჭდა ერთი მუსტაზადი: „თვლად ლამაზო, დამანახვე შენი პირო მე“, როგორც საათნაევს ახლად აღმოჩენილი ლექს-

¹ არსებობს საათნაევს შესახებ წერილები ფრანგულ ენაზედაც M Tchegaz-ის ტურნალ „L'Arménie“-ში, 1893 წ. A Tchobanian-ისა და სხვ. იხ. ПУШКИН АРМЕНИЯ, стр. 50.

² იხ. ჩუბინაშვილის ქრესტომათია, გვ. 118—121.

³ „ივერია“, 1877 წ., № 28, 30.

⁴ ი. გრიშაშვილი—საქათნოვა, გვ. 44.

თავანი. მაგრამ ხსენებული ლექსი საათნავას კრებულში ვერ შევა, აი რატომ.

ჯერ ერთი: ყოვლად შეუძლებელია ასეთი უფერული, ანგრეულ-დანგრეული მუსტაზადი, სადაც არც საათნავას მხატვრული ფორმა ჩანს, და მით უმეტეს მისი ლირიკული ხმა, მიეწეროს საათნავას. სანიმუშოდ ავიღოთ ლექსის მეორე და მეოთხე ხანა, განსაკუთრებით უკანასკნელი:

თუ მიჯნურს ერთწამს მოშორდე. ტანს შავად შევიღებ,
რაც შენს თავს მოსასვლელია, კარს სულ მე წავიღებ.
სულს აქეთ რაც მახადია, სულ შენს გზაზე გავიღებ.
იცილდე, შენ ჩემზე სიყვდილამდისინ ხელს ვერ აიღებ,
რომ კაცმა გამამტყუნოს, თავს ძირს დავიღებ.

ცხადია, აქ მკითხველი ვერ იცნობს საათნავას. შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ იგი ერთ-ერთი სუსტი ლექსთაგანია მგოსნისა, ან სასტრუკოდ დამახინჯებული გადამწერლებისგან. მაგრამ აქ ანგარიშგასაწევია მეორე გარემოება:

როგორც ცნობილია, თითოეული ლექსის დასასრულში საათნავა ჩაურთავს ხოლმე თავის სახელს, ისე როგორც ეს მიღებული იყო აშუღურს პოეზიაში.¹ მაგრამ ჩვენი მუსტაზადის ბოლო ტაეპში ავტორად მოხსენებულია არა საათნავა, არამედ „მიჯნური“ რფსრ. „მაჯნუნის“, ფსევდონიმი მეორე, მდარეხარისხოვანი აშუღლის სტეფანე მკერვალისა.

უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმის ერთს კრებულში (№ 3666), რომელიც გადაწერილია ს. პეტერბურგს 1837 წელს ბატონიშვილის თეიმურაზის მიერ სამეგრელოს მთავრის ძის გრიგოლ დადიანისთვის, საათნავას ლექსებთან ერთად (მის მომდევნოდ—გვ. 49 - 60), მოთავსებულია რვა ლექსი სტეფანე მკერვალისა, და თითოეული ლექსის ბოლო ხანში სტეფანე ამქლანებს თავის ფსევდონიმს: „მაჯნუნს“, იგივე „მიჯნურს“.

მაგ., ასე აქვს ნათქვამი პირველი ლექსის დასასრულში:

მაჯნუნ სულ ქვეყანა მოვიარია. გვ. 50

მეორე ლექსის ბოლო ტაეპში:

საყვარელო, მაჯნუნს რატომ აშლილხარ. გვ. 51

მესამეში: მაჯნუნ მონა შენი, მოჰკლავ შენ იცი. გვ. 53

მეოთხეში: თუ მაჯნუნს ერთ წამს მოშორდე,

ტანს შავად შევიღებ“. გვ. 54

მეხუთეში: მაჯნუნ შენის ეშყითა გამხდარა²ხელი. გვ. 55

მექვსეში: მე ლეილს მაჯნუნი ვაკ. გვ. 57

მეშვიდეში: ღმერთი იწამე, ვერ იშოვნ(ო) მაჯნუნ(ი)ს ცალი. გვ. 58

¹ ამ ხერხს მიმართავდნენ აგრეთვე ზოგი ლიტერატურული პოეტებიც მაგ., ბესიკი ხშირად ურთავს თავის ლექსებში ფსევდონიმს: „ყარობს“, ბესიკის სრული ფსევდონიმი ყოფილა: „ჭაყურ-ყარობი“, იხ. ყ. საისტ. საეთ. მუხ., № 2622.

შხოლოდ მერვე ლექსის დასასრულს ჩვენ აღარ გვხვდება ფსევდონიმი „მაჯუნნი“ და ეს იმიტომ, რომ უქანასკნელი ლექსი თარგმანია აზერბაიჯანულიდან და არა საკუთარი სტეფანესი, როგორც სათაური ამბობს: „თარგმნილი [„იბრეიმ ხანის დის ნათქოში“] გვ. 60.

მაშასადამე, ფსევდონიმი „მაჯუნნი“ ყოფილა სტეფანე მკერვალის კუთვნილება და იმიტომ ქ. კეკელიძის მიერ აღმოჩენილი მუსტაზადი, რომლის ბოლო ტაეპიც „მაჯუნუნს“, „მიჯუნურს“ ამქვლავნებს, ეკუთვნის სტეფანე მკერვალს და არა საათნავას.

ამიტომაც არის, რომ ხსენებული მუსტაზადი თეიმურაზ ბატონიშვილს შეტანილი აქვს სწორედ სტეფანე მკერვალის ლექსებში, როგორც მისი შემოქმედების ნიმუში.

სხვათაშორის, ასეთივე შეცდომა მოსვლია პროფ. დავით ჩუბინაშვილს და აქედანვე ი. გრიშაშვილს, როდესაც მათ,—პირველს თავის ცნობილს ქრესტომათიაში, ხოლო მეორეს საათნავას ლექსებში,—შეუტანიათ სტეფანეს ანუ მაჯუნუნის ერთი ლექსი „გულიდამ (?) არა მშურს სული შენთენია“, ლექსის ბოლო ტაეპში, გრიშაშვილის გამოცემის მიხედვით ნათქვამია:

საყვარელო, მაჯუნუნს რატომ აშლილხარ?

მაგრამ იმავე ტაეპის მეოთხე სტრიქონში იკითხება:

საათნოვასთვის ვარდათ გაშლილხარ.

მაშასადამე, აქ თითქოს ორი აეტორია გამოცხადებული: „მაჯუნუნნი“ და „სათნავა“. ჩვენ არ ვიცით, რომელი ხელნაწერიდან ამოიღო გრიშაშვილმა ეს ტაეპი, მაგრამ უნივერსიტ. სიძვე. მუზ. ჩუბინაშვილისეულ (№ 3724) ხელნაწერში და თვით ჩუბინაშვილის დაბეჭდილ ქრესტომათიაში ეს ადგილი ასე იკითხება:

საყვარელო, მიჯუნურს რატომ აშლილხარ?

ვინ მოგწაშლა, კუთვნილად შეშლილხარ,

ვაი შენ, ჩემო ოქროს საათო, მოშლილხარ,

გახაფხულის ვარდო, ფერად გაშლილხარ,

მითთ ჩამოვა ბულბულები შენთენია...

ამ ვარიანტში საათნავას სახელი სრულიად არ იხსენიება და აეტორად გამოყვანილია მხოლოდ „მიჯუნური“, „მაჯუნნი“ და ის ადგილი, რომელიც გრიშაშვილის გამოცემაში ბუნდოვანი და უაზრო გამოდიოდა:

ვახ, შენ, ჩემო ოქროს საათო, მოშლილხარ,

საათნოვასთვის ვარდათ გაშლილხარ—

(ე. ი. ოქროს საათის გაშლა ვარდად) აქ მოცემულია კონკრეტულად:

ვია ზენ, ჰემო ოქროს საათო, მოშლილხარ,
გაზაფხულის ვარდო, ფერად გაშლილხარ.

აქ ცხადი ხდება, რომ „გაზაფხულის ვარდის“ ალაგას „სამათნოვა“ უაზროდ და უალაგოდ არის ჩასმული გადამწერისაგან.

დასასრულ, განა დამახასიათებელია საათნაევას მგორძნობიარე ლირიზმისათვის ასეთი უგემური ადგილები:

სახით ზენ სჯობიხარ დახატულ ხატსა,
ქარგის ჟრუა ამჯობინე ოსტატსა,
სულ ზენ აგონდები მთელ ქვეყანასა,
მეც ლამით თვალებში ძილი არ მაქვსა,
გშბით გავზდი გული წყლული შენთინა,
ბნელში ანათებ, როგორც ფანოსი,
ყველა ლამაზხედა ზენ გაქვს ნამუსი. და სხ.

ამასთან შეენიშნავთ, რომ ეს ლექსი, თეიმურაზ ბატონიშვილს სამართლიანად აქვს შეტანილი არა საათნაევას, არამედ სტეფანე მკერვალის ლექსებში [„მუხამბაზი სტეფანე მკერვალისა“]: იხ. კრებული № 3686 გვ. 50-51.

ზედმეტი არ იქნება ვთქვათ, რომ სტეფანე მკერვალი არის ერთ-ერთი ეპიგონთაგანი საათნაევასი. იგი, გარდა ძირეული პოეტური გავლენისა, უნიკოდ სარგებლობს მისი მეტაფორებით, ფრაზეოლოგიით და ხშირად მთელი ადგილებითაც კი.

აი საილუსტრაციოდ პატარა შედარება:

საათნაეა:

სტეფანე მკერვალი:

შავი მაცვალივით თვალებიანო,
მომკალ, მომკალ, ოღონდ მოგარე კავ-
ბიანო,
იაგუნდო, აღმასო ლაღებიანო,
პირხედ მოხდენილო ხალღებიანო,
თირმა მოქსოვილო შალღებიანო,
შავო მაცვალივით თვალებიანო!

ხორბლის პირხედა ხალო შაეებიანო.
მარგარიტის ქინძისთაეებიანო,
თვალნი მე უნის ტბაე შაეებიანო,
წარბო და წამწამო შაეებიანო,
მომკალ, მომკალ, ოღონდ მოგარე კავ-
ბიანო!

ველარ წაზვალ ზონთქართან, ყვეთანა!
(გვ. 107)

ნახი გაგდის ზონთქართან, ყვეთანა!

მე ზენ ვერ გაგიძლებ მიხეზიანო
(გვ. 99.)

მე ზენ ვერ გაგიძლებ დაეუბიანო
და სხვ.

საათნაევას დიდ გავლენას განიცდიდნენ სხვა ცნობილი აშუღე-ბიცი, როგორც მისი თანამედროვენი, ისე შემდეგი დროისა, როგორცაა: შამჩი მელქო, სტეფანე ფერშანგი, ქიჩიკნოვა და სხვები.

მათი ბრმა წამბაძველობა და ხშირად პლაგიატობაც არის მთავარი მიზეზი იმ შეცდომებისა, რომელიც მოსვლიათ პროფ. დ. ჩუბინა-შვილს, პროფ. კ. კეკელიძეს და ი. გრიშაშვილს.

* *

ექვი არაა, საათნაევს, როგორც „საქართველოს მეფის საზანდარს“, მეტად პოპულარულ მგოსანს საქართველოში, რომლის „თქმათა“—პლ. იოსელიანის თანახმად—„იგავად იტყოდნენ ქართველნი“, ქართული ლექსების უფრო მეტი რიცხვი უნდა დაეტოვებინა, ვიდრე ის 34 ლექსი, რომელთაც ჩვენამდე მოუღწევია.

მაგრამ არ უნდა დაევიწყოთ, რომ სახელგანთქმული იმპროვიზატორი მუსიკით ასრულებდა თავის ლექსებს. მისი იმპროვიზაციებისთვის არ არსებობდა სხვა კანონი, გარდა წუთიერი შთაგონებისა.¹ ამიტომ მისი შემოქმედება უმთავრესად ზეპირი სიტყვის საშუალებით ვრცელდებოდა. აღსანიშნავია, რომ ჩვენამდე არაერთად ავტოგრაფს მგოსნისას არ მოუღწევია, ხოლო, რაც შეეხება თვით იმ ლექსებსაც, რომლებიც ცნობილია ჩვენი დროისათვის, ისინიც, საფიქრებელია, ზეპირად არის აღდგენილი, და აღვილი წარმოსადგენია, თუ ამ გზით ჩაწერილს იმპროვიზაციებს რა დიდი დამახინჯება და ცვლილება უნდა განეცადათ.

კონკრეტული მაგალითისთვის ავიღოთ 1807—1808 წლებში

---

¹ ამ მხრე საინტერესოა მგოსნის შვილის ბიბლიოგრაფიული მინაწერები (სახელო მუხეუმის ხელნაწ.):

— „ესე მუხამბახი საითნოვას—ერთი აშპარტავანი და ფთხილი მეგობარი ჰყოლია. იმახედ უთქვამს, რომ მოტყუებით და დიდის ნახით ბაღში წაუყვანია. ეს იქ მოუხსენებია.“

— „ესე გარიელის ხმახედ არის ნათქვამი. სეიდნოვასაგან ნათქვამია. ღმერთმა ღბინში გამღეროთ, მათი უმცირესობაც მოიხსენიოთ“.

— „ესე საითნოვას ერთი გულფიცხი მეგობარი ჰყოლია, იმახე უთქვამს“.

— „ესე თავის (?) მეგობარს მოუტყუებელია და კარი დაუქეტამს, საცოდავთ დარჩობილა, მწარეთ იმახე უთქვამს“.

— „საითნოვას ერთი აზიზი, სახელოვანი მეგობარი ჰყოლია. ეს ქოვლობა იმახედ უზუმრებია. მუხამბახის ხმახედ არის“.

— „ესე უჩლამა-ყაყია საითნავამ თავის მეგობარი რომ მოტყუებით და ქოვლობით ბაღში წაუყვანია, იმახედ აქვს ნათქვამი“.

— „ესე თეჯნისი საითნოვასგან მოხსენებელი გახლამს. მოიხსენეთ, რომელმაც წაიკითხოთ მისი უმცირეს-სი მიცვალება. იმასაც უყვარდა ხანდახან ღბინი და შტკცევა. ამისთვის მოხსენდა ამათი ყოვლად უმაღლესი ნეტარხსენებელი მფეფ გიორგის ეს მაგალითი: „გულში მიძევს ას-ორმოცი ქარხანა“,

გადაწერილი კრებული პოეტის დიმიტრი თუმანიშვილის მიერ, სა-
დაც საათნავეს ლექსებიც არის შეტანილი.

აი, როგორ ჩაუწერია დიმ. თუმანიშვილს ერთი ცნობილი
ლექსი მგოსნისა:

საათნავე:

[ცნობილი ვარიანტებით]

თითქმის ვიყავ ქვეყანაში ქებულო,
ტიქასავით ოქროს ყუთში დებულო,
ეს რა მომივიდა ახირებულო,

— რაჲ მომიხდა განუსჯელობით არი,
რომელს დაეაბრალო რისაგან არი,
— ეს საქმენი ჩემის ჭკვისაგან არი!

*

შე საწყალო ჩემო თავო, რა იქენ?
ქვეყანაში სასაცილო შაიქენ,
საითაც გაიქვეც. იქით წაიქვეც,¹
ბოლოს დროსა ბედოვლათიც შაიქენ.

რომელს დაეაბრალო რისგან არი,
— ეს საქმენი ჩემის ჭკვისაგან არი!

*

საათნავე შეინახე შენთანა,
საჯინიბოს დააყენე ცხენთანა,
ველარ წავე ბონთქართან, ყვენთანა,

ნაქიბია სუფრაშია ჩვენთანა,
ჩემი კიანური ხისაგან არი!
რომელს დაეაბრალო რისაგან არი,
ეს საქმენი ჩემის ჭკვისაგან არი!

იგივე ლექსი:

[დიმიტრი თუმანიშვილის
ვარიანტით]¹

თითქმის ვიყავ ქვეყანაში ქებულო
ტიქასავით ოქროს ყუთში დებულო,
ძველი ოსტატისგან გამოღებულო,
ეს რა მაგივიდა-ახირებულო,
ჩემის უბედურის დღისაგან არი!

ბედოვლათო ჩემო თავო, რა იქენ?
საითაც გაიქვეც, იქით წაიქვეც.
ქვეყანაზე სასაცილო შაიქენ,
მაგ შენი დოვლათი ღვთისაგან არი!

საათნავე დაიკირეთ თქუნთანა,
საჯინიბოში დააბით ცხენთანა,
ნატრულია სუფრის მოსაფენთანა,
ველარ წავე ბონთქართან, ყვენთანა,
ჩემი კიანური ხისაგან არის!

აი კიდევ მეორე მაგალითი იმავე კრებულიდან:

ჩვენ აღმოვაჩინეთ საათნავეს ერთი ახალი ლექსი, რომე-
ლიც, გარდა იმისა, რომ ნაკლულია, დეფექტურიც არის, მაგრამ
ეს დამახინჯებული ლექსი დიმ. თუმანიშვილის კრებულში მთლად
დასახინჯებულია:

¹ საქ. არქივის ხელნაწერი № 495.

1

შავო მაცვალივით თვალებიანო,
მომკალ, მომკალ, ოლონდ მოგრჩე, კა-
ვებიანო,
იაგუნდო, აღმასო, ლალებიანო,
პირხედ მოხდენილო, ხალებიანო,
თირმა მოქსოვილო შალებიანო,
შავო მაცვალივით თვალებიანო!

2

ამ ქვეყანას არა გყავს ბარე ბარი,
შენ ახლა გამოჩნდი თახა ნუგბარი,
უფასო ლალი ხარ შეუსადარი,
ეს ქვეყანა შენთვის არის დამწვარი,
წარბებ შეღებილო ხალებიანო.

3

ადექ, შენის ხელით ღვინო მომართვი,
გამიწყურ წინადამ სუფრა ამართვი,
რუსეთის ხელმწიფის ძალებიანო!

4

საითნავა მოგახსენებს ძველათა,
დამალონე ან მომკალი ძნელათა,
ნათელი დღე შენ მიტკიე ბნელათა,
ბალში გაიშლები სიყვარულითა,
ხეივანში ვარდი ხარ კვალებიანო!

1

აღმასო, იაგუნდო, ლალებიანო,
ბალში დასეირნობ ქალებიანო,

გაკრეფინებ წითელ ბალებიანო,
ხმელეთხედ ნაქებო ხალებიანო,
შავის მაცვალივით თვალებიანო!

2

აბა რა შეცოდე, რომ გადამაგდე,
ისარივით მალლა რაზე ამაგდე,
შენის ეშხით ცეკლში რისთვის შთამაგდე
ბარემ შენის ხელით ღვინო მოაგდე,
დამწვარი აბეღივით ტალებიანო!

3

ხოსროვის ტახტი ხარ, ტრდატის გვარი,
ვერ ვნახე შე შენი ბარე ბარი,
ქვეყანახედ არ გყავს შეუსადარი,
ახლა გამოსჩნდი შენ თახა ნუგბარი,
როსტომ რუსთ ხელმწიფის ძალებიანო.

4

სეფილ ოლლან მოგახსენებს ძველათა,
არ მომკალი, დამალონე ძნელათა,
ნათელი დღე მიტკიე ბნელათა,
ბალშია გაიშლები სიყვარულითა,
ხეივანდღა (?) ვარდის კვალებიანო!

როგორც ვხედავთ, აქ გარდა იმისა, რომ ლექსი ქაოტიურ მდგომარეობაშია, მის ავტორადაც ბოლო ტაქში საათნავას მაგიერ მოხსენებულია ვინმე „სეთილ ოლლანი“.

ასე დამახინჯებით გადმოგვეცემს მგოსნის მემკვიდრეობას თვითონ დიმ. თუმანიშვილი, რომელიც პირადად მოესწრო საათნავას.

უნდა შევნიშნოთ, რომ თუმანიშვილის კრებული, რომელიც გადმოწერილია 1807—1808 წლებში, ქრონოლოგიურად თითქმის ყველა სხვა ქართულ ნუსხებზე ძველია და წინ უსწრებს საათნავას ლექსების სხვა ცნობილ კრებულებს. ასე, მაგ., თეიმურაზის კრებულში (უნევ. სიძე. № 3686) გადაწერილია 1837 წელს, იმავე მუზეუ-

¹ სპ. არქივის ხელნაწ. № 495. ეს ლექსი პირველად იბეჭდება.

შის ხელნაწერი № 1544,—დაახლოებით 1817 წელს საათნაევას შეიღის—ივანე სეიდოვის კრებული—1823 წელს, ხოლო ჩუბინაშვილის და სხვა ქრესტომათია-ანთოლოგიები, სადაც შეტანილია საათნაევას ლექსები, შედგენილია 1840—1870 წლებს შორის.

მაშასადამე, თუკი 1807—1808 წლებში ასეთ მდგომარეობაში იყო თვით პოეტ გადამწერლებისაგან მგოსნის ლექსები, ცხადი ხდება, თუ რა დამახინჯებას და ძირეულ შეცვლასაც კი განიცდიდნენ იგინი შემდეგ თაობათა უვიცი კალიგრაფებისა და კრებულების რედაქტორებისაგან.

რა უნდა ითქვას გადამწერლების შესახებ, როცა თვით საათნაევას შეიღის ივან სეიდოვის კრებულში ისე დეფექტურად არის წარმოდგენილი მგოსნის იმპროვიზაციები, რომ მათი პირველი სახით აღდგენა თითქმის შეუძლებელი ხდება.

ამ მიზეზით ქართულ მკითხველს არ შეუძლია სრული შთაბეჭდილება იქონიოს მგოსნის ქართული მემკვიდრეობის შესახებ; თვით ჩვენამდე მოღწეული ლექსებიც მოითხოვენ შესწავლას, შემოწმებას და აღდგენას, რისთვისაც დიდი და ფრთხილი მუშაობაა საჭირო.

ასეთია საათნაევას ლექსების ბედი.

ვეფხისტყაოსნის ახალი ხელნაწერი

1. ხელნაწერის თავგადასავადი

დიდ სასიხარულო ამბავში ჩასათვალთ ვეფხისტყაოსნის ახალი, ჯერ სრულიად გამოუქველეველი და შეუსწავლელი ხელნაწერის რუსეთში აღმოჩენა. იგი 1853 წ. გაუტანიათ საქართველოდან,—მწერალს ალექსანდრე ორბელიანს (1802—1869) მაშინდელ მთავარმართებელ მ. ს. ვორონცოვისთვის ძღვნად მიურთმევია,—ასე გვიამბობს მის დროისათვის გამოცვლილი ყდის რუსული წარწერა პლატონ იოსელიანის (1809—1875) ხელით შესრულებული:

«Книга эта «Барсова кожа» принесена в дар князю М. С. Воронцову князем Александром Орбелиновым. 1 сентября 1853 года. Тифлис».*

ეტყობა, ალ. ორბელიანს იოსელიანის ხელით, და შეიძლება მისივე რჩევითაც, მიუძღვნია იგი ვორონცოვისათვის (პ. იოსელიანი ვორონცოვის საგანგებო მინდობილობათა მოხელედ ითვლებოდა). ა. ორბელიანი, პატრიოტი, 1832 წ. შეთქმულების ლიდერი, რუსეთის ხელისუფლების სასტიკი მოძულე მწვავე განწყობილებაში იყო ვორონცოვთან, რომელიც ძველ შეთქმულს საიდუმლო მიმოწერას აბრალებდა შამილთან. შეშინებული ორბელიანი ყოველნა-

* იხ. ალ. ორბელიანის «ვორონცოვთან ჩემი დაბეზლება», წ. კ. № 1653|ა. ქართულ თავადებს მ. ს. ვორონცოვისთვის ძვილებურ იარაღთან და ძვირფას ნივთებთან ერთად ქართული ხელნაწერებიც მიუძღვნიათ. მაგ., ჩვენი ხელნაწერის გარდა მისთვის მიუციათ ტომოთე გაბაშვილის თხზულების («მოხილვა...»), ორიგინალი, როგორც კლ. იოსელიანი გადმოგვცემს: «...თუც ნამდვილი კლ. წეზილია ტომოთეს მოხილვისა ახლავ, აწ უგანათლეთუღესსა კნიაზ მ. ს. ვორონცოვსა. იგი მიართუა მას თავადმან ნიკოლოზ იოსების-ძემან ფალავანდოვმან, დასაუფავად მასა წიგნთა საკავსა» («მოხილვა», 1852 წ. გვ. 7—8) იოსელიანის ცნობითვე, ვორონცოვისთვის უსაჩქარებიათ აგრეთვე ვრეკლე II-ის შესანიშნავი, მეტად მიმსგავსებული პორტრეტი, პერგამენტზე ნახატი (ირაკლის კაბინეტის საკუთრება).

ვორონცოვისეულ არქივში უნდა ინახებოდეს აგრეთვე სურათები, მინიატურები და შემკულობანი, რასაც იგი ალბიებიებდა მხატვრებს ძველ ქართულ სიგელგუჯრებიდახ. აღსანიშნავია, რომ თვით საქართველოდან წასვლის შემდეგ ქართველი თავად-ახნაურობა რუსეთშიც უგზავნიდა ვორონცოვს ქართულ რელიკვიებს.

საკუროთა შესწავლილ იქნეს ვორონცოვისეული არქივი ქართული მწერლობის და მხატვრობის ძეგლების გამოსამხეურებლად.

ირად ცდილობდა ეორონცოვის რისხვის დაწყნარებას, და ვფიქრობთ, რომ ჩვენი ხელნაწერი—სწორედ იმ ხანებში გასაჩუქრებულნი—ა. ორბელიანმა გულისმოსაგებად მიუძღვნა მთავარმართებელს. თავისი სიძველის მიხედვით ჩვენს ხელნაწერს ალ. ორბელიანზე ადრე სხვა პატრონებიც ჰყოლია, რომელთა ვინაობასაც აქ გამოვარკვევთ. დავიწყით ჯერ იმ მესაქუთრისაგან, რომელიც თვით ხელნაწერში იხსენიება. 184 ფურცელი გვაძენებს, რომ ხელნაწერი ოდესღაც ჰკუთვნებია ვიღაც ლევან მირზას:

ვაქებთ კაცს ბრძენსა, ჰკვით საგსესა, ლევან მირზასა.

ვინ არის ლევან მირზა, ხელნაწერის ერთი შეპატრონეთაგანი? მირზა ირანული სიტყვაა და სახელის შემდეგ ნიშნავს ბატონიშვილს. ამ სახელწოდებას ზოგი ქართველი ბატონიშვილები ატარებდნენ XVI საუკ. მიწურულიდან XVIII ს. ნახევრამდე. მაგ., ელიმირზონ და ხოსრო მირზა (ქ. ცხ., ქიქ. გამოც., 478), თეიმურაზ მირზა (არჩილიანი, გვ. 40; ფარსადან გორგიჯანიძის ისტ., 52, 57), ხოსროვ მირზა—როსტომ მეფის ბატონიშვილობის სახელწოდება* (ფარს. გორგიჯ., 51); კახეთის ბატონიშვილები (XVIII ს. პირველ ოთხათეულში): რიზაყულ მირზა (წ. კ. სიგ. № 114), მუსტაფა მირზა (იქვე), ასან მირზა (წ. კ. № 240, საქ. სიძე. III, 453, 457); ალი მირზა ანუ ალექსანდრე (წ. კ. № 114, ქ. კახეთის მონასტრ. ისტორ. საბ. 71, ღვთაების გუჯარი, გვ. 22, სიგ. მუზ. სიგ., № 782 და სხვ.), ლევან მაჰმად მირზა (წ. კ. № 114, 240; ქ. კახეთის მონასტრ. ისტ. საბ. 37, 71 და სხვ.). მაშასადამე, ჩვენს ხელნაწერში მოხსენებული ლევან მირზა ნიშნავს ლევან ბატონიშვილს.

რომელი ლევან ბატონიშვილი უნდა იხსენიებოდეს XVII საუკუნეში, რა დროსაც პალეოგრაფიულად უნდა ეკუთვნოდეს ეს ჩანაწერი? ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ ერთი ბატონიშვილი—ლევანის სახელწოდებით, სახელდობრ, ვახტანგ V-ის (შაჰნავაზის) მესამე შვილი, პოეტის არჩილის ძმა, „საქართველოს ჯანიშინი (გამგებელი) და ერანის მდივანბეგი ლევან“,** ლევან მირზა მამაა ნაბეჰდი ვეფხისტყაოსნის პირველი რედაქტორის ვახტანგ შექვესის და თავის დროისთვის ცნობილი იყო, როგორც დიდი მწიგნობარი, ფილოსოფოსი, ანუ, როგორც თანამედროვენი უწოდებდნენ, „ფი-

* „შამაცობისათვის როსტომ დაარქვეს, თოარად სახელათ ხოსროვ მირზა ერქვა“ (ფ. გორგიჯანიძე, 61).

** „ერანის მდივანბეგი, ლევან ყოფილი პატრონი შაჰყულიხან“ (ქართლ-კახეთის მონასტრ. ისტ. საბ. 23).

ლოსოფოსთა თაეი“ (საქ. სიძვ., III, 480). სხვათაშორის, იგი ცნობილია სასულიერო მწერლობაშიც. ასე, მას შეუდგენია „ვედრებაჲ“ იოანე ნათლისმცემლისა, პეტრე პავლესა და სხვა წმინდანებისადმი (კ. კეკელიძე, ლიტ. ისტორია, I, 1923 წ., გვ. 648).

ამნაირად, ჩვენი ხელნაწერი ვახტანგ VI-ის მამის კერძო საკუთრება ყოფილა. მაგრამ ხელნაწერს თავდაპირველად სხვა მეპატრონე ჰყოლია, მეცენატი, რომლის შეკვეთითაც ეს ხელნაწერი იქნა გადაწერილი. საქმე ისაა, რომ ტექსტის ადგილი—„ჰკვით საესესა ლევან მირზასა“ შემდეგშია შესრულებული, ჩაწერილი მისი პირველი მესაკუთრის მფლობელობის შემდეგ. ხსენების ადგილას თავდაპირველი სიტყვები ამოუფხეკიათ, ხოლო სტრიქონის წაბლალულ ადგილას, დასასრულს, როგორც ჩანს ასოთა ნაშთებიდან, თავდაპირველად სხვა სიტყვები იკითხებოდა. სტრიქონის კიდურში აფხეკილი ასოს გათვალისწინებით იკითხება „აზასა“, რაც შემდეგ კიდურებში ერითმება სიტყვებს:

„მონაზასა“,
„მაზასა“,
„რაზასა“.

საბედნიეროდ, შესაძლო ხდება აღდგენა დაზიანებული სიტყვისა „აზასა“, რომელსაც წინ წაშლილი ზ ასო უზის, რაკი სტრიქონში ლაპარაკია კაცზე:

ვაქებთ კაცს ბრძენსა, და სხვ.

ცხადია, აქ უნდა იგულისხმებოდეს კაცისავე სახელი, და თუ წინ წაშლილ მაღალ ასოს მეტად დიდი მსგავსებით ზენად ჩავთვლით, მაშინ მივიღებთ მართლაც ქართულ სახელს „ზაზასა“. რაც შეეხება დანარჩენ ორი სიტყვის ამოშიფვრას, „ზაზას“ რომ წინ უძღვის, აქაც დაკვირვების შემდეგ იხედება ნაშთები ასოებისა: ს, რ, ღ, შუაში ზ და ბოლოს ც, ე, ს, ი, ე. ი. სარღსცესი, სადაც, ჩვენის აზრით, უნდა იკითხებოდეს ორი სიტყვა „სარდალსახლთხუცესი“. ამნაირად, დაზიანებულ სტრიქონში —

ვაქებთ კაცს ბრძენსა, კვით საესესა, ლევან მირზასა,

სადაც ლექსიც დარღვეულია და რითმაც „მირზასა“ არ ერითმება სიტყვებს: „მონაზასა“, „მაზასა“, „რაზასა“, უნდა იკითხებოდეს ბუნებრივი, თავდაპირველი ტექსტი:

ვაქებთ კაცს ბრძენსა, კვით საესეს, სარდალ სახლთხუცეს ზაზასა.

მაშასადამე, ლევანის მაგიერ ხელნაწერში პირველად წერებულა „სარდალ სახლთხუცესი ზაზა“, რომელიც ამ ხელნაწერის პირველი მომგებელი ანუ შემკვეთელი ყოფილა.

ხელნაწერი ხელთ ჩავარდნია ლევან ბატონიშვილს, ანუ ლევან

მირზას, მერე ვახტანგ მეექვსეს, რომლისაგან შესაძლოა მის ასულ თამარს ერეკლე მეორის დედას მზითვეშიც შეხვდა, ერეკლესაგან კი მის უმცროს ქალს თეკლე ბატონიშვილს რგებია, რომლის პირ-მშოს ალექსანდრე ორბელიანს ვორონცოვისათვის მიუძღვნია, როგორც იშვიათი საჩუქარი. ვორონცოვს საქართველოდან წასვლის შემდეგ ზოგ სხვა ქართულ წიგნებთან და ნივთებთან ერთად ისიც გაუტანია და ბოლო ხანებამდე ვორონცოვის კერძო არქივში ინახებოდა (ყირიმში, ოდესაში, მერე ლენინგრადში). ამნაირად, 1853 წლიდან დღემდე აღმდე, ე. ი. სრული 81 წლის განმავლობაში ხელნაწერი იღო უხმარად და იოსელიანის შემდეგ არც ერთ მკვლევარს არ გადაუფურცლავს. იგი დაკარგული იყო ქართული მეცნიერებისათვის, როგორც ვორონცოვის პირად არქივში გადამალული. ამნაირად, თავადაზნაურობის მიერ განიყვებული ძვირფასი ძეგლი მხოლოდ 80 წლის შემდეგ დაგვიბრუნდა სახელმწიფო უნივერსიტეტის ინიციატივით.

2. დიტერატურა

მართალია, ხელნაწერი დღემდის დაკარგულად ითვლებოდა, მაგრამ იმავე პლ. იოსელიანის წყალობით რამდენიმე ცნობა მაინც მოგვეპოვებოდა. ასე, იოსელიანი ორჯერ შეეხო ჩვენ ხელნაწერს: პირველად—1852 წ. მის მიერ გამოცემულ ტიმოთე ვაბაშვილის „მოხილვის“ კომენტარებში, სადაც იგი, ეხმაურება რა მთავარეფის-კოპოზის ტიმოთეს კრიტიკას რუსთველზე, დასძენს:

„აქა ტფილისის, მეფის ირაკლის ასულს აქენდა ძველად ნაწერი ეფეხისტყაოსანი სახით ანუ პორტრეთითურთ თვით რუსთველისა, ერისკაცისა სამოსით, უფრო ყიზილბაშთა წესით. ესე წიგნი და პორტრეტი წარუდგინე კნიაზს მ. ს. ვორონცოვსა და ამან წარგზავნა სახე ესე ხელითა აქა ყოფილის ფრანცუზის მოგზაურის... ფლერისა საფრანგეთისა ქალაქსა პარიესა, რათა გარდაბეჭდონ იგი მრავალ რიცხვად ეკუმპლიარებად ხრომო-ლიტოლრაფიით“ („მოხილვა...“ გვ. 154 შენ.).

უფრო ვრცელი ცნობები გამოაქვეყნა მან 1870 წლის გაზ. „Кавказ“-ში (№ 13). ამ წერილის მიხედვით იოსელიანისთვის იმ ხანად ცნობილი ყოფილა ეფეხისტყაოსნის სამი უძველესი ხელნაწერი:

1. გრიგოლ წერეთლისა (პერგამენტზე),
2. ნიკოლოზ ელიოზიშვილისა (1465 წლისა?),
3. ჩენი ეგზემპლარი, რომელზედაც იოსელიანი ასე გადმოგვცემს:

„Третий экземпляр с надписью принадлежности его царю Вахтангу Шах-Нахвазу (1658), находился в руках царевны Феклы Ираклевны. Рукопись эта писана очень красиво, но с ошибками, правописания по местам. По ней с того же орфографией явилось издание 1712 г. Она вся раскрашена или иллюстрирована картинками оцел поэмы, в виде полиграфических изданий. Эти картины писаны грубо, без теней по системе персидской живописи. Фронтиспис украшен портретом Руставели в костюме персидского с сохранением чистою и типа древнего грузинского костюма. Рукопись эта была доставлена мною великому в лице грузинской литературы всемирному меценату, князю М. С. Воронцову. Мудрый правитель в деле покровительства к плодам движения ума к пользе человечества, велел скопировать портрет“ და სხვ.

3. ხელნაწერის აღწერილობა

ხელნაწერი წარმოადგენს in folio 36×26 და თუმცა დღეს 190 ფურცელს შეიცავს, მაგრამ თავდაპირველად ხელნაწერში თურმე 212 ფურცელი ითვლებოდა, როგორც გადამწერივე შენიშნავს დასასრულში: „ამ ვეფხისტყაოსანის ფურცელი ორას თორმეტი არისო“ (ფურც. 215). ტექსტს თითქმის არა აკლია რა და თავფურცელიდან იწყება სტროფით:

პირველ თავი დასაწყისი ნათქვამია იგ სპარცულად,
უხმობთ ვეფხისტყაოსნობით, არას შეიქმს ხორცს არსულად,
საეროა: არ ახსენებს სამებასა ერთ არსულად,
არას გვარგებს საუკუნოს, რა დღე იქმნას აღსასრულად.

რაკი ტექსტს თავიდანვე არა აკლია რა, მაშ რით უნდა აიხსნებოდეს ფურცელთა ძველი და ახალი ნუმერაციის შეუსაბამობა? ზემომოყვანილი პ. იოსელიანის ცნობით, როდესაც ხელნაწერი მ. ს. ვორონცოვისთვის მიუძღვნიათ, მაშინ იგი დასურათებული ყოფილა პოემის სუფეტური სტენებით ირანულ სტილზე. მაშასადამე, დაკლებული 21 ფურცელი, შეიძლება ცოტა ნაკლებიც, მინიატურებს სჭერია, რაც სამწუხაროდ დღეს ან დაკარგულია, ან ისევე ვორონცოვისეულ არქივში უნდა ვეძიოთ, სადაც თვით ხელნაწერი აღმოჩნდა.

ხელნაწერი საკმაოდ კარგა შენახულა, მხოლოდ თავში რამდენიმე ფურცელია დაზიანებული. მდიდრულად არის შემკობილი და თითოეული ფურცელი ოქროს ვარაყით, ანუ ოქროს მელნით დახატულ „გაზულად“ ანუ ბორდიურებით არის გარშემოვლებული. ბორდიურებზე გამოსახულია ყვავილები, ფოთლები და ხლართუ-

ლები, რაც XVII ს. ქართული გრაფიკისა და წიგნთშეკაზმულობის ერთ შესანიშნავ ძეგლად უნდა ჩაითვალოს. საყურადღებოა, რომ ჩვენი ხელნაწერის კუთვნილება ყოფილა ის ცნობილი გაგარინისეული რუსთველის პორტრეტი, რომელიც ოფიციალურად გავრცელდა საქართველოში.

ეპოქის დამწერლობის სტილის მიხედვით, თითოეულ სიტყვას ორ-ორი წერტილი უზის, ყოველი სათაური, როგორც თავებისა ისე ტაეპების, წითლურით არის შესრულებული. აგრეთვე თითოეულ თავს საკუთარი სათაურები აქვს გაკეთებული და იგი, ალბათ, გადამწერს უნდა ეკუთვნოდეს.

ტექსტში წარმოდგენილია ვეფხისტყაოსნის გაგრძელებასთან ერთად ორი ანდერძი ავთანდილისა, იოსებ ტფილელის მიერ შეთხზული: 1) „აქ კიდევ სხვა ანდერძი და სოფლის გმობა ტარიელისა და ნესტან დარეჯანისა ტფილელის იოსების ნათქვამი“ (ფურც. 170—174); 2) „კიდევ სხვა ანდერძი ავთანდილისა, რომელ თქვა ჟამსა სიკვდილისასა, ტფილელის იოსების გინოთქმული“ (176—179); მომდევნო, ქვემო სათაურში—„სიკვდილი ტარიელისა და ცოლისა მისისა“,—კიდევ გამეორებულია, რომ ზემოთ თავი იოსებ ტფილელს ეკუთვნის: „ამა ზემოთ წითლურის კარსა და ამას შუა ტფილელის ნათქვამია“-ო (ფ. 174). ტექსტში შეტანილია აგრეთვე ავთანდილის მეორე ანდერძი—ნანუჩას ნათქვამი, სათაურით: ანდერძი ავთანდილისა, რომელ ითქვა ჟამსა სიკვდილისასა, ნანუჩას ჩამატებული მასუკან“. საერთოდ ტექსტი სრულია, შეიცავს ინდო-ხატაელთა ამბავსაც და ყველა გაგრძელებებს, რაც კი ცნობილია წ. კ. ფ. № 5006 ხელნაწერით.

ამას გარდა, ყურადღებას იქცევს სამტაეპოვანი სენტენცია რუსთველზე (ფ. 7), რომელიც, სამწუხაროდ, ნახევრად დაზიანებულია. შესაძლოა ეს ლექსები ჩვენს კალიგრაფსაც ეკუთვნოდეს:

ვერვინ კელყოფს შესაფე...
შორს იცნობის თქვენც შეეტყობო...
გონება და სიტყვის წყობა მას ჰქონია...
და გაუსინჯეთ თავ ბოლომდის სიტყვის...
მიჯნურნო, ხედავთ რუსთველი, თუ როგორ...
სიტყვას შეგიძობს საფერსა, როგორიც...
ტარიელს ველად გააქრობს, ასმით გვერც...
და ხან ლხინსა მისცემს სიტყვითა, ხან გ...
მელეკსეთ აწვრთნის ნუ ცდილობთ...
რა რომ ქართული შეგიძირდეს ველ[არ]...

ამასთან ერთად აღსანიშნავია კალიგრაფის მიმართვა მეცენატისადმი (18), რომლითაც, ალბათ, ჩვენი ხელნაწერი თავდებოდა.

სარდარ სახლთუხუცეს ზაზა ციციშვილს

სურდა ამ წიგნის პატრონსა, მეც კელვჰაე ვსე წერითა,
კელი დამიშრო კალამქმან, თელნი გაშტერდეს მხერითა.
აელსა მკითხველი შეატყობს, სიმართლით სხვა სჯობს ვერითა.
და აწ გაგჩინდების, მხატვარო, შემყობა შესაუფერითა.

მწერლებს ექადარებ მამისმინონ, რომ არ იყუნენ ჩემზე ზრახვით,
ან დაწერონ უკეთესი, ანუ ამის რამე სახვით.
სიმართლეს და სიტყუის წყობას ვინ მიხედების ერთის ნახვით
და მკითხველნი და მქართლად მსმენნი არ არიან სევდა ახვით.

ეკებე კაცს ბრძენსა ჰკვით სავსეს [სარდარ სახლთუხუცესს ზაზასა]
გულის კმის მყოფსა კეთილთა კარგ საქმის მონაზახასა,
ნახაეთ ტბილ სიტყუას გიამობს, დაგიფენს გულის მახასა,
როს ლხინი სწადდეს ავს კაცსა დაუკლიტეველითჯრახასა.
კარგს კაცთან ტბილსა სიტყუასა ეწყობის გასაგონებად,
ვინცა მისთვის ხართ იცოდეთ, თაეი აქეს თქვენთვის მონებად.
არ მნდომი არცა მას უნდა უგბილი შესაგონებლად.
ქნელი ადელი სჩანს გაბედვით, ღრმა გავლა გასაფონებლად.
როს ცხენზე ნახაეთ, თქვენც იტყვით, ერთ კაცად ესეც კმარისო,
გაგონილს[ა] სჯობს ნახული, მისთვის არ გაიკმარისო,
ნადირობის დროს ნადირმან გარეთ ვერ, გააკარისო,
და მკეცი კარს შიგნით შერბოდეს, ვიციით ისარი გვკარისო.

სიმკნე, ჰკუა და გონება მას საშივ შეუკრებია.
მსმენთათვის სიტყუის სასმენად იტყვით რომ შესამცნებია,
თუ მას არუქენოს სხვისათეი[ს], სხვისაგან მას არ ვნებია
და ქნელის საქმის ქნა ამისგან ადვილად შესაძლებია.

ჯერ კაბუვი არს, არ არის ოცდა ათის წლის მეტია,
ინახთათვის ტურფა სანახი, შევნებით შესამქ[უ]რეტია,
ლხინს მოყვრობს, სევდა გულთაგან არა აქეს დაუშრეტია,
ომის დღეს მისთა მებრძოლთა დამცემი, დამარეტია.
მამაცად არის მებრძოლი, რახმთ ურცხუნად შემნაზავია.
დროშისა ზურგი მაგარი, მტერზე მან არყოს ზავია,
სჯობს გვართა ნამუსისათვის, რომ ისახელოს თავია,
მებრძოლთა სისხლის მორეესა შიგან აცუროს ნავია.

დასასრულ, ხელნაწერი გადიწერილია ცნობილი პოეტის იოსებ
ტფილელის მიერ, როგორც გამოირკვა მის ხელთან შეკერების შემ-
დეგ. ტფილელი თავის დროს ცნობილი იყო, აგრეთვე, როგორც
კალიგრაფი (საქ. სიძე. II, 97—99, 483 და სხვ.).

4. ხელნაწერის პირველი მეპატრონე

ვინ არის ჩვენს ხელნაწერში მოხსენებული წიგნის პირველი მე-
პატრონე ზაზა სარდალსახლთუხუცესი?

სახელს „ზაზა“ XVIII ს.-ში ზოგჯერ ატარებენ გვარეულობანი:
სოლოლაშვილები, თარხნიშვილები, ბარათაშვილები, გაბაშვილები,

გედევანიშვილები,* ამირეჯიბები და, ბოლოს, თვით კახეთის თავადები—ანდრონიკაშვილები. მაგრამ მათზე ძველად ამ სახელს ატარებდნენ ციციშვილები, და იგი მათ საგვარეულო სახელად ითვლებოდა XV—XIX ს-ის პირველ ნახევრამდე.

ეს სახელი ციციშვილებმა გამოიტანეს მათ პირველ მოსახლეობის სამყოფი ადგილიდან—შავშეთიდან. XV საუკუნეში, სახელდობრ, 1467 წელს, ციციშვილებმა დასტოვეს შავშეთი და მეფე კონსტანტინეს ბრძანებით ზემო ქართლში დაიკავეს ახალი სამყოფი ადგილი—საციციანო ანუ ხვედურეთისა და ქარელის რაიონი (დაახლოვებით გორიდან ბორჯომის ხეობამდე, მარცხენა მხარე ზემო ქართლისა) ორბოძლელთა ყოფილი მამული. პირველი ჩამოსული და დასახლებული ზემო ქართლში და დამწყები ქართლის ციციშვილებისა იყო ფანასკერტელი ზაზა ციციშვალი (ც. არქ. № 64), და მის შერე სამი საუკუნის მანძილზე ციციშვილთა გვარში ეს სახელი არ გამოლეულა, ალბათ, ამ შორეული წინაპრისა და გვარის ახალი მამამთავრის ზაზან საპატივემოდ.

ამნაირად, ეს სახელი ციციშვილებში უნდა ვეძიოთ, რადგან იგი პირდაპირ მათი გვარის საკუთრებაა, და თუ შემდეგში სხვა თავდაზნაურთა გვარებშიც გაჩნდა ეს სახელი, იგი გადასულია ციციშვილებიდან, რადგან შავშეთიდან ზაზას ჩამოსვლამდის სახელი ზაზა ქართლში არ იყო ცნობილი და გავრცელებული.

ხოლო რადგანაც ჩვენი ხელნაწერი პალეოგრაფიულად უდაოდ XVII საუკუნისაა, ამიტომ მისი მეპატრონეც ამ საუკუნეში უნდა ვეძიოთ.

საერთოდ სახელი „ზაზა“ ციციშვილთა გვარში მეტად გავრცელებული ყოფილა XVII ს-შიც. ასე, ამ დროს ცხოვრობდა ხუთი ციციშვილი ზაზას სახელწოდებით:

პირველი ზაზა: 1609 წლის გმირი—ყირიმელ თათრებთან ბრძოლაში, მოკლული მეტეხის ბოლოს (დიდმოურავიანი, ⁸/₁₀₀, 110, 111, 112 კმ-ლიძის გამოც.).

მეორე: ძმა სახლისუხუცესის ციციშვილის ყაიასი, რომელიც 1648 წ. მოუკლავს ყაიას შვილს იესეს (ს. ს. № 838).

მესამე: პოეტის ნოდარ ციციშვილის ძის ფარსადანის უფროსი შვილი ზაზა (ქრონ., II, 511; წ. კ. № 7223; ც. არქ. სიგ. ფ. № 51—101).

მეოთხე: ზაზა ციციშვილი, „სპასკეტი საბარათიანოსი“, სარდალ

---

* XVIII ს. პირველ მეოთხედში ცნობილია გედევანიშვილი „ზაზა მცხეთისა სარდალი“, რომელსაც თავი მოჰყვითა ვახტანგ VI-მ, განჯახე გალაშქრებისას (იხ. „მოხსულა ანუ მგზავრობა იონა რუისისა მიტროპოლიტისა, გვ. 158, ტფ. 1852 წ.).

სახლთუხუცესი, ძე სარდალ სახლთუხუცესის პაპუნასი (საქ. სიძგ. II, 422, 133; ქ. ცხოვრება, II, 53, 59; ქრონიკები, II 422, 748; წ. კ. 534; ც. არქ. № 20—32; 51—74; 51—82).

მეხუთე: ამ ზაზას შვილის უთრუთის ძე—ზაზა, რომელიც ჩანს XVII ს. მიწურულში (ც. არქ. სიგ. ფ. № 51—72, 51—77, 51—90; საქ. სიძგ. III, 455; წ. კ. № 91).

რადგან ჩვენს ხელნაწერში იხსენიება იოსებ ტფილელი, XVII ს. მეორე ნახევრის მოღვაწე, რომელმაც „სარდალ სახლთუხუცეს ზაზას“ შეკვეთით გადაწერა ჩვენი ხელნაწერი, რასაკვირველია, მის პატრონად ვერ მივიჩნევთ პირველ ზაზას, რომელიც 1609 წ. მოპკლეს; ვერც მეორე ზაზას, რომელიც 1648 წ. მოუკლავთ, ვერც მესამე და მეხუთეს, რომელნიც მხოლოდ საუკუნის მიწურულ წლებში იხსენიებიან. და რაკი ხელნაწერის პირველ პატრონად ის ზაზა ციციშვილი უნდა მივიჩნიოთ, რომელიც XVII ს. ცხოვრობს, როგორც იოსებ ტფილელის თანამედროვე და თან სარდალ სახლის უხუცესის სახელს ატარებს, ცხადია, საფუძვლიანი შესწავლის შემდეგ ჩვენი ყურადღების ფარგალში რჩება ერთადერთი—მეოთხე ზაზა სარდალ სახლთუხუცესი, ცნობილი, როგორც ციციშვილთა-სავარეულო აქტებით, ისე ვახუშტით.

ზემოთ მოხსენებული მეოთხე ზაზა და ჩვენს ხელნაწერში მოხსენებული „სარდალ სახლთუხუცესი ზაზა“, ჩვენის აზრით, ერთი და იგივე პიროვნებაა. XVI—XVIII ს-ში ჩვენ არ ვიცით არც ერთი ზაზა, რომელიც სარდალ სახლთუხუცესობის შეერთებული ტიტულით იხსენიებოდეს.

რომ ჩვენი ხელნაწერის პირველი პატრონი ზაზა მართლაც სარდალია, მეომარი და არა მეფე, ან სასულიერო პირი, ანუ მდაბიოვინმე, ამას მშვენიერად გვიდასტურებს თვით ხელნაწერის გადამწერის ხოტბა, ზაზასადმი მიმართული; მისი დახასიათებით, ზაზა არის „მამაცად მებრძოლი,“ რაინდი, შემკული მხედარის ყველა ატრიბუტებით. „ომის დღეს მისთა მებრძოლთა დამცემი, დამარეტი“ და, ბოლოს, იგი არის „დროშისა ზურგი მაგარი“, ე. ი. სარდალი.

ყველა ამ მოსაზრებათა შემდეგ დაჯერებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ჩვენი ხელნაწერის პირველი მეპატრონე სარდალ სახლთუხუცესი ზაზა პაპუნას-ძე ციციშვილი ყოფილა.

5. ზაზა ციციშვილი

ჩვენი ხელნაწერის სწორი დათარიღებისათვის სათანადო მნიშვნელობა ეძლევა ზაზას პიროვნებას და მისი ცხოვრების წლების დადგენას.

ვინ იყო ზაზა ციციშვილი?

ისტორიული საბუთების მიხედვით, ზაზა სარდალ-სახლთუხუცესი იყო ძე „სახლის უხუცესის და სარდარის“ პაპუნა-ბეგ, პაპუნა „ქვემო ციციშვილისა“ (იხ. საქართველოს სიძველენი, II, 422), რომელიც ხსენებულ თანამდებობაზე მოჩანს 1650—1663 წლებში (იხ. საქ. სიძვ. III, 145; ს. ს. სიგ. ფ. № 830 ცენტრარქივის სიგ. ფონდი, № 27—160; ქრონიკები, II, 471).

ვიდრე გადავიდოდეთ ზაზას პიროვნების დახასიათებაზე, რამდენიმე სიტყვით შევუბნოთ მის ოჯახს, კერძოდ, მამას, პაპუნას. პაპუნა ციციშვილი საბუთებში პირველად იხსენიება 1624 წელს (იხ. ც. არქ. სიგ. ფ. № 27—161; საქ. სიძვ. II 62), უკანასკნელად 1653 წელს (ც. არქ. სიგ. ფ. № 27—160).*

ახალგაზრდობაში იგი ქართული ფეოდალური არისტოკრატის იმ ნაწილს ეკუთვნოდა, რომელმაც შაჰ-აბასის დროს პოლიტიკური მიზეზების გამო სახელისა და დიდებისათვის ყაენის კარზე არჩია სამსახური და რომელთა შესახებ გიორგი სააკაძე 1620 წელს ამბობდა: „დღესაც სრულ საბატონს ქართველთ კაცის შეილები იქ არიანო“ (საქ. სიძვ. II, 56). 1634 წ., როდესაც ქართლის ტახტის დასაპყრად ერანის ლაშქრით მომავალი მეფე როსტომი წამოვიდა საქართველოში, ფარსადან გორგიჯანიძის სიტყვით, პაპუნა ციციშვილიც თან ხლებია სხვა ერთადერთ ქართველებთან ერთად (ფარს. გორგიჯანიძის ისტორია, 32), და შემდეგში შესაფერისადაც უმსახურნია, რის გამო როსტომი მას „ერთაგულსა და თავდადებით ნამსახურს“ უწოდებს (ს. ს. № 791).

სხვათაშორის, 1658 წ. საბარათიანოსა და საციციანოს ლაშქარით პაპუნა მონაწილეობდა ბანძის ბრძოლაში, როცა როსტომმა ზემო ქართლის ლაშქარი შიანველა ლიპარიტ დადიანს აღექსანდრე III იმერთა მეფის წინააღმდეგ (საისტ. საეთნ. 381; ფ. თაყაიშვილი, საისტორიო მასალანი, 46). როსტომის გარდაცვალების შემდეგ ვაბტანგ V-ს—შაჰნავაზს, პაპუნა ყაენთან გაუგზავნია ქართლის მეფობის დამამტკიცებელ რაყამის ჩამოსატანად. იგივე ყოფილა მარიამ დედოფლის მოციქული ყაენთან. როსტომის გარდაცვალების შემდეგ (1658 წ. 18 ლკინობისთვის), როცა დედოფალი მარიამ ყაენის მარაშხანაში უნდა წაყვანათ, „პარიზის ქრონიკის“ (უეთნ. ფ. გორგიჯანიძის) სიტყვით, დედოფალმა სიბერის იშვანად თავისი თეთრი თმა ყაენს გაუგზავნა „აქედან ნუ დამძრავთო“, თმაცა და წიგნიც ციციშვილს პაპუნა სარდალს მისცეს, ჩაურად გაისტუმრეს. პაპუნა სარდალი ადრე ჩასულიყო. ყაენს სწყენოდა როსტომ მეფის სიკვდილი, დედოფლისა დიად ბეგრი დედაკაცობა უამბო და თმა თეთრი უჩვენა. ყაენმა დედოფალიც შეიწყალა და ვაბტანგსაც ქართლი დაუმტკიცა. „მალე გამოისტუმრეს პაპუნა, საბახალწლოდ მოვიდაო“ (პარიზის ქრ... 64), ე. ი. 1659 წ. 1 იანვრისთვის. პაპუნას თავის დროინდელ სახოგადობებში მოაბებული ჰქონია რეპუტაცია გულოვანი და დარბაისელი ადამიანისა. ერთ დოკუმენტში იგი იხსენიება, როგორც „სახელოვანი, სახელგანთქმული, მრავალჯერ სახელოვნად ომ გამარჯვებული, ღვთისაგან და დიდთა კლმწიფეთაგან ღირსად სამართლად პატივცემული, სწორუპოვარი და სიკეთეზედან ჰქვა უნაკრული“ (ს. ს. სიგ. ფ. № 13158). ასეთი იყო პიროვნება, ზაზას მამის—პაპუნა ციციშვილისა.

* პაპუნა იხსენიება აგრეთვე შემდეგ დოკუმენტებში: საისტ. საეთნ. სიგ. ფ. № 10027; (1634 წ.), პარიზის ქრონიკა, გვ. 32 (1658 წ.), საქ. სიძვ. II, 62, 90, III, 145, საქ. სიძვ., II, 422, (1661 წ.), იქვე, 90; ც. არქ. სიგ. № 27—160 (1663 წ.); ფ. კ. № 830.

ზაზა განთქმული ვაეკაცი ყოფილა თავისი დროისა. მაგ., 1664 წ. ბრძოლაში, როდესაც შაჰნავაზს და მის შვილს კახთა მეფე არჩილს ღამით თუშებისა და კახთა რაზმით კახეთის მემკვიდრე ერეკლე თავს დაესხა, მაშინ დამხდურთა მხრივ ზაზამ დიდი გაბედულობა გამოიჩინა. როცა მეფეთა ამაღლა ივლტოდა, მაშინ, ვახუშტის სიტყვით, ზაზამ თუშები მარტომ შეაყენა: „არამედ მისლვისა სპათასა, ეკუთნენ ძლიერად და შემუსრა ბრძოლითა ზაზამ შუბი ხუთი.“ (ქართლის ცხ., II, 53). ზაზას ვაეკაცობას ხსენებულ ბრძოლაში ასე აღტაცებით გადმოგვცემს მგოსანი ფეშანგიც „შაჰნავაზიანში:“

სარდარი ზაზა მიუდა, ცხენ მალედ ვითა მებია;
ცისა ელუასა უფუნდა, იგ მისგან დანაკებია;
შვიტრა, ჯარი გაწყუიტა, არ მოუცუალა ფეკია;
კაცი კაცსა ჰკრა სროლითა, თიოქმის ლახუარსა ეხია,

¹⁰²|110x

შეუტივეს წინა ჯართა, ვინცა იყო კაცი ქუელი;
მღივანბეგი შეერივა, მწარედ იბრძვის სისხლთა მღურელი;
მასთან ზაზა სპასალარი მიმუქართბს ტახტთა მტუელი;
მივიდენ და წამოყარეს, კვლავ გაიკრეს ხმალსა ხელი.

(¹⁰³|100x ¹⁰⁴:102x).

ჩვენი ხელნაწერის გადამწერელიც ხომ ასე ამკობს ზაზას გულადობას:

ომის დღეს მისთა მებრძოლთა დამცემი, დამარეგია,
მამაცად არის მებრძოლი, რაზმთ ურცხვნად შემნახავია,
დროშისა ზურგი მაგარი, მტერზე მან არ ყოს ზავია;
მებრძოლთა სისხლის შორევესა შიგან აცუროს ნავია.

ბუნებრივია, რომ სულ ახალგაზრდა ზაზას ჯერ კიდევ როსტომ მეფის ყურადღება დაუმსახურებია. ასე, მაგ., პაპუნასთან ერთად როსტომი აღნიშნავს ზაზას „ერთგულსა და თავდადებით ნამსახურობასაც“ (ს. ს. სიგ. ფ. № 791). სარდალ სახლთუხუცეს ზაზას ბრწყინვალე კარიერისათვის ხელი უნდა შეეწყოს მის ფართო ნათესაურ კავშირსაც სამეფო სახლთან. იგი მეფის ახლო ნათესავი ყოფილა, სახელდობრ, შაჰნავაზის ბიძაშვილს, დედისიძემდის პირმშო, მამასადამე, მეფის დისწული, ხოლო ზაზას დედის დის მეუღლე იყო ცნობილი გიორგი არაგვის ერისთავი, რომლის შვილები მეფისაგან დამოუკიდებელ საქმიანობასაც კი აწარმოებდნენ ერანის მფლობელთან. და ბოლოს, ზაზას ბიძა დედის მხრივ იყო საქართველოს კათოლიკოზ-პატრიარქი დომენტი, შაჰნავაზის ბიძაშვილი (ძე—ზაზას პაპის ქაიხოსრო მუხრან ბატონისა), რომელიც მეფეზე დიდ გავლენას ახდენდა.

სახელითა და დიდებით გალალეებული ზაზა სარდალი ტიპიური წარმომადგენელია ფეოდალურ-სეპარატული ჯგუფებისა, იმ ძლიერ-

რი პარტიისა, რომელიც დაჟინებით ებრძოდა მეფის უფლებას. ძლიერ მეფე ვახტანგს გადაუწყვეტია ზაზას დატუქსვა, მაგრამ შესმენილი ზაზა მოყვანის ღროს მემკვიდრე გიორგის მოუკვლევინებია. ზაზას მკვლელობის ამბავი ჩვენ ვახუშტის გადმოცემით ვიცით.

„ხოლო განდიდნა და იქცეოდა ამაყად ზაზა სპასპეტი მეფესა ზედა. ამისთვის ინება მეფემან წვრთნა მისი და მოიყვანა იგი. არამედ ძემან მეფისაგან გიორგიმ, რომლისათვის შეესმინათ, უგვანად ისება შეპყრობა მისი, ხოლო იგი (ე. ი. ზაზა) მოწვდილითა ხანჯლითა მიეტევა მონათა მისთა და მოჰკლა ფაეღნიშვილი. ამისათვის მოჰკლეს იგიცა ბრძანებით გიორგის მეფის ძისათა... მსმენელი ამისი დამძიმდა მეფე ფრიად, ვინადგან იყო ნათესავი, გარნა იტყოდინ მართლისა ამის სისხლისათვის იქმნა შფოთნი ესე ძეთა მეფისათა შორის, ვითარცა დავეითისა“ (ქართლის ცხოვრება, II, 55).

ასე აქვს გადმოცემული ზაზას ტრაგიკული სიკვდილი ვახუშტის, რომელიც თუმცა ძმისწულისშვილი იყო ზაზას მკვლელის გიორგისა, მაგრამ იგი მიუღდგომლად გადმოგვცემს ფეოდალური საზოგადოების აზრს, რომ ზაზა უდანაშაულო იყო, მართალი და რომ შემდეგში,—შაჰნავაზის შვილების უბედური დასასრული (გიორგის ტრაგიკული სიკვდილი ყანდაარში, არჩილის გადახვეწა რუსეთში, ლევანის და ლუარსაბის ერანში სიკვდილი, არეგ-დარევა მსგავსად ბიბლიური დავით მეფის შვილებისა) ზაზას უსამართლოდ დასჯის მიზეზით მოხდაო.

რაკი ზაზა მოუკლავთ, როგორც სახელმწიფო მოღალატე, კანონით მის დასჯას ქონების კონფისკაციაც უნდა მოჰყოლოდა. ერთი დოკუმენტი მართლაც გვიდასტურებს ზაზას სახლის აკლებას. ზაზას სიკვდილის შემდეგ ხანებში მისმა შვილმა უთრუთმა და ძმამ ზაალმა, როცა ისინი საგვარეულო მამულებს ედავებოდნენ ნათესავ ციციშვილებს, სამართალში განაცხადეს, რომ ჩვენი სიმართლის დამამტკიცებელი საბუთების წარმოდგენა არ შეგვიძლიაო, „ალარ გვაქსო, რომე, როდესაც სარდალი ზაზა მოკლესო, მაშინ შაჰნავაზ მეფემ ჩვენი ქონება აიკლო და სიგლები და მისი საპასუხო წიგნები მაშინ წაგვიხდაო“ (იხ. ც. არქ. სიგ. ფ. № 51—111). რასაკვირველია, მეფის იასულები სიგელებთან ერთად წიგნებსაც დაიტაცებდნენ, მით უმეტეს ძვირფასად შემკულს ვეფხისტყაოსანს, და რაკი დასჯილის ქონება სახელმწიფო დანაშაულობისათვის მეფისა იყო, ახლა ცხადი ხდება, თუ ზაზა ციციშვილის საკუთრებაში მყოფი ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერი საიდან ჩაუვარდა ხელში შაჰნავაზის ერთ-ერთ შვილს ლევანს, რომელსაც ზაზას სახელი,

როგორც კომპრომეტული, ამოუფხეკიენებია და თავისი ჩაუწერი-
ნებია.

ასეთი ყოფილა ცხოვრება ჩვენი ხელნაწერის პირველი შეპატ-
რონისა, რომელსაც დიდი ხანი აღარ უცოცხლია ხელნაწერის შე-
კვეთისა და შემკობის შემდეგ.*

როგორც უნდა ვიფიქროთ და ყინცვისის ეკლესიის ეპიტაფი-
იდანაც ირკვევა, „თავადთ უთავადესი“ ზაზა ციციშვილი „[მამუ]-
ლისა, ქონებისა და დიდების პატრონი“ ყოფილა (ქრონ., II, 478),
და რასაკვირველია, მას არ გაუჭირდებოდა ჩვენი ხელნაწერის ასე
მდიდრულად შემკობა. საგულისხმოა, რომ ზაზას ინიციატივა და
შემკვეთლობა ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერისა შემთხვევითი არ ყო-
ფილა და წიგნის მეცენატობა მის ოჯახს საერთოდ თურმე ახასი-
ათებდა. ასე, მის ძმას ზაალს, 1661 წ. გადაუწერიანებია და მდიდ-
რულად „უნაკლულო და ყოვლითურთ აღსრულებული ჯაზულითა
და დახატვითა“ წიგნი „ჟამნ-გულანი“.**

მაგრამ უფრო მრავლის მთქმელია ის ფაქტი, რომ სარდარ ზაზა
ციციშვილის ოჯახი მკიდროდ დაკავშირებულ იყოფილა ლიტერა-
ტურულ ტრადიციებთან. მაგ., ზაზას ახლობელი ნათესავია ნოდარ
ციციშვილი (ცნობილი პოეტი 1650-იან წლებისა, „ბარამ გურის“
მთარგმნელი), პოეტი არჩილი, მაშინ კიდევ ჯერ ყრმა სულხან ორ-
ბელიანი და თვით ნანუჩა ციციშვილი.

ამ ფაქტების შემდეგ მისახვედრია, თუ საიდან უნდა მომდინა-
რობდეს ზაზას ლიტერატურული ინტერესები.

დასასრულ ერთი შენიშვნა: თუ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ვეფ-
ხისტყაოსნის ცნობილი ინტერპოლატორი ნანუჩა ანუ მანუჩარ ცი-
ციშვილი, მართლა ციციშვილია*** და მისი ცხოვრების დრო XVII ს.

* სხვათაშორის, შენახულა ზაზას ეპიტაფია სოფ. ყინცვისის ნიკოლოზის ეკ-
ლესიაში. მეტად დაზიანებული წარწერა წაუკითხავს თედო ქორდანიას (ქრონი-
კები, II, 478), რომელსაც რატომღაც იგი 1661 წლის ქვეშ მოუქცევია.

** აი გულანის მინაწერი: „მე სასოწარკვეთილმა და არა კეთილად მოღვა-
წემა, მე ცოდვილთა უნარჩევებსა და უნანულმა, ფრიად ცოდვილმა ფანასკერ-
ტელმა ციციშვილმა სარდარის—პალატო-უხუცის პაპუნას ძემან ზაალ და თანა-
შეცხედრემან ჩვენმან ასულმან ამირაჯიბისმან ბატონმან მარიამ, ვიგულეთ და
ვიგულისმოდგინეთ და აღვაწერიანეთ წმინდაჲ ესე და სულთა განმანათლებელი
უნაკლულო და ყოვლითურთ აღსრულებული ჯაზულითა და დახატვითა ესე ჟამნ-
გულანი სულისა ჩვენისა საოხად და ძეთა ჩვენთა სადღეგრძელოდ და სასურველ-
ლისა ჩვენისა მშობლისა სასულიეროდ და მოსახსენებლად, ქართველთ მეფის დის
დედის-იმედის საოხად“ (ე. თაყაიშვილი, საისტორიო მასალები, წ. II, გვ. 49).
მინაწერი 1651 წელს ეკუთვნის.

*** ნანუჩას ციციშვილობა ჩვენ ვიციით მხოლოდ ბროსეს ცნობით: „ერთი ვინმე
ციციშვილი ყოფილა ნანუჩად ხედწოდებული ვახტანგ VI-ის მეფის წინა“ (ვეფ-
ხისტყ. 1841 წ. გამოც., XIV).

პირველ ნებეუარს მივაცუთენოთ (კ. კეკელიძე, ლიტ. ისტ., II), მაშინ საბუთების მიხედვით (ც. არქ. სიგ. ფ. № 72) ირკვევა, რომ ნანუჩა ანუ მანუჩარ ციციშვილი ზაზას ახლო ნათესავი ყოფილა, სახელდობრ, მისი სიმამრი, რადგან ზაზას მეუღლე ბატონი ანუკა, „სახლთუხუცესი“-ს მანუჩარ ციციშვილის ასული ყოფილა.

შესაძლოა ამ გარემოებითაც აიხსნებოდეს ჩვენს ხელნაწერში ნანუჩას სტროფების დაზუსტებით მოთავსება ავტორის სახელის აღნიშვნით?

6. ხელნაწერის დათარიღებისათვის

რაკი გამოვარკვიეთ ჩვენს ხელნაწერთან დაკავშირებული ზაზა ციციშვილის ცხოვრების დრო, ახლა შეგვიძლია თვით ხელნაწერის დათარიღებაზე ვიმსჯელოთ.

რადგან ხელნაწერში ზაზა მოხსენებულია „სარდალსახლთუხუცესობით,“ ამიტომ ვფიქრობთ, რომ გადამწერის თარიღის დასადგენად საჭიროა გამოირკვეს, თუ სახელდობრ რომელ წლებში ეჭირა მას ეს ორივე თანამდებობა. 1661 წელს ელიზბარ სოლოლაშვილის ნასყიდობის წიგნში მოწმებდად მოხსენებული არიან: ციციშვილი სახლისუხუცესი და სარდალი პაპუნა ბეგ, მისი შვილი ზაზა და ზაალ (საქ. სიძე., II, 422). ამ საბუთის მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ დროისთვის ზაზას არაერთი სახელი არა სქერია, რადგან სარდალ სახლთუხუცესობით მოხსენებულია მხოლოდ მისი მამა პაპუნა. იმავე დროს ზაზა, როგორც სარდალი მოჩანს 1664 წლის ბრძოლაში, კახეთში, როცა შაჰნავაზს და მის შვილს კახთა მეფე არჩილს დამით თავს დაესხა ერეკლე ბატონიშვილი. მაშასადამე, საბარათიანოს სარდლობა ზაზას მიუღია 1661 წლის შემდეგ, 1661—1663 წ. შუა. მაგრამ ზაზა იხსენიება აგრეთვე სახლთუხუცესად, ხოლო ეს სახელი მამის სიკვდილის შემდეგ უნდა მიეღო. ზაზას მამა პაპუნა კი 1663 წ. შემდეგ აღარ იხსენიება. მაშასადამე, ზაზას მიერ სარდლობისა და სახლთუხუცესობის მიღება 1661—1663 წ. უნდა მივაცუთენოთ. შესაძლოა ისიც ვიფიქროთ, რომ ზაზა სარდლობდა მოხუცებული მამის სიცოცხლის დროს, 1658 წლ. შემდეგ, როდესაც პაპუნა სასტიკად დამარცხდა ბანძაში და მთელი თავისი ლაშქარი სამეგრელოში ტყვედ ჩატოვა?

როდის მოჰკლეს ზაზა?

ვახუშტი გადმოგვცემს, რომ ზაზას მოკვლის შემდეგ საბარათიანოს სპასპეტობა ანუ სარდლობა თამაზ ყაფლანიშვილს მისცეს. რაკი არც მატინეს, არც ქრონიკებს და არც საბუთებს არ შეუწინააღმდეგებ ზაზას მკვლელობის დრო, ამიტომ ჩვენ ჯერ უნდა გამო-

ვარკვიოთ წელიწადი თამაზ ყაფლანიშვილის მიერ სარდლობის მიღებისა, ამ თარიღის მეოხებით გაევიგოთ ზაზას სიკვდილის დრო. მაგრამ, სამწუხაროდ, არც ეს ამბავია არსად დოკუმენტებში პირდაპირ აღნიშნული და იგი მხოლოდ დამხმარე საბუთებით უნდა გამოვარკვიოთ. 1671 წ. ორი საბუთის მიხედვით თამაზ ყაფლანიშვილი ჯერ კიდევ სარდლად არა ჩანს (საქ. სიძე., II, 133; ქრონიკები, II, 487, ქართლ-კახეთის მონასტრების ისტორ. საბუთები, 221), მაგრამ იმავე 1671 წლის ერთ დოკუმენტში (რომელსაც ე. თაყაიშვილი შეცდომით 1676—1688 წლ. აკუთვნებს), თამაზი უკვე იხსენიება სარდლად (საქ. სიძე., II, 186). ამ დოკუმენტს ჩვენ ვათარილებთ 1617 წლით მისთვის, რომ ამ საფიცრის წიგნში თამაზი თავის მამას ყაფლანს ცოცხლად იხსენიებს: „სანამ ჩუენი მამა... ცოცხალი იყოს, მათი სიტყვის მორჩილნი ვიყვენთო“ (გვ. 187), ხოლო თვით ყაფლანის ეპიტაფიის მიხედვით კი ყაფლანი სწორედ ამავე 1671 წელს გარდაცვლილა.*

რაკი 1671 წლის სამს დოკუმენტში თამაზი სარდლად არ მოჩანს და იმავე დროს იგი სწორედ ამ წელიწადს იხსენიება პირველად ამ თანამდებობით, უნდა დავასკვნათ, რომ თამაზ ყაფლანიშვილს სარდლობა 1671 წ. მეორე ნახევარში მიუღია, ზაზა ციციშვილის მკვლელობის შემდეგ.

მაგრამ ერთი დოკუმენტის (ე. არქ. № 70) მიხედვით შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ ზაზა მოუკლავთ არა 1671 წ. პირველ ნახევარში, არამედ 1670 წელს. ხსენებული დოკუმენტის მიხედვით, რომელიც დათარიღებულია 1671 წ. 1 თებერვლით, ზაზას მეუღლე ბატონი ანუკა ყიდულობს მამულს. ეს დოკუმენტი გვაფიქრებინებს, რომ 1671 წ. 1 თებერვლისთვის მისი ქმარი, ოჯახის უფროსი სარდალი ზაზა ცოცხალი აღარ არის, იგი უკვე მოკლულია და ოჯახის საქმიანობას მისი თანამეცხედრე განაგებს.

ამრიგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ზაზა ციციშვილი, რომელიც უკანასკნელად 1669 წ. (ე. არქ. № 82) და 1670 წ. საბუთში ჩანს (საქ. სიძე. II, 133), 1670 წ. ან 1671 წლის პირველ ნახევარში მოუკლავთ. ასე, ზაზა ციციშვილი სახელმწიფო მოღვაწედ, კერძოდ, სარდლად და შემდეგ სახლთუხუცესად ჩანს 1659—1663—1670—1671 წლების განმავლობაში.

მაგრამ ჩვენი ხელნაწერის დათარიღებისათვის ზაზა ციციშვილის პიროვნების დროის გამორკვევასთან ერთად ასეთივე მნიშვნელობა ეძლევა ხელნაწერთან დაკავშირებულ მეორე პიროვნებას, პოეტს იოსებ ტფილელს. ჩვენს ტექსტში მოიპოვება ორი ჩანართი,

* გ. ჩიტაია, პითარეთისა და გუდარეხის საფლავის ქვები: „საქართველოში მონაშენი“ III გვ. 119.

სახელდობრ, ავთანდილის და ტარიელის ანდერძები, რომელთა ავტორად მოხსენებულია იოსებ ტფილელი. თავი რომ დაეანებოთ იმ გარემოებას, რომ თვით ხელნაწერი იოსებ ტფილელის მიერ არის შესრულებული, ჩვენ ხელნაწერში იოსებ ტფილელი სამჯერ არის ნახსენები, მაშასადამე, როცა ეს ხელნაწერი გადაწერილია, იოსები უკვე ტფილელის სახელწოდებას, ტიტულს ატარებდა, ე. ი. უკვე თბილელი ყოფილა, ანუ თბილისის მთავარეპისკოპოსი.

რომელ წელს მიიღო იოსებ სააკაძემ (დიდმოურავიანის ავტორმა) თბილისის კათედრა? ისტორიული დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ იოსების წინა მოადგილე თბილისის კათედრაზე, ელისე საგინაშვილი* უკანასკნელად იხსენიება თბილელით 1658 წ. 10 აპრილს. ერთი ცნობით, იმავე წლის ნოემბერშიც იგი ცოცხალია,** ფარსადან გორგიჯანიძის გადმოცემით, როცა როსტომ მეფე კვდებოდა (ნოემბრის შუა რიცხვებში), კახეთის ტახტის პრეტენდენტმა ზაალ ერისთავმა თავის შემცილეს ვახტანგ მუხრან-ბატონს (მომავალ შაჰნავაზ მეფეს) მოაგონა ძველი პირობა და თვით ფარსადანისვე პირით შეუთვალა: „ჩვენ შუა დამხდომი ნოდარ მომკვდარაო, მაგრამ თურმან და თბილელი ცოცხალნი არიანო“ (გორგიჯანიძის ისტ., ს. კაკაბაძის რედ., გვ. 60). ელისე საგინაშვილმა თბილელითა 1623—1624 წლ. მიიღო და, ცხადია, 1658 წ. ღრმა სიბერეში იქნებოდა შესული და დიდხანს აღარ უნდა ეცოცხლებინა. პლ. იოსელიანის ცნობით, იოსებს თბილელითა როსტომმა მისცა (დიდმოურავიანი, 1851 წ.),¹ როსტომი კი 1658 წ. 18 ნოემბერს გარდაიცვალა. მაშასადამე, თუ ეს ცნობა სარწმუნოა, და, ერთი მხრით, რაკი ამ წელს ელისე ისე იხსენიება თბილელად, ხოლო, მეორე მხრით, როსტომი კვდება ნოემბერში, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ იოსებს თბილისის მიტროპოლია 1659—1660 წ. წ. მიუღია ვახტანგას მიერ, რომელსაც იოსები ნათესავად მოხვდებოდა. რამდენად მართალია პ. იოსელიანის ცნობა და რამდენად სანდოა წყარო, რომელსაც ის ემყარება, არ ვიცით. ეს კია, რომ ელისე თბილელი 1658 წლ. (ქრონიკ., II, 437 წ. კ. № 5162) შემდეგ მართლაც აღარც ერთ დოკუმენტში აღარ იხსენიება, ხოლო 1661 წ. თბილელად უკვე იოსები მოჩანს.**

* ცნობილი მოგზაური, რომელმაც 1634 წ. მოიარა მცირე აზია, იყო იერუსალიმში, ხოლო 1640 წ. ათონზე.

** წ. კ. № 5162, გვ. 1090; ქრონიკები, II, 465; ქართლ-კახეთის მონასტრის ისტ. საბუთები, 211.

*** ს. ს. სიგ. ფ. № 50; სააკაძე იოსებ პირველად იხსენიება 1655 წ. 1 თებათვეს (იხ. ს. ს. სიგ. № 19), ხოლო ტფილელად—1661—1688 წლებში. იხ. ს. ს. № 50 (1661 წ.); ისტორიული საბუთები, ს. კაკაბაძის გამოც., IV, 43 (1665 წ.); ქრონიკები, II, 483; გუჯარები, ა. ხახანაშვილის გამოცემა, გვ. 3; ქართლ-კახეთის მონასტრების ისტორიული საბუთები, 213 (1666 წ.); წ. კ. ბაკრაძისეული ხელნა-

რაკი 1661 წ. ადრე იოსების თბილელობის დოკუმენტი ჯერ-ჯერობით არ მოგვეპოება, ამრიგად, იოსების მიერ თბილელობის მიღებაც დაახლოებით ზაზას სარდლობის მიღების წლებს, 1658—1661 წ. ხვდება.*

ხელთნაწერთან დაკავშირებულ ორი პიროვნების, ზაზა ციცი-შვილის და იოსებ ტფილელის ცხოვრების და მათი თანამდებობათა თარიღების გარკვევის შემდეგ ჩვენი ხელნაწერის გადაწერის დროდ ჩვენ გვაქვს *Terminus ante quem*—1658—1661 წლები, ხოლო *Terminus post quem*—1671 წლები, მაგრამ ანგარიშგასაწევია მესამე არანაკლებ მნიშვნელოვანი მომენტიც, სახელდობრ, ის გარემოება, რომ ხელნაწერის გადაწერის დროს მისი პატრონი ზაზა ჯერ კიდევ ახალგაზრდა ყოფილა, ოცდაათი წლის მეტი არ არისო:

ჯერ კაბუკი არს, არ არის ოცდა ათის წლის მეტია,—

წერი, № 5162, გვ. 1093, 1094; საეკ. მუხ. № 39, 65 (1667 წ.); საქ. სიძველენი, II, 133; ქრონიკ, II, 487, 492 (1670 წ.); წ. კ. ხელნაწ., № 5162, გვ. 190 (1671წ.) ისტ. საბუთები, IV, 64 (1692 წ.); საქ. სიძვ; II, 97—99 (1693 წ.); საქ. სიძვ., II, 100—102 (1695 წ.). იოსებ მოკლული იკმბა 1688 წ. ბრძოლაში, მუხრანს ხე-მთო, „გზასა ტინისისა“ (იხ. კ. ცხ., II, 59).

სააკაძეების გვარში დიდმოურავიანის ავტორზე ადრე ცნობილი ყოფილა კიდევ დმანელი ეპისკოპოსი სააკაძე იოსებ“, „კარისა წინამძღვარი“, რომელიც იხსენიება 1595 წ. (ქრონიკები, II, 428).

* პროფ. კ. კეკელიძის გადმოცემით, თბილისის კათედრაზე იოსები ჩანს 1662 წლიდან 1686 წლამდე. მაგრამ მას საძნელოდ მიაჩნია, რომ იგი ერთი პიროვნებაა, სახელდობრ იოსებ ტფილელი (ლიტ. ისტ., II, 361, 1921). როგორც ვიცით, იოსები მოკლეს 1668 წელს. და თუ მან ტფილელობა თუნდაც 1662 წ. მიიღო, რატომ არ შეეძლო ან კათედრაზე 26 წლის განმავლობაში დარჩენილიყო? (იოსების წინაპარი ელისე საგინაშვილი დაახლოებით 34—35 წ. ტფილელობდა). პროფ. კეკელიძის ეჭვი იმ გარემოებითაც არის გამოწვეული, რომ 1670 წ. პირველ ნახევარში ტფილელად ვილაც ელისეა მოხსენებულიო, ასახელებს რა თ. გორდანიას მიერ დაბეჭდილ სიგელს 1670 წლ. ქვეშ (ქართლ-კახეთის მონასტრების ისტ. საბუთები, 221), რომელშიც მართლაც ტფილელად ელისეა მოხსენებული. მაგრამ სიგელის თარიღი საბუთად ვერ გამოდგება, რადგან იგი მტდარია. თვით გორდანიას მიერ დასმულია ვარაუდით, როგორც დასძენს—„1670 წ. ახლო დრო. ისააო“ (გვ. 221). გორდანიას თარიღი რომ სწორე არ არის, იქიდანაც ჩანს, რომ სიგელში მოხსენებული კათალიკოსი ქრისტეფორე შეუძლებელია 1670 წ. ამ სიგელის გამცემი ყოფილიყო, რადგან ამ დროს უკვე კათალიკოსობდა დომენტი, ბოლო თვით ქრისტეფორე 1650 წ. გარდაიცვალა. ამასადამაშ, სიგელის საბოლოო თარიღის ვადა 1660 წ. უნდა ყოფილიყო. ე. ი. უკანასკნელი წელი ქრისტეფორეს კათალიკოსობისა. გორდანიას ანაქრონიზმმა პროფ. კეკელიძე შეცდომაში შეიყვანა და ჩვენ შეგვიძლია უარყოფთ რა მისი უსაფუძვლო ეჭვი ვთქვათ, რომ ჩვენი ხელნაწერის გადაწერას, პოეტს იოსებ ტფილელს თბილისის კათედრა ეკირა 1659—1660—1661—1698 წლების განმავლობაში.

გადმოგვეცემს გადამწერი ბოლო სიტყვაში. რაკი როსტომი ზა-
ზას „ერთგულ და თავდადებით სამსახურს“ ჯერ კიდევ 1642—
1653 წლებში იხსენიებს (ს. ს. № 791), მაშასადამე, გადამწერის
განცხადების მიხედვით, დრო ჩვენი ხელნაწერის გადაწერისა ზაზას
სარდალ-სახლთუხუცესობის უფრო პირველ ხანას, ვარაუდით,
1661—1664 წლ. უნდა მივაკუთვნოთ.

ამრიგად, შეგვიძლია ჩვენი ხელნაწერის გადაწერის დრო XVII ს.
60-იან წლებით დავათარილოთ.

7. ხელნაწერის მნიშვნელობისათვის

როგორც პირველხარისხოვანი ძეგლი, იგი დიდი ინტერესების
აღმძვრელია. ამჟამად ჩვენ სრულიად არ ვიძლევიტ მის ტექსტო-
ლოგიურ ანალიზს და ვერ ამოვწურავეტ მის ღირსება-მნიშვნელო-
ბას, რადგან ხელნაწერის კვლევა-ძიება გრძელდება. მანამ კი ყუ-
რადღების მისაქცევია ის გარემოება, რომ იგი ვეფხისტყაოსნის
პირველი გამომცემლის და რედაქტორის ვახტანგის ნაქონი ანუ
მისი სამუშაო ეგზემპლარი თუ ეგზემპლართაგანი ყოფილა, რო-
გორც შემკვიდრებობით მისი მამის ლევანისაგან მის ხელში გადმო-
სული. ზემომოყვანილ პლ. იოსელიანის ტრადიციულ ცნობაში
ნათქვამია, რომ ვახტანგს თავისი გამომცემის ბეკლდის დროს ჩვენი
ხელნაწერიდან უსარგებლია და თითქოს მისი ორთოგრაფიული
შეცდომებიც კი გაუმეორებია (Казань, 1870 წ., № 13).

თუ იოსელიანის ცნობა ზედმიწევნითი გამოდგა და სანდო წყა-
როდან მომდინარეა, მაშინ ხელნაწერში შენახულა ვახტანგის რე-
დაქტორული მუშაობის კვალიც. ასე, აშიებზე უზის ჯერები (+)
ვეფხისტყაოსნის დამატებათა იმ სტროფებს, რომელნიც ვახტანგს
და მის კომისიას, საფიქრებელია, მიაჩნდა ვეფხისტყაოსნის ძირი-
თადი ტექსტის შემადგენელ ნაწილად. პლ. იოსელიანის ცნობის სი-
მართლის შესამოწმებლად საჭიროა ჩვენი ხელნაწერის ტექსტის,
მისი რიგის და ორთოგრაფიული შეცდომების ზუსტი შესწავლა და
შედარება. ხოლო თუ საფუძველიანმა ძიებამ იოსელიანის ტრადი-
ციულ გადმოცემასთან ჩვენი წინასწარი დაკვირვებანიც გაამართლა,
მაშინ თავისთავად გადაწყდება ერთი მნიშვნელოვანი და მეტად
სადაეო პრობლემა: დაბეჭდა ვახტანგმა ვეფხისტყაოსნის უცვლელი
ტექსტი, თუ მან რედაქტორული შემოკლებანი შეიტანა.

ზაზა ციციშვილისეული ხელნაწერის ღირსება, სხვათაშორის,
იმაშიც მდგომარეობს, რომ მან გაგვაცნო ვეფხისტყაოსნის ერთი
ახალი ინტერპოლატორი—იოსებ ტფილელი, რომელსაც რუსთვე-

ლის ტექსტში საკუთარი ნაწარმოებიც ჩაურთავს,—ანდერძები ავ-
თანდილისა და ტარიელისა.

დიდმოურავიანის ავტორი—ბრწყინვალე პოეტი—ლექსის მუსი-
კალობით, ხალხური სიტყვის ტენდენციით და ლაკონიზმით—შე-
საფერად არ არის შეფასებული ჩვენს მწერლობაში, მიუხედავად
იმისა, რომ ტფილელის დიდმოურავიანი ფართო მკითხველ მასებში
თვით უკანასკნელ დრომდე საყვარელ წიგნად იყო მიღებული. ტფი-
ლელის პოეზიას მისი დაუნდობელი მტრებიც კი დიდად აფასებ-
დნენ. თვით საერო მწერლობის უღმობელი და ძუნწი შემფასებე-
ლი ანტონ პირველი ასე ახასიათებს იოსებს:

...გონება მისი ქვემდებარებდა,
თავისუფალ ხნობათა, რომლითაც,
იოსებ კმადლა გამოცდილ იყო სრულად
პიიტოკოსთა ხელოვნებათა მიმართ.

და შემდეგ:

საყუარელ იყო მეფეთა მაშინდელთა,
საყუარელ იყო ერთაცა ყოველთაგან,
აქებდეს მისსა სიბრძნის მოყუარებასა.

მიუხედავად ასეთი პატივისა, რომელსაც კათალიკოსი მიუწყავს
იოსებს, და ცნობისა იოსების პოეტური სახელის რეპუტაციის შე-
სახებ ფეოდალურ საზოგადოებაში, ანტონი ასკენის:

თუმცა დაშურა ამოათათვისო!

ე. ი. ამაოდ, ტყუილად იშრომაო, უბრალოდ დახარჯა თავისი
ღონეო. ასეთი სასტიკი განაჩენი გამოაქვს პოეტის შესახებ კლე-
რიკალური მწერლობის მეთაურს. მაგრამ თვით იოსებიც ასე აყ-
ვედრიდა თავს:

მე შევიქნე ვნაყბედი, სოფლის წიგნის სამ წარმთქმელი...
სოფლის ზღაპრისა წერისთვის შევიქნე დამნაშავეო,
მას დარჩა ჰკუის საუნჯე, ვინც ცრემლით ავსო ნავია...
მე სოფლისა საქმეს მიუყევე, მე ვინა და ამის წვრა...

დღემდე ვფიქრობდით, რომ ანტონის ფრაზა იოსების „ამაოდ
დაშვრომისთვის“ და თვით იოსების მწარე სინანული მხოლოდ
დიდმოურავიანის დაწერით იყო გამოწვეული, რადგან ტფილელ
მიტროპოლიტისათვის, სასულიერო მწერლისათვის საერო ნაწარ-

* იოსებ ტფილელს ეკუთვნის აგრეთვე სასულიერო პოემა „წმიდა ალექსის
ცხოვრება“ (წ. კ. № 1512, გვ. 883—904); „წმიდა კრებათათვის“ (წ. კ. № 281)
ანბანთება (წ. კ. 1512) და სხვ. ზ. ჰიკინაძის ცნობით, იოსებს ეკუთვნოდა დღემ-
დის უცნობი თხზულებანი: 1) სასურველი ვენახი; 2) მოგზაურობა თბილისიდან
ახალციხეში; 3) ლუარსაბ მეფის ცხოვრება (იხ. ქართ. მწერლობა XVII ს-ში, გვ.
33). რამდენად სინამდვილეს შეეფერება ჰიკინაძის ცნობა, არ ვიცით.

მოების დაწერა კომპრომეტულ ფაქტად უნდა ჩათვლილიყო,—ახლა კი ცხადი ხდება, რომ ანტონს და თვით იოსებსაც მხედველობაში აქვთ—დიდმოურავიანთან ერთად (შეიძლება სხვა დაკარგულ საერო ნაწარმოებებთანაც)—ვეფხისტყაოსნის ინტერპოლაციაში მონაწილეობა, სახელდობრ, შიგ რომი მოზრდილი თავის ჩამატება. ანტონ I, ცხადია, არ დაახანებდა თავის გულისწყრომას.

საყოფადღებოა ერთი ლეტალი.

როგორც ვიცით, XVIII ს. მეორე ნახევრის ქართული მწერლობა რეალისტური პრინციპებით ხასიათდება, პოეტები—ფეშანგი, არჩილი, იოსებ და სხვ. იბრძვიან ფეოდალური ლიტერატურის ზღაპრულ-ესთეტიკური ტრადიციების წინააღმდეგ.

თვით ფეშანგიმ პოემაში რეალური პიროვნებების, ცოცხალი ადამიანების საქმე („რაც ენახა“) გაიხადა თავისი შემოქმედების საგნად. რასაკვირველია, ფეშანგის ლიტერატურული შეხედულება უმთავრესად გამომუშავებულია მაშინდელ სალიტერატურო წრეებში, სადაც იგი ტრიალებდა. ფეშანგის მხატვრულ დეკლარაციაში გამოთქმულია იმ დროის ახალი ლიტერატურული პრინციპი, რომლის შექმნა ერთ პიროვნებას არ ეკუთვნის, და მით უმეტეს, ფეშანგის. შაჰნავაზიანის ავტორი არ უნდა ყოფილიყო ერთეული მლალადებელი ახალი ლიტერატურული შეხედულებებისა. ეს მოსაზრება დასტურდება თუნდაც ჩვენს ხელნაწერში იოსებ ტფილელის მიერ ჩამატებული ერთ სტროფითაც, სადაც პოეტი, საგნობრივი გადმოცემის პრინციპის მატარებელი, ასე მიმართავს ვეფხისტყაოსნის გმირებს:

კარგი ყოფილხართ სამნივე, ჰზოცეთ დევი და ქაჯები,

წაგიხდა მხენი ძალგული და დალპა ცუდათ მაჯები;

სოფლის ურჯულოდ წასვლისთვის თუ არ აჯართვან აჯები.

მიკვირს, მწერალო, ანდერძსა მათსა სწერ, რათ ისაჯები.

აქ იოსები პირდაპირ გამოთქვამს ფეშანგის იდენტურ აზრს. იგი გაკვირით ამვლავნებს რეალისტურ ტენდენციებს, რაც შემდეგში დაადასტურა შესანიშნავი პოეტური ფაქტით—„დიდმოურავიანით,“ რომელიც XVII ს. რეალისტური პოეზიის ერთ შესანიშნავ ძეგლად უნდა ჩაითვალოს.

* *

დასასრულ, დღეიდან სათანადო ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ გარემოებას: როგორც იოსებ ტფილელის მაგალითიდანაც ირკვევა, ვეფხისტყაოსნის ინტერპოლატორები განსაკუთრებით ვეფხისტყაოსნის გადამწერლებს შორის უნდა ვეძიოთ.

რუსთველოლოგიამ ყურადღება უნდა გაამახვილოს ამ პრობლემაზე.

ა ვ ტ ო რ ი ს ა გ ა ნ

ქართული მწერლობის ისტორიის დარგში ჩვენი კვლევა-ძიებითი მუშაობის შედეგი განზრახულია გამოქვეყნდეს სამ ტომად.

წინამდებარე პირველ ტომში მოთავსებულია მონოგრაფიული გამოკვლევები XVII—XVIII ს. ს. ქართველ მწერალთა შესახებ; დამატების სახით აქვე იბეჭდება წერილი ვეფხისტყაოსნის ზაზა-სეული ხელნაწერის გარშემო.

ეს ნაშრომები გამოქვეყნებულია სხვადასხვა დროს (1928 — 1943 წ. წ.). ზოგი მათგანი ცალკე დაიბეჭდა, ზოგიც წინ ნაშედეგობული აქვს ლიტერატურულ ძეგლებს („სიბრძნე-სიერისა,“ „შაჰნავაზიანი“, „დიდმოურავიანი“) გამოკვლევების სახით. ამით აიხსნება, რომ მიგადაშიგ მოცემულია ჩვენი, როგორც გამოცემის რედაქტორის, ფილოლოგიური ხასიათის განმარტებები, და ეს შენიშვნები უცვლელად დავტოვეთ აქაც. ბუნებრივია, სათანადო ტექსტობრივი დამონებანი მოცემულია ჩვენი რედაქციით გამოსული ტექსტების მიხედვით.

ჩვენ ვბედავთ მათ თავმოყრასა და გამოქვეყნებას, რამდენადაც, ეფიქრობთ, ამ ძიებებს გარკვეული მცირეოდენი წვლილი შეუძლიათ შეიტანონ ჩვენი მწერლობის ისტორიის საკითხების კვლევა-ძიების საქმეში... აქ წარმოდგენილი მასალა იბეჭდება მხოლოდ მცირეოდენი რედაქციული ხასიათის ცვლილებებით.

მეორე ტომში დაიბეჭდება გამოკვლევები ისევ XVII — XVIII საუკ. სხვა ქართველ მწერალთა შესახებ.

მესამე ტომში თავმოყრილი იქნება ავტორის ნაშრომები XIX საუკ. ქართველ მწერალთა გარშემო.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

იოსებ ტფილელი და „დიდმოურავიანი“	3
სულხან-საბა ორბელიანი .	63
შაჰნავაზიანი . .	113
ბესიცი . . .	170
მგოსანი საათნაუა .	262
ვეფხისტყაოსნის ახალი ხელნაწერი .	304
ავტორისაგან . .	324

უმავერეს შემჩნეულ შეკლომათა გასნორება:

გვერდი	სტრუქონი	დახეპდოლია	უნდო იუოხ
5	5	ქვევიდან ნათქვამი	მათქვამი
8	5	ნულარაეინ	ნულარეინ
9	3	„ ხელნაწერი 101 ბ	წ. კ. 101 ბ
11	19	ზევიდან მიმავალ ემიგრანტებისა	მიმავალ ქართველ ემიგრანტებისა
11	9	ქვევიდან ეს № 101-ში	წ. კ. № 101-ში
18	11	ზევიდან 15 ხელნაწერიდან	წ. კ. № 15 ხელნაწერიდან
18	15	„ შარმასწინანდელი	შარმასწინანდელი
18	13	ქვევიდან „მფრინველთ“	„მფინველით
20	11	„ დროება“ № 74	„ დროება“ 1884, № 74
165	10	„ მებძოლი“	მებძოლი
169	2	ზევიდან მუსაიფსა	მუსაფისა
170	18	ქვევიდან „შელექსეთობაში“	„შელექსეთობაში“
218	24	ზევიდან ალადე	ალადე
222	21	„ ბაბჭუად	ბაბაჭუად
240	9	„ ცეცხლოდებიტა?	ცეცხლოდებიტა?
246	13	ქვევიდან დღეს	ოდეს
259	9	„ დასტბზიან	დასტკებზიან
302	14	ნათელი დღე მიქციე ბნელათა,	ნათელი დღე შენ მიქციე ბნელათა,
315	7	ზევიდან მეფისაგან	მეფისამან
322	12	თავისუფალ ხნობათა	თავისუფალ ცნობათა და სხ.

დამატებანი

გამოკლევა „იოსებ ტფილელი და დიდმოურავიანი“ დაბეკდილია 1939 წელს.

ГЕОРГИЙ ЛЕОНИДЗЕ

Разыскания по истории грузинской
литературы XVII—XVIII вв.

Том первый

(На грузинском языке)

Изд-во „Сабчота мცირალი“
19 Тбилиси 49

* *

რედაქტორი: შოთა ძაძოვური

* *

სულწარმო დასაქვად 8 . 4 . 49 წ. წიგნის
ზომი 6X10, ხავერდო უბანი 10,25, ხატვა-
20,5 ტირაჟი 5.000
უკვეთის № 241 უფ-02654

გამ-ის „საბჭოთა ქვეყნის“ ხტაში,
თბილისი, ლეგხინოვის, 181